

TITI LIVII
PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBRI QUI SUPERSUNT,

CUM

OMNIUM EPITOMIS,

AC

DEPERDITORUM FRAGMENTIS:

Ad optimas editiones castigati,

Accurante THO. RUDDIMANNO, A. M.

TOMUS II.

EDINBURGI,
In ædibus T. & W. RUDDIMANNI,
Veneunt autem apud G. HAMILTON, A. KINCAID, ac socios, & J. BROWN.
M. DCC. LI.

1861, Feb. 4.
Gift of
Prof. Convers Francis
of Cambridge
(Class of 1815.)

T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM

LIBER NONUS.

EPITOME.

II, III, &c. T. *Veturius & Sp. Postumius apud Caudinas Furcas, deducto in locum arctum exercitu, quum nulla spes evadendi esset, foedere cum Samnitibus facto, & sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub jugum mitterentur.* VIII, IX, &c. *Iidemque, auctore Sp. Postumio consule, (qui in senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpâ tam deforme foedus ictum erat, publica fides liberaretur) cum duobus tribunis plebis & omnibus, qui foedus spoponderant, dediti Samnitibus, non sunt recepti.* XIV, &c. *nec multo post, fusis à Papirio Cursore Samnitibus & sub jugum missis, receptisque sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitii abolitus est.* XX. *Tribus duæ adjectæ sunt, Ufentina & Falerina.* XXVIII. *Suessa & Pontia coloniæ deductæ sunt.* XXIX. *Ap. Claudius censor aquam perduxit: viam stravit, quæ Appia vocata est: libertinorum filios in senatum legit.* XXX. *Ideoque, quoniam is ordo videbatur inquinatus indignis, sequentis anni consules in senatu legendo observaverunt, quemadmodum ante per proximos censores observatum fuerat.* XXXV, &c. *Res præterea contra Apulos, Etruscos, Umbros, Marsos, Pelignos, Æquos & Samnites, quibus foedus erat restitutum, prospere gestas continet.* XLVI. *Flavius scriba, libertino patre natus, ædilis curulis fuit per forensem factionem creatus: quæ quum comitia & campum*

turbaret, & in iis propter nimias vires dominaretur, à Q. Fabio censore in quatuor tribus redacta est, quas urbanas appellavit. Eaque res Fabio Maximo nomen dedit. XVII, &c. *In hoc libro mentio Alexandri Magni, qui temporibus his fuit; &, æstimatis populi Romani viribus, quæ tunc erant, colligitur, si Alexander in Italiam trajecisset, non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore, quàm de iis gentibus, quas ad Orientem imperio suo subjecerat.*

I. SEQUITUR hunc annum nobilis clade Romanâ Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio consulibus. Samnites eo anno imperatorem C. Pontium, Herennii filium, habuerunt, patre longè prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infectâ redierunt, *Ne nihil actum*, inquit, *hac legatione censeatis, expiatum est, quicquid ex fœdere rupto irarum in nos cœlestium fuit. Satis scio, quibuscunque Diis cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quæ à nobis ex fœdere repetitæ fuerant, iis non fuisse cordi tam superbè ab Romanis fœderis expiationem spretam. Quid enim ultrà fieri ad placandos Deos mitigandosque homines potuit, quàm quod nos fecimus? Res hostium in prædâ captas, quæ belli jure nostræ videbantur, remisimus: auctores belli, quia vivos non potuimus, perfunctos jam fato dedidimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portavimus. Quid ultrà tibi, Romane, quid fœderi, quid Diis arbitris fœderis debeo? quem tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum judicem feram, neminem, neque populum, neque privatum, fugio. Quòd si nihil cum potentiore juris humani relinquitur inopi, at ego ad Deos vindices intolerandæ superbiæ confugiam; & precabor, ut iras suas vertant in eos, quibus non suæ redditæ res, non alienæ accumulatæ satis sint; quorum sævitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditionem exsatient. Placari nequeunt, nisi haurien-*

dum sanguinem laniandaque viscera nostra praebuerimus. Justum est bellum, Samnites, quibus necessarium; & pia arma, quibus nulla nisi in armis relinquitur spes. Proinde, quum rerum humanarum maximum momentum sit, quàm propitiis rem, quàm adversis agant Diis, pro certo habete, priora bella adversus Deos magis, quàm homines, gessisse; hoc, quod instat, ducibus ipsis Diis gesturos.

II. Hæc, non læta magis, quàm vera, vaticinatus, exercitu educto, circa Caudium castra, quàm potest occultissimè, locat: inde ad Calatiam, ubi jam consules Romanos castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit: pecoraque diversos, alium alibi, haud procul Romanis pascere jubet præsidiis: ubi inciderint in prædatores, ut idem omnibus sermo constet, *legiones Samnitium in Apulia esse, Luceriam omnibus copiis circumsedere: nec procul abesse, quin vi capiant*. Jam is etiam rumor antè, de industria vulgatus, venerat ad Romanos; sed fidem auxere captivi, eo maximè, quòd sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus sociis; simul ne Apulia omnis ad præsentem terrorem deficeret. ea modò, quà irent, consultatio fuit. Duæ ad Luceriam ferebant viæ; altera præter oram superi maris patens apertaque, sed, quanto tutior, tanto ferè longior; altera per Furculas Caudinas brevior. Sed ita natus locus est. saltus duo alti angusti silvosique sunt, montibus circà perpetuis inter se juncti. jacet inter eos satis patens clausus in medio campus, herbidus aquosusque, per quem medium iter est. Sed antè, quàm venias ad eum, intrandæ primæ angustiæ sunt: & aut eadem, quà te insinuaveris, retro via repetenda; aut, si ire porrò pergas, per alium saltum arctiorem impeditioremque evadendum. In eum campum vià alià per cavam rupem; Romani, demisso agmine, quum ad alias angustias protinus pergerent, septas dejectu arborum, saxorumque ingentium obja-

 centem

centem molem invenere. quum fraus hostilis apparuisset, præsidium etiam in summo saltu conspicitur. Citati inde retro, quâ venerant, pergunt repetere viam. eam quoque clausam suâ obice armisque inveniunt. sistunt inde gradum sine ullius imperio: stuporque omnium animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesque alii alios (quum alterum quisque compotem magis mentis ac consilii ducerent) diu immobiles silent. Deinde ubi prætoria consulum erigi videre, & expedire quosdam utilia operi, quanquam ludibrio fore munientes, perditis rebus ac spe omni ademptâ, cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec hortante ullo nec imperante, ad muniendum versi, castra propter aquam vallo circumdant; sua ipsi opera laboremque irritum (præterquam quòd hostes superbè increpabant) cum miserabili confessione eludentes. Ad consules mœstos, ne advocantes quidem in consilium, (quando nec consilio nec auxilio locus esset) suâ sponte legati ac tribuni conveniunt: militesque ad prætorium versi, opem, quam vix Dii immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt.

III. Querentes magis, quàm consultantes, nox oppressit. quum pro ingenio quisque fremerent: alius, *per obices viarum*; alius, *per adversa montium, per silvas, quâ ferri arma poterunt, eamus. Modò ad hostem pervenire liceat, quem per annos jam prope triginta vincimus; omnia æqua & plana erunt Romano, in perfidum Samnitem pugnanti.* alius, *Quò, aut quâ eamus? Num montes moliri sede suâ paramus? Dum hæc imminebunt juga, quâ tu ad hostem venies? Armati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti atque victi sumus. Ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis: sedens bellum conficiet.* His in vicem sermonibus, quà cibi, quà quietis immemor, nox traducta est. Ne Samnitibus quidem consilium in tam lætis suppetebat rebus. itaque universi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per literas consu-

lendum

lendum censent. Jam is gravis annis non militaribus solùm, sed civilibus quoque, abscesserat muneribus: in corpore tamen affecto vigebat vis animi consiliique. Is, ubi accepit, ad Furculas Caudinas inter duos saltus clausos esse exercitus Romanos, consultus ab nuncio filii, censuit, omnes inde quàm primùm inviolatos dimittendos. quæ ubi spreta sententia est, iterumque, eodem remeante nuncio, consulebatur, censuit, ad unum omnes interficiendos. Quæ ubi tam discordia inter se, velut ex ancipiti oraculo, responsa data sunt; quanquam filius ipse in primis jam animum quoque patris consenuisse in affecto corpore rebatur; tamen consensu omnium victus est, ut ipsum in concilium acciret. Nec gravatus senex plaustro in castra dicitur advectus, vocatusque in concilium ita ferme locutus esse, ut nihil sententiæ suæ mutaret; causas tantùm adjiceret: *Priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem amicitiamque: altero consilio in multas ætates, quibus, amissis duobus exercitibus, haud facilè receptura vires Romana res esset, bellum differre: tertium nullum consilium esse.* Quum filius aliique principes percunctando exsequerentur, *Quid si media via consilii caperetur; ut & dimitterentur incolumes, & leges iis jure belli victis imponerentur? ista quidem sententia*, inquit, *ea est, quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit. Servate modò, quos ignominiâ irritaveritis. ea est Romana gens, quæ victa quiescere nesciat. Vivet semper in pectoribus illorum, quicquid istuc præsens necessitas inusserit; neque eos ante multiplices pœnas expetitas à vobis quiescere sinet.*

IV. Neutra sententia accepta. Herennius domum è castris est avectus. Et in castris Romanis quum frustra multi conatus ad erumpendum capti essent, & jam omnium rerum inopia esset; victi necessitate legatos mittunt, qui primùm pacem æquam peterent: si pacem non impetrarent, uti provocarent ad pugnam.

Tum Pontius, *debellatum esse*, respondit: *&, quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri scirent, inermes cum singulis vestimentis sub jugum missurum: alias conditiones pacis æquas victis ac victoribus fore; si agro Samnitium decederetur, coloniæ abducerentur, suis deinde legibus Romanum ac Samnitem æquo fœdere victurum. His conditionibus paratum se esse fœdus cum consulibus ferire: si quid eorum displiceat, legatos redire ad se vetuit.* Hæc quum legatio renunciaretur, tantus gemitus omnium subitò exortus est, tantaque mœstitia incessit, ut non graviùs accepturi viderentur, si nunciaretur, omnibus eo loco mortem oppetendam esse. Quum diu silentium fuisset, nec consules aut pro fœdere tam turpi, aut contra fœdus tam necessarium hiscere possent; tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat, *Patrem meum*, inquit, *consules, sæpe audivi memorantem, se in Capitolio unum non fuisse auctorem senatui redimendæ auro à Gallis civitatis, quando nec fossâ valloque ab ignavissimo ad opera ac muniendum hoste clausi essent; & erumpere si non sine periculo magno, tamen sine certa pernicie possent. Quòd si, ut illis decurrere ex Capitolio armatis in hostem licuit, (quo sæpe modo obsessi in obsidentes eruperunt) ita nobis æquo aut iniquo loco dimicandi tantummodo cum hoste copia esset, non mihi paterni animi indoles in consilio dando deesset. Equidem mortem pro patria præclaram esse fateor: & me vel devovere pro populo Romano legionibusque, vel in medios me immittere hostes paratus sum. Sed hîc patriam video, hîc quicquid Romanarum legionum est. quæ, nisi pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid habent, quod morte suâ servent? Tecta urbis, dicat aliquis, & mœnia, & eam turbam, à qua urbs incolitur. immo, hercule, produntur ea omnia, deleto hoc exercitu, non servantur. Quis enim ea tuebitur? imbellis videlicet atque inermis multitudo? tam, hercule, quàm à Gallorum impetu defendit. An à Vejis exercitum Camillumque ducem implorabunt? Hîc omnes spes opesque sunt, quas servando patriam servamus; dedendo ad necem patriam deserimus*

mus ac prodimus. At fœda atque ignominiosa deditio est. Sed ea caritas patriæ est, ut tam ignominiâ eam, quàm morte nostrâ, si opus sit, servemus. Subeatur ergo ista, quantacunque est, indignitas; & pareatur necessitati, quam ne Dii quidem superant. Ite, consules, redimite armis civitatem, quam auro majores vestri redemerunt.

V. Consules profecti ad Pontium in colloquium, quum de fœdere victor agitaret, negârunt, injussu populi fœdus fieri posse: nec sine fecialibus ceremoniaque alia solenni. Itaque non, ut vulgò credunt, Claudiusque etiam scribit, fœdere pax Caudina, sed per sponsionem, facta est. Quid enim aut sponsoribus in fœdere opus esset aut obsidibus, ubi precatione res transigitur? *per quem populum fiat, quo minùs legibus dictis stetur, ut eum ita Jupiter feriat, quemadmodùm à fecialibus porcus feriatur.* Spoponderunt consules, legati, quæstores, tribuni militum; nominaque omnium, qui spoponderunt, exstant: ubi, si ex fœdere acta res esset, præterquam duorum fecialium, non exstarent; & propter necessariam fœderis dilationem obsides etiam sexcenti equites imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur. Tempus inde statutum tradendis obsidibus exercituque inermi mittendo. Redintegravit luctum in castris consulum adventus, ut vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent; quorum ignaviâ fœdiùs inde, quàm venissent, abituri. illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse: belluarum modo cæcos in foveam missos. Alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda, & inermes futuras dextras, obnoxiaque corpora hosti. proponere sibimet ipsi ante oculos jugum hostile, & ludibria victoris, & vultus superbos, & per armatos inermium iter: inde fœdi agminis miserabilem viam, per sociorum urbes reditum in patriam ad parentes, quò sæpe ipsi majoresque eorum triumphantes venissent. Se solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos: sibi non

ſtringere licuiſſe gladios, non manum cum hoſte conſerre: ſibi nequicquam arma, nequicquam vires, nequicquam animos datos. Hæc frementibus hora fatalis ignominiæ advenit, omnia triſtiora experiundo factura, quàm quæ præceperant animis. Jam primùm cum ſingulis veſtimentis inermes extra vallum exire juſſi, & primi traditi obſides, atque in cuſtodiam abducti. Tum à conſulibus abire lictores juſſi, paludamentaque detracta; tantam inter ipſos qui, paulo antè eos exſecrantes, dedendos lacerandoſque cenſuerant, miſerationem fecit, ut, ſuæ quiſque conditionis oblitus, ab illa deformatione tantæ majeſtatis, velut ab nefando ſpectaculo, averteret oculos.

VI. Primi conſules propè ſeminudi ſub jugum miſſi: tum, ut quiſque gradu proximus erat, ita ignominiæ objectus: tum deinceps ſingulæ legiones. circumſtabant armati hoſtes, exprobrantes eludenteſque: gladii etiam pleriſque intentati: & vulnerati quidam necatique, ſi vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendiſſet. ita traducti ſub jugum, &, quod penè gravius erat, per hoſtium oculos, quum è ſaltu evaſiſſent, etſi, velut ab inferis extracti, tum primùm lucem adſpicere viſi ſunt, tamen ipſa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte triſtior fuit. Itaque, quum ante noctem Capuam pervenire poſſent, incerti de fide ſociorum, & quòd pudor præpediebat, circa viam haud procul Capuâ omnium egeni corpora humi proſtraverunt. Quod ubi eſt Capuam nunciatum, evicit miſeratio juſta ſociorum ſuperbiam ingenitam Campanis. confeſtim inſignia ſua conſulibus, faſces, lictores, arma, equos, veſtimenta, commeatus militibus benignè mittunt: & venientibus Capuam cunctus ſenatus populuſque, obviàm egreſſi, juſtis omnibus hoſpitalibus, privatiſque & publicis funguntur officiis: neque illis ſociorum comitas, vultuſque benigni, & alloquia non modò ſermonem elicere, ſed ne, ut oculos

los quidem attollerent, aut consolantes amicos contrà intuerentur, efficere poterant. Adeo super mœrorem pudor quidam fugere colloquia & cœtus hominum cogebat. Postero die quum juvenes nobiles, missi à Capua, ut proficiscentes ad finem Campanum prosequerentur, revertissent; vocatique in curiam percunctantibus majoribus natu, *multo sibi mœstiores & abjectioris animi visos*, referrent; *adeo silens, ac propè mutum agmen incessisse: tacere indolem illam Romanam, ablatosque cum armis animos. non reddere salutem, non salutantibus dare responsum, non hiscere quenquam præ metu potuisse, tanquam ferentibus adhuc cervicibus jugum, sub quo emissi essent. Habere Samnites victoriam, non præclaram solùm, sed etiam perpetuam. cepisse enim eos non Romam, sicut antè Gallos; sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam virtutem ferociamque.*

VII. Quum hæc dicerentur audirenturque, & deploratum penè Romanum nomen in concilio sociorum fidelium esset; dicitur Ofilius Calavius, Ovii filius, clarus genere factisque, tum etiam ætate verendus, longè aliter se habere rem dixisse: *Silentium illud obstinatum, fixosque in terram oculos, & surdas ad omnia solatia aures, & pudorem intuendæ lucis, ingentem molem irarum ex alto animo cientis indicia esse: aut Romana se ignorare ingenia, aut silentium illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemitusque excitaturum; Caudinæque pacis aliquanto Samnitibus, quàm Romanis, tristiorem memoriam fore. Quippe suos quemque eorum animos habiturum, ubicunque congressuri sint: saltus Caudinos non ubique Samnitibus fore.* Jam Romæ etiam sua infamis clades erat. Obsessos primùm audierunt: tristior deinde ignominiosæ pacis magis, quàm periculi, nuncius fuit. Ad famam obsidionis delectus haberi cœptus erat: dimissus deinde auxiliorum apparatus, postquam deditionem tam fœdè factam acceperunt: extemploque sine ulla publica auctoritate consensum in omnem formam luctûs est. Tabernæ circa

forum clausæ, justitiumque in foro suâ sponte cœptum priùs, quàm indictum: lati clavi, annuli aurei positi; penè mœstior exercitu ipso civitas esse: nec ducibus solùm atque auctoribus sponsoribusque pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, & negare urbe tectisve accipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus exercitûs, etiam iratis miserabilis. non enim tanquam in patriam revertentes ex insperato incolumes, sed, captorum habitu vultuque ingressi serò in urbem, ita se in suis quisque tectis abdiderunt, ut postero atque insequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum adspicere vellet. Consules, in privato abditi, nihil pro magistratu agere, nisi quod expressum senatusconsulto est, ut dictatorem dicerent comitiorum causâ. Q. Fabium Ambustum dixerunt, & P. Ælium Pætum magistrum equitum. quibus vitio creatis, suffecti M. Æmilius Papus dictator, L. Valerius Flaccus magister equitum. Nec per eos comitia habita: &, quia tædebat populum omnium magistratuum ejus anni, res ad interregnum rediit. Interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Corvus. is consules creavit Q. Publilium Philonem & L. Papirium Cursorem iterum, haud dubio consensu civitatis, quòd nulli eâ tempestate duces clariores essent.

VIII. Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat Patribus) magistratum inierunt, solennibusque senatusconsultis perfectis, de pace Caudina retulerunt. & Publilius, penes quem fasces erant, *Dic Sp. Postumi*, inquit. Qui ubi surrexit, eodem illo vultu, quo sub jugum missus erat, *Haud sum ignarus*, inquit, *consules, ignominiæ, non honoris causâ me primum excitatum jussumque dicere, non tanquam senatorem, sed tanquam reum quà infelicis belli, quà ignominiosæ pacis. Ego tamen, quando neque de noxa nostra neque de pœna retulistis, omissâ defensione, quæ non difficillima esset apud haud ignaros fortunarum humanarum necessitatumque, sententiam de eo, de quo retulistis, paucis*

eis peragam. quæ sententia testis erit, mihine, an legionibus vestris pepercerim, quum me seu turpi seu necessariâ sponsione obstrinxi. Quâ tamen, quando injussu populi facta est, non tenetur populus Romanus; nec quicquam ex ea, præterquam corpora nostra debentur Samnitibus. Dedamur per feciales nudi vinctique: exsolvamus religione populum, si quâ obligavimus; ne quid divini humanive obstet, quo minùs justum piumque de integro ineatur bellum. Interea consules exercitum scribere, armare, educere placet; nec priùs ingredi hostium fines, quàm omnia justa in deditionem nostram perfecta erunt. Vos, Dii immortales, precor quæsoque, si vobis non fuit cordi, Sp. Postumium, T. Veturium consules cum Samnitibus prospere bellum gerere; at vos satis habeatis, vidisse nos sub jugum missos, vidisse sponsione infami obligatos, videre nudos vinctosque hostibus deditos, omnem iram hostium nostris capitibus excipientes. Novos consules legionesque Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt. Quæ ubi dixit, tanta simul admiratio miseratioque viri incessit omnes, ut modò vix crederent, illum eundem esse Sp. Postumium, qui auctor tam fœdæ pacis fuisset: modò miserarentur, quòd vir talis etiam præcipuum apud hostes supplicium passurus esset ob iram diremptæ pacis. Quum omnes, laudibus modò prosequentes virum, in sententiam ejus pedibus irent; tentata paulisper intercessio est ab L. Livio & Q. Mælio, tribunis plebis: qui, *neque exsolvi religione populum*, aiebant, *deditione suâ, nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuissent, restituerentur: neque se pro eo, quòd, spondendo pacem, servâssent exercitum populi Romani, pœnam ullam meritos esse; neque ad extremum, quum sacrosancti essent, dedi hostibus violarive posse.*

IX. Tum Postumius, *Interea dedite*, inquit, *profanos nos, quos salvâ religione potestis: dedetis deinde & istos sacrosanctos, quum primùm magistratu abierint; sed, si me audiatis, priùs, quàm dedantur, hic in comitio virgis cæsos, hanc jam ut intercalatæ pœnæ usuram habeant. Nam quòd*

deditione nostrâ negant exsolvi religione populum, id istos magis, ne dedantur, quàm quia ita se res habeat, dicere, quis adeo juris fecialium expers est, qui ignoret? Neque ego inficias eo, Patres conscripti, tam sponsiones quàm fœdera sancta esse apud eos homines, apud quos juxta divinas religiones fides humana colitur: sed injussu populi nego quicquam sanciri posse, quod populum teneat. An, si eâdem superbiâ, quâ sponsionem istam expresserunt nobis Samnites, coëgissent nos verba legitima dedentium urbes nuncupare, deditum populum Romanum vos tribuni diceretis, & hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas, Samnitium esse? Omitto deditionem, quoniam de sponsione agitur. quid tandem, si spopondissemus, urbem hanc relicturum populum Romanum? si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum? Dii meliora, inquis! atqui non indignitas rerum sponsionis vinculum levat. Si quid est, in quo obligari populus possit, in omnia potest. & ne illud quidem, quod quosdam forsitan moveat, refert, consul, an dictator, an prætor spoponderit. Et hoc ipsi etiam Samnites judicaverunt, quibus non fuit satis consules spondere, sed legatos, quæstores, tribunos militum spondere coëgerunt. Nec à me nunc quisquam quæsiverit, quid ita spoponderim? quum id nec consulis jus esset; nec illis spondere pacem, quæ mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem. Nihil ad Caudium, Patres conscripti, humanis consiliis gestum est. Dii immortales & vestris & hostium imperatoribus mentem ademerunt. nec nos in bello satis cavimus; & illi malè partam victoriam malè perdiderunt, dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacunque conditione arma viris in arma natis auferre festinant. An, si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum arcessunt, mittere Romam legatos? cum senatu, cum populo, de pace ac fœdere agere? tridui iter expeditis erat. interea in induciis res fuisset, donec ab Roma legati aut victoriam illis certam, aut pacem afferrent. ea demum sponsio esset, quam populi jussu spopondissemus. Sed neque vos tulissetis, nec nos spopondissemus: nec fas fuit

alium

alium rerum exitum esse, quàm ut illi, velut somnii lætiore, quàm quod mentes eorum capere possent, nequicquam eluderentur: & nostrum exercitum eadem, quæ impedierat, fortuna expediret: vanam victoriam vanior irritam faceret pax: sponsio interponeretur, quæ neminem, præter sponsorem, obligaret. Quid enim vobiscum, Patres conscripti, quid cum populo Romano actum est? quis vos appellare potest? quis se à vobis dicere deceptum? hostis? an civis? Hosti nihil spopondistis: civem neminem spondere pro vobis jussistis. Nihil ergo vobis nec nobiscum est, quibus nihil mandâstis; nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus sponsores nos sumus, rei satis locupletes. in id, quod nostrum est; in id, quod præstare possumus, corpora nostra & animos; in hæc sæviant, in hæc ferrum, in hæc iras acuant. Quod ad tribunos attinet, consulite, utrùm præsens deditio eorum fieri possit, an in diem differatur. nos interim, T. Veturi, vosque ceteri, vilia hæc capita luendæ sponsionis feramus, & nostro supplicio liberemus Romana arma.

X. Movit Patres conscriptos tum causa, tum auctor; nec ceteros solùm, sed tribunos etiam plebei, ut se in senatûs dicerent fore potestate. Magistratu inde se extemplo abdicaverunt, traditique fecialibus cum ceteris Caudium ducendi. Hoc facto senatusconsulto, lux quædam affulsisse civitati visa est. Postumius in ore erat; eum laudibus ad cœlum ferebant: devotioni P. Decii consulis, aliis claris facinoribus æquabant. *Emersisse civitatem ex obnoxia pace illius consilio & operâ: ipsum se cruciatibus & hostium iræ offerre, piaculaque pro populo Romano dare.* Arma cuncti spectant & bellum. *En unquam futurum, ut congredi armatis cum Samnite liceat?* In civitate, irâ odioque ardente, delectus propè omnium voluntariorum fuit. rescriptæ ex eodem milite novæ legiones, ductusque ad Caudium exercitus. Prægressi feciales, ubi ad portam venere, vestem detrahi pacis sponsoribus jubent, manus post tergum vinciri. Quum apparitor verecundiâ majestatis Postumium

mium laxè vinciret, *Quin tu*, inquit, *adducis lorum, ut justa fiat deditio?* Tum, ubi in cœtum Samnitium & ad tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius Arvina fecialis ita verba fecit: *Quandoque hice homines injussu populi Romani Quiritium fœdus ictum iri spoponderunt, atque ob eam rem noxam nocuerunt; ob eam rem, quo populus Romanus scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedo.* Hæc dicenti feciali Postumius genu femur, quantâ maximè poterat vi, perculit, & clarâ voce ait, *se Samnitem civem esse, illum legatum; fecialem à se contra jus gentium violatum; eo justiùs bellum gesturos.*

XI. Tum Pontius, *Nec ego istam deditionem accipiam*, inquit, *nec Samnites ratum habebunt. Quin tu, Sp. Postumi, si Deos esse censes, aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro eis pax debetur. Sed quid ego te appello, qui te captum victori, cum qua potes fide, restituis? Populum Romanum appello; quem si sponsionis ad Furculas Caudinas factæ pœnitet, restituat legiones intra saltum, quo septæ fuerunt. Nemo quenquam deceperit: omnia pro infecto sint: recipiant arma, quæ per pactionem tradiderunt: redeant in castra sua: quicquid pridie habuerunt, quàm in colloquium est ventum, habeant. tum bellum & fortia consilia placeant, tunc sponsio & pax repudietur. Eâ fortunâ, iis locis, quæ ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum: nec populus Romanus consulum sponsionem, nec nos fidem populi Romani accusemus. Nunquamne causa defiet, cur victi pacto non stetis? Obsides Porsenæ dedistis; furto eos subduxistis: auro civitatem à Gallis redemistis; inter accipiendum aurum cæsi sunt: pacem nobiscum pepigistis, ut legiones vobis captas restitueremus; eam pacem irritam facitis, & semper aliquam fraudi speciem juris imponitis. Non probat populus Romanus ignominiosâ pace legiones servatas? pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat: hoc fide, hoc fœderibus, hoc fecialibus ceremoniis dignum erat. Ut tu quidem, quod petisti, per pactionem habeas, tot cives incolumes; ego pacem, quam hosti tibi remittendo*

mittendo

mittendo pactus sum, non habeam: hoc tu, A. Corneli, hoc vos, feciales, juris gentibus dicitis? Ego verò istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror; nec moror, quo minùs in civitatem obligatam sponsione commissâ, iratis omnibus Diis, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modò legatum fecialem genu perculit. Ita Dii credent, Samnitem civem Postumium, non civem Romanum, esse, & à Samnite legatum Romanum violatum. eo vobis justum in nos factum esse bellum. Hæc ludibria religionum non pudere in lucem proferre? & vix pueris dignas ambages senes ac consulares fallendæ fidei exquirere? I, lictor, deme vincula Romanis: moratus sit nemo, quo minùs, ubi visum fuerit, abeant. Et illi quidem, forsitan & publicâ, suâ certè liberatâ fide, ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt.

XII. Samnitibus, pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, quæ deinde venerunt, non in animis solùm, sed propè in oculis esse: & serò ac nequicquam laudare senis Pontii utraque consilia; inter quæ se media lapsos victoriæ possessionem pace incertâ mutâsse, &, beneficii & maleficii occasione amissâ, pugnaturos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere. adeoque, nullo dum certamine inclinatis viribus, post Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quàm Pontium incruenta victoria inter Samnites, faceret: & geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent, Samnites simul rebellâsse & vicisse crederent Romanum. Inter hæc Satricani ad Samnites defecerunt, & Fregellæ colonia necopinato adventu Samnitium (fuisse & Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est. timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnæ initium fuit; quam aliquandiu æquam, & quia pro aris ac focis dimicabatur, & quia ex tectis adjuvabat imbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt.

runt. Fraus deinde rem inclinavit, quòd vocem audiri præconis passi sunt; *incolumem abiturum, qui arma posuisset.* ea spes remisit à certamine animos, & passim arma jactari cœpta. Pertinacior pars armata per aversam portam erupit; tutiorque eis audacia fuit, quàm incautus ad credendum ceteris pavor: quos circumdatos igni, nequicquam Deos fidemque invocantes, Samnites concremaverunt. Consules, inter se partiti provincias, Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur: Publilius in Samnio substitit adversus Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos; quòd nec ad Luceriam ire, ne ab tergo instaret hostis, nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. Optimum visum est committere rem fortunæ, & transigere cum Publilio certamen. Itaque in aciem copias educunt.

XIII. Adversus quos Publilius consul quum dimicaturus esset, priùs alloquendos milites ratus, concionem advocari jussit. ceterùm sicut ingenti alacritate ad prætorium concursum est, ita præ clamore poscentium pugnam nulla adhortatio imperatoris audita est. Suus cuique animus memor ignominiæ adhortator aderat. Vadunt igitur in prælium urgentes signiferos: &, ne mora in concursu pilis emittendis stringendisque inde gladiis esset, pila, velut dato ad id signo, abjiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. Nihil illic imperatoriæ artis ordinibus aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris propè vesano impetu egit. Itaque non fusi modò hostes sunt; sed, ne castris quidem suis fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen, coacto rursus in unum agmine, est perventum. Romanos ira eadem, quæ per mediam aciem hostium tulerat, & in castra pertulit. ibi plus, quàm in acie, sanguinis ac cædis factum, prædæque pars major irà corrupta. Exercitus

ercitus alter cum Papirio consule locis maritimis pervenerat Arpos per omnia pacata, Samnitium magis injuriis & odio, quàm beneficio ullo populi Romani. Nam Samnites, eà tempestate in montibus vicatim habitantes, campestria & maritima loca, contempto cultorum molliore atque, ut evenit ferè, locis simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur. quæ regio si fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequisset, aut interjecta inter Romam & Arpos, penurià rerum omnium, exclusos à commeatibus absumpsisset. Tum quoque profectos inde ad Luceriam, juxtà obsidentes obsessosque, inopia vexavit. omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur; ceterùm adeo exiguè, ut militi, occupato stationibus vigiliisque & opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret; interdum occursu hostium cogeretur, abjecto ex equo frumento, pugnare. obsessis priùs, quàm alter consul victore exercitu advenit, & commeatus ex montibus Samnitium invecti erant, & auxilia intromissa. Arctiora omnia adventus Publilii fecit; qui, obsidione delegatâ in curam collegæ, vacuus per agros cuncta infesta commeatibus hostium fecerat. Itaque quum spès nulla esset, diutiùs obsessos inopiam laturos, coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant, undique contractis viribus, signa cum Papirio conferre.

XIV. Per id tempus, parantibus utrisque se ad prœlium, legati Tarentini interveniunt, denunciantes Samnitibus Romanisque, ut bellum omitterent. per utros stetisset, quo minùs discederetur ab armis, adversus eos se pro alteris pugnaturos. Eà legatione Papirius auditâ, perinde ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturum respondit: accitoque eo, quum tempus omne in apparatu consumpsisset, collocutus de re haud dubia, signum pugnæ proposuit. Agentibus divina humanaque, quæ assolent, quum acie dimicandum

dum est, consulibus, Tarentini legati occursare, responsum exspectantes, quibus Papirius ait: *Auspicia secunda esse, Tarentini, pullarius nunciat. litatum præterea est egregiè. auctoribus Diis, ut videtis, ad rem gerendam proficiscimur.* Signa inde ferri jussit, & copias eduxit, vanissimam increpans gentem, quæ, suarum impotens rerum præ domesticis seditionibus discordiisque, aliis modum pacis ac belli facere æquum censeret. Samnites ex parte altera, quum omnem curam belli remisissent, quia aut pacem verè cupiebant, aut expediebat simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent, quum instructos repentè ad pugnam Romanos conspexissent, vociferari, *se in auctoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, nec extra vallum arma ferre. Deceptos potiùs, quodcunque casus ferat, passuros, quàm ut sprevisse pacis auctores Tarentinos videantur. Accipere se omen,* consules aiunt, *& eam precari mentem hostibus, ut ne vallum quidem defendant.* Ipsi, inter se partitis copiis, succedunt hostium munimentis, &, simul undique adorti, quum pars fossas explerent, pars vellerent vallum, atque in fossas proruerent, nec virtus modò insita, sed ira etiam, exulceratos ignominiâ stimularet animos, castra invasere: & pro se quisque, *non hæc Furculas, nec Caudium, nec saltus invios esse, ubi errorem fraus superbè vicisset; sed Romanam virtutem, quam nec vallum, nec fossæ arcerent,* memorantes, cædunt pariter resistentes fusosque, inermes atque armatos, servos, liberos, puberes, impuberes, homines, jumentaque. nec ullum superfuisset animal, ni consules receptui signum dedissent, avidosque cædis milites è castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem iræ confestim oratio habita est, ut doceretur miles, *minimè cuiquam militum consules odio in hostes cessisse, aut cessuros: quin duces, sicut belli, ita insatiabilis supplicii, futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriæ obsides tenerentur, præpedisset animos: ne desperata venia hostes cæcos in sup-*

plicia eorum ageret, perdere priùs, quàm perire, optantes. Laudare ea milites, lætarique obviàm itum iræ suæ esse, ac fateri, omnia patienda potiùs, quàm proderetur salus tot principum Romanæ juventutis.

XV. Dimissâ concione, consilium habitum, omnibusne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu & duce Apuli circà, gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. Publilius consul, ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione unâ populos aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriæ restiterat, brevi ad spem eventus respondit. nam, insessis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio subvehebantur, fame domiti Samnites, qui Luceriæ in præsidio erant, legatos misere ad consulem Romanum, ut, receptis equitibus, qui causa belli essent, absisteret obsidione. His Papirius ita respondit: *Debuisse eos Pontium, Herennii filium, quo auctore Romanos sub jugum misissent, consulere, quid victis patiendum censeret. ceterùm, quoniam ab hostibus in se æqua statui, quàm in se ipsi ferre, maluerint, nunciare Luceriam* jussit, *arma, sarcinas, jumenta, multitudinem omnem imbellem intra mœnia relinquerent: militem se cum singulis vestimentis sub jugum missurum, ulciscentem illatam, non novam inferentem ignominiam.* Nihil recusatum. septem millia militum sub jugum missa, prædaque ingens Luceriæ capta, receptis omnibus signis armisque, quæ ad Caudium amiserant; &, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subitâ rerum clarior victoria populi Romani est: siquidem etiam (quod quibusdam in annalibus invenio) Pontius, Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret consulum ignominiam, sub jugum cum ceteris est missus. Ceterùm id minùs miror, obscurum esse de hostium duce dedito missoque sub jugum: id magis mirabile est, ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum

L. Pa-

L. Papirio Cursore, magistro equitum, eas res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit, ultorque unicus Romanæ ignominiæ, haud sciam an justissimo triumpho ad eam ætatem secundùm Furium Camillum, triumphaverit, an consulum Papiriique præcipuum id decus sit. Sequitur hunc errorem alius error, Cursorne Papirius proximis comitiis cum Q. Aulio Cerretano iterum, ob rem bene gestam Luceriæ continuato magistratu, consul tertiùm creatus sit; an L. Papirius Mugillanus, & in cognomine erratum sit.

XVI. Convenit, jam inde per consules reliqua belli perfecta. Aulius cum Ferentanis uno secundo prœlio debellavit; urbemque ipsam, quò se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis, in deditionem accepit. Pari fortunâ consulum alter cum Satricanis, qui cives Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, præsidiumque eorum in urbem acceperant, rem gessit. nam quum ad mœnia Satrici admotus esset exercitus, legatisque, missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab consule redditum esset, *nisi præsidio Samnitium interfecto aut tradito, ne ad se remearent*; plus eâ voce, quàm armis illatis, terroris colonis injectum. Itaque subinde exsequentes quærendo à consule legati, quonam se pacto paucos & infirmos crederet præsidio tam valido & armato vim allaturos, ab iisdem consilium petere jussi, quibus auctoribus præsidium in urbem accepissent, discedunt: ægreque impetrato, ut de ea re consuli senatum, responsaque ad se referri sineret, ad suos redeunt. Duæ factiones senatum distinebant; una, cujus principes erant defectionis à populo Romano auctores; altera, fidelium civium. certatum ab utrisque tamen est, ut ad reconciliandam pacem consuli opera navaretur. Pars altera (quum præsidium Samnitium, quia nihil satis præparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proximâ nocte esset) enunciare consuli satis habuit, quâ noctis horâ, quâque portâ,

tà, & quam in viam egressurus hostis foret. altera, quibus invitis descitum ad Samnites erat, eàdem nocte portam etiam consuli aperuerunt, armatosque clam hostes in urbem acceperunt. Ita duplici proditione & præsidium Samnitium, insessis circa viam silvestribus locis, necopinatò oppressum est, & ab urbe plena hostium clamor sublatus, momentoque unius horæ cæsus Samnis, Satricanus captus, & omnia in potestate consulis erant. Qui, quæstione habità, quorum operà defectio esset facta, quos sontes comperit, virgis cæsos securi percussit: præsidioque valido imposito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samnitesque sub jugum missos auctores sunt. Et fuit vir haud dubiè dignus omni bellicà laude, non animi solùm vigore, sed etiam corporis viribus excellens. Præcipua pedum pernicitas inerat, quæ cognomen etiam dedit: victoremque cursu omnium ætatis suæ fuisse ferunt: & seu virium vi, seu exercitatione multà, cibi vinique eundem capacissimum: nec cum ullo asperiorem (quia ipse invicti ad laborem corporis esset) fuisse militiam pediti pariter equitique. Equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris: quibus ille, *Ne nihil remissum dicatis, remitto*, inquit, *ne utique dorsum demulceatis, quum ex equis descendetis.* & vis erat in eo viro imperii ingens pariter in socios civesque. Prænestinus prætor per timorem segniùs ex subsidiis suos duxerat in primam aciem. quem quum inambulans ante tabernaculum vocari jussisset, lictorem expedire securim jussit. ad quam vocem exanimi stante Prænestino, *Agedum, lictor, excide radicem hanc*, inquit, *incommodam ambulantibus:* perfusumque ultimi supplicii metu, mulctà dictà, dimisit. Haud dubiè illà ætate, quà nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innisa res Romana staret. quin eum pa-
rem

rem destinant animis Magno Alexandro ducem, si arma, Asiâ perdomitâ, in Europam vertisset.

XVII. Nihil minùs quæsitum à principio hujus operis videri potest, quàm ut plus justo ab rerum ordine declinarem; varietatibusque distinguendo opere, & legentibus velut deverticula amœna, & requiem animo meo quærerem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus sæpe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium: ut quærere libeat, quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimum in bello pollere videntur militum copia & virtus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana, maximè in res bellicas, potens. Ea, & singula intuenti & universa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque, facilè præstant invictum Romanum imperium. Jam primùm, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo, egregium ducem fuisse Alexandrum; sed clariorem tamen eum facit, quòd unus fuit, quòd adolescens in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, decessit. Ut alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum; Cyrum, quem maximè Græci laudibus celebrant, quid, nisi longa vita, sicut Magnum modò Pompeium, vertenti præbuit fortunæ? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium ætatium, sed ipsos eos, cum quibus consulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum; M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, M. Curium. Deinceps ingentes sequuntur viri, si Punicum Romano prævertisset bellum, seniorque in Italiam trajecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem, quæ in Alexandro erat, animi ingeniique; tum disciplina militaris, jam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis præ-

præceptis ordinatæ modum venerat. Ita reges gesserant bella; ita deinde exactores regum Junii Valeriique; ita deinceps Fabii, Quinctii, Cornelii; ita Furius Camillus, quem juvenes ii, quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam ea quoque haud minùs clarum eum faciunt) cessisset videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Corvus, insignes antè milites, quàm duces? cessissent Decii, devotis corporibus in hostem ruentes? cessisset Papirius Cursor, illo corporis robore, illo animi? victus esset consiliis *juvenis* unius, ne singulos nominem, senatus ille, quem qui *ex regibus constare* dixit, unus veram speciem Romani senatûs cepit? Id verò erat periculum, ne solertiùs, quàm quilibet unus ex eis, quos nominavi, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis præcaveret, tempus pugnæ deligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret. Non cum Dario rem esse dixisset: quem, mulierum ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum, oneratum fortunæ apparatibus suæ, prædam veriùs, quàm hostem, nihil aliud quàm bene ausus vana contemnere, incruentus devicit. Longè alius Italiæ, quàm Indiæ, per quam temulento agmine comissabundus incessit, visus illi habitus esset, saltus Apuliæ ac montes Lucanos cernenti & vestigia recentia domesticæ cladis, ubi avunculus ejus nuper Epiri rex Alexander absumptus erat.

XVIII. Et loquimur de Alexandro nondum merso secundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit. qui, si ex habitu novæ fortunæ novique, ut ita dicam, ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur, Dario magis similis, quàm Alexandro, in Italiam venisset, & exercitum Macedoniæ oblitum degenerantemque jam in Persarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem vestis, & desideratas humi jacentium adulationes, etiam victis Macedonibus graves,

ves, nedum victoribus; & fœda supplicia, & inter vinum & epulas cædes amicorum, & vanitatem ementiendæ stirpis. Quid, si vini amor in dies fieret acrior? quid, si trux ac præfervida ira? (nec quicquam dubium inter scriptores refero) nullane hæc damna imperatoriis virtutibus ducimus? Id verò periculum erat, quod levissimi ex Græcis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriæ favent, dictitare solent, ne majestatem nominis Alexandri (quem ne famâ quidem illis notum arbitror fuisse) sustinere non potuerit populus Romanus; &, adversus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maximè propè fumantes Thebarum ruinas, concionari libere ausi sint homines, (id quod ex monumentis orationum patet) adversus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paulo plus decem annorum felicitate: quam qui eo extollunt, quòd populus Romanus, etsi nullo bello, multis tamen prœliis victus sit, Alexandro nullius pugnæ non secunda fortuna fuerit; non intelligunt, se hominis res gestas, & ejus juvenis, cum populi jam octingentesimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, si, quum ex hac parte secula plura numerentur, quàm ex illa anni, plus in tam longo spatio, quàm in ætate tredecim annorum, fortuna variaverit? Quin tu hominis cum homine, & ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Romanos duces nominem, quibus nunquam adversa fortuna pugnæ fuit? Paginas in annalibus magistratuum fastisque percurrere licet, consulum, dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunæ ullo die populum Romanum pœnituit. Et, quo sint mirabiliores, quàm Alexander aut quisquam rex, denos vicenosque dies quidam dictaturam, nemo plus quàm annum consulatum gessit: ab tribunis plebis delectus impediti

pediti ſunt: poſt tempus ad bella ierunt: ante tempus comitiorum causâ revocati ſunt: in ipſo conatu rerum circumegit ſe annus: collegæ nunc temeritas, nunc pravitas, impedimento aut damno fuit: malè geſtis rebus alterius ſucceſſum eſt: tironem aut malà diſciplinâ inſtitutum exercitum acceperunt. At, Hercule, reges non liberi ſolùm impedimentis omnibus, ſed domini rerum temporumque, trahunt conſiliis cuncta, non ſequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella geſſiſſet, & eadem fortunæ pignora in diſcrimen detuliſſet. imò etiam eo plus periculi ſubiſſet, quòd Macedones unum Alexandrum habuiſſent, multis caſibus non ſolùm obnoxium, ſed etiam offerentem ſe: Romanis multi fuiſſent, Alexandro, vel glorià, vel rerum magnitudine, pares; quorum ſuo quiſque fato, ſine publico diſcrimine, viveret moreretur que.

XIX. Reſtat, ut copiæ copiis comparentur vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Cenſebantur ejus ætatis luſtris ducena quinquagena millia capitum. Itaque, in omni defectione ſociorum Latini nominis, urbano propè delectu decem ſcribebantur legiones. quaterni quinique exercitus ſæpe per eos annos in Etruria, in Umbria, Gallis hoſtibus adjunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis, & Volſcis, & Æquis, & omni Campania, & parte Umbriæ Etruriæque, & Picentibus, & Marſis, Pelignisque, ac Veſtinis, atque Apulis, adjunctâque omni orà Græcorum inferi maris à Thuriis Neapolim & Cumas, & inde Antio atque Oſtiis tenus Samnites, aut ſocios validos Romanis, aut fractos bello inveniſſet hoſtes. Ipſe trajeciſſet mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum & quatuor millibus equitum, maximè Theſſalorum. hoc enim roboris erat. Perſas, Indos, aliaſque ſi adjunxiſſet gentes, impedimentum

majus, quàm auxilium, traheret. Adde, quòd Romanis ad manum domi supplementum esset: Alexandro, (quod postea Hannibali accidit) alieno in agro bellanti, exercitus consenuisset. Arma, clypeus sarissæque illis; Romano scutum, majus corpori tegumentum, & pilum, haud paulo, quàm hasta, vehementius ictu missuque telum. Statarius uterque miles, ordines servans: sed illa phalanx immobilis, & unius generis: Romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans: facilis partienti, quacunque opus esset, facilis jungenti. Jam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Uno prœlio victus Alexander, bello victus esset. Romanum, quem Caudium, quem Cannæ non fregerunt, quæ fregisset acies? Næ ille sæpe, etiamsi prima prospere evenissent, Persas & Indos & imbellem Asiam quæsisset, & cum feminis sibi bellum fuisse dixisset: quod Epiri regem Alexandrum, mortifero vulnere ictum, dixisse ferunt, sortem bellorum in Asia gestorum ab hoc ipso juvene cum suo conferentem. Equidem, quum per annos quatuor & viginti primo Punico bello classibus certatum cum Pœnis recordor, vix ætatem Alexandri suffecturam fuisse reor ad unum bellum. & forsitan, quum & fœderibus vetustis juncta Punica res Romanæ esset, & timor par adversus communem hostem duas potentissimas armis virisque urbes armaret, simul Punico Romanoque obrutus bello esset. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus, sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem adversus Antiochum, Philippum, Persen, non modò cum clade ulla, sed ne cum periculo quidem suo. Absit invidia verbo, & civilia bella sileant, nunquam ab equite hoste, nunquam à pedite, nunquam apertâ acie, nunquam æquis, utique nunquam nostris locis laboravimus. Equitem, sagittas, saltus impeditos, avia commeatibus loca gravis armis miles timere potest. Mille

acies

acies, graviores quàm Macedonum atque Alexandri, avertit, avertetque; modò sit perpetuus hujus, quà vivimus, pacis amor & civilis cura concordiæ.

XX. M. Foslius Flaccinator inde & L. Plautius Venno consules facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis de fœdere renovando legati, quum senatum humi strati movissent, rejecti ad populum haudquaquam tam efficaces habebant preces. Itaque, fœdere negato, induciæ biennii, quum per aliquot dies fatigàssent singulos precibus, impetratæ. Et ex Apulia Teanenses Canusinique populationibus fessi, obsidibus L. Plautio consuli datis, in deditionem venerunt. Eodem anno primùm præfecti Capuam creari cœpti, legibus ab L. Furio prætore datis: quum utrumque ipsi pro remedio ægris rebus discordià intestinà petîssent. Et duæ Romæ additæ tribus, Ufentina ac Falerina. Inclinatis semel in Apulia rebus, Teates quoque Apuli ad novos consules, C. Junium Bubulcum, Q. Æmilium Barbulam, fœdus petitum venerunt, pacis per omnem Apuliam præstandæ populo Romano auctores. id audacter spondendo impetravere, ut fœdus daretur: neque ut æquo tamen fœdere, sed ut in ditione populi Romani essent. Apulià perdomità, (nam Forento quoque valido oppido Junius potitus erat) in Lucanos perrectum. inde repentino adventu Æmilii consulis Nerulum vi captum. Et postquam res Capuæ stabilitas Romanâ disciplinâ fama per socios vulgavit; Antiatibus quoque, qui se sine legibus certis, sine magistratibus agere querebantur, dati ab senatu ad jura statuenda ipsius coloniæ patroni: nec arma modò, sed jura etiam Romana latè pollebant.

XXI. C. Junius Bubulcus & Q. Æmilius Barbula consules exitu anni non consulibus ab se creatis, Sp. Nautio & M. Popillio, ceterùm dictatori L. Æmilio legiones tradiderunt. Is, cum L. Fulvio magistro equitum Saticulam oppugnare adortus, rebellandi cau-

ſam Samnitibus dedit. Duplex inde terror illatus Romanis. hinc Samnis, magno exercitu coacto ad eximendos obſidione ſocios, haud procul caſtris Romanorum caſtra poſuit: hinc Saticulani magno cum tumultu, patefactis repentè portis, in ſtationes hoſtium incurrerunt. Inde pars utraque, ſpe alieni magis auxilii, quàm viribus freta ſuis, juſto mox prœlio inito Romanos urgent. &, quanquam anceps dimicatio erat, tamen utrinque tutam aciem dictator habuit; quia & locum haud facilem ad circumveniendum cepit, & diverſa ſtatuit ſigna. Infeſtior tamen in erumpentes inceſſit: nec magno certamine intra mœnia compulit. Tum totam aciem in Samnites obvertit. ibi plus certaminis fuit. Victoria ſicut ſera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fuſi in caſtra Samnites, exſtinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: &, ſpe abjectâ Saticulæ tuendæ, Pliſtiam ipſi, ſocios Romanorum, ut parem dolorem hoſti redderent, circumſidunt.

XXII. Anno circumacto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio geſtum eſt. Conſules novi, ſicut ſuperiores, Romæ manſerunt: Fabius, ad accipiendum ab Æmilio exercitum, ad Saticulam cum ſupplemento venit. neque enim Samnites ad Pliſtiam manſerant: ſed, accitis ab domo novis militibus, multitudine freti, caſtra eodem, quo antea, loco poſuerunt: laceſſentesque prœlio Romanos avertere ab obſidione conabantur. Eo intentiùs dictator in mœnia hoſtium verſus, id bellum tantùm ducere, quòd urbem oppugnabat; ſecurior ab Samnitibus agere, ſtationibus modò oppoſitis, ne qua in caſtra vis fieret. Eo ferociùs adequitare Samnites vallo, neque otium pati. et quum jam propè in portis caſtrorum eſſet hoſtis, nihil conſulto dictatore, magiſter equitum Q. Aulius Cerretanus, magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, ſummovit hoſtem. tum in minimè pertinaci genere pugnæ ſic fortuna exercuit opes, ut inſignes utrinque

utrinque clades & clara ipsorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator, ægre patiens, quò tam ferociter adequitâsset, inde se fundi fugarique, orando hortandoque equites prœlium integravit. in quem, insignem inter suos cientem pugnam, magister equitum Romanus infestà cuspide ita permisit equum, ut uno ictu exanimem equo præcipitaret: nec, ut fit, ad ducis casum perculsa magis, quàm irritata, est multitudo. Omnes, qui circà erant, in Aulium, temere invectum per hostium turmas, tela conjecerunt. Fratri præcipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt. is victorem detractum ex equo magistrum equitum, plenus mœroris atque iræ, trucidavit: nec multum afuit, quin corpore etiam, quia inter hostiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes descensum ab Romanis est, coactique idem Samnites facere. & repentina acies circa corpora ducum pedestre prœlium iniit, quo haud dubiè superat Romanus: recuperatumque Aulii corpus, mixtâ cum dolore lætitiâ, victores in castra referunt. Samnites, duce amisso, & per equestre certamen tentatis viribus, omissà Saticulâ, quam nequicquam defendi rebantur, ad Plistiæ obsidionem redeunt; intraque paucos dies Saticulâ Romanus per deditionem, Plistiâ per vim Samnis potitur.

XXIII. Mutata inde belli sedes est. ad Soram ex Samnio Apuliaque traductæ legiones. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum. quò quum prior Romanus exercitus, ad ulciscendam civium necem recuperandamque coloniam, magnis itineribus prævenisset, & sparsi per vias speculatores, sequi legiones Samnitium, nec jam procul abesse, alii super alios, nunciarent; obviàm itum hosti, atque ad Lautulas ancipiti prœlio dimicatum est. non cædes, non fuga alterius partis, sed nox incertos, victi victoresne essent, diremit. Invenio apud quosdam, adver-

ſam eam pugnam Romanis fuiſſe, atque in ea cecidiſſe Q. Aulium, magiſtrum equitum. Suffectus in locum Aulii C. Fabius magiſter equitum cum exercitu novo ab Roma advenit; &, per præmiſſos nuncios conſulto dictatore, ubi ſubſiſteret, quove tempore, & qua ex parte hoſtem aggrederetur, ſubſtitit occultus, ad omnia ſatis exploratis conſiliis. Dictator, quum per aliquot dies poſt pugnam continuiſſet ſuos intra vallum, obſeſſi magis quàm obſidentis modo, ſignum repentè pugnæ propoſuit; &, efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi, quàm in ſemet ipſo, cuiquam relictam ſpem, de magiſtro equitum novoque exercitu militem celavit. &, tanquam nulla, niſi in eruptione, ſpes eſſet, *Locis*, inquit, *anguſtis, milites, deprehenſi, niſi quam victoriâ patefecerimus, viam nullam habemus. Stativa noſtra munimento ſatis tuta ſunt; ſed inopiâ eadem infeſta. nam & circà omnia defecerunt, unde ſubvehi commeatus poterant; &, ſi homines juvare velint, iniqua loca ſunt. Itaque non fruſtrabor ego vos, caſtra hîc relinquendo, in quæ, infectâ victoriâ, ſicut priſtino die, vos recipiatis: armis munimenta, non munimentis arma tuta eſſe debent. Caſtra habeant repetantque, quibus opera eſt trahere bellum: nos omnium rerum reſpectum, præterquam victoriæ, nobis abſcindamus. Ferte ſigna in hoſtem: ubi extra vallum agmen exceſſerit, caſtra, quibus imperatum eſt, incendant: damna veſtra, milites, omnium circà, qui defecerunt, populorum prædâ ſarcientur.* Et oratione dictatoris, quæ neceſſitatis ultimæ index erat, milites accenſi vadunt in hoſtem, & reſpectus ipſe ardentium caſtrorum, quanquam proximis tantùm (ita enim juſſerat dictator) ignis eſt ſubditus, haud parvum fuit irritamentum. Itaque, velut vecordes illati, ſigna primo impetu hoſtium turbant; & in tempore, poſtquam ardentia procul vidit caſtra magiſter equitum, (id convenerat ſignum) hoſtium terga invadit. ita circumventi Samnites, quà poteſt quiſque, fugam per diverſa

petunt.

petunt. Ingens multitudo, in unum metu conglobata, ac femet ipfam turbà impediens, in medio cæfa. Capta hoftium caftra direptaque; quorum prædâ onuftum militem in Romana caftra dictator reducit, haudquaquam tam victoriâ lætum, quàm quòd, præter exiguam deformatam incendio partem, cetera contra fpem falva invenit.

XXIV. Ad Soram inde reditum; novique confules M. Pœtelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, magnâ parte veterum militum dimifsâ, novifque cohortibus in fupplementum adductis. Ceterùm, quum propter difficilem urbis fitum nec oppugnandi fatis certa ratio iniretur, & aut tempore longinqua, aut præceps periculo victoria effet; Soranus transfuga, clam ex oppido profectus, quum ad vigiles Romanos penetràffet, duci fe extemplo ad confules jubet, deductufque traditurum urbem promittit. Vifus inde (quum, quonam modo id præftaturus effet, percunctantes doceret) haud vana afferre, perpulit, propè adjuncta mœnibus Romana caftra ut fex millia ab oppido removerentur: fore, ut minùs intentæ in cuftodiam urbis diurnæ ftationes ac nocturnæ vigiliæ effent. ipfe infequenti nocte, fub oppido filveftribus locis cohortibus infidere juffis, decem milites delectos fecum per ardua ac propè invia in arcem ducit; pluribus, quàm pro numero virorum, miffilibus telis eò collatis. Ad hæc faxa erant, & temere jacentia (ut fit) in afpretis, & de induftria etiam, quo locus tutior effet, ab oppidanis congefta. Ubi quum conftituiffet Romanos, femitamque anguftam & arduam, erectam ex oppido in arcem, oftendiffet; *Hoc quidem adfcenfu*, inquit, *vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint: vos & decem numero, &, quod plus eft, Romani, Romanorumque fortiffimi viri eftis, & locus pro vobis, & nox erit, quæ omnia ex incerto majora territis oftentat. Ego jam terrore omnia implebo: vos arcem intenti tenete.* Decurrit

inde quanto maximè poterat, cum tumultu, *ad arma, & prô vestram fidem, cives!* clamitans, *Arx ab hostibus capta est; ite, defendite.* Hæc incidens principum foribus, hæc obviis, hæc excurrentibus in publicum pavidis increpat. Acceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt. Trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus, quum tela & armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos à spe recuperandæ arcis. Fugâ cuncta complentur, portæque ab semisomnis ac maximâ parte inermibus refringuntur: quarum per unam præsidium Romanum clamore excitatum irrumpit, & concursantes per vias pavidos cædit. Jam Sora capta erat, quum consules primâ luce advenere; &, quos reliquos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt. Ex his ducentos viginti quinque, qui omnium consensu destinabantur & infandæ colonorum cædis & defectionis auctores, vinctos Romam deducunt. ceteram multitudinem incolumem, præsidio imposito, Soræ relinquunt. Omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro cæsi, ac securi percussi summo gaudio plebis; cujus maximè intererat, tutam ubique, quæ passim in colonias mitteretur, multitudinem esse.

XXV. Consules, ab Sora profecti, in agros atque urbes Ausonum bellum intulerunt. mota namque omnia adventu Samnitium, quum apud Lautulas dimicatum est, fuerant, conjurationesque circa Campaniam passim factæ. nec Capua ipsa crimine caruit. quin Romam quoque & ad principum quosdam inquirendos ventum est. Ceterùm Ausonum gens proditione urbium, sicut Sora, in potestatem venit. Ausona, & Minturnæ, & Vescia, urbes erant: ex quibus principes juventutis duodecim numero, in proditionem urbium suarum conjurati, ad consules veniunt: docent, *suos, jampridem exoptantes Samnitium adventum, simul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos habuisse,*

habuisse, juventute, armis Samnites juvisse. fugatis inde Samnitibus, incertâ pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne arcessant bellum; & obstinatos claudere, si exercitus admoveatur. In ea fluctuatione animorum opprimi incautos posse. His auctoribus mota propiùs castra: missique eodem tempore circa tria oppida milites, partim armati, qui occulti propinqua mœnibus insiderent loca; partim togati, tectis veste gladiis, qui sub lucem apertis portis urbes ingrederentur. Ab his simul custodes trucidari cœpti, simul datum signum armatis, ut ex insidiis concurrerent. ita portæ occupatæ, triaque oppida eàdem horâ eodemque consilio capta. Sed, quia absentibus ducibus impetus est factus, nullus modus cædibus fuit; deletaque Ausonum gens, vix certo defectionis crimine, perinde ac si internecivo bello certâsset.

XXVI. Eodem anno, prodito hostibus Romano præsidio, Luceria Samnitium facta. nec diu proditoribus impunita res fuit. Haud procul inde exercitus Romanus erat: cujus primo impetu urbs, sita in plano, capitur. Lucerini ac Samnites ad internecionem cæsi. eóque ira processit, ut Romæ quoque, quum de colonis mittendis Luceriam consuleretur senatus, multi delendam urbem censerent. Præter odium, quod exsecrabile in bis captos erat, longinquitas quoque abhorrere à relegandis tam procul ab domo civibus inter tam infestas gentes cogebat. Vicit tamen sententia, ut mitterentur coloni. duo millia & quingenti missi. Eodem anno, quum omnia infida Romanis essent, Capuæ quoque occultæ principum conjurationes factæ. De quibus quum ad senatum relatum esset, haudquaquam neglecta res est. quæstiones decretæ, dictatoremque quæstionibus exercendis dici placuit. C. Mænius dictus. is M. Foslium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratûs ejus terror. itaque sive timore ejus, seu conscientiâ, Calavios, Ovium

Noviumque, (ea capita conjurationis fuerant) priusquam nominarentur apud dictatorem, mors haud dubiè ab ipsis conscita judicio subtraxit. Deinde, ut quæstioni Campanæ materia decessit, versa Romam interpretando res: non nominatim, qui Capuæ, sed in universum, qui usquam coiissent conjurâssentve adversus rempublicam, quæri senatum jussisse: & coïtiones honorum adipiscendorum causâ factas, adversus rempublicam esse: latiorque & re & personis quæstio fieri; haud abnuente dictatore, sine fine ulla quæstionis suæ jus esse. Postulabantur ergo nobiles homines. appellantibusque tribunos nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. Inde nobilitas, nec hi modò, in quos crimen intendebatur, sed universi simul, negare, nobilium id crimen esse; quibus, si nullâ obstetur fraude, pateat via ad honorem, sed hominum novorum. ipsos adeo dictatorem magistrumque equitum reos magis, quàm quæsitores idoneos ejus criminis esse: intellecturosque ita id esse, simul magistratu abiissent. Tum enimvero Mænius, jam famæ magis, quàm imperii, memor, progressus in concionem ita verba fecit: *Et omnes anteactæ vitæ vos conscios habeo, Quirites, & hic ipse honos, delatus ad me, testis est innocentiæ meæ. neque enim, quod sæpe aliàs, quia ita tempora postulabant reipublicæ, qui bello clarissimus esset, sed qui maximè procul ab his coïtionibus vitam egisset, dictator deligendus exercendis quæstionibus fuit. Sed quoniam quidam nobiles homines (quæ de causa, vos existimare, quàm me pro magistratu quicquam incompertum dicere, melius est) primùm ipsas expugnare quæstiones omni ope annisi sunt: dein, postquam ad id parum potentes erant, ne causam dicerent, in præsidia adversariorum, appellationem & tribunicium auxilium, patricii confugerunt. postremò repulsi inde (adco omnia tutiora, quàm ut innocentiam suam purgarent, visa) in nos irruerunt, & privatis dictatorem poscere reum verecundiæ non fuit: ut omnes Dii hominesque sciant, ab illis, etiam quæ non possint, tentari,*

ne

me rationem vitæ reddant; me obviàm ire crimini, & offerre me inimicis reum, dictaturâ me abdico. Vos quæso, consules, si vobis datum ab senatu negotium fuerit, in me primum & hunc M. Foslium quæstiones exerceatis; ut appareat, innocentiâ nostrâ nos, non majestate honoris, tutos à criminationibus istis esse. Abdicat inde se dictaturâ, & post eum confestim Foslius magisterio equitum: primique apud consules (iis enim ab senatu mandata res est) rei facti, adversus nobilium testimonia egregiè absolvuntur. Publilius etiam Philo, multiplicatis summis honoribus, post res tot domi belloque gestas, ceterùm invisus nobilitati, causam dixit, absolutusque est. Nec diutius, ut fit, quàm dum recens erat, quæstio per clara nomina reorum viguit. inde labi cœpit ad viliora capita, donec coïtionibus factionibusque, adversus quas comparata erat, oppressa est.

XXVII. Earum fama rerum, magis tamen spes Campanæ defectionis, in quam conjuratum erat, Samnites, in Apuliam versos, rursus ad Caudium revocavit: ut inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperiret, Capuam Romànis eriperent. Eò consules cum valido exercitu venerunt. & primò circa saltus, quum utrinque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt: deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt, ibique primùm castra in conspectu hostibus data: deinde levibus prœliis, equitum sæpius, quàm peditum, utrinque periculum factum: nec aut eventûs eorum Romanum, aut moræ, quâ trahebant bellum, pœnitebat. Samnitium contrà ducibus, & carpi parvis quotidie damnis, & senescere dilatione belli vires suæ videbantur. itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua divisis: quibus præceptum erat, intentiores ad respectum castrorum, ne qua eò vis fieret, quàm ad prœlium, starent: aciem pediti tutam fore. Consulum Sulpicius in dextro, Pœtelius in lævo cornu

consistunt. Dextra pars, quâ & Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latiùs patefacta stetit. Sinistris, præterquam quòd confertiores steterant, repentino consilio Pœtelii consulis additæ vires: qui subsidiarias cohortes, quæ integræ ad longioris pugnæ casus reservabantur, in primam aciem extemplo emisit; universisque hostem primo impetu viribus impulit. Commotà pedestri acie Samnitium, eques in pugnam succedit. In hunc, transverso agmine inter duas acies se inferentem, Romanus equitatus concitat equos; signaque & ordines peditum atque equitum confundit, donec universam ab ea parte avertit aciem. In eo cornu non Pœtelius solus, sed Sulpicius etiam, hortator adfuerat, avectus ab suis nondum conserentibus manus ad clamorem, ab sinistra parte priùs exortum. unde, haud dubiam victoriam cernens, quum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis viris, dissimilem ibi fortunam invenit: Romanos loco pulsos, victorem hostem signa in perculsos inferentem. Ceterùm omnia mutavit repentè consulis adventus. nam & conspectu ducis refectus militum est animus: &, majus quàm pro numero auxilium, advenerant fortes viri: & partis alterius victoria audita, mox visa etiam, prœlium restituit. Totà deinde jam vincere acie Romanus, &, omisso certamine, cædi capique Samnites; nisi qui Maleventum, cui nunc urbi Beneventum nomen est, perfugerunt. Ad triginta millia cæsa aut capta Samnitium, proditum memoriæ est.

XXVIII. Consules, egregià victorià partà, protinus inde ad Bovianum oppugnandum legiones ducunt: ibique hiberna egerunt, donec ab novis consulibus L. Papirio Cursore quintùm, C. Junio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Pœtelius cum M. Foslio magistro equitum exercitum accepit. Is, quum audisset arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Boviano

ad

ad Fregellas pergit. unde, nocturnâ Samnitium fugâ sine certamine receptis Fregellis, præsidioque valido imposito, in Campaniam reditum maximè ad Nolam armis repetendam. eò se intra mœnia, sub adventum dictatoris, & Samnitium omnis multitudo & Nolani agrestes contulerant. Dictator, urbis situ circumspecto, quo apertior aditus ad mœnia esset, omnia ædificia (& frequenter ibi habitabatur) circumjecta muris incendit. nec ita multo post, sive à Pœtelio dictatore, sive ab C. Junio consule, (nam utrumque traditur) Nola est capta. Qui captæ decus Nolæ ad consulem trahunt, adjiciunt, Atinam & Calatiam ab eodem captas; Pœtelium autem, pestilentiâ ortâ, clavi figendi causâ dictatorem dictum. Suessa & Pontiæ eodem anno coloniæ deductæ sunt. Suessa Auruncorum fuerat: Volsci Pontias, insulam sitam in conspectu litoris sui, incoluerant. &, Interamna & Casinum ut deducerentur coloniæ, senatusconsultum factum est. sed triumviros creavere, ac misere colonorum quatuor millia insequentes consules M. Valerius, P. Decius.

XXIX. Profligato ferè Samnitium bello, priusquam ea cura decederet Patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta est. nec erat eâ tempestate gens alia, cujus secundùm Gallicos tumultus arma terribiliora essent, quum propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaque, altero consulum in Samnio reliquias belli persequente, P. Decius, qui graviter æger Romæ restiterat, auctore senatu dictatorem C. Junium Bubulcum dixit. is, prout rei magnitudo postulabat, omnes juniores sacramento adigit: arma, quæque alia res poscit, summâ industriâ parat: nec tantis apparatibus elatus de inferendo bello agitat, quieturus haud dubiè, nisi ultro arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando cohibendoque bello consilia & apud Etruscos fuere. neutri finibus egressi. & censura clara eo anno Ap. Claudii & C. Plautii fuit; memoriæ tamen felicioris

licioris ad posteros nomen Appii, quòd viam munivit, & aquam in urbem duxit, eaque unus perfecit; quia, ob infamem atque invidiosam senatûs lectionem verecundiâ victus, collega magistratu se abdicaverat. Appius, jam inde antiquitus insitam pertinaciam familiæ gerendo, solus censuram obtinuit. Eodem Appio auctore, Potitii, gens, cujus ad aram Maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, servos publicos, ministerii delegandi causâ, solennia ejus sacri docuerat. Traditur inde dictu mirabile, & quod dimovendis statu suo sacris religionem facere posset, quum duodecim familiæ eâ tempestate Potitiorum essent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe exstinctos: nec nomen tantùm Potitiorum interisse, sed censorem etiam Appium, memori Deûm irâ, post aliquot annos luminibus captum.

XXX. Itaque consules, qui eum annum secuti sunt, C. Junius Bubulcus tertiùm & Q. Æmilius Barbula iterum, initio anni questi apud populum, deformatum ordinem pravâ lectione senatûs, quâ potiores aliquot lectis præteriti essent; negaverunt, eam lectionem se, quæ sine recti pravique discrimine ad gratiam ac libidinem facta esset, observaturos: & senatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante censores Ap. Claudium & C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, utraque pertinentia ad rem militarem: unum, ut tribuni militum seni deni in quatuor legiones à populo crearentur; quæ antea, perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum & consulum ferme fuerant beneficia. tulere eam rogationem tribuni plebei L. Atilius, C. Marcius. Alterum, ut duumviros navales classis ornandæ reficiendæque causâ idem populus juberet. lator hujus plebiscití fuit M. Decius tribunus plebis. Ejusdem anni rem dictu parvam præterirem, ni ad religionem visa esset pertinere. Tibicines, quia prohibiti à proximis cen-

soribus

ſoribus erant in æde Jovis veſci, quod traditum antiquitus erat, ægre paſſi, Tibur uno agmine abierunt: adeo ut nemo in urbe eſſet qui ſacrificiis præcineret. Ejus rei religio tenuit ſenatum; legatoſque Tibur miſerunt, ur darent operam, ut hi homines Romanis reſtituerentur. Tiburtini, benignè polliciti, primùm accitos eos in curiam hortati ſunt, uti reverterentur Romam: poſtquam perpelli nequibant, conſilio, haud abhorrente ab ingeniis hominum, eos aggrediuntur. Die feſto alii alios per ſpeciem celebrandarum cantu epularum causâ invitant, & vino, cujus avidum ferme genus eſt, oneratos ſopiunt: atque ita in plauſtra ſomno vinctos conjiciunt, ac Romam deportant. nec priùs ſenſere, quàm, plauſtris in foro relictis, plenos crapulæ eos lux oppreſſit. Tunc concurſus populi factus, impetratoque, ut manerent, datum, ut triduum quotannis ornati, cum cantu atque hac, quæ nunc ſolennis eſt, licentia per urbem vagarentur: reſtitutumque in æde veſcendi jus iis, qui ſacris præcinerent. Hæc inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur.

XXXI. Conſules inter ſe provincias partiti; Junio Samnites, Æmilio novum bellum Etruria ſorte obvenit. In Samnio Cluviam, præſidium Romanum, quia nequiverat vi capi, obſeſſum fame in deditionem acceperant Samnites, verberibuſque fœdum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infenſus crudelitati Junius, nihil antiquius oppugnatione Cluvianâ ratus, quo die aggreſſus eſt mœnia, vi cepit, atque omnes puberes interfecit. Inde victor exercitus Bovianum ductus. caput hoc erat Pentrorum Samnitium, longè ditiſſimum atque opulentiſſimum armis viriſque. Ibi quia haud tantum irarum erat, ſpe prædæ milites accenſi, oppido potiuntur. minùs itaque ſævitum in hoſtes eſt: prædæ plus penè, quàm ex omni Samnio unquam, egeſtum, benignéque omnis militi conceſſa.

Et

Et poſtquam præpotentem armis Romanum nec acies ſubſiſtere ullæ, nec caſtra, nec urbes poterant; omnium principum in Samnio eò curæ ſunt intentæ, ut inſidiis quæreretur locus, ſi quà licentià populando effuſus exercitus excipi ac circumveniri poſſet. Transfugæ agreſtes & captivi quidam, pars forte, pars conſilio oblati, congruentia ad conſulem afferentes, quæ & vera erant, pecoris vim ingentem in ſaltum avium compulſam eſſe, perpulerunt, ut prædatum eò expeditæ ducerentur legiones. Ibi ingens hoſtium exercitus itinera occultus inſederat, &, poſtquam intràſſe Romanos vidit ſaltum, repentè exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit. Et primò nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, ſarcinas congerunt in medium: dein, poſtquam, ut quiſque liberaverat ſe onere, aptaveratque armis, ad ſigna undique coïbant, &, notis ordinibus in veteri diſciplina militiæ, jam ſine præcepto ullius ſuà ſponte ſtruebatur acies, conſul, ad ancipitem maximè pugnam advectus, deſilit ex equo, & Jovem, Martemque atque alios teſtatur Deos, *ſe nullam ſuam gloriam inde, ſed prædam militi quærentem, in eum locum deveniſſe. neque in ſe aliud, quàm nimiam ditandi ex hoſte militis curam, reprehendi poſſe: ab eo ſe dedecore nullam rem aliam, quàm virtutem militum, vindicaturam. conniterentur modò uno animo omnes invadere hoſtem, victum acie, caſtris exutum, nudatum urbibus, ultimam ſpem furto inſidiarum tentantem, & loco, non armis, fretum. Sed quem eſſe jam virtuti Romanæ inexpugnabilem locum?* Fregellana arx, Soranaque, & ubicunque iniquo ſucceſſum erat loco, memorabantur. His accenſus miles, omnium immemor difficultatium, vadit adverſus imminentem hoſtium aciem. ibi paulum laboris fuit, dum in adverſum clivum erigitur agmen: ceterùm, poſtquam prima ſigna planiciem ſummam ceperunt, ſenſitque acies æquo ſe jam inſtitiſſe loco, verſus extemplo eſt terror in inſidiatores, eaſdemque latebras,

latebras, quibus se paulo antè texerant, palati atque inermes fugâ repetebant: sed loca difficilia, hosti quæsita, ipsos tum suâ fraude impediebant. Itaque ergo perpaucis effugium patuit: cæsa ad viginti millia hominum, victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoste prædam pecorum discurrit.

XXXII. Dum hæc geruntur in Samnio, jam omnes Etruriæ populi præter Arretinos ad arma ierant, ab oppugnando Sutrio, quæ urbs, socia Romanis, velut claustra Etruriæ erat, ingens orsi bellum. Eò alter consulum Æmilius cum exercitu ad liberandos obsidione socios venit. Advenientibus Romanis, Sutrini commeatus benignè in castra ante urbem posita advexere. Etrusci diem primum consultando, maturarent, traherentne bellum, traduxerunt. Postero die, ubi celeriora, quàm tutiora, consilia magis placuere ducibus, sole orto signum pugnæ propositum est, armatique in aciem procedunt. Quod postquam consuli nunciatum est, extemplo tesseram dari jubet, ut prandeat miles, firmatisque cibo viribus arma capiat. dicto paretur. Consul, ubi armàtos paratosque vidit, signa extra vallum proferri jussit, & haud procul hoste instruxit aciem. Aliquandiu intenti utrinque steterunt, exspectantes ut ab adversariis clamor & pugna inciperet. & priùs sol meridie se inclinavit, quàm telum hinc aut illinc emissum est. inde, ne infectâ re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntque tubæ, & signa inferuntur. Nec segniùs ab Romanis pugna initur. concurrunt infensis animis. numero hostis, virtute Romanus superat. Anceps prœlium multos utrinque, & fortissimum quemque, absumit: nec priùs inclinata res est, quàm secunda acies Romana ad prima signa, integri fessis, successerunt. Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta prima acies fuit, ante signa circaque omnes ceciderunt. Nullo unquam prœlio fugæ minus, nec plus cædis fuisset, ni obstinatos mori

mori Tuſcos nox texiſſet; ita ut victores priùs, quàm victi, pugnandi finem facerent. Poſt occaſum ſolis ſignum receptui datum eſt: nocte ab utroque in caſtra reditum. Nec deinde quicquam eo anno rei memoriâ dignæ apud Sutrium geſtum eſt; quia & ex hoſtium exercitu prima tota acies deleta uno prœlio fuerat, ſubſidiariis modò relictis, vix quod ſatis eſſet ad caſtrorum præſidium: & apud Romanos tantum vulnerum fuit, ut plures poſt prœlium ſaucii deceſſerint, quàm ceciderant in acie.

XXXIII. Q. Fabius, inſequentis anni conſul, bellum ad Sutrium excepit. collega Fabio C. Marcius Rutilus datus eſt. Ceterùm & Fabius ſupplementum ab Roma adduxit, & novus exercitus domo accitus Etruſcis venit. Permulti anni jam erant, quum inter patricios magiſtratus tribunoſque nulla certamina fuerant: quum ex ea familia, quæ velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur. Ap. Claudius cenſor, circumactis decem & octo menſibus, quod Æmiliâ lege finitum cenſuræ ſpatium temporis erat, quum C. Plautius collega ejus magiſtratu ſe abdicâſſet, nullâ vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis; qui finiendæ cenſuræ intra legitimum tempus actionem ſuſceperat, non popularem magis, quàm juſtam; nec in vulgus, quàm optimo cuique, gratiorem. Is, quum identidem legem Æmiliam recitaret, auctoremque ejus Mam. Æmilium dictatorem laudibus ferret; qui quinquennalem antè cenſuram, & longinquitate poteſtatem dominantem, intra ſex menſium & anni coëgiſſet ſpatium: *Dic, agedum,* inquit, *Ap. Claudi, quidnam facturus fueris, ſi eo tempore, quo C. Furius & M. Geganius cenſores fuerunt, cenſor fuiſſes?* Negare Appius, *interrogationem tribuni magno opere ad cauſam pertinere ſuam. nam, etſi tenuerit lex Æmilia eos cenſores, quorum in magiſtratu lata eſſet, quia poſt illos cenſores creatos eam legem populus juſſiſſet, quodque poſtremum*

mum jussisset, id jus ratumque esset; non tamen aut se, aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent, teneri eâ lege potuisse.

XXXIV. Hæc sine ullius assensu cavillante Appio, *En*, inquit, *Quirites, illius Appii progenies, qui, decemvir in annum creatus, altero anno se ipse creavit: tertio, nec ab se, nec ab ullo creatus, privatus fasces & imperium obtinuit. nec antè continuando abstitit magistratu, quàm obruerent eum malè parta, malè gesta, malè retenta imperia. Hæc est eadem familia, Quirites, cujus vi atque injuriis compulsi, extorres patriâ, Sacrum montem cepistis: hæc, adversus quam tribunicium auxilium vobis comparâstis: hæc, propter quam duo exercitus Aventinum insedistis: hæc, quæ fœnebres leges; hæc, quæ agrarias semper impugnavit: hæc connubia Patrum & plebis interrupit: hæc plebi ad curules magistratus iter obsepsit: hoc est nomen multo, quàm Tarquiniorum, infestius vestræ libertati. Itane tandem, Ap. Claudi, quum centesimus jam annus sit ab Mam. Æmilio dictatore, tot censores fuerint, nobilissimi fortissimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id jus esse, quod postremò populus jussisset, scivit? Immo verò omnes sciverunt; & ideo Æmiliæ potiùs legi paruerunt, quàm illi antiquæ, quâ primùm censores creati erant, quia hanc postremam jusserat populus: & quia, ubi duæ contrariæ leges sunt, semper antiquæ obrogat nova. An hoc dicis, Appi, non teneri Æmiliâ lege populum? an populum teneri, te unum exlegem esse? Tenuit Æmilia lex violentos illos censores, C. Furium & M. Geganium; qui, quid iste magistratus in republica malì facere posset, indicârunt: quum, irâ finitæ potestatis, Mam. Æmilium, principem ætatis suæ belli domique, ærarium fecerunt: tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spatium: tenet C. Plautium collegam tuum, iisdem auspiciis, eodem jure creatum. An hunc non, ut qui optimo jure censor creatus esset, populus creavit? tu unus eximius es, in quo hoc præcipuum ac singulare valeat? Quem tu regem sacrificiorum crees, amplexus regni nomen, ut qui optimo jure rex Romæ creatus sit, creatum se dicet?*

dicet? quem semestri dictaturâ, quem interregno quinque dierum contentum fore putes? quem clavi figendi, aut ludorum causâ dictatorem audacter crees? Quàm isti stolidos ac socordes videri creditis eos, qui intra vicesimum diem, ingentibus rebus gestis, dictaturâ se abdicaverunt, aut qui vitio creati abierunt magistratu? Quid ego antiqua repetam? Nuper intra decem annos C. Mænius dictator, quia, quum quæstiones severiùs, quàm quibusdam potentibus tutum erat, exerceret, contagio ejus, quod quærebat ipse, criminis objectata ab inimicis est, ut privatus obviàm iret crimini, dictaturâ se abdicavit. Nolo ego istam in te modestiam, ne degeneraveris à familia imperiosissima & superbissima: non die, non horâ citiùs, quàm necesse est, magistratu abieris; modò ne excedas finitum tempus. Satis est, aut diem, aut mensem censuræ adjicere? Triennium, inquit, & sex menses ultra, quàm licet Æmiliâ lege, censuram geram, & solus geram. hoc quidem jam regno simile est. An collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem locum subrogari fas est? Pœnitet enim, quòd antiquissimum solenne, & solum ab ipso, cui fit, institutum Deo, ab nobilissimis antistitibus ejus sacri ad servorum ministerium religiosus censor deduxisti. gens antiquior originibus urbis hujus, hospitio Deorum immortalium sancta, propter te ac tuam censuram intra annum ab stirpe exstincta est: nisi universam rempublicam eo nefario obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus. Urbs eo lustro capta est, quo, demortuo collegâ C. Julio censore, L. Papirius Cursor, ne abiret magistratu, M. Cornelium Maluginensem collegam subrogavit. Et quanto modestior illius cupiditas fuit, quàm tua, Appi? Nec solus, nec ultra finitum lege tempus L. Papirius censuram gessit, tamen neminem invenit, qui se postea auctorem sequeretur. omnes deinceps censores post mortem collegæ se magistratu abdicârunt. Te, nec quòd dies exit censuræ, nec quòd collega magistratu abiit, nec lex, nec pudor coërcet: virtutem in superbia, in audacia, in contemptu Deorum hominumque ponis. Ego te, Ap. Claudi, pro istius magistratûs majestate ac verecundia, quem gessisti, non mo-

dò

dò manu violatum, sed ne verbo quidem inclementiori à me appellatum vellem: sed & hæc, quæ adhuc egi, pervicacia tua & superbia coëgit me loqui; &, nisi Æmiliæ legi parueris, in vincula duci jubebo: nec, quum ita comparatum à majoribus sit, ut, comitiis censoriis nisi duo confecerint legitima suffragia, non renunciato altero comitia differantur, ego te, qui solus censor creari non possis, solum censuram gerere patiar. Hæc taliaque quum dixisset, prendi censorem, & in vincula duci jussit. Approbantibus sex tribunis actionem collegæ, tres appellanti Appio auxilio fuerunt; summâque invidiâ omnium ordinum solus censuram gessit.

XXXV. Dum ea Romæ geruntur, jam Sutrium ab Etruscis obsidebatur: consulique Fabio, imis montibus ducenti ad ferendam opem sociis tentandasque munitiones, si quà posset, acies hostium instructa occurrit; quorum ingentem multitudinem quum ostenderet subjecta latè planicies; consul, ut loco paucitatem suorum adjuvaret, flectit paululum in clivos agmen, (aspreta erant strata saxis) inde signa in hostem obvertit. Etrusci, omnium, præterquam multitudinis suæ, quà solâ freti erant, immemores, prœlium ineunt adeo raptim & avidè, ut, abjectis missilibus, quo celeriùs manus consererent, stringerent gladios, vadentes in hostem. Romanus contrà nunc tela, nunc saxa, quibus eos affatim locus ipse armabat, ingerere. Igitur scuta galeæque ictæ, quum etiam, quos non vulneraverant, turbarent, (neque subire erat facile ad propiorem pugnam, neque missilia habebant, quibus eminus rem gererent) stantes & expositos ad ictus quum jam satis nihil tegeret, quosdam etiam pedem referentes, fluctuantemque & instabilem aciem, redintegrato clamore, strictis gladiis hastati & principes invadunt. eum impetum non tulerunt Etrusci, versisque signis, fugâ effusâ castra repetunt. Sed equites Romani, prævecti per obliqua campi, quum se fugientibus obtulissent,

ſent, omiſſo ad caſtra itinere, montes petunt. Inde inermi penè agmine ac vexato vulneribus in ſilvam Ciminiam penetratum. Romanus, multis millibus Etruſcorum cæſis, duodequadraginta ſignis militaribus captis, caſtris etiam hoſtium cum præda ingenti potitur. Tum de perſequendo hoſte agitari cœptum.

XXXVI. Silva erat Ciminia magis tum invia atque horrenda, quàm nuper fuere Germanici ſaltus, nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita. eam intrare haud ferè quiſquam, præter ducem ipſum, audebat. aliis omnibus cladis Caudinæ nondum memoria aboleverat. Tum ex iis, qui aderant, (conſulis fratrem M. Fabium, Kæſonem alii, C. Claudium quidam matre eàdem, quà conſulem, genitum tradunt) ſpeculatum ſe iturum profeſſus, brevique omnia certa allaturum. Cære educatus apud hoſpites, Etruſcis inde literis eruditus erat, linguamque Etruſcam probè noverat. Habeo auctores, vulgò tum Romanos pueros, ſicut nunc Græcis, ita Etruſcis literis erudiri ſolitos. Sed propius eſt vero, præcipuum aliquid fuiſſe in eo, qui ſe tam audaci ſimulatione hoſtibus immiſcuerit. ſervus ei dicitur comes unus fuiſſe, nutritus unà, eoque haud ignarus linguæ ejuſdem: nec quicquam aliud proficiſcentes, quàm ſummatim regionis, quæ intranda erat, naturam ac nomina principum in populis accepere; ne quà inter colloquia inſigni notà hæſitantes deprehendi poſſent. Iere paſtorali habitu, agreſtibus telis, falcibus gæſiſque binis armati. Sed neque commercium linguæ, nec veſtis armorumve habitus ſic eos texit, quàm quòd abhorrebat à fide, quemquam externum Ciminios ſaltus intraturum. Uſque ad Camertes Umbros penetràſſe dicuntur. ibi, qui eſſent, fateri Romanum auſum: introductumque in ſenatum conſulis verbis egiſſe de ſocietate amicitiaque: atque inde comi hoſpitio acceptum, nunciare Romanis juſſum, commeatum exercitui dierum triginta præſto fore,

re, si ea loca intrâsset; juventutemque Camertium Umbrorum in armis paratam imperio futuram. Hæc quum relata consuli essent, impedimentis primâ vigiliâ præmissis, legionibus post impedimenta ire jussis, ipse substitit cum equitatu: &, luce ortâ, postero die obequitavit stationibus hostium, quæ extra saltum dispositæ erant: &, quum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit; portâque alterâ egressus, ante noctem agmen assequitur. Postero die, luce primâ, juga Ciminii montis tenebat. inde, contemplatus opulenta Etruriæ arva, milites emittit. Ingenti jam abactâ prædâ, tumultuariæ agrestium Etruscorum cohortes, repentè à principibus regionis ejus concitatæ, Romanis occurrunt, adeo incompositæ, ut vindices prædarum propè ipsi prædæ fuerint. Cæsis fugatisque iis, latè depopulato agro, victor Romanus, opulentusque rerum omnium copiâ, in castra rediit. Eò fortè quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant, denunciatum Fabio senatûs verbis, ne saltum Ciminium transiret. lætati seriùs se, quàm ut impedire bellum possent, venisse, nuncii victoriæ Romam revertuntur.

XXXVII. Hac expeditione consulis motum latiùs erat, quàm profligatum, bellum. vastationem namque sub Ciminii montis radicibus jacens ora senserat, conciveratque indignatione non Etruriæ modò populos, sed Umbriæ finitima. Itaque, quantus non unquam antea, exercitus ad Sutrium venit: neque è silvis tantummodo promota castra, sed etiam aviditate dimicandi quàm primùm in campos delata acies: deinde instructa primò suo stare loco, relicto hostibus ad instruendum contrà spatio: dein, postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt. Ubi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sensere, clamor repentè circa duces ortus, ut *eò sibi è castris cibaria ejus diei deferri* juberent; *mansuros se sub armis, & aut nocte, aut certè luce primâ castra hostium invasuros.*

furos. Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. decima erat fere diei hora, quum cibum capere consul milites jubet; præcipit, ut in armis sint, quacunque diei noctisve horâ signum dederit. Paucis milites alloquitur, Samnitium bella extollit, elevat Etruscos: *nec hostem hosti, nec multitudinem multitudini comparandam* ait *esse*. *Praeterea telum aliud occultum scituros in tempore: interea taceri opus esse*. His ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum multitudine territus restitueretur: &, quòd sine munimento consederant, verisimilius erat, quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant, & quartâ ferè vigiliâ sine tumultu excitati arma capiunt. Dolabræ calonibus dividuntur ad vallum proruendum fossasque implendas. intra munimenta instruitur acies: delectæ cohortes ad portarum exitus collocantur. dato deinde signo paulo ante lucem, quod æstivis noctibus sopitæ maximè quietis tempus est, proruto vallo erupit acies: stratos passim invadit hostes: alios immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partem ad arma trepidantes, cædes oppressit. paucis armandi se datum spatium est. Eos ipsos, non signum certum, non ducem sequentes, fundit Romanus, fugatos eques persequitur. ad castra, ad silvas diversi tendebant. Silvæ tutius dedere refugium. nam castra in campis sita eodem die capiuntur. aurum argentumque jussum referri ad consulem: cetera præda militis fuit. Cæsa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam silvam ad Perusiam pugnatam, quidam auctores sunt; metuque in magno civitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu, coortis undique Tuscis Umbrisque, opprimeretur. Sed, ubicunque pugnatum est, res Romana superior fuit: itaque à Perusia, & Cortona, & Arretio, quæ ferme capita Etruriæ populorum eâ tempestate erant,

tant, legati, pacem fœdusque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos impetraverunt.

XXXVIII. Dum hæc in Etruria geruntur, consul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit. multa alia castella vicique, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem venere. Per idem tempus & classis Romana à P. Cornelio, quem senatus maritimæ oræ præfecerat, in Campaniam acta, quum appulsa Pompejos esset; socii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, unde reditus tutus ad naves esset, dulcedine (ut fit) prædæ longiùs progressi, excivere hostes. Palatis per agros nemo obvius fuit, quum occidione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus assecuti agrestes exuerunt prædâ, partem etiam occiderunt: quæ superfuit cædi, trepida multitudo ad naves compulsa est. Profectio Q. Fabii trans Ciminiam silvam quantum Romæ terrorem fecerat, tam lætam famam in Samnium ad hostes tulerat: *interclusum Romanum exercitum obsideri, cladisque imaginem Furculas Caudinas* memorabant. *eâdem temeritate avidam ulteriorum semper gentem in saltus invios deductam, septam non hostium magis armis, quàm locorum iniquitatibus, esse.* Jam gaudium invidiâ quâdam miscebatur, quòd belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos avertisset. itaque armis virisque ad obterendum C. Marcium consulem concurrunt; protinus inde Etruriam per Marsos ac Sabinos petituri, si Marcius dimicandi potestatem non faciat. Obvius iis consul fuit. dimicatum prœlio utrinque atroci, atque incerto eventu est. & quum anceps cædes fuisset, adversæ tamen rei fama in Romanos vertit, ob amissos quosdam equestris ordinis, tribunosque militum, atque unum legatum, & (quod insigne maximè fuit) consulis ipsius vulnus. Ob hæc etiam aucta famâ (ut solet) ingens terror Patres invasit, dictatoremque dici placebat: nec,

quin Cursor Papirius diceretur, in quo tum summa rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat: sed neo in Samnium nuncium perferri, omnibus infestis, tutò posse; nec vivere Marcium consulem satis fidebant. Alter consul Fabius infestus privatim Papirio erat: quæ ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit: qui suâ quoque eum, non publicâ solùm, auctoritate moverent, ut memoriam simultatium patriæ remitteret. Profecti legati ad Fabium quum senatusconsultum tradidissent, adjecissentque orationem convenientem mandatis, consul, demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam acturus esset, legatis recessit. nocte deinde silentio (ut mos est) L. Papirium dictatorem dixit, cui quum ob animum egregiè victum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit, ac sine responso ac mentione facti sui legatos dimisit, ut appareret, insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Junium Bubulcum magistrum equitum dixit: atque ei, legem curiatam de imperio ferenti, triste omen diem diffidit, quòd Faucia curia fuit principium, duabus insignis cladibus, captæ urbis, & Caudinæ pacis: quòd utroque anno eadem curia fuerat principium. Macer Licinius tertiâ etiam clade, quæ ad Cremeram accepta est, abominandam eam curiam facit.

XXXIX. Dictator postero die, auspiciis repetitis, pertulit legem; &, profectus cum legionibus, ad terrorem traducti silvam Ciminiam exercitûs nuper scriptis, ad Longulam pervenit: acceptisque à Marcio consule veteribus militibus, in aciem copias eduxit. nec hostes detrectare visi pugnam. instructos deinde armatosque (quum ab neutris prœlium inciperet) nox oppressit. Quieti aliquandiu, nec suis diffidentes viribus, nec hostem spernentes, stativa in propinquo habuere. Interea res in Etruria gestæ. nam & cum Umbrorum exercitu acie depugnatum est; (fusi tamen

magis,

magis, quàm cæsi, hostes, quia cœptam acriter non tolerârunt pugnam) & ad Vadimonis lacum Etrusci, lege sacratâ coacto exercitu, quum vir virum legisset, quantis nunquam aliàs antea simul copiis, simul animis, dimicârunt: tantoque irarum certamine gesta res est, ut ab neutra parte emissa sint tela. gladiis pugna cœpit, &, acerrimè commissa, ipso certamine, quod aliquandiu anceps fuit, accensa est: ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua nova gente, videretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte movetur fugæ: cadunt antesignani: &, ne nudentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies. Ab ultimis deinde subsidiis cietur miles: adeoque ad ultimum laboris ac periculi ventum est, ut equites Romani, omissis equis, ad primos ordines peditum per arma, per corpora evaserint: ea velut nova inter fessos exorta acies turbavit signa Etruscorum. Secuta deinde impetum eorum, utcunque affecta erat, cetera multitudo tandem perrumpit ordines hostium. Tunc vinci pertinacia cœpta, & averti manipuli quidam: &, ut semel dedere terga, etiam certiorem capessere fugam. Ille primùm dies fortunâ veteri abundantes Etruscorum fregit opes. cæsum in acie, quod roboris fuit; castra eo impetu capta direptaque.

XL. Pari subinde periculo gloriæque eventu bellum in Samnitibus erat; qui, præter ceteros belli apparatus, ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento cælaverunt. Forma erat scuti: summum latius, quà pectus atque humeri teguntur, fastigio æquali; ad imum cuneatior, mobilitatis causâ. spongia pectori tegumentum: & sinistrum crus ocreâ tectum. galeæ cristatæ, quæ speciem magnitudini corporum adderent. tunicæ auratis militibus versicolores, argentatis linteæ candidæ. his dextrum cornu datum: illi in sinistro consistunt. Notus jam Romanis appa-

ratus insignium armorum fuerat; doctique à ducibus erant, *borridum militem esse debere; non cælatum auro & argento, sed ferro & animis fretum. quippe illa prædam veriùs, quàm arma, esse; nitentia ante rem, deformia inter sanguinem & vulnera. Virtutem esse militis decus, & omnia illa victoriam sequi; & ditem hostem quamvis pauperis victoris præmium esse.* His Cursor vocibus instinctos milites in prœlium ducit, dextro ipse cornu consistit; sinistro præfecit magistrum equitum. Simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen; non segnius inter dictatorem & magistrum equitum, ab utra parte victoria inciperet. Prior fortè Junius commovit hostem, lævo dextrum cornu, sacratos more Samnitium milites, eoque candidâ veste & paribus candore armis insignes. *eos se Orco mactare* Junius dictitans, quum intulisset signa, turbavit ordines, & haud dubiè impulit aciem. Quod ubi sensit dictator, *Ab lævone cornu victoria incipiet?* inquit, *& dextrum cornu, dictatoris acies, alienam pugnam sequetur, non partem maximam victoriæ trahet?* Concitat milites. nec peditum virtuti equites, aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius à dextro, P. Decius ab lævo cornu, ambo consulares, ad equites in cornibus positos evehuntur: adhortatique eos, ut partem secum capesserent decoris, in transversa latera hostium incurrunt. Is novus additus terror quum ex parte utraque circumvasisset aciem, & ad terrorem hostium legiones Romanæ, redintegrato clamore, intulissent gradum, tum fuga ab Samnitibus cœpta. Jam strage hominum armorumque insignium campi repleri; ac primò pavidos Samnites castra sua accepere: deinde ne ea quidem retenta. captis direptisque ante noctem injectus ignis. Dictator ex senatusconsulto triumphavit. cujus triumpho longè maximam speciem captiva arma præbuere. tantum magnificentiæ visum in iis, ut aurata scuta dominis argentariarum ad forum ornandum dividerentur. inde na-

tum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus, quum tensæ ducerentur. Et Romani quidem ad honorem Deûm insignibus armis hostium usi sunt: Campani, ab superbia & odio Samnitium, gladiatores (quod spectaculum inter epulas erat) eo ornatu armârunt, Samnitiumque nomine compellârunt. Eodem anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quæ & ipsa induciarum fidem ruperat, Fabius consul nec dubiâ nec difficili victoriâ dimicat. ipsum oppidum (nam ad mœnia victor accessit) cepisset, ni legati dedentes urbem exissent. Præsidio Perusiæ imposito, legationibus Etruriæ amicitiam petentibus præ se Romam ad senatum missis, consul, præstantiore etiam, quàm dictator, victoriâ triumphans, urbem est invectus. Quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos, P. Decium & M. Valerium, est versum: quos populus proximis comitiis ingenti consensu consulem alterum, alterum prætorem declaravit.

XLI. Fabio ob egregiè perdomitam Etruriam continuatur consulatus; Decius collega datur. Valerius prætor quartùm creatus. Consules partiti provincias. Etruria Decio, Samnium Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam Alfaternam, tum pacem petentes, quòd uti eâ, quum daretur, noluissent, aspernatus, oppugnando ad deditionem subegit. Cum Samnitibus acie dimicatum. haud magno certamine hostes victi: neque ejus pugnæ memoria tradita foret, ni Marsi eo primùm prœlio cum Romanis bellâssent. Secuti Marsorum defectionem Peligni, eandem fortunam habuerunt. Decio quoque alteri consuli secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat frumentum exercitui præbere, atque inducias in quadraginta annos petere. Volsiniensium castella aliquot vi cepit: quædam ex iis diruit, ne receptaculo hostibus essent: circumferendoque passim bello, tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne Etruscum fœdus ab consule peteret.

teret. Ac de eo quidem nihil impetratum. induciæ annuæ datæ. ſtipendium exercitui Romano ab hoſte in eum annum penſum, & binæ tunicæ in militem exactæ. ea merces induciarum fuit. Tranquillas res jam Etruſcis turbavit repentina defectio Umbrorum, gentis integræ à cladibus belli, niſi quòd tranſitum exercitûs ager ſenſerat. Ii, concitatâ omni juventute ſuâ, & magnâ parte Etruſcorum ad rebellionem compulsâ, tantum exercitum fecerant, ut, relicto poſt ſe in Etruria Decio, ad oppugnandam inde Romam ituros, magnificè de ſe, ac contemptim de Romanis loquentes, jactarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium conſulem perlatum eſt, ad urbem ex Etruria magnis itineribus pergit, & in agro Pupinienſi ad famam intentus hoſtium conſedit. Nec Romæ ſpernebatur Umbrorum bellum: & ipſæ minæ metum fecerant expertis à Gallica clade, quàm intutam urbem incolerent. Itaque legati ad Fabium conſulem miſſi ſunt, ut, ſi quid laxamenti à bello Samnitium eſſet, in Umbriam propere exercitum duceret. Dicto paruit conſul, magniſque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiæ Umbrorum erant, perrexit. Repens adventus conſulis, quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam omittendum bellum cenſerent. Plaga una (Materinam ipſi appellant) non continuit modò ceteros in armis, ſed confeſtim ad certamen egit. caſtra vallantem Fabium adorti ſunt. Quos ubi effuſos ruere in munimenta conſul vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempuſque patiebatur, ita inſtruxit: cohortatuſque prædicatione verâ quà in Tuſcis, quà in Samnio partorum decorum, exiguam appendicem Etruſci belli conficere jubet: & vocis impiæ pœnas expetere, quâ ſe urbem Romanam oppugnaturos minati ſunt. Hæc tantâ ſunt alacritate militum audita, ut clamor, ſuâ ſponte ortus, loquen-

loquentem interpellaverit ducem. ante imperium deinde concentu tubarum ac cornuum cursu effuso in hostem feruntur. Non tanquam in viros aut armatos incurrunt: (mirabilia dictu!) signa primò eripi cœpta signiferis; deinde ipsi signiferi trahi ad consulem, armatique milites ex acie in aciem transferri. &, sicubi est certamen, scutis magis, quàm gladiis, geritur res. umbonibus incussâque alâ sternuntur hostes. plus capitur hominum, quàm cæditur: atque una vox ponere arma jubentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipsum certamen facta deditio est à primis auctoribus belli. postero insequentibusque diebus & ceteri Umbrorum populi deduntur. Ocriculani sponsione in amicitiam accepti.

XLII. Fabius, alienæ sortis victor belli, in suam provinciam exercitum reduxit. itaque ei, ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno populus continuaverat consulatum, ita senatus in insequentem annum, quo Ap. Claudius, L. Volumnius consules fuerunt, prorogavit, maximè Appio adversante, imperium. Appium censorem petisse consulatum, comitiaque ejus ab L. Furio tribuno plebis interpellata, donec se censurâ abdicavit, in quibusdam annalibus invenio. Creatus consul, quum collegæ novum bellum, Salentini hostes decernerentur, Romæ mansit, ut urbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios esset. Volumnium provinciæ haud pœnituit. multa secunda prœlià fecit: aliquot urbes hostium vi cepit. prædæ erat largitor, & benignitatem per se gratam comitate adjuvabat; militemque iis artibus fecerat & periculi & laboris avidum. Q. Fabius proconsul ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis collatis confligit. minimè ambigua res fuit. Fusi hostes, atque in castra compulsi. nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei: ante noctem tamen sunt circumsessa, & nocte custodita, ne quis elabi posset. Postero die, vix-

dum luce certâ, deditio fieri cœpta: & pacti, qui Samnitium forent, ut cum singulis vestimentis emitterentur. Hi omnes sub jugum missi. sociis Samnitium nihil cautum. ad septem millia sub corona veniere. qui se civem Hernicum dixerat, seorsum in custodia habitus. Eos omnes Fabius Romam ad senatum misit: &, quum quæsitum esset, delectu, an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bellâssent, per Latinos populos custodiendi dantur. jussique eam integram rem novi consules, P. Cornelius Arvina, Q. Marcius Tremulus, (ii enim jam creati erant) ad senatum referre. id ægre passi Hernici, concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, præter Alatrinatem, Ferentinatemque, & Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

XLIII. In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia & Sora, præsidiaque, quæ in iis Romana erant, expugnata: & in captivorum corpora militum fœdè sævitum. itaque eò P. Cornelius cum exercitu missus. Marcio novi hostes (jam enim Anagninis Hernicisque aliis bellum jussum erat) decernuntur. Primò ita omnia opportuna loca hostes inter consulum castra interceperunt, ut pervadere expeditus nuncius non posset, & per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensique de statu alterius, uterque consul ageret, Romamque is metus manaret; adeo ut omnes juniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo justi scriberentur exercitus. Ceterùm Hernicum bellum nequaquam pro præsenti terrore ac vetustate gentis gloriæ fuit. nihil usquam dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exuti, triginta dierum inducias, ita ut ad senatum Romam legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipendio frumentoque, & singulis in militem tunicis. Ab senatu ad Marcium rejecti, cui senatusconsulto permissum

missum de Hernicis erat: isque eam gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter consul superior viribus, locis impeditior erat. Omnia itinera obsepserant hostes, saltusque pervios ceperant, ne quà subvehi commeatus possent: neque eos, quum quotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat: satisque apparebat, neque Samnitem certamen præsens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Marcii, qui, Hernicis subactis, maturavit collegæ venire auxilio, moram certaminis hosti exemit. nam, ut qui ne alteri quidem exercitui se ad certamen credidissent pares, conjungi utique passi duos consulares exercitus nihil crederent superesse spei, advenientem incomposito agmine Marcium aggrediuntur. Raptim collatæ sarcinæ in medium; &, prout tempus patiebatur, instructa acies. Clamor primùm in stativa perlatus, dein conspectus procul pulvis, tumultum apud alterum consulem in castris fecit. isque, confestim arma capere jussis, raptimque eductis in aciem militibus, transversam hostium aciem, atque alio certamine occupatam, invadit; clamitans, *summum flagitium fore, si alterum exercitum utriusque victoriæ compotem sinerent fieri, nec ad se sui belli vindicarent decus.* Quà impetum dederat, perrumpit; aciemque per mediam in castra hostium tendit, & vacua defensoribus capit atque incendit. Quæ ubi flagrantia Marcianus miles conspexit, & hostes respexere, tum passim fuga cœpta Samnitium fieri. sed omnia obtinet cædes, nec in ullam partem tutum perfugium est. Jam, triginta millibus hostium cæsis, signum receptui consules dederant, colligebantque in unum copias, in vicem inter se gratantes: quum repentè visæ procul hostium novæ cohortes, quæ in supplementum scriptæ fuerant, integravere cædem. in quas, nec jussu consulum, nec signo accepto, victores vadunt; *malo tirocinio imbuendum Samnitem*, clamitantes. Indulgent consules legionum

ardori, ut qui probè scirent, novum militem hostium inter perculsos fugâ veteranos ne tentando quidem satis certamini fore. Nec eos opinio fefellit. omnes Samnitium copiæ, veteres novæque, montes proximos fugâ capiunt, eò & Romana erigitur acies; nec quicquam satis tuti loci victis est. & de jugis, quæ ceperant, funduntur; jamque unâ voce omnes pacem petebant. Tum, trium mensium frumento imperato, & annuo stipendio, ac singulis in militem tunicis, ad senatum pacis oratores missi. Cornelius in Samnio relictus. Marcius de Hernicis triumphans in urbem rediit; statuaque equestris in foro decreta est, quæ ante templum Castoris posita est. Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt, quàm civitatem, suæ leges redditæ: connubiumque inter ipsos, quod aliquandiu soli Hernicorum habuerunt, permissum. Anagninis, quique arma Romanis intulerant, civitas sine suffragii latione data: concilia connubiaque adempta: & magistratibus, præterquam sacrorum curatione, interdictum. Eodem anno ædes Salutis à C. Junio Bubulco censore locata est, quam consul bello Samnitium voverat. ab eodem collegaque ejus M. Valerio Maximo viæ per agros publicâ impensâ factæ. Et cum Karthaginiensibus eodem anno fœdus tertiò renovatum: legatisque eorum, qui ad id venerant, comiter munera missa.

XLIV. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magistro equitum P. Decio Mure. ab iis, propter quæ creati erant, comitia consularia habita, quia neuter consulum potuerat bello abesse. Creati consules L. Postumius, Ti. Minucius. Hos consules Piso Q. Fabio & P. Decio suggerit, biennio exempto, quo Claudium Volumniumque, & Cornelium cum Marcio consules factos tradidimus. memoriane fugerit in annalibus digerendis, an consultò binos consules, falsos ratus, transcenderit, incertum est. Eodem

dem anno in campum Stellatem agri Campani Samnitium incursiones factæ. Itaque ambo consules, in Samnium missi, quum diversas regiones, Tifernum Postumius, Bovianum Minucius, petissent; Postumii prius ductu ad Tifernum pugnatum. Alii haud dubiè Samnites victos, ac viginti millia hominum capta tradunt: alii Marte æquo discessum, & Postumium, metum simulantem nocturno itinere, clam in montes copias abduxisse: hostes secutos duo millia inde locis munitis & ipsos consedisse. Consul, ut stativa tuta copiosaque (& ita erant) petisse videretur, postquam & munimentis castra firmavit, & omni apparatu rerum utilium instruxit; relicto firmo præsidio, de vigilia tertia, quà duci proximè potest, expeditas legiones ad collegam, & ipsum adversus alios sedentem, ducit. ibi, auctore Postumio, Minucius cum hostibus signa confert; &, quum anceps prœlium in multum diei processisset, tum Postumius integris legionibus defessam jam aciem hostium improvisò invadit. Itaque, quum lassitudo ac vulnera fugam quoque præpedissent, occidione occisi hostes, signa unum & viginti capta: atque inde ad castra Postumii perrectum. Ibi duo victores exercitus perculsum jam famà hostem adorti fundunt fugantque: signa militaria sex & viginti capta, & imperator Samnitium Statius Gellius, multique alii mortales, & castra utraque capta: & Bovianum, ubi postero die cœptum oppugnari, brevi capitur, magnâque glorià rerum gestarum consules triumphârunt. Minucium consulem, cum vulnere gravi relatum in castra, mortuum, quidam auctores sunt, & M. Fulvium in locum ejus consulem suffectum: & ab eo, quum ad exercitum Minucii missus esset, Bovianum captum. Eodem anno Sora, Arpinum, Censennia, recepta ab Samnitibus. Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum dedicatumque.

XLV. P. Sulpicio Saverrione, P. Sempronio Sopho

consulibus, Samnites, seu finem, seu dilationem belli quærentes, legatos de pace Romam misere. quibus suppliciter agentibus responsum est, *nisi sæpe bellum parantes pacem petîssent Samnites, oratione ultro citroque habitâ, de pace transigi potuisse. nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse. P. Sempronium consulem cum exercitu brevi in Samnio fore: eum, ad bellum pacemne inclinent animi, falli non posse: comperta omnia senatui relaturum: decedentem ex Samnio consulem legati sequerentur*. Eo anno quum pacatum Samnium exercitus Romanus, benignè præbito commeatu, peragrâsset, fœdus antiquum Samnitibus redditum. Ad Æquos inde veteres hostes, ceterùm per multos annos sub specie infidæ pacis quietos, versa arma Romana: quòd, incolumi Hernico nomine, missitaverant simul cum iis Samniti auxilia; &, post Hernicos subactos, universa propè gens, sine dissimulatione consilii publici, ad hostes desciverat: & postquam, icto Romæ cum Samnitibus fœdere, feciales venerant res repetitum, *tentationem* aiebant *esse, ut, terrore incusso belli, Romanos se fieri paterentur: quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse: quum, quibus licuerit, suas leges Romanæ civitati præoptaverint: quibus legendi, quid mallent, copia non fuerit, pro pœna necessariam civitatem fore*. Ob hæc vulgò in conciliis jactata, populus Romanus bellum fieri Æquis jussit: consulesque ambo, ad novum profecti bellum, quatuor millibus à castris hostium consederunt. Æquorum exercitus, (ut qui suo nomine per multos annos imbelles egissent) tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio, trepidare. alii exeundum in aciem, alii castra tuenda censent: movet plerosque vastatio futura agrorum, ac deinceps cum levibus præsidiis urbium relictarum excidia. Itaque, postquam inter multas sententias una, quæ, omissâ curâ communium, ad respectum suarum quemque rerum vertisset, audita; ut primâ vigiliâ diversi è castris ad deportanda

omnia

omnia tuendaque moenibus in urbes abirent; cuncti eam sententiam ingenti assensu accepere. Palatis hostibus per agros, primâ luce Romani, signis prolatis, in acie consistunt; &, ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. Ceterùm, postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt; insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt. transgressi deinde vallum, quum deserta omnia invenissent, pergunt hostem vestigiis sequi: sed vestigia, in omnes æquè ferentia partes, ut in dilapsis passim, primò errorem faciebant; post, per exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas urbes circumferendo bello, unum & quadraginta oppida intra dies quinquaginta omnia oppugnando ceperunt; quorum pleraque diruta atque incensa, nomenque Æquorum prope ad internecionem deletum. De Æquis triumphatum: exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani mitterent Romam oratores pacis petendæ amicitiæque. iis populis foedus petentibus datum.

XLVI. Eodem anno Cn. Flavius Cn. filius scriba, patre libertino, humili fortunâ ortus, ceterùm callidus vir & facundus, ædilis curulis fuit. Invenio in quibusdam annalibus, quum appareret ædilibus, fierique se pro tribu ædilem videret, neque accipi nomen, quia scriptum faceret; tabulam posuisse, & juràsse, se scriptum non facturum. quem aliquanto antea desisse scriptum facere, arguit Macer Licinius, tribunatu antè gesto triumviratibusque, nocturno altero, altero coloniæ deducendæ. Ceterùm (id quod haud discrepat) contumaciâ adversus contemnentes humilitatem suam nobiles certavit: civile jus, repositum in penetralibus pontificum, evulgavit, fastosque circa forum in albo proposuit, ut, quando lege agi posset, sciretur: ædem Concordiæ in area Vulcani summâ invidiâ nobili-

um dedicavit; coactusque consensu populi Cornelius Barbatus pontifex maximus verba praeire, quum more majorum negaret, nisi consulem aut imperatorem, posse templum dedicare. Itaque ex auctoritate senatûs latum ad populum est, ne quis templum aramve injussu senatûs aut tribunorum plebei partis majoris dedicaret. Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit adversus superbiam nobilium plebeiae libertatis, referam. Ad collegam aegrum visendi causâ Flavius quum venisset, consensuque nobilium adolescentium, qui ibi assidebant, assurrectum ei non esset; curulem afferri sellam eò jussit, ac sede honoris sui anxios invidiâ inimicos spectavit. Ceterùm Flavium dixerat aedilem forensis factio, Ap. Claudii censurâ vires nacta, qui senatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat. & postquam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat, opes urbanas; humilibus per omnes tribus divisis, forum & campum corrupit. tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium annulos aureos & phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes discessit civitas. aliud integer populus, fautor & cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat; donec Q. Fabius & P. Decius censores facti: & Fabius, simul concordiae causâ, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forensem turbam excretam in quatuor tribus conjecit, urbanasque eas appellavit; adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem institutum dicitur, ut equites Idibus Quinctilibus transveherentur.

LIBER

LIBER X.

EPITOME.

I. *Coloniæ deductæ sunt Sora, & Alba,* III. *& Carseoli. Marsi in deditionem accepti sunt.* VI, VII, VIII. *Collegium augurum ampliatum est, ut essent novem, quum antea quaterni fuissent.* IX. *Lex de provocatione ad populum à Valerio consule tunc tertiùm lata est. Duæ tribus adjectæ sunt, Aniensis & Terentina.* XII, &c. *Samnitibus bellum indictum, & adversus eos sæpe prospere pugnatum est.* XVIII, &c. *Quum adversus Etruscos, Umbros, Samnites, Gallos, P. Decio & Q. Fabio ducibus, pugnaretur,* XXVII, &c. *Romanusque exercitus in maximo esset discrimine, P. Decius, secutus exemplum patris, devovit se pro exercitu, & morte suâ victoriam ejus pugnæ populo Romano dedit.* XXXVIII, XXXIX. *Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui jurejurando obstrictus, quo majore constantiâ virtutis pugnaret, in aciem descenderat, fudit.* XLVII. *Census actus est. lustrum conditum. censa sunt civium capita ducenta sexaginta duo millia, & trecenta viginti duo.*

I. L. Genucio, Ser. Cornelio consulibus, ab externis ferme bellis otium fuit. Soram atque Albam coloniæ deductæ. Albam in Æquos sex millia colonorum scripta. Sora agri Volsci fuerat; sed possederant Samnites. eò quatuor millia hominum missa. Eodem anno Arpinatibus Trebulanisque civitas data. Frusinates tertiâ parte agri damnati, quòd Hernicos ab eis sollicitatos compertum: capitaque conjurationis ejus, quæstione ab consulibus ex senatusconsulto habitâ, virgis cæsi ac securi percussi. Tamen, ne prorsus imbellem agerent annum, par-

va

va expeditio in Umbria facta eſt; quòd nunciabatur, ex ſpelunca quadam excurſiones armatorum in agros fieri. In eam ſpeluncam penetratum cum ſignis eſt: & ex eo loco obſcuro multa vulnera accepta, maximéque lapidum ictu; donec, altero ſpecûs ejus ore (nam pervius erat) invento, utræque fauces congeſtis lignis accenſæ: ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum, ruentia noviſſimè in ipſas flammas, dum evadere tendunt, abſumpta. Marcis Livio Dentre & Æmilio conſulibus, redintegratum Æquicum bellum. Coloniam, ægre patientes velut arcem ſuis finibus impoſitam, ſummâ vi expugnare adorti, ab ipſis colonis pelluntur. Ceterùm tantum Romæ terrorem fecere, quia vix credibile erat, tam affectis rebus ſolos per ſe Æquos ad bellum coortos, ut tumultûs ejus causâ dictator diceretur C. Junius Bubulcus. is, cum M. Titinio magiſtro equitum profectus, primo congreſſu Æquos ſubegit, ac, die octavo triumphans in urbem quum rediſſet, ædem Salutis, quam conſul voverat, cenſor locaverat, dictator dedicavit.

II. Eodem anno claſſis Græcorum, Cleonymo duce Lacedæmonio, ad Italiæ littora appulſa, Thurias urbem in Salentinis cepit. Adverſus hunc hoſtem conſul Æmilius miſſus prœlio uno fugatum compulit in naves. Thuriæ redditæ veteri cultori: Salentinoque agro pax parta. Junium Bubulcum dictatorem miſſum in Salentinos, in quibuſdam annalibùs invenio: & Cleonymum priùs, quàm confligendum eſſet cum Romanis, Italià exceſſiſſe. circumvectus inde Brundiſii promontorium, medioque ſinu Hadriatico ventis latus, quum lævâ importuoſa Italiæ littora, dextrâ Illyrii Liburnique & Iſtri, gentes feræ, & magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent, penitus ad littora Venetorum pervenit: ibi expoſitis paucis, qui loca explorarent, quum audiſſet, tenue prætentum littus eſſe; quod tranſgreſſis ſtagna ab tergo ſint,

irrigua

irrigua æstibus maritimis; agros haud procul proximos campestres cerni; ulteriora colles; inde esse ostium fluminis prælti, quò circumagi naves in stationem tutam vidisse: (Meduacus amnis erat) eò invectam classem subire flumine adverso jussit. Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis. in leviora navigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, pervenit. Ibi egressi, levi præsidio navibus relicto, vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt, & dulcedine prædandi longiùs usque à navibus procedunt. Hæc ubi Patavium sunt nunciata, (semper autem eos in armis accolæ Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt. altera in regionem, quà effusa populatio nunciabatur; altera, ne cui prædonum obvia fieret, altero itinere ad stationem navium (millia autem quatuordecim ab oppido aberat) ducta. In naves parvas, custodibus interemptis, impetus factus; territique nautæ coguntur naves in alteram ripam amnis transjicere. & in terra prosperum æquè in palatos prædatores prœlium fuerat: refugientibusque ad stationem Græcis Veneti obsistunt. Ita in medio circumventi hostes cæsique; pars capti classem indicant regemque Cleonymum tria millia abesse. Inde, captivis proximo vico in custodiam datis, pars fluviatiles naves, ad superanda vada stagnorum aptè planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent. profectique ad classem, immobiles naves, & loca ignota plus, quàm hostem, timentes, circumvadunt: fugientesque in altum acriùs, quàm repugnantes, usque ad ostium amnis persecuti, captis quibusdam incensisque navibus hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur. Cleonymus, vix quintà parte navium incolumi, nullà regione maris Hadriatici prospere aditâ, discessit. Rostra navium spoliaque Laconum, in æde Junonis veteri fixa,

xa, multi superſunt, qui viderunt. Patavii monumentum navalis pugnæ eo die, quo pugnatum eſt, quotannis ſolenni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur.

III. Eodem anno Romæ cum Veſtinis, petentibus amicitiam, ictum eſt fœdus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare, ab Aretinorum ſeditionibus motu orto, nunciabatur: ubi Cilnium genus præpotens, divitiarum invidiâ pelli armis cœptum: ſimul Marſos agrum vi tueri, in quem colonia Carſeoli deducta erat, quatuor millibus hominum ſcriptis. Itaque propter eos tumultus dictus M. Valerius Maximus dictator, magiſtrum equitum ſibi legit M. Æmilium Paullum. id magis credo, quàm Q. Fabium eâ ætate atque eis honoribus Valerio ſubjectum. ceterùm ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu prœlio uno Marſos fundit. compulſis deinde in urbes munitas, Milioniam, Pleſtinam, Freſiliam intra dies paucos cepit: & parte agri mulctatis Marſis fœdus reſtituit. Tum in Etruſcos verſum bellum. &, quum dictator auſpiciorum repetendorum causâ profectus Romam eſſet, magiſter equitum, pabulatum egreſſus, ex inſidiis circumvenitur; ſigniſque aliquot amiſſis, fœdâ militum cæde ac fugâ in caſtra eſt compulſus. qui terror non eo tantùm à Fabio abhorret, quòd ſi quâ aliâ arte cognomen ſuum æquavit, tum maximè bellicis laudibus: ſed etiam, quòd, memor Papirianæ ſævitiæ, nunquam, ut dictatoris injuſſu dimicaret, adduci potuiſſet.

IV. Nunciata ea clades Romam majorem, quàm res erat, terrorem excivit. nam, ut exercitu deleto, ita juſtitium indictum; cuſtodiæ in portis, vigiliæ vicatim exactæ; arma, tela in muros congeſta. Omnibus junioribus ſacramento adactis, dictator, ad exercitum miſſus, omnia ſpe tranquilliora & compoſita magiſtri equitum curâ, caſtra in tutiorem locum redacta,

cta, cohortes, quæ signa amiserant, extra vallum sine tentoriis destitutas invenit; exercitum avidum pugnæ, quo maturiùs ignominia aboleretur. Itaque confestim castra inde in agrum Rusellanum promovit. Eò & hostes secuti. & quanquam ex bene gesta re summam & in aperto certamine virium spem habebant; tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Tecta semiruta vici, per vastationem agrorum deusti, haud procul castris Romanorum aberant. ibi abditis armatis, pecus in conspectu præsidii Romani, cui præerat Cn. Fulvius legatus, propulsum. ad quam illecebram quum moveretur nemo ab Romana statione, pastorum unus, progressus sub ipsas munitiones, inclamat alios, cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes, *quid cessarent, quum per media castra Romana tutò agere possent?* Hæc quum legato Cærites quidam interpretarentur, & per omnes manipulos militum indignatio ingens esset, nec tamen injussu movere auderent; jubet peritos linguæ attendere animum, pastorum sermo agresti, an urbano, propior esset. Quum referrent, sonum linguæ, & corporum habitum, & nitorem, cultiora, quàm pastoralia, esse; *ite igitur, dicite,* inquit, *detegant nequicquam conditas insidias: omnia scire Romanum: nec magis jam dolo capi, quàm armis vinci, posse.* Hæc ubi audita sunt, & ad eos, qui consederant in insidiis, perlata, consurrectum repentè ex latebris est, & in patentem ad conspectum undique campum prolata signa. Visa legato major acies, quàm quæ ab suo præsidio sustineri posset. itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mittit; interea ipse impetus hostium sustinet.

V. Nuncio allato, dictator signa ferri, ac sequi armatos jubet. sed celeriora propè omnia imperio erant. Rapta extemplo signa armaque; & vix ab impetu & cursu tenebantur. quum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitatior accidens clamor ab incre-

scente

ſcente certamine. Urgent itaque alii alios, hortanturque ſigniferos, ut ociùs eant. quo magis feſtinantes videt dictator, eo impenſiùs retentat agmen, ac ſenſim incedere jubet. Etruſci contrà, principio exciti pugnæ, omnibus copiis aderant. Et ſuper alios alii nunciant dictatori, omnes legiones Etruſcorum capeſſiſſe pugnam; nec jam ab ſuis reſiſti poſſe: & ipſe cernit ex ſuperiore loco, in quanto diſcrimine præſidium eſſet. Ceterùm, ſatis fretus eſſe etiam nunc tolerando certamini legatum, nec ſe procul abeſſe periculi vindicem, quàm maximè vult fatigari hoſtem, ut integris adoriatur viribus feſſos. Quanquam lentè procedunt, jam tamen ad impetum capiendum, equiti utique, modicum erat ſpatium. prima incedebant ſigna legionum, ne quid occultum aut repentinum hoſtis timeret: ſed reliquerat intervalla inter ordines peditum, quà ſatis laxo ſpatio equi permitti poſſent. Pariter ſuſtulit clamorem acies; & emiſſus eques libero curſu in hoſtem invehitur, incompoſitiſque adverſus equeſtrem procellam ſubitum pavorem offundit. Itaque, ut propé ſerum auxilium jam penè circumventis, ita univerſa requies data eſt. integri accepere pugnam: nec ea ipſa longa, aut anceps fuit. Fuſi hoſtes caſtra repetunt, inferentibuſque jam ſigna Romanis cedunt, & in ultimam caſtrorum partem conglobantur. Hærent fugientes in anguſtiis portarum: pars magna aggerem vallumque conſcendunt, ſi aut ex ſuperiore loco tueri ſe, aut ſuperare aliquà & evadere poſſent. Fortè quodam loco malè denſatus agger pondere ſuperſtantium in foſſam procubuit: atque eà quum Deos pandere viam fugæ conclamâſſent, plures inermes, quàm armati, evadunt. Hoc prœlio fractæ iterum Etruſcorum vires: &, pacto annuo ſtipendio, & duûm menſium frumento, permiſſum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. Pax negata: induciæ biennii datæ. dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores,

ſine

fine ullo memorabili prœlio, pacatam ab dictatore Etruriam esse, seditionibus tantùm Aretinorum compositis, & Cilnio genere cum plebe in gratiam reducto. Consul ex dictatura factus M. Valerius. non petentem, atque adeo etiam absentem, creatum credidere quidam; & per interregem ea comitia facta. id unum non ambigitur, consulatum cum Appuleio Pansa gessisse.

VI. M. Valerio & Q. Appuleio consulibus, satis pacatæ foris res fuere. Etruscum adversa belli res & induciæ quietum tenebant: Samnitem, multorum annorum cladibus domitum, hauddum fœderis novi pœnitebat. Romæ quoque plebem quietam & exoneratam deducta in colonias multitudo præstabat. tamen, ne undique tranquillæ res essent, certamen injectum inter primores civitatis, patricios plebeiosque, ab tribunis plebis Q. & Cn. Ogulniis. qui, undique criminandorum Patrum apud plebem occasionibus quæsitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, quâ non infimam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebeios: quorum honoribus nihil, præter sacerdotia, quæ nondum promiscua erant, deesset. Rogationem ergo promulgârunt, ut, quum quatuor augures, quatuor pontifices eâ tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum numerum, quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes, adlegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium potuerit, non invenio; quum inter augures constet, imparem numerum debere esse, ut tres antiquæ tribus, Ramnes, Titienses, Luceres, suum quæque augurem habeant; aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, quum ad quatuor quinque adjecti novem numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. Ceterùm, quia de plebe adlegebantur, juxtà eam rem ægre

gre passi Patres, quàm quum consulatum vulgari viderent. Simulabant ad Deos id magis, quàm ad se, pertinere: ipsos visuros, ne sacra sua polluantur. id se optare tantùm, ne qua in rempublicam clades veniat. Minùs autem tetendere, assueti jam tali genere certaminum vinci. & cernebant, adversarios non id, quod olim vix speraverint, affectantes magnos honores, sed omnia jam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices consulatus, censurasque & triumphos.

VII. Certatum tamen suadendâ dissuadendâque lege inter Ap. Claudium maximè ferunt, & inter P. Decium Murem. qui quum eadem ferme de jure Patrum ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam contraque eam dicta erant, quum plebeiis consulatus rogabatur, disseruissent; retulisse dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, super telum stantem, quo se habitu pro populo ac legionibus Romanis devovisset. *tum P. Decium consulem purum piumque Diis immortalibus visum, æquè ac si T. Manlius collega ejus devoveretur. eundem P. Decium, qui sacra publica populi Romani faceret, legi rite non potuisse? id esse periculum, ne suas preces minùs audirent Dii, quàm Ap. Claudii? castiùs eum sacra privata facere, & religiosiùs Deos colere, quàm se? quem pœnitere votorum, quæ pro republica nuncupaverint tot consules plebeii, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella? Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebeiorum ductu & auspicio res geri cœptæ sunt: numerarentur triumphi. jam ne nobilitatis quidem suæ plebeios pœnitere. pro certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei fore senatui populoque Romano in patriciis, quàm in plebeiis ducibus. Quod quum ita se habeat, cui Deorum hominumve indignum videri potest,* inquit, *eos viros, quos vos sellis curulibus, togâ prætextâ, tunicâ palmatâ, & togâ pictâ, & coronâ triumphali laureâque honoraritis, quorum*

rum domos spoliis hostium affixis insignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia insignia adjicere? qui, Jovis Optimi Maximi ornatu decoratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium ascenderit, si conspiciatur cum capide ac lituo, capite velato victimam cædat, auguriumve ex arce capiat? Cujus imaginis titulo consulatus, censuraque, & triumphus, æquo animo legetur; si auguratum aut pontificatum adjeceritis, non sustinebunt legentium oculi? Equidem (pace dixerim Deûm) eos nos jam populi Romani beneficio esse spero, qui sacerdotiis non minus reddamus dignatione nostrâ honoris, quàm acceperimus; & Deorum magis, quàm nostrâ causâ expetamus, ut, quos privatim colimus, publicè colamus.

VIII. Quid autem ego sic adhuc egi, tanquam integra sit causa patriciorum de sacerdotiis, & non jam in possessione unius amplissimi simus sacerdotii? Decemviros sacris faciundis, carminum Sibyllæ ac fatorum populi hujus interpretes, antistites eosdem Apollinaris sacri ceremoniarumque aliarum, plebeios videmus. Nec tum patriciis ulla injuria facta est, quum duumviris sacris faciundis adjectus est propter plebeios numerus: & nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, quinque augurum loca, quatuor pontificum adjecit, in quæ plebeii nominentur; non ut vos, Appi, vestro loco pellant, sed ut adjuvent vos homines plebeii divinis quoque rebus procurandis, sicut in ceteris humanis pro parte virili adjuvant. Noli erubescere, Appi, collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in consulatu collegam habere potuisti: cujus tam dictatoris magister equitum, quàm magistri equitum dictator esse potes. Sabinum advenam, principem nobilitatis vestræ, seu Attum Clausum seu Ap. Claudium mavultis, illi antiqui patricii in suum numerum acceperunt. Ne fastidieris nos in sacerdotum numerum accipere. multa nobiscum decora afferimus: immo omnia eadem, quæ vos superbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe consul est factus. C. Licinius Stolo primus magister equitum, C. Marcius Rutilus primus & dictator & censor, Q. Publilius Philo primus prætor. Semper ista audita sunt eadem, penes vos auspicia esse, vos solos gentem

gentem habere, vos solos justum imperium & auspicium domi militiaque. Æquè adhuc prosperum plebeium ac patricium fuit, porroque erit. En unquam fando audîstis, patricios primò esse factos, non de cœlo demissos, sed qui patrem ciere possent, id est, nihil ultrà quàm ingenuos? Consulem jam patrem ciere possum, avumque jam poterit filius meus. Nihil est aliud in re, Quirites, nisi ut omnia negata adipiscamur. Certamen tantùm patricii petunt, nec curant, quem eventum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, faustum, felixque sit vobis ac reipublicæ, uti rogas, jubendam censeo.

IX. Vocare tribus extemplo populus jubebat, apparebatque accipi legem: ille tamen dies est intercessione sublatus. postero die, deterritis tribunis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur suasor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Ælius Pætus, M. Minucius Fessus, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius consul de provocatione legem tulit, diligentiùs sanctam. tertiò ea tum post reges exactos lata est, semper à familia eadem. Causam renovandæ sæpius haud aliam fuisse reor, quàm quòd plus paucorum opes, quàm libertas plebis, poterant. Porcia tamen lex sola pro tergo civium lata videtur: quòd gravi pœnâ, si quis verberâsset necâssetve civem Romanum, sanxit. Valeria lex, quum eum, qui provocâsset, virgis cædi, securique necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset, nihil ultrà, quàm improbè factum, adjecit. Id (qui tum pudor hominum erat) visum, credo, vinculum satis validum legis. nunc vix seriò ita minetur quisquam. Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile adversus rebellantes Æquos, quum præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter consul Appuleius in Umbria Nequinum oppidum circumsedit. locus erat arduus, atque in

parte

parte una præceps, ubi nunc Narnia sita est. nec vi, nec munimento capi poterat. Itaque eam infectam rem M. Fulvius Pætinus, T. Manlius Torquatus, novi consules, acceperunt. In eum annum quum Q. Fabium consulem non petentem omnes dicerent centuriæ, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consulatûs in bellicosiorem annum: eo anno majori se usui reipublicæ fore, urbano gesto magistratu. ita nec dissimulantem, quid mallet, nec petentem tamen, ædilem curulem cum L. Papirio Cursore factum. Id ne pro certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso effecit; qui eo anno ædiles curules fuisse tradit C. Domitium Cn. F. Calvinum & Sp. Carvilium Q. F. Maximum. Id credo cognomen errorem in ædilibus fecisse: secutamque fabulam mixtam ex ædilitiis & consularibus comitiis, convenientem errori. Et lustrum eo anno conditum à P. Sempronio Sopho & P. Sulpicio Saverrione censoribus: tribusque additæ duæ, Aniensis ac Terentina. Hæc Romæ gesta.

X. Ceterùm ad Nequinum oppidum quum segni obsidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant ædificia juncta muro, specu facto ad stationes Romanas itinere occulto perveniunt: inde ad consulem deducti, præsidium armatum se intra mœnia & muros accepturos confirmant. Nec aspernanda res visa, neque incautè credenda. cum altero eorum (nam alter obses retentus) duo exploratores per cuniculum missi: per quos satis compertâ re, trecenti armati, transfugâ duce in urbem ingressi, nocte portam, quæ proxima erat, cepere. quâ refractâ, consul exercitusque Romanus sine certamine urbem invasere. Ita Nequinum in ditionem populi Romani venit. Colonia eò adversus Umbros missa, à flumine Narnia appellata: exercitus cum magna prædâ Romam reductus. Eodem anno ab Etruscis adversùs inducias paratum bellum.

ſed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus, fines ingreſſus, paulisper à propoſito avertit. Pecuniâ deinde, quâ multum poterant, freti, ſocios ex hoſtibus facere Gallos conantur, ut eo adjuncto exercitu cum Romanis bellarent. De ſocietate haud abnuunt barbari: de mercede agitur. quâ pactâ acceptâque, quum parata cetera ad bellum eſſent, ſequique Etruſcus juberet, inficias eunt, *mercedem ſe belli Romanis inferendi pactos. quicquid acceperint, accepiſſe, ne agrum Etruſcum vaſtarent, armiſque laceſſerent cultores. Militaturos tamen ſe, ſi utique Etruſci velint; ſed nullâ aliâ mercede, quàm ut in partem agri accipiantur, tandemque aliquâ ſede certâ conſiſtant.* Multa de eo concilia populorum Etruriæ habita. nec perfici quicquam potuit; non tam quia imminui agrum, quàm quia accolas ſibi quiſque adjungere tam efferatæ gentis homines horrebat. ita dimiſſi Galli pecuniam ingentem ſine labore ac periculo partam retulerunt. Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultûs ad bellum Etruſcum adjecti: eo minùs cunctanter fœdus ictum cum Picenti populo eſt.

XI. T. Manlio conſuli Etruria provincia ſorte evenit; qui, vixdum ingreſſus hoſtium fines, quum exerceretur inter equites, ab rapido curſu circumagendo equo effuſus, extemplo propè exſpiravit. tertius ab eo caſu dies finis vitæ conſuli fuit. Quo velut omine belli accepto, Deos pro ſe commiſiſſe bellum memorantes Etruſci ſuſtulere animos. Romæ, tum deſiderio viri, tum incommoditate temporis, triſtis nuncius fuit: ut Patres ab jubendo dictatore conſulis ſubrogandi comitia, ex ſententia principum habita, deterruerint. M. Valerium conſulem omnes ſententiæ centuriæque dixere, quem ſenatus dictatorem dici juſſurus fuerat. tum extemplo in Etruriam ad legiones proficiſci juſſit. Adventus ejus compreſſit Etruſcos, adeo ut nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipſorum obſidioni ſimilis eſſet. neque illos novus conſul

va-

vastandis agris urendisque tectis, quum passim non villæ solùm, sed frequentes quoque vici, incendiis fumarent, elicere ad' certamen potuit. Quum hoc segnius bellum opinione esset, alterius belli, quod multis in vicem cladibus haud immeritò terribile erat, fama Picentium, novorum sociorum, indicio exorta est: *Samnites arma & rebellionem spectare, seque ab iis sollicitatos esse.* Picentibus gratiæ actæ, & magna pars curæ Patribus ab Etruria in Samnites versa est. Caritas etiam annonæ sollicitam civitatem habuit: ventumque ad inopiæ ultimum foret, ut scripsere, quibus ædilem fuisse eo anno Fabium Maximum placet, ni ejus viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in annonæ dispensatione, præparando ac convehendo frumento, fuisset. Eo anno (nec traditur causa) interregnum initum. interreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. Is comitia consularia habuit. creavit L. Cornelium Scipionem, Cn. Fulvium consules. Principio hujus anni oratores Lucanorum ad novos consules venerunt, questum, *quia conditionibus pellicere se nequiverint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos vastare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo satis superque erratum quondam: nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quàm ut unquam postea nomen Romanum violent. Orare Patres, ut & Lucanos in fidem accipiant, & vim atque injuriam ab se Samnitium arceant. Se, quanquam, bello cum Samnitibus suscepto, necessaria jam facta adversus Romanos fides sit, tamen obsides dare paratos esse.*

XII. Brevis consultatio senatûs fuit. ad unum omnes jungendum fœdus cum Lucanis, resque repetendas ab Samnitibus, censent. Benignè responsum Lucanis, ictumque fœdus. Feciales missi, qui Samnitem decedere agro sociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis juberent. quibus obviàm missi ab Samnitibus, qui denunciarent, *Si quod adissent in Samnio concilium,*

haud inviolatos abituros. Hæc postquam audita sunt Romæ, bellum Samnitibus & Patres censuerunt, & populus jussit. Consules inter se provincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenerunt; diversique, ad suum quisque bellum, proficiscuntur. Scipioni, segne bellum & simile prioris anni militiæ exspectanti, hostes ad Volaterras instructo agmine occurrerunt. Pugnatum majore parte diei, magnâ utrinque cæde. nox incertis, quâ data victoria esset, intervenit. lux insequens victorem victumque ostendit. Nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt. Romanus, egressus in aciem, ubi profectione hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra, vacuis cum plurima præda (nam & stativa trepidè deserta fuerant) potitur. inde in Faliscum agrum copiis reductis, quum impedimenta Faleriis cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad depopulandos hostium fines incedit. Omnia ferro ignique vastantur; prædæ undique actæ: nec solum modò vastum hosti relictum, sed castellis etiam vicisque illatus ignis: urbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cn. Fulvii consulis clara pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguæ victoriæ fuit. Bovianum inde aggressus, nec ita multo post Aufidenam vi cepit.

XIII. Eodem anno Carseolos colonia in agrum Æquicolorum deducta. Fulvius consul de Samnitibus triumphavit. Quum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos Samnitesque ingentes conscribere exercitus; palam omnibus conciliis vexari principes Etruscorum, quòd non Gallos quacunque conditione traxerint ad bellum: increpari magistratus Samnitium, quòd exercitum, adversus Lucanum hostem comparatum, objecerint Romanis: itaque suis sociorumque viribus consurgere hostes ad bellum, & haudquaquam pari defungendum esse certamine. Hic terror, quum

illustres

illustres viri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum, primò non petentem, deinde, ut inclinata studia vidit, etiam recusantem convertit. *Quid se jam senem, ac perfunctum laboribus laborumque præmiis, sollicitarent? Nec corporis, nec animi vigorem remanere eundem: & fortunam ipsam vereri, ne cui Deorum nimia jam in se, & constantior, quàm velint humanæ res, videatur. Et se gloriæ seniorum succrevisse, & ad suam gloriam consurgentes alios lætum aspicere. nec honores magnos fortissimis viris Romæ, nec honoribus deesse fortes viros.* Acuebat hac moderatione tam justa studia; quæ verecundiâ legum restinguenda ratus, legem recitari jussit, quâ intra decem annos eundem consulem refici non liceret. Vix præ strepitu audita lex est: tribunique plebis, *nihil id impedimenti futurum,* aiebant: *se ad populum laturos, utì legibus solveretur.* Et ille quidem in recusando perstabat, *quid ergo attineret leges ferri,* rogitans, *quibus per eosdem, qui tulissent, fraus fieret? Jam regi leges, non regere.* Populus nihilominus suffragia inibat: &, ut quæque intro vocata erat centuria, consulem haud dubiè Fabium dicebat. Tum demum consensu civitatis victus, *Dii approbent,* inquit, *quod agitis, acturique estis, Quirites. Ceterùm, quoniam in me, quod vos vultis, facturi estis, in collega sit meæ apud vos gratiæ locus. P. Decium, expertum mihi concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo, quæso, mecum consulem faciatis.* Justa suffragatio visa. omnes, quæ supererant, centuriæ Q. Fabium, P. Decium consules dixere. Eo anno plerisque dies dicta ab ædilibus, quia plus, quàm quod lege finitum erat, agri possiderent. nec quisquam ferme est purgatus: vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum est.

XIV. Consules novi, Q. Fabius Maximus quartùm & P. Decius Mus tertiùm, quùm inter se agitarent, uti alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret; quantæque in hanc aut in illam provinciam copiæ sa-

tis, & uter ad utrum bellum dux idoneus magis esset; ab Sutrio & Nepete & Faleriis legati, auctores, concilia Etruriæ populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium averterunt. Profecti consules, quo expeditiores commeatus essent, & incertior hostis quà venturum bellum foret, Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Ubi in hostium fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit. explorant tamen latiùs, quàm populantur. Igitur non fefellere ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quam ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius, impedimentis in locum tutum remotis, præsidioque modico imposito, præmonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad prædictas hostium latebras succedit. Samnites, desperato improviso tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura esset res, & ipsi acie justâ maluerunt concurrere. itaque & in æquum descendunt, ac fortunæ se, majore animo, quàm spe, committunt. Ceterùm, sive quia ex omnium Samnitium populis, quodcunque roboris fuerat, contraxerant, seu quia discrimen summæ rerum augebat animos, aliquantum apertâ quoque pugnâ præbuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco moveri vidit, M. Fulvium & M. Valerium, tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet, & adhortari, *ut, si quando unquam equestri ope adjutam rempublicam meminerint, illo die annitantur, ut ordinis ejus gloriam invictam præstent. Peditum certamine immobilem hostem restare; omnem reliquam spem in impetu esse equitum.* & ipsos nominatim juvenes, pari comitate utrumque, nunc laudibus, nunc promissis onerat. Ceterùm, quando ne ea quoque tentata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires juvarent, ratus, Scipionem legatum hastatos primæ legionis subtrahere ex acie, & ad montes proximos, quàm posset occul-

occultissimè, circumducere jubet: inde ascensu abdito à conspectu erigere in montes agmen, aversoque hosti ab tergo repentè se ostendere. Equites, ducibus tribunis, haud multo plus hostibus, quàm suis, ex improviso ante signa evecti, præbuerunt tumultûs. Adversus incitatas turmas stetit immota Samnitium acies, nec parte ullà pelli aut perrumpi potuit. Et, postquam irritum inceptum erat, recepti post signa prœlio excesserunt. Crevit ex eo hostium animus; nec sustinere frons prima tam longum certamen increscentemque fiduciâ sui vim potuisset, ni secunda acies jussu consulis in primum successisset. Ibi integræ vires sistunt invehentem se jam Samnitem: & tempore improvisa ex montibus signa clamorque sublatus non vero tantùm metu terruere Samnitium animos. nam & Fabius Decium collegam appropinquare exclamavit, & pro se quisque miles, *adesse alterum consulem, adesse legiones*, gaudio alacres fremunt; errorque utilis Romanis oblatus fugæ formidinisque Samnites implevit, maximè territos, ne ab altero exercitu integro intactoque fessi opprimerentur: &, quia passim in fugam dissipati sunt, minor cædes, quàm pro tanta victoria, fuit. tria millia & quadringenti cæsi: capti trecenti ferme & triginta: signa militaria capta tria & viginti.

XV. Samnitibus Apuli se ante prœlium conjunxissent, ni P. Decius consul iis ad Maleventum castra objecisset, extractos deinde ad certamen fudisset. Ibi quoque plus fugæ fuit, quàm cædis. duo millia Apulorum cæsa: spretoque eo hoste, Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus, diversis vagati partibus, omnia spatio quinque mensium evastârunt. Quadraginta & quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt: alterius consulis sex & octoginta. nec valli tantùm ac fossarum vestigia relicta, sed multo illis insigniora monumenta vastitatis circà regionumque depopulatarum. Fabius etiam

urbem Cimetram cepit. ibi capta armatorum duo millia quadringenti: cæsi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde, comitiorum causâ Romam profectus, maturavit eam rem agere. quum primò vocatæ Q. Fabium consulem dicerent omnes centuriæ, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer & ambitiosus, non sui magis honoris causâ, quàm ut patricii recuperarent duo consularia loca, quum suis, tum totius nobilitatis viribus, incubuit, ut se cum Q. Fabio consulem dicerent. Fabius primò, de se eadem fere, quæ priore anno, dicendo, abnuere. circumstare sellam omnis nobilitas; orare, ut ex cœno plebeio consulatum extraheret, majestatemque pristinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet. Fabius, silentio facto, mediâ oratione studia hominum sedavit. *facturum enim se fuisse* dixit, *ut duorum patriciorum nomina reciperet, si alium, quàm se, consulem fieri videret: nunc se sui rationem comitiis, quum contra leges futurum sit, pessimo exemplo non habiturum.* Ita L. Volumnius de plebe cum Ap. Claudio consul est factus, priore item consulatu inter se comparati. Nobilitas objectare Fabio, fugisse eum Ap. Claudium collegam, eloquentiâ civilibusque artibus haud dubiè præstantem.

XVI. Comitiis perfectis, veteres consules jussi bellum in Samnio gerere, prorogato in sex menses imperio. Itaque insequenti quoque anno, L. Volumnio, Ap. Claudio consulibus, P. Decius, qui consul in Samnio relictus à collega fuerat, proconsul idem populari non destitit agros, donec Samnitium exercitum, nusquam se prœlio committentem, postremò expulit finibus. Etruriam pulsi petierunt: &, quod legationibus nequicquam sæpe tentaverant, id se tanto agmine armatorum, mixtis terrore precibus, acturos efficaciùs rati, postulaverunt principum Etruriæ concilium. Quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt. *omnia expertos esse, si suismet ipsorum viribus*

viribus tolerare tantam molem belli possent: tentâsse etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petisse pacem à populo Romano, quum bellum tolerare non possent: rebellâsse, quòd pax servientibus gravior, quàm liberis bellum, esset. Unam sibi spem reliquam in Etruscis restare. Scire, gentem Italiæ opulentissimam armis, viris, pecuniâ, esse: habere accolas Gallos, inter ferrum & arma natos, feroces quum suopte ingenio, tum adversus Romanum populum: quem captum à se auroque redemptum, haud vana jactantes, memorent. Nihil abesse, si sit animus Etruscis, qui Porsenæ quondam majoribusque eorum fuerit, quin Romanos, omni agro cis Tiberim pulsos, dimicare pro salute sua, non de intolerando Italiæ regno, cogant. Samnitem illis exercitum paratum, instructum armis, stipendio, venisse: confestim secuturos, vel si ad ipsam Romanam urbem oppugnandam ducant.

XVII. Hæc eos in Etruria jactantes molientesque bellum domi Romanum urebat. nam P. Decius, ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato concilio, *Quid per agros*, inquit, *vagamur, vicatim circumferentes bellum? quin urbes & mœnia aggredimur? nullus jam exercitus Samnio præsidet. cessere finibus, ac sibimet ipsi exsilium conscivere.* Approbantibus cunctis, ad Murgantiam, validam urbem, oppugnandam ducit: tantusque ardor militum fuit, & caritate ducis, & spe majoris, quàm ex agrestibus populationibus, prædæ, ut uno die vi atque armis urbem caperent. ibi duo millia Samnitium & centum pugnantes circumventi captique: & alia præda ingens capta est. quæ ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius jubet. *Haccine*, inquit, *victoriâ solâ, aut hac prædâ contenti estis futuri? Vultis vos pro virtute spes gerere? omnes Samnitium urbes, fortunæque in urbibus relictæ, vestræ sunt; quando legiones eorum, tot præliis fusas, postremò finibus expulistis. Vendite ista, & illicite lucro mercatorem, ut sequatur agmen. ego subinde suggeram, quæ vendatis. Ad Romuleam urbem hinc eamus, u-*

bi vos labor haud major, præda major manet. Divenditâ prædâ, ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque fine opere, fine tormentis, fimul admota funt figna, nullâ vi deterriti à muris, quâ cuique proximum fuit, fcalis raptim admotis, in mœnia evafere. captum oppidum ac direptum eft. ad duo millia & trecenti occifi; & fex millia hominum capta; & miles ingenti prædâ potitus: quam vendere, ficut priorem, coactus, Ferentinum inde, quanquam nihil quietis dabatur, tamen fummâ alacritate ductus. Ceterùm ibi plus laboris ac periculi fuit. & defenfa fummâ vi mœnia funt, & locus erat munimento naturâque tutus: fed evicit omnia affuetus prædæ miles. ad tria millia hoftium circa muros cæfa: præda militis fuit. Hujus oppugnatarum urbium decoris pars major in quibufdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantiam ab Decio, à Fabio Ferentinum Romuleamque oppugnatas tradunt: funt, qui novorum confulum hanc gloriam faciant. Quidam non amborum, fed alterius, L. Volumnii: ei Samnium provinciam evenifle.

XVIII. Dum ea in Samnio, cujufcunque ductu aufpicioque, gererentur; Romanis in Etruria iterum bellum ingens multis ex gentibus concitur; cujus auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tufci fere omnes confciverant bellum: traxerat contagio proximos Umbriæ populos: & Gallica auxilia mercede follicitabantur. omnis ea multitudo ad caftra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens poftquam Romam perlatus eft, quum jam L. Volumnius conful cum legionibus fecunda ac tertia, fociorumque millibus quindecim profectus in Samnium effet, Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit. duæ Romanæ legiones fecutæ, prima & quarta, & fociorum duodecim millia. caftra haud procul ab hofte pofita. Ceterùm magis eo profectum eft, quòd maturè ventum erat,

rat, ut quosdam spectantes jam arma Etruriæ populos metus Romani nominis comprimeret, quàm quòd ductu consulis quicquam ibi satis scitè aut fortunatè gestum sit. Multa prœlia locis & temporibus iniquis commissa: spesque in dies graviorem hostem faciebat. & jam propè erat, ut nec duci milites, nec militibus dux satis fideret. Literas ad collegam arcessendum ex Samnio missas, in trinis annalibus invenio. piget tamen incertum ponere, quum ea ipsa inter consules populi Romani, jam iterum eodem honore fungentes, discrepatio fuerit: Appio abnuente missas; Volumnio affirmante, Appii se literis accitum. Jam Volumnius in Samnio tria castella ceperat, in quibus ad tria millia hostium cæsa erant, dimidium fere ejus captum: & Lucanorum seditiones, à plebeiis & egentibus ducibus ortas, summâ optimatium voluntate per Q. Fabium proconsulem, missum eò cum veteri exercitu, compresserat. Decio depopulandos hostium agros relinquit. ipse cum suis copiis in Etruriam ad collegam pergit: quem advenientem læti omnes accepere. Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud immeritò iratum, si nihil scripserat: illiberali & ingrato animo, si eguerat ope, dissimulantem. Vix enim salute mutuâ redditâ, quum obviàm egressus esset, *Satin' salvæ*, inquit, *L. Volumni? ut sese in Samnio res habent? Quæ te causa, ut provinciâ tuâ excederes, induxit?* Volumnius *in Samnio res prosperas esse* ait, *literis ejus accitum venisse. quæ si falsæ fuerint, nec usus sui sit in Etruria, extemplo conversis signis abiturum.* *Tu verò abeas*, inquit, *neque te quisquam moratur: etenim minimè consentaneum est, quum bello tuo forsitan vix sufficias, hîc te ad opem ferendam aliis gloriari venisse.* *Bene, Hercules verteret*, dicere Volumnius: *malle frustra operam insumptam, quàm quicquam incidisse; cur non satis esset Etruriæ unus consularis exercitus.*

XIX. Digredientes jam consules legati tribunique ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem

suum orare, *ne collegæ auxilium, quod acciendum ultro fuerit, suâ sponte oblatum sperneretur:* plures abeunti Volumnio obsistere atque obtestari, *ne pravo cum collega certamine rempublicam prodat. Si qua clades incidisset, desertori magis, quàm deserto, noxiæ fore. Eò rem adductam, ut omne rei bene aut secus gestæ in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit delegatum. neminem quæsiturum, quæ verba Appii, sed quæ fortuna exercitûs fuerit. Dimitti ab Appio eum, sed à republica & ab exercitu retineri; experiretur modò voluntatem militum.* Hæc monendo obtestandoque, propè restitantes consules in concionem pertraxerunt. ibi orationes longiores habitæ in eandem ferme sententiam, in quam inter paucos certatum verbis fuerat. Et quum Volumnius, causâ superior, ne infacundus quidem adversus eximiam eloquentiam collegæ visus esset; cavillansque Appius, *sibi acceptum referre,* diceret, *debere, quòd ex muto atque elingui facundum etiam consulem haberent: priore consulatu, primis utique mensibus, hiscere eum nequîsse, nunc jam populares orationes serere. Quàm mallem,* inquit Volumnius, *tu à me strenuè facere, quàm ego abs te scitè loqui didicissem. Postremò conditionem ferre, quæ decretura sit, non orator, (neque enim id desiderare rempublicam) sed imperator uter sit melior. Etruriam & Samnium provincias esse: utram mallet, eligeret. suo exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio rem gesturum.* Tum militum clamor ortus, *ut simul ambo bellum Etruscum susciperent.* quo animadverso consensu, Volumnius, *Quoniam in collegæ voluntate interpretanda,* inquit, *erravi; non committam, ut, quid vos velitis, obscurum sit. manere, an abire me velitis, clamore significate.* Tum verò tantus est clamor exortus, ut hostes è castris exciret. armis arreptis in aciem descendunt. & Volumnius signa canere, ac vexilla efferri è castris jussit. Appium addubitâsse ferunt, cernentem, seu pugnante, seu quieto se, fore collegæ victoriam: deinde veritum, ne suæ quoque legiones Volumnium sequerentur,

sentur, & ipsum flagitantibus suis signum dedisse. Ab neutra parte satis commodè instructi fuerunt. nam & Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat; suoque impetu magis milites, quàm cujusquam ductu aut imperio, pugnam capessebant. & Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. Priùs concurrit Volumnius, quàm Appius ad hostem perveniret. itaque fronte inæquali concursum est: &, velut sorte quadam mutante assuetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites, parumper cunctati, quia dux aberat, Appio occurrere. Dicitur Appius in medio pugnæ discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad cœlum sublatis conspiceretur, ita precatus esse, *Bellona, si hodie nobis victoriam duis, ast ego templum tibi voveo.* Hæc precatus, velut instigante Deâ, & ipse collegæ & exercitûs virtutem æquavit. Duces imperatoria opera exsequuntur; & milites, ne ab altera parte priùs victoria incipiat, annituntur. Ergo fundunt fugantque hostes, majorem molem haud facilè sustinentes, quàm cum qua manus conserere assueti fuerant. urgendo cedentes, insequendoque effusos compulere ad castra. Ibi, interventu Gellii cohortiumque Sabellarum, paulisper recruduit pugna. iis quoque mox fusis, jam à victoribus castra oppugnabantur: &, quum Volumnius ipse portæ signa inferret; Appius, Bellonam victricem identidem celebrans, accenderet militum animos, per vallum, per fossas irruperunt. Castra capta direptaque: præda ingens parta & militi concessa est. septem millia ac trecenti hostium occisi, duo millia & centum viginti capti.

XX. Dum ambo consules omnisque Romana vis in Etruscum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus, exorti ad depopulandos imperii Romani fines, per Vescinos in Campaniam Falernumque agrum transcendunt, ingentesque prædas faciunt. Volumnium, magnis

magnis itineribus in Samnium redeuntem, (jam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium exercitu populationibusque Campani agri ad tuendos socios convertit. Ut in Calenum agrum venit, & ipse cernit recentia cladis vestigia, & Caleni narrant, tantum jam prædæ hostes trahere, ut vix explicare agmen possint: itaque jam propalam duces loqui, extemplo eundum in Samnium esse; ut, relictâ ibi prædâ, in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi committant. Ea, quanquam similia veris erant, certiùs tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos prædatores in agros palantes excipiant: ex quibus inquirendo cognoscit, ad Vulturnum flumen sedere hostem; inde tertiâ vigiliâ moturum: iter in Samnium esse. His satis exploratis profectus, tanto intervallo ab hostibus consedit, ut nec adventus suus propinquitate nimiâ nosci posset, & egredientem è castris hostem opprimeret. Aliquanto ante lucem ad castra accessit; gnarosque Oscæ linguæ, exploratum quid agatur, mittit. Intermixti hostibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt, infrequentia armatis signa egressa, prædam prædæque custodes exire, ignobile agmen, & sua quemque molientem, nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio. Tempus aggrediendi aptissimum visum est: & jam lux appetebat. itaque signa canere jussit; agmenque hostium aggreditur. Samnites, prædâ impediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac præ se agere prædam, pars stare, incerti utrùm progredi, an regredi in castra tutius foret, inter cunctationem opprimuntur. & Romani jam transcenderant vallum, cædesque ac tumultus erat in castris. Samnitium agmen, præterquam hostili tumultu, captivorum etiam repentinâ defectione turbatum erat: qui partim ipsi soluti vinctos solvebant: partim arma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque, prælio ipso terribiliorem, intermixti

termixti agmini præbebant. Memorandum deinde edidere facinus: nam Stajum Minacium ducem, adeuntem ordines hortantemque, invadunt. dissipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipsum circumsistunt, insidentemque equo captum ad consulem Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima signa Samnitium: prœliumque jam profligatum integratum est, nec diutius sustineri potuit. Cæsa ad sex millia hominum: duo millia & quingenti capti: in eis tribuni militum quatuor: signa militaria triginta: &, quod lætissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia & quadringenti; præda ingens sociorum: accitique edicto domini ad res suas noscendas recipiendasque. Præstitutâ die, quarum rerum non exstitit dominus, militi concessæ: coactique vendere prædam, ne alibi, quàm in armis, animum haberent.

XXI. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romæ præbuerat: & per eos fortè dies ex Etruria allatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum Etruriam concitam in arma, & Gellium Egnatium, Samnitium ducem, & Umbros ad defectionem vocari, & Gallos pretio ingenti sollicitari. His nunciis senatus conterritus justitium indici, delectum omnis generis hominum haberi jussit; nec ingenui modò aut juniores sacramento adacti, sed seniorum etiam cohortes factæ, libertinique centuriati: & defendendæ urbis consilia agitabantur; summæque rerum prætor P. Sempronius præerat. Ceterùm parte curæ exonerârunt senatum L. Volumnii consulis literæ, quibus cæsos fusosque populatores Campaniæ cognitum est. Itaque & supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt, justitium remittitur, quod fuerat dies decem & octo, supplicatioque perlæta fuit. Tum de præsidio regionis, depopulatæ ab Samnitibus, agitari cœptum. Itaque placuit, ut duæ coloniæ circa Vescinum & Falernum agrum deducerentur: una ad ostium

ostium Liris fluvii, quæ Minturnæ appellata; altera in saltu Vescino, Falernum contingente agrum, ubi Sinope dicitur Græca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata. Tribunis plebis negotium datum est, ut plebeiscito juberetur P. Sempronius prætor triumviros in ea loca colonis deducendis creare: nec, qui nomina darent, facilè inveniebantur, quia in stationem se propè perpetuam infestæ regionis, non in agros, mitti rebantur. Avertit ab eis curis senatum Etruriæ ingravescens bellum, & crebræ literæ Appii, monentis, ne regionis ejus motum neglegerent: *quatuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Umbros, Gallos. jam castra bifariam facta esse, quia unus locus capere tantam multitudinem non possit.* Ob hæc & (jam appetebat tempus) comitiorum causâ L. Volumnius consul Romam revocatus: qui priùs, quàm ad suffragium centurias vocaret, in concionem advocato populo, multa de magnitudine belli Etrusci disseruit. *jam tum, quum ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri potuerit: accessisse postea dici Umbros, & ingentem exercitum Gallorum. Adversus quatuor populos duces consules illo die deligi meminissent. se, nisi confideret, eum consensu populi Romani consulem declaratum iri, qui haud dubiè tum primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse extemplo dicturum.*

XXII. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium consensu destinaretur; eumque & prærogativæ, & primò vocatæ omnes centuriæ consulem cum L. Volumnio dicebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio antè: deinde, ut vincebatur consensu, versa postremò ad collegam P. Decium poscendum. *id senectuti suæ adminiculum fore: censurâ duobusque consulatibus simul gestis expertum se, nil concordi collegio firmius ad rempublicam tuendam esse. novo imperii socio vix jam assuescere senilem animum posse: cum moribus notis faciliùs se communicaturum consilia.* Subscripsit orationi ejus consul, quum meritis

P. Decii

P. Decii laudibus, tum, *quæ ex concordia consulum bona, quæque ex discordia mala in administratione rerum militarium evenirent*, memorando, *quàm prope ultimum discrimen suis & collegæ certaminibus nuper ventum foret:* admonendo Decium Fabiumque, *ut uno animo, unâ mente viverent. esse præterea viros natos militiæ, factis magnos, ad verborum linguæque certamina rudes: ea ingenia consularia esse. Callidos solertesque, juris atque eloquentiæ consultos, qualis Ap. Claudius esset, urbi ac foro præsides habendos, prætoresque ad reddenda jura creandos esse.* His agendis dies est consumptus. postridie ad præscriptum consulis & consularia & prætoria comitia habita. Consules creati Q. Fabius & P. Decius: Ap. Claudius prætor; omnes absentes. & L. Volumnio ex senatusconsulto & scito plebis prorogatum in annum imperium est.

XXIII. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum averruncandorum causâ supplicationes in biduum senatus decrevit. Publicè vinum ac tus præbitum, supplicatum iere frequentes viri feminæque. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiæ patriciæ, quæ in foro boario est ad ædem rotundam Herculis, inter matronas ortum. Virginiam, Auli filiam, patriciam plebeio nuptam L. Volumnio consuli, matronæ, quòd è Patribus enupsisset, sacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit. quum se Virginia & patriciam & pudicam in patriciæ Pudicitiæ templum ingressam, & uni nuptam, ad quem virgo deducta sit; nec se viri honorumve ejus ac rerum gestarum pœnitere, vero gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit. in vico Longo, ubi habitabat, ex parte ædium, quod satis esset loci modico sacello, exclusit; aramque ibi posuit. &, convocatis plebeiis matronis, conquesta injuriam patriciarum, *Hanc ego aram*, inquit, *Pudicitiæ plebeiæ dedico: vosque hortor, ut, quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiæ inter*

ter matronas sit: detisque operam, ut hæc ara, quàm illa, si quid potest, sanctiùs & à castioribus coli dicatur. Eodem ferme ritu & hæc ara, quo illa antiquior, culta est; ut nulla, nisi spectatæ pudicitiæ matrona, & quæ uni viro nupta fuisset, jus sacrificandi haberet. Vulgata dein religio à pollutis, nec matronis solùm, sed omnis ordinis feminis, postremò in oblivionem venit. Eodem anno Cn. & Q. Ogulnii ædiles curules aliquot fœneratoribus diem dixerunt: quorum bonis mulctatis, ex eo, quod in publicum redactum est, ænea in Capitolio limina, & trium mensarum argentea vasa in cella Jovis, Jovemque in culmine cum quadrigis, & ad Ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum Urbis sub uberibus lupæ posuerunt; semitamque saxo quadrato à Capena porta ad Martis straverunt. & ab ædilibus plebeiis L. Ælio Pæto & C. Fulvio Curvo, ex mulctaticia item pecunia, quam exegerunt pecuariis damnatis, ludi facti; pateræque aureæ ad Cereris positæ.

XXIV. Q. inde Fabius quintum & P. Decius quartum consulatum ineunt, tribus consulatibus censuràque collegæ; nec glorià magis rerum, quæ ingens erat, quàm concordià, inter se clari. quæ ne perpetua esset, ordinum magis, quàm ipsorum, inter se certamen intervenisse reor: patriciis tendentibus, ut Fabius Etruriam extra ordinem provinciam haberet; plebeiis auctoribus Decio, ut ad sortem revocaret. Fuit certè contentio in senatu; &, postquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum est. in concione, ut inter militares viros, & factis potiùs, quàm dictis, fretos, pauca verba habita: Fabius, *quam arborem conseruisset, sub ea legere alium fructum, indignum esse,* dicere; *se aperuisse Ciminiam silvam, viamque per devios saltus Romano bello fecisse. Quid se id ætatis sollicitâssent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum, adversarium se, non socium imperii, legisse,* sensim exprobrat: *& invidisse De-*

cium

tium concordibus collegiis tribus. Postremò, *se tendere nihil ultrà, quàm ut, si se dignum provinciâ ducerent, in eam mitterent: in senatûs arbitrio se fuisse, & in potestate populi futurum.* P. Decius senatûs injuriam querebatur: *quoad potuerint, Patres annisos, ne plebeiis aditus ad magnos honores esset: postquam ipsa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonorata esset, queri, quemadmodum irrita sint non suffragia modò populi, sed arbitria etiam fortunæ, & in paucorum potestatem vertantur. Omnes ante se consules sortitos provincias esse; nunc extra sortem Fabio senatum provinciam dare. Si honoris ejus causâ: ita eum de se, deque republica meritum esse, ut faveat Q. Fabii gloriæ, quæ modò non suâ contumeliâ splendeat. Cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, quum id alteri extra sortem mandetur, quin alter consul pro supervacaneo atque inutili habeatur? Gloriari Fabium rebus in Etruria gestis. velle & P. Decium gloriari: & forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties novum ex improviso incendium daret, eum se exstincturum. Postremò se collegæ honores præmiaque concessurum verecundiâ ætatis ejus majestatisque; quum periculum, quum dimicatio proposita sit, neque cedere suâ sponte, neque cessurum. &, si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certè laturum, ut, quod populi sit, populus jubeat potiùs, quàm Patres gratificentur. Jovem optimum maximum Deosque immortales se precari, ut ita sortem æquam sibi cum collega dent, si eandem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi sint. certè id & naturâ æquum, & exemplo utile esse, & ad famam populi Romani pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri rectè possit.* Fabius, nihil aliud precatus populum, quàm ut priùs, quàm intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii prætoris allatas ex Etruria literas audirent, comitio abit. nec minore populi consensu, quàm senatûs, provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est.

XXV. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme juniorum: & pro se quisque nomina dabant.

tanta

tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. Quâ circumfusus turbâ, *Quatuor millia*, inquit, *peditum & sexcentos equites duntaxat scribere in animo est: hodierno & crastino die qui nomina dederitis, mecum ducam. majori mihi curæ est, ut omnes locupletes reducam, quàm ut multis rem geram militibus.* Profectus apto exercitu, & eo plus fiduciæ ac spei gerente, quòd non desiderata multitudo erat, ad oppidum Aharnam, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii prætoris pergit. paucis citrà millibus lignatores ei cum præsidio occurrunt, qui, ut lictores prægredi viderunt, Fabiumque esse consulem accepere, læti atque alacres Diis populoque Romano grates agunt, quòd eum sibi imperatorem misissent. Circumfusi deinde quum consulem salutarent, quærit Fabius, quò pergerent; respondentibusque, lignatum se ire, *ain' tandem*, inquit, *num castra vallata non habetis?* Ad hoc quum succlamatum esset; duplici quidem vallo, & fossâ, & tamen in ingenti metu esse: *habetis igitur*, inquit, *affatim lignorum. redite, & vellite vallum.* Redeunt in castra, terroremque ibi, vellentes vallum, & iis, qui in castris remanserant, militibus, & ipsi Appio fecerunt. Tum pro se quisque alii aliis dicere, *consulis se Q. Fabii facere jussu.* Postero inde die castra mota, & Appius prætor Romam dimissus. inde nusquam stativa Romanis fuere. negabat utile esse, uno loco sedere exercitum: itineribus ac mutatione locorum nobiliorem ac salubriorem esse. fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems hauddum exacta. Vere inde primo, relictâ secundâ legione ad Clusium, quod Camars olim appellabant, præpositoque castris L. Scipione proprætore, Romam ipse ad consultandum de bello rediit: sive ipse sponte suâ, quia bellum ei majus in conspectu erat, quàm quantum esse famæ crediderat; sive senatusconsulto accitus. nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap. Claudio prætore retractum quidam videri volunt; quum in senatu & apud populum

(id quod per literas assiduè fecerat) terrorem belli Etrusci augeret: *non suffecturum ducem unum, nec exercitum unum, adversus quatuor populos. Periculosum esse, sive juncti unum premant, sive id diversi gerant bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit. Duas se ibi legiones Romanas reliquisse: & minus quinque millia peditum equitumque cum Fabio venisse. sibi placere, P. Decium consulem primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volumnio Samnium provinciam dari. Si consul malit in suam provinciam ire, Volumnium in Etruriam ad consulem cum exercitu justo consulari proficisci.* Quum magnam partem moveret oratio prætoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse, si per commodum reipublicæ posset, Romam venisset, vel aliquem ex legatis misisset; à quo disceret senatus, quantum in Etruria belli esset, quantisque administrandum copiis, & quot per duces esset.

XXVI. Fabius, ut Romam rediit, & in senatu & productus ad populum mediam orationem habuit, ut nec augere, nec minuere videretur belli famam; magisque in altero assumendo duce aliorum indulgere timori, quàm suo aut reipublicæ periculo consulere. *ceterùm, si sibi adjutorem belli sociumque imperii darent, quonam modo se oblivisci P. Decii consulis per tot collegia experti posse? Neminem omnium secum conjungi malle: & copiarum satis sibi cum P. Decio, & nunquam nimium hostium fore. Sin collega quid aliud malit, at sibi L. Volumnium darent adjutorem.* Omnium rerum arbitrium & à populo, & à senatu, & ab ipso collega, Fabio permissum est. & quum P. Decius se in Samnium vel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset, tanta lætitia ac gratulatio fuit, ut præciperetur victoria animis, triumphusque, non bellum, decretum consulibus videretur. Invenio apud quosdam, extemplo, consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione sortis provinciarum certaminumque inter collegas,

versus Gallos pro sinistro Decius quintam & sextam instruxit: secunda & quarta cum L. Volumnio proconsule in Samnio gerebant bellum. Primo concursu adeo æquis viribus gesta res est, ut, si adfuissent Etrusci & Umbri, aut in acie, aut in castris, quocunque se inclinâssent, accipienda clades fuerit.

XXVIII. Ceterùm, quanquam communis adhuc Mars belli erat, necdum discrimen fortuna fecerat, quâ datura vires esset, haudquaquam similis pugna in dextro lævoque cornu erat. Romani apud Fabium arcebant magis, quàm inferebant, pugnam; extrahebaturque in quàm maximè serum diei certamen: quia ita persuasum erat duci, & Samnites & Gallos primo impetu feroces esse, quos sustineri satis sit; longiore certamine sensim residere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris atque æstûs fluere; primaque eorum prœlia plus quàm virorum, postrema minus quàm feminarum esse. In id tempus igitur, quo vinci solebat hostis, quàm integerrimas vires militi servabat. Ferocior Decius & ætate & vigore animi, quantumcunque virium habuit, certamine primo effudit. &, quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat: & ipse, fortissimæ juvenum turmæ immixtus, orat proceres juventutis, in hostem ut secum impetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, si ab lævo cornu & ab equite victoria incipiat. Bis avertere Gallicum equitatum. iterum longiùs evectos, & jam inter media equitum agmina prœlium cientes, novum pugnæ conterruit genus: essedis carrisque superstans armatus hostis ingenti sonitu equorum rotarumque advenit, & insolitos ejus tumultûs Romanorum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor dissipat: sternit inde ruentes equos virosque improvida fuga. Turbata hinc etiam signa legionum: multique impetu equorum ac vehiculorum raptorum per agmen obtriti antesignani:

ni: & insecuta, simul territos hostes vidit, Gallica acies nullum spatium respirandi recipiendique se dedit. Vociferari Decius, *Quò fugerent? quamve in fuga spem haberent?* obsistere cedentibus, ac revocare fusos. deinde, ut nullâ vi perculsos sustinere poterat, patrem P. Decium nomine compellans, *Quid ultrà moror*, inquit, *familiare fatum? Datum hoc nostro generi est, ut luendis periculis publicis piacula simus. Jam ego mecum hostium legiones mactandas Telluri ac Diis Manibus dabo.* Hæc locutus M. Livium pontificem, quem, descendens in aciem, digredi vetuerat ab se, præire jussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret. Devotus inde eâdem precatione eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veserim bello Latino se jusserat devoveri. Quum secundùm solennes precationes adjecisset, *præ se agere sese formidinem ac fugam, cædemque ac cruorem, cælestium, inferorum iras: contacturum funebribus diris signa, tela, arma hostium; locumque eundem suæ pestis & Gallorum ac Samnitium fore.* Hæc exsecratus in se hostesque, quà confertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum: inferensque se ipse infestis telis est interfectus.

XXIX. Vix humanæ inde opis videri pugna potuit. Romani, duce amisso, quæ res terrori aliàs esse solet, sistere fugam, ac novam de integro velle instaurare pugnam. Galli, & maximè globus circumstans consulis corpus, velut alienatâ mente, vana incassum jactare tela. torpere quidam, & nec pugnæ meminisse, nec fugæ. At ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, jusseratque proprætorem esse, vociferari, *Vicisse Romanos, defunctos consulis fato. Gallos Samnitesque Telluris matris ac Deorum Manium esse. Rapere ad se ac vocare Decium devotam secum aciem; furiarumque ac formidinis plena omnia ad hostes esse.* Superveniunt deinde his restituentibus pugnam L. Cornelius Scipio & C. Marcius, cum subsidiis ex novissima acie jussu Q.

Fabii consulis ad præsidium collegæ missi. ibi auditus P. Decii eventus, ingens hortamen ad omnia pro republica audenda. Itaque quum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede collato videretur pugna; jussu legatorum collecta humi pila, quæ strata inter duas acies jacebant, atque in testudinem hostium conjecta. quibus plerisque in scuta, verutis in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus; ita ut magna pars integris corporibus attoniti conciderent. hæc in sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat. Fabius in dextro, primò (ut ante dictum est) cunctando extraxerat diem: deinde, postquam nec clamor hostium, nec impetus, nec tela missa, eandem vim habere visa; præfectis equitum jussis ad latus Samnitium circumducere alas, ut signo dato in transversos, quanto maximo possent impetu, incurrerent; sensim suos signa inferre jussit, & commovere hostem. Postquam non resisti vidit, & haud dubiam lassitudinem esse; tum, collectis omnibus subsidiis, quæ ad id tempus reservaverat, & legiones concitavit, & signum ad invadendos hostes equitibus dedit. Nec sustinuerunt Samnites impetum; præterque aciem ipsam Gallorum, relictis in dimicatione sociis, ad castra effuso cursu ferebantur. Galli, testudine factâ, conferti stabant. Tum Fabius, auditâ morte collegæ, Campanorum alam, quingentos ferè equites, excedere acie jubet, & circumvectos ab tergo Gallicam invadere aciem: tertiæ deinde legionis subsequi principes, &, quâ turbatum agmen hostium viderent impetu equitum, instare ac territos cædere. Ipse ædem Jovi Victori spoliaque hostium quum vovisset, ad castra Samnitium perrexit; quo multitudo omnis consternata agebatur. Sub ipso vallo, quia tantam multitudinem portæ non recepere, tentata ab exclusis turbâ suorum pugna est. Ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit. compulsi deinde intra vallum Samnites, parvoque certamine capta castra, &

Galli

Galli ab tergo circumventi. Cæsa eo die hostium viginti quinque millia, octo capta. Nec incruenta victoria fuit. nam ex P. Decii exercitu cæsa septem millia; ex Fabii, mille ac ducenti. Fabius, dimissis ad quærendum collegæ corpus, spolia hostium conjecta in acervum Jovi Victori cremavit. Consulis corpus eo die, quia obrutum superstratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit. postero die inventum relatumque est cum multis militum lacrimis. Intermissâ inde omnium aliarum rerum curâ, Fabius collegæ funus omni honore laudibusque meritis celebrat.

XXX. Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fulvio proprætore res ex sententia gesta; &, præter ingentem illatam populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam egregiè est. Perusinorumque & Clusinorum cæsa amplius millia tria, & signa militaria ad viginti capta. Samnitium agmen, quum per Pelignum agrum fugeret, circumventum à Pelignis est. ex millibus quinque ad mille cæsi. Magna ejus diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama est, etiam vero stanti. sed superjecere quidam augendo fidem; qui in hostium exercitu peditum centum quadraginta millia trecentos triginta, equitum quadraginta sex millia, mille carpentorum scripsere fuisse: scilicet cum Umbris Tuscisque, quos & ipsos pugnæ adfuisse. &, ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium pro consule ducem consulibus, exercitumque ejus legionibus consulum adjiciunt. In pluribus annalibus duorum ea consulum propria victoria est. Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum, in Tifernum montem compulsum, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius, Deciano exercitu relicto in Etruria, suis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etruscisque ac Samnitibus triumphavit. milites triumphantem secuti sunt. Celebrata inconditis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabii, quàm

mors præclara P. Decii est: excitataque memoria parentis, æquata eventu publico privatoque filii laudibus. Data ex præda militibus æris octogeni bini, sagaque & tunicæ; præmia illâ tempestate militiæ haudquaquam spernenda.

XXXI. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc, nec in Etruria pax erat. nam &, Perusinis auctoribus, post deductum ab consule exercitum rebellatum fuerat: & Samnites prædatum in agrum Vescinum Formianumque, & parte aliâ in Æserninum, quæ Vulturno adjacent flumini, descendere. Adversus eos Ap. Claudius prætor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo quatuor millia & quingentos Perusinorum occidit: cepit ad mille septingentos quadraginta: qui redempti singuli æris trecentis decem. præda alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones, quum partim Ap. Claudius prætor, partim L. Volumnius pro consule sequeretur, in agrum Stellatem convenerunt. ibi & Samnitium legiones omnes considunt, & Appius Volumniusque castra conjungunt. Pugnatum infestissimis animis, hinc irâ stimulante adversus rebellantes toties, illinc ab ultima jam dimicantibus spe. Cæsa ergo Samnitium sexdecim millia trecenti, capta duo millia septingenti. ex Romano exercitu cecidere duo millia septingenti. Felix annus bellicis rebus, pestilentiâ gravis, prodigiisque sollicitus. nam, & terram multifariàm pluisse, & in exercitu Ap. Claudii plerosque fulminibus ictos, nunciatum est: librique ob hæc aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges, consulis filius, aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecuniâ mulctavit. ex quo mulctaticio ære Veneris ædem, quæ prope Circum est, faciendam curavit. Supersunt etiam nunc Samnitium bella, quæ continua per quartum jam volumen annumque sextum & quadragesimum, à M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus:

agimus: & ne tot annorum clades utriusque gentis laboresque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen dura illa pectora vinci; proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, mixti alienis, ab quatuor exercitibus, quatuor ducibus Romanis cæsi fuerant, imperatorem clarissimum gentis suæ amiserant; socios belli, Etruscos, Umbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, quâ ipsi erant: nec suis, nec externis viribus jam stare poterant; tamen bello non abstinebant. adeo ne infeliciter quidem defensæ libertatis tædebat: & vinci, quàm non tentare victoriam, malebant. Quinam sit *ille*, quem non pigeat longinquitatis bellorum scribendo legendoque, quæ gerentes non fatigaverunt?

XXXII. Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius Megellus & M. Atilius Regulus consules secuti sunt. Samnium ambobus decreta provincia est; quia tres scriptos hostium exercitus, uno Etruriam, altero populationes Campaniæ repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. Postumium valetudo adversa Romæ tenuit: Atilius extemplo profectus, ut in Samnio hostes (ita enim placuerat Patribus) nondum egressos opprimeret. Velut ex composito ibi obvium habuere hostem; ubi & intrare, nedum vastare, ipsi Samnitium agrum prohiberentur: & egredi inde in pacata sociorumque populi Romani fines Samnitem prohiberent. Quum castra castris collata essent, quod vix Romanus toties victor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima temeritatis facit) castra Romana oppugnare. & quanquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei densa adeo, ut lucis usum eriperet, non prospectu modò extra vallum adempto, sed propinquo etiam congredientium inter se conspectu. Hac velut latebrâ insidiarum freti Samnites, vixdum satis certâ luce, & eam ipsam premente

caligine, ad ſtationem Romanam in porta ſegniter agentem vigilias perveniunt. Improvisò oppreſſis nec animi ſatis ad reſiſtendum, nec virium fuit. Ab tergo caſtrorum decumanâ portâ impetus factus. itaque captum quæſtorium: quæſtorque ibi L. Opimius Panſa occiſus. conclamatum inde ad arma.

XXXIII. Conſul, tumultu excitus, cohortes duas ſociorum, Lucanam Sueſſanamque, quæ proximæ fortè erant, tueri prætorium jubet: manipulos legionum principali viâ inducit. Vixdum ſatis aptatis armis, in ordines eunt: & clamore magis, quàm oculis, hoſtem noſcunt: nec, quantus numerus ſit, æſtimari poteſt. Cedunt primò incerti fortunæ ſuæ, & hoſtem introrſum in media caſtra accipiunt. inde quum conſul vociferaretur, *expulſine extra vallum, caſtra deinde ſua appugnaturi eſſent,* rogitans; clamore ſublato conniſi primò reſiſtunt: deinde inferunt pedem urgentque, & impulſos ſemel terrore eodem agunt, quo cœperunt. Expellunt extra portam vallumque. inde pergere ac perſequi (quia turbida lux metum circà inſidiarum faciebat) non auſi, liberatis caſtris contenti, receperunt ſe intra vallum trecentis ferme hoſtium occiſis. Romanorum ſtationis primæ vigilumque & eorum, qui circa quæſtorium oppreſſi, periere ad ducentos triginta. Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit; & non modò proferre inde caſtra Romanum, ſed ne pabulari quidem per agros ſuos, patiebantur. retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama, tumultuoſior etiam, quàm res erant, perlata Romam, coëgit L. Poſtumium conſulem, vixdum validum, proficiſci ex urbe. Priùs tamen, quàm exiret, militibus edicto Soram juſſis convenire, ipſe ædem Victoriæ, quam ædilis curulis ex mulctaticia pecunia faciendam curaverat, dedicavit. Ita ad exercitum profectus, ab Sora in Samnium ad caſtra collegæ perrexit. inde poſtquam Samnites, diffiſi duobus exerci-

exercitibus resisti posse, recesserunt; diversi consules ad vastandos agros urbesque oppugnandas discedunt.

XXXIV. Postumius Milioniam oppugnare adortus, vi primò atque impetu, dein, postquam ea parum procedebant, opere ac vineis demum injunctis muro cepit. Ibi, captâ jam urbe, ab hora quarta usque ad octavam ferè horam omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est. postremò potitur oppido Romanus. Samnitium cæsi tria millia ducenti: capti quatuor millia ducenti, præter prædam aliam. Inde Ferentinum ductæ legiones: unde oppidani cum omnibus rebus suis, quæ ferri agique potuerant, nocte per aversam portam silentio excesserunt. Igitur, simul advenit consul, primò ita compositus instructusque mœnibus successit, tanquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret: deinde, ut silentium vastum in urbe, nec arma, nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi deserta mœnia militem detinet, ne quam occultam in fraudem incautus rueret. Duas turmas sociorum Latini nominis circumequitare mœnia, atque explorare omnia jubet. equites portam unam alteramque eâdem regione in propinquo patentes conspiciunt, itineribusque iis vestigia nocturnæ hostium fugæ. Adequitant deinde sensim portis, urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt: ad consulem referunt, excessum urbe; solitudine haud dubiâ id perspicuum esse, & recentibus vestigiis fugæ, ac strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarum. His auditis, consul ad eam partem urbis, quâ adierant equites, circumducit agmen: constitutisque haud procul porta signis, quinque equites jubet intrare urbem, &, modicum spatium progressos, tres manere eodem loco, si tuta videantur; duos explorata ad se referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque, eò se progressos, unde in omnes partes circumspectus esset, longè latéque silentium ac solitudinem vidisse; extemplo consul cohor-

cohortes expeditas in urbem induxit; ceteros interim castra communire jussit. ingressi milites, refractis foribus, paucos graves ætate aut invalidos inveniunt, relictaque, quæ migratu difficilia essent. Ea direpta; & cognitum ex captivis est, communi consilio aliquot circà urbes conscisse fugam; suos primâ vigiliâ profectos. credere, eandem in aliis urbibus solitudinem inventuros. Dictis captivorum fides exstitit: desertis oppidis consul potitur.

XXXV. Alteri consuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit. Quum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obvius fuit. ibi ira vires æquavit. Prœlium varium & anceps fuit: tristius tamen eventu Romanis; & quia insueti erant vinci, & quia digredientes magis, quàm in ipso certamine, senserunt, quantum in sua parte plus vulnerum ac cædis fuisset. Itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. Tum quoque sollicita nox fuit jam invasurum castra Samnitem credentibus, aut primâ luce cum victoribus conserendas manus. Minus cladis, ceterùm non plus animorum, ad hostes erat. ubi primùm illuxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via una, & ea ipsa præter hostes, erat: quâ ingressi, præbuere speciem rectâ tendentium ad castra oppugnanda. Consul arma capere milites jubet, & sequi se extra vallum: legatis, tribunis, præfectis sociorum imperat, quod apud quemque facto opus est. Omnes affirmant, *se quidem omnia facturos, sed militum jacere animos, totâ nocte inter vulnera & gemitus morientium vigilatum esse. Si ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris fuisse, ut relicturi signa fuerint: nunc pudore à fuga contineri, alioquin pro victis esse.* Quæ ubi consul accepit, sibimet ipsi circumeundos alloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat, cunctantes arma capere increpabat; *Quid cessarent,*

tergiver-

tergiversarenturque? Hostem in castra venturum, nisi illi extra castra exissent: & pro tentoriis suis pugnaturos, si pro vallo nollent. armatis ac dimicantibus dubiam victoriam esse. Qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut servitutem patiendam. Hæc jurganti increpantique respondebant: *confectos se pugnâ hesternâ esse: nec virium quicquam, nec sanguinis superesse. majorem multitudinem hostium apparere, quàm pridie fuerit.* Inter hæc appropinquabat agmen: &, jam breviore intervallo certiora intuentes, vallum secum portare Samnitem affirmant, nec dubium esse, quin castra circumvallaturi sint. Tunc, *enimvero* consul, *indignum facinus esse*, vociferari, *tantam contumeliam ignominiamque ab ignavissimo accipi hoste. Etiamne circumsedebimur*, inquit, *in castris, ut fame potiùs per ignominiam, quàm ferro, si necesse est, per virtutem, moriamur? Dii bene verterent, facerentque, quod se dignum quisque ducerent. Consulem M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur, iturum adversus hostes: casurumque inter signa Samnitium potiùs, quàm circumvallari castra Romana videat.* Dicta consulis legati, tribunique, & omnes turmæ equitum, & centuriones primorum ordinum, approbavere. Tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter è castris egreditur: longo agmine, nec continenti, mœsti ac propè victi procedunt adversus hostem, nec spe, nec animo certiorem. Itaque simul conspecta sunt Romana signa, extemplo à primo Samnitium agmine ad novissimum fremitus perfertur, *Exire, id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos. Nullam inde ne fuga quidem patere viam. illo loco aut cadendum esse, aut, stratis hostibus, per corpora eorum evadendum.*

XXXVI. In medio sarcinas conjiciunt; armati suis quisque ordinibus instruunt aciem. Jam exiguum inter duas acies erat spatium, & stabant exspectantes, dum ab hostibus priùs impetus, priùs clamor inciperet. neutris animus est ad pugnandum. Diver-

ſique integri atque intacti abiiſſent, ni cedenti inſtaturum alterum timuiſſent. ſuâ ſponte inter invitos tergiverſanteſque ſegnis pugna, clamore incerto atque impari, cœpit: nec veſtigio quiſquam movebatur. Tum conſul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem immiſit: quorum quum plerique delapſi ex equis eſſent, & alii turbati; & ab Samnitium acie ad opprimendos eos, qui ceciderant, & ad ſuos tuendos ab Romanis procurſum eſt. Inde paululum irritata pugna eſt, ſed aliquanto & impigre magis, & plures procurrerant Samnites: & turbatus eques ſua ipſe ſubſidia territis equis proculcavit. hinc fuga cœpta totam avertit aciem Romanam. Jamque in terga fugientium Samnites pugnabant, quum conſul, equo prævectus ad portam caſtrorum, ac ſtatione equitum ibi oppoſitâ, edictoque, *ut, quicunque ad vallum tenderet, ſive ille Romanus, ſive Samnis eſſet, pro hoſte haberent*; hæc ipſa minitans, obſtitit profusè tendentibus ſuis in caſtra. *Quò pergis*, inquit, *miles? & hic arma & viros invenies. nec, vivo conſule tuo, niſi victor caſtra intrabis. proinde elige, cum cive, an hoſte, pugnare malis.* Hæc dicente conſule, equites infeſtis cuſpidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire jubent. Non virtus solùm conſulem, ſed fors etiam adjuvit; quòd non inſtiterunt Samnites, ſpatiumque circumagendi ſigna, vertendique aciem à caſtris in hoſtem fuit. Tum alii alios hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab ſigniferis rapta ſigna inferre: & oſtendere ſuis, paucos & ordinibus incompoſitis effusè venire hoſtes. Inter hæc conſul, manus ad cœlum attollens, voce clarâ, ita ut exaudiretur, templum Jovi Statori vovet, ſi conſtitiſſet à fuga Romana acies, redintegratoque prœlio cecidiſſet viciſſetque legiones Samnitium. Omnes undique anniſi ad reſtituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis: numen etiam Deorum reſpexiſſe nomen Romanum viſum. adeo facilè incli-
nata

nata res, repulsique à castris hostes; mox etiam redacti ad eum locum, in quo commissa pugna erat. Ibi, objacente sarcinarum cumulo, quas conjecerant in medium, hæsere impediti: deinde, ne diriperentur res, orbem armatorum sarcinis circumdant. Tum verò eos à fronte urgere pedites, ab tergo circumvecti equites. ita in medio cæsi captique. Captivorum numerus fuit septem millium ac ducentorum, qui omnes nudi sub jugum missi. cæsos retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem læta victoria fuit. recensente consule biduo acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus septem millium ac ducentorum. Dum hæc in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam, coloniam Romanam, quæ viâ Latinâ est, occupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati quum prædam aliam inde mixtam hominum atque pecudum, colonosque captos agerent, in victorem incidunt consulem, ab Luceria redeuntem: nec prædam solùm amittunt, sed ipsi longo atque impedito agmine incompositi cæduntur. Consul, Interamnam edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque revocatis, & exercitu ibi relicto, comitiorum causâ Romam est profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, & ob amissa tot millia militum, & quòd captivos sine pactione sub jugum misisset.

XXXVII. Consul alter Postumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu, primùm pervastaverat Volsiniensem agrum: dein eum egressis ad tuendos fines haud procul mœnibus ipsorum depugnat. duo millia octingenti Etruscorum cæsi: ceteros propinquitas urbis tutata est. In Rusellanum agrum exercitus traductus. ibi non agri tantùm vastati, sed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum, minus duo millia circa muros cæsa. Pax tamen clarior majorque, quàm bellum in Etruria eo anno fuerat, parta est. Tres validissi-

mæ urbes, Etruriæ capita, Volsinii, Perusia, Arretium, pacem petiere; &, vestimentis militum frumentoque pacti cum consule, ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetraverunt. mulcta præsens quingentûm millium æris in singulas civitates imposita. Ob hasce res gestas, consul quum triumphum ab senatu, moris magis causâ, quàm spe impetrandi, petisset, videretque alios, quòd tardiùs ab urbe exisset; alios, quòd injussu senatûs ex Samnio in Etruriam transisset, partim suos inimicos, partim collegæ amicos, ad solatium æquatæ repulsæ sibi quoque negare triumphum: *Non ita,* inquit, *Patres conscripti, vestræ majestatis meminero, ut me consulem esse obliviscar. eodem jure imperii, quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio atque Etruriâ subactis, victoriâ & pace partâ, triumphabo.* Ita senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta: pars intercessuros, ne novo exemplo triumpharet, aiebant; pars auxilio se adversus collegas triumphanti futuros. Jactata res ad populum est: vocatusque eò consul, quum M. Horatium, L. Valerium consules, C. Marcium Rutilum nuper, patrem ejus, qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatûs, sed jussu populi triumphâsse diceret; adjiciebat, *se quoque laturum fuisse ad populum, ni sciret, mancipia nobilium tribunos plebis legem impedituros: voluntatem sibi ac favorem consentientis populi pro omnibus jussis esse, ac futura.* Posteroque die auxilio tribunorum plebis trium, adversus intercessionem septem tribunorum & consensum senatûs, celebrante populo diem, triumphavit. Et hujus anni parum constans memoria est. Postumium, auctor est Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fusum fugatumque, saucium ipsum cum paucis Luceriam compulsum: ab Atilio in Etruria res gestas, eumque triumphâsse. Fabius, ambo consules in Samnio & ad Luceriam res gessisse, scribit, traductumque in Etruriam exercitum, (sed ab utro consule

consule non adjecit) & ad Luceriam utrinque multos occisos. inque ea pugna Jovis Statoris ædem votam, ut Romulus antè voverat: sed fanum tantùm, id est locus, templo effatus, sacratus fuerat. Ceterùm, hoc demum anno ut ædem etiam fieri senatus juberet, bis ejusdem voti damnatà republicâ, in religionem venit.

XXXVIII. Sequitur hunc annum & consul insignis L. Papirius Cursor, quà paternâ glorià, quà suâ, & bellum ingens victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem, præter L. Papirium patrem consulis, pepererat: & fortè eodem conatu apparatuque omni opulentià insignium armorum bellum adornaverant: & Deorum etiam adhibuerant opes, ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus, delectu per omne Samnium habito novâ lege: ut, qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique injussu abiisset, caput Jovi sacratum esset. Tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus. ad quadraginta millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. Ibi mediis ferè castris locus est conseptus cratibus pluteisque, & linteis contectus, patens ducentos maximè pedes in omnes pariter partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto sacrificatum, sacerdote Ovio Paccio quodam, homine magno natu, qui se id sacrum petere affirmabat ex vetusta Samnitium religione; quà quondam usi majores eorum fuissent, quum adimendæ Etruscis Capuæ clandestinum cepissent consilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator acciri jubebat nobilissimum quemque genere factisque. singuli introducebantur. Erat quum alius apparatus sacri, qui perfundere religione animum posset; tum in loco circà omni contecto aræ in medio, victimæque circà cæsæ, & circumstantes centuriones strictis gladiis. Admovebatur altaribus miles, magis ut victima, quàm ut sacri particeps: adigebaturque jurejurando, quæ visa auditaque in eo loco essent, non enunciaturum.

Dein

Dein jurare cogébatur diro quodam carmine, in exsecrationem capitis familiæque & stirpis composito, nisi isset in prœlium, quò imperatores duxissent: & si aut ipse ex acie fugisset, aut, si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset. Id primò quidam abnuentes juraturos se, obtruncati circa altaria sunt: jacentes deinde inter stragem victimarum documento ceteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium eà detestatione obstrictis, decem nominatis ab imperatore, eis dictum, ut vir virum legerent, donec sexdecim millium numerum confecissent. ea legio linteata ab integumento consepti, quo sacrata nobilitas erat, appellata est. His arma insignia data, & cristatæ galeæ, ut inter ceteros eminerent. Paulo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec glorià belli, nec apparatu linteatæ legioni dispar. hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam consedit.

XXXIX. Consules profecti ab urbe: prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius, superioris anni consul, in agro Interamnati reliquerat, decretæ erant, cum eis in Samnium profectus, dum hostes, operati superstitionibus, concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. Cæsa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti: capta quatuor millia ducenti septuaginta. Papirius, novo exercitu (ita decretum erat) scripto, Duroniam urbem expugnavit. minus, quàm collega, cepit hominum, plus aliquanto occidit. præda opulenta utrobique est parta. Inde pervagati Samnium consules, maximè depopulato Atinate agro, Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam (ubi summa rei Samnitium erat) pervenit. ibi aliquandiu nec cessatum ab armis est, neque gnaviter pugnatum: lacessendo quietos, resistentibus cedendo, comminandoque magis, quàm inferendo pugnam, dies absumebatur. quod quum inciperetur,

tur, remittereturque, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana castra viginti millium spatio aberant: & absentis collegæ consilia omnibus gerendis intererant rebus: intentiorque Carvilius, quo majore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quàm ad Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius, jam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuncium ad collegam mittit; *sibi in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, confligere cum hoste. Opus esse, & illum, quantâ maximâ vi posset, Cominium oppugnare, ne quid laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda.* Diem ad proficiscendum nuncius habuit: nocte rediit, approbare collegam consulta referens. Papirius, nuncio misso, extemplo concionem habuit; multa de universo genere belli, multa de præsenti hostium apparatu, vanâ magis specie, quàm efficaci ad eventum, disseruit. *Non enim cristas vulnera facere; & per picta atque aurata scuta transire Romanum pilum: & candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem à parente suo occidione occisam: spoliaque ea honestiora victori hosti, quàm ipsis arma, fuisse. Datum hoc forsan nomini familiæque suæ, ut adversus maximos conatus Samnitium opponerentur duces; spoliaque ea referrent, quæ insignia publicis etiam locis decorandis essent. Deos immortales adesse propter toties petita fœdera, toties rupta: tum, si qua conjectura mentis divinæ sit, nulli unquam exercitui fuisse infestiores, quàm qui, nefando sacro mixtâ hominum pecudumque cæde respersus, ancipiti Deûm iræ devotus, hinc fœderum cum Romanis ictorum testes Deos, hinc jurisjurandi adversus fœdera suscepti exsecrationes horrens, invitus juraverit, oderit sacramentum, uno tempore Deos, cives, hostes metuat.*

XL. Hæc, comperta perfugarum indiciis, quum apud infensos jam suâ sponte milites disseruisset, simul divinæ humanæque spei pleni, clamore consentienti pugnam

pugnam poscunt; pœnitet in posterum diem dilatum certamen; moram diei noctisque oderunt. Tertiâ vigiliâ noctis, jam relatis literis à collega, Papirius silentio surgit, & pullarium in auspicium mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate pugnæ: summi infimique æquè intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium etiam ad eos, qui auspicio intererant, pervenit. nam, quum pulli non pascerentur, pullarius, auspicium mentiri ausus, tripudium solistimum consuli nunciavit. Consul lætus, auspicium egregium esse, & Deis auctoribus rem gesturos, pronunciat; signumque pugnæ proponit. Exeunti jam fortè in aciem nunciat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariæ ferme erant) Cominium profectas, quod ne ignoraret collega, extemplo nuncium mittit: ipse signa ocius proferri jubet, subsidiaque suis quæque locis, & præfectos subsidiis attribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem, equitibus legatos alios, Cajos Cædicium & Trebonium, præfecit. Sp. Nautium mulos, detractis clitellis, cum cohortibus alariis in tumulum conspectum propere circumducere jubet, atque inde inter ipsam dimicationem, quanto maximè posset, moto pulvere ostendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auspicio ejus diei, exauditaque ab equitibus Romanis: qui, rem haud spernendam rati, Sp. Papirio fratris filio consulis, ambigi de auspicio, renunciaverunt. Juvenis, ante doctrinam Deos spernentem natus, rem inquisitam, ne quid incompertum deferret ad consulem, detulit. Cui ille, *Tu quidem macte virtute diligentiâque esto: ceterùm qui auspicio adest, si quid falsi nunciat, in semet ipsum religionem recipit. Mihi quidem tripudium nunciatum, populo Romano exercituique egregium auspicium est.* Centurionibus deinde imperavit, ut pullarios inter prima signa constituerent. Promovent & Samnites signa;

inse-

insequitur acies ornata armataque, ut hostium quoque magnificum spectaculum esset. Priusquam clamor tolleretur, concurreretur que, emisso temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit. quod ubi consuli nunciatum est, *Dii in prælio sunt*, inquit; *habet pœnam noxium caput*. Ante consulem hæc dicentem corvus voce clarà occinuit. quo lætus augurio consul, affirmans nunquam humanis rebus magis præsentes interfuisse Deos, signa canere, & clamorem tolli jussit.

XLI. Prœlium commissum atrox, ceterùm longè disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis, avidos hostium sanguinis in prœlium rapit: Samnitium magnam partem necessitas ac religio invitos magis resistere, quàm inferre pugnam, cogit. nec sustinuissent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot jam annos vinci assueti, ni potentior alius metus insidens pectoribus à fuga retineret. Quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus sacri, & armati sacerdotes, & promiscua hominum pecudumque strages, & respersæ fando nefandoque sanguine aræ, & dira exsecratio, ac furiale carmen, detestandæ familiæ stirpique compositum. his vinculis fugæ obstricti stabant, civem magis, quàm hostem, timentes. Instare Romanus à cornu utroque, à media acie, & cædere Deorum hominumque attonitos metu. repugnatur segniter, ut ab iis, quos timor moraretur à fuga. Jam prope ad signa cædes pervenerat, quum ex transverso pulvis, velut ingentis agminis incessu motus, apparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat. pulverem majorem, quàm pro numero, excitabant: insidentes mulis calones frondosos ramos per terram trahebant: arma signaque per turbidam lucem in primo apparebant: post altior densiorque pulvis equitum speciem cogentium agmen dabat. Fefellitque non Samnites modò, sed etiam Romanos: & consul affirmavit errorem,

errorem, clàmitans inter prima signa, ita ut vox etiam ad hostes accideret, *captum Cominium, victorem collegam adesse: anniterentur vincere priùs, quàm gloria alterius exercitûs fieret.* Hæc insidens equo. inde tribunis centurionibusque imperat, ut viam equitibus patefaciant. Ipse Trebonio Cædicioque prædixerat, ut, ubi se cuspidem erectam quatientem vidissent, quantâ maximâ vi possent, concitarent equites in hostem. Ad nutum omnia, ut ex antè præparato, fiunt. panduntur inter ordines viæ: provolat eques, atque infestis cuspidibus in medium agmen hostium ruit; perrumpitque ordines, quacunque impetum dedit. instant Volumnius & Scipio, & perculsos sternunt. Tum, jam Deorum hominumque victâ vi, funduntur linteatæ cohortes: pariter jurati injuratique fugiunt; nec quenquam, præter hostes, metuunt. Peditum agmen, quod superfuit pugnæ, in castra ad Aquiloniam compulsum est. nobilitas equitesque Bovianum perfugerunt: equites eques sequitur, peditem pedes: ac diversa cornua, dextrum ad castra Samnitium, lævum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius castra cepit: ad urbem Scipioni majore resistitur vi; non quia plus animi victis est, sed meliùs muri, quàm vallum, armatos arcent. inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pavore, priusquam colligerentur animi, transacta res esset, lentiorem fore munitæ urbis oppugnationem ratus, interrogat milites, *Satin' æquo animo paterentur, ab altero cornu castra capta esse: se victores pelli à portis urbis?* Reclàmantibus universis, primus ipse, scuto super caput elato, pergit ad portam: secuti alii, testudine factâ, in urbem perrumpunt: deturbatisque Samnitibus, qui circa portam erant, muros occupavere. penetrare in interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent.

XLII. Hæc primò ignorare consul; & intentus recipiendo exercitui esse. jam enim præceps in occasum

sol

sol erat, & appetens nox periculosa & suspecta omnia etiam victoribus faciebat. Progressus longiùs ab dextra castra capta videt. ab læva clamorem in urbe mixtum pugnantium ac paventium fremitu esse. & tum fortè certamen ad portam erat. Advectus deinde equo propius, ut suos in muris videt, nec jam integri quicquam esse, quoniam temeritate paucorum magnæ rei parta occasio esset, acciri, quas receperat, copias, signaque in urbem inferri jussit. Ingressi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quievere. nocte oppidum ab hostibus desertum est. Cæsa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta treocenti quadraginta: capta tria millia octingenti & septuaginta: signa militaria nonaginta septem. Ceterùm illud memoriæ traditur, non ferme alium ducem lætiorem in acie visum, seu suopte ingenio, seu fiduciâ bene gerundæ rei. Ab eodem robore animi neque controverso auspicio revocari à prœlio potuit; & in ipso discrimine, quo templa Diis immortalibus voveri mos erat, voverat Jovi Victori, si legiones hostium fudisset, pocillum mulsi priùs, quàm temetum biberet, sese facturum. id votum Diis cordi fuit; & auspicia in bonum verterunt.

XLIII. Eâdem fortunâ ab altero consule ad Cominium gesta res. Primâ luce, ad mœnia omnibus copiis admotis, coronâ cinxit urbem; subsidiaque firma, ne quâ eruptio fieret, portis opposuit. Jam signum dantem eum nuncius à collega trepidus de viginti cohortium adventu & ab impetu moratus est, & partem copiarum revocare instructam intentamque ad oppugnandum coëgit. D. Brutum Scævam legatum cum legione prima, & decem cohortibus alariis equitatuque ire adversus subsidium hostium jussit: quocunque in loco fuisset obvius, obsisteret ac moraretur; manumque, si fortè ita res posceret, conferret: modò ne ad Cominium eæ copiæ admoveri possent. Ipse scalas ferri ad

muros

muros ab omni parte urbis jussit, ac testudine ad portas successit. simul & refringebantur portæ, & vis undique in muros fiebat. Samnites, sicut, antequam in muris viderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hostes; ita, postquam jam non ex intervallo nec missilibus, sed cominus gerebatur res; &, qui ægre successerant ex plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facilè in hostem imparem ex æquo pugnabant; relictis turribus murisque, in forum omnes compulsi, paulisper inde tentaverunt extremam pugnæ fortunam. Deinde, abjectis armis, ad undecim millia hominum & quadringenti in fidem consulis venerunt. cæsa ad quatuor millia trecenti octoginta. Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde medio inter duas urbes spatio, ubi tertia exspectata erat pugna, hostes non inventi. septem millia passuum quum abessent à Cominio, revocati ab suis neutri prœlio occurrerunt. Primis ferme tenebris, quum in conspectu jam castra, jam Aquiloniam habuissent, clamor eos utrinque par accidens sustinuit. deinde è regione castrorum, quæ incensa ab Romanis erant, flamma latè fusa certioris cladis indicio progredi longiùs prohibuit. Eo ipso loco propè temere sub armis strati passim inquietum omne tempus noctis, exspectando timendoque lucem, egere. primâ luce, incerti quam in partem intenderent iter, repentè in fugam consternantur, conspecti ab equitibus: qui, egressos nocte ab oppido Samnites persecuti, viderant multitudinem, non vallo, non stationibus firmatam. Conspecta & ex muris Aquiloniæ ea multitudo erat. jamque etiam legionariæ cohortes sequebantur. Ceterùm nec pedes fugientes persequi potuit: & ab equite novissimi agminis ducenti ferme & octoginta interfecti. Arma multa pavidi ac signa militaria duodeviginti reliquere. alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, Bovianum perventum est.

XLIV. Lætitiam utriusque exercitûs Romani auxit & ab altera parte feliciter gesta res. uterque ex alterius sententia consul captum oppidum diripiendum militi dedit; exhaustis deinde tectis ignem injecit: eodemque die Aquilonia & Cominium deflagravere. & consules, cum gratulatione mutua legionum suaque, castra conjunxere. In conspectu duorum exercituum & Carvilius suos pro cujusque merito laudavit donavitque; & Papirius, apud quem multiplex in acie, circa castra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium, fratris filium, & quatuor centuriones, manipulumque hastatorum, armillis aureisque coronis donavit: Nautium propter expeditionem, quâ magni agminis modo terruerat hostes: juvenem Papirium propter navatam cum equitatu & in prœlio operam, & nocte, quâ fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit: centuriones militesque, quia primi portam murumque Aquiloniæ ceperant. equites omnes, ob insignem multis locis operam, corniculis armillisque argenteis donat. Consilium inde habitum, quum jam tempus esset deducendi ab Samnio exercitûs, aut utriusque, aut certè alterius. Optimum visum, quo magis fractæ res Samnitium essent, eo pertinaciùs & infestiùs agere cetera & persequi: ut perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. Quando jam nullus esset hostium exercitus, qui signis collatis dimicaturus videretur, unum superesse belli genus, urbium oppugnationes; quarum per excidia militem locupletare prædâ, & hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent. Itaque, literis missis ad senatum populumque Romanum de rebus ab se gestis, diversi, Papirius ad Sæpinum, Carvilius ad Volanam oppugnandam legiones ducunt.

XLV. Literæ consulum ingenti lætitiâ & in curia & in concione auditæ; & quatridui supplicatione publicum gaudium privatis studiis celebratum est. nec

populo

populo Romano magna solùm, sed peropportuna etiam, ea victoria fuit; quia per idem fortè tempus rebellâsse Etruscos allatum est. Subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuisset, si quid in Samnio adversi venisset; quæ, conjuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules omnisque Romana vis aversa in Samnium esset, occupationem populi Romani pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum, à M. Atilio prætore in senatum introductæ, querebantur, uri & vastari agros à finitimis Etruscis, quòd desciscere à populo Romano nollent: obtestabanturque Patres conscriptos, ut se à vi atque injuria communium hostium tutarentur. Responsum legatis, *curæ senatui futurum, ne socios fidei suæ pœniteret: Etruscorum prope diem eandem fortunam, quam Samnitium, fore.* Segniùs tamen, quod ad Etruriam attinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, allatum foret, arma Etruscis junxisse. Hujus propinquitas populi acuit curam Patribus, ut feciales mittendos ad res repetendas censerent. quibus non redditis, ex auctoritate Patrum jussu populi bellum Faliscis indictum est: jussique consules sortiri, uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret. Jam Carvilius Volanam, & Palumbinum, & Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies, Palumbinum eodem, quo ad muros accessit. Ad Herculaneum bis etiam signis collatis ancipiti prœlio, & cum majore sua, quàm hostium, jactura dimicavit. Castris deinde positis, mœnibus hostem inclusit. oppugnatum oppidum captumque. In his tribus urbibus capta aut cæsa ad decem millia hominum: ita ut parvo admodum plures caperentur. Sortientibus provincias consulibus, Etruria Carvilio evenit secundùm vota militum, qui vim frigoris jam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Sæpinum major vis hostium restitit. sæpe in acie, sæpe in agmine, sæpe circa

ea ipsam urbem adversus eruptiones hostium pugnatum: neque obsidio, neque bellum ex æquo erat: non enim muris magis se Samnites, quàm armis ac viris mœnia, tutabantur. Tandem pugnando in obsidionem justam coëgit hostes: obsidendoque, vi atque operibus urbem expugnavit. itaque ab ira plus cædis editum, captâ urbe: septem millia quadringenti cæsi: capta minus tria millia hominum: præda, quæ plurima fuit, congestis Samnitium rebus in urbes paucas, militi concessa est.

XLVI. Nives jam omnia oppleverant, nec durari extra tecta poterat; itaque consul exercitum de Samnio deduxit. Venienti Romam triumphus omnium consensu est delatus. triumphavit in magistratu, insigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. Pedites equitesque insignes donis transiere, ac transvecti sunt: multæ civicæ coronæ, vallaresque, ac murales conspectæ. Inspectata spolia Samnitium: & decore ac pulchritudine paternis spoliis, quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. nobiles aliquot captivi, clari suis patrumque factis, ducti. Æris gravis transvecta vicies centena & ad triginta tria millia. id æs redactum ex captivis dicebatur. argenti, quod captum ex urbibus erat, pondo millia trecenta triginta. omne æs argentumque in ærarium conditum. Militibus nihil datum ex præda est. auctaque ea invidia est ad plebem, quòd tributum etiam in stipendium militum collatum est: quum, si spreta gloria fuisset captivæ pecuniæ in ærarium illatæ, & militi tum dari ex præda, & stipendium militare præstari potuisset. Ædem Quirini, quam in ipsa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio, (neque, Hercule, tam exiguo tempore perficere potuisset) ab dictatore patre votam, filius consul dedicavit, exornavitque hostium spoliis. quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantùm forumque his ornaretur; sed

ſociis etiam coloniſque finitimis, ad templorum locorumque publicorum ornatum, dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Veſcinum, quia regio ea infeſta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Inter hæc Carvilius conſul, in Etruria Troilium primùm oppugnare adortus, quadringentos ſeptuaginta ditiſſimos, pecuniâ grandi pactos, ut abire inde liceret, dimiſit: ceteram multitudinem oppidumque ipſum vi cepit. inde quinque caſtella, locis ſita munitis, expugnavit. Cæſa ibi hoſtium duo millia quadringenti; minus duo millia capti. Et Faliſcis pacem petentibus annuas inducias dedit, pactus centum millia gravis æris, & ſtipendium ejus anni militibus. His rebus actis ad triumphum deceſſit, ut minùs clarum de Samnitibus, quàm collegæ triumphus fuerat, ita cumulo Etruſci belli æquatum. Æris gravis tulit in ærarium trecenta octoginta millia: de reliquo ære ædem Fortis Fortunæ de manubiis faciendam locavit, prope ædem ejus Deæ ab rege Ser. Tullio dedicatam. & militibus ex præda centenos binos aſſes, & alterum tantum centurionibus atque equitibus (malignitate collegæ gratius accipientibus munus) diviſit. Favor conſulis tutatus ad populum eſt L. Poſtumium legatum ejus: qui, dictâ die à M. Cantio tribuno plebis, fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi judicium: jactarique magis, quàm peragi, accuſatio ejus poterat.

XLVII. Exacto jam anno, novi tribuni plebis magiſtratum inierant: iiſque ipſis, quia vitio creati erant, quinque poſt dies alii ſuffecti. Luſtrum conditum eò anno eſt à P. Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo, cenſoribus: cenſa capitum millia ducenta ſexaginta duo trecenta viginti duo. Cenſores viceſimi ſexti à primis cenſoribus; luſtrum undeviceſimum fuit. Eodem anno coronati primùm, ob res bello bene geſtas, ludos Romanos ſpectaverunt: palmæque tum primùm, tranſlato è Græcia more, victoribus datæ. Eodem anno ab

ædilibus

ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via à Martis silice ad Bovillas perstrata est. Comitia consularia L. Papirius habuit: creavit consules Q. Fabium Maximi filium Gurgitem & D. Junium Brutum Scævam. ipse Papirius prætor factus. Multis rebus lætus annus vix ad solatium unius mali, pestilentiæ urentis simul urbem atque agros, suffecit; portentoque jam similis clades erat. & libri aditi, quinam finis, aut quod remedium ejus mali ab Diis daretur. Inventum in libris, Æsculapium ab Epidauro Romam arcessendum. neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quicquam de ea re actum: præterquam quòd unum diem Æsculapio supplicatio habita est.

T. Livii Patavini historiarum epitomæ, à libro XI. ad XXI.

EPITOME LIBRI XI.

Quum Fabius Gurges consul malè adversus Samnites pugnâsset, & senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater, deprecatus hanc filii ignominiam, eo maximè senatum movit, quòd iturum se filio legatum pollicitus est, idque præstitit. ejus consiliis & operâ filius consul adjutus, cæsis Samnitibus, triumphavit. C. Pontium, imperatorem Samnitium, ductum in triumpho securi percussit. Quum civitas pestilentiâ laboraret, missi legati, ut Æsculapii signum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportavere: eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco ædes Æsculapio consecrata est. L. Postumius consularis, quoniam, quum exercitui præesset, operâ militum in agro suo usus erat, damnatus est. Cum Samnitibus pacem petentibus fœdus quartò renovatum est. Curius Dentatus con-

ful, Samnitibus cæsis, & Sabinis, qui rebellaverant, victis, & in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triumphavit. Coloniæ deductæ sunt, Castrum, Sena, Hadria. Triumviri capitales tunc primùm creati sunt. Censu acto, lustrum conditum est. censa sunt civium capita ducenta septuaginta duo millia. Plebs propter æs alienum, post graves & longas seditiones, ad ultimum secessit in Janiculum: unde à Q. Hortensio dictatore deducta est, isque in ipso magistratu decessit. Res præterea contra Volsinienses gestas continet: item adversus Lucanos, contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat.

EPITOME LIBRI XII.

QUum legati Romanorum à Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Cæcilius prætor cum legionibus ab iis cæsus est. Quum à Tarentinis classis Romana direpta esset, duumviro, qui præerat classi, occiso, legati, ad eos à senatu, ut de iis injuriis quererentur, missi, pulsati sunt. ob id, bellum iis indictum est. Samnites defecerunt. Adversus eos, & Lucanos, & Bruttios, & Etruscos aliquot prœliis à compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Quum in præsidium Rheginorum legio Campana cum præfecto Decio Jubellio missa esset, occisis Rheginis Rhegium occupavit.

EPITOME LIBRI XIII.

VAlerius Lævinus consul parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit, elephantorum maximè inusitatâ facie territis militibus. Post id prælium quum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit, populabundusque ad urbem Romam processit. C. Fabricius, missus ad eum à senatu, ut de redimendis captivis ageret, frustra, ut patriam desereret, à rege tentatus est. captivi sine pretio remissi sunt. Cineas, legatus à Pyrrho ad senatum missus, petiit, ut componendæ pacis causâ rex in urbem reciperetur. de qua re quum ad frequentio-

rem senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui propter valetudinem oculorum jam diu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam, & sententiâ suâ tenuit, ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit. censa sunt civium capita ducenta septuaginta octo millia, ducenta viginti duo. Iterum adversus Pyrrhum dubio eventu pugnatum est. Cum Karthaginiensibus quartùm fœdus renovatum est. Quum C. Fabricio consuli is, qui ad eum à Pyrrho transfugerat, polliceretur, se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res præterea contra Etruscos, Lucanos, Bruttios, & Samnites prospere gestas continet.

EPITOME LIBRI XIV.

PYrrhus in Siciliam trajecit. Quum inter alia prodigia fulmine dejectum esset in Capitolio Jovis signum, caput ejus per aruspices inventum est. Curius Dentatus, quum delectum haberet, ejus, qui citatus non responderat, bona primus vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reversum vicit, & Italiâ expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quòd is decem pondo argenti facti haberet. Lustro à censoribus condito, censa sunt capita civium ducenta septuaginta unum millia, ducenta viginti quatuor: Cum Ptolemæo Ægypti rege societas juncta est. Sextilia virgo Vestalis, damnata incesti, viva defossa est. Coloniæ deductæ sunt Posidonia & Cosa. Karthaginiensium classis auxilio Tarentinis venit. quo facto ab iis fœdus violatum est. Res præterea contra Lucanos, Samnites, & Bruttios feliciter gestas, & Pyrrhi regis mortem continet.

EPITOME LIBRI XV.

VIctis Tarentinis pax & libertas data est. Legio Campana, quæ Rhegium occupaverat, obsessa, deditione factâ, securi percussa est. Quum legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam juvenes pulsâssent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data est. coloniæ deductæ, Ariminum in Piceno, Beneventum in Samnio. Tunc primùm popu-

populus Romanus argento uti cœpit. Umbri & Sallentini victi in deditionem accepti sunt. Quæstorum numerus ampliatus est, ut essent octo.

EPITOME LIBRI XVI.

ORigo *Karthaginiensium & primordia urbis eorum referuntur; contra quos & Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum censuit senatus, quum de ea re inter suadentes, ut id fieret, dissuadentesque contentio fuisset. Transgressis tum primum mare equitibus Romanis, adversus Hieronem sæpius bene pugnatum. Petenti pax data est. Lustrum à censoribus conditum est. censa sunt civium capita ducenta octoginta duo millia, ducenta triginta quatuor. D. Junius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Æsernia deducta est. Res præterea contra Pœnos & Vulsinios prospere gestas continet.*

EPITOME LIBRI XVII.

CN. *Cornelius consul, à classe Punica circumventus, & per fraudem velut in colloquium evocatus, captus est. C. Duilius consul adversus classem Pœnorum prospere pugnavit, primusque omnium Romanorum ducum navalis victoriæ duxit triumphum. ob quam causam ei perpetuus honos habitus est, ut revertenti à cœna, tibicine canente, funale præferretur. L. Cornelius consul in Sardinia & Corsica contra Sardos, & Corsos, & Hannonem Pœnorum ducem feliciter pugnavit. Atilius Calatinus consul, quum in locum iniquum, à Pœnis circumsessum, temere duxisset exercitum, M. Calpurnii tribuni militum virtute & operâ evasit: qui, cum trecentis militibus eruptione factâ, hostes in se converterat. Hannibal dux Pœnorum, victâ classe, cui præfuerat, à militibus suis in crucem sublatus est. Atilius Regulus consul, victis navali prælio Pœnis, in Africam trajecit.*

EPITOME LIBRI XVIII.

Atilius Regulus in Africa serpentem portentosæ magnitudinis cum magna militum clade occidit, &, quum aliquot prœliis bene adversus Karthaginienses pugnásset, successorque ei à senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, id ipsum per literas ad senatum missas questus est. in quibus inter causas petendi successoris erat, quòd agellus ejus à mercenariis desertus esset. Quærente deinde fortunâ, ut magnum utriusque casûs exemplum in Regulo proderetur, arcessito à Karthaginiensibus Xanthippo Lacedæmoniorum duce, victus prœlio & captus est. Res deinde à ducibus Romanis omnibus terrâ marique prospere gestas deformaverunt naufragia classium. Ti. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus est. P. Sempronius Sophus, M. Valerius Maximus censores, quum senatum legerent, tredecim senatu moverunt. lustrum condiderunt, quo censa sunt civium capita ducenta nonaginta septem millia, septingenta nonaginta septem. Regulus missus à Karthaginiensibus ad senatum, ut de pace, &, si eam non posset impetrare, de captivis commutandis ageret; & jurejurando adstrictus, rediturum se Karthaginem, si commutari captivos non placuisset; utrumque negandi auctor senatui fuit: &, quum fide custoditâ reversus esset, supplicio à Karthaginiensibus de eo sumpto, periit.

EPITOME LIBRI XIX.

Cæcilius Metellus, rebus adversus Pœnos prospere gestis, speciosum egit triumphum, tredecim ducibus hostium & centum viginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher consul, contra auspicia profectus, jussis mergi pullis, qui cibari nolebant, infeliciter adversus Karthaginienses classe pugnavit; &, revocatus à senatu, jussusque dictatorem dicere, Claudium Gliciam dixit, sortis ultimæ hominem: qui, coactus abdicare se magistratu, postea ludos prætextatus spectavit. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Pœnis captivorum commutatio facta est. Coloniæ deductæ sunt

Fregenæ, in agro Sallentino Brundusium. Lustrum à censoribus conditum est. censa sunt civium capita ducenta quinquaginta unum millia, ducenta viginti duo. Claudia, soror P. Claudii, qui, contemptis auspiciis, male pugnaverat, à ludis revertens, quum turbâ premeretur, dixit : Utinam frater meus viveret, iterumque classem duceret! *ob eam causam mulcta ei dicta est. Duo prætores tum primùm creati sunt. Cæcilius Metellus pontifex maximus A. Postumium consulem, quoniam idem & flamen Martialis erat, quum is ad bellum gerendum proficisci vellet, in urbe tenuit, nec passus est à sacris recedere. Rebus adversus Pœnos à pluribus ducibus prospere gestis, summam victoriæ C. Lutatius consul, victâ ad Ægates insulas classe Pœnorum, imposuit. Petentibus Karthaginiensibus pax data est. Quum templum Vestæ arderet, Cæcilius Metellus pontifex maximus, ex incendio sacra rapuit. Duæ tribus adjectæ sunt, Velina & Quirina. Falisci quum rebellâssent, sexto die perdomiti, in deditionem venerunt.*

EPITOME LIBRI XX.

Spoletium colonia deducta est. Adversus Ligures tunc primùm exercitus promotus est. Sardi & Corsi, quum rebellâssent, subacti sunt. Tuccia virgo Vestalis incesti damnata est. Bellum Illyriis, propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum, indictum est : subactique in deditionem venerunt. Prætorum numerus ampliatus est, ut essent quatuor. Galli Transalpini, qui in Italiam irruperant, cæsi sunt. Eo bello populus Romanus sui Latinique nominis trecenta millia armatorum habuisse dicitur. Exercitibus Romanis tùm primùm trans Padum ductis, Galli Insubres, aliquot prœliis fusi, in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Gallorum duce Virdomaro, opima spolia retulit. Istri subacti sunt. Item Illyrii, quum rebellâssent, domiti in deditionem venerunt. Lustrum à censoribus conditum est, quo censa sunt civium capita ducenta septuaginta millia, ducenta tredecim. Libertini in quatuor tribus redacti sunt, quum antea

dispersi per omnes fuissent; *Æsquilinam*, *Palatinam*, *Suburranam*, *Collinam*. *C. Flaminius censor viam Flaminiam munivit, & circum Flaminium exstruxit. Coloniæ deductæ in agro de Gallis capto, Placentia & Cremona.*

LIBER XXI.

EPITOME.

I, &c. IN *Italiam belli Punici secundi ortus narratur*, V, &c. *& Hannibalis Pœnorum ducis contra fœdus per Iberum amnem transitus*, XIV. *à quo Saguntum, sociorum populi Romani civitas, obsessa octavo mense capta est.* XVIII. *De quibus injuriis missi legati ad Karthaginienses, qui quererentur. quum satisfacere nollent, bellum iis indictum est.* XXIV, &c. *Hannibal, superato Pyrenæo saltu, per Gallias, fusis Volcis, qui obsistere conati erant, ad Alpes venit; & laborioso per eas transitu (quum montanos quoque Gallos obvios aliquot prœliis repulisset)* XXXVII, XXXVIII. *descendit in Italiam, & ad Ticinum amnem Romanos equestri prœlio fudit:* XLV, XLVI. *in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani postea nomen accepit.* LV, LVI, &c. *iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuso, Hannibal Appenninum quoque, per magnam militum vexationem propter vim tempestatum, transiit.* LX, &c. *Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Pœnos prospere pugnavit, duce hostium Magone capto.*

I. IN parte operis mei licet mihi præfari, quod in principio summæ totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maximè omnium memorabile, quæ unquam gesta sint, me scripturum; quod, Hannibale duce, Karthaginienses cum populo

Romano gessere. Nam neque validiores opibus ullæ inter se civitates gentesque contulerunt arma, neque his ipsis tantum unquam virium aut roboris fuit: & haud ignotas belli artes inter se, sed expertas primo Punico conferebant bello. & adeo varia belli fortuna ancepsque Mars fuit, ut propius periculum fuerint, qui vicerunt. Odiis etiam propè majoribus certârunt, quàm viribus: Romanis indignantibus, quòd victoribus victi ultro inferrent arma; Pœnis, quòd superbè avaréque crederent imperitatum victis esse. Fama etiam est, Hannibalem annorum ferme novem, pueriliter blandientem patri Hamilcari, ut duceretur in Hispaniam, quum, perfecto Africo bello, exercitum eò trajecturus sacrificaret, altaribus admotum, tactis sacris jurejurando adactum, se, quum primùm posset, hostem fore populo Romano. Angebant ingentis spiritûs virum Sicilia Sardiniaque amissæ: nam & Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam, & Sardiniam inter motum Africæ fraude Romanorum, stipendio etiam insuper imposito, interceptam.

II. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, per quinque annos, ita deinde novem annis in Hispania augendo Punico imperio gessit; ut appareret, majus eum, quàm quod gereret, agitare in animo bellum: &, si diutius vixisset, Hamilcare duce Pœnos arma Italiæ illaturos fuisse, qui Hannibalis ductu intulerunt. Mors Hamilcaris peropportuna & pueritia Hannibalis distulerunt bellum. Medius Hasdrubal inter patrem & filium octo ferme annos imperium obtinuit; flore ætatis (uti ferunt) primò Hamilcari conciliatus: gener inde ob altam indolem provecto annis adscitus, &, quia gener erat, factionis Barcinæ opibus, quæ apud milites plebemque plus quàm modicæ erant, haud sanè voluntate principum, imperio potitus. Is, plura consilio, quàm vi, gerens, hospitiis regulorum magis, conciliandisque per

amicitiam

amicitiam principum novis gentibus, quàm bello aut armis, rem Karthaginiensem auxit. Ceterùm nihilo ei pax tutior fuit. barbarus eum quidam palàm, ob iram interfecti ab eo domini, obtruncavit; comprehensusque ab circumstantibus haud alio, quàm si evasisset, vultu; tormentis quoque quum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut, superante lætitiâ dolores, ridentis etiam speciem præbuerit. Cum hoc Hasdrubale, quia miræ artis in sollicitandis gentibus, imperioque jungendis suo fuerat, fœdus renovaverat populus Romanus, ut finis utriusque imperii esset amnis Iberus, Saguntinisque mediis inter imperia duorum populorum libertas servaretur.

III. In Hasdrubalis locum haud dubia res fuit, quin prærogativam militarem, quà extemplo juvenis Hannibal in prætorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque assensu appellatus erat, favor etiam plebis sequeretur. Hunc vixdum puberem Hasdrubal literis ad se arcessierat: actaque res etiam in senatu fuerat, Barcinis nitentibus, ut assuesceret militiæ Hannibal, atque in paternas succederet opes. Hanno, alterius factionis princeps, *Et æquum postulare videtur*, inquit, *Hasdrubal*; *& ego tamen non censeo, quod petit, tribuendum.* Quum admiratione tam ancipitis sententiæ in se omnes convertisset, *Florem ætatis*, inquit, *Hasdrubal, quem ipse patri Hannibalis fruendum præbuit, justo jure eum à filio repeti censet. nos tamen minimè decet, juventutem nostram pro militari rudimento assuefacere libidini prætorum. An hoc timemus, ne Hamilcaris filius nimis serò imperia immodica & regni paterni speciem videat? &, cujus regis genero hereditarii sint relicti exercitus nostri, ejus filio parum maturè serviamus? Ego, istum juvenem domi tenendum, sub legibus, sub magistratibus docendum vivere æquo jure cum ceteris, censeo: ne quandoque parvus hic ignis incendium ingens exsuscitet.*

IV. Pauci, ac ferme optimus quisque, Hannoni as-

sentiebantur: sed (ut plerumque fit) major pars meliorem vicit. Missus Hannibal in Hispaniam primo statim adventu omnem exercitum in se convertit. Hamilcarem juvenem redditum sibi veteres milites credere; eundem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris, lineamentaque intueri. dein brevi effecit, ut pater in se minimum momentum ad favorem conciliandum esset. Nunquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum atque imperandum, habilius fuit, itaque haud facilè decerneres, utrùm imperatori, an exercitui, carior esset: neque Hasdrubal alium quemquam præficere malle, ubi quid fortiter ac strenuè agendum esset: neque milites alio duce plus confidere, aut audere. Plurimum audaciæ ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. Caloris ac frigoris patientia par: cibi potionisque desiderio naturali, non voluptate, modus finitus. vigiliarum somnique nec die, nec nocte discriminata tempora. Id, quod gerendis rebus superesset, quieti datum: ea neque molli strato, neque silentio arcessita. Multi sæpe militari sagulo opertum, humi jacentem inter custodias stationesque militum, conspexerunt. Vestitus nihil inter æquales excellens: arma atque equi conspiciebantur. Equitum peditumque idem longè primus erat. princeps in prœlium ibat; ultimus conserto prœlio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia æquabant; inhumana crudelitas, perfidia plus quàm Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus Deûm metus, nullum jusjurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum atque vitiorum triennio sub Hasdrubale imperatore meruit, nullâ re, quæ agenda videndaque magno futuro duci esset, prætermissâ.

V. Ceterùm ex quo die dux est declaratus, velut Italia ei provincia decreta, bellumque Romanum mandatum esset, nihil prolatandum ratus, ne se quoque,

ut patrem Hamilcarem, deinde Hasdrubalem, cunctantem casus aliquis opprimeret, Saguntinis inferre bellum statuit. quibus oppugnandis quia haud dubiè Romana arma movebantur, in Olcadum fines prius (ultra Iberum ea gens in parte magis, quàm in ditione, Karthaginiensium erat) induxit exercitum, ut non petisse Saguntinos, sed rerum serie, finitimis domitis gentibus, jungendoque, tractus ad id bellum videri possset. Cartejam, urbem opulentam, caput gentis ejus, expugnat diripitque. Quo metu perculsæ minores civitates, stipendio imposito, imperium accepere. victor exercitus, opulentusque prædâ, Karthaginem Novam in hiberna est deductus. Ibi largè partiendo prædam, stipendio præterito cum fide exsolvendo, cunctis civium sociorumque animis in se firmatis, vere primo in Vaccæos promotum bellum. Hermandica & Arbocala urbes vi captæ. Arbocala & virtute & multitudine oppidanorum diu defensa. Ab Hermandica profugi, exsulibus Olcadum, priore æstate domitæ gentis, quum se junxissent, concitant Carpetanos: adortique Hannibalem, regressum ex Vaccæis, haud procul Tago flumine agmen grave prædâ turbavere. Hannibal prœlio abstinuit; castrisque super ripam positis, quum prima quies silentiumque ab hostibus fuit, amnem vado trajecit: valloque ita producto, ut locum ad transgrediendum hostes haberent, invadere eos transeuntes statuit. Equitibus præcepit, ut, quum ingressos aquam viderent, adorirentur. Peditum agmen in ripa, elephantos antè quadraginta disposuit. Carpetanorum cum appendicibus Olcadum Vaccæorumque centum millia fuere; invicta acies, si æquo dimicaretur campo. Itaque & ingenio feroces, & multitudine freti, & quòd metu cessisse credebant hostem, id morari victoriam rati, quòd interesset amnis, clamore sublato, passim sine ullius imperio, quà cuique proximum est, in amnem ruunt. Et ex parte altera ripæ vis ingens equitum

quitum in flumen immissa, medioque alveo haudquaquam pari certamine concursum; quippe ubi pedes instabilis, ac vix vado fidens, vel ab inermi equite, equo temere acto, perverti posset: eques, corpore armisque liber, equo vel per medios gurgites stabili, comminus eminusque rem gereret. Pars magna flumine absumpta: quidam, vorticoso amni delati in hostes, ab elephantis obtriti sunt: postremi, quibus regressus in suam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione quum in unum colligerentur, priusquam ex tanto pavore reciperent animos, Hannibal, agmine quadrato amnem ingressus, fugam ex ripa fecit: vastatisque agris, intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit. Et jam omnia trans Iberum, præter Saguntinos, Karthaginiensium erant.

VI. Cum Saguntinis bellum nondum erat. ceterùm jam belli causa certamina cum finitimis serebantur, maximè Turdetanis. quibus quum adesset idem, qui litis erat sator, nec certamen juris, sed vim quæri appareret; legati à Saguntinis Romam missi, auxilium ad bellum jam haud dubiè imminens orantes. Consules tunc Romæ erant P. Cornelius Scipio & Ti. Sempronius Longus: qui quum, legatis in senatum introductis, de republica retulissent, placuissetque mitti legatos in Hispaniam ad res sociorum inspiciendas; quibus si videretur digna causa, & Hannibali denunciarent, ut ab Saguntinis, sociis populi Romani, abstineret, & Karthaginem in Africam trajicerent, ac sociorum populi Romani querimonias deferrent. Hac legatione decretà, necdum missà, omnium spe celeriùs Saguntum oppugnari allatum est. Tunc relata ex integro res ad senatum. Alii, provincias consulibus Hispaniam atque Africam decernentes, terrà marique rem gerendam censebant: alii totum in Hispaniam Hannibalemque intendebant bellum. Erant, qui non temere movendam rem tantam, exspectandosque ex Hispania

legatos censerent. Hæc sententia, quæ tutissima videbatur, vicit: legatique eò maturiùs missi, P. Valerius Flaccus & Q. Bæbius Tamphilus, Saguntum ad Hannibalem, atque inde Karthaginem, si non absisteretur bello, ad ducem ipsum in pœnam fœderis rupti deposcendum.

VII. Dum ea Romani parant consultantque, jam Saguntum summâ vi oppugnabatur. Civitas ea longè opulentissima ultra Iberum fuit, sita passus mille ferme à mari. Oriundi à Zacyntho insula dicuntur, mixtique etiam ab Ardea Rutulorum quidam generis. ceterùm in tantas brevi creverant opes, seu maritimis, seu terrestribus fructibus, seu multitudinis incremento, seu sanctitate disciplinæ, quâ fidem socialem usque ad perniciem suam coluerunt. Hannibal, infesto exercitu ingressus fines, pervastatis passim agris, urbem tripartitò aggreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremque, quàm cetera circà, vallem vergens. adversus eum vineas agere instituit, per quas aries mœnibus admoveri posset. Sed ut locus procul muro satis æquus agendis vineis fuit; ita haudquaquam prospere, postquam ad effectum operis ventum est, cœptis succedebat. & turris ingens imminebat: & murus, ut in suspecto loco, supra ceteræ modum altitudinis emunitus erat: & juventus delecta, ubi plurimum periculi ac laboris ostendebatur, ibi vi majore obsistebant. Ac primò missilibus submovere hostem, nec quicquam satis tutum munientibus pati: deinde jam non pro mœnibus modò atque turri tela micare, sed ad erumpendum etiam in stationes operaque hostium animus erat: quibus tumultuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quàm Pœni. Ut verò Hannibal ipse, dum murum incautiùs subit, adversum femur tragulâ graviter ictus cecidit; tanta circà fuga atque trepidatio fuit, ut non multum abesset, quin opera ac vineæ desererentur.

VIII. Ob-

VIII. Obsidio deinde per paucos dies magis, quàm oppugnatio, fuit, dum vulnus ducis curaretur. per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab apparatu operum ac munitionum nihil cessatum. Itaque acrius de integro obortum est bellum, pluribusque partibus, vix accipientibus quibusdam opera locis, vineæ cœptæ agi, admoverique aries. Abundabat multitudine hominum Pœnus; ad centum enim quinquaginta millia habuisse in armis satis creditur. Oppidani ad omnia tuenda atque obeunda multifariam distineri cœpti sunt. & non sufficiebant (jam enim feriebantur arietibus) muri, quassatæque multæ partes erant. una continentibus ruinis nudaverat urbem: tres deinceps turres, quantumque inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderant: captumque oppidum eâ ruinâ crediderant Pœni; quâ, velut si pariter utrosque murus texisset, ita utrinque in pugnam procursum est. Nihil tumultuariæ pugnæ simile erat, quales in oppugnationibus urbium per occasionem partis alterius conseri solent: sed justæ acies, velut patenti campo, inter ruinas muri tectaque urbis modico distantia intervallo constiterant. hinc spes, hinc desperatio animos irritat: Pœno cepisse jam se urbem, si paululum adnitatur, credente; Saguntinis pro nudata mœnibus patria corpora opponentibus, nec ullo pedem referente, ne in relictum à se locum hostem immitteret. Itaque quo acriùs & conferti magis utrinque pugnabant, eo plures vulnerabantur, nullo inter arma corporaque vano intercidente telo. Falarica erat Saguntinis, missile telum hastili abiegno, & cetera tereti, prætcrquam ad extremum, unde ferrum exstabat. id, sicut in pilo, quadratum stuppâ circumligabant, linebantque pice. ferrum autem tres longum habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus posset. Sed id maximè, etiamsi hæsisset in scuto, nec penetrâsset in corpus, pavorem faciebat; quòd, quum medium accensum mitteretur,

conceptumque ipſo motu multo majorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumque militem ad inſequentes ictus præbebat.

IX. Quum diu anceps fuiſſet certamen, & Saguntinis, quia præter ſpem reſiſterent, creviſſent animi; Pœnus, quia non viciſſet, pro victo eſſet; clamorem repentè oppidani tollunt, hoſtemque in ruinas muri expellunt; inde impeditum trepidantemque exturbant; poſtremò fuſum fugatumque in caſtra redigunt. Interim, ab Roma legatos veniſſe nunciatum eſt. quibus obviàm ad mare miſſi ab Hannibale, qui dicerent, nec tutò eos adituros inter tot tam efferatarum gentium arma: nec Hannibali, in tanto diſcrimine rerum, operæ eſſe legationes audire. Apparebat, non admiſſos protinus Karthaginem ituros. literas igitur nunciosque ad principes factionis Barcinæ præmittit, ut præpararent ſuorum animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis poſſet.

X. Itaque, præterquam quòd admiſſi auditique ſunt, ea quoque vana atque irrita legatio fuit. Hanno unus adverſo ſenatu cauſam fœderis, magno ſilentio propter auctoritatem ſuam, non aſſenſum audientium, egit. *Per Deos, fœderum arbitros ac teſtes, monuiſſe, prædixiſſe ſe, ne Hamilcaris progeniem ad exercitum mitterent. non manes, non ſtirpem ejus conquieſcere viri: nec unquam, donec ſanguinis nominiſque Barcini quiſquam ſuperſit, quietura Romana fœdera. Juvenem flagrantem cupidine regni, viamque unàm ad id cernentem, ſi ex bellis bella ſerendo ſuccinctus armis legionibuſque vivat, velut materiam igni præbentes, ad exercitus miſiſtis. aluiſtis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum veſtri circumſident exercitus, unde arcentur fœdere: mox Karthaginem circumſidebunt Romanæ legiones, ducibus iiſdem Diis, per quos priore bello rupta fœdera ſunt ulti. Utràm hoſtem, an vos, an fortunam utriuſque populi, ignoratis? Legatos, ab ſociis & pro ſociis venientes, bonus imperator veſter in caſtra non admiſit, jus gen-*

tium

tium sustulit: hi tamen, unde ne hostium quidem legati arcentur, pulsi ad vos veniunt, res ex fœdere repetunt. publica fraus absit; auctorem culpæ, & reum criminis deposcunt. Quo leniùs agunt, segniùs incipiunt; eo, quum cœperint, vereor, ne perseverantiùs sæviant. Ægates insulas Erycemque ante oculos proponite; quæ terrâ marique per quatuòr & viginti annos passi sitis. Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Hamilcar, Mars alter, ut isti volunt: sed Tarento, id est Italiâ, non abstinueramus ex fœdere: sicut nunc Sagunto non abstinemus. Vicerunt ergo Dii hominesque; &, id de quo verbis ambigebatur, uter populus fœdus rupisset, eventus belli, velut æquus judex, unde jus stabat, ei victoriam dedit. Karthagini nunc Hannibal vineas turresque admovet: Karthaginis mœnia quatit ariete. Sagunti ruinæ (falsus utinam vates sim) nostris capitibus incident: susceptumque cum Saguntinis bellum, habendum cum Romanis est. Dedemus ergo Hannibalem? dicet aliquis. Sciò, meam levem esse in eo auctoritatem propter paternas inimicitias. Sed & Hamilcarem eo perîsse lætatus sum, quòd, si ille viveret, bellum jam cum Romanis haberemus; & hunc juvenem, tanquam furiam facemque hujus belli, odi ac detestor. Nec dedendum solùm id piaculum rupti fœderis; sed, si nemo deposcat, devehendum in ultimas maris terrarumque oras, ablegandumque eò, unde nec ad nos nomen famaque ejus accedere, neque sollicitare quietæ civitatis statum possit. Ego ita censeo, legatos extemplo Romam mittendos, qui senatui satisfaciant: alios, qui Hannibali nuncient, ut exercitum ab Sagunto abducat, ipsumque Hannibalem ex fœdere Romanis dedant. tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno.

XI. Quum Hanno peroràsset, nemini omnium certare oratione cum eo necesse fuit. adeo propè omnis senatus Hannibalis erat, infestiùsque locutum arguebant Hannonem, quàm Flaccum Valerium, legatum Romanum. Responsum inde legatis Romanis est, *Bellum ortum ab Saguntinis, non ab Hannibale esse. populum Romanum injustè facere, si Saguntinos vetustissimæ Karthaginien-*

ginienſium ſocietati præponat. Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Hannibal, quia feſſum militem prœliis operibuſque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit, ſtationibus ad cuſtodiam vinearum aliorumque operum diſpoſitis. interim animos eorum nunc irâ in hoſtes ſtimulando, nunc ſpe præmiorum accendit. Ut verò pro concione prædam captæ urbis edixit militum fore, adeò accenſi omnes ſunt, ut, ſi extemplo ſignum datum eſſet, nullâ vi reſiſti videretur poſſe. Saguntini ut à prœliis quietem habuerant, nec laceſſentes, nec laceſſiti per aliquot dies; ita non nocte, non die unquam ceſſaverant ab opere, ut novum murum ab ea parte, quâ patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquanto atrocior, quàm antè, adorta eſt: nec, quâ primùm aut potiſſimùm parte ferrent opem, (quum omnia variis clamoribus ſtreperent) ſatis ſcire poterant. Ipſe Hannibal, quâ turris mobilis, omnia munimenta urbis ſuperans altitudine, agebatur, hortator aderat. quæ quum admota, catapultis baliſtiſque per omnia tabulata diſpoſitis, muros defenſoribus nudâſſet; tum Hannibal, occaſionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad ſubruendum ab imo murum mittit. nec erat difficile opus, quòd cæmenta non calce durata erant, ſed interlita luto, ſtructuræ antiquæ genere. Itaque latiùs, quàm cæderetur, ruebat: perque patentia ruinis agmina armatorum in urbem vadebant. Locum quoque editum capiunt: collatiſque eò catapultis baliſtiſque, ut caſtellum in ipſa urbe velut arcem imminentem haberent, muro circumdant: & Saguntini murum interiorem ab nondum capta urbis parte ducunt. Utrinque ſummâ vi & muniunt, & pugnant: ſed, interiora tuendo, minorem in dies urbem Saguntini faciunt. Simul creſcit inopia omnium longâ obſidione, & minuitur exſpectatio externæ opis; quum tam procul Romani, unica ſpes, circà omnia hoſtium eſſent.

Pau-

Paulisper tamen affectos animos recreavit repentina profectio Hannibalis in Oretanos Carpetanosque. qui duo populi, delectûs acerbitate consternati, retentis conquisitoribus, metum defectionis quum præbuissent, oppressi celeritate Hannibalis, omiserunt mota arma.

XII. Nec Sagunti oppugnatio segnior erat, Maharbale, Himilconis filio, (eum præfecerat Hannibal) ita impigre rem agente, ut ducem abesse nec cives, nec hostes sentirent. Is & prœlia aliquot secunda fecit, & tribus arietibus aliquantulum muri discussit; strataque omnia recentibus ruinis advenienti Hannibali ostendit. Itaque ad ipsam arcem extemplo ductus exercitus, atroxque prœlium cum multorum utrinque cæde initum, & pars arcis capta est. Tentata deinde per duos est exigua pacis spes, Alconem Saguntinum, & Alorcum Hispanum. Alcon, insciis Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, quum ad Hannibalem noctu transisset, postquam nihil lacrimæ movebant, conditionesque tristes, ut ab irato victore, ferebantur, transfuga ex oratore factus, apud hostem mansit; moriturum affirmans, qui sub conditionibus his de pace ageret. Postulabatur autem, redderent res Turdetanis; traditoque omni auro atque argento, egressi urbe cum singulis vestimentis ibi habitarent, ubi Pœnus jussisset. Has pacis leges abnuente Alcone accepturos Saguntinos, Alorcus, vinci animos, ubi alia vincantur, affirmans, se pacis ejus interpretem fore pollicetur. Erat autem tum miles Hannibalis; ceterùm publicè Saguntinis amicus atque hospes. Tradito palam telo custodibus hostium, transgressus munimenta, ad prætorem Saguntinum (& ipse ita jubebat) est deductus. quò quum extemplo concursus omnis generis hominum esset factus, summotâ ceterâ multitudine, senatus Alorco datus est: cujus talis oratio fuit.

XIII. *Si civis vester Alcon, sicut ad pacem petendam ad Hannibalem venit, ita pacis conditiones ab Hannibale ad nos retulis-*

retulisset, supervacaneum hoc mihi fuisset iter, quo nec orator Hannibalis, nec transfuga ad vos venissem. Quum ille, aut vestrâ, aut suâ culpâ, manserit apud hostem, (si metum simulavit, suâ; vestrâ, si periculum est apud vos vera referentibus) ego, ne ignoraretis, esse aliquas & salutis & pacis vobis conditiones, pro vetusto hospitio, quod mihi vobiscum est, ad vos veni. Vestra autem causa me, nec ullius alterius, loqui, quæ loquor apud vos, vel ea fides sit, quòd, neque dum vestris viribus restitistis, neque dum auxilia ab Romanis sperâstis, pacis unquam apud vos mentionem feci. Postquam nec ab Romanis vobis ulla spes est, nec vestra jam aut arma vos, aut mœnia satis defendunt, pacem affero ad vos magis necessariam, quàm æquam. cujus ita aliqua spes est, si eam quemadmodum ut victor fert Hannibal, sic vos ut victi audiatis: si non id, quod amittitur, in damno, (quum omnia victoris sint) sed, quicquid relinquitur, pro munere habituri estis. Urbem vobis, quam ex magna jam parte dirutam, captam fere totam habet, adimit, agros relinquit, locum assignaturus, in quo novum oppidum ædificetis: aurum argentumque omne, publicum privatumque, ad se jubet deferri: conjugum vestraque corpora ac liberorum vestrorum servat inviolata, si inermes cum binis vestimentis velitis ab Sagunto exire. Hæc victor hostis imperat. Hæc, quanquam sint gravia atque acerba, fortuna vestra vobis suadet. Equidem haud despero, quum omnium potestas ei facta sit, aliquid ex his rebus remissurum. Sed vel hæc patienda censeo potiùs, quàm trucidari corpora vestra, rapi trahique ante ora vestra conjuges ac liberos belli jure sinatis.

XIV. Ad hæc audienda quum, circumfusâ paulatim multitudine, permixtum senatui esset populi concilium; repentè primores, secessione factâ, (priusquam responsum daretur) argentum aurumque omne, ex publico privatoque in forum collatum, in ignem ad id raptim factum conjicientes, eodem plerique semet ipsi præcipitaverunt. Quum ex eo pavor ac trepidatio totam urbem pervasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur,

auditur. Turris diu quassata prociderat: perque ruinam ejus cohors Pœnorum impetu facto quum signum imperatori dedisset, nudatam stationibus custodiisque solitis hostium esse urbem; non cunctandum in tali occasione ratus Hannibal, totis viribus aggressus urbem, momento cepit, signo dato, ut omnes puberes interficerentur. quod imperium crudele, ceterùm propè necessarium cognitum ipso eventu est. Cui enim parci potuit ex iis, qui aut inclusi cum conjugibus ac liberis domos super seipsos concremaverunt, aut armati nullum antè finem pugnæ, quàm morientes, fecerunt?

XV. Captum oppidum est cum ingenti præda. Quanquam pleraquè ab dominis de industria corrupta erant, & in cædibus vix ullum discrimen ætatis ira fecerat, & captivi militum præda fuerant; tamen & ex pretio rerum venditarum aliquantum pecuniæ redactum esse constat, & multam pretiosam supellectilem vestemque missam Karthaginem. Octavo mense, quàm cœptum oppugnari, captum Saguntum, quidam scripsere: inde Karthaginem Novam in hiberna Hannibalem concessisse: quinto deinde mensè, quàm ab Karthagine profectus sit, in Italiam pervenisse. Quæ si ita sunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius, Ti. Sempronius consules fuerint, ad quos & principio oppugnationis legati Saguntini missi sint, & qui in suo magistratu cum Hannibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam, pugnaverint. Aut omnia breviora aliquanto fuere, aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius, Ti. Sempronius consules fuerunt, non cœptum oppugnari est, sed captum. Nam excessisse pugnà ad Trebiam in annum Cn. Servilii & C. Flaminii non potest: quia Flaminius Arimini consulatum iniit, creatus ab Ti. Sempronio consule; qui, post pugnam ad Trebiam ad creandos consules Romam quum venisset, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

XVI. Sub idem ferè tempus & legati, qui redierant à Kar-

a Karthagine, Romam retulerunt, omnia hostilia esse, & Sagunti excidium nunciatum est: tantusque simul mœror Patres, misericordiaque sociorum peremptorum indignè, & pudor non lati auxilii, & ira in Karthaginienses, metusque de summa rerum cepit, velut si jam ad portas hostis esset; ut, tot uno tempore motibus animi turbati, trepidarent magis, quàm consulerent. Nam neque hostem acriorem bellicosioremque secum congressum; nec rem Romanam tam desidem unquam fuisse atque imbellem. Sardos, Corsosque, & Istros, atque Illyrios, lacessisse magis, quàm exercuisse, Romana arma: & cum Gallis tumultuatum veriùs, quàm belligeratum. Pœnum, hostem veteranum, trium & viginti annorum militiâ durissimâ inter Hispanas gentes semper victorem, primùm Hamilcare, deinde Hasdrubale, nunc Hannibale duce acerrimo assuetum, recentem ab excidio opulentissimæ urbis, Iberum transire: trahere secum tot excitos Hispanorum populos: conciturum avidas semper armorum Gallicas gentes. cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia ac pro mœnibus Romanis esse.

XVII. Nominatæ jam antea consulibus provinciæ erant; tum sortiri jussi. Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia evenit. Sex in eum annum decretæ legiones, & sociûm quantum ipsis videretur, & classis quanta parari posset. Quatuor & viginti peditum Romanorum millia sunt scripta, & mille octingenti equites: sociorum quadraginta millia peditum, quatuor millia & quadringenti equites: naves ducentæ viginti quinqueremes, celoces viginti deductæ. Latum inde ad populum, *vellent, juberent, populo Karthaginiensi bellum indici*. Ejusque belli causâ supplicatio per urbem habita, atque adorati Dii, ut bene ac feliciter eveniret, quod bellum populus Romanus jussisset. Inter consules ita copiæ divisæ. Sempronio datæ legiones duæ, (ea quaterna millia erant peditum, & tre-

centi

centi equites) & sociorum sexdecim millia peditum, equites mille octingenti. naves longæ centum sexaginta, celoces duodecim. Cum his terrestribus maritimisque copiis Ti. Sempronius missus in Siciliam; ita in Africam transmissurus, si ad arcendum Italiâ Pœnum consul alter satis esset. Cornelio minus copiarum datum, quia L. Manlius prætor & ipse cum haud invalido præsidio in Galliam mittebatur. Navium maximè Cornelio numerus deminutus. sexaginta quinqueremes datæ (neque enim mari venturum, aut eâ parte belli dimicaturum hostem credebant) & duæ Romanæ legiones cum suo justo equitatu, & quatuordecim millibus sociorum peditum, equitibus mille sexcentis. Duas legiones Romanas, & decem millia sociorum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos Gallia provincia eodem anno versa in Punicum bellum habuit.

XVIII. His ita comparatis, ut omnia justa ante bellum fierent, legatos majores natu, Q. Fabium, M. Livium, L. Æmilium, C. Licinium, Q. Bæbium, in Africam mittunt ad percunctandos Karthaginienses, publicone consilio Hannibal Saguntum oppugnâsset? & si, id quod facturi videbantur, faterentur, ac defendederent publico consilio factum, ut indicerent populo Karthaginiensi bellum. Romani postquam Karthaginem venerunt, quum senatus datus esset, & Q. Fabius nihil ultrà, quàm unum, quod mandatum erat, percunctatus esset; tum ex Karthaginiensibus unus: *Praeceps vestra, Romani, & prior legatio fuit, quum Hannibalem, tanquam suo consilio Saguntum oppugnantem, deposcebatis: ceterùm hæc legatio verbis adhuc lenior est, re asperior. Tunc enim Hannibal & insimulabatur, & deposcebatur. nunc ab nobis & confessio culpæ exprimitur: &, ut à confessis, res extemplo repetuntur. Ego autem non, privato publicone consilio Saguntum oppugnatum sit, quærendum censeam: sed utrùm jure, an injuriâ. Nostra enim hæc quæstio atque animadversio in civem nostrum est; nostro, an suo fecerit arbitrio.*

trio. Vobiscum una disceptatio est, licueritne per fœdus fieri. Itaque quoniam discerni placet, quid publico consilio, quid suâ sponte imperatores faciant; nobis vobiscum fœdus est à Lutatio consule ictum: in quo quum caveretur utrorumque sociis, nihil de Saguntinis (necdum enim erant socii vestri) cautum est. At enim eo fœdere, quod cum Hasdrubale ictum est, Saguntini excipiuntur. adversus quod nihil ego dicturus sum, nisi quod à vobis didici. Vos enim, quod C. Lutatius consul primò nobiscum fœdus icit, quia neque auctoritate Patrum, nec populi jussu ictum erat, negâstis vos eo teneri. itaque aliud de integro fœdus publico consilio ictum est. Si vos non tenent vestra fœdera, nisi ex auctoritate aut jussu vestro icta; ne nos quidem Hasdrubalis fœdus, quód nobis insciis icit, obligare potuit. Proinde omittite Sagunti atque Iberi mentionem facere, &, quod diu parturit animus vester, aliquando pariat. Tum Romanus sinu ex toga facto, *Hic*, inquit, *vobis bellum & pacem portamus; utrum placet, sumite.* Sub hanc vocem haud minùs ferociter, *daret, utrum vellet*, succlamatum est. & quum is iterum sinu effuso *bellum dare* dixisset; *accipere se* omnes responderunt, *&, quibus acciperent animis, iisdem se gesturos.*

XIX. Hæc directa percunctatio ac denunciatio belli magis ex dignitate populi Romani visa est, quàm de fœderum jure verbis disceptare, quum antè, tum maximè Sagunto excisâ. nam, si verborum disceptationis res esset, quid fœdus Hasdrubalis cum Lutatii priore fœdere, quod mutatum est, comparandum erat? quum in Lutatii fœdere disertè additum esset, *ita id ratum fore, si populus censuisset*; in Hasdrubalis fœdere nec exceptum tale quicquam fuerit, & tot annorum silentio ita vivo eo comprobatum sit fœdus, ut ne mortuo quidem auctore quicquam mutaretur. Quanquam, etsi priore fœdere staretur, satis cautum erat Saguntinis, sociis utrorumque exceptis. nam neque additum erat, *iis, qui tunc essent*: nec, *ne qui postea assumerentur*. & quum assumere novos liceret socios, quis æ-

quum

quum cenferet, aut ob nulla quemquam merita in amicitiam recipi? aut receptos in fidem non defendi? tantùm, ne Karthaginienfium focii aut follicitarentur ad defectionem, aut fuà fponte defcifcentes reciperentur. Legati Romani ab Karthagine, ficut his Romæ imperatum erat, in Hifpaniam, ut adirent civitates, ut in focietatem pellicerent, aut averterent à Pœnis, trajecerunt. Ad Bargufios primùm venerunt: à quibus benignè excepti, quia tædebat imperii Punici, multos trans Iberum populos ad cupidinem novæ fortunæ erexerunt. Ad Volcianos inde eft ventum: quorum celebre per Hifpaniam refponfum ceteros populos ab focietate Romana avertit. ita enim maximus natu ex iis in concilio refpondit: *Quæ verecundia eft, Romani, poftulare vos, utì veftram Karthaginienfium amicitiæ præponamus, quum, qui id fecerunt, Saguntinos crudeliùs, quàm Pœnus hoftis perdidit, vos focii prodideritis? ibi quæratis focios, cenfeo, ubi Saguntina clades ignota eft. Hifpanis populis, ficut lugubre, ita infigne documentum Sagunti ruinæ erunt, ne quis fidei Romanæ aut focietati confidat.* Inde extemplo abire finibus Volcianorum juffi, ab nullo deinde concilio Hifpaniæ benigniora verba tulere. itaque, nequicquam peragratà Hifpanià, in Galliam tranfeunt.

XX. In his nova terribilifque fpecies vifa eft, quòd armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. quum, verbis extollentes gloriam virtutemque populi Romani ac magnitudinem imperii, petiffent, ne Pœno, bellum Italiæ inferenti, per agros urbefque fuas tranfitum darent; tantus cum fremitu rifus dicitur ortus, ut vix à magiftratibus majoribufque natu juventus fedaretur. Adeò ftolida impudenfque poftulatio vifa eft, cenfere, ne in Italiam tranfmittant Galli bellum, ipfos id avertere in fe, agrofque fuos pro alienis populandos objicere. Sedato tandem fremitu, refponfum legatis eft, *neque Romanorum in fe meritum effe, neque Karthaginienfium injuriam, ob quæ aut pro Romanis, aut adverfus Pœ-*

nos sumant arma. Contra ea audire sese, gentis suæ homines agris finibusque Italiæ pelli à populo Romano, stipendiumque pendere, & cetera indigna pati. Eadem ferme in ceteris Galliæ conciliis dicta auditaque: nec hospitale quicquam pacatumve satis priùs auditum, quàm Massiliam venere. Ibi omnia, ab sociis inquisita cum cura ac fide, cognita, *præoccupatos jam antè ab Hannibale Gallorum animos esse. sed ne illi quidem ipsi satis mitem gentem fore, (adeo ferocia atque indomita ingenia esse) ni subinde auro, cujus avidissima gens est, principum animi concilientur.* Ita peragratis Hispaniæ & Galliæ populis, legati Romam redeunt, haud ita multo post, quàm consules in provincias profecti erant. civitatem omnem in exspectationem belli erectam invenerunt, satis constante famâ, jam Iberum Pœnos transmisisse.

XXI. Hannibal, Sagunto capto, Karthaginem Novam in hiberna concesserat. ibique, auditis, quæ Romæ, quæque Karthagine acta decretaque forent, seque non ducem solùm, sed etiam causam esse belli, partitis divenditisque reliquiis prædæ, nihil ultrà differendùm ratus, Hispani generis milites convocat: *Credo ego vos,* inquit, *socii, & ipsos cernere, pacatis omnibus Hispaniæ populis, aut finiendam nobis militiam, exercitusque dimittendos esse; aut in alias terras transferendum bellum: ita enim hæ gentes non pacis solùm, sed etiam victoriæ, bonis florebunt, si ex aliis gentibus prædam & gloriam quæremus. Itaque, quum longinqua ab domo instet militia, incertumque sit, quando domos vestras, & quæ cuique ibi cara sunt, visuri sitis, si quis vestrûm suos invisere vult, commeatum do. Primo vere, edico, adsitis; ut, Diis bene juvantibus, bellum ingentis gloriæ prædæque futurum incipiamus.* Omnibus ferè visendi domos oblata ultro potestas grata erat, & jam desiderantibus suos, & longius in futurum providentibus desiderium. Per totum tempus hiemis quies inter labores, aut jam exhaustos, aut mox exhauriendos, renovavit corpora animosque ad omnia de inte-

gro patienda. Vere primo ad edictum convenere. Hannibal, quum recensuisset omnium auxilia gentium, Gades profectus Herculi vota exsolvit: novisque se obligat votis, si cetera prospera evenissent. Inde partiens curas simul in inferendum atque arcendum bellum, ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasque itinere Italiam peteret, nuda apertaque Romanis Africa ab Sicilia esset, valido præsidio firmare eam statuit. Pro eo supplementum ipse ex Africa, maximè jaculatorum, levium armis, petiit; ut Afri in Hispania, in Africa Hispani, melior procul ab domo futurus uterque miles, velut mutuis pignoribus obligati, stipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites cætratos misit in Africam, & funditores Baliares octingentos septuaginta: equites mixtos ex multis gentibus mille ducentos. Has copias partim Karthagini præsidio esse, partim distribui per Africam jubet. simul conquisitoribus in civitates missis, quatuor millia conscripta delectæ juventutis, præsidium eosdem & obsides, duci Karthaginem jubet.

XXII. Neque Hispaniam negligendam ratus, (atque ideo haud minùs, quòd haud ignarus erat, circumitam ab Romanis eam legatis ad sollicitandos principum animos) Hasdrubali fratri, viro impigro, eam provinciam destinat, firmatque eum Africis maximè præsidiis, peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta, Liguribus trecentis, Baliaribus quingentis. ad hæc peditum auxilia additi equites Libyphœnices (mixtum Punicum Afris genus) trecenti, & Numidæ Maurique accolæ Oceani ad mille octingentos, & parva Ilergetum manus ex Hispania, ducenti equites: &, ne quid terrestris deesset auxilii genus, elephanti quatuordecim. classis præterea data ad tuendam maritimam oram, (quia, quâ parte belli vicerant, eà tum quoque rem gesturos Romanos, credi poterat) quinquaginta quinqueremes, quadriremes duæ, trire-

mes

mes quinque: sed aptæ instructæque remigio triginta & duæ quinqueremes erant, & triremes quinque. Ab Gadibus Karthaginem ad hiberna exercitûs rediit. atque inde, profectus præter Etovissam urbem, ad Iberum maritimamque oram ducit. Ibi, fama est, in quiete visum ab eo juvenem divinâ specie, qui *se ab Jove* diceret *ducem in Italiam Hannibali missum: proinde sequeretur, neque usquam à se deflecteret oculos.* Pavidum primò, nusquam circumspicientem aut respicientem, secutum; deinde, curâ humani ingenii, quum, quidnam id esset, quod respicere vetitus esset, agitaret animo, temperare oculis nequivisse; tum vidisse, post sese serpentem mirâ magnitudine cum ingenti arborum ac virgultorum strage ferri, ac post insequi cum fragore cœli nimbum: tum, *quæ moles ea, quidve prodigii esset,* quærentem audisse: *Vastitatem Italiæ esse. pergeret porro ire, nec ultrà inquireret, sineretque fata in occulto esse.*

XXIII. Hoc visu lætus tripartitò Iberum copias trajecit, præmissis, qui Gallorum animos, quà traducendus exercitus erat, donis conciliarent, Alpiumque transitus specularentur. nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum Iberum traduxit. Ilergetes inde, Bargusiosque, & Ausetanos, & Lacetaniam, quæ subjecta Pyrenæis montibus est, subegit: oræque huic omni præfecit Hannonem, ut fauces, quæ Hispanias Galliis jungunt, in potestate essent. Decem millia peditum Hannoni ad præsidium obtinendæ regionis data, & mille equites. Postquam per Pyrenæum saltum traduci exercitus est cœptus, rumorque per barbaros manavit certior de bello Romano; tria millia inde Carpetanorum peditum iter averterunt. constabat, non tam bello motos, quàm longinquitate viæ insuperabilique Alpium transitu. Hannibal, quia revocare aut vi retinere eos anceps erat, ne cæterorum etiam feroces animi irritarentur, supra septem millia hominum

domos remisit, quos & ipse gravari militiâ senserat, Carpetanos quoque ab se dimissos simulans.

XXIV. Inde, ne mora atque otium animos sollicitarent, cum reliquis copiis Pyrenæum transgreditur, & ad oppidum Illiberi castra locat. Galli quanquam Italiæ bellum inferri audiebant, tamen, quia vi subactos trans Pyrenæum Hispanos fama erat, præsidiaque valida imposita, metu servitutis ad arma consternati, Ruscinonem aliquot populi conveniunt. quod ubi Hannibali nunciatum est, moram magis, quàm bellum, metuens, oratores ad regulos eorum misit, *colloqui semet ipsum velle cum his; & vel illi propiùs Illiberi accederent, vel se Ruscinonem processurum, ut ex propinquo congressus facilior esset: nam & accepturum eos in castra sua se lætum, nec cunctanter se ipsum ad eos venturum. Hospitem enim se Galliæ, non hostem, advenisse: nec stricturum antè gladium, si per Gallos liceat, quàm in Italiam venisset.* Et per nuncios quidem hæc. Ut verò reguli Gallorum, castris ad Illiberi extemplo motis, haud gravatè ad Pœnum venerunt; capti donis, cum bona pace exercitum per fines suos præter Ruscinonem oppidum transmiserunt.

XXV. In Italiam interim nihil ultrà, quàm Iberum transisse Hannibalem, à Massiliensium legatis Romam perlatum erat: quum perinde, ac si Alpes jam transisset, Boji, sollicitatis Insubribus, defecerunt; nec tam ob veteres in populum Romanum iras, quàm quòd nuper circa Padum, Placentiam Cremonamque colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. Itaque, armis repentè arreptis, in eum ipsum agrum impetu facto, tantum terroris ac tumultûs fecerunt, ut non agrestis modò multitudo, sed ipsi triumviri Romani, qui ad agrum venerant assignandum, diffisi Placentiæ mœnibus, Mutinam confugerint, C. Lutatius, C. Servilius, T. Annius. Lutatii nomen haud dubium est. pro C. Servilio, & T. Annio, Q. Acilium, & C. Herennium habent quidam annales: alii P. Cornelium

lium Aſinam & C. Papirium Maſonem. Id quoque dubium eſt, legati, ad expoſtulandum miſſi ad Bojos, violati ſint, an in triumviros agrum metantes impetus ſit factus. Mutinæ quum obſiderentur, & gens, ad oppugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, ſegnis intactis aſſideret muris, ſimulari cœptum de pace agi. evocatique ab Gallorum principibus legati ad colloquium, non contra jus modò gentium, ſed violatâ etiam, quæ data in id tempus erat, fide, comprehenduntur; negantibus Gallis, niſi obſides ſibi redderentur, eos dimiſſuros. Quum hæc de legatis nunciata eſſent, & Mutina præſidiumque in periculo eſſet, L. Manlius prætor, irâ accenſus, effuſum agmen ad Mutinam ducit. Silvæ tunc circa viam erant, plerisque incultis. ibi, inexploratò profectus, in inſidias præcipitatus, multaque cum cæde ſuorum ægre in apertos campos emerſit. ibi caſtra communita; &, quia Gallis ad tentanda ea defuit ſpes, refecti ſunt militum animi, quanquam acciſas res ſatis conſtabat. Iter deinde de integro cœptum; nec, dum per patentia loca ducebatur agmen, apparuit hoſtis; ubi rurſus ſilvæ intratæ, tum poſtremos adorti, cum magna trepidatione ac pavore omnium, octingentos milites occiderunt, ſex ſigna ademere. Finis & Gallis territandi, & pavendi Romanis fuit, ut è ſaltu invio atque impedito evaſere. inde, apertis locis facilè tutantes agmen, Romani Tanetum, vicum propinquum Pado, contendere: ibi ſe munimento ad tempus commeatibuſque fluminis & Brixianorum Gallorum auxilio, adverſus creſcentem in dies multitudinem hoſtium, tutabantur.

XXVI. Qui tumultus repens poſtquam eſt Romam perlatus, & Punicum inſuper Gallico bello auctum Patres acceperunt; C. Atilium prætorem cum una legione Romana & quinque millibus ſociorum, delectu novo à conſule conſcriptis, auxilium ferre Manlio ju-

bent: qui sine ullo certamine (abscesserant enim metu hostes) Tanetum pervenit. Et P. Cornelius, in locum ejus, quæ missa cum prætore fuerat, transcriptâ legione novâ, profectus ab urbe sexaginta longis navibus, præter oram Etruriæ Ligurumque, & inde Salyum montes, pervenit Massiliam, & ad proximum ostium Rhodani (pluribus enim divisus amnis in mare decurrit) castra locat: vixdum satis credens, Hannibalem superâsse Pyrenæos montes. quem ut de Rhodani quoque transitu agitare animadvertit, incertus, quonam ei loco occurreret, necdum satis refectis ab jactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites, ducibus Massiliensibus & auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia visendosque ex tuto hostes præmittit. Hannibal, ceteris metu aut pretio pacatis, jam in Volcarum pervenerat agrum, gentis validæ. Colunt autem circa utramque ripam Rhodani: sed, diffisi citeriore agro arceri Pœnum posse, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum trajectis, ulteriorem ripam amnis armis obtinebant. Ceteros accolas fluminis Hannibal, & eorum ipsorum quos sedes suæ tenuerant, simul perlicit donis ad naves undique contrahendas fabricandasque: simul & ipsi trajici exercitum, levarique quamprimum regionem suam tantâ urgente hominum turbâ cupiebant. Itaque ingens coacta vis navium est lintriumque temere ad vicinalem usum paratarum: novasque alias primùm Galli inchoantes cavabant ex singulis arboribus: deinde & ipsi milites, simul copiâ materiæ, simul facilitate operis inducti, alveos informes, (nihil, dummodo innare aquæ & capere onera possent, curantes) quibus se suaque transveherent, raptim faciebant.

XXVII. Jamque omnibus satis comparatis ad trajiciendum, terrebant ex adverso hostes, omnem ripam equites virique obtinentes: quos ut averteret, Hannonem, Bomilcaris filium, vigiliâ primâ noctis, cum parte

te copiarum, maximè Hispanis, adverso flumine ire iter unius diei jubet; &, ubi primùm possit, quàm occultissimè trajecto amni, circumducere agmen, ut, quum opus facto sit, adoriatur ab tergo hostem. Ad id dati duces Galli edocent, inde millia quinque & viginti ferme suprà, parvæ insulæ circumfusum amnem, latiorem, ubi dividebatur, eoque minùs alto alveo, transitum ostendere. ibi raptim cæsa materia ratesque fabricatæ, in quibus equi virique & alia onera trajicerentur. Hispani sine ulla mole, in utres vestimentis conjectis, ipsi cætris suppositis incubantes, flumen tranavere. Et alius exercitus, ratibus junctis trajectus, castris prope flumen positis, nocturno itinere atque operis labore fessus, quiete unius diei reficitur, intento duce ad consilium opportunè exsequendum. Postero die, profecti ex loco, prodito fumo significant, se transisse, & haud procul abesse. quod ubi accepit Hannibal, ne tempori deesset, dat signum ad trajiciendum. Jam paratas aptatasque habebat pedes lintres. equites ferè propter equos nantes navium agmen, ad excipiendum adversi impetum fluminis parte superiore transmittens, tranquillitatem infrà trajicientibus lintribus præbebat. Equorum pars magna nantes loris à puppibus trahebantur, præter eos, quos instructos frenatosque, ut extemplò egresso in ripam equiti usui essent, imposuerant in naves.

XXVIII. Galli occursant in ripam cum variis ululatibus cantuque moris sui, quatientes scuta super capita, vibrantesque dextris tela: quanquam & ex adverso terrebat tanta vis navium cum ingenti sono fluminis & clamore vario nautarum & militum, qui nitebantur perrumpere impetum fluminis, & qui ex altera ripa trajicientes suos hortabantur. Jam satis paventes adverso tumultu terribilior ab tergo adortus clamor, castris ab Hannone captis. mox & ipse aderat, ancepsque terror circumstabat, & è navibus tant

vi armatorum in terram evadente, & ab tergo improvisâ premente acie. Galli, poſtquam, ultro vim facere conati, pellebantur, quà patere viſum maximè iter, perrumpunt, trepidique in vicos paſſim ſuos diffugiunt. Hannibal, ceteris copiis per otium trajectis, ſpernens jam Gallicos tumultus, caſtra locat. Elephantorum trajiciendorum varia conſilia fuiſſe credo: certè variata memoria actæ rei. quidam, congregatis ad ripam elephantis, tradunt, ferociſſimum ex iis irritatum ab rectore ſuo, quum refugientem in aquam nantem ſequeretur, traxiſſe gregem, ut quemque timentem altitudinem deſtituerat vadum, impetu ipſo fluminis in alteram ripam rapiente. Ceterùm magis conſtat, ratibus trajectos: id ut tutius conſilium ante rem foret, ita, actâ re, ad fidem pronius eſt. Ratem unam, ducentos longam pedes, quinquaginta latam, à terra in amnem porrexerunt: quam, ne ſecundâ aquâ deferretur, pluribus validis retinaculis parte ſuperiore ripæ religatam, pontis in modum humo injectâ conſtraverunt; ut belluæ audacter velut per ſolum ingrederentur. altera ratis, æquè lata, longa pedes centum, ad trajiciendum flumen apta, huic copulata eſt: & quum elephanti, per ſtabilem ratem, tanquam viam, prægredientibus feminis, acti, in minorem applicatam tranſgreſſi ſunt; extemplo reſolutis, quibus leviter annexa erat, vinculis, ab actuariis aliquot navibus ad alteram ripam pertrahitur: ita primis expoſitis, alii deinde repetiti ac trajecti ſunt. Nihil ſanè trepidabant, donec continenti velut ponte agerentur. primus erat pavor, quum, ſolutâ ab ceteris rate, in altum raperentur. ibi, urgentes inter ſe, cedentibus extremis ab aqua, trepidationis aliquantum edebant; donec quietem ipſe timor circumſpectantibus aquam feciſſet. excidêre etiam ſævientes quidam in flumen. ſed, pondere ipſo ſtabiles, dejectis rectoribus, quærendis pedetentim vadis, in terram evaſere.

XXIX. Dum elephanti trajiciuntur, interim Hannibal Numidas equites quingentos ad castra Romana miserat speculatum, ubi, & quantæ copiæ essent, & quid pararent. Huic alæ equitum missi, ut antè dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romanorum equites occurrunt. prœlium atrocius, quàm pro numero pugnantium, editur. Nam præter multa vulnera, cædes etiam propè par utrinque fuit: fugaque & pavor Numidarum Romanis, jam admodum fessis, victoriam dedit. victores ad centum sexaginta, nec omnes Romani, sed pars Gallorum: victi amplius ducenti ceciderunt. Hoc principium simul omenque belli, ut summæ rerum prosperum eventum, ita haud sanè incruentam ancipitisque certaminis victoriam, Romanis portendit. Ut, re ita gestà, ad utrumque ducem sui redierunt, nec Scipioni stare sententia poterat, nisi ut ex consiliis cœptisque hostis & ipse conatus caperet: & Hannibalem incertum, utrùm cœptum in Italiam intenderet iter, an cum eo, qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus confereret, avertit à præsenti certamine Bojorum legatorum regulique Magali adventus: qui se duces itinerum, socios periculi fore, affirmantes, integro bello, nusquam antè libatis viribus, Italiam aggrediendam censent. Multitudo timebat quidem hostem, nondum obliteratà memorià superioris belli: sed magis iter immensum Alpesque, rem famà utique inexpertis horrendam, metuebat.

XXX. Itaque Hannibal, postquam ipsi sententia stetit pergere ire, atque Italiam petere, advocatà concione, variè militum versat animos castigando adhortandoque. *Mirari se, quinam pectora semper impavida repens terror invaserit. per tot annos vincentes eos stipendia facere; neque antè Hispanià excessisse, quàm omnes gentesque & terræ eæ, quas duo diversa maria amplectantur, Karthaginiensium essent. Indignatos deinde, quòd, quicunque Saguntum obsedissent, velut ob noxam, sibi dedi postularet populus.*

lus Romanus, Iberum trajecisse ad delendum nomen Romanorum, liberandumque orbem terrarum. Tum nemini visum id longum, quum ab occasu solis ad exortus intenderent iter. Nunc, postquam multo majorem partem itineris emensam cernant, Pyrenæum saltum inter ferocissimas gentes superatum, Rhodanum, tantum amnem, tot millibus Gallorum prohibentibus, domitâ etiam ipsius fluminis vi, trajectum, in conspectu Alpes habeant, quarum alterum latus Italiæ sit; in ipsis portis hostium fatigatos subsistere, quid Alpes aliud esse credentes, quàm montium altitudines? Fingerent altiores Pyrenæi jugis. nullas profectò terras cœlum contingere, nec inexsuperabiles humano generi esse. Alpes quidem habitari, coli, gignere atque alere animantes. pervias paucis esse, exercitibus invias? eos ipsos, quos cernant, legatos non pennis sublimè elatos Alpes transgressos: ne majores quidem eorum indigenas; sed advenas Italiæ cultores, has ipsas Alpes ingentibus sæpe agminibus cum liberis ac conjugibus, migrantium modo, tutò transmisisse. Militi quidem armato, nihil secum præter instrumenta belli portanti, quid invium aut inexsuperabile esse? Saguntum ut caperetur, quid per octo menses periculi, quid laboris exhaustum esse? Romam, orbis terrarum caput, petentibus quicquam adeò asperum atque arduum videri, quod inceptum moretur? Cepisse quondam Gallos ea, quæ adiri posse Pœnus desperet. proinde aut cederent animo atque virtute genti, per eos dies toties ab se victæ, aut itineris finem sperent campum interjacentem Tiberi ac mœnibus Romanis.

XXXI. His adhortationibus incitatos corpora curare, atque ad iter se parare jubet. Postero die, profectus adversâ ripâ Rhodani, mediterranea Galliæ petit: non quia rectior ad Alpes via esset, sed, quantum à mari recessisset, minùs obvium fore Romanum credens: cum quo, priusquam in Italiam ventum foret, non erat in animo manus conserere. Quartis castris ad Insulam pervenit: ibi Arar Rhodanusque amnes, diversis ex Alpibus decurrentes, agri aliquantum ample-

xi,

xi, confluunt in unum. Mediis campis Insulæ nomen inditum. incolunt propè Allobroges, gens jam inde nullâ Gallicâ gente opibus aut famâ inferior: tum discors erat. Regni certamine ambigebant fratres. major, & qui priùs imperitârat, Brancus nomine, minore ab fratre & cœtu juniorum, qui jure minus, vi plus poterant, pellebatur. Hujus seditionis peropportuna disceptatio quum ad Hannibalem rejecta esset, arbiter regni factus, quòd ea senatûs principumque sententia fuerat, imperium majori restituit. ob id meritum commeatu copiâque rerum omnium, maximè vestis, est adjutus, quam infames frigoribus Alpes præparari cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum, quum jam Alpes peteret, non rectâ regione iter instituit; sed ad lævam in Tricastinos flexit; inde per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in Tricorios: haud usquam impeditâ viâ, priusquam ad Druentiam flumen pervenit. Is & ipse Alpinus amnis longè omnium Galliæ fluminum difficillimus transitu est. nam, quum aquæ vim vehat ingentem, non tamen navium patiens est: quia nullis coërcitus ripis, pluribus simul, neque iisdem alveis fluens, nova semper vada novosque gurgites faciens, (& ob eadem pediti quoque incerta via est) ad hæc saxa glareosa volvens, nihil stabile nec tutum ingredienti præbet; & tum, forte imbribus auctus, ingentem transgredientibus tumultum fecit, quum super cetera trepidatione ipsi sua atque incertis clamoribus turbarentur.

XXXII. P. Cornelius consul, triduo fere post, quàm Hannibal ab ripa Rhodani movit, quadrato agmine ad castra hostium venerat, nullam dimicandi moram facturus. ceterùm, ubi deserta munimenta, nec facilè se tantum prægressos assecuturum videt; ad mare ac naves rediit, tutiùs faciliúsque ita descendenti ab Alpibus Hannibali occursurus. Ne tamen nuda auxiliis Romanis Hispania esset, quam provinciam sortitus erat, Cn.

Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum adversus Hasdrubalem misit; non ad tuendos tantummodo veteres socios conciliandosque novos, sed etiam ad pellendum Hispaniâ Hasdrubalem. ipse cum admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo, qui circa Padum erat, exercitu Italiam defensurus. Hannibal ab Druentia campestri maximè itinere cum bona pace ad Alpes incolentium ea loca Gallorum pervenit. Tum, quanquam famâ priùs (quâ incerta in majus vero ferri solent) præcepta res erat, tamen ex propinquo visa montium altitudo, nivesque cœlo propè immixtæ, tecta informia imposita rupibus, pecora jumentaque torrida frigore, homines intonsi & inculti, animalia inanimaque omnia rigentia gelu, cetera visu, quàm dictu, fœdiora, terrorem renovârunt. Erigentibus in primos agmen clivos apparuerunt imminentes tumulos insidentes montani: qui, si valles occultiores insedissent, coorti in pugnam repentè, ingentem fugam stragemque dedissent. Hannibal consistere signa jubet; Gallisque ad visenda loca præmissis, postquam comperit, transitum eà non esse, castra inter confragosa omnia præruptaque, quàm extentissimâ potest valle, locat. Tum per eosdem Gallos, haud sanè multum linguâ moribusque abhorrentes, quum se immiscuissent colloquiis montanorum, edoctus interdiu tantùm obsideri saltum, nocte in sua quemque dilabi tecta; luce primâ subiit tumulos, ut ex aperto atque interdiu vim per angustias facturus. Die deinde simulando aliud, quàm quod parabatur, consumpto, quum eodem, quo constiterant, loco castra communissent, ubi primùm degressos tumulis montanos laxatasque sensit custodias, pluribus ignibus, quàm pro numero manentium, in speciem factis, impedimentisque cum equite relictis, & maximâ parte peditum; ipse cum expeditis, acerrimo quoque viro, raptim angustias evadit: iisque ipsis tumulis, quos hostes tenuerant, consedit.

XXXIII. Primâ deinde luce castra mota, & agmen reliquum incedere cœpit. Jam montani signo dato ex castellis ad stationem solitam conveniebant; quum repentè conspiciunt alios, arce occupatâ suâ, super caput imminentes, alios viâ transire hostes. Utraque simul objecta res oculis animisque immobiles parumper eos defixit. deinde ut trepidationem in angustiis, suoque ipsum tumultu misceri agmen videre, equis maximè consternatis, quicquid adjecissent ipsi terroris, satis ad perniciem fore rati, perversis rupibus juxtà invia ac devia assueti discurrunt. Tum verò simul ab hostibus, simul ab iniquitate locorum Pœni oppugnabantur; plusque inter ipsos (sibi quoque tendente, ut periculo priùs evaderet) quàm cum hostibus, certaminis erat. Equi maximè infestum agmen faciebant, qui & clamoribus dissonis, quos nemora etiam repercussæque valles augebant, territi trepidabant; & icti fortè aut vulnerati adeo consternabantur, ut stragem ingentem simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerent: multosque turba, quum præcipites deruptæque utrinque angustiæ essent, in immensum altitudinis dejecit; quosdam & armatos. sed ruinæ maximæ modo jumenta cum oneribus devolvebantur. Quæ quanquam fœda visu erant, stetit parumper tamen Hannibal, ac suos continuit, ne tumultum ac trepidationem augeret. deinde, postquam interrumpi agmen vidit, periculumque esse, ne exutum impedimentis exercitum nequicquam incolumem traduxisset, decurrit ex superiore loco; &, quum impetu ipso fudisset hostem, suis quoque tumultum auxit. sed is tumultus momento temporis, postquam liberata itinera fugâ montanorum erant, sedatur: nec per otium modò, sed propè silentio, mox omnes traducti. Castellum inde, quod caput ejus regionis erat, viculosque circumjectos capit, & captivorum pecoribus per triduum exercitum aluit. & quia nec montanis primò perculsis, nec loco magnope-

re impediebantur, aliquantum eo triduo viæ confecit.

XXXIV. Perventum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter montana, populum. ibi non bello aperto, sed suis artibus, fraude, deinde insidiis est propè circumventus. Magno natu principes castellorum oratores ad Pœnum veniunt: *alienis malis, utili exemplo, doctos*, memorantes, *amicitiam malle, quàm vim experiri Pœnorum. itaque obedienter imperata facturos, commeatum itinerisque duces, & ad fidem promissorum obsides acciperet.* Hannibal nec temere credendo, nec aspernando, ne repudiati apertè hostes fierent, benignè quum respondisset; obsidibus, quos dabant, acceptis, & commeatu, quem in viam ipsi detulerant, usus, nequaquam ut inter pacatos, composito agmine duces eorum sequitur. Primum agmen elephanti & equites erant: ipse post eum robore peditum, circumspectans sollicitusque omnia, incedebat. Ubi in angustiorem viam ex parte altera subjectam jugo insuper imminenti ventum est, undique ex insidiis barbari à fronte, ab tergo coorti, cominus, eminus petunt: saxa ingentia in agmen devolvunt: maxima ab tergo vis hominum urgebat. in eos versa peditum acies haud dubium fecit, quin, nisi firmata extrema agminis fuissent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi ac propè perniciem ventum est: nam, dum cunctatur Hannibal demittere agmen in angustias, quia non, ut ipse equitibus præsidio erat, ita peditibus quicquam ab tergo auxilii reliquerat; occursantes per obliqua montani, perrupto medio agmine, viam insedere: noxque una Hannibali sine equitibus atque impedimentis acta est.

XXXV. Postero die, jam segniùs intercursantibus barbaris, junctæ copiæ, saltusque haud sine clade (majore tamen jumentorum, quàm hominum, pernicie) superatus: inde montani pauciores jam, & latrocinii magis quàm belli more, concursabant; modò in primum, modò

modò in novissimum agmen, utcunque aut locus opportunitatem daret, aut progressi morative aliquam occasionem fecissent. Elephanti, sicut praecipites per arctas vias magnâ morâ agebantur, ita tutum ab hostibus, quacunque incederent, (quia insuetis adeundi propiùs metus erat) agmen praebebant. Nono die in jugum Alpium perventum est, per invia pleraque & errores, quos aut ducentium fraus, aut, ubi fides iis non esset, temere initae valles à conjectantibus iter, faciebant. Biduum in jugo stativa habita: fessisque labore ac pugnando quies data militibus: jumentaque aliquot, quae prolapsa in rupibus erant, sequendo vestigia agminis in castra pervenere. Fessis taedio tot malorum nivis etiam casus, occidente jam sidere Vergiliarum, ingentem terrorem adjecit. Per omnia nive oppleta quum, signis primâ luce motis, segniter agmen incederet, pigritiaque & desperatio in omnium vultu emineret; praegressus signa Hannibal in promontorio quodam, unde longè ac latè prospectus erat, consistere jussis militibus Italiam ostentat, subjectósque Alpinis montibus Circumpadanos campos: *moeniaque eos tum transcendere non Italiae modò, sed etiam urbis Romanae. cetera plana, proclivia fore: uno, aut summum altero proelio arcem & caput Italiae in manu ac potestate habituros.* Procedere inde agmen coepit; jam nihil ne hostibus quidem, praeter parva furta per occasionem, tentantibus. Ceterùm iter multo, quàm in ascensu fuerat, (ut pleraque Alpium ab Italia sicut breviora, ita arrectiora sunt) difficilius fuit. omnis enim ferme via praeceps, angusta, lubrica erat: ut neque sustinere se à lapsu possent; nec, qui paululum titubâssent, haerere affixi vestigio suo; aliique super alios, & jumenta & homines, occiderent.

XXXVI. Ventum deinde ad multo angustiorem rupem, atque ita rectis saxis, ut aegre expeditus miles tentabundus, manibusque retinens virgulta ac stirpes circa eminen-

eminentes, demittere sese posset. Naturâ locus jam antè præceps, recenti lapsu terræ in pedum mille admodum altitudinem abruptus erat. Ibi quum, velut ad finem viæ, equites constitissent, miranti Hannibali, quæ res moraretur agmen, nunciatur, rupem inviam esse. digressus deinde ipse ad locum visendum. haud dubia res visa, quin per invia circà nec trita antea, quamvis longo ambitu, circumduceret agmen. Ea verò via insuperabilis fuit. nam quum super veterem nivem intactam nova modicæ altitudinis esset, molli nec præaltæ nivi facilè pedes ingredientium insistebant. ut verò tot hominum jumentorumque incessu dilapsa est, per nudam infra glaciem fluentemque tabem liquescentis nivis ingrediebantur. Tetra ibi luctatio erat. ut à lubrica glacie, non recipiente vestigium, & in prono citiùs pede se fallente, &, seu manibus in assurgendo seu genu se adjuvissent, ipsis adminiculis prolapsis, iterum corruissent, nec stirpes circà radicesve, ad quas pede aut manu quisquam eniti posset, erant; ita in levi tantùm glacie tabidaque nive volutabantur. jumenta secabant; interdum etiam, tum infimam ingredientia nivem, & prolapsa jactandis graviùs in continendo ungulis, penitus perfringebant: ut pleraque, velut pedicâ capta, hærerent in durata & altè concreta glacie.

XXXVII. Tandem, nequicquam jumentis atque hominibus fatigatis, castra in jugo posita, ægerrimè ad id ipsum loco purgato. tantum nivis fodiendum atque egerendum fuit. Inde ad rupem muniendam, per quam unam via esse poterat, milites ducti, quum cædendum esset saxum, arboribus circà immanibus dejectis detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt: eamque (quum & vis venti apta faciendo igni coorta esset) succendunt, ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt. Ita torridam incendio rupem ferro pandunt, molliuntque anfractibus modicis clivos, ut non jumen-

ta

ta folùm, fed elephanti etiam, deduci poffent. Quatriduum circa rupem confumptum, jumentis propè fame abfumptis: nuda enim fere cacumina funt, &, fi quid eft pabuli, obruunt nives. Inferiora valles & apricos quofdam colles habent, rivofque prope filvas, & jam humano cultu digniora loca. Ibi jumenta in pabulum miffa, & quies muniendo feffis hominibus data triduo. inde ad planum defcenfum, etiam locis mollioribus & accolarum ingeniis.

XXXVIII. Hoc maximè modo in Italiam perventum eft, quinto menfe à Karthagine Nova, (ut quidam auctores funt) quintodecimo die Alpibus fuperatis. Quantæ copiæ tranfgreffo in Italiam Hannibali fuerint, nequaquam inter auctores conftat. qui plurimum, centum millia peditum, viginti equitum fuiffe fcribunt; qui minimum, viginti millia peditum, fex equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum fe ab Hannibale fcribit, maximè auctor me moveret, nifi confunderet numerum, Gallis Liguribufque additis: cum his octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam: (magis affluxiffe verifimile eft, & ita quidam auctores funt.) ex ipfo autem audiffe Hannibale, poftquam Rhodanum tranfierit, triginta fex millia hominum, ingentemque numerum equorum & aliorum jumentorum amififfe in Taurinis, quæ Gallis proxima gens erat, in Italiam digreffo. Id quum inter omnes conftet, eo magis miror ambigi, quanam Alpes tranfierit: & vulgò credere, Penino, atque inde nomen & jugo Alpium inditum, tranfgreffum. Cœlius per Cremonis jugum dicit tranfiffe. qui ambo faltus eum non in Taurinos, fed per Salaffos montanos ad Libuos Gallos deduxiffent. Nec verifimile eft, ea tum ad Galliam patuiffe itinera; utique, quæ ad Peninum ferunt, obfepta gentibus femigermanis fuiffent. neque, Hercule, montibus his (fi quem fortè id movit) ab tranfitu Pœnorum ullo Veragri, incolæ jugi ejus, nôrunt nomen

inditum; ſed ab eo, quem, in ſummo ſacratum vertice, Peninum montani appellant.

XXXIX. Peropportunè ad principia rerum Taurinis, proximæ genti, adverſus Inſubres motum bellum erat. ſed armare exercitum Hannibal, ut parti alteri auxilio eſſet, (in reficiendo maximè ſentientem contracta antè mala) non poterat. otium etenim ex labore, copia ex inopia, cultus ex illuvie tabeque, ſqualida & propè efferata corpora variè movebant. Ea P. Cornelio conſuli cauſa fuit, quum Piſas navibus veniſſet, exercitu à Manlio Atilioque accepto tirone, & in novis ignominiis trepido, ad Padum feſtinandi; ut cum hoſte nondum refecto manum conſereret. ſed quum Placentiam conſul venit, jam ex ſtativis moverat Hannibal; Taurinorumque unam urbem, caput gentis ejus, quia volentis in amicitiam non veniebant, vi expugnârat: junxiſſetque ſibi, non metu ſolùm, ſed etiam voluntate, Gallos accolas Padi; ni eos, circumſpectantes defectionis tempus, ſubitò adventus conſulis oppreſſiſſet. Et Hannibal movit ex Taurinis, incertos, quæ pars ſequenda eſſet, Gallos præſentem ſe ſecuturos ratus. Jam propè in conſpectu erant exercitus, convenerantque duces, ſicuti inter ſe nondum ſatis noti, ita jam imbutus uterque quadam admiratione alterius. Nam Hannibalis & apud Romanos, jam ante Sagunti excidium, celeberrimum nomen erat: & Scipionem Hannibal eo ipſo, quòd adverſus ſe dux potiſſimùm lectus eſſet, præſtantem virum credebat. & auxerant inter ſe opinionem, Scipio, quòd, relictus in Gallia, obvius fuerat in Italiam tranſgreſſo Hannibali; Hannibal, & conatu tam audaci trajiciendarum Alpium, & effectu. Occupavit tamen Scipio Padum trajicere, &, ad Ticinum amnem motis caſtris, priùs, quàm educeret in aciem, adhortandorum militum causâ, talem orationem exorſus eſt:

XL. *Si eum exercitum, milites, educerem in aciem, quem*

in Galliâ mecum habui, supersedissem loqui apud vos. quid enim adhortari referret aut eos equites, qui equitatum hostium ad Rhodanum flumen egregiè vicissent, aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipsum hostem secutus, confessionem cedentis ac detrectantis certamen pro victoria habui? Nunc, quia ille exercitus, Hispaniæ provinciæ scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auspiciis rem gerit, ubi eum gerere senatus populusque Romanus voluit; ego, ut consulem ducem adversus Hannibalem ac Pœnos haberetis, ipse me huic voluntario certamini obtuli; novo imperatori apud novos milites pauca verba facienda sunt. Ne genus belli, neve hostem ignoretis; cum iis est vobis, milites, pugnandum, quos terrâ marique priore bello vicistis: à quibus stipendium per viginti annos exegistis: à quibus capta belli præmia, Siciliam ac Sardiniam, habetis. Erit igitur in hoc certamine is vobis illisque animus, qui victoribus & victis esse solet. Nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt: nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detrectavere, eos, duabus partibus peditum equitumque in transitu Alpium amissis, (quum plures penè perierint quàm supersunt) plus spei nactos esse. At enim pauci quidem sunt, sed vigentes animis corporibusque, quorum robora ac vires vix sustinere vis ulla possit. Effigies, imò umbræ hominum, fame, frigore, illuvie, squalore enecti, contusi ac debilitati inter saxa rupesque. ad hæc, præusti artus, nive rigentes nervi, membra torrida gelu, quassata fractaque arma, claudi ac debiles equi. Cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi estis: reliquias extremas hostium, non hostes, habebitis. Ac nihil magis vereor, quàm ne, vos quum pugnaveritis, Alpes vicisse Hannibalem videantur. Sed ità forsitan decuit, cum fœderum ruptore duce ac populo Deos ipsos, sine ulla humana ope, committere ac profligare bellum: nos, qui secundùm Deos violati sumus, commissum ac profligatum conficere.

XLI. Non vereor, ne quis me hoc vestri adhortandi causâ magnificè loqui existimet; ipsum aliter animo affectum esse. Licuit in Hispaniam, provinciam meam, quò jam profectus

fectus eram, cum exercitu ire meo: ubi & fratrem consilii participem ac periculi socium haberem, & Hasdrubalem potius, quàm Hannibalem, hostem, & minorem haud dubiè molem belli: tamen, quum præterveherer navibus Galliæ oram, ad famam hujus hostis in terram egressus, præmisso equitatu, ad Rhodanum movi castra. Equestri prœlio, quâ parte copiarum conserendi manum fortuna data est, hostem fudi: peditum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur, quia assequi terrâ non poteram, regressus ad naves, quantâ maximâ celeritate potui, tanto maris terrarumque circuitu, in radicibus Alpium obvius fui. Huic timendo hosti utrùm, quum declinarem certamen, improvisus incidisse videor, an occurrere in vestigiis ejus? lacessere ac trahere ad decernendum? Experiri juvat, utrùm alios repentè Karthaginienses per viginti annos terra ediderit: an iidem sint, qui ad Ægates pugnaverunt insulas, & quos ab Eryce duodevicenis denariis æstimatos emisistis. & utrùm Hannibal hic sit æmulus itinerum Herculis, ut ipse fert, an vectigalis stipendiariusque & servus populi Romani à patre relictus: quem nisi Saguntinum scelus agitaret, respiceret profectò, si non patriam victam, domum certè patremque, & fœdera Hamilcaris scripta manu. qui, jussus à consule nostro, præsidium deduxit ab Eryce: qui graves impositas victis Karthaginiensibus leges fremens mœrensque accepit: qui decedere Siciliâ, qui stipendium populo Romano dare pactus est. Itaque vos ego, milites, non eo solùm animo, quo adversus alios hostes soletis, pugnare velim; sed cum indignatione quadam atque ira; velut si servos videatis vestros arma repente contra vos ferentes. Licuit ad Erycem clausos, ultimo supplicio humanorum, fame interficere: licuit victricem classem in Africam trajicere, atque intra paucos dies sine ullo certamine Karthaginem delere. Veniam dedimus precantibus: emisimus ex obsidione: pacem cum victis fecimus: tutelæ deinde nostræ duximus, quum Africo bello urgerentur. Pro his impertitis, furiosum juvenem sequentes, oppugnatum patriam nostram veniunt. Atque utinam pro decore tantùm hoc vobis, & non pro salute, esset certamen. non de possessione

ne

ne Siciliæ ac Sardiniæ, de quibus quondam agebatur, sed pro Italia vobis est pugnandum: nec est alius ab tergo exercitus, qui, nisi nos vincimus, hosti obsistat; nec Alpes aliæ sunt, quas dum superant, comparari nova possint præsidia. hic est obstandum, milites, velut si ante Romana mœnia pugnemus. Unusquisque se non corpus suum, sed conjugem ac liberos parvos armis protegere putet: nec domesticas solùm agitet curas, sed identidem hoc animo reputet, nostras nunc intueri manus senatum populumque Romanum. qualis nostra vis virtusque fuerit, talem deinde fortunam illius urbis ac Romani imperii fore.

XLII. Hæc apud Romanos consul. Hannibal, rebus priùs, quàm verbis, adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu, captivos montanos vinctos in medio statuit; armisque Gallicis ante eorum pedes projectis, interrogare interpretem jussit, ecquis, si vinculis levaretur, armaque & equum victor acciperet, decertare ferro vellet? Quum ad unum omnes ferrum pugnamque poscerent, & dejecta in id sors esset, se quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen legeret. Ut cujusque sors exciderat, alacer, inter gratulantes gaudio exsultans, cum sui moris tripudiis arma raptim capiebat. ubi verò dimicarent, is habitus animorum non inter ejusdem modò conditionis homines erat, sed etiam inter spectantes vulgò, ut non vincentium magis, quàm bene morientium, fortuna laudaretur.

XLIII. Dum sic aliquot spectatis paribus affectos dimisisset, concione inde advocatâ, ita apud eos locutus fertur: *Si, quem animum in alienæ sortis exemplò paulo antè habuistis, eundem mox in æstimanda fortuna vestra habueritis, vicimus, milites. neque enim spectaculum modò illud, sed quædam velut imago vestræ conditionis erat. Ac nescio, an majora vincula majoresque necessitates vobis, quàm captivis vestris, fortuna circumdederit. Dextrâ lævâque duo maria claudunt, nullam, ne ad effugium quidem, navem habentibus. circà Padus amnis, major Padus ac violentior Rhodano;*

dano; ab tergo Alpes urgent, vix integris vobis ac vigentibus transitæ. Hîc vincendum aut moriendum, milites, est, ubi primùm hosti occurristis. & eadem fortuna, quæ necessitatem pugnandi imposuit, præmia vobis ea victoribus proponit, quibus ampliora homines ne ab Diis quidem immortalibus optare solent. Si Siciliam tantùm ac Sardiniam, parentibus nostris ereptas, nostrâ virtute recuperaturi essemus, satis tamen ampla pretia essent. quicquid Romani tot triumphis partum congestumque possident, id omne vestrum cum ipsis dominis futurum est. In hanc tam opimam mercedem, agite, cum Diis bene juvantibus arma capite. Satis adhuc in vastis Lusitaniæ Celtiberiæque montibus, pecora consectando, nullum emolumentum tot laborum periculorumque vestrorum vidistis: tempus est jam, opulenta vos ac ditia stipendia facere, & magna operæ pretia mereri, tantam itineris per tot montes fluminaque & tot armatas gentes emensos. Hîc vobis terminum laborum fortuna dedit: hîc dignam mercedem emeritis stipendiis dabit. Nec, quàm magni nominis bellum est, tam difficilem existimâritis victoriam fore. sæpe & contemptus hostis cruentum certamen edidit, & inclyti populi regesque perlevi momento victi sunt. Nam, dempto hoc uno fulgore nominis Romani, quid est, cur illi vobis comparandi sint? Ut viginti annorum militiam vestram cum illa virtute, cum illa fortuna taceam; ab Herculis columnis, ab Oceano terminisque ultimis terrarum, per tot ferocissimos Hispaniæ & Galliæ populos vincentes huc pervenistis: pugnabitis cum exercitu tirone, hâc ipsâ æstate cæso, victo, circumsesso à Gallis, ignoto adhuc duci suo, ignorantique ducem. An me, in prætorio patris, clarissimi imperatoris, propè natum, certè eductum, domitorem Hispaniæ Galliæque, victorem eundem non Alpinarum modò gentium, sed ipsarum, quod multo magis est, Alpium, cum semestri hoc conferam duce, desertore exercitûs sui? Cui si quis, demptis signis, Pœnos Romanosque hodie ostendat, ignoraturum certum habeo, utrius exercitûs sit consul. Non ego illud parvi æstimo, milites, quòd nemo vestrûm est, cujus non ante oculos ipse sæpe militare aliquod ediderim facinus;

cui

cui non idem ego, virtutis spectator ac testis, notata temporibus locisque referre sua possim decora. Cum laudatis à me millies donatisque, alumnus priùs omnium vestrûm, quàm imperator, procedam acie adversus ignotos inter se ignorantesque.

XLIV. *Quocunque circumtuli oculos, plena omnia video animorum ac roboris; veteranum peditem, generosissimarum gentium equites frenatos & infrenatos, vos socios fidelissimos fortissimosque, vos Karthaginienses, quum ob patriam, tum ob iram justissimam, pugnaturos. Inferimus bellum, infestisque signis descendimus in Italiam, tanto audaciùs fortiúsque pugnaturi, quanto major spes, major est animus inferentis vim, quàm arcentis. Accendit præterea animos & stimulat dolor, injuria, indignitas. ad supplicium depoposcerunt me ducem primùm, deinde vos omnes, qui Saguntum oppugnâssetis: deditos ultimis cruciatibus affecturi fuerunt. Crudelissima ac superbissima gens sua omnia suique arbitrii facit. cum quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, se modum imponere æquum censet: circumscribit includitque nos terminis montium fluminumque, quos ne excedamus: neque eos, quos statuit, terminos observat. Ne transieris Iberum: ne quid rei tibi sit cum Saguntinis. Ad Iberum est Saguntum: nusquam te vestigio moveris. Parum est, quòd veterrimas provincias meas Siciliam & Sardiniam adimis. etiam Hispanias? & inde cessero, in Africam transcendes. Transcendes autem, dico? duos consules hujus anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam miserunt. nihil usquam nobis relictum est, nisi quod armis vindicârimus. Illis timidis & ignavis licet esse, qui respectum habent, quos suus ager, sua terra, per tuta ac pacata itinera fugientes, accipient: vobis necesse est fortibus viris esse, &, omnibus inter victoriam mortemve certâ desperatione abruptis, aut vincere, aut, si fortuna dubitabit, in prælio potiùs, quàm in fuga, mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus destinatumque in animo est, iterum dicam, vicistis: nullum momentum ad vincendum homini ab Diis immortalibus acrius datum est.*

XLV. His

XLV. His adhortationibus quum utrinque ad certàmen accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum jungunt, tutandique pontis causâ castellum insuper imponunt. Pœnus, opere occupatis hostibus, Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi Romani agros mittit. Gallis parci quàm maximè jubet, principumque animos sollicitari ad defectionem. Ponte perfecto, traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium, quinque millia passuum à Victumviis consedit. Ibi Hannibal castra habebat: revocatoque properè Maharbale atque equitibus, quum instare certamen cerneret, nihil unquam satis dictum præmonitumque ad cohortandos milites ratus, vocatis ad concionem certa præmia pronunciat, in quorum spem pugnarent. *Agrum sese daturum esse in Italia, Africa, Hispania, ubi quisque velit, immunem ipsi, qui accepisset, liberisque; qui pecuniam, quàm agrum, maluisset, ei se argento satisfacturum: qui sociorum cives Karthaginienses fieri vellent, potestatem facturum: qui domos redire mallent, daturum se operam, ne cujus suorum popularium mutatam secum fortunam esse vellent.* Servis quoque dominos prosecutis libertatem proponit, binaque pro his mancipia dominis se redditurum. Eaque ut rata scirent fore, agnum lævâ manu, dextrâ silicem retinens, si falleret, Jovem ceterosque precatus Deos, ita se mactarent, quemadmodum ipse agnum mactâsset, secundùm precàtionem caput pecudis saxo elisit. Tum verò omnes, velut Diis auctoribus in spem suam quisque acceptis, id moræ, quod nondum pugnarent, ad potienda sperata rati, prœlium uno animo & voce unâ poscunt.

XLVI. Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas erat, super cetera recentibus etiam territos prodigiis. nam & lupus intraverat castra, laniatisque obviis, ipse intactus evaserat; & examen apum in arbore prætorio imminente consederat. Quibus procuratis, Scipio, cum equitatu jaculatoribusque expeditis profectus

ad

ad castra hostium, exque propinquo copias, quantæ, & cujus generis essent, speculandas, obvius fit Hannibali, & ipsi cum equitibus ad exploranda circà loca progresso. neutri alteros primò cernebant: densior deinde incessu tot hominum equorumque oriens pulvis signum propinquantium hostium fuit. Constitit utrumque agmen, & prœlio sese expediebant. Scipio jaculatores & Gallos equites in fronte locat; Romanos, sociorumque quod roboris fuit, in subsidiis. Hannibal frenatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. Vixdum clamore sublato, jaculatores fugerunt inter subsidia ad secundam aciem. inde equitum certamen erat aliquamdiu anceps. dein, quia turbabant equos pedites intermixti, multis labentibus ex equis, aut desilientibus, ubi suos premi circumventos vidissent, jam magna ex parte ad pedes pugna ierat: donec Numidæ, qui in cornibus erant, circumvecti paululum, ab tergo se ostenderunt. Is pavor perculit Romanos, auxitque pavorem consulis vulnus, periculumque intercursu tum primùm pubescentis filii propulsatum. Hic erit juvenis, penes quem perfecti hujusce bellì laus est, Africanus ob egregiam victoriam de Hannibale Pœnisque appellatus. Fuga tamen effusa jaculatorum maximè fuit, quos primos Numidæ invaserunt. Alius confertus equitatus consulem in medium acceptum, non armis modò, sed etiam corporibus suis, protegens, in castra, nusquam trepidè neque effusè cedendo, reduxit. Servati consulis decus Cœlius ad servum natione Ligurem delegat. malim equidem de filio verum esse, quod & plures tradidere auctores, & fama obtinuit.

XLVII. Hoc primum cum Hannibale prœlium fuit; quo facilè apparuit, & equitatu meliorem Pœnum esse, & ob id campos patentes, quales sunt inter Padum Alpesque, bello gerendo Romanis aptos non esse. Itaque proximà nocte, jussis militibus vasa silentio colligere,

castra ab Ticino mota, festinatumque ad Padum est; ut ratibus, quibus junxerat flumen, nondum resolutis, sine tumultu atque insectatione hostis, copias trajiceret. Priùs Placentiam pervenere, quàm satis sciret Hannibal ab Ticino profectos: tamen ad sexcentos moratorum in citeriore ripa, segniter ratem solventes, cepit. transire non potuit pontem, ut extrema resoluta erant, totâ rate in secundam aquam labente. Cœlius auctor est, Magonem cum equitatu & Hispanis peditibus flumen extemplo transnâsse; ipsum Hannibalem per superiora Padi vada exercitum traduxisse, elephantis in ordinem ad sustinendum impetum fluminis oppositis. Ea peritis amnis ejus vix fidem fecerint. nam neque equites, armis equisque salvis, tantam vim fluminis superâsse verisimile est, ut jam Hispanos omnes inflati transvexerint utres. & multorum dierum circuitu Padi vada petenda fuerant, quà exercitus gravis impedimentis traduci posset. Potiores apud me auctores sunt, qui biduo vix locum rate jungendo flumini inventum tradunt; eâ cum Magone equites Hispanorum expeditos præmissos. dum Hannibal, circa flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, trajicit gravius peditum agmen, interim Mago equitesque ab transitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hostes contendunt. Hannibal paucis post diebus sex millia à Placentia castra communivit, & postero die, in conspectu hostium acie directâ, potestatem pugnæ fecit.

XLVIII. Insequenti nocte cædes in castris Romanis, tumultu tamen quàm re major, ab auxiliaribus Gallis facta est. ad duo millia peditum & ducenti equites, vigilibus ad portas trucidatis, ad Hannibalem transfugiunt: quos Pœnus benignè allocutus, & spe ingentium donorum accensos, in civitates quemque suas, ad sollicitandos popularium animos dimisit. Scipio, cædem eam signum defectionis omnium Gallorum esse

esse ratus, contactosque eo scelere, velut injectâ rabie, ad arma ituros; quanquam gravis adhuc vulnere erat, tamen quartâ vigiliâ noctis insequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium, in loca altiora collesque impeditiores equiti castra movet. Minùs, quàm ad Ticinum, fefellit: missisque Hannibal primùm Numidis, deinde omni equitatu, turbâsset utique novissimum agmen, ni aviditate prædæ in vacua Romana castra Numidæ devertissent. Ibi dum, perscrutantes loca omnia castrorum, nullo satis digno moræ pretio tempus terunt, emissus hostis de manibus est: & quum jam transgressos Trebiam Romanos, metantesque castra conspexissent, paucos moratorum occiderunt, citra flumen interceptos. Scipio, nec vexationem vulneris in via jactanti ultrà patiens, & collegam (jam enim & revocatum ex Sicilia audierat) ratus exspectandum, locum, qui prope flumen tutissimus stativis est visus, delectum communiit. Nec procul inde Hannibal quum consedisset, quantum victoriâ equestri elatus, tantum anxius inopiâ, quæ per hostium agros euntem, nusquam præparatis commeatibus, major in dies excipiebat, ad Clastidium vicum, quò magnum frumenti numerum congesserant Romani, mittit. ibi quum vim pararent, spes facta proditionis: nec sanè magno pretio, nummis aureis quadringentis, Dasio Brundusino præfecto præsidii corrupto, traditur Hannibali Clastidium. id horreum fuit Pœnis sedentibus ad Trebiam. In captivos ex tradito præsidio, ut fama clementiæ in principio rerum colligeretur, nihil sævitum est.

XLIX. Quum ad Trebiam terrestre constitisset bellum, interim circa Siciliam insulasque Italiæ imminentes, & à Sempronio consule, & ante adventum ejus, terrâ marique res gestæ. viginti quinqueremes cum mille armatis ad depopulandam oram Italiæ à Karthaginiensibus missæ, novem Liparas, octo insulam Vulcani tenuerunt, tres in fretum avertit æstus. Ad eas

conſpectas à Meſſana duodecim naves ab Hierone rege Syracuſanorum miſſæ, qui tum fortè Meſſanæ erat, conſulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas naves Meſſanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captivis, præter viginti naves, cujus ipſi claſſis eſſent, in Italiam miſſas, quinque & triginta alias quinqueremes Siciliam petere ad ſollicitandos veteres ſocios. Lilybæi occupandi præcipuam curam eſſe; credere eâdem tempeſtate, quâ ipſi disjecti forent, eam quoque claſſem ad Ægates inſulas dejectam. Hæc ſicut audita erant, rex M. Æmilio prætori, cujus Sicilia erat provincia, perſcribit, monetque, Lilybæum firmo teneret præſidio. Extemplo & circa prætorem ad civitates miſſi legati tribunique, qui ſuos ad curam cuſtodiæ intenderent; ante omnia Lilybæum teneri: ad apparatum belli, edicto propoſito, ut ſocii navales decem dierum cocta cibaria ad naves deferrent; ubi ſignum datum eſſet, ne quis moram conſcendendi faceret: perque omnem oram qui erant, ex ſpeculis proſpicerent adventantem hoſtium claſſem. Simul itaque (quanquam de induſtria morati curſum navium erant Karthaginienſes, ut ante lucem accederent Lilybæum) præſenſum tamen eſt, quia & luna pernox erat, & ſublatis armamentis veniebant; extemplo datum è ſpeculis ſignum, & in oppido ad arma conclamatum eſt, & in naves conſcenſum: pars militum in muris portarumque ſtationibus, pars in navibus erant. Et Karthaginienſes, quia rem fore haud cum imparatis cernebant, uſque ad lucem portu ſe abſtinuerunt, demendis armamentis eo tempore aptandâque ad pugnam claſſe abſumpto. Ubi illuxit, recepere claſſem in altum, ut ſpatium pugnæ eſſet, exitumque liberum è portu naves hoſtium haberent. Nec Romani detrectavere pugnam, & memoriâ circa ea ipſa loca geſtarum rerum freti, & militum multitudine ac virtute.

L. Ubi in altum evecti ſunt, Romanus conſerere pugnam

gnam, & ex propinquo vires conferre velle: contrà eludere Pœnus, & arte, non vi, rem gerere, naviumque, quàm virorum aut armorum, malle certamen facere. nam ut sociis navalibus affatim instructam classem, ita inopem milite habebant: &, sicubi conserta navis esset, haudquaquam par numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod ubi animadversum est, & Romanis multitudo sua auxit animum, & paucitas illis minuit. Extemplo septem naves Punicæ circumventæ; fugam ceteræ ceperunt. Mille & septingenti fuere in navibus capti, milites nautæque; in his tres nobiles Karthaginiensium. Classis Romana incolumis, unâ tantùm perforatâ navi, sed eâ quoque ipsâ reduce, in portum rediit. Secundùm hanc pugnam, nondum gnaris ejus, qui Messanæ erant, Ti. Sempronius consul Messanam venit. Ei fretum intranti rex Hiero classem ornatam obviam duxit: transgressusque ex regia in prætoriam navem, gratulatus sospitem cum exercitu & navibus advenisse, precatusque prosperum ac felicem in Siciliam transitum; statum deinde insulæ & Karthaginiensium conata exposuit: pollicitusque est, quo animo priore bello populum Romanum juvenis adjuvisset, eo senem adjuturum. Frumentum vestimentaque sese legionibus consulis sociisque navalibus gratis præbiturum. grande periculum Lilybæo maritimisque civitatibus esse, & quibusdam volentibus novas res fore. Ob hæc consuli nihil cunctandum visum, quin Lilybæum classe peteret: & rex regiaque classis unà profecti. navigantes inde, pugnatum ad Lilybæum, fusasque & captas hostium naves, accepere.

LI. A Lilybæo consul, Hierone cum classe regia dimisso, relictoque prætore ad tuendam Siciliæ oram, ipse in insulam Melitam, quæ à Karthaginiensibus tenebatur, trajecit. Advenienti Hamilcar, Gisgonis filius, præfectus præsidii, cum paulo minus duobus millibus militum, oppidumque cum insula traditur: inde

post paucos dies reditum Lilybæum, captivique & à consule & à prætore, præter insignes nobilitate viros, sub corona venierunt. Postquam ab ea parte satis tutam Siciliam censebat consul, ad insulas Vulcani (quia fama erat, stare ibi Punicam classem) trajecit. nec quisquam hostium circa eas insulas inventus. Jam fortè transmiserant ad vastandam Italiæ oram: depopulatoque Vibonensi agro, urbem etiam terrebant. Repetenti Siciliam consuli exscensio hostium in agrum Vibonensem facta nunciatur: literæque ab senatu de transitu in Italiam Hannibalis, &, ut primo quoque tempore collegæ ferret auxilium, missæ traduntur. Multis simul anxius curis, exercitum, extemplo in naves impositum, Ariminum supero mari misit: Sex. Pomponio legato cum viginti quinque longis navibus Vibonensem agrum maritimamque oram Italiæ tuendam attribuit: M. Æmilio prætori quinquaginta navium classem explevit: ipse, compositis Siciliæ rebus, decem navibus oram Italiæ legens, Ariminum pervenit: inde cum exercitu suo profectus ad Trebiam flumen, collegæ conjungitur.

LII. Jam ambo consules, & quicquid Romanarum virium erat, Hannibali oppositum, aut illis copiis defendi posse Romanum imperium, aut spem nullam aliam esse, satis declarabat. Tamen consul alter, equestri prœlio uno & vulnere suo minutus, trahi rem malebat: recentis animi alter, eoque ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumque agri est, Galli tum incolebant; in duorum præpotentium populorum certamine, per ambiguum favorem, haud dubiè gratiam victoris spectantes. Id Romani, ne quid modò moverent, æquo satis, Pœnus periniquo animo ferebat, ab Gallis accitum se venisse ad liberandos eos, dictitans. Ob eam iram, simul ut prædâ militem aleret, duo millia peditum & mille equites, Numidas plerosque, mixtos quosdam & Gallos, populari omnem

omnem deinceps agrum usque ad Padi ripas jussit. Egentes ope Galli, quum ad id dubios servâssent animos, coacti ab auctoribus injuriæ ad vindices futuros declinant: legatisque ad consulem missis, auxilium Romanorum terræ, ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti, orant. Cornelio nec causa, nec tempus agendæ rei placebat: suspectaque ei gens erat, quum ob infida multa facinora, tum, ut alia vetustate obsolevissent, ob recentem Bojorum perfidiam. Sempronius contrà, continendis in fide sociis maximum vinculum esse primos, qui eguissent ope, defensos, censebat. Tum, collegâ cunctante, equitatum suum, mille peditum jaculatoribus ferme admixtis, ad defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. Ii, sparsos & incompositos, ad hoc graves prædâ plerosque, quum inopinatos invasissent, ingentem terrorem cædemque ac fugam usque ad castra stationesque hostium fecere: unde multitudine effusâ pulsi, rursus subsidio suorum prœlium restituere. Variâ inde pugnâ sequentes, quanquam ad extremum æquâssent certamen, major tamen hostium Romanis fama victoriæ fuit.

LIII. Ceterùm nemini omnium major justiorque, quàm ipsi consuli, videri. gaudio efferri, *quâ parte copiarum alter consul victus foret, eâ se vicisse. restitutos ac refectos militibus animos, nec quemquam esse, præter collegam, qui dilatam dimicationem vellet: eum, animo magis, quàm corpore, ægrum, memoriâ vulneris aciem ac tela horrere. Sed non esse cum ægro senescendum. Quid enim ultrà differri aut teri tempus? Quem tertium consulem, quem alium exercitum exspectari? Castra Karthaginiensium in Italia, ac propè in conspectu urbis esse. non Siciliam ac Sardiniam victis ademptas, nec cis Iberum Hispaniam peti, sed solo patrio terrâque, in qua geniti forent, pelli Romanos. Quantum ingemiscant,* inquit, *patres nostri, circa mœnia Karthaginis bellare soliti, si videant nos, progeniem suam, duos consules consularesque exercitus, in media Italia paventes intra castra?*

stra? Parum, quod inter Alpes Apenninumque agri sit, sua ditionis fecisse? Hæc assidens ægro collegæ, hæc in prætorio propè concionabundus agere. Stimulabat & tempus propinquum comitiorum, ne in novos consules bellum differretur, & occasio in se unum vertendæ gloriæ, dum æger collega erat. Itaque, nequicquam dissentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen milites jubet. Hannibal, quum, quid optimum foret hosti, cerneret, vix ullam spem habebat, temere atque improvidè quicquam consules acturos. quum alterius ingenium, famâ priùs, deinde re cognitum, percitum ac ferox sciret esse, ferociusque factum prospero cum prædatoribus suis certamine crederet; adesse gerendæ rei fortunam haud diffidebat. cujus ne quod prætermitteret tempus, sollicitus intentusque erat, dum tiro hostium esset miles, dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus faceret, dum Gallorum animi vigerent: quorum ingentem multitudinem sciebat segniùs secuturam, quanto longiùs ab domo traherentur. Quum ob hæc taliaque speraret propinquum certamen, & facere, si cessaretur, cuperet; speculatoresque Galli, ad ea exploranda, quæ vellet, tutiores, quia in utrisque castris militabant, paratos pugnæ esse Romanos retulissent; locum insidiis circumspectare Pœnus cœpit.

LIV. Erat in medio rivus, præaltis utrinque clausus ripis, & circà obsitus palustribus herbis &, quibus inculta ferme vestiuntur, virgultis vepribusque. quem ubi ad equites quoque tegendos satis latebrosum locum circumvectus ipse oculis perlustravit: *Hic erit locus*, Magoni fratri ait, *quem teneas. Delige centenos viros ex omni pedite atque equite; cum quibus ad me vigiliâ primâ venias. Nunc corpora curare tempus est.* Ita prætorium missum. mox cum delectis Mago aderat. *Robora virorum cerno,* inquit Hannibal. *sed, ut & numero etiam, non animis modò, valeatis, singulis vobis novenos ex turmis manipulisque vestri similes eligite: Mago locum monstrabit, quem inside-*

insideatis. Hostem caecum ad has belli artes habebitis. Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimissis, Hannibal primâ luce Numidas equites, transgressos Trebiam flumen, obequitare jubet hostium portis, jaculandoque in stationes elicere ad pugnam hostem: injecto deinde certamine, cedendo sensim citra flumen pertrahere. Hæc mandata Numidis. ceteris ducibus peditum equitumque præceptum, ut prandere omnes juberent: armatos deinde, instratisque equis, signum exspectare. Sempronius, ad tumultum Numidarum primùm omnem equitatum, ferox ea parte virium, deinde sex millia peditum, postremò omnes copias ad destinatum jam antè consilio, avidus certaminis, eduxit. Erat fortè brumæ tempus & nivalis dies in locis Alpibus Apenninoque interjectis, propinquitate etiam fluminum ac paludium prægelidis. ad hoc raptim eductis hominibus atque equis, non capto antè cibo, non ope ullâ ad arcendum frigus adhibitâ, nihil caloris inerat: & quicquid auræ fluminis appropinquabant, afflabat acrior frigoris vis. Ut verò refugientes Numidas insequentes aquam ingressi sunt, (& erat pectoribus tenus aucta nocturno imbri) tum utique egressis rigere omnibus corpora, ut vix armorum tenendorum potentia essent, & simul lassitudine procedente jam die, fame etiam deficere.

LV. Hannibalis interim miles, ignibus antè tentoria factis, oleoque per manipulos, ut mollirent artus, misso, & cibo per otium capto, ubi transgressos flumen hostes nunciatum est, alacer animis corporibusque arma capit, atque in aciem procedit. Baliares locat ante signa, levem armaturam, octo ferme millia hominum; dein graviorem armis peditem, quod virium, quod roboris erat: in cornibus circumfudit decem millia equitum; & ab cornibus in utramque partem divisos elephantos statuit. Consul effusos sequentes equites, quum ab resistentibus subitò Numidis incauti

 excipe-

exciperentur, ſigno receptui dato, revocatos circumdedit peditibus. Duodeviginti millia Romani erant, ſociûm nominis Latini viginti; auxilia præterea Cenomanorum. ea ſola in fide manſerat Gallica gens. his copiis concurſum eſt. Prœlium à Baliaribus ortum eſt; quibus quum majore robore legiones obſiſterent, deductæ propere in cornua leves armaturæ ſunt. quæ res effecit, ut equitatus Romanus extemplo urgeretur: nam quum vix jam per ſe reſiſterent decem millibus equitum quatuor millia, & feſſi pleriſque integris, obruti ſunt inſuper velut nube jaculorum à Baliaribus conjectâ. ad hoc elephanti, eminentes ab extremis cornibus, (equis maximè non viſu modò, ſed odore inſolito territis) fugam latè faciebant. Pedeſtris pugna par animis magis, quàm viribus, erat; quas recentes Pœnus, paulo antè curatis corporibus, in prœlium attulerat: contrà, jejuna feſſaque corpora Romanis & rigentia gelu torpebant. reſtitiſſent tamen animis, ſi cum pedite ſolùm foret pugnatum. Sed & Baliares, pulſo equite, jaculabantur in latera, & elephanti jam in mediam peditum aciem ſeſe tulerant: & Mago Numidæque, ſimul latebras eorum improvida præterlata acies eſt, exorti ab tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere. Tamen in tot circumſtantibus malis manſit aliquamdiu immota acies, maximè præter ſpem omnium adverſus elephantos. eos velites, ad id ipſum locati, verutis conjectis & avertêre, & inſecuti averſos ſub caudis, quà maximè molli cute vulnera accipiunt, fodiebant.

LVI. Trepidanteſque propè jam in ſuos conſternatos medià acie in extremam, ad ſiniſtrum cornu, adverſus Gallos auxiliares agi juſſit Hannibal. Extemplo haud dubiam fecere fugam. additus quoque novus terror Romanis, ut fuſa auxilia ſua viderunt. Itaque, quùm jam in orbem pugnârent, decem millia ferme hominum, quum alii evadere nequiſſent, medià Afro-

rum acie, quæ Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti cæde hostium perrupere. &, quum neque in castra reditus esset flumine interclusis, neque præ imbri satis decernere possent, quà suis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factæ: &, qui flumen petiere, aut gurgitibus absumpti sunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab hostibus oppressi. qui passim per agros fugâ sparsi erant, vestigia cedentis sequentes agminis, Placentiam contendêre: aliis timor hostium audaciam ingrediendi flumen fecit, transgressique in castra pervenerunt. Imber nive mixtus, & intoleranda vis frigoris, & homines multos, & jumenta, & elephantos propè omnes, absumpsit. Finis insequendi hostis Pœnis flumen Trebia fuit: & ita torpentes gelu in castra rediere, ut vix lætitiam victoriæ sentirent. Itaque nocte insequenti, quum præsidium castrorum, & quod reliquum ex magna parte militum erat, ratibus Trebiam trajicerent, aut nihil sensère, obstrepente pluviâ; aut, quia jam moveri præ lassitudine nequibant ac vulneribus, sentire sese dissimulârunt: quietisque Pœnis, tacito agmine ab Scipione consule exercitus Placentiam est perductus: inde Pado trajectus Cremonam, ne duorum exercituum hibernis una colonia premeretur.

LVII. Romam tantus terror ex hac clade perlatus est, ut jam ad urbem crederent infestis signis hostem venturum; nec quicquam spei aut auxilii esse, quo portis mœnibusque vim arcerent. *Uno consule ad Ticinum victo, altero ex Sicilia revocato, duobus consulibus, duobus consularibus exercitibus victis, quos alios duces, quas alias legiones esse, quæ arcessantur?* Ita territis Sempronius consul advenit, ingenti periculo per effusos passim ad prædandum hostium equites (audaciâ magis, quàm consilio aut spe fallendi, resistendive si non falleret) transgressus. Id quod unum maximè in præsentia desiderabatur, comitiis consularibus habitis, in hiberna red-

 iit,

ilt. Creati consules Cn. Servilius, & C. Flaminius. Ceterùm ne hiberna quidem Romanis quieta erant, vagantibus passim Numidis equitibus, &, quà his impeditiora erant, Celtiberis, Lusitanisque. Omnes igitur clausi undique commeatus erant, nisi quos Pado naves subveherent. Emporium prope Placentiam fuit, & opere magno munitum, & valido firmatum præsidio. ejus castelli oppugnandi spe cum equitibus ac levi armatura profectus Hannibal, quum plurimum in celando incepto ad effectum spei habuisset, nocte adortus, non fefellit vigiles. Tantus repentè clamor est sublatus, ut Placentiæ quoque audiretur. Itaque sub lucem cum equitatu consul aderat, jussis quadrato agmine legionibus sequi. Equestre prœlium interim commissum: in quo, quia saucius Hannibal pugnâ excessit, pavore hostibus injecto, defensum egregiè præsidium est. Paucorum inde dierum quiete sumptâ, & vixdum satis percurato vulnere, ad Victumvias ire pergit oppugnandas. Id emporium à Romanis Gallico bello fuerat munitum. inde locum frequentaverant accolæ mixti undique ex finitimis populis; & tum terror populationum eò plerosque ex agris compulerat. Hujus generis multitudo, famâ impigre defensi ad Placentiam præsidii accensa, armis arreptis obviàm Hannibali procedit. Magis agmina, quàm acies, in via concurrerunt; &, quum ex altera parte nihil, præter inconditam turbam, esset, in altera & dux militi, & duci fidens miles, ad triginta quinque millia hominum à paucis fusa. Postero die, deditione factâ, præsidium intra mœnia accepere: jussique arma tradere quum dicto paruissent, signum repentè victoribus datur, ut tanquam vi captam urbem diriperent. neque ulla, quæ in tali re memorabilis scribentibus videri solet, prætermissa clades est: adeo omnis libidinis, crudelitatisque, & inhumanæ superbiæ editum in miseros est exemplum. Hæ fuere hibernæ expeditiones Hannibalis.

LVIII. Haud

LVIII. Haud longis inde temporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est: & ad prima ac dubia signa veris profectus ex hibernis, in Etruriam ducit, eam quoque gentem, sicut Gallos Liguresque, aut vi aut voluntate adjuncturus. Transeuntem Apenninum adeò atrox adorta tempestas est, ut Alpium fœditatem propè superaverit. Vento mixtus imber quum ferretur in ipsa ora, primò, quia aut arma omittenda erant, aut contrà enitentes vertice intorti affligebantur, constitere: dein, quum jam spiritum includeret, nec reciprocare animam sineret, aversi à vento parumper consedere. Tum verò ingenti sono cœlum strepere, & inter horrendos fragores micare ignes. capti auribus & oculis metu omnes torpere. Tandem, effuso imbre, quum eo magis accensa vis venti esset, ipso illo, quo deprehensi erant, loco castra ponere necessarium visum est. Id verò laboris velut de integro initium fuit. nam nec explicare quicquam, nec statuere poterant: nec, quod statutum esset, manebat, omnia perscindente vento & rapiente. & mox aqua levata vento, quum super gelida montium juga concreta esset, tantum nivosæ grandinis dejecit, ut, omnibus omissis, procumberent homines, tegminibus suis magis obruti, quàm tecti. tantaque vis frigoris insecuta est, ut, ex illa miserabili hominum jumentorumque strage quum se quisque attollere ac levare vellet, diu nequiret, quia, torpentibus rigore nervis, vix flectere artus poterant. deinde, ut tandem agitando sese movere ac recepere animos, & raris locis ignis fieri est cœptus, ad alienam opem quisque inops tendere. Biduum eo loco, velut obsessi, mansere, multi homines, multa jumenta, elephanti quoque ex his, qui prœlio ad Trebiam facto superfuerant, septem absumpti.

LIX. Degressus Apennino retro ad Placentiam castra movit, & ad decem millia progressus consedit. postero die duodecim millia peditum, quinque equitum

tum adverſus hoſtem ducit. Nec Sempronius conſul (jam enim redierat ab Roma) detrectavit certamen: atque eo die tria millia paſſuum inter bina caſtra fuere. Poſtero die ingentibus animis, vario eventu, pugnatum eſt. primo concurſu adeo res Romana ſuperior fuit, ut non acie vincerent ſolùm, ſed pulſos hoſtes in caſtra perſequerentur; mox caſtra quoque oppugnarent. Hannibal, paucis propugnatoribus in vallo portiſque poſitis, ceteros confertos in media caſtra recepit, intentoſque ſignum ad erumpendum ſpectare jubet. Jam nona ferme diei hora erat, quum Romanus, nequicquam fatigato milite, poſtquam nulla ſpes erat potiundi caſtris, ſignum receptui dedit. Quod ubi Hannibal accepit, laxatamque pugnam & receſſum à caſtris vidit, extemplo equitibus dextrà lævâque emiſſis in hoſtem, ipſe cum peditum robore medius caſtris erupit. pugna rarò ulla magis ſæva, & cum utriuſque partis pernicie clarior fuiſſet, ſi extendi eam dies in longum ſpatium ſiviſſet. Nox accenſum ingentibus animis prœlium diremit. itaque acrior concurſus fuit, quàm cædes; &, ſicut æquata ferme pugna erat, ita clade pari diſceſſum eſt. ab neutra parte ſexcentis plus peditibus, & dimidium ejus equitum cecidit. Sed major Romanis, quàm pro numero, jactura fuit: quia equeſtris ordinis aliquot, & tribuni militum quinque, & præfecti ſociorum tres, ſunt interfecti. Secundùm eam pugnam Hannibal in Ligures, Sempronius Lucam conceſſit. Venienti in Ligures Hannibali per inſidias intercepti duo quæſtores Romani, C. Fulvius & L. Lucretius, cum duobus tribunis militum, & quinque equeſtris ordinis, ſenatorum ferme liberis, quo magis ratam fore cum his pacem ſocietatemque crederet, traduntur.

LX. Dum hæc in Italia geruntur, Cn. Cornelius Scipio, in Hiſpaniam cum claſſe & exercitu miſſus, quum, ab oſtio Rhodani profectus, Pyrenæoſque montes circumvectus, Emporiis appuliſſet claſſem, expoſito ibi exerci-

exercitu, orsus à Lacetanis, omnem oram usque ad Iberum flumen, partim renovandis societatibus, partim novis instituendis, Romanæ ditionis fecit. Inde conciliatâ clementiæ famâ, non ad maritimos modò populos, sed, in mediterraneis quoque ac montanis, ad ferociores jam gentes valuit: nec pax modò apud eos, sed societas etiam armorum, parata est: validæque aliquot auxiliorum cohortes ex iis conscriptæ sunt. Hannonis cis Iberum provincia erat: eum reliquerat Hannibal ad regionis ejus præsidium. itaque priùs, quàm alienarentur omnia, obviàm eundum ratus, castris in conspectu hostium positis, in aciem eduxit. nec Romano differendum certamen visum: quippe qui sciret, cum Hannone & Hasdrubale sibi dimicandum esse; malletque adversus singulos separatim, quàm adversus duos simul, rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit. Sex millia hostium cæsa, duo capta cum præsidio castrorum. nam & castra expugnata sunt, atque ipse dux cum aliquot principibus capiuntur: & Scissis, propinquum castris oppidum, expugnatur. Ceterùm præda oppidi parvi pretii rerum fuit; supellex barbarica, ac vilium mancipiorum. castra militem ditavere, non ejus modò exercitûs, qui victus erat, sed & ejus, qui cum Hannibale in Italia militabat, omnibus ferè caris rebus (ne gravia impedimenta ferentibus essent) citra Pyrenæum relictis.

LXI. Priusquam certa hujus cladis fama accideret, transgressus Iberum Hasdrubal cum octo millibus peditum, mille equitum, tanquam ad primum adventum Romanorum occursurus, postquam perditas res ad Scissim amissaque castra accepit, iter ad mare convertit. Haud procul Tarracone classicos milites navalesque socios, vagos palantesque per agros (quod ferme fit, ut secundæ res negligentiam creent) equite passim dimisso, cum magna cæde, majore fuga ad naves compellit. nec diutius circa ea loca morari ausus, ne à Scipione opprimeretur, trans Iberum sese recepit. Et Scipio, raptim

ad

ad famam novorum hostium agmine acto, quum in paucos præfectos navium animadvertisset, præsidio Tarracone modico relicto, Emporias cum classe rediit. Vixdum digresso eo, Hasdrubal aderat: &, Ilergetum populo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem impulso, cum eorum ipsorum juventute agros fidelium Romanis sociorum vastat. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis Iberum rursus cedit agro. Scipio, relictam ab auctore defectionis Ilergetum gentem quum infesto exercitu invasisset, compulsis omnibus Athanagiam, urbem (quæ caput ejus populi erat) circumsedit: intraque dies paucos, pluribus quàm antè obsidibus imperatis, Ilergetes, pecuniâ etiam mulctatos, in jus ditionemque recepit. Inde in Ausetanos prope Iberum, socios & ipsos Pœnorum, procedit: atque, urbe eorum obsessâ, Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte, haud procul jam urbe, quum intrare vellent, excepit insidiis. Cæsa ad duodecim millia: exuti penè omnes armis, domos passim palantes per agros diffugêre; nec obsessos alia ulla res, quàm iniqua oppugnantibus hiems, tutabatur. triginta dies obsidio fuit: per quos raró unquam nix minùs quatuor pedes alta jacuit: adeoque pluteos ac vineas Romanorum operuerat, ut ea sola, ignibus aliquoties conjectis ab hoste, etiam tutamentum fuerit. Postremò quum Amusitus princeps eorum ad Hasdrubalem profugisset, viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est.

LXII. Romæ aut circa urbem multa eâ hieme prodigia facta: aut (quod evenire solet, motis semel in religionem animis) multa nunciata, & temere credita sunt: in quîs ingenuum infantem semestrem in foro olitorio triumphum clamâsse: & foro boario bovem in tertiam contignationem suâ sponte escendisse, atque inde tumultu habitatorum territum sese dejecisse: & navium speciem de cœlo affulsisse, & ædem Spei, quæ est in foro olitorio, fulmine ictam: & Lanuvii hastam se commovisse: &

& corvum in ædem Junonis devolâsse, atque in ipso pulvinario consedisse: & in agro Amiternino multis locis hominum specie procul candidâ veste visos, nec cum ullo congressos: & in Piceno lapidibus pluisse; & Cære sortes extenuatas: & in Gallia lupum vigili gladium è vagina raptum abstulisse. Ob cetera prodigia libros adire decemviri jussi. quòd autem lapidibus pluisset in Piceno, novemdiale sacrum edictum, & subinde aliis procurandis propè tota civitas operata fuit. Jam primùm omnium urbs lustrata est, hostiæque majores, quibus editum est, Diis cæsæ; & donum ex auri pondo quadraginta Lanuvium ad Junonis portatum est; & signum æneum matronæ Junoni in Aventino dedicaverunt; & lectisternium Cære, ubi sortes attenuatæ erant, imperatum; & supplicatio Fortunæ in Algido; Romæ quoque & lectisternium Juventati, & supplicatio ad ædem Herculis nominatim; deinde universo populo circa omnia pulvinaria, indicta; & Genio majores hostiæ cæsæ quinque; & C. Atilius Serranus prætor vota suscipere jussus, si in decem annos respublica eodém stetisset statu. Hæc procurata votaque ex libris Sibyllinis, magna ex parte levaverant religione animos.

LXIII. Consulum designatorum alter Flaminius, cui eæ legiones, quæ Placentiæ hibernabant, sorte evenerant, edictum & literas ad consulem misit, ut is exercitus Idibus Martiis Arimini adesset in castris. Huic in provincia consulatum inire consilium erat, memori veterum certaminum cum Patribus; quæ tribunus plebis, & quæ postea consul, priùs de consulatu, qui abrogabatur, dein de triumpho habuerat; invisus etiam Patribus ob novam legem, quam Q. Claudius tribunus plebis adversùs senatum, uno Patrum adjuvante C. Flaminio, tulerat; ne quis senator, quive senatoris pater fuisset, maritimam navem, quæ plus quàm trecentarum amphorarum esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris vectandos. quæstus omnis Patribus indecorus visus.

ſus. Res, per ſummam contentionem acta, invidiam apud nobilitatem ſuaſori legis Flaminio, favorem apud plebem alterumque inde conſulatum, peperit. Ob hæc ratus auſpiciis ementiendis, Latinarumque feriarum morâ, & conſularibus aliis impedimentis retenturos ſe in urbe, ſimulato itinere privatus clam in provinciam abiit. Ea res, ubi palam facta eſt, novam inſuper iram infeſtis jam antè Patribus movit: *Non cum ſenatu modò, ſed jam cum Diis immortalibus, C. Flaminium bellum gerere. conſulem antè inauſpicatò factum revocantibus ex ipſa acie Diis atque hominibus non paruiſſe; & nunc conſcientiâ ſpretorum & Capitolium & ſolennem votorum nuncupationem fugiſſe: ne die initi magiſtratûs Jovis optimi maximi templum adiret: ne ſenatum, inviſus ipſe, & ſibi uni inviſum, videret conſuleretque: ne Latinas indiceret, Jovique Latiali ſolenne ſacrum in monte faceret: ne, auſpicatò profectus in Capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde cum lictoribus ad provinciam iret. Lixæ modo ſine inſignibus, ſine lictoribus, profectum clàm, furtim, haud aliter quàm ſi exilii causâ ſolum vertiſſet. magis pro majeſtate videlicet imperii Arimini, quàm Romæ, magiſtratum initurum, & in deverſorio hoſpitali, quàm apud penates ſuos, prætextam ſumpturum.* Revocandum univerſi retrahendumque cenſuerunt; & cogendum omnibus priùs præſentem in Deos hominesque fungi officiis, quàm ad exercitum & in provinciam iret. In eam legationem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius & M. Antiſtius profecti, nihilo magis eum moverunt, quàm priori conſulatu literæ moverant ab ſenatu miſſæ. Paucos poſt dies magiſtratum iniit, immolantique ei vitulus jam ictus è manibus ſacrificantium ſeſe quum proripuiſſet, multos circumſtantes cruore reſperſit. Fuga procul etiam major apud ignaros, quid trepidaretur, & concurſatio fuit. Id à pleriſque in omen magni terroris acceptum. Legionibus inde duabus à Sempronio prioris anni conſule, duabus à C. Atilio prætore acceptis, in Etruriam per Apennini tramites exercitus duci eſt cœptus.

LIBER XXII.

EPITOME.

II, III. H*Annibal, per continuas vigilias in paludibus oculo amisso, venit in Etruriam: per quas paludes quatriduo & tribus noctibus sine ulla requie iter fecit.* III, IV, &c. *C. Flaminius consul, homo temerarius, contra auspicia profectus, signis militaribus effossis, quæ tolli non poterant, & ab equo, quem conscenderat, per caput devolutus, insidiis ab Hannibale circumventus, ad Trasimenum lacum cum exercitu cæsus est.* VI. *Sex millia, quæ eruperant, fide ab Mabarbale datâ, perfidiâ Hannibalis vincta sunt.* VII. *Quum ad nuncium cladis Romæ luctus esset, duæ matres, ex insperato receptis filiis, gaudio mortuæ sunt.* X. *Ob hanc cladem ex Sibyllinis libris ver sacrum votum.* XII. *Quum deinde Q. Fabius Maximus dictator, adversus Hannibalem missus, nollet acie cum eo confligere, ne, contra ferocem tot victoriis hostem, territum adversis prœliis militem pugnæ committeret, &, opponendo se tantummodo, conatus Hannibalis impediret:* XIV, XXVI. *M. Minucius Magister equitum, ferox & temerarius, criminando dictatorem tanquam segnem & timidum, effecit, ut populi jussu æquaretur ei cum dictatore imperium;* XXVII. *divisoque exercitu, quum iniquo loco conflixisset, & in maximo discrimine legiones ejus essent,* XXIX. *superveniente cum exercitu Fabio Maximo, discrimine liberatus est. Quo beneficio victus castra cum eo junxit, &* patrem *eum salutavit; idemque facere milites jussit.* XVI. *Hannibal, vastatâ Campaniâ, inter Casilinum oppidum & Calliculam montem à Fabio clausus, sarmentis ad cornua boum alligatis & incensis, præsidium Romanorum, quod Calliculam insidebat, fugavit: & sic transgressus est saltum.* XXIII. *idemque Q. Fabii Maximi dictatoris, quum circumposita ureret, agro pepercit, ut illum tanquam proditorem*

suspectum

suspectum faceret. XLVII. *Æmilio deinde Paullo & Terentio Varrone consulibus & ducibus, cum maxima clade adversus Hannibalem ad Cannas pugnatum est :* XLIX. *cæsaque eo prœlio Romanorum quadraginta quinque millia, cum Paullo consule & senatoribus octoginta, consularibus atque prætoriis aut ædilitiis triginta.* LIII. *Post quam cladem quum à nobilibus adolescentibus propter desperationem consilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio tribunus militum, qui postea Africanus nuncupatus est, stricto super capita deliberantium ferro, juravit, se pro hoste habiturum eum, qui in verba sua non jurâsset ; effecitque, ut omnes minimè relictum iri à se Italiam jurejurando astringerentur.* VII, XIX, XX. &c. *Præterea trepidationem urbis & luctum, & res in Hispania meliore eventu gestas continet.* LVII. *Opimia & Floronia, Vestales virgines, incesti damnatæ sunt. Propter paucitatem verò militum, servorum octo millia armata sunt.* LX, LXI. *Captivi, quum potestas esset redimendi, redempti non sunt. Varroni obviàm itum est, & gratiæ actæ, quòd de republica non desperâsset.*

I. JAM ver appetebat, quum Hannibal ex hibernis movit; & nequicquam antè conatus transcendère Apenninum intolerandis frigoribus, & cum ingenti periculo moratus ac metu. Galli, quos prædæ populationumque conciverat spes, postquam pro eo, ut ipsi ex alieno agro raperent agerentque, suas terras sedem belli esse, premique utriusque partis exercituum hibernis viderent; verterunt retro ad Hannibalem ab Romanis odia ; petitusque sæpe principum insidiis, ipsorum inter se fraude, eâdem levitate, quâ consenserant, consensum indicantium, servatus erat; &, mutando nunc vestem, nunc tegumenta capitis, errore etiam sese ab insidiis munierat. Ceterùm hic quoque ei timor caussa fuit maturiùs movendi ex hibernis. Per idem tempus Cn. Servilius consul Romæ Idibus Martiis magistratum iniit. Ibi quum de republica retulisset,

ſet, redintegrata in C. Flaminium invidia eſt. *Duos ſe conſules creâſſe, unum habere. quod enim illi juſtum imperium, quod auſpicium eſſe? Magiſtratus id à domo, publicis privatiſque penatibus, Latinis feriis actis, ſacrificio in monte perfecto, votis rite in Capitolio nuncupatis, ſecum ferre: nec privatum auſpicia ſequi, nec ſine auſpiciis profectum in externo ea ſolo nova atque integra concipere poſſe.* Augebant metum prodigia ex pluribus ſimul locis nunciata: in Sicilia militibus aliquot ſpicula, in Sardinia autem in muro circumeunti vigilias equiti ſcipionem, quem manu tenuerat, arſiſſe, & littora crebris ignibus fulſiſſe, & ſcuta duo ſanguine ſudâſſe, & milites quoſdam ictos fulminibus, & ſolis orbem minui viſum: & Præneſte ardentes lapides cœlo cecidiſſe: & Arpis parmas in cœlo viſas, pugnantemque cum luna ſolem: & Capenæ duas interdiu lunas ortas: & aquas Cæretes ſanguine mixtas fluxiſſe; fontemque ipſum Herculis cruentis manâſſe ſparſum maculis: & in Antiati metentibus cruentas in corbem ſpicas cecidiſſe: & Faleriis cœlum findi velut magno hiatu viſum; quâque patuerit, ingens lumen effulſiſſe: ſortes ſuâ ſponte attenuatas, unamque excidiſſe, ita ſcriptam: MAVORS TELUM SUUM CONCUTIT: & per idem tempus Romæ ſignum Martis Appiâ viâ ad ſimulacra luporum ſudâſſe: & Capuæ ſpeciem cœli ardentis fuiſſe, lunæque inter imbrem cadentis. Inde minoribus etiam dictu prodigiis fides habita: Capras lanatas quibuſdam factas, & gallinam in marem, gallum in fœminam ſeſe vertiſſe. His, ſicut erant nunciata, expoſitis, auctoribuſque in curiam introductis, conſul de religione Patres conſuluit. Decretum, ut ea prodigia, partim majoribus hoſtiis, partim lactentibus, procurarentur: & uti ſupplicatio per triduum ad omnia pulvinaria haberetur. Cetera, quum decemviri libros inſpexiſſent, ut ita fierent, quemadmodum cordi eſſe Divi carminibus præfarentur. Decemvirorum monitu decretum eſt, Jovi

primum

primum donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret; Junoni Minervæque ex argento dona darentur; & Junoni Reginæ in Aventino, Junonique Sospitæ Lanuvii majoribus hostiis sacrificaretur; matronæque, pecuniâ collatâ, quantum conferre cuique commodum esset, donum Junoni Reginæ in Aventinum ferrent, lectisterniumque fieret; quin & libertinæ ut ipsæ, unde Feroniæ donum daretur, pecuniam pro facultatibus suis conferrent. Hæc ubi facta, decemviri Ardeæ in foro majoribus hostiis sacrificârunt. postremò Decembri jam mense ad ædem Saturni Romæ immolatum est, lectisterniumque imperatum, (& eum lectum senatores straverunt) & convivium publicum; ac per urbem Saturnalia diem ac noctem clamatum, populusque eum diem festum habere ac servare in perpetuum jussus.

II. Dum consul placandis Romæ Diis trahendoque delectu dat operam, Hannibal, profectus ex hibernis, quia jam Flaminium consulem Arretium pervenisse fama erat, quum aliud longius, ceterùm commodius, ostenderetur iter, propiorem viam per paludem petit, quâ fluvius Arnus per eos dies solito magis inundaverat. Hispanos & Afros, (id omne veterani erat robur exercitûs) admixtis ipsorum impedimentis, necubi consistere coactis necessaria ad usus deessent, primos ire jussit: sequi Gallos, ut id agminis medium esset; novissimos ire equites: Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen, maximè Gallos, si tædio laboris longæque viæ (ut est mollis ad talia gens) dilaberentur aut subsisterent, cohibentem. Primi, quâ modò præirent duces per præaltas fluvii ac profundas voragines, hausti penè limo immergentesque se, tamen signa sequebantur. Galli neque sustinere se prolapsi, neque assurgere ex voraginibus poterant; aut corpora animis, aut animos spe sustinebant: alii fessa ægre trahentes membra; alii, ubi semel victis tædio animis procu-

procubuissent, inter jumenta, & ipsa jacentia passim, morientes. maximéque omnium vigiliæ conficiebant, per quatriduum jam & tres noctes toleratæ. Quum, omnia obtinentibus aquis, nihil, ubi in sicco fessa sternerent corpora, inveniri posset, cumulatis in aquas sarcinis insuper incumbebant. jumentorum itinere toto prostratorum passim acervi tantùm, quod exstaret aquâ, quærentibus ad quietem parvi temporis necessarium cubile dabant. Ipse Hannibal, æger oculis, ex verna primùm intemperie variante calores frigoraque, elephanto, qui unus superfuerat, quo altiùs ab aqua exstaret, vectus; vigiliis tandem & nocturno humore palustrique cœlo gravante caput, & quia medendi nec locus nec tempus erat, altero oculo capitur.

III. Multis hominibus jumentisque fœdè amissis, quum tandem de paludibus emersisset, ubi primùm in sicco potuit, castra locat: certumque per præmissos exploratores habuit, exercitum Romanum circa Arretii mœnia esse. consulis deinde consilia atque animum, & situm regionum, itineraque, & copias ad commeatus expediendos, & cetera, quæ cognôsse in rem erat, summa omnia cum cura inquirendo exsequebatur. Regio erat in primis Italiæ fertilis, Etrusci campi, qui Fæsulas inter Arretiumque jacent, frumenti ac pecoris & omnium copiâ rerum opulenti. Consul ferox ab consulatu priore, & non modò legum ac Patrum majestatis, sed ne Deorum quidem satis metuens. Hanc insitam ingenio ejus temeritatem fortuna prospero civilibus bellicisque rebus successu aluerat. Itaque satis apparebat, nec Deos nec homines consulentem, ferociter omnia ac præpropere acturum. quóque pronior esset in vitia sua, agitare eum atque irritare Pœnus parat: &, lævâ relicto hoste, Fæsulas petens, medio Etruriæ agro prædatum profectus, quantam maximam vastitatem pótest, cædibus incendiisque consuli procul ostendit. Flaminius, qui ne quieto quidem

dem hoste ipse quieturus erat, tum verò, postquam res sociorum ante oculos prope suos ferri agique vidit, suum id dedecus ratus, per mediam jam Italiam vagari Pœnum, atque, obsistente nullo, ad ipsa Romana mœnia ire oppugnanda; ceteris omnibus in consilio salutaria magis, quàm speciosa, suadentibus, *collegam exspectandum, ut conjunctis exercitibus, communi animo consilioque rem gererent; interìm equitatu auxiliisque levium armorum ab effusa prædandi licentia hostem cobibendum*; iratus se ex consilio proripuit, signumque simul itineris pugnæque proposuit. *Quin imo Arretii ante mœnia sedeamus*, inquit, *hìc enim patria & penates sunt. Hannibal emissus è manibus perpopuletur Italiam, vastandoque & urendo omnia ad Romana mœnia perveniat*; *nec antè nos hinc moverimus, quàm, sicut olim Camillum ab Vejis, C. Flaminium ab Arretio Patres acciverint.* Hæc simul increpans, quum ociùs signa convelli juberet, & ipse in equum insiluisset, equus repentè corruit, consulemque lapsum super caput effudit. Territis omnibus, qui circà erant, velut fœdo omine incipiendæ rei, insuper nunciatur, signum, omni vi moliente signifero, convelli nequire. Conversus ad nuncium, *Num literas quoque*, inquit, *ab senatu affers, quæ me rem gerere vetent? Abi, nuncia, signum effodiant, si ad convellendum manus præ metu obtorpuerint.* Incedere inde agmen cœpit; primoribus, super quàm quòd dissenserant à consilio, territis etiam duplici prodigio; milite in vulgus læto ferocià ducis, quum spem magis ipsam, quàm causam spei, intueretur.

IV. Hannibal, quod agri est inter Cortonam urbem Trasimenumque lacum, omni clade belli pervastat, quo magis iram hosti ad vindicandas sociorum injurias acuat. Et jam pervenerant ad loca insidiis nata, ubi maximè montes Cortonenses Trasimenus subit. vià tantùm interest perangusta, velut ad id ipsum de industria relicto spatio: deinde paulo latior patescit campus, inde colles assurgunt. Ibi castra in aperto locat,

ubi

ubi ipse cum Afris modò Hispanisque consideret. Baliares ceteramque levem armaturam post montes circumducit: equites ad ipsas fauces saltûs, tumulis aptè tegentibus, locat; ut, ubi intrâssent Romani, objecto equitatu, clausa omnia lacu ac montibus essent. Flaminius quum pridie solis occasu ad lacum pervenisset, inexploratò, postero die, vixdum satis certâ luce, angustiis superatis, postquam in patentiorem campum pandi agmen cœpit, id tantùm hostium, quod ex adverso erat, conspexit: ab tergo & super caput decepere insidiæ. Pœnus ubi, id quod petierat, clausum lacu ac montibus & circumfusum suis copiis habuit hostem, signum omnibus dat simul invadendi. qui ubi, quâ cuique proximum fuit, decucurrere, eo magis Romanis subita atque improvisa res fuit, quòd orta ex lacu nebula campo, quàm montibus, densior sederat, agminaque hostium ex pluribus vallibus ipsa inter se satis conspecta, eoque magis pariter decucurrerunt. Romanus clamore priùs undique orto, quàm satis cerneret, se circumventum esse sensit; & antè in frontem lateraque pugnari cœptum est, quàm satis instrueretur acies, aut expediri arma, stringique gladii possent.

V. Consul, perculsis omnibus, ipse satis, ut in trepida re, impavidus, turbatos ordines, vertente se quoque ad dissonos clamores, instruit, ut tempus locusque patitur; &, quacunque adire audirique potest, adhortatur, ac stare & pugnare jubet; *nec enim inde votis aut imploratione Deûm, sed vi ac virtute, evadendum esse. Per medias acies ferro viam fieri: &, quo timoris minus sit, eo minus ferme periculi esse.* Ceterùm præ strepitu ac tumultu nec consilium nec imperium accipi poterat. tantumque aberat, ut sua signa atque ordinem & locum nosceret miles, ut vix ad arma capienda aptandaque pugnæ competeret animus: opprimerenturque quidam, onerati magis his, quàm tecti: & erat in tanta caligine major usus aurium, quàm oculorum. Ad gemitus

vulnerum ictusque corporum aut armorum, & mixtos strepentium paventiumque clamores, circumferebant ora oculosque. Alii fugientes pugnantium globo illati hærebant: alios redeuntes in pugnam avertebat fugientium agmen. Deinde, ubi in omnes partes nequicquam impetus capti, & ab lateribus montes ac lacus, à fronte & ab tergo hostium acies claudebat, apparuitque, nullam, nisi in dextra ferroque, salutis spem esse; tum sibi quisque dux adhortatorque factus ad rem gerendam, & nova de integro pugna exorta est; non illa ordinata per principes hastatosque ac triarios, nec ut pro signis antesignani, post signa alia pugnaret acies; nec ut in sua legione miles, aut cohorte, aut manipulo esset. Fors conglobat, & animus suus cuique antè aut post pugnandi ordinem dabat: tantusque fuit ardor armorum, adeo intentus pugnæ animus, ut eum motum terræ, qui multarum urbium Italiæ magnas partes prostravit, avertitque cursu rapido amnes, mare fluminibus invexit, montes lapsu ingenti proruit, nemo pugnantium senserit.

VI. Tres ferme horas pugnatum est, & ubique atrociter. circa consulem tamen acrior infestiorque pugna est. Eum & robora virorum sequebantur, & ipse, quacunque in parte premi ac laborare senserat suos, impigre ferebat opem; insignemque armis & hostes summâ vi petebant, & tuebantur cives: donec Insuber eques (Ducario nomen erat) facie quoque noscitans, *Consul, en*, inquit, *hic est*, popularibus suis; *qui legiones nostras cecidit, agrosque & urbem est depopulatus. Jam ego hanc victimam manibus peremptorum fœdè civium dabo:* subditisque calcaribus equo, per confertissimam hostium turbam impetum facit: obtruncatoque priùs armigero, qui se infesto venienti obviàm objecerat, consulem lanceâ transfixit. spoliare cupientem triarii objectis scutis arcuere. Magnæ partis fuga inde primùm cœpit: & jam nec lacus, nec montes obstabant pavori.

per

per omnia arcta præruptaque velut cæci evadunt: armaque & viri super alium alii præcipitantur. Pars magna, ubi locus fugæ deest, per prima vada paludis in aquam progressi, quoad capitibus humerisque exstare possunt, sese immergunt. fuere, quos inconsultus pavor nando etiam capessere fugam impulerit. Quæ ubi immensa ac sine spe erat, aut deficientibus animis hauriebantur gurgitibus, aut nequicquam fessi vada retro ægerrimè repetebant, atque ibi ab ingressis aquam hostium equitibus passim trucidabantur. Sex millia ferme primi agminis, per adversos hostes eruptione impigre factâ, ignari omnium, quæ post se agerentur, ex saltu evasere. &, quum in tumulo quodam constitissent, clamorem modò ac sonum armorum audientes, quæ fortuna pugnæ esset, neque scire, nec perspicere præ caligine poterant. Inclinatâ denique re, quum incalescente sole dispulsa nebula aperuisset diem, tum liquidâ jam luce montes campique perditas res stratamque ostendêre fœdè Romanam aciem. itaque, ne in conspectos procul immitteretur eques, sublatis raptim signis, quàm citatissimo poterant agmine, sese abripuerunt. Postero die, quum super cetera extrema fames etiam instaret, fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equestribus copiis nocte consecutus erat, si arma tradidissent, abire cum singulis vestimentis passurum, sese dediderunt. quæ Punicâ religione servata fides ab Hannibale est, atque in vincula omnes conjecit.

VII. Hæc est nobilis ad Trasimenum pugna, atque inter paucas memorata populi Romani clades. Quindecim millia Romanorum in acie cæsa sunt; decem millia, sparsa fugâ per omnem Etruriam, diversis itineribus urbem petiere. Mille quingenti hostium in acie, multi postea utrinque ex vulneribus periere. Multiplex cædes utrinque facta traditur ab aliis. Ego, præterquam quòd nihil haustum ex vano velim, quò ni-

mis inclinant ferme scribentium animi, Fabium æqualem temporibus hujusce belli potissimum auctorem habui. Hannibal, captivorum qui Latini nominis essent, sine pretio dimissis, Romanis in vincula datis, segregata ex hostium coacervatorum cumulis corpora suorum quum sepeliri jussisset, Flaminii quoque corpus, funeris causâ magna cum cura inquisitum, non invenit. Romæ, ad primum nuncium cladis ejus, cum ingenti terrore ac tumultu concursus in forum populi est factus. Matronæ vagæ per vias, quæ repens clades allata, quæve fortuna exercitûs esset, obvios percunctantur. & quum frequentis concionis modo turba in comitium & curiam versa magistratus vocaret; tandem haud multo ante solis occasum M. Pomponius prætor, *Pugnâ*, inquit, *magnâ victi sumus:* &, quanquam nihil certius ex eo auditum est, tamen alius ab alio impleti rumoribus domos referunt, *consulem cum magna parte copiarum cæsum: superesse paucos, aut fugâ passim per Etruriam sparsos, aut captos ab hoste.* Quot casus exercitûs victi fuerant, tot in curas dispertiti eorum animi erant, quorum propinqui sub C. Flaminio consule meruerant, ignorantium, quæ cujusque suorum fortuna esset. nec quisquam satis certum habet, quid aut speret, aut timeat. Postero, ac deinceps aliquot diebus, ad portas major propè mulierum, quàm virorum, multitudo stetit, aut suorum aliquem, aut nuncios de his opperiens: circumfundebanturque obviis sciscitantes; neque avelli, utique ab notis, priùs, quàm ordine omnia inquisissent, poterant. Inde varios vultus digredientium ab nunciis cerneres, ut cuique aut læta aut tristia nunciabantur: gratulantesque aut consolantes redeuntibus domos circumfusos. Feminarum præcipuè & gaudia insignia erant, & luctus. Unam in ipsa porta, sospiti filio repentè oblatam, in conspectu ejus exspirâsse ferunt; alteram, cui mors filii falsò nunciata erat, mœstam sedentem domi, ad pri-

mum

mum conſpectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam. Senatum prætores per dies aliquot ab orto uſque ad occidentem ſolem in curia retinent, conſultantes, quonam duce, aut quibus copiis, reſiſti victoribus Pœnis poſſet.

VIII. Priuſquam ſatis certa conſilia eſſent, repens alia nunciatur clades: quatuor millia equitum, cum C. Centenio proprætore miſſa ad collegam ab Servilio conſule, in Umbria, quò poſt pugnam ad Traſimenum auditam averterant iter, ab Hannibale circumventa. Ejus rei fama variè homines affecit. pars, occupatis majore ægritudine animis, levem, ex comparatione priorum, ducere recentem equitum jacturam: pars non id, quod acciderat, per ſe æſtimare, ſed, ut in affecto corpore quamvis levis cauſa magis, quàm valido gravior, ſentiretur; ita tum ægræ & affectæ civitati quodcumque adverſi inciderit, non rerum magnitudine, ſed viribus extenuatis, quæ nihil, quod aggravaret, pati poſſent, æſtimandum eſſe. Itaque ad remedium, jam diu neque deſideratum nec adhibitum, dictatorem dicendum, civitas confugit: & quia & conſul aberat, à quo uno dici poſſe videbatur; nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat aut nuncium, aut literas mitti; nec dictatorem populus creare poterat, quod nunquam ante eam diem factum erat: prodictatorem populus creavit Q. Fabium Maximum, & magiſtrum equitum M. Minucium Rufum. Hiſque negotium ab ſenatu datum, ut muros turreſque urbis firmarent, & præſidia diſponerent quibus locis videretur, ponteſque reſcinderent fluminum: ad penates pro urbe dimicandum eſſe, quando Italiam tueri nequiſſent.

IX. Hannibal recto itinere per Umbriam uſque ad Spoletum venit. inde, quum perpopulato agro urbem oppugnare adortus eſſet, cum magna cæde ſuorum repulſus, conjectans ex unius coloniæ haud nimis proſpere tentatæ viribus, quanta moles Romanæ urbis eſ-

ret; in agrum Picenum avertit iter, non copiâ solùm omnis generis frúgum abundantem, sed refertum prædâ, quam effusè avidì atque egentes rapiebant. Ibi per dies aliquot stativa habita: refectusque miles, hibernis itineribus ac palustri viâ prœlioque, magis ad eventum secundo, quàm levi aut facili, affectus. Ubi satis quieti datum, prædâ ac populationibus magis, quàm otio aut requie, gaudentibus, profectus, Prætutianum Hadrianumque agrum, Marsos inde Marrucinosque & Pelignos devastat, circaque Arpos & Luceriam proximam Apuliæ regionem. Cn. Servilius consul, levibus prœliis cum Gallis actis, & uno oppido ignobili expugnato, postquam de collegæ exercitûsque cæde audivit, jam mœnibus patriæ metuens, ne abesset in discrimine extremo, ad urbem iter intendit. Q. Fabius Maximus dictator iterum, quo die magistratum iniit, vocato senatu, ab Diis orsus, quum edocuisset Patres, plus negligentiâ ceremoniarum auspiciorumque, quàm temeritate atque inscitiâ, peccatum à C. Flaminio consule esse, quæque piacula iræ Deûm essent, ipsos Deos consulendos esse; pervicit, ut, quod non ferme decernitur, nisi quum tetra prodigia nunciata sunt, decemviri libros Sibyllinos adire juberentur. qui, inspectis fatalibus libris, retulerunt Patribus, *quod ejus belli causâ votum Marti foret, id non rite factum, de integro atque amplius faciendum esse: & Jovi ludos magnos, & ædes Veneri Erycinæ ac Menti vovendas esse, & supplicationem lectisterniumque habendum, & ver sacrum vovendum, si bellatum prospere esset, resque publica in eodem, quo ante bellum fuisset, statu permansisset.* Senatus, quoniam Fabium belli cura occupatura esset, M. Æmilium prætorem, ex collegii pontificum sententia, omnia ea ut maturè fiant, curare jubet.

X. His senatusconsultis perfectis, L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, consulente collegio prætorum, omnium primùm populum consulendum de vere sacro

facro cenfet: injuffu populi voveri non poffe. Rogatus in hæc verba populus, *Velitis jubeatisne hoc sic fieri? si res publica populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, sicut velim eam, salva servata erit hisce duellis; datum donum duit populus Romanus Quiritium, (quod duellum populo Romano cum Karthaginiensi est, quæque duella cum Gallis sunt, qui cis Alpes sunt) quod ver attulerit ex suillo, ovillo, caprino, bovillo grege, quæque profana erunt, Jovi fieri, ex qua die senatus populusque jusserit. Qui faciet, quando volet, quâque lege volet, facito: quo modo faxit, probè factum esto. Si id moritur, quod fieri oportebit, profanum esto, neque scelus esto. si quis rumpet occidetve insciens, ne fraus esto. si quis clepsit, ne populo scelus esto, neve cui cleptum erit. si atro die faxit insciens, probè factum esto. si nocte sive luce, si servus sive liber faxit, probè factum esto. si anteidea senatus populusque jusserit fieri ac faxit; eo populus solutus, liber esto.* Ejufdem rei causâ ludi magni voti æris trecentis triginta tribus millibus; trecentis triginta tribus, triente: præterea bubus Jovi trecentis, multis aliis Divis bubus albis, atque ceteris hoftiis. Votis rite nuncupatis, fupplicatio edicta: fupplicatumque iere cum conjugibus ac liberis non urbana multitudo tantùm, fed agreftium etiam, quos in aliqua fua fortuna publicæ quoque contingebat cura. Tum lectifternium per triduum habitum, decemviris facrorum curantibus. fex pulvinaria in confpectu fuere: Jovi ac Junoni unum; alterum Neptuno ac Minervæ; tertium Marti ac Veneri; quartum Apollini ac Dianæ; quintum Vulcano ac Veftæ; fextum Mercurio ac Cereri. Tum ædes votæ. Veneri Erycinæ ædem Q. Fabius Maximus dictator vovit; quia ita ex fatalibus libris editum erat, ut is voveret, cujus maximum imperium in civitate effet. Menti ædem T. Otacilius prætor vovit.

XI. Ita rebus divinis peractis, tum de bello reque de publica dictator retulit, quibus quotve legionibus

victori hosti obviàm eundum esse Patres censerent. Decretum, *ut ab Cn. Servilio consule exercitum acciperet: scriberet praeterea ex civibus sociisque, quantum equitum ac peditum videretur: cetera omnia ageret faceretque, ut è republica duceret.* Fabius duas se legiones adjecturum ad Servilianum exercitum dixit. his, per magistrum equitum scriptis, Tibur diem ad conveniendum edixit. edictoque proposito, ut, quibus oppida castellaque immunita essent, uti in loca tuta commigrarent; ex agris quoque demigrarent omnes regionis ejus, quâ iturus Hannibal esset: tectis priùs incensis ac frugibus corruptis, ne cujus rei copia esset; ipse, viâ Flaminiâ profectus obviàm consuli exercituique, quum ad Tiberim circa Ocriculum prospexisset agmen, consulemque cum equitibus ad se prodeuntem, viatorem misit, qui consuli nunciaret, ut sine lictoribus ad dictatorem veniret. Qui quum dicto paruisset, congressusque eorum ingentem speciem dictaturae apud cives sociosque, vetustate jam propè oblitos ejus imperii, fecisset; literae ab urbe allatae sunt, naves onerarias, commeatum ab Ostia in Hispaniam ad exercitum portantes, à classe Punica circa portum Cosanum captas esse. Itaque extemplo consul Ostiam proficisci jussus, navibusque, quae ad urbem Romanam aut Ostiae essent, completis milite ac navalibus sociis, persequi hostium classem, ac littora Italiae tutari. Magna vis hominum conscripta Romae erat: libertini etiam, quibus liberi essent, & aetas militaris, in verba juraverant. Ex hoc urbano exercitu, qui minores quinque & triginta annis erant, in naves impositi: alii, ut urbi praesiderent, relicti.

XII. Dictator, exercitu consulis accepto à Fulvio Flacco legato, per agrum Sabinum Tibur, quo die ad conveniendum edixerat novis militibus, venit: inde Praeneste, ac transversis limitibus in viam Latinam est egressus: unde, itineribus summa cum cura exploratis, ad hostem ducit; nullo loco, nisi quantum necessitas cogeret,

cogeret, fortunæ se commissurus. Quo primùm die haud procul Arpis in conspectu hostium posuit castra, nulla mora facta, quin Pœnus educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret: sed ubi quieta omnia apud hostes, nec castra ullo tumultu mota videt; increpans quidem, victos tandem quoque Martios animos Romanis, debellatumque, & concessum propalam de virtute ac gloria esse, in castra rediit: ceterùm tacità curà animum incensus, quòd cum duce, haudquaquam Flaminio Sempronioque simili, futura sibi res esset; ac tum demum edocti malis Romani parem Hannibali ducem quæsissent. & prudentiam quidem, non vim, dictatoris extemplo timuit. constantiam haud dum expertus, agitare ac tentare animum movendo crebrò castra, populandoque in oculis ejus agros sociorum, cœpit. & modò citato agmine è conspectu abibat, modò repentè in aliquo flexu viæ, si excipere degressum in æquum posset, occultus subsistebat. Fabius per loca alta agmen ducebat, modico ab hoste intervallo, ut neque omitteret eum, neque congrederetur. Castris, nisi quantum usus necessariò cogeret, tenebatur miles. pabulum & ligna nec pauci petebant, nec passim. equitum levisque armaturæ statio, composita instructaque in subitos tumultus, & suo militi tuta omnia, & infesta effusis hostium populatoribus præbebat. neque universo periculo summa rerum committebatur: & parva momenta levium certaminum ex tuto cœptorum, finitimo receptu, assuefaciebant territum pristinis cladibus militem, minùs jam tandem aut virtutis, aut fortunæ pœnitere suæ. Sed non Hannibalem magis infestum tam sanis consiliis habebat, quàm magistrum equitum: qui nihil aliud, quàm quòd impar erat imperio, moræ ad rempublicam præcipitandam habebat, ferox rapidusque in consiliis, ac linguâ immodicus; primò inter paucos, dein propalam in vulgus, pro cunctatore segnem, pro cauto timidum, affingens vicina virtutibus

vitia, compellabat: premendorumque superiorum arte (quæ pessima ars nimis prosperis multorum successibus crevit) sese extollebat.

XIII. Hannibal ex Hirpinis in Samnium transit: Beneventanum depopulatur agrum: Telesiam urbem capit: irritat etiam de industria ducem, si fortè accensum tot indignitatibus cladibusque sociorum detrahere ad æquum certamen possit. Inter multitudinem sociorum, Italici generis, qui ad Trasimenum capti ab Hannibale dimissique fuerant, tres Campani equites erant, multis jam tum illecti donis promissisque Hannibalis ad conciliandos popularium animos. hi nunciantes, si in Campaniam exercitum admovisset, Capuæ potiendæ copiam fore; quum res major, quàm auctores, esset, dubium Hannibalem, alternisque fidentem ac diffidentem, tamen, ut Campanos ex Samnio peteret, moverunt: monitos, ut etiam atque etiam promissa rebus adfirmarent, jussosque, cum pluribus & aliquibus principum redire ad se, dimisit. ipse imperat duci, ut se in agrum Casinatem ducat: edoctus à peritis regionum, si eum saltum occupasset, exitum Romano ad opem ferendam sociis interclusurum. Sed Punicum abhorrens os ab Latinorum nominum prolatione, pro Casino Casilinum dux ut acciperet, fecit; aversusque ab suo itinere, per Allifanum, Calatinumque, & Calenum agrum, in campum Stellatem descendit: ubi quum montibus fluminibusque clausam regionem circumspexisset, vocatum ducem percunctatur, ubi terrarum esset? quum is Casilini eo die mansurum eum dixisset; tum demum cognitus est error, & Casinum longè inde aliâ regione esse: virgisque cæso duce, & ad reliquorum terrorem in crucem sublato, castris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum prædatum dimisit. Usque ad aquas Sinuessanas populatio ea pervenit. ingentem cladem, fugam tamen terroremque latius, Numidæ fecerunt. Nec tamen is terror, quum omnia bel-

lo

ro flagrarent, fide socios dimovit: videlicet quia justo & moderato regebantur imperio; nec abnuebant, quod unum vinculum fidei est, melioribus parere.

XIV. Ut verò ad Vulturnum flumen castra sunt posita, exurebaturque amœnissimus Italiæ ager, villæque passim incendiis fumabant, per juga Massici montis Fabio ducente, tum propè de integro seditio accensa. quieverant enim per paucos dies; quia, quum celerius solito ductum agmen fuisset, festinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. Ut verò in extrema juga Massici montis ventum est, hostesque sub oculis erant, Falerni agri colonorumque Sinuessæ tecta urentes, nec ulla erat mentio pugnæ, *Spectatumne huc*, inquit Minucius, *ut rem fruendam oculis, sociorum cædes & incendia venimus? nec si nullius alterius nos, ne civium quidem horum pudet, quos Sinuessam colonos patres nostri miserunt, ut ab Samnite hoste tuta hæc ora esset: quam nunc non vicinus Samnis urit, sed Pœnus advena, ab extremis orbis terrarum terminis, nostrâ cunctatione & socordiâ, jam huc progressus. Tantum (pro!) degeneramus à parentibus nostris; ut, præter quam oram illi Punicas vagari classes, dedecus esse imperii sui duxerint, eam nos nunc plenam hostium Numidarumque ac Maurorum jam factam videamus? Qui modò, Saguntum oppugnari indignando; non homines tantùm, sed fœdera & Deos, ciebamus, scandentem mœnia Romanæ coloniæ Hannibalem lenti spectamus. Fumus ex incendiis villarum agrorumque in oculos atque ora venit; strepunt aures clamoribus plorantium sociorum, sæpius nos, quàm Deorum invocantium opem. nos hîc pecorum modo per æstivos saltus deviasque calles exercitum ducimus, conditi nubibus silvisque. Si hoc modo peragrando cacumina saltusque M. Furius recipere à Gallis urbem voluisset, quo hic novus Camillus (nobis dictator unicus in rebus affectis quæsitus) Italiam ab Hannibale recuperare parat, Gallorum Roma esset: quam vereor, ne, sic cunctantibus nobis, Hannibali ac Pœnis toties servaverint majores nostri. sed vir, ac verè Romanus, quo die, dictato-*

rem eum ex auctoritate Patrum jussuque populi dictum, Vejos allatum est, quum esset satis altum Janiculum, ubi sedens prospectaret hostem, descendit in aequum: atque illo ipso die media in urbe, quâ nunc busta Gallica sunt, & postero die, citra Gabios cecidit Gallorum legiones. Quid? post multos annos, quum ad furculas Caudinas ab Samnite hoste sub jugum missi sumus, utrùm tandem L. Papirius Cursor juga Samnii perlustrando, an Luceriam premendo obsidendoque, & lacessendo victorem hostem, depulsum ab Romanis cervicibus jugum superbo Samniti imposuit? Modò C. Lutatio quae alia res, quàm celeritas, victoriam dedit? quòd postero die, quàm hostem vidit, classem gravem commeatibus, impeditam suomet ipsam instrumento atque apparatu, oppressit. Stultitia est, sedendo aut votis debellari credere posse. armari copias oportet, deducendas in aequum, ut vir cum viro congrediaris. Audendo atque agendo res Romana crevit, non his segnibus consiliis, quae timidi cauta vocant. Hæc velut concionanti Minucio circumfundebatur tribunorum equitumque Romanorum multitudo, & ad aures quoque militum dicta ferocia volvebantur: ac, si militaris suffragii res esset, haud dubiè ferebant, Minucium Fabio duci prælaturos.

XV. Fabius pariter, in suos haud minùs quàm in hostes intentus, priùs ab illis invictum animum præstat. quanquam probè scit, non in castris modò suis, sed jam etiam Romæ infamem suam cunctationem esse, obstinatus tamen eodem consiliorum tenore æstatis reliquum extraxit: ut Hannibal, destitutus ab spe summopere petiti certaminis, jam hibernis locum circumspectaret: quia ea regio præsentis erat copiæ, non perpetuæ, arbusta vineæque, & consita omnia magis amœnis, quàm necessariis fructibus. Hæc per exploratores relata Fabio. Quum satis sciret, per easdem angustias, quibus intraverat Falernum agrum, rediturum, Calliculam montem & Casilinum occupat modicis præsidiis; quæ urbs, Vulturno flumine dirempta, Falernum

ac Campanum agros dividit: ipse jugis iisdem exercitum reducit, misso exploratum cum quadringentis equitibus sociorum L. Hostilio Mancino: qui ex turba juvenum audientium sæpe ferociter concionantem magistrum equitum, progressus primò exploratoris modo, ut ex tuto specularetur hostem, ubi vagos passim per vicos Numidas vidit, per occasionem etiam paucos occidit: extemplo occupatus certamine est animus, exciderunt que præcepta dictatoris; qui, quantum tutò posset, progressum priùs recipere sese jusserat, quàm in conspectum hostium veniret. Numidæ, alii atque alii occursantes refugientesque, ad castra propè ipsum cum fatigatione equorum atque hominum pertraxere. inde Carthalo, penes quem summa equestris imperii erat, concitatis equis invectus, quum, priùs, quam ad conjectum teli veniret, avertisset hostem, quinque millia ferme continenti cursu secutus est fugientes. Mancinus, postquam nec hostem desistere sequi, nec spem vidit effugiendi esse, cohortatus suos in prœlium rediit, omni parte virium impar. Itaque ipse, & delecti equitum, circumventi occiduntur. ceteri effuso rursus cursu Cales primùm, inde propè inviis callibus ad dictatorem perfugerunt. Eo fortè die Minucius se conjunxerat Fabio, missus ad firmandum præsidio saltum, qui super Tarracinam, in arctas coactus fauces, imminet mari, ne immunito Appiæ limite Pœnus pervenire in agrum Romanum posset. Conjunctis exercitibus dictator ac magister equitum castra in viam deferunt, quà Hannibal ducturus erat. duo inde millia hostes aberant.

XVI. Postero die Pœni, quod viæ inter bina castra erat, agmine complevere. Quum Romani sub ipso constitissent vallo, haud dubiè æquiore loco, successit tamen Pœnus cum expeditis equitibus, atque ad lacessendum hostem carptim & procursando recipiendoque sese pugnavere. restitit suo loco Romana acies. lenta

pugna

pugna & ex dictatoris magis, quàm Hannibalis, fuit voluntate. ducenti ab Romanis, octingenti hostium cecidere. Inclusus inde videri Hannibal, viâ ad Casilinum obsessâ: quum Capua & Samnium, & tantum ab tergo divitum sociorum Romanis commeatus subveheret; Pœnus contrà inter Formiana saxa ac Literni arenas stagnaque perhorrida situ hibernaturus esset. Nec Hannibalem fefellit, suis se artibus peti. itaque, quum per Casilinum evadere non posset, petendique montes & jugum Calliculæ superandum esset, necubi Romanus inclusum vallibus agmen aggrederetur; ludibrium oculorum, specie terribile, ad frustrandum hostem commentus, principio noctis furtim succedere ad montes statuit. Fallacis consilii talis apparatus fuit. Faces undique ex agris collectæ, fascesque virgarum, atque arida sarmenta præligantur cornibus boum, quos domitos indomitosque multos inter ceteram agrestem prædam agebat. ad duo millia ferme boum effecta: Hasdrubalique negotium datum, ut primis tenebris noctis id armentum accensis cornibus ad montes ageret; maximè, si posset, super saltus ab hoste insessos.

XVII. Primis tenebris silentio mota castra; boves aliquanto ante signa acti. ubi ad radices montium viasque angustas ventum est, signum extemplo datur, ut accensis cornibus armenta in adversos concitentur montes. & metus ipse relucentis flammæ ex capite, calorque, jam ad vivum, ad imaque cornuum adveniens, velut stimulatos furore agebat boves. quo repentè discursu, haud secus quàm silvis montibusque accensis, omnia circùm virgulta ardere: capitumque irrita quassatio, excitans flammam, hominum passim discurrentium speciem præbebat. Qui ad transitum saltûs insidendum locati erant, ubi in summis montibus ac super se quosdam ignes conspexerunt, circumventos se esse rati, præsidio excessere; quâ minimè densæ micabant flammæ, velut tutissimum iter, petentes summa mon-

tium

tium juga, tamen in quosdam boves, palatos ab suis gregibus inciderunt. Et primò, quum procul cernerent, veluti flammas spirantium miraculo attoniti constiterunt: deinde, ut humana apparuit fraus, tum verò insidias rati esse, dum majore metu concitant se in fugam, levi quoque armaturæ hostium incurrere. ceterùm nox æquato timore neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea, toto agmine Hannibal transducto per saltum, & quibusdam in ipso saltu hostium oppressis, in agro Allifano posuit castra.

XVIII. Hunc tumultum sensit Fabius. ceterùm & insidias esse ratus, & ab nocturno utique abhorrens certamine, suos munimentis tenuit. Luce primâ sub jugo montis prœlium fuit; quo interclusam ab suis levem armaturam facilè (etenim numero aliquantum præstabant) Romani superâssent, nisi Hispanorum cohors, ad id ipsum remissa ab Hannibale, pervenisset. ea assuetior montibus, & ad concursandum inter saxa rupesque aptior ac levior, quum velocitate corporum, tum armorum habitu, campestrem hostem, gravem armis statariumque, pugnæ genere facilè elusit. Ita haudquaquam pari certamine digressi, Hispani ferè omnes incolumes, Romani, aliquot suis amissis, in castra contenderunt. Fabius quoque movit castra: transgressusque saltum super Allifas, loco alto ac munito consedit. Tum, per Samnium Romam se petere simulans, Hannibal usque in Pelignos populabundus rediit. Fabius mediis inter hostium agmen urbemque Romam jugis ducebat; nec absistens, nec congrediens. Ex Pelignis Pœnus flexit iter, retroque Apuliam repetens, Geronium pervenit; urbem metu, quia collapsa ruinis pars mœnium erat, ab suis desertam. Dictator in Larinate agro castra communiit. inde sacrorum causâ Romam revocatus, non imperio modò, sed consilio etiam, ac propè precibus agens cum magistro equitum, *ut plus consilio, quàm fortunæ, confidat; & se potiùs ducem,*

quàm

quàm Sempronium Flaminiumque, imitetur. ne nihil actum censeret, extractâ propè æstate per ludificationem hostis. medicos quoque plus interdum quiete, quàm movendo atque agendo, proficere. Haud parvam rem esse, ab toties victore hoste vinci desîsse, & ab continuis cladibus respirâsse. Hæc nequicquam præmonito magistro equitum, Romam est profectus.

XIX. Principio æstatis, quâ hæc gerebantur, in Hispania quoque terrâ marique cœptum bellum est. Hasdrubal ad eum navium numerum, quem à fratre instructum paratumque acceperat, decem adjecit: quadraginta navium classem Himilconi tradidit: atque ita Karthagine profectus, navibus prope terram, exercitum in littore ducebat, paratus confligere, quacumque parte copiarum hostis occurrisset. Cn. Scipioni, postquam movisse ex hibernis hostem audivit, primò idem consilii fuit: deinde, minùs terrâ, propter ingentem famam novorum auxiliorum, concurrere ausus, delecto milite ad naves imposito, quinque & triginta navium classe ire obviàm hosti pergit. Altero ab Tarracone die ad stationem, decem millia passuum distantem ab ostio Iberi amnis, pervenit. inde duæ Massiliensium speculatoriæ præmissæ retulerunt, classem Punicam stare in ostio fluminis, castraque in ripa posita. Itaque, ut improvidos incautosque universo simul effuso terrore opprimeret, sublatis ancoris ad hostem vadit. Multas & locis altis positas turres Hispania habet, quibus & speculis & propugnaculis adversus latrones utuntur. Inde primò, conspectis hostium navibus, datum signum Hasdrubali est; tumultusque priùs in terra & castris, quàm ad mare & ad naves, est ortus, nondum aut pulsu remorum strepituque alio nautico exaudito, aut aperientibus classem promontoriis: quum repentè eques, alius super alium ab Hasdrubale missus, vagos in littore, quietosque in tentoriis suis, nihil minus quàm hostem aut prœlium eo die exspe-

exſpectantes, conſcendere naves propere atque arma capere jubet. claſſem Romanam jam haud procul portu eſſe. Hæc equites dimiſſi paſſim imperabant. mox Haſdrubal ipſe cum omni exercitu aderat: varioque omnia tumultu ſtrepunt, ruentibus in naves ſimul remigibus militibuſque, fugientium magis è terra, quàm in pugnam euntium modo. Vixdum omnes conſcenderant, quum alii reſolutis oris in ancoras evehuntur; alii, ne quid teneat, ancoralia incidunt: raptimque omnia præpropere agendo, militum apparatu nautica miniſteria impediuntur, trepidatione nautarum capere & aptare arma miles prohibetur. Et jam Romanus non appropinquabat modò, ſed direxerat etiam in pugnam naves. itaque non ab hoſte & prœlio magis Pœni, quàm ſuomet ipſi tumultu turbati, tentatâ veriùs pugnâ, quàm initâ, in fugam averterunt claſſem. & quum adverſi amnis os lato agmine ac tam multis ſimul venientibus haud ſanè intrabile eſſet, in littus paſſim naves egerunt: atque alii vadis, alii ſicco littore excepti, partim armati, partim inermes, ad inſtructam per littus aciem ſuorum perfugere. Duæ tamen primo concurſu captæ erant Punicæ naves, quatuor ſuppreſſæ.

XX. Romani, quanquam terra hoſtium erat, armatamque aciem toto prætentam in littore cernebant, haud cunctanter inſecuti trepidam hoſtium claſſem, naves omnes, quæ non aut perfregerant proras littore illiſas, aut carinas fixerant vadis, religatas puppibus in altum extraxere. ad quinque & viginti naves ex quadraginta cepere. Neque id pulcherrimum ejus victoriæ fuit, ſed quòd unâ levi pugnâ toto ejus oræ mari potiti erant. itaque ad Honoſcam claſſe provecti, exſcenſione ab navibus in terram factâ, quum urbem vi cepiſſent, captamque diripuiſſent, Karthaginem inde petunt: atque, omnem agrum circà depopulati, poſtremò tecta quoque conjuncta muro portiſque incenderunt.

Inde

Inde jam prædâ gravis ad Longunticam pervenit classis: ubi vis magna sparti ad rem nauticam congesta ab Hasdrubale. quod satis in usum fuit, sublato, ceterum omne incensum est. Nec continentis modò projectas oras prætervecta, sed in Ebusum insulam transmissum. ubi urbe, quæ caput insulæ est, biduum nequicquam summo labore oppugnatâ, ubi in spem irritam frustra teri tempus animadversum est, ad populationem agri versi, direptis aliquot incensisque vicis, majore, quàm ex continenti, prædâ partâ, quum in naves se recepissent, ex Baliaribus insulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt. Inde flexa retro classis, reditumque in citeriora provinciæ; quò omnium populorum, qui Iberum incolunt, multorum & ultimæ Hispaniæ legati concurrerunt.' Sed, qui verè ditionis imperiique Romani facti sunt, obsidibus datis, populi amplius fuerunt centum viginti. Igitur terrestribus quoque copiis satis fidens Romanus, usque ad saltum Castulonensem est progressus. Hasdrubal in Lusitaniam ac propius Oceanum concessit.

XXI. Quietum inde fore videbatur reliquum æstatis tempus, fuissetque per Pœnum hostem; sed, præterquam quòd ipsorum Hispanorum inquieta avidaque in novas res sunt ingenia, Mandonius, Indibilisque, qui antea Ilergetum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, conciris popularibus, in agrum pacatum sociorum Romanorum ad populandum venerunt. Adversus eos tribunus militum cum expeditis auxiliis, à Scipione missi, levi certamine, ut tumultuariam manum, fudere omnes; occisis quibusdam captisque, magna pars armis exuta. Hic tamen tumultus cedentem ad Oceanum Hasdrubalem cis Iberum ad socios tutandos retraxit. Castra Punica in agro Ilercaonensium, castra Romana ad novam classem erant, quum fama repens aliò avertit bellum. Celtiberi, qui principes regionis suæ legatos miserant, obsidesque

fidesque dederant Romanis, nuncio misso à Scipione exciti, arma capiunt, provinciamque Karthaginiensium valido exercitu invadunt: tria oppida vi expugnant. inde, cum ipso Hasdrubale duobus prœliis egregiè pugnantes, quindecim millia hostium occiderunt, quatuor millia cum multis militaribus signis capiunt.

XXII. Hoc statu rerum in Hispania, P. Scipio in provinciam venit, prorogato post consulatum imperio ab senatu missus, cum triginta longis navibus, & octo millibus militum, magnoque commeatu advecto. Ea classis ingens agmine onerariarum procul visa, cum magna lætitia civium sociorumque, portum Tarraconis ex alto tenuit. ibi milite exposito, profectus Scipio fratri se conjungit: ac deinde communi animo consilioque gerebant bellum. Occupatis igitur Karthaginiensibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum transgrediuntur: nec ullo viso hoste, Saguntum pergunt ire, quòd ibi obsides totius Hispaniæ custodiæ traditos ab Hannibale fama erat modico in arce custodiri præsidio. id unum pignus inclinatos ad Romanam societatem omnium Hispaniæ populorum animos morabatur, ne sanguine liberûm suorum culpa defectionis lueretur. Eo vinculo Hispaniam vir unus, solerti magis quàm fideli consilio, exsolvit. Abelux erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus antè Pœnis: tum (qualia plerumque sunt barbarorum ingenia) cum fortuna mutaverat fidem. ceterùm, transfugam, sine magnæ rei proditione venientem ad hostes, nihil aliud quàm unum vile atque infame corpus esse ratus, id agebat, ut quàm maximum emolumentum novis sociis esset. Circumspectis igitur omnibus, quæ fortuna potestatis ejus poterat facere, obsidibus potissimùm tradendis animum adjecit: eam unam rem maximè ratus conciliaturam Romanis principum Hispaniæ amicitiam. Sed quum, injussu Bostaris præfecti, satis sciret, nihil obsidum custodes

ſtodes facturos eſſe, Boſtarem ipſum arte aggreditur. Caſtra extra urbem in ipſo littore habebat Boſtar, ut aditum ex portu intercluderet Romanis. ibi eum in ſecretum abductum, velut ignorantem, monet, quo ſtatu ſit res. *Metum continuiſſe ad eam diem Hiſpanorum animos, quia procul Romani abeſſent: nunc cis Iberum caſtra Romana eſſe, arcem tutam perfugiumque novas volentibus res. itaque, quos metus non teneat, beneficio & gratiâ devinciendos eſſe.* Miranti Boſtari percunctantique, quodnam id ſubitum tantæ rei donum poſſit eſſe? *Obſides*, inquit, *in civitates remitte. id & privatim parentibus, quorum maximum nomen in civitatibus eſt ſuis, & publicè populis gratum erit. Vult ſibi quiſque credi, & habita fides ipſam plerumque obligat fidem. Miniſterium reſtituendorum domos obſidum mihimet depoſco ipſe, ut operâ quoque impenſâ conſilium adjuvem meum, & rei ſuapte naturâ gratæ, quantam inſuper gratiam poſſim, adjiciam.* Homini, non ad cetera Punica ingenia callido, ut perſuaſit, nocte clam progreſſus ad hoſtium ſtationes, conventis quibuſdam auxiliaribus Hiſpanis, & ab iis ad Scipionem perductus, quid afferret, expromit. Fide acceptâ datâque, ac loco & tempore conſtituto ad obſides tradendos, Saguntum redit; diem inſequentem abſumpſit cum Boſtare, mandatis ad rem agendam accipiendis. dimiſſus, quum ſe nocte iturum, ut cuſtodias hoſtium falleret, conſtituiſſet, ad compoſitam cum iis horam excitatis cuſtodibus puerorum profectus, veluti ignarus in præparatas ſuâ fraude inſidias ducit. In caſtra Romana perducti: cetera omnia de reddendis obſidibus, ſicut cum Boſtare conſtitutum erat, acta per eundem ordinem, quo ſi Karthaginienſium nomine ſic ageretur. Major aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari, quàm quanta futura Karthaginienſium fuerat. illos enim, graves ſuperboſque in rebus ſecundis expertos, fortuna & timor mitigâſſe videri poterat. Romanus primo adventu, incognitus antè, ab re clementi liberalique

initium fecerat: & Abelux, vir prudens, haud frustra videbatur socios mutâsse. itaque ingenti consensu defectionem omnes spectare: armaque extemplo mota forent, ni hiems, quæ Romanos quoque & Karthaginienses concedere in tecta coëgit, intervenisset.

XXIII. Hæc in Hispania quoque secundâ æstate Punici belli gesta, quum in Italia paulum intervalli cladibus Romanis solers cunctatio Fabii fecisset: quæ ut Hannibalem non mediocri sollicitum curâ habebat, tandem eum militiæ magistrum delegisse Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortunâ, gereret; ita contempta erat inter cives, armatos pariter togatosque; utique postquam, absente eo, temeritate magistri equitum, læto veriùs dixerim, quàm prospero eventu, pugnatum fuerat. Accesserant duæ res ad augendam invidiam dictatoris: una fraude ac dolo Hannibalis: quòd, quum à perfugis ei monstratus ager dictatoris esset, omnibus circà solo æquatis, ab uno eo ferrum ignemque & vim omnem hostium abstineri jussit, ut occulti alicujus pacti ea merces videri posset: altera ipsius facto, primò forsitan dubio, quia non exspectata in eo senatûs auctoritas est; ad extremum haud ambiguè in maximam laudem verso, in permutandis captivis: quòd, sicut primo Punico bello factum erat, convenerat inter duces Romanum Pœnumque, ut, quæ pars plus reciperet, quàm daret, argenti pondo bina & selibras in militem præstaret. Ducentos quadraginta septem quum plures Romanus, quàm Pœnus, recepisset, argentumque pro eis debitum, sæpe jactatâ in senatu re, quoniam non consuluisset Patres, tardiùs erogaretur: inviolatum ab hoste agrum, misso Romam Quinto filio, vendidit, fidemque publicam impendio privato exsolvit. Hannibal pro Geronii mœnibus, cujus urbis, captæ atque incensæ ab se, in usum horreorum pauca reliquerat tecta, in stativis erat. inde frumentatum duas exercitûs partes mittebat:

cùm

cum tertia ipse expedita in statione erat, simul castris præsidio, & circumspectans, necunde impetus in frumentatores fieret.

XXIV. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat. præerat Minucius magister equitum, profecto, sicut antè dictum est, ad urbem dictatore. Ceterùm castra, quæ in monte alto ac tuto loco posita fuerant, jam in planum deferuntur: agitabanturque pro ingenio ducis consilia calidiora, ut impetus aut in frumentatores palatos, aut in castra, relicta cum levi præsidio, fieret. Nec Hannibalem fefellit, cum duce mutatam esse belli rationem, & ferociùs, quàm consultiùs, rem hostes gesturos. Ipse autem (quod minimè quis crederet) quum hostis propiùs esset, tertiam partem militum frumentatum, duabus in castris retentis, dimisit: dein castra ipsa propius hostem movit, duo ferme à Geronio millia, in tumulum hosti conspectum; ut intentum sciret esse ad frumentatores, si qua vis fieret, tutandos. Propior inde ei, atque ipsis imminens Romanorum castris tumulus apparuit: ad quem capiendum si luce palàm iretur, quia haud dubiè hostis breviore vià præventurus erat, nocte clàm missi Numidæ ceperunt. quos tenentes locum, contemptà paucitate, Romani postero die quum ejecissent, ipsi eò transferunt castra. Tum itaque, ut exiguum spatii vallum à vallo aberat, & id ipsum totum propè compleverat Romana acies, simul & per aversa castra à castris Hannibalis equitatus, cum levi armatura emissus in frumentatores, latè cædem fugamque hostium palatorum fecit. nec acie certare Hannibal ausus; quia tantà paucitate vix castra, si oppugnarentur, tutari poterat. Jamque artibus Fabii, (pars exercitûs aberat) jam ferme sedendo & cunctando bellum gerebat, receperatque suos in priora castra, quæ pro Geronii mœnibus erant. Justà quoque acie & collatis signis dimicatum, quidam auctores sunt. primo concursu Pœnum

usque

usque ad castra fusum, inde eruptione factâ repentè versum terrorem in Romanos: Num. Decimii Samnitis deinde interventu prœlium restitutum. Hunc, principem genere ac divitiis non Boviani modò, unde erat, sed toto Samnio, jussu dictatoris octo millia peditum, & equites quingentos ducentem in castra, ab tergo quum apparuisset Hannibali, speciem parti utrique præbuisse novi præsidii, cum Q. Fabio ab Roma venientis: Hannibalem insidiarum quoque aliquid timentem recepisse suos: Romanum insecutum, adjuvante Samnite, duo castella eo die expugnâsse: sex millia hostium cæsa, quinque admodum Romanorum. tamen in tam pari propè clade famam egregiæ victoriæ cum vanioribus literis magistri equitum Romam perlatam.

XXV. De his rebus persæpe & in senatu & in concione actum est. Quum, lætâ civitate, dictator unus nihil nec famæ, nec literis crederet, ut vera omnia essent, secunda se magis, quàm adversa, timere diceret: tum M. Metilius tribunus plebis, *id enim ferendum esse negat. Non præsentem solùm dictatorem obstitisse rei benè gerendæ, sed absentem etiam gestæ obstare: & in ducendo bello sedulò tempus terere, quo diutius in magistratu sit, solusque & Romæ & in exercitu imperium habeat. Quippe consulum alterum in acie cecidisse; alterum, specie classis Punicæ persequendæ, procul ab Italia ablegatum. Duos prætores Siciliâ atque Sardiniâ occupatos, quorum neutra hoc tempore provincia prætore egeat. M. Minucium magistrum equitum, ne hostem videret, ne quid rei bellicæ gereret, propè in custodiam habitum. Itaque, Hercule, non Samnium modò, quo jam, tanquam trans Iberum agro, Pœnis concessum sit, & Campanum, Calenumque, & Falernum agros pervastatos esse, sedente Casilini dictatore, & legionibus populi Romani agrum suum tutante. exercitum cupientem pugnare, & magistrum equitum, clausos propè intra vallum retentos; tanquam hostibus captivis arma adempta. tandem ut abscesserit inde dictator,*

tor, ut obsidione liberatos, extra vallum egressos fudisse ac fugâsse hostes. Quas ob res, si antiquus animus plebi Romanæ esset, audaciter se laturum fuisse de abrogando Q. Fabii imperio: nunc modicam rogationem promulgaturum de æquando magistri equitum & dictatoris jure: nec tamen ne ita quidem priùs mittendum ad exercitum Q. Fabium, quàm consulem in locum C. Flaminii suffecisset. Dictator concionibus se abstinuit, in actione minimè popularis. ne in senatu quidem satis æquis auribus audiebatur, tunc quum hostem verbis extolleret, bienniique clades per temeritatem atque inscientiam ducum acceptas referret: *magistroque equitum, quòd contra dictum suum pugnâsset, rationem* diceret *reddendam esse. Si penes se summa imperii consiliique sit, propediem effecturum, ut sciant homines, bono imperatori haud magni fortunam momenti esse: mentem rationemque dominari. Se in tempore & sine ignominia servâsse exercitum, quàm multa millia hostium occidisse, majorem gloriam esse.* Hujus generis orationibus frustra habitis, & consule creato M. Atilio Regulo, ne præsens de jure imperii dimicaret, pridie quàm rogationis ferendæ dies adesset, nocte ad exercitum abiit. Luce ortâ, quum plebis concilium esset, magis tacita invidia dictatoris favorque magistri equitum animos versabat, quàm satis audebant homines ad suadendum, quod vulgò placebat, prodire: &, favore superante, auctoritas tamen rogationi deerat. Unus inventus est suasor legis C. Terentius Varro, qui priore anno prætor fuerat, loco non humili solùm, sed etiam sordido, ortus. patrem lanium fuisse ferunt, ipsum institorem mercis, filioque hoc ipso in servilia ejus artis ministeria usum.

XXVI. Is juvenis, ubi ex eo genere quæstûs pecunia à patre relicta animos ad spem liberalioris fortunæ fecit, togaque & forum placuere, proclamando prò sordidis hominibus caussisque adversus rem & famam bonorum, primùm in notitiam populi, deinde ad honores pervenit. quæsturâ quoque & duabus ædilitatibus,

bus, plebeiâ & curuli, postremò & præturâ perfunctus, jam ad consulatûs spem quum attolleret animos, haud parum callidè auram favoris popularis ex dictatoria invidia petiit, scitique plebis unus gratiam tulit. Omnes eam rogationem, quique Romæ, quique in exercitu erant, æqui atque iniqui, præter ipsum dictatorem, in contumeliam ejus latam acceperunt. ipse, quâ gravitate animi criminantes se ad multitudinem inimicos tulerat, eâdem & populi in se sævientis injuriam tulit: acceptisque in ipso itinere literis senatusconsulti de æquato imperio, satis fidens, haudquaquam cum imperii jure artem imperandi æquatam, cumque invicto à civibus hostibusque animo ad exercitum rediit.

XXVII. Minucius verò, quum jam antè vix tolerabilis fuisset secundis rebus ac favore vulgi, tum utique immodicè immodestéque, non Hannibale magis victo ab se, quàm Q. Fabio, gloriari: *Illum in rebus asperis unicum ducem ac parem quæsitum Hannibali, majorem minori, dictatorem magistro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, jussu populi æquatum in eadem civitate, in qua magistri equitum virgas ac secures dictatoris tremere atque horrere soliti sint. In tantum suam felicitatem virtutemque enituisse. Ergo secuturum se fortunam suam, si dictator in cunctatione ac segnitie, Deorum hominumque judicio damnata, perstaret.* Itaque, quo die primùm congressus est cum Q. Fabio, *statuendum omnium primùm*, ait, *esse, quemadmodum imperio æquato utantur. Se optimum ducere, aut diebus alternis, aut, si majora intervalla placerent, partitis temporibus, alterius summum jus imperiumque esse: ut par hosti non solùm consilio, sed viribus etiam esset, si quam occasionem rei gerendæ habuisset.* Q. Fabio haudquaquam id placere: *omnia enim fortunam habituram, quæcunque temeritas collegæ habuisset. Sibi communicatum cum illo, non ademptum, imperium esse. Itaque se nunquam volentem parte, quâ posset, rerum consilio gerendarum cessurum: nec se tempora aut dies imperii cum eo, exercitus divisurum, suis*

que consiliis, quoniam omnia non liceret, quæ posset, servaturum. Ita obtinuit, uti legiones, sicut consulibus mos esset, inter se dividerent. prima & quarta Minucio, secunda & tertia Fabio evenerunt. Item equites pari numero, sociûmque & Latini nominis auxilia diviserunt: castris se quoque separari magister equitum voluit.

XXVIII. Duplex inde Hannibali gaudium fuit: neque enim quicquam eorum, quæ apud hostes agerentur, eum fallebat, & perfugis multa indicantibus, & per suos explorantem. nam & liberam Minucii temeritatem se suo modo captaturum, & solertiæ Fabii dimidium virium decessisse. Tumulus erat inter castra Minucii Pœnorumque. eum qui occupâsset, haud dubiè iniquiorem erat hosti locum facturus. eum non tam capere sine certamine volebat Hannibal, (quanquam id operæ pretium erat) quàm causam certaminis cum Minucio, quem semper occursurum ad obsistendum satis sciebat, contrahere. Ager omnis medius erat primâ specie inutilis insidiatori, quia non modò silvestre quicquam, sed ne vepribus quidem vestitum habebat: re ipsâ natus tegendis insidiis, eo magis quòd in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat. & erant in amfractibus cavæ rupes, ut quædam earum ducenos armatos possent capere. In has latebras, quot quemque locum aptè insidere poterant, quinque millia conduntur peditum equitumque. necubi tamen aut motus alicujus temere egressi, aut fulgor armorum fraudem in valle tam aperta detegeret, missis paucis primâ luce ad capiendum, quem antè diximus, tumulum, avertit oculos hostium. Primo statim conspectu contempta paucitas: ac sibi quisque deposcere pellendos inde hostes. ad locum capiendum dux ipse inter stolidissimos ferocissimosque ad arma vocat; & vanis animis & minis increpat hostem. Principio levem armaturam dimittit, deinde conferto agmine mittit equi-

tes;

tes: postremò, quum hostibus quoque subsidia mitti videret, instructis legionibus procedit. Et Hannibal, laborantibus suis alia atque alia, crescente certamine, mittens auxilia peditum equitumque, jam justam expleverat aciem, ac totis utrinque viribus certabatur. Prima levis armatura Romanorum, præoccupatum inferiore loco succedens tumulum, pulsa detrusaque terrorem in succedentem intulit equitem, & ad signa legionum refugit. peditum acies inter perculsos impavida sola erat, videbaturque, si justa aut si recta pugna esset, haudquaquam impar futura. tantum animorum fecerat prospere ante paucos dies res gesta. Sed exorti repentè insidiatores eum tumultum terroremque, in latera utrinque ab tergoque incursantes, fecerunt, ut neque animus ad pugnam, neque ad fugam spes cuiquam superesset.

XXIX. Tunc Fabius, primò clamore paventium audito, dein conspectà procul turbatà acie, *Ita est*, inquit, *non celeriùs, quàm timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabio æquatus imperio Hannibalem & virtute & fortunâ superiorem videt. Sed aliud jurgandi succensendique tempus erit. nunc signa extra vallum proferte. Victoriam hosti extorqueamus, confessionem erroris civibus.* Jam magna ex parte cæsis aliis, aliis circumspectàntibus fugam, Fabiana se acies repentè, velut cœlo demissa, ad auxilium ostendit. Itaque, priusquam ad conjectum teli veniret, aut manum consereret, & suos à fuga effusa, & ab nimis feroci pugna hostes continuit. qui solutis ordinibus vagè dissipati erant, undique confugerunt ad integram aciem; qui plures simul terga dederant, conversi in hostem, volventesque orbem, nunc sensim referre pedem, nunc conglobati restare. ac jam propè una acies facta erat victi atque integri exercitûs, inferebantque signa in hostem; quum Pœnus receptui cecinit, palam ferente Hannibale, ab se Minucium, se à Fabio victum. Ita per variam fortunam diei majo-

re parte exactâ, quum in castra reditum esset, Minucius, convocatis militibus, *Sæpe ego*, inquit, *audivi, milites, eum primum esse virum, qui ipse consulat, quid in rem sit; secundum eum, qui bene monenti obediat: qui nec ipse consulere, nec alteri parere sciat, eum extremi ingenii esse. Nobis quoniam prima animi ingeniique negata sors est, secundam ac mediam teneamus: &, dum imperare discimus, parere prudenti in animum inducamus. Castra cum Fabio jungamus: ad prætorium ejus signa quum tulerimus, ubi ego eum* PARENTEM *appellavero, quod beneficio ejus erga nos ac majestate ejus dignum est; vos, milites, eos, quorum vos modò arma dextræque texerunt,* PATRONOS *salutabitis, &, si nihil aliud, gratorum certè nobis animorum gloriam dies hæc dederit.*

XXX. Signo dato, conclamatur inde, ut colligantur vasa: profecti & agmine incedentes ad dictatoris castra in admirationem & ipsum, & omnes, qui circà erant, converterunt. Ut constituta sunt ante tribunal signa, progressus ante alios magister equitum, quum *patrem* Fabium appellâsset, circumfusosque militum ejus totum agmen *patronos* consalutâsset, *Parentibus*, inquit, *meis, dictator (quibus te modò nomine, quo fando possum, æquavi) vitam tantùm debeo: tibi quum meam salutem, tum omnium horum. Itaque plebeiscitum, quo oneratus magis, quàm honoratus, sum, primus antiquo abrogoque: &, quod tibi mihique, quod exercitibusque his tuis, servato ac conservatori, sit felix, sub imperium auspiciumque tuum redeo, & signa hæc legionesque restituo. Tu, quæso, placatus me magisterium equitum, hos ordines suos quemque tenere jubeas.* Tum dextræ interjunctæ, militesque, concione dimissâ, à notis ignotisque benignè atque hospitaliter invitati: lætusque dies, ex admodum tristi paulo antè ac propè exsecrabili, factus. Romæ, ut est perlata fama rei gestæ, dein literis non magis ipsorum imperatorum, quàm vulgo militum ex utroque exercitu affirmata, pro se quisque Maximum laudibus ad cœ-

lum

lum ferre. Par gloria apud Hannibalem hostesque Pœnos erat: ac tum demum sentire, cum Romanis atque in Italia bellum esse. Nam biennio antè adeo & duces Romanos & milites spreverant, ut vix cum eadem gente bellum esse crederent, cujus terribilem eam famam à patribus accepissent. Hannibalem quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt, *tandem eam nubem, quæ sedere in jugis montium solita sit, cum procella imbrem dedisse.*

XXXI. Dum hæc geruntur in Italia, Cn. Servilius Geminus consul cum classe centum viginti navium, circumvectus Sardiniæ & Corsicæ oram, & obsidibus utrinque acceptis, in Africam transmisit: &, priusquam in continentem exscensiones faceret, Menige insulâ vastatâ, & ab incolentibus Cercinam, ne & ipsorum ureretur diripereturque ager, decem talentis argenti acceptis, ad littora Africæ accessit, copiasque exposuit. Inde ad populandum agrum ducti milites, navalesque socii juxtà effusi, ac si insulis cultorum egentibus prædarentur. itaque in insidias temere illati, quum à frequentibus palantes, ab locorum gnaris ignari circumvenirentur, cum multa cæde ac fœda fuga retro ad naves compulsi sunt. Ad mille hominum, cum his Sempronio Blæso quæstore, amissum: classis, à littoribus hostium plenis trepidè soluta, in Siciliam cursum tenuit; traditaque Lilybæi T. Otacilio prætori, ut ab legato ejus P. Sura Romam reduceretur. ipse, per Siciliam pedibus profectus, freto in Italiam trajecit, literis Q. Fabii accitus & ipse, & collega ejus M. Atilius, ut exercitus ab se, exacto jam propè semestri imperio, acciperent. Omnium propè annales Fabium dictatorem adversus Hannibalem rem gessisse tradunt. Cœlius etiam eum primum à populo creatum dictatorem scribit. Sed & Cœlium & ceteros fugit, uni consuli Cn. Servilio, qui tum procul in Gallia provinciâ aberat, jus fuisse dicendi dictatoris: quam moram quia

exspectare territa jam clade civitas non poterat, eò decursum esse, ut à populo crearetur, qui pro dictatore esset: res inde gestas gloriamque insignem ducis, & augentes titulum imaginis posteros, ut, qui pro dictatore, dictator diceretur, facilè obtinuisse.

XXXII. Consules, Atilius Fabiano, Geminus Servilius Minuciano exercitu accepto, hibernaculis maturè communitis, (extremum autumni erat) Fabii artibus cum summa inter se concordia bellum gesserunt. Frumentatum exeunti Hannibali diversis locis opportuni aderant, carpentes agmen, palatosque excipientes. in casum universæ dimicationis, quam omnibus artibus petebat hostis, non veniebant. adeoque inopià est coactus Hannibal, ut, nisi tum fugæ speciem abeundo timuisset, Galliam repetiturus fuerit, nullà relictà spe alendi exercitûs in eis locis, si insequentes consules eisdem artibus bellum gererent. Quum ad Geronium jam hieme impediente constitisset bellum, Neapolitani legati Romam venere. ab iis quadraginta pateræ aureæ magni ponderis in curiam illatæ, atque ita verba facta, ut dicerent: *Scire sese, Romani populi ærarium bello exhauriri: &, quum juxtà pro urbibus agrisque sociorum, ac pro capite atque arce Italiæ, urbe Romana atque imperio geratur, æquum censuisse Neapolitanos, quod auri sibi quum ad templorum ornatum, tum ad subsidium fortunæ à majoribus relictum foret, eo juvare populum Romanum. Si quam opem in sese crederent, eodêm studio fuisse oblaturos. gratum sibi Patres Romanos populumque facturum, si omnes res Neapolitanorum suas duxissent: dignosque judicaverint, ab quibus donum, animo ac voluntate eorum, qui libentes darent, quàm re, majus ampliusque, acciperent.* Legatis gratiæ actæ pro munificentia curaque. patera, quæ ponderis minimi fuit, accepta.

XXXIII. Per eosdem dies speculator Karthaginiensis, qui per biennium fefellerat, Romæ deprehensus, præcisisque manibus dimissus: & servi quinque & viginti

ginti in crucem acti, quòd in campo Martio conjurâssent. indici data libertas & æris gravis viginti millia. Legati & ad Philippum Macedonum regem missi ad deposcendum Demetrium Pharium, qui, bello victus, ad eum fugisset: & alii in Ligures ad expostulandum, quòd Pœnum opibus auxiliisque suis juvissent: simul ad visendum ex propinquo, quæ in Bojis atque Insubribus gererentur. Ad Pineum quoque regem in Illyrios legati missi ad stipendium, cujus dies exierat, poscendum; aut, si diem proferre vellet, obsides accipiendos. adeo, etsi bellum ingens in cervicibus erat, nullius usquam terrarum rei cura Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat. In religionem etiam venit, ædem Concordiæ, quam per seditionem militarem biennio antè L. Manlius prætor in Gallia vovisset, locatam ad id tempus non esse. itaque duumviri ad eam rem creati à M. Æmilio prætore urbis, Cn. Pupius & K. Quintius Flamininus, ædem in arce faciendam locaverunt. Ab eodem prætore ex senatusconsulto literæ ad consules missæ, ut, si iis videretur, alter eorum ad consules creandos Romam veniret: se in eam diem, quam jussissent, comitia edicturum. Ad hæc à consulibus rescriptum, *Sine detrimento reipublicæ abscedi non posse ab hoste. itaque per interregem comitia habenda esse potiùs, quàm consulum alter à bello avocaretur.* Patribus rectius visum est, dictatorem à consule dici comitiorum habendorum causâ. dictus L. Veturius Philo, M. Pomponium Mathonem magistrum equitum dixit. His vitiò creatis, jussisque die quartodecimo se magistratu abdicare, ad interregnum res rediit.

XXXIV. Consulibus prorogatum in annum imperium. interreges proditi à Patribus C. Claudius, Ap. filius, Centho, inde P. Cornelius Asina. In ejus interregno comitia habita magno certamine Patrum ac plebis. C. Terentio Varroni, quem, sui generis hominem, plebei insectatione principum popularibusque

artibus conciliatum, ab Q. Fabii opibus & dictatorio imperio concussis alienâ invidiâ splendentem, vulgus & extrahere ad consulatum nitebatur, Patres summâ ope obstabant, ne se insectando sibi æquari assuescerent homines. Q. Bæbius Herennius tribunus plebis, cognatus C. Terentii, criminando non senatum modò, sed etiam augures, quòd dictatorem prohibuissent comitia perficere, per invidiam eorum favorem candidato suo conciliabat. *Ab hominibus nobilibus, per multos annos bellum quærentibus, Hannibalem in Italiam adductum: ab iisdem, quum debellari possit, fraude id bellum trahi. cum quatuor militum legionibus universis pugnari posse apparuisse eo, quòd M. Minucius, absente Fabio, prospere pugnâsset; duas legiones hosti ad cædem objectas, deinde ex ipsa cæde ereptas, ut* pater patronusque *appellaretur, qui priùs vincere prohibuisset Romanos, quàm vinci. Consules deinde Fabianis artibus, quum debellare possent, bellum traxisse. Id fœdus inter omnes nobiles ictum: nec finem antè belli habituros, quàm consulem verè plebeium, id est, hominem novum, fecissent. nam plebeios nobiles jam eisdem initiatos esse sacris, & contemnere plebem, ex quo contemnì desierint à Patribus, cœpisse. Cui non id apparere, id actum & quæsitum esse, ut interregnum iniretur, ut in Patrum potestate comitia essent? Id consules ambos ad exercitum morando quæsisse: id postea, quia invitis iis dictator esset dictus comitiorum causâ, expugnatum esse, ut vitiosus dictator per augures fieret. Habere igitur interregnum eos. consulatum unum certè plebis Romanæ esse: populum liberum habiturum ac daturum ei, qui magis verè vincere, quàm diu imperare, malit.*

XXXV. Quum his orationibus accensa plebs esset, tribus patriciis petentibus, P. Cornelio Merendâ, L. Manlio Volsone, M. Æmilio Lepido, duobus nobilibus jam familiarum plebei, C. Atilio Serrano & Q. Ælio Pæto, quorum alter pontifex, alter augur erat, C. Terentius consul unus creatur, ut in manu ejus essent

sent comitia rogando collegæ. Tum experta nobilitas, parum fuisse virium in competitoribus, L. Æmilium Paullum, qui cum M. Livio consul fuerat, & damnatione collegæ, & suâ propè, ambustus evaserat, infestum plebei, diu ac multùm recusantem, ad petitionem compellit. is proximo comitiali die, concedentibus omnibus, qui cum Varrone certaverant, par magis in adversandum, quàm collega, datur consuli. Inde prætoria comitia habita. Creati M. Pomponius Matho & P. Furius Philus. Romæ juri dicundo urbana sors Pomponio, inter cives Romanos & peregrinos P. Furio Philo evenit. Additi duo prætores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Postumius Albinus in Galliam. Omnes absentes creati sunt; nec cuiquam eorum, præter Terentium consulem, mandatus honos, quem jam non antea gessisset, præteritis aliquot fortibus ac strenuis viris; quia in tali tempore nulli novus magistratus videbatur mandandus.

XXXVI. Exercitus quoque multiplicati sunt. Quantæ autem peditum equitumque additæ sint copiæ, adeo & numero & genere copiarum variant auctores, ut vix quicquam satis certum affirmare ausim. Decem millia novorum militum alii scripta in supplementum; alii novas quatuor legiones, ut octo legionibus rem gererent: numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum & centenis equitibus in singulas adjectis; ut quina millia peditum, treceni equites essent; socii duplicem numerum equitum darent, pedites æquarent. Septem & octoginta millia armatorum & ducentos in castris Romanis, quum pugnatum ad Cannas est, quidam auctores sunt. Illud haudquaquam discrepat, majore conatu atque impetu rem actam, quàm prioribus annis; quia spem, posse vinci hostem, dictator præbuerat. Ceterùm, priusquam signa ab urbe novæ legiones moverent, decemviri libros adire atque inspicere jussi propter territos vulgò homi-

nes novis prodigiis. nam, & Romæ in Aventino & Ariciæ, nunciatum erat, ſub idem tempus lapidibus pluiſſe: & multo cruore ſigna in Sabinis cædis, aquas è fonte calidas manâſſe. Id quidem, etiam, quòd ſæpius acciderat, magis terrebat: & in via Fornicata, quæ ad campum erat, aliquot homines de cœlo tacti exanimatique fuerant. Ea prodigia ex libris procurata. Legati à Pæſto pateras aureas Romam attulerunt. iis, ſicut Neapolitanis, gratiæ actæ, aurum non acceptum.

XXXVII. Per eoſdem dies ab Hierone claſſis Oſtiam cum magno commeatu acceſſit. Legati Syracuſani in ſenatum introducti nunciârunt: *Cædem C. Flaminii conſulis exercitûſque allatam adeo ægre tuliſſe regem Hieronem, ut nullâ ſuâ propriâ regnique ſui clade moveri magis potuerit. Itaque, quanquam probè ſciat, magnitudinem populi Romani admirabiliorem propè adverſis rebus, quàm ſecundis, eſſe; tamen ſe omnia, quibus à bonis fidelibuſque ſociis bella juvari ſoleant, miſiſſe: quæ ne accipere abnuant, magno opere ſe Patres conſcriptos orare. Jam omnium primum ominis causâ victoriam auream pondo trecentûm viginti afferre ſeſe. acciperent eam, tenerentque, & haberent propriam & perpetuam. Advexiſſe etiam trecenta millia modiûm tritici, ducenta hordei, ne commeatus deeſſent: &, quantum præterea opus eſſet, quò juſſiſſent, ſubvecturos. Milite atque equite ſcire, niſi Romano Latinique nominis, non uti populum Romanum: levium armatorum auxilia etiam externa vidiſſe in caſtris Romanis. Itaque miſiſſe mille ſagittariorum ac funditorum, aptam manum adverſus Baliares ac Mauros, pugnaceſque alias miſſili telo gentes.* Ad ea dona conſilium quoque addebant, *Ut prætor, cui provincia Sicilia eveniſſet, claſſem in Africam trajiceret; ut & hoſtes in terra ſua bellum haberent, minuſque laxamenti daretur iis ad auxilia Hannibali ſubmittenda.* Ab ſenatu ita reſponſum regi eſt: *Virum bonum egregiumque ſocium Hieronem eſſe, atque uno tenore, ex quo in amicitiam populi Romani venerit, fidem co-*

luiſſe,

hiisse, ac rem Romanam omni tempore ac loco munificè adjuvisse. id, perinde ac deberet, gratum populo Romano esse. Aurum & à civitatibus quibusdam allatum, gratiâ rei acceptâ, non accepisse populum Romanum. Victoriam omenque accipere; sedemque ei se Divæ dare, dicare Capitolium, templum Jovis Optimi Maximi. in ea arce urbis Romanæ sacratam, volentem propitiamque, firmam ac stabilem fore populo Romano. Funditores, sagittariique, & frumentum traditum consulibus. Quinqueremes ad navium classem, quæ cum T. Otacilio proprætore in Sicilia erant, quinque & viginti additæ, permissumque est, ut, si è republicà censeret esse, in Africam trajiceret.

XXXVIII. Delectu perfecto, consules paucos morati dies, dum socii ab nomine Latino venirent. Milites tunc, quod nunquam antea factum erat, jurejurando ab tribunis militum adacti, jussu consulum conventuros, neque injussu abituros. nam ad eam diem nihil præter sacramentum fuerat; &, ubi ad decuriatum aut centuriatum convenissent, suà voluntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites conjurabant, sese fugæ atque formidinis ergô non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi, aut petendi, & aut hostis feriendi, aut civis servandi causà. id ex voluntario inter ipsos fœdere à tribunis ad legitimam jurisjurandi adactionem translatum. Conciones, priusquam ab urbe signa moverentur, consulis Varronis multæ ac feroces fuere, denunciantes, bellum arcessitum in Italiam ab nobilibus, mansurumque in visceribus reipublicæ, si plures Fabios imperatores haberet; se, quo die hostem vidisset, perfecturum. Collegæ ejus Paulli una, pridie quàm ex urbe proficiscerentur, concio fuit verior, quàm gratior populo, quâ nihil inclementer in Varronem dictum, nisi id modò; *Mirari se, quomodo quis dux, priusquam aut suum, aut hostium exercitum, locorum situm, naturam regionis nôsset, jam nunc locatus in urbe sciret, quæ sibi agenda armato forent; & diem quoque prædi-*

cere posset, quà cum hoste signis collatis esset dimicaturus. Se, quæ consilia magis res dent hominibus, quàm homines rebus, ea ante tempus immatura non præcepturum. optare, ut, quæ cautè atque consultè gesta essent, satis prospere evenirent. Temeritatem, præterquam quòd stulta sit, infelicem etiam ad id locorum fuisse. Id suà sponte apparebat, tuta celeribus consiliis præpositurum. &, quo id constantiùs perseveraret, Q. Fabius Maximus sic eum proficiscentem allocutus fertur:

XXXIX. *Si aut collegam (id quod mallem) tui similem, L. Æmili, haberes, aut tu collegæ tui similis esses, supervacanea esset oratio mea. nam & duo boni consules, etiam me indicente, omnia è republica fide vestrâ faceretis: & mali nec mea verba auribus vestris, nec consilia animis acciperetis. nunc & collegam tuum & te talem virum intuenti mihi tecum omnis oratio est: quem video nequicquam & virum bonum & civem fore, si alterâ parte claudicet respublica. malis consiliis idem ac bonis juris & potestatis erit. Erras enim, L. Paulle, si tibi minus certaminis cum C. Terentio, quàm cum Hannibale, futurum censes. nescio, an infestior hic adversarius, quàm ille hostis, maneat: cum illo in acie tantùm, cum hoc omnibus locis ac temporibus certaturus es: & adversus Hannibalem legionesque ejus tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi est: Varro dux tuis militibus te est oppugnaturus. Ominis etiam tibi causâ absit C. Flaminii memoria. tamen ille consul demum, & in provincia, & ad exercitum, cœpit furere: hic, priusquam peteret consulatum, deinde in petendo consulatu; nunc quoque consul, priusquam castra videat aut hostem, insanit. &, qui tantas jam nunc procellas, prœlia atque acies jactando, inter togatos ciet, quid inter armatam juventutem censes facturum, & ubi extemplo verba res sequitur? Atqui si hic, quod facturum se denunciat, extemplo pugnaverit; aut ego rem militarem, belli hoc genus, hostem hunc ignoro, aut nobilior alius Trasimeno locus nostris cladibus erit. Nec gloriandi tempus adversus unum est; ut ego, contemnenda potiùs, quàm appetendo, gloriam, modum*

modum excesserim. Sed ita res habet. una ratio belli gerendi adversus Hannibalem est, quâ ego gessi. nec eventus modò hoc docet, (stultorum iste magister est) sed eadem ratio, quæ fuit, futuraque, donec res eædem manebunt, immutabilis est. In Italia bellum gerimus, in sede ac solo nostro. omnia circà plena civium ac sociorum sunt. armis, viris, equis, commeatibus juvant, juvabuntque. id jam fidei documentum in adversis rebus nostris dederunt. meliores, prudentiores, constantiores nos tempus diesque facit. Hannibal contrà in aliena, in hostili est terra, inter omnia inimica infestaque, procul ab domo, procul à patria. neque illi terrâ, neque mari est pax: nullæ eum urbes accipiunt, nulla mœnia: nihil usquam sui videt: in diem rapto vivit. Partem vix tertiam exercitûs ejus habet, quem Iberum amnem trajecit. plures fames, quàm ferrum, absumpsit: nec his paucis jam victus suppeditat. Dubitas ergo, quin sedendo superaturi simus eum, qui senescat in dies? non commeatus, non supplementum, non pecuniam habeat? Quamdiu pro Geronii, castelli Apuliæ inopis, tanquam pro Karthaginis mœnibus? Sed ne adversus te quidem ego gloriabor. Cn. Servilius atque Atilius, proximi consules, vide, quemadmodum eum ludificati sint. Hæc una salutis est via, L. Paulle, quam difficilem infestamque cives sibi magis, quàm hostes, facient. idem enim tui, quod hostium milites, volent: idem Varro, consul Romanus, quod Hannibal, Pœnus imperator, cupiet. duobus ducibus unus resistas, oportet: resistes autem, adversus famam rumoresque hominum si satis firmus steteris: si te neque collegæ vana gloria, neque tua falsa infamia moverit. Veritatem laborare nimis sæpe, aiunt, exstingui nunquam. Gloriam qui spreverit, veram habebit. Sine, timidum pro cauto, tardum pro considerato, imbellem pro perito belli vocent. malo, te sapiens hostis metuat, quàm stulti cives laudent. Omnia audentem contemnet Hannibal: nil temere agentem metuet. Nec ego, ut nihil agatur, moneo; sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna: tuæ potestatis semper, tuaque omnia sint. armatus intentusque sis, neque occasioni tuæ desis, neque suam occasionem

hosti

hosti des. Omnia non properanti clara certaque erunt. festinatio improvida est & cæca.

XL. Adversus ea oratio consulis haud sanè læta fuit, magis fatentis, ea, quæ diceret, vera, quàm facilia factu, esse. *Dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse; quid consuli adversus collegam seditiosum ac temerarium virium atque auctoritatis fore? Se populare incendium priore consulatu semiustum effugisse: optare, ut omnia prospere evenirent. at, si quid adversi caderet, hostium se telis potiùs, quàm suffragiis iratorum civium, caput objecturum.* Ab hoc sermone profectum Paullum tradunt, prosequentibus primoribus Patrum. Plebeium consulem sua plebes prosecuta, turbâ, quàm dignitate, conspectior. Ut in castra venerunt, permixto novo exercitu ac vetere, castris bifariam factis, ut nova minora essent propius Hannibalem, in veteribus major pars & omne robur virium esset; tum consulum anni prioris M. Atilium, ætatem excusantem, Romam miserunt; Geminum Servilium in minoribus castris legioni Romanæ & sociûm peditum equitumque duobus millibus præficiunt. Hannibal, quanquam parte dimidiâ auctas hostium copias cernebat, tamen adventu consulum mirè gaudere. non solùm enim nihil ex raptis in diem commeatibus superabat, sed ne, unde raperet, quidem quicquam reliqui erat, omni undique frumento, postquam ager parum tutus erat, in urbes munitas convecto: ut vix decem dierum (quod compertum postea est) frumentum superesset, Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporum exspectata foret.

XLI. Ceterùm temeritati consulis ac præpropero ingenio materiam etiam fortuna dedit: quòd in prohibendis prædatoribus tumultuario prœlio, ac procursu magis militum, quàm ex præparato aut jussu imperatorum, orto, haudquaquam par Pœnis dimicatio fuit. ad mille & septingenti cæsi, non plus centum Romanorum

norum sociorumque occisis. ceterùm victoribus effusè sequentibus metu insidiarum obstitit Paullus consul; cujus eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat, Varrone indignante ac vociferante, emissum hostem è manibus; debellarique, ni cessatum foret, potuisse. Hannibal id damnum haud ægerrimè pati, quin potiùs credere, velut inescatam temeritatem ferocioris consulis ac novorum maximè militum esse. & omnia ei hostium, haud secus quàm sua, nota erant: dissimiles discordesque imperitare, duas propè partes tironum militum in exercitu esse. Itaque, locum & tempus insidiis aptum se habere ratus, nocte proximâ nihil præter arma ferentes secum milites ducens, castra plena omnis fortunæ publicæ privatæque relinquit; transque proximos montes lævâ pedites instructos condit, dextrâ equites, impedimenta per convallem, medium agmen, traducit: ut diripiendis velut desertis fugâ dominorum castris occupatum impeditumque hostem opprimeret. Crebri relicti in castris ignes, ut fides fieret, dum ipse longius spatium fugâ præciperet, falsâ imagine castrorum (sicut Fabium priore anno frustratus esset) tenere in locis consules voluisse.

XLII. Ubi illuxit, subductæ primò stationes, deinde propiùs adeuntibus insolitum silentium admirationem fecit. Jam satis compertâ solitudine, in castris concursus fit ad prætoria consulum, nunciantium fugam hostium adeo trepidam, ut, tabernaculis stantibus, castra reliquerint: quóque fuga obscurior esset, crebros etiam relictos ignes. Clamor inde ortus, ut signa proferri juberent, ducerentque ad persequendos hostes, ac protinus castra diripienda. Et consul alter velut unus turbæ militaris erat. Paullus etiam atque etiam dicere, providendum præcavendumque esse. postremò, quum aliter neque seditionem neque ducem seditionis sustinere posset, Marium Statilium præfectum cum turma Lucana exploratum mittit. qui, ubi adequita-

quitavit portis, subsistere extra munimenta ceteris jussis, ipse cum duobus equitibus vallum intravit: speculatusque omnia cum cura renunciat, insidias profectò esse: ignes in parte castrorum, quæ vergat in hostem, relictos: tabernacula aperta, & omnia cara in promptu relicta: argentum quibusdam locis temere per vias, velut objectum ad prædam, vidisse. Quæ ad deterrendos à cupiditate animos nunciata erant, ea accenderunt; &, clamore orto à militibus, *Ni signum detur, sine ducibus ituros*, haudquaquam dux defuit. nam extemplo Varro signum dedit proficiscendi. Paullus, quum ei suà sponte cunctanti pulli quoque auspicio non addixissent, obnunciari jam efferenti portà signa collegæ jussit. quod quanquam Varro ægre est passus, Flaminii tamen recens casus, Claudiique consulis primo Punico bello memorata navalis clades, religionem animo incussit. Dii propè ipsi eo die magis distulere, quàm prohibuere, imminentem pestem Romanis. nam fortè ita evenit, ut, quum referri signa in castra jubenti consuli milites non parerent, servi duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui, Servilio atque Atilio consulibus, inter pabulatores excepti à Numidis fuerant, profugerent eo die ad dominos: qui deducti ad consules nunciant, omnem exercitum Hannibalis trans proximos montes sedere in insidiis. Horum opportunus adventus consules imperii potentes fecit, quum ambitio alterius suam primùm apud eos pravà indulgentià majestatem solvisset.

XLIII. Hannibal, postquam motos magis inconsultè Romanos, quàm ad ultimum temere evectos, vidit; nequicquam, detectà fraude, in castra rediit. Ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequibat; novaque consilia in dies non apud milites solùm, mixtos ex colluvione omnium gentium, sed etiam apud ipsum ducem, oriebantur. nam quum initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuisset exposcentium stipen-

stipendium debitum, querentiumque annonam primò, postremò famem; & mercenarios milites, maximè Hispani generis, de transitione cepisse consilium fama esset: ipse etiam interdum Hannibal de fuga in Galliam dicitur agitâsse, ita ut, relicto peditatu omni, cum equitibus se proriperet. Quum hæc consilia atque hic habitus animorum esset in castris, movere inde statuit, in calidiora atque eo maturiora messibus Apuliæ loca: simul ut, quo longiùs ab hoste recessisset, transfugia impeditiora levibus ingeniis essent. Profectus est nocte, ignibus similiter factis, tabernaculisque paucis in speciem relictis, ut insidiarum par priori metus contineret Romanos. Sed, per eundem Lucanum Statilium, omnibus ultra castra transque montes exploratis, quum relatum esset, visum procul hostium agmen; tum de insequendo eo consilia agitari cœpta. Quum utriusque consulis eadem, quæ semper antè, fuisset sententia; ceterùm Varroni ferè omnes, Paullo nemo, præter Servilium prioris anni consulem, assentiretur; majoris partis sententia ad nobilitandas clade Romanâ Cannas, urguente fato, profecti sunt. Prope eum vicum Hannibal castra posuerat aversa à Vulturno vento, qui campis torridis siccitate nubes pulveris vehit. id quum ipsis castris percommodum fuit, tum salutare præcipuè futurum erat, quum aciem dirigerent, ipsi aversi, terga tantùm afflante vento, in obcæcatum pulvere effuso hostem pugnaturi.

XLIV. Consules, satis exploratis itineribus, sequentes Pœnum, ut ventum ad Cannas est, ubi in conspectu Pœnum habebant, bina castra communiunt, eodem ferme intervallo, quo ad Geronium, sicut antè, copiis divisis. Aufidus amnis, utrisque castris affluens, aditum aquatoribus ex sua cujusque opportunitate haud sine certamine dabat. ex minoribus tamen castris, quæ posita trans Aufidum erant, liberiùs aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hostium præsidium.

sidium. Hannibal spem nactus, locis natis ad equestrem pugnam, quà parte virium invictus erat, facturos copiam pugnandi consules, dirigit aciem, lacessitque Numidarum procursatione hostes. Inde rursus sollicitari seditione militari ac discordià consulum Romana castra; quum Paullus Semproniique & Flaminii temeritatem Varroni, Varro speciosum timidis ac segnibus ducibus exemplum Fabium objiceret: testareturque Deos hominesque hic, *nullam penes se culpam esse, quòd Hannibal jam velut usucepisset Italiam; se constrictum à collega teneri; ferrum atque arma iratis & pugnare cupientibus adimi militibus:* ille, *si quid projectis ac proditis ad inconsultam atque improvidam pugnam legionibus accideret, se omnis culpæ exsortem, omnis eventûs participem fore* diceret. *videret, ut, quibus lingua tam prompta ac temeraria, æquè in pugna vigerent manus.*

XLV. Dum altercationibus magis, quàm consiliis, tempus teritur, Hannibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat instructam, quum in castra ceteras reciperet copias, Numidas ad invadendos ex minoribus castris Romanorum aquatores trans flumen mittit. quam inconditam turbam quum vixdum in ripam egressi clamore ac tumultu fugâssent, in stationem quoque pro vallo locatam atque ipsas prope portas evecti sunt. Id verò indignum visum, ab tumultario auxilio jam etiam castra Romana terreri: ut ea modò una causa, ne extemplo transirent flumen, dirigerentque aciem, tenuerit Romanos, quòd summa imperii eo die penes Paullum fuerit. Itaque Varro postero die, cui sors ejus diei imperii erat, nihil consulto collegâ, signum pugnæ proposuit, instructasque copias flumen traduxit, sequente Paullo; quia magis non probare, quàm non adjuvare, consilium poterat. Transgressi flumen eas quoque, quas in castris minoribus habuerant, copias suis adjungunt: atque ita instructâ acie, in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locant,

cant, deinde pedites: lævum cornu extremi equites sociorum, intrà pedites, ad medium juncti legionibus Romanis tenuerunt jaculatores. ex ceteris levium armorum auxiliis prima acies facta. Consules cornua tenuerunt; Terentius lævum, Æmilius dextrum. Gemino Servilio media pugna tuenda data.

XLVI. Hannibal luce primâ, Baliaribus levique aliâ armaturâ præmissâ, transgressus flumen, ut quosque traduxerat, ita in acie locabat. Gallos Hispanosque equites prope ripam lævo in cornu adversus Romanum equitatum: dextrum cornu Numidis equitibus datum, mediâ acie poditibus firmatâ; ita, ut Afrorum utraque cornua essent, interponerentur his medii Galli atque Hispani. Afros Romanam magna ex parte crederes aciem: ita armati erant, armis & ad Trebiam, ceterùm magna ex parte ad Trasimenum captis. Gallis Hispanisque scuta ejusdem formæ ferè erant: dispares ac dissimiles gladii: Gallis prælongi ac sine mucronibus: Hispano, punctim magis, quàm cæsim, assueto petere hostem, brevitate habiles & cum mucronibus. ante ceteros habitus gentium harum tum magnitudine corporum, tum specie terribilis erat. Galli super umbilicum erant nudi: Hispani linteis prætextis purpurâ tunicis, candore miro fulgentibus, constiterant. Numerus omnium peditum, qui tum steterunt in acie, millium fuit quadraginta, decem equitum. Duces cornibus præerant: sinistro Hasdrubal, dextro Maharbal: mediam aciem Hannibal ipse cum fratre Magone tenuit. Sol, seu de industriâ ita locatis, seu quòd fortè ita starent, peropportunè utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Pœnis in septentrionem versis. ventus, (Vulturnum incolæ regionis vocant) adversus Romanis coortus, multo pulvere in ipsa ora volvendo prospectum ademit.

XLVII. Clamore sublato, procursum ab auxiliis, & pugna levibus primùm armis commissa: deinde equi-

quitum Gallorum Hispanorumque lævum cornu cum dextro Romano concurrit, minimè equestris more pugnæ: frontibus enim adversis concurrendum erat, quia, nullo circà ad evagandum relicto spatio, hinc amnis, hinc peditum acies claudebant in directum utrinque nitentes. Stantibus ac confertis postremò turbâ equis, vir virum amplexus detrahebat equo. pedestre magna jam ex parte certamen factum erat: acriùs tamen, quàm diutius, pugnatum est; pulsique Romani equites terga vertunt. Sub equestris finem certaminis coorta est peditum pugna. primò & viribus & animis pares constabant ordines Gallis Hispanisque: tandem Romani, diu ac sæpe connisi, æquâ fronte acieque densâ impulere hostium cuneum nimis tenuem, eoque parum validum, à cetera prominentem acie. impulsis deinde ac trepidè referentibus pedem insistere: ac tenore uno per præceps pavore fugientium agmen in mediam primùm aciem illati, postremò, nullo resistente, ad subsidia Afrorum pervenerunt; qui utrinque reductis alis constiterant, mediâ, quâ Galli Hispanique steterant, aliquàntum prominente acie: qui cuneus ut pulsus æquavit frontem primùm, deinde nitendo etiam sinum in medio dedit, Afri circà jam cornua fecerant; irruentibusque incautè in medium Romanis, circumdedere alas: mox, cornua extendendo, clausere & ab tergo hostes. Hinc Romani, defuncti nequicquam prælio uno, omissis Gallis Hispanisque, quorum terga ceciderant, etiam adversus Afros integram pugnam ineunt, non tantùm eo iniquam, quòd inclusi adversus circumfusos, sed etiam quòd fessi cum recentibus ac vegetis pugnabant.

XLVIII. Jam & in sinistro cornu Romano, ubi sociorum equites adversus Numidas steterant, consertum prælium erat, segne primò, & à Punica cœptum fraude. Quingenti ferme Numidæ, præter solita arma telaque, gladios occultos sub loricis habentes, specie

eie transfugarum quum ab suis, parmas post terga habentes, adequitâssent, repentè ex equis desiliunt; parmisque & jaculis ante pedes hostium projectis, in mediam aciem accepti, ductique ad ultimos, considere ab tergo jubentur; ac, dum prœlium ab omni parte conseritur, quieti manserunt. postquam omnium animos oculosque occupaverat certamen, tum, arreptis scutis, quæ passim inter acervos cæsorum corporum strata erant, aversam adoriuntur Romanam aciem; tergaque ferientes, ac poplites cædentes, stragem ingentem, ac majorem aliquanto pavorem ac tumultum, fecerunt. Quum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala jam spe prœlium esset; Hasdrubal, qui eâ parte præerat, subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorum cum adversis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit: Hispanos & Gallos pedites, jam Afris propè fessis, cæde magis quàm pugnâ, adjungit.

XLIX. Parte alterâ pugnæ Paullus, quanquam primo statim prœlio fundâ graviter ictus fuerat, tamen & occurrit sæpe cum confertis Hannibali, & aliquot locis prœlium restituit, protegentibus eum equitibus Romanis; omissis postremò equis, quia consulem & ad regendum equum vires deficiebant. tum denuncianti cuidam, jussisse consulem ad pedes descendere equites, dixisse Hannibalem ferunt, *Quam mallem, vinctos mihi traderet!* Equitum pedestre prœlium, quale jam haud dubiâ hostium victoriâ, fuit; quum victi mori in vestigio mallent, quàm fugere; victores, morantibus victoriam irati, trucidarent, quos pellere non poterant. pepulerunt tamen jam paucos superantes, & labore ac vulneribus fessos. Inde dissipati omnes sunt, equosque ad fugam, qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus tribunus militum, quum, prætervehens equo, sedentem in saxo cruore oppletum consulem vidisset; *L. Æmili*, inquit, *quem unum insontem culpæ cladis hodiernæ Dii respicere debent, cape hunc equum, dum & tibi viri-*

um aliquid superest: comes ego te tollere possum ac protegere, ne funestam hanc pugnam morte consulis feceris. Etiam sine hoc lacrimarum satis luctûsque est. Ad ea consul: *Tu quidem, Cn. Corneli, macte virtute esto! sed cave, frustra miserando exiguum tempus è manibus hostium evadendi absumas. Abi, nuncia publicè Patribus, urbem Romanam muniant, ac priùs, quàm hostis victor adveniat, præsidiis firment: privatimque Q. Fabio, L. Æmilium præceptorum ejus memorem & vixisse, & adhuc mori. Me in hac strage militum meorum patere exspirare, ne aut reus iterum è consulatu sim, aut accusator collegæ existam, ut alieno crimine innocentiam meam protegam.* Hæc exigentes priùs turba fugientium civium, deinde hostes, oppressere: consulem, ignorantes quis esset, obruêre telis: Lentulum inter tumultum abripuit equus. tum inde effusè fugiunt. Septem millia hominum in minora castra, decem in majora, duo ferme in vicum ipsum Cannas perfugerunt: qui extemplo à Karthalone atque èquitibus, nullo munimento tegente vicum, circumventi sunt. Consul alter, seu fortè, seu consilio, nulli fugientium infestus agmini, cum septuaginta ferè equitibus Venusiam perfugit. Quadraginta millia peditum, duo millia septingenti equites, & tanta propè civium sociorumque pars, cæsi dicuntur; in his ambo consulum quæstores L. Atilius & L. Furius Bibaculus: unus & viginti tribuni militum; consulares quidam prætoriique & ædilicii: inter eos Cn. Servilium Geminum & M. Minucium numerant, qui magister equitum priore anno, aliquot antè consul fuerat: octoginta præterea aut senatores, aut qui eos magistratus gessissent, unde in senatum legi deberent, quum suâ voluntate milites in legionibus facti essent. Capta eo prœlio tria millia peditum & equites trecenti dicuntur.

L. Hæc est pugna Cannensis, Alliensi cladi nobilitate par: ceterùm ut illis, quæ post pugnam accidêre, levior, quia ab hoste cessatum est; sic strage exercitûs gravior

gravior fœdiorque. fuga namque ad Alliam ficut urbem prodidit, ita exercitum fervavit: ad Cannas fugientem confulem vix feptuaginta fecuti funt: alterius morientis propè totus exercitus fuit. Binis in caftris quum multitudo femiermis fine ducibus effet, nuncium, qui in majoribus erant, mittunt; *dum prælio, deinde ex lætitia epulis fatigatos quies nocturna hoftes premeret, ut ad fe tranfirent: uno agmine Canufium abituros effe.* Eam fententiam alii totam afpernari: *Cur enim illos, qui fe arceffant, ipfos non venire, quum aquè conjungi poffent? quia videlicet plena hoftium omnia in medio effent: & aliorum, quàm fua, corpora tanto periculo mallent objicere.* Aliis non tam fententia difplicere, quàm animus deeffe. P. Sempronius Tuditanus tribunus militum, *Capi ergo mavultis,* inquit, *ab avariffimo & crudeliffimo hofte, æftimarique capita veftra, & exquiri pretia ab interrogantibus, Romanus civis fis, an Latinus focius, ut ex tua contumelia & miferia alteri honos quæratur? Non tu: fi quidem L. Æmilii confulis, qui fe bene mori, quàm turpiter vivere, maluit, & tot fortiffimorum virorum, qui circa eum cumulati jacent, cives eftis. Sed ante, quàm opprimit lux, majoraque hoftium agmina obfepiunt iter, per hos, qui inordinati atque incompofiti obftrepunt portis, erumpamus. Ferro atque audaciâ via fit, quamvis per confertos hoftes. cuneo quidem hoc laxum atque folutum agmen, ut fi nihil obftet, tranfibimus. Itaque ite mecum, qui & vofmet ipfos & rempublicam falvam vultis.* Hæc ubi dicta dedit, ftringit gladium, cuneoque facto per medios vadit hoftes. &, quum in latus dextrum, quod patebat, Numidæ jacularentur, tranflatis in dextrum fcutis, in majora caftra ad fexcentos evaferunt: atque inde protinus, alio magno agmine adjuncto, Canufium incolumes perveniunt. Hæc apud victos magis impetu animorum, quod ingenium fuum cuique aut fors dabat, quàm ex confilio ipforum, aut imperio cujufquam, agebantur.

LI. Hannibali victori quum ceteri circumfufi gratularentur,

larentur, suaderentque, ut, tanto perfunctus bello, diei quod reliquum esset, noctisque insequentis, quietem & ipse sibi sumeret, & fessis daret militibus; Maharbal, praefectus equitum, minimè cessandum ratus, *Imò, ut, quid hàc pugnâ sit actum, scias, die quinto*, inquit, *victor in Capitolio epulaberis. sequere: cum equite, ut priùs venisse, quàm venturum, sciant, praecedam.* Hannibali nimis laeta res est visa, majorque, quàm ut eam statim capere animo posset. Itaque, *voluntatem se laudare Maharbalis*, ait: *ad consilium pensandum temporis opus esse.* Tum Maharbal, *Non omnia, nimirum, eidem Dii dedere. vincere scis Hannibal, victoriâ uti nescis.* Mora ejus diei satis creditur saluti fuisse urbi atque imperio. Postero die ubi primùm illuxit, ad spolia legenda foedamque etiam hostibus spectandam stragem insistunt. Jacebant enim tot Romanorum millia, pedites passim equitesque, ut quem cuique fors aut pugna junxerat aut fuga. assurgentes quidam ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoste oppressi sunt. Quosdam & jacentes vivos succisis feminibus poplitibusque invenerunt, nudantes cervicem jugulumque, & reliquum sanguinem jubentes haurire. Inventi sunt quidam mersis in effossam terram capitibus, quos sibi ipsos fecisse foveas, obruentesque ora superjectâ humo interclusisse spiritum apparebat. Praecipuè convertit omnes substratus Numida mortuo superincubanti Romano vivus, naso auribusque laceratis: quum, manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem irâ versus, laniando dentibus hostem exspirâsset.

LII. Spoliis ad multum diei lectis, Hannibal ad minora ducit castra oppugnanda, & omnium primum, brachio objecto, flumine eos excludit. Ceterùm ab omnibus, labore, vigiliis, vulneribus etiam fessis, maturior ipsius spe deditio est facta. pacti, ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecenis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in servos centenis, &

ut,

ut, eo pretio persoluto, cum singulis abirent vestimentis, in castra hostes acceperunt; traditique in custodiam omnes sunt, seorsum cives sociique. Dum ibi tempus teritur, interea quum ex majoribus castris, quibus satis virium aut animi fuit, ad quatuor millia hominum & ducenti equites, alii agmine, alii palati passim per agros, quod haud minùs tutum erat, Canusium persugissent, castra ipsa ab sauciis timidisque eàdem conditione, quà altera, tradita hosti. Præda ingens parta est : &, præter equos virosque, & si quid argenti, (quod plurimum in phaleris equorum erat; nam ad vescendum facto perexiguo, utique militantes, utebantur) omnis cetera præda diripienda data est. Tum sepeliendi causà conferri in unum corpora suorum jussit. Ad octo millia fuisse dicuntur fortissimorum virorum. Consulem quoque Romanum conquisitum sepultumque, quidam auctores sunt. Eos, qui Canusium perfugerant, mulier Apula, nomine Busa, genere clara ac divitiis, mœnibus tantùm tectisque à Canusinis acceptos, frumento, veste, viatico etiam juvit; pro qua ei munificentia postea, bello perfecto, ab senatu honores habiti sunt.

LIII. Ceterùm, quum ibi tribuni militum quatuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cujus pater priore anno dictator fuerat, & de legione secunda L. Publicius Bibulus & P. Cornelius Scipio, & de legione tertia Ap. Claudius Pulcher, qui proximè ædilis fuerat; omnium consensu ad P. Scipionem, admodum adolescentem, & ad Ap. Claudium summa imperii delàta est. quibus consultantibus inter paucos de summa rerum nunciat P. Furius Philus, consularis viri filius, *Nequicquam eos perditam spem fovere : desperatam comploratamque rem esse publicam. Nobiles juvenes quosdam, quorum principem L. Cæcilium Metellum, mare ac naves spectare, ut, desertà Italià, ad regum aliquem transfugiant.* Quod malum, præterquam atrox, super tot clades etiam

iam novum, quum ſtupore ac miraculo torpidos defixiſſet, &, qui aderant, concilium advocandum de eo cenſerent; negat concilii rem eſſe Scipio juvenis, fatalis dux hujuſce belli. *Audendum atque agendum, non conſultandum,* ait, *in tanto malo eſſe. Irent ſecum extemplo armati, qui rempublicam ſalvam vellent. nullo veriùs, quàm ubi ea cogitentur, hoſtium caſtra eſſe.* Pergit ire, ſequentibus paucis, in hoſpitium Metelli. &, quum concilium ibi juvenum, de quibus allatum erat, inveniſſet, ſtricto ſuper capita conſultantium gladio, *Ex mei animi ſententia,* inquit, *ut ego rempublicam populi Romani non deſeram, neque alium civem Romanum deſerere patiar. Si ſciens fallo, tum me, Jupiter Optime Maxime, domum, familiam, remque meam peſſimo leto afficias! In hæc verba, L. Cæcili, jures, poſtulo; ceterique, qui adeſtis: qui non juraverit, in ſe hunc gladium ſtrictum eſſe ſciat.* Haud ſecus pavidi, quàm ſi victorem Hannibalem cernerent, jurant omnes: cuſtodiendoſque ſemet ipſos Scipioni tradunt.

LIV. Eo tempore, quo hæc Canuſii agebantur, Venuſiam ad conſulem ad quatuor millia peditum equitumque, qui ſparſi fugâ per agros fuerant, pervenere. Eos omnes Venuſini per familias benignè accipiendos curandoſque quum diviſiſſent, in ſingulos equites togas & tunicas & quadrigatos nummos quinos vicenos, & peditibus denos, & arma, quibus deerant, dederunt. ceteraque publicè ac privatim hoſpitaliter facta: certatumque, ne à muliere Canuſina populus Venuſinus officiis vinceretur. Sed gravius onus Buſæ multitudo faciebat, & jam ad decem millia hominum erant. Appiuſque & Scipio, poſtquam incolumem eſſe alterum conſulem acceperunt, nuncium extemplo mittunt, quantæ ſecum peditum equitumque copiæ eſſent: ſciſcitatumque ſimul, utrùm Venuſiam adduci exercitum, an manere juberet Canuſii? Varro ipſe Canuſium copias traduxit; & jam aliqua ſpecies conſularis exercitûs erat; mœnibuſque ſe certè, ſi non armis, ab

hoſte

hoste videbantur defensuri. Romam, ne has quidem reliquias superesse civium sociorumque, sed occidione occisos cum duobus exercitibus consules, deletasque omnes copias, allatum fuerat. Nunquam, salvâ urbe, tantum pavoris tumultûsque intra mœnia Romana fuit. itaque succumbam oneri, neque aggrediar narrare, quæ edissertando minora vero fecero. Consule exercituque ad Trasimenum priore anno amisso, non vulnus super vulnus, sed multiplex clades, cum duobus consulibus duo consulares exercitus amissi nunciabantur.: nec ulla jam castra Romana, nec ducem, nec militem esse: Hannibalis Apuliam, Samnium, ac jam propè totam Italiam factam. Nulla profectò alia gens tantâ mole cladis non obruta esset. Comparem cladem ad Ægates insulas Karthaginiensium prœlio navali acceptam, quâ fracti Siciliâ ac Sardiniâ cessere, hinc vectigales ac stipendiarios fieri se passi sunt? aut pugnam adversam in Africa, cui postea hic ipse Hannibal succubuit? nulla ex parte comparandæ sunt, nisi quòd minore animo latæ sunt.

LV. P. Furius Philus & M. Pomponius prætores senatum in curiam Hostiliam vocaverunt, ut de urbis custodia consulerent. neque enim dubitabant, deletis exercitibus, hostem ad oppugnandam Romam, quod unum opus belli restaret, venturum. Quum in malis, sicut ingentibus, ita ignotis, ne consilium quidem satis expedirent, obstreperetque clamor lamentantium mulierum, &, nondum palam facto, vivi mortuique per omnes penè domos promiscuè complorarentur; tum Q. Fabius Maximus censuit, *equites expeditos & Appiâ & Latinâ viâ mittendos, qui, obvios percunctando aliquos profectos ex fuga, passim dissipatos, fortè referant, quæ fortuna consulum atque exercituum sit; & si quid Dii immortales, miseriti imperii, reliquum Romano nomini fecerint: ubi eæ copiæ sint: quò se Hannibal post prœlium contulerit: quid paret, quid agat, acturusque sit. Hæc exploranda noscendaque*

per impigros juvenes esse. Illud per Patres ipsos agendum, quoniam magistratuum parum sit, ut tumultum ac trepidationem in urbe tollant, matronas publico arceant, continerique intra suum quamque limen cogant: comploratus familiarum coërceant: silentium per urbem faciant: nuncios rerum omnium ad prætores deducendos curent: suæ quisque fortunæ domi auctorem exspectent: custodesque præterea ad portas ponant, qui probibeant, quemquam egredi urbem; cogantque homines nullam, nisi urbe ac mœnibus salvis, salutem sperare. Ubi conticuerit tumultus, rectè tum in curiam Patres revocandos, consulendumque de urbis custodia esse.

LVI. Quum in hanc sententiam pedibus omnes issent, summotâque foro per magistratus turbâ, Patres diversi ad sedandos tumultus discessissent; tum demum literæ à Terentio consule allatæ sunt: *L. Æmilium consulem exercitumque cæsum; sese Canusii esse, reliquias tantæ cladis velut ex naufragio colligentem. ad decem millia militum ferme esse incompositorum, inordinatorumque. Pœnum sedere ad Cannas, in captivorum pretiis prædaque alia, nec victoris animo, nec magni ducis more, nundinantem.* Tum privatæ quoque per domos clades vulgatæ sunt: adeoque totam urbem opplevit luctus, ut sacrum anniversarium Cereris intermissum sit; quia nec lugentibus id facere est fas, nec ulla in illa tempestate matrona expers luctûs fuerat. Itaque, ne ob eandem causam alia quoque sacra publica aut privata desererentur, senatusconsulto diebus triginta luctus est finitus. Ceterùm quum, sedato urbis tumultu, revocati in curiam Patres essent, aliæ insuper ex Sicilia literæ allatæ sunt ab T. Otacilio proprætore, *Regnum Hieronis classe Punicâ vastari: cui quum opem imploranti ferre vellet, nunciatum sibi esse, aliam classem ad Ægates insulas stare, paratam instructamque; ut, ubi se versum ad tuendam Syracusanam oram Pœni sensissent, Lilybæum extemplo provinciamque aliam Romanam aggrederentur. itaque classe opus esse, si regem socium Siciliamque tueri vellent.*

LVII. Literis

LVII. Literis consulis proprætorisque lectis, M. Claudium, qui classi ad Ostiam stanti præesset, Canusium ad exercitum mittendum, scribendumque consuli, ut, quum prætori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per commodum reipublicæ fieri posset, Romam veniret. Territi etiam super tantas clades, quum ceteris prodigiis, tum quòd duæ Vestales eo anno, Opimia atque Floronia, stupri compertæ, & altera sub terra, ut mos est, ad portam Collinam necata fuerat; altera sibimet ipsa mortem consciverat. L. Cantilius, scriba pontificis, quos nunc minores pontifices appellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, à pontifice maximo eò usque virgis in comitio cæsus erat, ut inter verbera exspiraret. Hoc nefas quum inter tot, ut fit, clades in prodigium versum esset, decemviri libros adire jussi sunt. Et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est sciscitatum, quibus precibus suppliciisque Deos possent placare, & quænam futura finis tantis cladibus foret. Interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta; inter quæ Gallus & Galla, Græcus & Græca, in foro boario sub terra vivi demissi sunt in locum saxo conseptum, jam antè hostiis humanis, minimè Romano sacro, imbutum. Placatis satis, ut rebantur, Deis, M. Claudius Marcellus ab Ostia mille & quingentos milites, quos in classem scriptos habebat, Romam, ut urbi præsidio essent, mittit; ipse, legione classis (ea tertia legio erat) cum tribunis militum Teanum Sidicinum præmissâ, classe traditâ P. Furio Philo collegæ, paucos post dies Canusium magnis itineribus contendit. Dictator ex auctoritate Patrum dictus M. Junius, & Ti. Sempronius magister equitum, delectu edicto, juniores ab annis septemdecim, & quosdam prætextatos, scribunt. quatuor ex his legiones & mille equites effecti. Item ad socios Latinumque nomen, ad milites ex formula accipiendos, mittunt. ar-

ma, tela, alia parari jubent: & vetera hostium spolia detrahunt templis porticibusque. Et aliam formam novi delectûs inopia liberorum capitum ac necessitas dedit: octo millia juvenum validorum ex servitiis, priùs sciscitantes singulos, vellentne militare, empta publicè armaverunt. Hic miles magis placuit, quum pretio minore redimendi captivos copia fieret.

LVIII. Namque Hannibal secundùm tam prosperam ad Cannas pugnam, victoris magis, quàm bellum gerentis, intentus curis, quum, captivis productis segregatisque, socios, sicut antè ad Trebiam Trasimenumque lacum, benignè allocutus, sine pretio dimisisset; Romanos quoque vocatos (quod nunquam aliàs antea) satis miti sermone alloquitur: *Non internecinum sibi esse cum Romanis bellum: de dignitate atque imperio certare. Et patres virtuti Romanæ cessisse, & se id adniti, ut suæ in vicem simul felicitati & virtuti cedatur. Itaque redimendi se captivis copiam facere. pretium fore in capita, equiti quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, servo centum.* Quanquam aliquantum adjiciebatur equitibus ad id pretium, quod pepigerant dedentes se; læti tamen quamcunque conditionem paciscendi acceperunt. Placuit suffragio ipsorum decem deligi, qui Romam ad senatum irent. nec pignus aliud fidei, quàm ut jurarent se redituros, acceptum. Missus cum his Karthalo nobilis Karthaginiensis: qui, si fortè ad pacem inclinarent animos, conditiones ferret. Quum egressi castris essent, unus ex iis, minimè Romani ingenii homo, velut aliquid oblitus, jurisjurandi solvendi causâ quum in castra redisset, ante noctem comites assequitur. Ubi eos Romam venire nunciatum est, Karthaloni obviàm lictor missus, qui dictatoris verbis nunciaret, ut ante noctem excederet finibus Romanis.

LIX. Legatis captivorum senatus ab dictatore datus est. Quorum princeps M. Junius, *Patres conscripti*, inquit, *nemo nostrûm ignorat, nulli unquam civitati viliores*

ctores fuisse captivos, quàm nostræ. Ceterùm, nisi nobis plus justo nostra placet causa, non alii unquam minùs negligendi vobis, quàm nos, in hostium potestatem venerunt. non enim in acie per timorem arma tradidimus; sed, quum propè ad noctem superstantes cumulis cæsorum corporum prœlium extraxissemus, in castra recepimus nos. Diei reliquum ac noctem insequentem, fessi labore ac vulneribus, vallum sumus tutati. Postero die, quum circumsessi ab exercitu victore aquâ arceremur, nec ulla jam per confertos hostes erumpendi spes esset, nec esse nefas duceremus, quinquaginta millibus hominum ex acie nostra trucidatis, aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem restare; tum demum pacti sumus pretium, quo redempti dimitteremur: arma, in quibus nihil jam auxilii erat, hosti tradidimus. Majores quoque acceperamus se à Gallis auro redemisse: & patres vestros, asperrimos illos ad conditionem pacis, legatos tamen captivorum redimendorum gratiâ Tarentum misisse. atqui, & ad Alliam cum Gallis, & ad Heracleam cum Pyrrho, utraque non tam clade infamis, quàm pavore ac fugâ, pugna fuit. Cannenses campos acervi Romanorum corporum tegunt: nec superfumus pugnæ, nisi in quibus trucidandis & ferrum & vires hostem defecerunt. Sunt etiam de nostris quidam, qui ne in acie quidem refugerunt: sed, præsidio castris relicti, quum castra traderentur, in potestatem hostium venerunt. Haud equidem ullius civis & commilitonis fortunæ aut conditioni invideo, nec premendo alium me extulisse velim: ne illi quidem (nisi pernicitatis pedum & cursûs aliquod præmium est) qui plerique inermes ex acie fugientes non priùs, quàm Venusiæ aut Canusii, consistiterunt, se nobis meritò prætulerint, gloriatique sint, in se plus, quàm in nobis, præsidii reipublicæ esse. Sed illis & bonis ac fortibus militibus utemini: & nobis etiam promptioribus pro patria, quòd beneficio vestro redempti atque in patriam restituti fuerimus. Delectum ex omni ætate & fortuna habetis: octo millia servorum audio armari. non minor numerus noster est, nec majore pretio redimi possumus, quàm hi emuntur. nam si conferam nos cum illis, injuriam nomini Romano faciam. Il-

lud etiam in tali consilio animadvertendum vobis censeam, Patres conscripti, (si tamen duriores esse velitis, quod nullo nostro merito faciatis) cui nos hosti relicturi sitis. Pyrrho videlicet, qui nos hospitum numero habuit captivos, an barbaro ac Pœno; qui utrùm avarior, an crudelior, sit, vix existimari potest. Si videatis catenas, squalorem, deformitatem civium vestrorum, non minùs profectò vos ea species moveat, quàm si ex altera parte cernatis stratas Cannensibus campis legiones vestras. Intueri potestis sollicitudinem & lacrimas in vestibulo curiæ stantium cognatorum nostrorum, exspectantiumque responsum vestrum. quum ii pro nobis proque iis, qui absunt, ita suspensi ac solliciti sint; quem censetis animum ipsorum esse, quorum in discrimine vita libertasque est? Si me Dius Fidius, ipse in nos mitis Hannibal contra naturam suam esse velit, nihil tamen nobis vitâ opus esse censeamus, quum indigni, ut à vobis redimeremur, visi sumus. Rediere Romam quondam remissi à Pyrrho sine pretio capti: sed rediere cum legatis, primoribus civitatis, ad redimendos sese missis. Redeam ego in patriam, trecentis nummis non æstimatus civis? Suum quisque habet animum, Patres conscripti. Scio in discrimine esse vitam corpusque meum. Magis me famæ periculum movet, ne à vobis damnati ac repulsi abeamus. neque enim vos pretio pepercisse homines credent.

LX. Ubi is finem fecit, extemplo ab ea turba, quæ in comitio erat, clamor flebilis est sublatus, manusque ad curiam tendebant orantes, ut sibi liberos, fratres, cognatos redderent. Feminas quoque metus ac necessitas in foro turbæ huic virorum immiscuerat. Senatus, summotis arbitris, consuli cœptus. Ibi quum sententiis variaretur, & alii redimendos de publico, alii nullam publicè impensam faciendam, nec prohibendos ex privato redimi; si quibus argentum in præsentia deesset, dandam ex ærario pecuniam mutuam, prædibusque ac prædiis cavendum populo, censerent; tum T. Manlius Torquatus, priscæ ac nimis duræ, ut plerisque videbatur, severitatis, interrogatus sententiam,

ita

ita locutus fertur: *Si tantummodo postulâssent legati pro iis, qui in hostium potestate sunt, ut redimerentur, sine ullius insectatione eorum, brevi sententiam peregissem. Quid enim aliud quàm admonendi essetis, ut morem traditum à patribus, necessario ad rem militarem exemplo, servaretis? Nunc autem quum prope gloriati sint, quòd se hostibus dediderint, praeferrique non captis modò in acie ab hostibus, sed etiam iis, qui Venusiam Canusiumque pervenerunt, atque ipsi C. Terentio consuli, aequum censuerint; nihil vos eorum, Patres conscripti, quae illic acta sunt, ignorare patiar. Atque utinam haec, quae apud vos acturus sum, Canusii apud ipsum exercitum agerem, optimum testem ignaviae cujusque & virtutis: aut unus hic saltem adesset P. Sempronius, quem si isti ducem secuti essent, milites hodie in castris Romanis, non captivi in hostium potestate essent! Sed quum, fessis pugnando hostibus, tum victoriâ laetis, & ipsis plerisque regressis in castra sua, noctem ad erumpendum liberam habuissent, & septem armatorum hominum millia perrumpere etiam confertos hostes potuissent; neque per se ipsi id facere conati sunt, neque alium sequi voluerunt. Nocte prope totâ P. Sempronius Tuditanus non destitit monere, adhortari eos, dùm paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentium esset, dum nox inceptum tegeret, se ducem sequerentur: ante lucem pervenire in tuta loca, in sociorum urbes posse. Sicut avorum memoriâ P. Decius tribunus militum in Samnio; sicut, nobis adolescentibus, priore Punico bello Calpurnius Flamma trecentis voluntariis, quum ad tumulum eos capiendum, situm inter medios hostes, duceret, dixit:* Moriamur, milites, & morte nostrâ eripiamus ex obsidione circumventas legiones. *Si hoc P. Sempronius diceret; nec viros quidem, nec Romanos vos duceret, si nemo tantae virtutis exstitisset comes. Viam non ad gloriam magis, quàm ad salutem, ferentem demonstrat; reduces in patriam, ad parentes, ad conjuges ac liberos facit. Ut servemini, deest vobis animus? quid, si moriendum pro patria esset, faceretis? Quinquaginta millia civium sociorumque circa vos eo ipso die caesa jacent. si tot exempla virtu-*

tis non movent, nihil unquam movebit: si tanta clades vilem vitam non fecit, nulla faciet. Liberi atque incolumes desiderate patriam: immò desiderate, dum patria est, dum cives ejus estis. serò nunc desideratis, deminuti capite, abalienati jure civium, servi Karthaginiensium facti. Pretio redituri estis eò, unde ignaviâ ac nequitiâ abîstis? P. Sempronium, civem vestrum, non audîstis, arma capere ac sequi se jubentem: Hannibalem post paulo audîstis, castra prodi & arma tradi jubentem. Quam ego ignaviam istorum accuso, quum scelus possim accusare? non enim modò sequi recusârunt bene monentem, sed obsistere ac retinere conati sunt, ni strictis gladiis viri fortissimi inertes summovissent. priùs, inquam, P. Sempronio per civium agmen, quàm per hostium, fuit erumpendum. Hos cives patria desideret? quorum si ceteri similes fuissent, neminem hodie ex iis, qui ad Cannas pugnaverunt, civem haberet. Ex millibus septem armatorum sexcenti exstiterunt, qui erumpere auderent, qui in patriam liberi atque armati redirent: neque iis quadraginta millia hostium obstitere. Quàm tutum iter duarum propè legionum agmini futurum censetis fuisse? Haberetis hodie viginti millia armatorum Canusii, fortia, fidelia, Patres conscripti. nunc autem quemadmodum hi boni fidelesque (nam fortes ne ipsi quidem dixerint) cives esse possunt? nisi quis credere potest fuisse, ut erumpentibus, quin erumperent, obsistere conati sunt: aut non invidere eos, quum incolumitati, tum gloriæ illorum per virtutem partæ, quum sibi timorem ignaviamque servitutis ignominiosæ causam esse sciant. Maluerunt in tentoriis latentes simul lucem atque hostem exspectare, quum silentio noctis erumpendi occasio esset. At enim ad erumpendum è castris defuit animus; ad tutanda fortiter castra animum habuerunt. Dies noctesque aliquot obsessi, vallum armis, se ipsi tutati vallo sunt: tandem ultima ausi passique, quum omnia subsidia vitæ abessent, affectisque fame viribus, arma jam sustinere nequirent, necessitatibus magis humanis, quàm armis, victi sunt. Orto sole hostis ad vallum accessit: ante secundam horam, nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt arma ac seipsos.

Hæc

Hæc vobis ipsorum per biduum militia fuit. quum in acie stare ac pugnare decuerat, tum in castra refugerunt: quum pro vallo pugnandum erat, castra tradiderunt, neque in acie neque in castris utiles. Vos redimam? quum erumpere castris oportet, cunctamini ac manetis: quum manere, castra tutari armis necesse est; & castra & arma & vos ipsos traditis hosti. Ego non magis istos redimendos, Patres conscripti, censeo, quàm illos dedendos Hannibali, qui per medios hostes è castris eruperunt, ac per summam virtutem se patriæ restituerunt.

LXI. Postquam Manlius dixit, quanquam Patrum quoque plerosque captivi cognatione attingebant, præter exemplum civitatis minimè in captivos jam inde antiquitus indulgentis, pecuniæ quoque summa homines movit: quia nec ærarium exhaurire, magnâ jam summâ erogatâ in servos ad militiam emendos armandosque, nec Hannibalem maximè hujusce rei, ut fama erat, egentem locupletari volebant. Quum triste responsum, *non redimi captivos*, redditum esset, novusque super veterem luctus tot jacturâ civium adjectus esset, cum magnis fletibus questibusque legatos ad portam prosecuti sunt. Unus ex iis domum abiit, quòd fallaci reditu in castra jurejurando se exsolvisset. Quod ubi innotuit, relatumque ad senatum est, omnes censuerunt, comprehendendum, & custodibus publicè datis deducendum ad Hannibalem esse. Est & alia de captivis fama, decem primos venisse. de eis quum dubitatum in senatu esset, admitterentur in urbem, necne; ita admissos esse, ne tamen iis senatus daretur. Morantibus deinde longiùs omnium spe, alios tres insuper legatos venisse, L. Scribonium, & C. Calpurnium, & L. Manlium. tum demum ab cognato Scribonii tribuno plebis de redimendis captivis relatum esse, nec censuisse redimendos senatum: & novos legatos tres ad Hannibalem revertisse, decem veteres remansisse; quòd, per causam recognoscendi nomina captivorum ad

Hannibalem ex itinere regressi, religione sese exsolvissent. de iis dedendis magnâ contentione actum in senatu esse: victosque paucis sententiis, qui dedendos censuerint. ceterùm proximis censoribus adeo omnibus notis ignominiisque confectos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo consciverint: ceteri non foro solùm omni deinde vitâ, sed propè luce ac publico, caruerint. Mirari magis, adeo discrepare inter auctores, quàm, quid veri sit, discernere queas. Quanto autem major ea clades superioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio est, quòd, qui sociorum ad eam diem firmi steterant, tum labare cœperunt, nulla profectò alia de re, quàm quòd desperaverant de imperio. Defecere autem ad Pœnos hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites præter Pentros, Bruttii omnes, Lucani. præter hos Surrentini, & Græcorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique, & Cisalpini omnes Galli. Nec tamen hæ clades defectionesque sociorum moverunt, ut pacis unquam mentio apud Romanos fieret; neque ante consulis Romam adventum, nec postquam is rediit, renovavitque memoriam acceptæ cladis. quo in tempore ipso adeo magno animo civitas fuit, ut consuli, ex tanta clade, cujus ipse causa maxima fuisset, redeunti, & obviàm itum frequenter ab omnibus ordinibus sit, & gratiæ actæ, quòd de republica non desperâsset: cui, si Karthaginiensium ductor fuisset, nihil recusandum supplicii foret.

LIBER

LIBER XXIII.

EPITOME.

II, III, &c. *Campani ad Hannibalem defecerunt.* XI, XII. *Nuncius Cannensis victoriæ Mago Karthaginem missus annulos aureos, à digitis occisorum Romanorum detractos, in vestibulo curiæ effudit: quos excessisse modii mensuram traditur.* XII, XIII. *Post quem nuncium Hanno, vir ex Pœnis nobilissimus, suadebat senatui Karthaginiensium, ut pacem à populo Romano peterent: nec tenuit, obstrepente Barcinâ factione.* XIV, XV. *Claudius Marcellus prætor ad Nolam,* XVI. *Eruptione adversus Hannibalem ex oppido factâ, prospere pugnavit.* XVIII. *Exercitus Hannibalis per biberna Capuæ ita luxuriatus est, ut corporum viribus atque animorum enervaretur.* XIX. *Casilinum, à Pœnis obsessum, ita fame vexatum est, ut lora & pelles scutis detractas, item mures, essent; & nucibus, per Vulturnum amnem à Romanis missis, vixerint.* XXIII. *Senatus ex equestri ordine hominibus centum nonaginta septem suppletus est.* XXIV. *L. Postumius prætor à Gallis cum exercitu cæsus est.* XXVI, &c. *Cn. & P. Scipiones in Hispania Hasdrubalem vicerunt, & Hispaniam suam fecerunt.* XXXI. *Reliquiæ Cannensis exercitûs in Siciliam relegatæ sunt; ne recederent inde, nisi finito bello.* XXXIII. *Inter Philippum Macedonum regem & Hannibalem societas juncta est.* XXXV. *Sempronius Gracchus consul Campanos cecidit.* XXXVI, XXXVIII, XL, &c. *Præterea in Sardinia feliciter à T. Manlio prætore adversus Pœnos Sardosque res gestas continget: à quo Hasdrubal dux, & Mago, & Hanno capti.* XLV, &c. *Claudius Marcellus prætor Hannibalis exercitum ad Nolam prælio fudit & vicit: primusque tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit.*

I. HANNIBAL, post Cannensem pugnam, castra capta ac direpta, confestim ex Apulia in Samnium moverat: accitus in Hirpinos à Statio, pollicente se Compsam traditurum. Compsanus erat Trebius nobilis inter suos: sed premebat eum Mopsiorum factio, familiæ per gratiam Romanorum potentis. Post famam Cannensis pugnæ, vulgatumque Trebii sermonibus adventum Hannibalis, quum Mopsiani urbem excessissent; sine certamine tradita urbs Pœno, præsidiumque acceptum est. Ibi prædâ omni atque impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis ejus urbes, aut deficientes ab Romanis accipere, aut detrectantes cogere ad defectionem jubet. ipse per agrum Campanum mare inferum petit, oppugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. Ubi fines Neapolitanorum intravit, Numidas partim in insidiis (& pleræque cavæ sunt viæ, sinusque occulti) quacunque aptè poterat, disposuit: alios, præ se actam prædam ex agris ostentantes, obequitare portis jussit. in quos, quia nec multi, & incompositi videbantur, quum turma equitum erupisset, ab cedentibus consultò tracta in insidias, circumventa est: nec evasisset quisquam, ni mare propinquum, & haud procul littore naves piscatoriæ pleræque conspectæ peritis nandi dedissent effugium. Aliquot tamen eo prœlio nobiles juvenes capti cæsique sunt: inter quos & Hegeas præfectus equitum, intemperantiùs cedentes secutus, cecidit. Ab urbe oppugnanda Pœnum absterruere conspecta mœnia, haudquaquam prompta oppugnanti.

II. Inde Capuam flectit iter, luxuriantem longâ felicitate atque indulgentiâ fortunæ, maximè tamen, inter corrupta omnia, licentiâ plebis sine modo libertatem exercentis. Senatum & sibi & plebi obnoxium Pacuvius Calavius fecerat; nobilis idem ac popularis

homo,

homo, ceterùm malis artibus nanctus opes. is quum eo forte anno, quo res malè gesta ad Trasimenum est, in summo magistratu esset, jam diu infestam senatui plebem, ratus, per occasionem novandi res, magnum ausuram facinus, ut, si in ea loca Hannibal cum victore exercitu venisset, trucidato senatu traderet Capuam Pœnis; improbus homo, sed non ad extremum perditus, quum mallet incolumi, quàm eversâ, republicâ dominari; nullam autem incolumem esse orbatam publico consilio crederet, rationem iniit, quà & senatum servaret, & obnoxium sibi ac plebi faceret. Vocato senatu, quum, sibi defectionis ab Romanis consilium placiturum nullo modo, nisi necessarium fuisset, præfatus esset; *quippe qui liberos ex Ap. Claudii filia haberet, filiamque Romam nuptum Livio dedisset; ceterùm majorem multo rem magisque timendam instare. Non enim per defectionem ad tollendum ex civitate senatum plebem spectare, sed per cædem senatûs vacuam rempublicam tradere Hannibali ac Pœnis velle. Eo se periculo posse liberare eos, si se permittant sibi, &, certaminum in republica obliti, credant.* Quum omnes victi metu permitterent; *Claudam in curia vos,* inquit, *&, tanquam & ipse cogitati facinoris particeps, approbando consilia, quibus nequicquam adversarer, viam saluti vestræ inveniam. In hoc fidem, quam vultis ipsi, accipite.* Fide datâ egressus, claudi curiam jubet, præsidiumque in vestibulo reliquit, ne quis adire curiam injussu suo, neve inde egredi posset.

III. Tunc vocato ad concionem populo, *Quod sæpe,* inquit, *optâstis, Campani, ut supplicii sumendi vobis ex improba ac detestabili senatu potestas esset; eam nunc, non per tumultum expugnantes domos singulorum, quas præsidiis clientium servorumque tuentur, cum summo vestro periculo, sed tutam habetis ac liberam. Clausos omnes in curiam accipite, solos, inermes: nec quicquam raptim, aut fortè temere egeritis. de singulorum capite vobis jus sententiæ dicendæ faciam, ut, quas quisque meritus est, pœnas pendat. Sed ante omnia*

ita vos iræ indulgere oportet, ut potiorem irâ salutem atque utilitatem vestram habeatis. etenim hos (ut opinor) odistis senatores; non senatum omnino habere non vultis. quippe aut rex (quod abominandum) aut, quod unum liberæ civitatis consilium est, senatus habendus est. Itaque duæ res simul agendæ sunt vobis, ut & veterem senatum tollatis, & novum cooptetis. Citari singulos senatores jubebo, de quorum capite vos consulam. quod de quoque censueritis, fiet. Sed priùs in ejus locum virum fortem ac strenuum novum senatorem cooptabitis, quàm de noxio supplicium sumatur. Inde consedit, &, nominibus in urnam conjectis, citari, quod primum sorte nomen excidit, ipsumque è curia produci jussit. Ubi auditum est nomen, malum & improbum pro se quisque clamare, & supplicio dignum. Tum Pacuvius, *Video, quæ de hoc sententia sit data: eligite pro malo atque improbo bonum senatorem & justum.* Primò silentium erat inopià potioris subjiciundi; deinde, quum aliquis, omissâ verecundiâ, quempiam nominâsset, multo major extemplo clamor oriebatur, quum alii negarent nôsse; alii nunc probra, nunc humilitatem sordidamque inopiam, & pudendæ artis aut quæstûs genus, objicerent. Hoc multo magis in secundo ac tertio citato senatore est factum: ut ipsius pœnitere homines appareret; quem autem in ejus substituerent locum, deesse. quia nec eosdem nominari attinebat, nihil aliud quàm ad audienda probra nominatos, & multo humiliores obscurioresque ceteri erant eis, qui primi memoriæ occurrebant. Ita dilabi homines, notissimum quodque malum maximè tolerabile dicentes esse, jubentesque senatum ex custodia dimitti.

IV. Hoc modo Pacuvius quum obnoxium vitæ beneficio senatum multo sibi magis, quàm plebi, fecisset, sine armis, jam omnibus concedentibus, dominabatur. Hinc senatores, omissâ dignitatis libertatisque memoriâ, plebem adulari, salutare, benignè invitare, apparatis accipere epulis, eas causas suscipere, ei semper parti

parti adesse, secundùm eam, litem judices dare, quæ magis popularis aptiorque in vulgus favori conciliando esset. Jam verò nihil in senatu actum aliter, quàm si plebis ibi esset concilium. Prona semper civitas in luxuriam, non ingeniorum modò vitio, sed affluenti copiâ voluptatium, & illecebris omnis amœnitatis maritimæ terrestrisque; tum verò ita obsequio principum & licentiâ plebei lascivire, ut nec libidini nec sumptibus modus esset. ad contemptum legum, magistratuum, senatûs, accessit tum, post Cannensem cladem, ut, cujus aliqua erat verecundia, Romanum quoque imperium spernerent. id modò erat in mora, ne extemplo deficerent, quòd connubium vetustum multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat: & quòd, quum militarent aliquot apud Romanos, maximum vinculum erant trecenti equites, nobilissimus quisque Campanorum, in præsidia Sicularum urbium delecti ab Romanis ac missi.

V. Horum parentes cognatique ægre pervicerunt, ut legati ad consulem Romanum mitterentur. Ii, nondum Canusium profectum, sed Venusiæ cum paucis ac semiermibus consulem invenerunt, quàm poterat maximè miserabilem bonis sociis; superbis atque infidelibus, ut erant Campani, spernendum. Et auxit rerum suarum suique contemptum consuli nimis detegendo cladem nudandoque. Nam quum legati, ægre ferre senatum populumque Campanum, adversi quicquam evenisse Romanis, nunciâssent, pollicerenturque omnia, quæ ad bellum opus essent; *morem magis*, inquit, *loquendi cum sociis servâstis, Campani, jubentes, quæ opus essent ad bellum, imperare, quàm convenienter ad præsentem fortunæ nostræ statum locuti estis. Quid enim nobis ad Cannas relictum est, ut, quasi aliquid habeamus, id, quod deest, expleri ab sociis velimus? Pedites vobis imperemus, tanquam equites habeamus? pecuniam deesse dicamus, tanquam ea tantùm desit? Nihil, ne quod suppleremus quidem, nobis*

nobis reliquit fortuna. legiones, equitatus, arma, signa, equi virique, pecunia, commeatus, aut in acie, aut binis postero die amissis castris perierunt. Itaque non juvetis nos in bello oportet, Campani, sed penè bellum pro nobis suscipiatis. Veniat in mentem, ut trepidos quondam majores vestros intra mœnia compulsos, nec Samnitem modò hostem, sed etiam Sidicinum paventes, receptos in fidem apud Saticulam defenderimus, cœptumque propter vos cum Samnitibus bellum per centum propè annos, variante fortunâ eventum, tulerimus. Adjicite ad hæc, quòd fœdus æquum dedìtis, quòd leges vestras, quòd ad extremum (id quod ante Cannensem certè cladem maximum fuit) civitatem nostram magnæ parti vestrûm dedimus, communicavimusque vobiscum. Itaque communem vos hanc cladem, quæ accepta est, credere, Campani, oportet, communem patriam tuendam arbitrari esse. Non cum Samnite aut Etrusco res est, ut, quod à nobis ablatum sit, in Italia tamen imperium maneat. Pœnus hostis, ne Africæ quidem indigenam, ab ultimis terrarum oris, freto Oceani Herculisque columnis, expertem omnis juris & conditionis & linguæ propè humanæ, militem trahit. Hunc, naturâ & moribus immitem ferumque, insuper dux ipse efferavit, pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis, & (quod proloqui etiam piget) vesci humanis corporibus docendo. Hos, infandis pastos epulis, quos contingere etiam nefas sit, videre atque habere dominos, & ex Africa & à Karthagine jura petere, & Italiam Numidarum ac Maurorum pati provinciam esse, cui non, genito modò in Italia, detestabile sit? Pulchrum erit, Campani, prolapsum clade Romanum imperium vestrâ fide, vestris viribus retentum ac recuperatum esse. Triginta millia peditum, quatuor equitum arbitror ex Campania scribi posse. jam pecuniæ affatim est frumentique. Si parem fortunæ vestræ fidem habetis, nec Hannibal se vicisse sentiet, nec Romani victos esse.

VI. Hac oratione consulis dimissis redeuntibusque domum legatis, unus ex iis, Vibius Virrius, *tempus venisse*, ait, *quo Campani non agrum solum, ab Romanis quondam*

dam per injuriam ademptum, recuperare, sed imperio etiam Italiæ potiri possint. Fœdus enim cum Hannibale, quibus velint legibus, facturos. neque controversiam fore, quin, quum ipse confecto bello Hannibal victor in Africam decedat, exercitumque deportet, Italiæ imperium Campanis relinquatur. Hæc Virrio loquenti assensi omnes, ita renunciant legationem, uti deletum omnibus videretur nomen Romanum. Extemplo plebes ad defectionem ac pars major senatûs spectare. extracta tamen, auctoritatibus seniorum, per paucos dies est res: postremò vicit sententia plurium, ut iidem legati, qui ad consulem Romanum ierant, ad Hannibalem mitterentur. Quò priùs quàm iretur, certumque defectionis consilium esset, Romam legatos missos à Campanis, in quibusdam annalibus invenio, postulantes, ut alter consul Campanus fieret, si rem Romanam adjuvari vellent. indignatione ortâ, summoveri à curia jussos esse: missumque lictorem, qui ex urbe educeret eos, atque eo die manere extra fines Romanos juberet. Quia nimis compar Latinorum quondam postulatio erat, Cœliusque & alii id haud sine causa prætermiserant scriptores, ponere pro certo sum veritus.

VII. Legati ad Hannibalem venerunt, pacemque cum eo conditionibus fecerunt: *ne quis imperator magistratusve Pœnorum jus ullum in civem Campanum haberet, neve civis Campanus invitus militaret, munusve faceret. ut suæ leges, sui magistratus Capuæ essent. ut trecentos ex Romanis captivis Pœnus daret Campanis, quos ipsi elegissent; cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia stipendia facerent, permutatio fieret.* Hæc pacta: illa insuper, quàm quæ pacta erant, facinora Campani ediderunt. nam præfectos sociûm civesque Romanos alios, partim aliquo militiæ munere occupatos, partim privatis negotiis implicitos, plebs repentè omnes comprehensos, velut custodiæ causâ, balneis includi jussit: ubi, fervore atque æstu animâ interclusâ, fœdum in modum exspirarent.

rarent. Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Pœnum, summâ ope Decius Magius, vir cui ad summam auctoritatem nihil, præter sanam civium mentem, defuit, restiterat. ut verò præsidium mitti ab Hannibale audivit, Pyrrhi superbam dominationem, miserabilemque Tarentinorum servitutem, exempla referens, primò, ne reciperetur præsidium, palam vociferatus est: deinde, ut receptum aut ejiceretur, aut, si malum facinus, quòd à vetustissimis sociis consanguineisque defecissent, forti ac memorabili facinore purgare vellent, ut, interfecto Punico præsidio, restituerent se Romanis. Hæc (neque enim occultè agebantur) quum relata Hannibali essent, primò misit, qui vocarent Magium ad sese in castra; deinde, quum is ferociter negâsset se iturum, (nec enim Hannibali jus esse in civem Campanum) concitatus irà Pœnus, comprehendi hominem, vinctumque attrahi ad se jussit. veritus deinde, ne quid inter vim tumultûs, atque ex concitatione animorum inconsulti certaminis oriretur, ipse, præmisso nuncio ad Marium Blosium prætorem Campanum, postero die se Capuæ futurum, proficiscitur è castris cum modico præsidio. Marius concione advocatà edicit, ut frequentes cum conjugibus ac liberis obviàm irent Hannibali. Ab universis id non obedienter modò, sed enisè, favore etiam vulgi, & studio visendi tot jam victoriis clarum imperatorem, factum est. Decius Magius nec obviàm egressus est, nec, quo timorem aliquem ex conscientia significare posset, privatim se tenuit: in foro cum filio clientibusque paucis otiosè inambulavit, trepidante totà civitate ad excipiendum Pœnum visendumque. Hannibal, ingressus urbem, senatum extemplo postulat, precantibusque inde primoribus Campanorum, ne quid eo die seriæ rei gereret, diemque ut ipse adventu suo festum lætus ac libens celebraret; quanquam præceps ingenio in iram

erat,

erat, tamen, ne quid in principio negaret, visendâ urbe magnam diei partem consumpsit.

VIII. Deversatus est apud Ninnios Celeres, Stenium Pacuviumque, inclitos nobilitate ac divitiis. Eò Pacuvius Calavius, de quo antè dictum est, princeps factionis ejus, quæ traxerat rem ad Pœnos, filium juvenem adduxit, abstractum abs Decii Magii latere, cum quo ferocissimè pro Romana societate adversus Punicum fœdus steterat; nec eum aut inclinata in partem alteram civitas, aut patria majestas sententiâ depulerat. Huic tum pater juveni Hannibalem deprecando magis, quàm purgando, placavit, victusque patris precibus lacrimisque etiam ad cœnam eum cum patre vocari jussit: cui convivio neminem Campanum, præterquam hospites, Jubelliumque Tauream, insignem bello virum, adhibiturus erat. Cœperunt epulari de die, & convivium non ex more Punico, aut militari disciplina esse; sed, ut in civitate atque etiam domo luxuriosa, omnibus voluptatium illecebris instructum. Unus nec dominorum invitatione, nec ipsius interdum Hannibalis, Calavii filius Perolla vinci potuit; ipse valetudinem excusans, patre animi quoque ejus haud mirabilem interturbationem causante. Solis ferme occasu patrem Calavium, ex convivio egressum, secutus filius, ubi in secretum (hortus erat posticis ædium partibus) pervenerunt: *Consilium*, inquit, *affero, pater, quo non veniam solùm peccati, quòd defecimus ad Hannibalem, impetraturi ab Romanis, sed in multo majore dignitate & gratia simus Campani, quàm unquam fuimus.* Quum mirabundus pater, *quidnam id esset consilii*, quæreret; togâ rejectâ ab humero, latus succinctum gladio nudat: *Jam ego*, inquit, *sanguine Hannibalis sanciam Romanum fœdus. te id priùs scire volui, si fortè abesse, dum facinus patratur, malles.*

IX. Quæ ubi vidit audivitque senex, velut si jam agendis, quæ audiebat, interesset, amens metu, *Per*

ego te, inquit, *fili, quæcumque jura liberos jungunt parentibus, precor quæsoque, ne ante oculos patris facere & pati omnia infanda velis. Paucæ horæ sunt, intra quas jurantes per quicquid Deorum est, dextræ dextras jungentes, fidem obstrinximus, ut sacratas fide manus, digressi à colloquio, extemplo in eum armaremus? Ab hospitali mensa surgis, ad quam tertius Campanorum adhibitus es ab Hannibale, ut eam ipsam mensam cruentares hospitis sanguine? Hannibalem pater filio meo potui placare, filium Hannibali non possum? Sed sit nihil sancti, non fides, non religio, non pietas: audeantur infanda, si non perniciem nobis cum scelere afferunt. Unus aggressurus es Hannibalem? quid illa turba tot liberorum servorumque? quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextræ? torpescentne in amentia illa? Vultum ipsius Hannibalis, quem armati exercitus sustinere nequeunt, quem horret populus Romanus, tu sustinebis? &, alia auxilia desint, meipsum ferire, corpus meum opponentem pro corpore Hannibalis, sustinebis? Atqui per meum pectus petendus ille tibi transfigendusque est. deterreri hic sine te potiùs, quàm illic vinci. Valeant preces apud te meæ, sicut pro te hodie valuerunt.* Lacrimantem inde juvenem cernens, medium complectitur, atque, osculo hærens, non antè precibus abstitit, quàm pervicit, ut gladium poneret, fidemque daret, nihil facturum tale. Tum juvenis, *Ego quidem,* inquit, *quam patriæ debeo, pietatem exsolvam patri. tuam doleo vicem, cui ter proditæ patriæ sustinendum est crimen; semel, quum defectionis ab Romanis; iterum, quum pacis cum Hannibale fuisti auctor; tertiò hodie, quum restituendæ Romanis Capuæ mora atque impedimentum es. Tu, patria, ferrum, quo pro te armatus hanc arcem defendere volebam, hosti minimè parcens, quando parens extorquet, recipe.* Hæc quum dixisset, gladium in publicum trans maceriam horti abjecit: &, quo minùs res suspecta esset, se ipse convivio reddidit.

X. Postero die senatus frequens datus Hannibali. ubi prima ejus oratio perblanda ac benigna fuit, quà

gratias

gratias egit Campanis, quòd amicitiam suam Romanæ societati præposuissent: & inter cetera magnifica promissa pollicitus, brevi caput Italiæ omni Capuam fore, juraque inde cum ceteris populis Romanum etiam petiturum. Unum esse exsortem Punicæ amicitiæ fœderisque secum facti, quem neque esse Campanum, neque dici debere, Magium Decium. eum postulare, ut sibi dedatur, ac se præsente de eo referatur, senatûsque consultum fiat. Omnes in eam sententiam ierunt: quanquam magnæ parti & vir indignus eâ calamitate, & haud parvo initio minui videbatur jus libertatis. Egressus curiâ, in templo magistratus consedit; comprehendique Decium Magium, atque ante pedes destitutum causam dicere jussit. Qui quum, manente ferociâ animi, negaret lege fœderis id cogi posse, tum injectæ catenæ, ducique ante lictorem in castra est jussus. Quoad capite aperto est ductus, concionabundus incessit, ad circumfusam undique multitudinem vociferans: *Habetis libertatem, Campani, quam petistis. foro medio, luce clarâ, videntibus vobis, nulli Campanorum secundus, vinctus ad mortem rapior. Quid violentius Capuâ captâ fieret? Ite obviàm Hannibali, exornate urbem, diemque adventûs ejus consecrate, ut hunc triumphum de cive vestro spectetis.* Hæc vociferanti, quum moveri vulgus videretur, obvolutum caput est, ociusque rapi extra portam jussus. ita in castra perducitur, extemploque impositus in navim, & Karthaginem missus; ne, motu aliquo Capuæ ex indignitate rei orto, senatum quoque pœniteret dediti principis: &, legatione missâ ad repetendum eum, ne aut negando rem, quam primùm peterent, offendendi sibi novi socii; aut tribuendo, habendus Capuæ esset seditionis ac turbarum auctor. Navem Cyrenas detulit tempestas, quæ tum in ditione regum erant. ibi quum Magius ad statuam Ptolemæi regis confugisset, deportatus à custodibus Alexandriam ad Ptolemæum; quum eum docuisset, contra jus

jus fœderis vinctum se ab Hannibale esse, vinculis liberatur; permissumque, ut rediret, seu Romam, seu Capuam mallet. *Nec* Magius *Capuam sibi tutam* dicere; *& Romam eo tempore, quo inter Romanos Campanosque bellum sit, transfugæ magis, quàm hospitis, fore domicilium. nusquam malle, quàm in regno ejus, vivere, quem vindicem atque auctorem habeat libertatis.*

XI. Dum hæc geruntur, Q. Fabius Pictor legatus à Delphis Romam rediit, responsumque ex scripto recitavit: Divi quoque in eo erant, quibus quoque modo supplicaretur. *tum, si ita faxitis, Romani, vestræ res meliores facilioresque erunt: magisque ex sententia respublica vestra vobis procedet, victoriaque duelli populi Romani erit. Pythio Apollini, republicâ vestrâ bene gestâ servatâque, lucris meritis donum mittitote, deque præda, manubiis, spoliisque honorem habetote, lasciviam à vobis probibetote.* Hæc ubi ex Græco carmine interpretata recitavit, tum dixit, *se oraculo egressum extemplo his omnibus Divis rem divinam thure ac vino fecisse: jussumque ab templi antistite, sicut coronatus laureâ coronâ & oraculum adîsset, & rem divinam fecisset; ita coronatum navim ascendere, nec antè deponere eam, quàm Romam pervenisset. Se, quæcumque imperata sint, cum summa religione ac diligentia exsecutum; coronam Romæ in aram Apollinis deposuisse.* Senatus decrevit, ut eæ res divinæ supplicationesque primo quoque tempore cum cura fierent. Dum hæc Romæ atque in Italia geruntur, nuncius victoriæ ad Cannas Karthaginem venerat Mago Hamilcaris filius: non ex ipsa acie à fratre missus, sed retentus aliquot dies in recipiendis civitatibus Bruttiorum, quæque deficiebant. Is, quum ei senatus datus esset, res gestas in Italia à fratre exponit: *Cum sex imperatoribus eum, quorum quatuor consules, duo dictator ac magister equitum fuerint, cum sex consularibus exercitibus acie conflixisse: occidisse supra ducenta millia hostium: supra quinquaginta millia cepisse. Ex quatuor consulibus duos occidisse; ex duobus saucium alterum,*

alterum, toto exercitu amisso, vix cum quinquaginta hominibus effugisse. magistrum equitum, quæ consularis potestas sit, fusum fugatumque: dictatorem, quia se in aciem nunquam commiserit, unicum haberi imperatorem. Bruttios Apulosque, partim Samnitium ac Lucanorum defecisse ad Pœnos. Capuam, quod caput, non Campaniæ modò, sed, post afflictam rem Romanam Cannensi pugnâ, Italiæ sit, Hannibali se tradidisse. Pro his tantis totque victoriis, verum esse, grates Deis immortalibus agi haberique.

XII. Ad fidem deinde tam lætarum rerum, effundi in vestibulo curiæ jussit annulos aureos, qui tantus acervus fuit, ut, metientibus dimidium super tres modios explêsse, sint quidam auctores. Fama tenuit, quæ propior vero est, haud plus fuisse modio. Adjecit deinde verbis, quo majoris cladis indicium esset, neminem, nisi equitem, atque eorum ipsorum primores, id gerere insigne. Summa fuit orationis, *Quo propius spem belli perficiendi sit, eo magis omni ope juvandum Hannibalem esse. procul enim ab domo militiam esse, in media hostium terra. magnam vim frumenti, pecuniæ, absumi: & tot acies, ut hostium exercitus delêsse, ita victoris etiam copias parte aliquâ minuisse. Mittendum igitur supplementum esse, mittendam in stipendium pecuniam frumentumque tam bene meritis de nomine Punico militibus.* Secundùm hæc dicta Magonis lætis omnibus, Himilco, vir factionis Barcinæ, locum Hannonis increpandi esse ratus, *Quid est, Hanno?* inquit. *etiam nunc pœnitet belli suscepti adversus Romanos? Jube dedi Hannibalem: veta in tam prosperis rebus grates Diis immortalibus agi. audiamus Romanum senatorem in Karthaginiensium curia.* Tum Hanno: *Tacuissem hodie, Patres conscripti, ne quid in communi omnium gaudio, minùs lætum quod esset vobis, loquerer. nunc interroganti senatori, pœniteatne me adhuc suscepti adversus Romanos belli, si reticeam, aut superbus, aut obnoxius videar: quorum alterum est hominis alienæ libertatis obliti; alterum suæ. Respondeam igitur Himilconi, non desisse pœnitere me belli, neque desitu-*

rum antè invictum vestrum imperatorem incusare, quàm finitum aliquâ tolerabili conditione bellum videro: nec mihi pacis antiquae desiderium ulla alia res, quàm pax nova, finiet. Itaque ista, quae modò Mago jactavit, Himilconi ceterisque Hannibalis satellitibus jam laeta sunt. mihi possunt laeta esse, quia res bello bene gestae, si volumus fortunâ uti, pacem nobis aequiorem dabunt. nam si praetermittimus hoc tempus, quo magis dare, quàm accipere, possumus videri pacem, vereor, ne haec quoque laetitia luxuriet nobis, ac vana evadat. Quae tamen nunc quoque qualis est? Occidi exercitus hostium: mittite milites mihi. quid aliud rogares, si esses victus? Hostium cepi bina castra, praedae videlicet plena & commeatuum; frumentum, & pecuniam date. quid aliud, si spoliatus, si exutus castris esses, peteres? Et, ne omnia ipse mirer, (mihi quoque enim, quoniam respondi Himilconi, interrogare jus fasque est) velim seu Himilco, seu Mago respondeat; quum ad internecionem Romani imperii pugnatum ad Cannas sit, constetque in defectione totam Italiam esse; primùm ecquis Latini nominis populus defecerit ad nos? deinde ecquis homo, ex quinque & triginta tribubus, ad Hannibalem transfugerit? Quum utrumque Mago negâsset: *Hostium quidem ergo,* inquit, *adhuc nimis multum superest. Sed, multitudo ea quid animorum, quidve spei habeat, scire velim.*

XIII. Quum, id nescire, Mago diceret: *Nihil facilius scitu est,* inquit. *Ecquos legatos ad Hannibalem Romani miserunt de pace? ecquam denique mentionem pacis Romae factam esse, allatum ad vos est?* Quum id quoque negâsset, *Bellum igitur,* inquit, *tam integrum habemus, quàm habuimus, quâ die Hannibal in Italiam est transgressus. Quàm varia victoria priore Punico bello fuerit, plerique, qui meminerimus, supersumus. nunquam terrâ marique magis prospera res nostrae visae sunt, quàm ante consules C. Lutatium & A. Postumium fuerunt. Lutatio & Postumio consulibus, devicti ad Ægates insulas sumus. Quòd si (id quod Dii omen avertant) nunc quoque fortuna aliquid variaverit; tum pacem speratis, quum vincemur, quam nunc, quum vincimus,* dat

dat nemo? Ego, si quis de pace consulet, seu deferenda hostibus, seu accipienda, habeo, quid sententiæ dicam: si de iis, quæ Mago postulat, refertis, nec victoribus mitti attinere puto, et frustrantibus nos falsâ atque inani spe, multo minùs censeo mittenda esse. Haud multos movit Hannonis oratio. nam & simultas cum familia Barcina leviorem auctorem faciebat, & occupati animi præsenti lætitiâ nihil, quo vanius fieret gaudium suum, auribus admittebant: debellatumque mox fore, si adniti paululum voluissent, rebantur. Itaque ingenti consensu fit senatusconsultum, ut Hannibali quatuor Numidarum millia in supplementum mitterentur, & quadraginta elephanti, & argenti multa talenta. Dictatorque cum Magone in Hispaniam præmissus est, ad conducenda viginti millia peditum, quatuor equitum, quibus exercitus, qui in Italia, quique in Hispania erant, supplerentur.

XIV. Ceterùm hæc, ut in secundis rebus, segniter otioséque gesta. Romanos, præter insitam industriam animis, fortuna etiam cunctari prohibebat. nam nec consul ulli rei, quæ per eum agenda esset, deerat: & dictator M. Junius Pera, rebus divinis perfectis, latoque, ut solet, ad populum, ut equum escendere liceret, præter duas urbanas legiones, quæ principio anni à consulibus conscriptæ fuerant, & servorum delectum, cohortesque ex agro Piceno & Gallico collectas, ad ultimum propè desperatæ reipublicæ auxilium, quum honesta utilibus cedunt, descendit, edixitque: *Qui capitalem fraudem ausi, quique pecuniæ judicati in vinculis essent, qui eorum apud se milites fierent, eos noxâ pecuniâque sese exsolvi jussurum.* ea sex millia hominum Gallicis spoliis, quæ triumpho C. Flaminii translata erant, armavit. itaque cum viginti quinque millibus armatorum ab urbe proficiscitur. Hannibal, Capuâ receptâ, quum iterum Neapolitanorum animos, partim spe, partim metu, nequicquam tentâsset, in agrum Nola-

num exercitum traducit: & ut non hoſtiliter ſtatim, quia non deſperabat voluntariam deditionem; ita, ſi morarentur ſpem, nihil eorum, quæ pati aut timere poſſent, prætermiſſurus. Senatus, ac maximè primores ejus, in ſocietate Romana cum fide perſtare; plebs novarum, ut ſolet, rerum atque Hannibalis tota eſſe; metumque agrorum populationis, & patienda in obſidione multa gravia indignaque proponere animo. neque auctores defectionis deerant. Itaque ubi ſenatum metus cepit, ſi propalam tenderent, reſiſti multitudini concitatæ non poſſe; clam ſimulando dilationem mali inveniunt. placere enim ſibi defectionem ad Hannibalem ſimulant: quibus autem conditionibus in fœdus amicitiamque novam tranſeant, parum conſtare. Ita ſpatio ſumpto, legatos propere ad prætorem Romanum Marcellum Claudium, qui Caſilini cum exercitu erat, mittunt, docentque, quanto in diſcrimine ſit Nolana res, agrum Hannibalis eſſe & Pœnorum, urbem extemplo futuram, ni ſubveniatur. concedendo plebeï ſenatum, ubi velint, defecturos ſe; ne deficere præfeſtinarent, effeciſſe. Marcellus, collaudatis Nolanis, eâdem ſimulatione extrahi rem in ſuum adventum juſſit: interim celari, quæ ſecum acta eſſent, ſpemque omnem auxilii Romani. Ipſe à Caſilino Calatiam petit: atque inde, Vulturno amni trajecto, perque agrum Saticulanum Trebulanumque ſuper Sueſſulam per montes Nolam pervenit.

XV. Sub adventum prætoris Romani Pœnus agro Nolano exceſſit, & ad mare proximè Neapolim deſcendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quò curſus navibus tutus ex Africa eſſet. Ceterùm, poſtquam Neapolim à præfecto Romano teneri accepit, (M. Junius Silanus erat, ab ipſis Neapolitanis accitus) Neapoli quoque, ſicut Nolâ, omiſsâ, petit Nuceriam. eam quum aliquandiu circumſediſſet, ſæpe vi, ſæpe ſollicitandis nequicquam nunc plebe, nunc principibus, fa-

me

me demum in deditionem accepit, pactus, ut inermes cum ſingulis abirent veſtimentis. deinde, ut qui à principio mitis omnibus Italicis, præter Romanos, videri vellet, præmia atque honores, qui remanerent, ac militare ſecum voluiſſent, propoſuit. Nec eâ ſpe quemquam tenuit. dilapſi omnes, quocunque hoſpitia aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniæ urbes, maximè Nolam Neapolimque. Quum ferme triginta ſenatores, ac fortè primus quiſque, Capuam petiſſent, excluſi inde, quòd portas Hannibali clauſiſſent, Cumas ſe contulerunt. Nuceriæ præda militi data eſt, urbs direpta atque incenſa. Nolam Marcellus non ſui magis fiduciâ præſidii, quàm voluntate principum, habebat. plebes timebatur, & ante omnes L. Bantius, quem conſenſus attentatæ defectionis, ac metus à prætore Romano, nunc ad proditionem patriæ, nunc, ſi ad id fortuna defuiſſet, ad transfugiendum ſtimulabat. Erat juvenis acer, & ſociorum eâ tempeſtate propè nobiliſſimus eques, ſeminecem eum ad Cannas in acervo cæſorum corporum inventum, curatumque benignè, etiam cum donis Hannibal domum remiſerat. ob ejus gratiam meriti rem Nolanam in jus ditionemque dare voluerat Pœno: anxiumque eum & ſollicitum curâ novandi res prætor cernebat. Ceterùm, quum aut pœnâ cohibendus eſſet, aut beneficio conciliandus, ſibi aſſumpſiſſe, quàm hoſti ademiſſe, fortem ac ſtrenuum maluit ſocium, accitumque ad ſe benignè appellat: *Multos eum invidos inter populares habere, inde exiſtimatu facile eſſe, quòd nemo civis Nolanus ſibi indicaverit, quàm multa ejus egregia facinora militaria eſſent. Sed, qui in Romanis militaverit caſtris, non poſſe obſcuram ejus virtutem eſſe. multos ſibi, qui cum eo ſtipendia fecerint, referre, qui vir eſſet ille, quæque & quoties pericula pro ſalute ac dignitate populi Romani adiſſet: utique Cannenſi prælio non priùs pugnâ abſtiterit, quàm propè exſanguis ruinâ ſuperincidentium virorum, equorum, armorumque ſit oppreſſus.*

Itaque macte virtute esto, inquit. *apud me tibi omnis honos atque omne præmium erit: &, quo frequentior mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati atque emolumento esse.* lætoque juveni promissis equum eximium dono dat, bigatosque quingentos quæstorem numerare jubet: lictoribus imperat, ut eum se adire, quoties velit, patiantur.

XVI. Hac comitate Marcelli ferocis juvenis animus adeo est mollitus, ut nemo inde sociorum rem Romanam fortiùs ac fideliùs juverit. Quum Hannibal ad portas esset, (Nolam enim rursus à Nuceria moverat castra) plebesque Nolana de integro ad defectionem spectaret, Marcellus sub adventum hostium intra muros se recepit; non castris metuens, sed ne prodendæ urbis occasionem nimis multis in eam imminentibus daret. Instrui deinde utrinque acies cœptæ, Romanorum pro mœnibus Nolæ, Pœnorum ante castra sua. prœlia hinc parva inter urbem castraque, & vario eventu fiebant: quia duces nec prohibere paucos temere provocantes, nec dare signum universæ pugnæ volebant. In hac quotidiana duorum exercituum statione principes Nolanorum nunciant Marcello, *nocturna colloquia inter plebem ac Pœnos fieri: statutumque esse, ut, quum Romana acies egressa portis iret, impedimenta eorum ac sarcinas diriperent; clauderent deinde portas, murosque occuparent, ut, potentes rerum suarum atque urbis, Pœnum inde pro Romano acciperent.* Hæc ubi nunciata sunt Marcello, collaudatis senatoribus Nolanis, priusquam aliquis motus intus oriretur, fortunam pugnæ experiri statuit. Ad tres portas in hostes versas tripartitò exercitum instruxit: impedimenta subsequi jussit: calones lixasque & invalidos milites vallum ferre. mediâ portâ robora legionum & Romanos equites, duabus circà portis novos milites levemque armaturam ac sociorum equites statuit. Nolani muros portasque adire vetiti; subsidiaque destinata impedimentis data, ne

occu-

occupatis prœlio legionibus, in ea impetus fieret. ita instructi intra portas stabant. Hannibali, sub signis (id quod per aliquot dies fecerat) ad multum diei in acie stanti, primò miraculo esse, quòd nec exercitus Romanus portâ egrederetur, nec armatus quisquam in muris esset. ratus deinde prodita colloquia esse, metuque resides factos, partem militum in castra remittit, jussos propere apparatum. omnem oppugnandæ urbis in primam aciem afferre; satis fidens, si cunctantibus instaret, tumultum aliquem in urbe plebem moturam. Dum in sua quisque ministeria discursu trepidat ad prima signa, succeditque ad muros acies, patefactâ repentè portâ, Marcellus signa canere, clamoremque tolli, ac pedites primùm, deinde equites, quanto maximo possent impetu, in hostem erumpere jubet. Satis terroris tumultûsque in aciem mediam intulerant, quum duabus circà portis P. Valerius Flaccus & C. Aurelius legati in cornua hostium erupere. Addidere clamorem lixæ calonesque, & alia turba custodiæ impedimentorum apposita, ut paucitatem maximè spernentibus Pœnis ingentis repentè exercitûs speciem fecerint. Vix equidem ausim affirmare, quod quidam auctores sunt, duo millia & octingentos hostium cæsos; non plus quingentos Romanum amisisse. Sive tanta, sive minor victoria fuit, ingens eo die res, ac nescio, an maxima illo bello gesta sit. non vinci enim ab Hannibale vincentibus difficilius fuit, quàm postea vincere.

XVII. Hannibal, spe potiundæ Nolæ ademptâ, quum Acerras recessisset, Marcellus extemplo, clausis portis custodibusque dispositis, ne quis egrederetur, quæstionem in foro de iis, qui clam in colloquiis hostium fuerant, habuit: supra septuaginta damnatos proditionis securi percussit, bonaque eorum jussit publica populi Romani esse: &, summâ rerum senatui traditâ, cum exercitu omni profectus, supra Suessulam castris positis consedit. Pœnus, Acerras primùm ad

voluntariam deditionem conatus perlicere, postquam obstinatos vidit, obsidere inde atque oppugnare parat. ceterùm Acerranis plus animi, quàm virium, erat. Itaque, desperatâ tutelâ urbis, ut circumvallari mœnia viderunt, priusquam continuarentur hostium opera, per intermissa munimenta neglectasque custodias silentio noctis dilapsi, per vias inviaque, quâ quemque aut consilium aut terror tulit, in urbes Campaniæ, quas satis certum erat non mutâsse fidem, perfugerunt. Hannibal, Acerris direptis atque incensis, quum à Casilino dictatorem Romanum legionesque novas acciri nunciâssent, ne quis, tam propinquis hostium castris Capuam quoque recurrat, exercitum ad Casilinum ducit. Casilinum eo tempore quingenti Prænestini habebant, cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eódem audita Cannensis clades contulerat. hi, non confecto Præneste ad diem delectu, seriùs profecti domo, quum Casilinum ante adversæ pugnæ famam venissent, & aliis aggregarent sese Romanis sociisque, profecti à Casilino quum satis magno agmine irent; avertit eos retro Casilinum nuncius Cannensis pugnæ. ibi quum dies aliquot, suspecti Campanis timentesque, cavendis ac struendis in vicem insidiis traduxissent, jamque de Capuæ defectione agi, accipique Hannibalem satis pro certo habuere, interfectis nocte oppidanis, partem urbis, quæ cis Vulturnum est, (eo enim dividitur amni) occupavere. idque præsidium Casilini habebant Romani. Additur & Perusina cohors, homines quadringenti sexaginta, eodem nuncio, quo Prænestini paucos ante dies, Casilinum compulsi. & satis ferme armatorum ad tam exigua mœnia, & flumine alterâ parte cincta, tuenda erat. penuria frumenti, nimium etiam ut videretur hominum, efficiebat.

XVIII. Hannibal quum jam inde haud procul esset, Gætulos cum præfecto, nomine Isalca, præmittit: ac primò, si fiat colloquii copia, verbis benignis ad

portas

portas aperiendas præsidiumque accipiendum perlicere jubet: si in pertinacia perstent, rem gerere ac tentare, si quà parte invadere urbem possit. Ubi ad mœnia accessere, quia silentium erat, solitudo visa; metuque concessum barbarus ratus, moliri portas & claustra refringere parat. quum, patefactis repentè portis, cohortes duæ, ad id ipsum instructæ intus, ingenti cum tumultu erumpunt, stragemque hostium faciunt. Ita primis repulsis, Maharbal, cum majore robore virorum missus, nec ipse eruptionem cohortium sustinuit. postremò Hannibal, castris ante ipsa mœnia oppositis, parvam urbem parvumque præsidium summâ vi atque omnibus copiis oppugnare parat. ac, dum instat lacessitque, coronâ undique circumdatis mœnibus, aliquot milites & promptissimum quemque, è muro turribusque ictos, amisit. Semel ultrò erumpentes agmine elephantorum opposito propè interclusit, trepidosque compulit in urbem, satis multis, ut ex tanta paucitate, interfectis. plures cecidissent, ni nox prœlio intervenisset. Postero die omnium animi ad oppugnandum accenduntur; utique postquam corona aurea muralis proposita est, atque ipse dux castelli, plano loco positi, segnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat, Cannarum Trasimenique & Trebiæ singulos admonens, universosque. Inde vineæ quoque cœptæ agi cuniculique: nec ad varios conatus hostium aut vis ulla, aut ars deerat. Socii Romanorum propugnacula adversus vineas statuere, transversis cuniculis hostium cuniculos excipere, & palam & clam cœptis obviàm ire; donec pudor etiam Hannibalem ab incepto avertit; castrisque communitis, ac præsidio modico imposito, ne omissa res videretur, in hiberna Capuam concessit. Ibi partem majorem hiemis exercitum in tectis habuit, adversus omnia humana mala sæpe ac diu duratum, bonis inexpertum atque insuetum. itaque, quos nulla mali vicerat vis, perdidere nimia

bona ac voluptates immodicæ; & eo impensiùs, quo avidiùs ex insolentia in eas se merserant. Somnus enim, & vinum, & epulæ, & scorta, balineaque, & otium, consuetudine in dies blandius, ita enervaverunt corpora animosque, ut magis deinde præteritæ victoriæ eos, quàm præsentes tutarentur vires; majusque id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quàm quòd non ex Cannensi acie protinus ad urbem Romanam duxisset. illa enim cunctatio distulisse modò victoriam videri potuit; hic error vires ademisse ad vincendum. Itaque, hercule, velut si cum alio exercitu à Capua exiret, nihil usquam pristinæ disciplinæ tenuit. nam & redierunt plerique scortis impliciti: &, ubi primùm sub pellibus haberi cœpti sunt, viaque & alius militaris labor excepit, tironum modo corporibus animisque deficiebant: & deinde per omne æstivorum tempus magna pars sine commeatibus ab signis dilabebantur: neque aliæ latebræ, quàm Capua, desertoribus erant.

XIX. Ceterùm, mitescente jam hieme, educto ex hibernis milite, Casilinum redit. ubi, quanquam ab oppugnatione cessatum erat, obsidio tamen continuata oppidanos præsidiumque ad ultimum inopiæ adduxerat. Castris Romanis Ti. Sempronius præerat, dictatore auspiciorum repetendorum causâ profecto Romam. Marcellum, & ipsum cupientem ferre auxilium obsessis, & Vulturnus amnis inflatis aquis, & preces Nolanorum atque Acerranorum, tenebant, Campanos timentium, si præsidium Romanum abscessisset. Gracchus, assidens tantùm Casilino, quia prædictum erat dictatoris, ne quid absente eo rei gereret, nihil movebat: quanquàm, quæ facilè omnem patientiam vincerent, nunciabantur à Casilino. nam &, præcipitâsse se quosdam non tolerantes famem, constabat; & stare inermes in muris, nuda corpora ad missilium telorum ictus præbentes. Ea ægre patiens Gracchus, quum

neque

neque pugnam conserere dictatoris injussu auderet, (pugnandum autem esse, si palam frumentum importaret, videbat,) neque clam importandi spes esset, farre, ex agris circà undique convecto, quum complura dolia complêsset, nuncium ad magistratum Casilinum misit, ut exciperent dolia, quæ amnis deferret. Insequenti nocte, intentis omnibus in flumen ac spem ab nuncio Romano factam, dolia medio missa amni defluxerunt: æqualiter inter omnes frumentum divisum. Id postero quoque die ac tertio factum est. nocte & mittebantur & perveniebant: eo custodias hostium fallebant. Imbribus deinde continuis citatior solito amnis, transverso vortice dolia impulit ad ripam, quam hostes servabant. ibi hærentia inter obnata ripis salicta conspiciuntur: nunciatumque Hannibali est, & deinde intentiore custodià cautum, ne quid falleret Vulturno ad urbem missum. Nuces tamen fusæ ab Romanis castris, quum medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus excipiebantur. Postremò ad id ventum inopiæ est, ut lora detractasque scutis pelles, ubi fervidâ mollîssent aquâ, mandere conarentur, nec muribus aliove animali abstinerent, & omne herbarum radicumque genus aggeribus infimis muri eruerent; &, quum hostes obarâssent quidquid herbidi terreni extra murum erat, raporum semen injecerunt, ut Hannibal, *Eone usque dum ea nascantur, ad Casilinum sessurus sum?* exclamaret: &, qui nullam antea pactionem auribus admiserat, tum demum agi secum est passus de redemptione liberorum capitum. Septunces auri in singulos pretium convenit. Fide acceptà, sese tradiderunt: donec omne aurum persolutum est, in vinculis habiti: tum remissi. Cumas cum fide. Id verius est, quàm ab equite in abeuntes immisso interfectos. Prænestini maxima pars fuere. ex quingentis septuaginta, qui in præsidio fuerunt, minus dimidium ferrum famesque absumpsit: ceteri incolumes Præneste cum prætore suo

 Manicio

Manicio (ſcriba is antea fuerat) redierunt. Statua ejus indicio fuit, Præneſte in foro ſtatuta, loricata, amicta togâ, velato capite; & tria ſigna cum titulo lamnæ æneæ inſcripto, *Manicium pro militibus, qui Caſilini in præſidio fuerint, votum voviſſe.* Idem titulus tribus ſignis in æde Fortunæ poſitis fuit ſubjectus.

XX. Caſilinum oppidum redditum Campanis eſt, firmatum ſeptingentorum militum de exercitu Hannibalis præſidio; ne, ubi Pœnus inde abſceſſiſſet, Romani oppugnarent. Prænеſtinis militibus ſenatus Romanus duplex ſtipendium & quinquennii militiæ vacationem decrevit. civitate quum donarentur ob virtutem, non mutaverunt. Peruſinorum casûs obſcurior fama eſt; quia nec ipſorum monumento ullo eſt illuſtratus, nec decreto Romanorum. Eodem tempore Petelinos, qui uni ex Bruttiis manſerant in amicitia Romana, non Karthaginienſes modò, qui regionem obtinebant, ſed Bruttii quoque ceteri, ob ſeparata ab ſe conſilia, oppugnabant. Quibus quum obſiſtere malis nequirent Petelini, legatos Romam ad præſidium petendum miſerunt. quorum preces lacrimæque (in queſtus enim flebiles, quum ſibimet ipſi conſulere juſſi ſunt, ſeſe in veſtibulo curiæ profuderunt) ingentem miſericordiam Patribus ac populo moverunt. conſultique iterum à M. Pomponio prætore Patres, circumſpectis omnibus imperii viribus, fateri coacti, nihil jam longinquis ſociis in ſe præſidii eſſe, redire domum, fideque ad ultimum expletâ, conſulere ſibimet ipſos in reliquum præſenti fortunâ juſſerunt. Hæc poſtquam renunciata legatio Petelinis eſt, tantus repentè mœror pavorque ſenatum eorum cepit, ut pars profugiendi, quâ quiſque poſſet, ac deſerendæ urbis auctores eſſent; pars, quando deſerti à veteribus ſociis eſſent, adjungendi ſe ceteris Bruttiis, ac per eos dedendi Hannibali. Vicit tamen ea pars, quæ nihil raptim nec temere agendum, conſulendumque de inte-

gro

gro censuit. Re laxatâ postero die per minorem trepidationem tenuerunt optimates, ut, convectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent.

XXI. Per idem fere tempus literæ ex Sicilia Sardiniaque Romam allatæ. Priores ex Sicilia T. Otacilii proprætoris in senatu recitatæ sunt: *L. Furium prætorem cum classe ex Africa Lilybæum venisse: ipsum graviter saucium in discrimine ultimo vitæ esse. militi & navalibus sociis neque stipendium, neque frumentum ad diem dari; neque, unde detur, esse. magnopere suadere, ut quamprimum ea mittantur; sibique, si ita videatur, ex novis prætoribus successorem mittant.* Eademque ferme de stipendio frumentoque ab A. Cornelio Mammula proprætore ex Sardinia scripta. Responsum utrisque, non esse, unde mitteretur. jussique ipsi classibus atque exercitibus suis consulere. T. Otacilius, ad unicum subsidium populi Romani Hieronem legatos quum misisset, in stipendium, quanti argenti opus fuit, & sex mensium frumentum accepit. Cornelio in Sardinia civitates sociæ benignè contulerunt. Et Romæ quoque propter penuriam argenti triumviri mensarii, rogatione M. Minucii tribuni plebis, facti, L. Æmilius Papus, qui consul censorque fuerat, & M. Atilius Regulus, qui bis consul fuerat, & L. Scribonius Libo, qui tum tribunus plebis erat. Et duumviri creati, M. & C. Atilii, ædem Concordiæ, quam L. Manlius prætor voverat, dedicaverunt. Et tres pontifices creati, Q. Cæcilius Metellus, & Q. Fabius Maximus, & Q. Fulvius Flaccus, in locum P. Scantinii demortui, & L. Æmilii Paulli consulis, & Q. Ælii Pæti, qui ceciderant pugnâ Cannensi.

XXII. Quum cetera, quæ continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consiliis humanis assequi poterant, Patres explêssent; tandem se quoque & solitudinem curiæ, paucitatemque convenientium ad publicum concilium respexerunt. neque enim post L. Æmilium

milium & C. Flaminium censores senatus lectus fuerat, quum tantum senatorum adversæ pugnæ, ad hoc sui quemque casus per quinquennium absumpsissent. Quum de ea re M. Pomponius prætor, dictatore post Casilinum amissum profecto jam ad exercitum, exposcentibus cunctis retulisset; tum Sp. Carvilius, quum longâ oratione non solùm inopiam, sed paucitatem etiam civium, è quibus in Patres legerentur, conquestus esset, explendi senatûs causâ, & jungendi arctiùs Latini nominis, pro magna re se suadere dixit, ut ex singulis populis Latinorum, binis senatoribus, si Patres Romani censuissent, civitas daretur, atque in demortuorum locum in senatum legerentur. Eam sententiam haud æquioribus animis, quàm ipsorum quondam postulatum Latinorum, Patres audierunt: &, quum fremitus indignantium totâ curiâ esset; & præcipuè Manlius, *esse etiam nunc stirpis ejus virum*, diceret, *ex qua quondam in Capitolio consul minatus esset, quem Latinum in curia vidisset, eum suâ manu se interfecturum*; Q. Fabius Maximus, *nunquam rei ullius alieniore tempore mentionem factam in senatu*, dixit, *quàm inter tam suspensos sociorum animos incertamque fidem. id tactum, quod insuper sollicitaret eos. eam unius hominis temerariam vocem silentio omnium exstinguendam esse: &, si quid unquam arcani sanctive ad silendum in curia fuerit, id omnium maximè tegendum, occulendum, oblivíscendum, pro non dicto habendum esse*. ita ejus rei oppressa mentio est. Dictatorem, qui censor antè fuisset, vetustissimusque ex eis, qui viverent, censoriis esset, creari placuit, qui senatum legeret: accirique C. Terentium consulem ad dictatorem dicendum jusserunt. qui, quum ex Apulia, relicto ibi præsidio, magnis itineribus Romam redisset, nocte proximâ, ut mos erat, M. Fabium Buteonem ex senatusconsulto sine magistro equitum dictatorem in sex menses dixit.

XXIII. Is, ubi cum lictoribus in Rostra escendit, *neque duos dictatores tempore uno, quod nunquam antea factum*

ctum esset, probare se, dixit: *neque dictatorem se sine magistro equitum: nec censoriam vim uni permissam & eidem iterum: nec dictatori, nisi rei gerendæ causâ creato, in sex menses datum imperium. Quæ immoderata fors, tempus ac necessitas fecerint, iis se modum impositurum. nam neque senatu quemquam moturum ex iis, quos C. Flaminius, L. Æmilius censores in senatum legissent: transcribi tantùm recitarique eos jussurum; ne penes unum hominem judicium arbitriumque de fama ac moribus senatoris fuerit: & ita in demortuorum locum sublecturum, ut ordo ordini, non homo homini prælatus videretur.* Recitato vetere senatu, inde primos in demortuorum locum legit, qui post L. Æmilium & C. Flaminium censores curulem magistratum cepissent, necdum in senatum lecti essent; ut quisque eorum primus creatus erat: tum legit, qui ædiles, tribuni plebei, quæstoresve fuerant: tum ex iis, qui magistratus non cepissent, qui spolia ex hoste fixa domi haberent, aut civicam coronam accepissent. Ita, centum septuaginta septem cum ingenti approbatione hominum in senatum lectis, extemplo se magistratu abdicavit, privatusque de Rostris descendit, lictoribus abire jussis, turbæque se immiscuit privatas agentium res, tempus hoc sedulò terens, ne deducendi sui causâ populum de foro abduceret: neque tamen elanguit cura hominum eâ morâ, frequentesque eum domum deduxerunt. Consul nocte insequenti ad exercitum rediit, non facto certiore senatu, ne comitiorum causâ in urbe retineretur.

XXIV. Postero die consultus à M. Pomponio prætore senatus decrevit, dictatori scribendum, uti, si è republicâ censeret esse, ad consules subrogandos veniret cum magistro equitum & prætore M. Marcello, ut ex iis præsentibus noscere Patres possent, quo statu respublica esset, consiliaque ex rebus caperent. Qui acciti erant, omnes venerunt, relictis legatis, qui legionibus præessent. Dictator, de se pauca ac modicè locutus,

locutus, in magiſtrum equitum, Ti. Sempronium Gracchum, magnam partem gloriæ vertit; comitiaque edixit, quibus L. Poſtumius tertiùm abſens, qui tum Galliam provinciam obtinebat, & Ti. Sempronius Gracchus, qui tum magiſter equitum & ædilis curulis erat, conſules crearentur. Prætores inde creati, M. Valerius Lævinus, Ap. Claudius Pulcher, Q. Fulvius Flaccus, Q. Mucius Scævola. Dictator, creatis magiſtratibus, Teanum in hiberna ad exercitum rediit, relicto magiſtro equitum Romæ: qui, quum poſt paucos dies magiſtratum initurus eſſet, de exercitibus ſcribendis comparandiſque in annum Patres conſuleret. Quum eæ res maximè agerentur, nova clades nunciata, aliam ſuper aliam cumulante in eum annum fortunâ; L. Poſtumium, conſulem deſignatum, in Gallia ipſum atque exercitum deletos. Silva erat vaſta (Litanam Galli vocabant) quâ exercitum traducturus erat, ejus ſilvæ dextrâ lævâque circa viam Galli arbores ita inciderant, ut immotæ ſtarent, momento levi impulſæ occiderent. Legiones duas Romanas habebat Poſtumius, ſociûmque ab ſupero mari tantum conſcripſerat, ut viginti quinque millia armatorum in agros hoſtium induxerit. Galli oram extremæ ſilvæ quum circumſediſſent, ubi intravit agmen ſaltum, tum extremas arborum ſucciſarum impellunt. quæ, alia in aliam, inſtabilem per ſe ac malè hærentem, incidentes, ancipiti ſtrage arma viros, equos obruerunt, ut vix decem homines effugerent. Nam quum exanimati plerique eſſent arborum truncis fragmentiſque ramorum, ceteram quoque multitudinem, inopinato malo trepidam, Galli, ſaltum omnem armati circumſidentes, interfecerunt; paucis è tanto numero captis, qui, fluminis pontem petentes, obſeſſo antè ab hoſtibus ponte intercluſi ſunt. Ibi Poſtumius, omni vi, ne caperetur, dimicans, occubuit. ſpolia corporis caputque ducis præciſum Boji ovantes templo, quod ſan-

ctiſſimum

ctissimum est apud eos, intulere: purgato inde capite, ut mos iis est, calvam auro cælavere. idque sacrum vas iis erat, quo solennibus libarent: poculumque idem sacerdoti esse, ac templi antistitibus. Præda quoque haud minor Gallis, quàm victoria, fuit. nam etsi magna pars animalium strage silvæ oppressa erat, tamen ceteræ res, quia nihil dissipatum fugâ est, stratæ per omnem jacentis agminis ordinem inventæ sunt.

XXV. Hac nunciatâ clade, quum per dies multos in tanto pavore fuisset civitas, ut, tabernis clausis, velut nocturnâ solitudine per urbem actâ, senatus ædilibus negotium daret, ut urbem circumirent, aperirique tabernas, & mœstitiæ publicæ speciem urbi demi juberent; tum Ti. Sempronius senatum habuit, consolatusque Patres est, & adhortatus, *ne, qui Cannensi ruinæ non succubuissent, ad minores calamitates animos submitterent. quod ad Karthaginienses hostes Hannibalemque attinet, prospera modò essent, sicut speraret futura, Gallicum bellum & omitti tutò & differri posse: ultionemque eam fraudis in Deorum ac populi Romani potestate fore. De hoste Pœno, exercitibusque, per quos id bellum gereretur, consultandum atque agitandum.* Ipse primùm, quid peditum equitumque, quid civium, quid sociorum in exercitu esset dictatoris, disseruit. Tum Marcellus suarum copiarum summam exposuit. Quid in Apulia cum C. Terentio consule esset, à peritis quæsitum est. nec, unde consulares exercitus satis firmi ad tantum bellum efficerentur, inibatur ratio. itaque Galliam, quanquam stimulabat justa ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris consuli decretus est. De exercitu Marcelli, qui eorum ex fuga Cannensi essent, in Siciliam eos traduci, atque ibi militare, donec in Italia bellum esset, placuit. eódem ex dictatoris legionibus rejici militem minimi quemque roboris, nullo præstituto militiæ tempore, nisi qui stipendiorum legitimorum esset. Duæ legiones urbanæ alteri consuli, qui in locum L. Postumii suffectus esset,

ſet, decretæ ſunt: eumque, quum primùm ſalvîs auſpiciis poſſet, creari placuit. legiones præterea duas primo quoque tempore ex Sicilia acciri: atque inde conſul, cui legiones urbanæ eveniſſent, militem ſumeret quantum opus eſſet. C. Terentio conſuli propagari in annum imperium: neque de eo exercitu, quem ad præſidium Apuliæ haberet, quicquam minui.

XXVI. Dum hæc in Italia geruntur apparanturque, nihilo ſegnius in Hiſpania bellum erat: ſed ad eam diem magis proſperum Romanis. P. & Cn. Scipionibus inter ſe partitis copias, ut Cnæus terrâ, Publius navibus, rem gereret; Haſdrubal Pœnorum imperator, neutri parti virium ſatis fidens, procul ab hoſte, intervallo ac locis tutus, tenebat ſe: quoad multum ac diu obteſtanti, quatuor millia peditum, & quingenti equites in ſupplementum miſſi ex Africa ſunt. Tum refectâ tandem ſpe, caſtra propius hoſtem movit: claſſemque & ipſe inſtrui pararique jubet, ad inſulas maritimamque oram tutandam. In ipſo impetu movendarum de integro rerum, perculit eum præfectorum navium tranſitio: qui, poſt claſſem ad Iberum per pavorem deſertam graviter increpiti, nunquam deinde ſatis fidi aut duci, aut Karthaginienſium rebus fuerant. Fecerant hi transfugæ motum in Carpeſiorum gente, deſciverantque iis auctoribus urbes aliquot: una etiam ab ipſis vi capta fuerat. In eam gentem verſum ab Romanis bellum eſt; infeſtoque exercitu Haſdrubal ingreſſus agrum hoſtium, pro captæ ante dies paucos urbis mœnibus, Galbum, nobilem Carpeſiorum ducem, cum valido exercitu caſtris ſeſe tenentem, aggredi ſtatuit. Præmiſſâ igitur levi armaturâ, quæ eliceret hoſtes ad certamen, peditum partem ad depopulandum per agros paſſim dimiſit, ut palantes exciperent. Simul & ad caſtra tumultus erat, & per agros fugaque & cædes; deinde undique diverſis itineribus quum in caſtra ſe recepiſſent, adeo repentè deceſſit animis pavor,

vor, ut non ad munimenta modò defendenda satis animorum esset, sed etiam ad lacessendum hostem prœlio. Erumpunt igitur agmine è castris, tripudiantes more suo; repentinaque eorum audacia terrorem hosti, paulo antè ultro lacessenti, incussit. Itaque & ipse Hasdrubal in collem satis arduum, tutum flumine etiam objecto, tum copias abducit, & præmissam levem armaturam equitesque palatos eódem recipit: nec aut colli aut flumini satis fidens, vallo castra permunit. In hoc alterno pavore certamina aliquot sunt contracta. nec Numida Hispano eques par fuit; nec jaculator Maurus cetrato, velocitate pari, robore animi viriumque aliquantum præstanti.

XXVII. Postquam neque elicere Pœnum ad certamen obversati castris poterant, neque castrorum oppugnatio facilis erat; urbem Ascuam, quò, fines hostium ingrediens, Hasdrubal frumentum commeatusque alios convexerat, vi capiunt, omnique circà agro potiuntur. nec jam, aut in agmine, aut in castris, ullo imperio contineri. Quam ubi negligentiam ex re (ut fit) bene gesta oriri senserat Hasdrubal, cohortatus milites, ut palatos sine signis hostes aggrederentur, degressus colle, pergit ire acie instructâ ad castra. quem ut adesse tumultuosè nunciavere fugientes ex speculis stationibusque, ad arma conclamatum est. Ut quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incompositi, inordinati in prœlium ruunt. Jam primi conseruerant manus, quum alii catervatim currerent, alii nondum è castris exissent. tamen primò ipsâ audaciâ terruere hostem. deinde rari in confertos illati, quum paucitas parum tuta esset, respicere alii alios, & undique pulsi coïre in orbem; & dum corporibus applicantur, armaque armis jungunt, in arctum compulsi, quum vix movendis armis satis spatii esset, coronâ hostium cincti, ad multum diei cæduntur. Exigua pars, eruptione factâ, silvas ac montes petit: parique terrore &

castra

castra sunt deserta, & universa gens postero die in deditionem venit. Nec diu in pacato mansit. nam subinde ab Karthagine allatum est, ut Hasdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret. quæ vulgata res per Hispaniam omnium ferme animos ad Romanos avertit. Itaque Hasdrubal extemplo literas Karthaginem mittit, indicans, quanto fama profectionis suæ damno fuisset. *Si verò inde pergeret, priusquam Iberum transiret, Romanorum Hispaniam fore. Nam, præterquam quòd nec præsidium, nec ducem haberet, quem relinqueret pro se; eos imperatores esse Romanos, quibus vix æquis viribus resisti possit. Itaque si ulla Hispaniæ cura esset, successorem sibi cum valido exercitu mitterent: cui, ut omnia prospere evenirent, non tamen otiosam provinciam fore.*

XXVIII. Hæ literæ quanquam primò admodum moverunt senatum; tamen, quia Italiæ cura prior potiorque erat, nihil de Hasdrubale, neque de copiis ejus mutatum est. Himilco cum exercitu justo & aucta classe, ad retinendam terrâ marique ac tuendam Hispaniam, est missus; qui, ut pedestres navalesque copias trajecit, castris communitis, navibusque subductis & vallo circumdatis, cum equitibus delectis ipse, quantum maximè accelerare poterat, per dubios infestosque populos juxtà intentus ad Hasdrubalem pervenit. Quum decreta senatûs mandataque exposuisset, atque edidicisset ipse in vicem, quemadmodum tractandum bellum in Hispania foret, retro in sua castra rediit; nullâ re, quàm celeritate, tutior, quòd undique abierat, antequam consentirent. Hasdrubal, priusquam moveret castra, pecunias imperat populis omnibus suæ ditionis, satis gnarus, Hannibalem transitus quosdam pretio mercatum: nec auxilia Gallica aliter, quàm conducta, habuisse; inopem, tantum iter ingressum, vix penetraturum ad Alpes fuisse. pecuniis igitur raptim exactis, ad Iberum descendit. Decreta Karthaginiensium & Hasdrubalis iter ubi ad Romanos sunt

sunt perlata, omnibus omissis rebus, ambo duces, junctis copiis, ire obviàm cœptis atque obsistere parant; rati si Hannibali, vix per se ipsi tolerando Italiæ hosti, Hasdrubal dux atque Hispaniensis exercitus esset junctus, illum Romani finem imperii fore. His anxii curis ad Iberum contrahunt copias; &, transito amne, quum diu consultâssent, utrùm castra castris conferrent, an satis haberent, sociis Karthaginiensium oppugnandis, morari ab itinere proposito hostem, urbem à propinquo flumine Iberam appellatam, opulentissimam eâ tempestate regionis ejus, oppugnare parant. quod ubi sensit Hasdrubal, pro ope ferenda sociis, pergit ipse ire ad urbem, deditam nuper in fidem Romanorum, oppugnandam. ita jam cœpta obsidio omissa ab Romanis est, & in ipsum Hasdrubalem versum bellum.

XXIX. Quinque millium intervallo castra distantia habuere paucos dies: nec sine levibus prœliis, nec ut in aciem exirent. tandem uno eodemque die velut ex composito utrinque signum pugnæ propositum est: atque omnibus copiis in campum descensum. Triplex stetit Romana acies. velitum pars inter antesignanos locata, pars post signa accepta, equites cornua cinxere. Hasdrubal mediam aciem Hispanis firmat: in cornibus, dextro Pœnos locat, lævo Afros mercenariorumque auxilia: equitum Numidas Pœnorum peditibus, ceteros Afris pro cornibus opponit. nec omnes Numidæ in dextro locati cornu, sed quibus, desultorum in modum, binos trahentibus equos inter acerrimam sæpe pugnam in recentem equum ex fesso armatis transultare mos erat: tanta velocitas ipsis, tamque docile equorum genus est. Quum hoc modo instructi starent, imperatorum utriusque partis haud ferme dispares spes erant. nam ne multum quidem, aut numero, aut genere militum, hi aut illi præstabant. Militibus longè dispar animus erat. Romanis enim, quanquam procul à patria pugnarent, facilè per-

suaserant

suaserant duces, pro Italia atque urbe Romana eos pugnare. itaque, velut quibus reditus in patriam eo discrimine pugnæ verteretur, obstinaverant animis, vincere aut mori. Minùs pertinaces viros habebat altera acies. nam maxima pars Hispani erant: qui vinci in Hispania, quàm victores in Italiam trahi, malebant. Primo igitur concursu, quum vix pila conjecta essent, retulit pedem media acies, inferentibusque sese magno impetu Romanis terga vertit. Nihilo segnius in cornibus prœlium fuit. hinc Pœnus, hinc Afer urget: & velut in circumventos prœlio ancipiti pugnant. Sed quum in medium tota jam coïsset Romana acies, satis virium ad dimovenda hostium cornua habuit. itaque duo diversa prœlia erant: utroque Romani, ut qui, pulsis tandem mediis, & numero & robore virorum præstarent, haud dubiè superârunt. Magna vis hominum ibi occisa, &, nisi Hispani vixdum conserto prœlio tam effusè fugissent, perpauci ex tota superfuissent acie. Equestris pugna nulla admodum fuit. quia, simul inclinatam mediam aciem Mauri Numidæque viderunt, extemplo fugâ effusâ nuda cornua, elephantis quoque præ se actis, deseruere. Et Hasdrubal, usque ad ultimum eventum pugnæ moratus, è media cæde cum paucis effugit. Castra Romani cepere, atque diripuere. Ea pugna, si qua dubia in Hispania erant, Romanis adjunxit: Hasdrubalique non modò in Italiam traducendi exercitûs, sed ne manendi quidem satis tutò in Hispania, spem reliquit. Quæ postquam literis Scipionum Romæ vulgata sunt, non tam victoriâ, quàm prohibito Hasdrubalis in Italiam transitu, lætabantur.

XXX. Dum hæc in Hispania geruntur, Petelia in Bruttiis, aliquot post mensibus, quàm cœpta oppugnari erat, ab Himilcone, præfecto Hannibalis, expugnata est. Multo sanguine ac vulneribus ea Pœnis victoria stetit: nec ulla magis vis obsessos, quàm fames, expu-

expugnavit. absumptis enim frugum alimentis, carnisque omnis generis quadrupedum; sutrinæ postremò coriis, herbisque & radicibus, & corticibus teneris, strictisque rubis vixere; nec, antequam vires ad standum in muris ferendaque arma deerant, expugnati sunt. Receptâ Peteliâ, Pœnus ad Consentiam copias traducit: quam, minùs pertinaciter defensam, intra paucos dies in deditionem accepit. Iisdem ferme diebus & Bruttiorum exercitus Crotonem, Græcam urbem, circumsedit, opulentam quondam armis virisque, tum jam adeo multis magnisque cladibus afflictam, ut omnis ætatis minus viginti millia civium superessent. itaque urbe à defensoribus vastâ facilè potiti sunt hostes: arx tantùm retenta, in quam inter tumultum captæ urbis è media cæde quidam effugêre. Et Locrenses descivere ad Bruttios Pœnosque, proditâ multitudine à principibus. Rhegini tantummodo regionis ejus, & in fide erga Romanos, & potestatis suæ ad ultimum manserunt. In Siciliam quoque eadem inclinatio animorum pervenit: & ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit. namque Gelo maximus stirpis, contemptâ simul senectute patris, simul post Cannensem cladem Romanâ societate, ad Pœnos defecit: movissetque in Sicilia res, nisi mors adeo opportuna, ut patrem quoque suspicione adspergeret, armantem eum multitudinem, sollicitantemque socios absumpsisset. Hæc eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania vario eventu acta. Exitu anni Q. Fabius Maximus à senatu postulavit, ut ædem Veneris Erycinæ, quam dictator vovisset, dedicare liceret. Senatus decrevit, ut Ti. Sempronius consul designatus, quum primum honorem iniisset, ad populum ferret, ut Q. Fabium duumvirum esse juberent ædis dedicandæ causâ. Et M. Æmilio Lepido, qui bis consul augurque fuerat, filii tres, Lucius, Marcus, Quintus, ludos funebres per triduum, & gladiatorum paria

duo

duo & viginti per triduum in foro dederunt. Ædiles curules, C. Lætorius, & Ti. Sempronius Gracchus, consul designatus, qui in ædilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduum instaurati sunt. Plebeii ludi ædilium M. Aurelii Cottæ & M. Claudii Marcelli ter instaurati. Circumacto tertio anno Punici belli, Ti. Sempronius consul Idibus Martiis magistratum iniit. Prætores Q. Fulvius Flaccus, qui antea consul censorque fuerat, urbanam; M. Valerius Lævinus peregrinam sortem in jurisdictione habuit. Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scævola Sardiniam sortiti sunt. M. Marcello proconsule imperium esse populus jussit, quòd post Cannensem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia prospere rem gessisset.

XXXI. Senatus, quo diè primùm est in Capitolio consultus, decrevit, ut, quò eo anno duplex tributum imperaretur, simplex confestim exigeretur, ex quo stipendium præsens omnibus militibus daretur, præterquam qui milites ad Cannas fuissent. De exercitibus ita decreverunt, ut duabus legionibus urbanis Ti. Sempronius consul Cales ad conveniendum diem ediceret: Inde sex legiones in castra Claudiana supra Suessulam deducerentur. quæ ibi legiones essent, (erant autem Cannensis maximè exercitùs) eas Ap. Claudius Pulcher prætor in Siciliam trajiceret; quæque in Sicilia essent, Romam deportarentur. Ad exercitum, cui ad conveniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus missus: isque jussus in castra Claudiana deducere urbanas legiones. Ad veterem exercitum accipiendum deducendumque inde in Siciliam, T. Metilius Croto legatus ab Ap. Claudio est missus. Taciti primò exspectaverant homines, uti consul comitia collegæ creando haberet. deinde, ubi ablegatum, velut de industria, M. Marcellum viderunt, quem maximè consulem in eum annum ob egregiè in prætura res ge-

stas

Ies creari volebant, fremitus in curia est ortus. Quod ubi sensit consul, *Utrumque*, inquit, *è republica fuit, Patres conscripti, & M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam proficisci, & comitia non priùs edici, quàm is inde, confecto, quod mandatum est, negotio, revertisset; ut vos consulem, quem tempus reipublicæ postularet, quem maximè vultis, haberetis*. Ita de comitiis, donec rediit Marcellus, silentium fuit. Interea duumviri creati sunt Q. Fabius Maximus & T. Otacilius Crassus, ædibus dedicandis, Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinæ. Utraque in Capitolio est, canali uno discretæ. Et de trecentis equitibus Campanis, qui, in Sicilia cum fide stipendiis emeritis, Romam venerant, dein latum ad populum, ut cives Romani essent: item, utì municipes Cumani essent, pridie quàm populus Campanus à populo Romano defecisset. Maximè, ut hoc ferretur, moverat, quòd, quorum hominum essent, scire se ipsi negabant; vetere patriâ relictâ, in eam, in quam redierant, nondum adsciti. Postquam Marcellus ab exercitu rediit, comitia uni consuli rogando in locum L. Postumii edicuntur. Creatur ingenti consensu Marcellus, qui extemplo magistratum occiperet. cui ineunti consulatum quum tonuisset, vocati augures vitiò creatum videri pronunciaverunt; vulgóque Patres ita famâ ferebant, quòd tum primùm duo plebeii consules facti essent, id Deis cordi non esse. In locum Marcelli, ubi is se magistratu abdicavit, suffectus Fabius Maximus tertiùm. Mare arsit eo anno: ad Sinuessam bos equuleum peperit: signa Lanuvii ad Junonis Sospitæ cruore manavere, lapidibusque circa id templum pluit. ob quem imbrem novemdiale, ut assolet, sacrum fuit: ceteraque prodigia cum cura expiata.

XXXII. Consules exercitus inter sese diviserunt. Fabio exercitus, cui M. Junius dictator præfuerat, evenit; Sempronio volones, qui fierent, & sociorum viginti quinque millia; M. Valerio prætori legiones,

 quæ

quæ ex Sicilia rediſſent, decretæ; M. Claudius proconſul ad eum exercitum, qui ſupra Sueſſulam Nolæ præſideret, miſſus. Prætores in Siciliam ac Sardiniam profecti. Conſules edixerunt, quoties in ſenatum vocàſſent, uti ſenatores, quibuſque in ſenatu dicere ſententiam liceret, ad portam Capenam convenirent. Prætores, quorum juriſdictio erat, tribunalia ad Piſcinam publicam poſuerunt. eò vadimonia fieri juſſerunt: ibique eo anno jus dictum eſt. Interim Karthaginem, unde Mago frater Hannibalis duodecim millia peditum, & mille quingentos equites, viginti elephantos, mille argenti talenta in Italiam tranſmiſſurus erat, cum præſidio ſexaginta navium longarum, nuncius affertur, in Hiſpania rem malè geſtam, omneſque ferme ejus provinciæ populos ad Romanos defeciſſe. Erant, qui Magonem cum claſſe ea copiiſque, omiſsâ Italiâ, in Hiſpaniam averterent; quum Sardiniæ recipiendæ repentina ſpes adfulſit. *Parvum ibi exercitum Romanum eſſe: veterem prætorem inde A. Cornelium provinciæ peritum decedere, novum exſpectari. Ad hoc, feſſos jam animos Sardorum eſſe diuturnitate imperii:- & proximo iis anno acerbè atque avarè imperatum. gravi tributo & collatione iniquâ frumenti preſſos. nihil deeſſe aliud, quàm auctorem, ad quem deficerent.* Hæc clandeſtina legatio per principes miſſa erat; maximè eam rem moliente Hampſicorâ, qui tum auctoritate atque opibus longè primus erat. His nunciis propè uno tempore turbati, erectique, Magonem cum claſſe ſua copiiſque in Hiſpaniam mittunt. in Sardiniam Haſdrubalem deligunt ducem: & tantum ferme copiarum, quantum Magoni, decernunt. Et Romæ conſules, tranſactis rebus, quæ in urbe agendæ erant, movebant jam ſeſe ad bellum. Ti. Sempronius militibus Sinueſſam diem ad conveniendum edixit; & Q. Fabius, conſulto priùs ſenatu, ut frumenta omnes ex agris, ante Kalendas Junias primas, in urbes munitas conveherent. *Qui non invexiſſet, ejus ſe agrum*

popu-

populaturum, servos sub hasta venditurum, villas incensurum. Ne prætoribus quidem, qui ad jus dicendum creati erant, vacatio ab belli administratione data est. Valerium prætorem in Apuliam ire placuit, ad exercitum à Terentio accipiendum: quum ex Sicilia legiones venissent, iis potissimùm uti ad regionis ejus præsidium: Terentianum mitti cum aliquo legatorum. Et viginti quinque naves M. Valerio datæ sunt, quibus oram maritimam inter Brundisium ac Tarentum tutari posset. Par navium numerus Q. Fulvio prætori urbano decretus ad suburbana littora tutanda. C. Terentio proconsuli negotium datum, ut in Piceno agro conquisitionem militum haberet, locisque iis præsidio esset. Et T. Otacilius Crassus, postquam ædem Mentis in Capitolio dedicavit, in Siciliam cum imperio, qui classi præesset, missus.

XXXIII. In hanc dimicationem duorum opulentissimorum in terris populorum omnes reges gentesque animos intenderant. inter quos Philippus Macedonum rex, eo magis, quòd propior Italiæ, ac mari tantùm Ionio discretus erat. Is ubi primùm famâ accepit, Hannibalem Alpes transgressum, ut bello inter Romanos Pœnumque orto lætatus erat, ita, utrius populi mallet victoriam esse, incertis adhuc viribus, fluctuatus animo fuerat. Postquam tertia jam pugna, tertia victoria cum Pœnis erat, ad fortunam inclinavit, legatosque ad Hannibalem misit: qui, vitantes portus Brundisinum Tarentinumque, quia custodiis navium Romanarum tenebantur, ad Laciniæ Junonis templum in terram egressi sunt. Inde per Apuliam petentes Capuam, media in præsidia Romana illati sunt: deductique ad M. Valerium Lævinum prætorem, circa Nuceriam castra habentem. Ibi intrepidè Xenophanes legationis princeps, à Philippo rege se missum, ait, ad amicitiam societatemque jungendam cum populo Romano; mandata habere ad consules ac senatum popu-

lumque Romanum. Inter defectiones veterum sociorum, Valerius, novâ societate tam clari regis lætus admodum, hostes pro hospitibus comiter accepit. dat, qui prosequantur, itinera cum cura demonstrent, quæ loca, quosque saltus, aut Romanus, aut hostes teneant. Xenophanes per præsidia Romana in Campaniam, inde, quà proximum fuit, in castra Hannibalis pervenit, fœdusque cum eo atque amicitiam junxit legibus his: *ut Philippus rex quàm maximâ classe (ducentas autem naves videbatur effecturus) in Italiam trajiceret, & vastaret maritimam oram: bellum pro parte sua terrâ marique gereret. ubi debellatum esset, Italia omnis cum ipsa urbe Roma Karthaginiensium atque Hannibalis esset, prædaque omnis Hannibali cederet. Perdomitâ Italiâ, navigarent in Græciam, bellumque, cum quibus regibus placeret, gererent. quæ civitates continentis, quæ insulæ ad Macedoniam vergunt, eæ Philippi regnique ejus essent.*

XXXIV. In has ferme leges inter Pœnum ducem legatosque Macedonum ictum fœdus, missique cum iis ad regis ipsius firmandam fidem legati, Gisgo, & Bostar, & Mago, eódem ad Junonis Laciniæ, ubi navis occulta in statione erat, perveniunt: inde profecti, quum jam altum tenerent, conspecti à classe Romana sunt, quæ præsidio erat Calabriæ littoribus. P. Valerius Flaccus cercuros ad persequendam retrahendamque navem quum misisset, primò fugere regii conati: deinde, ubi celeritate vinci senserunt, tradunt se Romanis, & ad præfectum classis adducti: quum quæreret, *qui, & unde, & quò tenderent cursum?* Xenophanes primò, satis jam semel felix mendacium struere, *à Philippo se ad Romanos missum, ad M. Valerium, ad quem unum iter tutum fuerit, pervenisse. Campaniam superare nequisse, septam hostium præsidiis.* Deinde, ut Punicus cultus habitusque suspectos legatos fecit Hannibalis, interrogatosque sermo prodidit: tum, comitibus eorum seductis, ac metu territis, literæ quoque ab Hannibale

ad

ad Philippum inventæ, & pacta inter regem Macedonum Pœnumque ducem. Quibus satis cognitis, optimum visum est, captivos comitesque eorum Romam ad senatum, aut ad consules, ubicunque essent, quam primum deportare. ad id celerrimæ quinque naves delectæ, ac L. Valerius Antias, qui præesset, missus: eique mandatum, ut in omnes naves legatos separatim custodiendos divideret, daretque operam, ne quod iis colloquium inter se, neve quæ communicatio consilii esset. Per idem tempus Romæ quum A. Cornelius Mammula, ex Sardinia provincia decedens, retulisset, qui status rerum in insula esset, bellum ac defectionem omnes spectare; Q. Mucium, qui successisset sibi, gravitate cœli àquarumque advenientem exceptum, non tam in periculosum, quàm longum, morbum implicitum, diu ad belli vim sustinendam inutilem fore, exercitumque ibi ut satis firmum pacatæ provinciæ præsidio esse, ita parum bello, quod motum iri videretur: decreverunt Patres, ut Q. Fulvius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equites scriberet, eamque legionem primo quoque tempore in Sardiniam trajiciendam curaret, mitteretque cum imperio, quem ipsi videretur, qui rem gereret, quoad Mucius convaluisset. Ad eam rem missus est T. Manlius Torquatus, qui bis consul censorque fuerat, subegeratque in consulatu Sardos. Sub idem ferè tempus & à Karthagine in Sardiniam classis missa, duce Hasdrubale, cui Calvo cognomen erat, fœdâ tempestate vexata, ad Baliares insulas dejicitur. ibique (adeo non armamenta modò, sed etiam alvei navium quassati erant) subductæ naves dum reficiuntur, aliquantum temporis triverunt.

XXXV. In Italia quum post Cannensem pugnam, fractis partis alterius viribus, alterius mollitis animis, segnius bellum esset: Campani per se adorti sunt rem Cumanam suæ ditionis facere; primò sollicitantes, ut

ab Romanis deficerent. ubi id parum processit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis omnibus statum sacrificium ad Hamas. eò senatum Campanum venturum certiores Cumanos fecerunt: petieruntque, ut & Cumanus eò senatus veniret ad consultandum communiter, ut eosdem uterque populus socios hostesque haberet: præsidium ibi armatum sese habituros, ne quid ab Romano Pœnove periculi esset. Cumani (quanquam suspecta fraus erat) nihil abnuere; ita tegi fallax consilium posse rati. Interim Ti. Sempronius consul Romanus Sinuessæ, quò ad conveniendum diem edixerat, exercitu lustrato, transgressus Vulturnum flumen, circa Liternum castra posuit. Ibi, quia otiosa stativa erant, crebrò decurrere milites cogebat, ut tirones (ea maxima pars volonum erat) assuescerent signa sequi, & in acie agnoscere ordines suos. inter quæ maxima inerat cura duci, itáque legatis tribunisque præceperat, *ne qua exprobratio cuiquam veteris fortunæ discordiam inter ordines sereret: vetus miles tironi, liber voloni sese exæquari sineret. omnes satis honestos generososque ducerent, quibus arma sua signaque populus Romanus commisisset. quæ fortuna coëgisset ita fieri, eandem cogere tueri factum.* Ea non majore curà præcepta ab ducibus sunt, quàm à militibus observata; brevique tantà concordià coäluerant omnium animi, ut propè in oblivionem veniret, qua ex conditione quisque esset miles factus. Hæc agenti Graccho legati Cumani nunciàrunt, quæ à Campanis legatio paucos ante dies venisset, & quid iis ipsi respondissent. Triduum post eum diem festum esse: non senatum solùm omnem ibi futurum, sed castra etiam & exercitum Campanum. Gracchus, jussis Cumanis omnia ex agris in urbem convehere, & manere intra muros, ipse pridie, quàm statum sacrificium Campanis esset, Cumas movet castra. Hamæ inde tria millia passuum absunt. Jam Campani eò frequentes ex composito convenerant, nec procul inde in occulto

Marius

Marius Alfius Medixtuticus (summus magistratus erat Campanis) cum quatuordecim millibus armatorum habebat castra; sacrificio apparando, & inter id instruendæ fraudi aliquanto intentior, quàm muniendis castris, aut ulli militari operi. Triduum sacrificatum ad Hamas. Nocturnum erat sacrum, ita ut ante mediam noctem compleretur. Huic Gracchus insidiandum tempori ratus, custodibus ad portas positis, ne quis enunciare posset cœpta, & ab decima diei hora coactis militibus corpora curare, somnoque operam dare, ut primis tenebris convenire ad signum possent, vigiliâ ferme primâ tolli jussit signa; silentique profectus agmine, quum ad Hamas mediâ nocte pervenisset, castra Campana, ut in pervigilio neglecta, simul omnibus portis invadit: alios somno stratos, alios perpetrato sacro inermes redeuntes obtruncat. hominum eo tumultu nocturno cæsa plus duo millia, cum ipso duce Mario Alfio. capta sunt signa militaria quatuor & triginta.

XXXVI. Gracchus, minus centum militum jacturâ castris hostium potitus, Cumas se propere recepit, ab Hannibale metuens, qui super Capuam in Tifatis habebat castra. Nec eum provida futuri fefellit opinio. nam simul Capuam ea clades est nunciata, ratus Hannibal, ab re bene gesta insolenter lætum exercitum tironum, magna ex parte, servorumque, spoliantem victos, prædasque agentem, ad Hamas se inventurum; citatum agmen præter Capuam rapit, obviosque ex fuga Campanorum dato præsidio Capuam duci, saucios vehiculis portari jubet. ipse Hamis vacua ab hostibus castra, nec quicquam præter recentis vestigia cædis, strataque passim corpora sociorum invenit. Auctores erant quidam, ut protinus inde Cumas duceret, urbemque oppugnaret. Id quanquam haud modicè Hannibal cupiebat, ut, quia Neapolim non potuerat, Cumas saltem, maritimam urbem, haberet; tamen,

præter arma nihil fecum miles, raptim acto agmine, extulerat, retro in caftra fupra Tifata fe recepit. inde, fatigatus Campanorum precibus, fequenti die, cum omni apparatu oppugnandæ urbis, Cumas redit: perpopulatoque agro Cumano, mille paffus ab urbe caftra locat; quum Gracchus magis verecundiâ in tali neceffitate deferendi focios, implorantes fidem fuam populique Romani, fubftitiffet, quàm fatis fidens exercitui. Nec alter conful Fabius, qui ad Cales caftra habebat, Vulturnum flumen traducere audebat exercitum; occupatus primò aufpiciis repetendis, dein prodigiis, quæ alia fuper alia nunciabantur, expiantique ea haud facilè litari arufpices refpondebant.

XXXVII. Hæ caufæ quum Fabium tenerent, Sempronius in obfidione erat; & jam operibus oppugnabatur. adverfus ligneam ingentem admotam urbi, aliam turrem ex ipfo muro excitavit conful Romanus, aliquanto altiorem: quia muro fatis per fe alto fubjectis validis fublicis pro folo ufus erat. inde primùm faxis fudibufque, & ceteris miffilibus propugnatores mœnia atque urbem tuebantur: poftremò, ubi promovendo adjunctam muro viderunt turrem, facibus ardentibus plurimum fimul ignem conjecerunt. quo incendio trepida armatorum multitudo quum de turre fefe præcipitaret, eruptio ex oppido fimul duabus portis ftationes hoftium fudit, fugavitque in caftra; ut eo die obfeffo, quàm obfidenti, fimilior effet Pœnus. Ad mille trecenti Karthaginienfium cæfi, & undefexaginta vivi capti; qui, circa muros & in ftationibus folutè ac negligenter agentes, quum nihil minus, quàm eruptionem, timuiffent, ex improvifo oppreffi fuerant. Gracchus, priufquam fe hoftes ab repentino pavore colligerent, receptui fignum dedit, ac fuos intra muros recepit. Poftero die Hannibal, lætum fecundâ re confulem jufto prœlio ratus certaturum, aciem inter caftra atque urbem inftruxit. ceterùm poftquam neminem

movere

moveri ab solita custodia urbis vidit, nec committi quicquam temerariæ spei, ad Tifata redit infectâ re. Quibus diebus Cumæ liberatæ sunt obsidione, iisdem diebus & in Lucanis ad Grumentum Ti. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Pœno prospere pugnat. Supra duo millia hostium occidit, & ducentos octoginta milites amisit: signa militaria ad quadraginta unum cepit. Pulsus finibus Lucanis Hanno retro in Bruttios sese recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quæ a populo Romano defecerant, vi recepta per M. Valerium prætorem. Vercellius Siciliusque, auctores defectionis, securi percussi. supra mille captivorum sub hasta venierunt: præda alia militi concessa, exercitus Luceriam reductus.

XXXVIII. Dum hæc in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naves, quæ Macedonum atque Pœnorum captos legatos Romam portabant, ab supero mari ad inferum circumvectæ propè omnem Italiæ oram, quum præter Cumas velis ferrentur, neque, hostium an sociorum essent, satis sciretur, Gracchus obviàm ex classe sua naves misit. Quum percunctando in vicem cognitum esset, consulem Cumis esse; naves Cumas appulsæ, captivique ad consulem deducti, & literæ datæ. Consul, literis Philippi atque Hannibalis perlectis, consignata omnia ad senatum itinere terrestri misit: navibus devehi legatos jussit. Quum eodem ferè die literæ legatique Romam venissent, &, percunctatione factâ, dicta cum scriptis congruerent, primò gravis cura Patres incessit, cernentes, quanta vix tolerantibus Punicum bellum Macedonici belli moles instaret. cui tamen adeo non succubuerunt, ut extemplo agitaretur, quemadmodum ultro inferendo bello averterent ab Italia hostem. Captivis in vincula condi jussis, comitibusque eorum sub hasta venditis, ad naves viginti quinque, quibus P. Valerius Flaccus præfectus præerat, viginti paratas alias decernunt. His

comparatis deductisque, & additis quinque navibus, quæ advexerant captivos legatos, triginta naves ab Ostia Tarentum profectæ: jussusque P. Valerius, militibus Varronianis, quibus L. Apustius legatus Tarenti præerat, in naves impositis, quinquaginta navium classe non tueri modò Italiæ oram, sed explorare de Macedonico bello. si congruentia literis legatorumque indiciis Philippi consilia essent, ut M. Valerium prætorem literis certiorem faceret: isque, L. Apustio legato exercitui præposito, Tarentum ad classem profectus, primo quoque tempore in Macedoniam transmitteret: daretque operam, ut Philippum in regno contineret. Pecunia ad classem tuendam bellumque Macedonicum ea decreta est, quæ Ap. Claudio in Siciliam missa erat, ut redderetur Hieroni regi: ea per L. Apustium legatum Tarentum est devecta. simul ab Hierone missa ducenta millia modiûm tritici, & hordei centum.

XXXIX. Dum hæc Romani parant aguntque, ad Philippum captiva navis, una ex iis, quæ Romam missæ erant, ex cursu refugit: inde scitum, legatos cum literis captos. itaque ignarus de iis, quæ cum Hannibale legatis suis convenissent, quæque legati ejus ad se allaturi fuissent, legationem aliam cum eisdem mandatis mittit. Legati ad Hannibalem missi, Heraclitus, cui Scotino cognomen erat, & Crito Beroeæus, & Sositheus Magnes. Hi prospere tulerunt ac retulerunt mandata. sed priùs se æstas circumegit, quàm movere ac moliri quicquam rex posset: tantum navis una capta cum legatis momenti fecit, ad dilationem imminentis Romanis belli. Et circa Capuam, transgresso Vulturnum Fabio post expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant. Compulteriam, & Trebulam, & Saticulam, urbes, quæ ad Pœnum defecerant, Fabius vi cepit; præsidiaque in iis Hannibalis, Campanique permulti capti. Et Nolæ, sicut priore anno, senatus Romanorum, plebs Hannibalis erat: consilia-

que

que occulta de cæde principum & proditione urbis inibantur. Quibus ne incepta procederent, inter Capuam castraque Hannibalis, quæ in Tifatis erant, traducto exercitu, Fabius super Vesuvium in castris Claudianis consedit; inde M. Marcellum proconsulem cum iis copiis, quas habebat, Nolam in præsidium misit.

XL. Et in Sardinia res per T. Manlium prætorem administrari cœptæ, quæ omissæ erant, postquam Q. Mucius prætor gravi morbo est implicitus. Manlius, navibus longis ad Carales subductis, navalibusque sociis armatis, ut terrâ rem gereret, & à prætore exercitu accepto, duo & viginti millia peditum, mille & ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumque copiis profectus in agrum hostium, haud procul ab Hampsicoræ castris castra posuit. Hampsicora tum fortè profectus erat in Pellitos Sardos ad juventutem armandam, quâ copias augeret. Filius ejus, nomine Hiostus, castris præerat: is, adolescentiâ ferox, temere prælio inito fusus fugatusque. ad tria millia Sardorum eo prœlio cæsa, octingenti ferme vivi capti. Alius exercitus primò per agros silvasque fugâ palatus; dein, quò ducem fugisse fama erat, ad urbem nomine Cornum, caput ejus regionis, confugit. debellatumque eo prœlio in Sardinia esset, ni classis Punica cum duce Hasdrubale, quæ tempestate dejecta ad Baliares erat, in tempore ad spem rebellandi advenisset. Manlius post famam appulsæ Punicæ classis, Carales se recepit. ea occasio Hampsicoræ data Pœno se jungendi. Hasdrubal, copiis in terram expositis, & classe remissâ Karthaginem, duce Hampsicorâ ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus, Carales perventurus erat, ni Manlius obvio exercitu ab effusa eum populatione continuisset. Primò castra castris modico intervallo sunt objecta, deinde procursationes leviaque certamina vario eventu inita: postremò descensum in aciem, signisque collatis, justo prœlio per

quatuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Pœni, Sardis facilè vinci assuetis, fecerunt: postremò & ipsi, quum omnia circà strage ac fugâ Sardorum repleta essent, fusi. ceterùm terga dantes, circumducto cornu, quo pepulerat Sardos, inclusit Romanus. cædes inde magis, quàm pugna, fuit. Duodecim millia hostium cæsa Sardorum simul Pœnorumque, ferme tria millia & septingenti capti, & signa militaria septem & viginti.

XLI. Ante omnia claram & memorabilem pugnam fecit Hasdrubal imperator captus, & Hanno, & Mago, nobiles Karthaginienses. Mago ex gente Barcina, propinquâ cognatione Hannibali junctus: Hanno auctor rebellionis Sardis; bellique ejus haud dubiè concitor. Nec Sardorum duces minùs nobilem eam pugnam cladibus suis fecerunt. nam & filius Hampsicoræ Hiostus in acie cecidit: & Hampsicora, cum paucis equitibus fugiens, ut super afflictas res necem quoque filii audivit, nocte, ne cujus interventus cœpta impediret, mortem sibi conscivit. Ceteris urbs Cornus eadem, quæ antè, fugæ receptaculum fuit. quam Manlius, victore exercitu aggressus, intra paucos dies recepit. Deinde aliæ quoque civitates, quæ ad Hampsicoram Pœnosque defecerant, obsidibus datis, dediderunt sese. quibus stipendio frumentoque imperato, pro cujusque aut viribus aut delicto, Carales exercitum reduxit. Ibi navibus longis deductis, impositoque, quem secum advexerat, milite, Romam navigat, Sardiniamque perdomitam nunciat Patribus: & stipendium quæstoribus, frumentum ædilibus, captivosque Fulvio prætori tradidit. Per idem tempus T. Otacilius prætor, quinquaginta navium ab Lilybæo classe in Africam transvectus, depopulatusque agrum Karthaginiensem, quum Sardiniam inde peteret, quò fama erat Hasdrubalem à Baliaribus nuper trajecisse, classi Africam repetenti occurrit, levique certamine in alto commisso, septem inde

de naves cum sociis navalibus cepit: ceteras metus haud secus, quàm tempestas, passim disjecit. Per eosdem fortè dies & Bomilcar cum militibus, ad supplementum Karthagine missis, elephantisque, & commeatu, Locros accessit. quem ut incautum opprimeret Ap. Claudius, per simulationem provinciæ circumeundæ Messanam raptim exercitu ducto, æstu secundo Locros trajecit. Jam inde Bomilcar ad Hannonem in Bruttios profectus erat, & Locrenses portas Romanis clauserunt. Appius magno conatu nullâ re gestâ, Messanam repetit. Eadem æstate Marcellus ab Nola, quam præsidio obtinebat, crebras excursiones in agrum Hirpinum & Samnites Caudinos fecit. adeóque omnia ferro atque igni vastavit, ut antiquarum cladium Samnio memoriam renovaret.

XLII. Itaque extemplo legati, ad Hannibalem missi simul ex utraque gente, ita Pœnum allocuti sunt: *Hostes populi Romani, Hannibal, fuimus primùm per nos ipsi, quoad nostra arma, nostræ vires nos tutari poterant. postquam iis parum fidebamus, Pyrrho regi nos adjunximus: à quo relicti pacem necessariam accepimus, fuimusque in ea per annos propè quinquaginta, ad id tempus, quo in Italiam venisti. Tua nos non magis virtus fortunaque, quàm unica comitas ac benignitas erga cives nostros, quos captos nobis remisisti, ita conciliavit tibi, ut, te salvo atque incolumi amico, non modò populum Romanum, sed ne Deos quidem iratos (si dici fas est) timeremus. At, Hercule, non solùm incolumi & victore, sed præsente te, (comploratum propè conjugum ac liberorum nostrorum exaudire, & flagrantia tecta posses conspicere) ita sumus aliquoties hac æstate devastati, ut M. Marcellus, non Hannibal, vicisse ad Cannas videatur; glorienturque Romani, te, ad unum modò ictum vigentem, velut aculeo emisso, torpere. Per centum propè annos cum populo Romano bellum gessimus, nullo externo adjuti nec duce, nec exercitu: nisi quòd per biennium Pyrrhus nostro magis milite suas auxit vires, quàm suis viribus nos defendit. Non ego*

secundis

secundis rebus nostris gloriabor; duos consules, ac duos consulares exercitus à nobis sub jugum missos, & si qua alia aut læta aut gloriosa nobis evenerunt. quæ aspera adversaque tunc acciderunt, minore indignatione referre possumus, quàm quæ hodie eveniunt. Magni dictatores cum magistris equitum, bini consules cum binis consularibus exercitibus ingrediebantur fines nostros; antè explorato, & subsidiis positis, & sub signis ad populandum ducebant. nunc proprii unius & parvi ad tuendam Nolam præsidii præda sumus. Jam ne manipulatim quidem, sed latronum modo, percursant totis finibus nostris negligentiùs, quàm si in Romano vagarentur agro. Causa autem hæc est, quòd neque tu defendis, & nostra juventus, quæ, si domi esset, tutaretur, omnis sub signis militat tuis. Nec te, nec exercitum tuum nôrim, nisi, à quo tot Romanas acies fusas stratasque esse sciam, ei facile esse ducam opprimere populatores nostros vagos, sine signis, palatos, quò quemque trahit, quamvis vana, prædæ spes. Numidarum paucorum illi quidem præda erunt, præsidiumque missum nobis & Nolæ ademerit: si modò, quos, ut socios haberes, dignos duxisti, haud indignos judicas, quos in fidem receptos tuearis.

XLIII. Ad ea Hannibal respondit: *Omnia simul facere Hirpinos Samnitesque: & indicare clades suas, & petere præsidium, & queri indefensos se neglectosque. Indicandum autem fuisse primùm, dein petendum præsidium; postremò, ni impetraretur, tum denique querendum, frustra opem imploratam. Exercitum sese non in agrum Hirpinum Samnitemve, ne & ipse oneri esset, sed in proxima loca sociorum populi Romani adducturum. iis populandis & militem suum repleturum se, & metu procul ab iis summoturum hostes. Quod ad bellum Romanum attineret, si Trasimeni quàm Trebiæ, si Cannarum quàm Trasimeni pugna nobilior esset; Cannarum se quoque memoriam obscuram majore & clariore victoriâ facturum.* Cum hoc responso muneribusque amplis legatos dimisit. ipse, præsidio modico relicto in Tifatis, profectus cetero exercitu ire Nolam pergit. Eòdem Hanno ex Bruttiis cum supplemento Kartha-

gine

gine advecto atque elephantis, venit. castris haud procul positis, longè alia omnia inquirenti comperta sunt, quàm quæ à legatis sociorum audierat. nihil enim Marcellus ita gerebat, ut aut fortunæ, aut temere hosti commissum dici posset. explorato, cum firmisque præsidiis, tuto receptu prædatum ierat: omniaque, velut adversus præsentem Hannibalem cauta provisaque fuerunt. Tum, ubi sensit hostem adventare, copias intra mœnia tenuit: per muros inambulare senatores Nolanos jussit, & omnia circà explorare, quæ apud hostes fierent. Ex iis Hanno, quum ad murum successisset, Herennium Bassum & Herium Petrium, ad colloquium evocatos, permissuque Marcelli egressos, per interpretem alloquitur. Hannibalis virtutem fortunamque extollit: populi Romani obterit senescentem cum viribus majestatem. *Quæ si paria essent, ut quondam fuissent, tamen expertis, quàm grave Romanum imperium sociis, quanta indulgentia Hannibalis etiam in captivos omnes Italici nominis fuisset, Punicam Romanæ societatem atque amicitiam præoptandam esse. Si ambo consules cum suis exercitibus ad Nolam essent, tamen non magis pares Hannibali futuros, quàm ad Cannas fuissent: nedum prætor unus, cum paucis & novis militibus, Nolam tutari possit. ipsorum, quàm Hannibalis, interesse, captâ an traditâ Nolâ potiretur. potiturum enim, ut Capuâ Nuceriâque potitus esset: sed, quid inter Capuæ Nuceriæque fortunam interesset, ipsos propè in medio sitos Nolanos scire. Nolle ominari, quæ captæ urbi cessura forent: sed potiùs spondere, si Marcellum cum præsidio ac Nolam tradidissent, neminem alium, quàm ipsos, legem, quâ in societatem amicitiamque Hannibalis venirent, dicturum.*

XLIV. Ad ea Herennius Bassus respondit: *Multos annos jam inter Romanum Nolanumque populum amicitiam esse, cujus neutros ad eam diem pœnitere; & sibi si cum fortuna mutanda fides fuerat, serò jam esse mutare eam. dedituris se Hannibali non fuisse arcessendum Romanum præsidium:*

cum

cum iis, qui ad se tuendos venissent, omnia sibi & esse consociata, & ad ultimum fore. Hoc colloquium abstulit spem Hannibali per proditionem recipiendæ Nolæ. itaque oppidum coronâ circumdedit, ut simul ab omni parte mœnia aggrederetur. Quem ut successisse muris Marcellus vidit, instructâ intra portam acie, cum magno tumultu erupit. aliquot primo impetu perculsi cæsique sunt; dein, concursu ad pugnantes facto, æquatisque viribus, atrox cœpit esse pugna. memorabilisque inter paucas fuisset, ni ingentibus procellis effusus imber diremisset pugnantes. Eo die commisso modico certamine, atque irritatis animis, in urbem Romani, Pœni in castra sese receperunt. tamen Pœnorum primâ eruptione perculsi ceciderunt haud plus quàm triginta, Romanorum nullus. Imber continens per noctem totam usque ad horam tertiam diei insequentis tenuit: itaque, quanquam utraque pars avidi certaminis erant, eo die tenuerunt sese tamen munimentis. tertio die Hannibal partem copiarum prædatum in agrum Nolanum misit. Quod ubi animadvertit Marcellus, extemplo in aciem copias educit: neque Hannibal detrectavit. Mille ferè passuum inter urbem erant castraque. eo spatio (& sunt omnia campi circà Nolam) concurrerunt. Clamor, ex parte utraque sublatus, proximos ex cohortibus iis, quæ in agros prædatum exierant, ad prœlium jam commissum revocavit. Et Nolani aciem Romanam auxerunt: quos collaudatos Marcellus in subsidiis stare, & saucios ex acie efferre jussit; pugnâ abstinere, ni ab se signum accepissent.

XLV. Prœlium erat anceps: summâ vi & duces hortabantur, & milites pugnabant. Marcellus victis ante diem tertium, fugatis ante paucos dies à Cumis, pulsis priore anno ab Nola ab eodem se duce, milite alio, instare jubet. *Non omnes esse in acie: prædantes vagari in agro. sed, qui pugnent, marcere Campanâ luxuriâ, vino & scortis, omnibusque lustris per totam hiemem confectos.*

ros. Abisse illam vim vigoremque, dilapsa esse robora corporum animorumque, quibus Pyrenæi Alpiumque superata sint juga. reliquias illorum virorum, vix arma membraque sustinentes, pugnare. Capuam Hannibali Cannas fuisse. ibi virtutem bellicam, ibi militarem disciplinam, ibi præteriti temporis famam, ibi spem futuri exstinctam. Quum hæc exprobrando hosti Marcellus suorum militum animos erigeret, Hannibal multo gravioribus probris increpabat: *Arma signaque eadem se noscere, quæ ad Trebiam Trasimenumque, postremò ad Cannas viderit habueritque. militem alium profecto se in biberna Capuam duxisse, alium inde eduxisse. Legatumne Romanum & legionis unius atque alæ magno certamine vix toleratis pugnam, quos binæ acies consulares nunquam sustinuerunt? Marcellus, tirone milite ac Nolanis subsidiis, inultus nos jam iterum lacessit? Ubi ille meus miles est, qui erepto ex equo C. Flaminio consuli caput abstulit? ubi, qui L. Paullum ad Cannas occidit? Ferrum nunc hebet? an dextræ torpent? an quid prodigii est aliud? Qui pauci plures vincere soliti estis, nunc paucis plures vix restatis. Romam vos expugnaturos, si quis duceret, fortes linguâ, jactabatis. En nunc minor est res. hic experiri vim virtutemque volo. Expugnate Nolam, campestrem urbem, non flumine, non mari septam: hinc vos ex tam opulenta urbe prædâ spoliisque onustos vel ducam, quò voletis, vel sequar.*

XLVI. Nec bene, nec malè dicta profuerunt ad confirmandos animos. Quum omni parte pellerentur, Romanisque crescerent animi, non duce solùm adhortante, sed Nolanis etiam per clamorem, favoris indicem, accendentibus ardorem pugnæ, terga Pœni dederunt, atque in castra compulsi sunt. quæ oppugnare cupientes milites Romanos Marcellus Nolam reduxit, cum magno gaudio & gratulatione etiam plebis, quæ antè inclinatior ad Pœnos fuerat. Hostium plus quinque millia cæsa eo die, vivi capti sexcenti, & signa militaria undeviginti, & duo elephanti. quatuor in acie

cie occisi. Romanorum minùs mille interfecti. posterum diem induciis tacitis, sepeliendo utrinque cæsos in acie, consumpserunt. Spolia hostium Marcellus, Vulcano votum, cremavit. Tertio post die (ob iram credo aliquam, aut spem liberalioris militiæ) mille ducenti septuaginta duo equites, mixti Numidæ Hispanique, ad Marcellum transfugerunt. eorum forti fidelique operâ in eo bello usi sunt sæpe Romani. Ager Hispanis in Hispania, Numidis in Africa post bellum, virtutis causâ, latus datus est. Hannibal, ab Nola remisso in Bruttios Hannone, cum quibus venerat copiis, ipse Apuliæ hiberna petit, circaque Arpos consedit. Q. Fabius, ut profectum in Apuliam Hannibalem audivit, frumento ab Nola Neapolique in ea castra convecto, quæ super Suessulam erant, munimentisque firmatis, & præsidio, quod per hiberna ad tutandum locum satis esset, relicto, ipse Capuam propiùs movit castra, agrumque Campanum ferro ignique est depopulatus. donec coacti sunt Campani, nihil admodum viribus suis fidentes, egredi portis, & castra ante urbem in aperto communire. Sex millia armatorum habebant, peditem imbellem: equitatu plus poterant. itaque equestribus prœliis lacessebant hostem. Inter multos nobiles equites Campanos Cerrinus Jubellius erat, cognomine Taurea. civis indidem erat, longè omnium Campanorum fortissimus eques: adeò ut, quum apud Romanos militaret, unus eum Romanus Claudius Asellus gloriâ equestri æquaret. Hunc Taurea, quum diu perlustrans oculis obequitâsset hostium turmis, tandem facto silentio, *ubi esset Claudius Asellus?* quæsivit. *&, quoniam verbis secum de virtute ambigere solitus esset, cur non ferro decerneret; daretque opima spolia victus, aut victor caperet?*

XLVII. Hæc ubi Asello nunciata sunt in castra, id modò moratus, ut consulem percunctaretur, liceretne extra ordinem in provocantem hostem pugnare? per-

missu

missu ejus arma extemplo cepit: provectusque ante stationes equo, Tauream nomine compellavit, congredique, ubi vellet, jussit. Jam Romani ad spectaculum pugnæ ejus frequentes exierant; & Campani, non vallum modò castrorum, sed mœnia etiam urbis prospectantes repleverant. Quum jam antè ferocibus dictis rem nobilitâssent, infestis hastis concitârunt equos, dein libero spatio inter se ludificantes, sine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, *Equorum*, inquit, *hoc*, *non equitum*, *erit certamen*, *nisi è campo in cavam hanc viam demittimus equos. ibi nullo ad evagandum spatio cominus conferentur manus.* Dicto propè citiùs equum in viam Claudius dejecit. Taurea, verbis ferocior, quàm re, *minimè sis*, inquit, *cantherium in fossa.* quæ vox in rusticum inde proverbium prodita. Claudius, quum ex via longè perequitâsset, nullo obvio hoste in campum rursum evectus, increpans ignaviam hostis, cum magno gaudio & gratulatione victor in castra redit. Huic pugnæ equestri rem (quam satis certam, communis existimatio est) mirabilem certè, adjiciunt quidam annales: quum refugientem ad urbem Tauream Claudius sequeretur, patenti hostium portæ invectum, per alteram, stupentibus miraculo hostibus, intactum evasisse.

XLVIII. Quieta inde stativa fuere, ac retro etiam consul movit castra, ut sementem Campani facerent: nec antè violavit agrum Campanum, quàm jam altæ in segetibus herbæ pabulum præbere poterant. id convexit in Claudiana castra super Suessulam; ibique hiberna ædificavit. M. Claudio proconsuli imperavit, ut, retento Nolæ necessario ad tuendam urbem præsidio, ceteros milites dimitteret Romam, ne oneri sociis, & sumptui reipublicæ essent. Et Ti. Gracchus à Cumis Luceriam in Apuliam legiones quum duxisset, M. Valerium inde prætorem Brundisium, cum eo, quem Luceriæ habuerat, exercitu misit, tuerique oram agri

Sallen-

Sallentini, & providere, quod ad Philippum bellumque Macedonicum attineret, jussit. Exitu æstatis ejus, quâ hæc gesta perscripsimus, literæ à P. & Cn. Scipionibus venerunt, quantas, quámque prosperas in Hispania res gessissent. sed pecuniam in stipendium, vestimentaque, & frumentum exercitui, & sociis navalibus omnia deesse. Quod ad stipendium attineat, si ærarium inops esset, se aliquam rationem inituros, quo modo ab Hispanis sumant. cetera utique ab Roma mittenda esse: nec aliter aut exercitum aut provinciam retineri posse. Literis recitatis, nemo omnium erat, quin, & vera scribi, & postulari æqua, fateretur: sed occurrebat animis, quantos exercitus terrestres navalesque tuerentur, quantaque nova classis mox paranda esset, si bellum Macedonicum moveretur. Siciliam ac Sardiniam, quæ ante bellum vectigales fuissent, vix præsides provinciarum exercitus alere: tributo sumptus suppeditari. quum ipsum tributum conferentium numerum tantis exercituum stragibus, & ad Trasimenum lacum, & ad Cannas, imminutum; tum qui superessent pauci, si multiplici gravarentur stipendio, aliâ perituros peste. Itaque, nisi fide staret respublica, opibus non staturam. Prodeundum in concionem Fulvio prætori esse, indicandas populo publicas necessitates, cohortandosque, qui redempturis auxissent patrimonia, ut reipublicæ, ex qua crevissent, ad tempus commodarent; conducerentque eâ lege præbenda, quæ ad exercitum Hispaniensem opus essent, ut, quum pecunia in ærario esset, iis primis solveretur. Hæc prætor in concione edixit, quâ die vestimenta, frumentum, Hispaniensi exercitui præbenda, quæque alia opus essent navalibus sociis, esset locaturus.

XLIX. Ubi ea dies venit, ad conducendum tres societates aderant hominum undeviginti, quorum duo postulata fuere: unum, ut militiâ vacarent, dum in eo

publico

publico essent: alterum, ut, quæ in naves imposuissent, ab hostium tempestatisque vi publico periculo essent. Utroque impetrato, conduxerunt, privatâque pecuniâ respublica administrata est. Hi mores, eaque caritas patriæ per omnes ordines velut tenore uno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno animo sunt, sic summâ fide præbita, nec secus quàm si ex opulento ærario, ut quondam, alerentur. Quum hi commeatus venerunt, Illiturgi oppidum ab Hasdrubale, ac Magone, & Hamilcare Bomilcaris filio, ob defectionem ad Romanos oppugnabatur. Inter hæc trina castra hostium Scipiones, quum in urbem sociorum magno certamine ac strage obsistentium pervenissent, frumentum, cujus inopia erat, advexerunt: cohortatique oppidanos, ut eodem animo mœnia tutarentur, quo pro se pugnantem Romanum exercitum vidissent, ad castra maxima oppugnanda, quibus Hasdrubal præerat, ducunt. Eódem & duo duces, & duo exercitus Karthaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, convenerunt. Itaque eruptione è castris pugnatum est. Sexaginta hostium millia eo die in pugna fuerunt, sexdecim circiter Romanis. Tamen adeo haud dubia victoria fuit, ut plures numero, quàm ipsi erant, Romani hostium occiderint: ceperint amplius tria millia hominum, paulo minus mille equorum, undesexaginta militaria signa, elephantis quinque in prœlio occisis. trinisque castris eo die potiti sunt. Illiturgi obsidione liberato, ad Intibili oppugnandum Punici exercitus traducti; suppletis copiis ex provincia, ut quæ maximè omnium belli avida, modò præda aut merces esset, & tum juventute abundante. Iterum signis collatis, eâdem fortunâ utriusque partis pugnatum. supra tredecim millia hostium cæsa, supra duo capta, cum signis duobus & quadraginta, & novem elephantis. Tum verò omnes propè Hispaniæ populi ad Romanos defecerunt: multoque majores ea æstate in Hispania, quàm in Italia, res gestæ.

LIBER XXIV.

EPITOME.

IV, V, &c. HIeronymus, *Syracusanorum rex, cujus avus Hiero amicus populi Romani fuerat, ad Karthaginienses defecit; & propter crudelitatem superbiamque à suis interfectus est.* XIV, &c. *Ti. Sempronius Gracchus proconsul prospere adversus Pœnos & Hannonem ducem ad Beneventum pugnavit, servorum maximè operâ, quos liberos esse jussit.* XXXIII, &c. *Claudius Marcellus consul, in Sicilia, quæ propè tota ad Pœnos defecerat, Syracusas obsedit.* XL. *Philippo Macedonum regi bellum indictum est; qui, ad Apolloniam nocturno prœlio oppressus fugatusque, in Macedoniam cum propè inermi exercitu perfugit. ad id bellum gerendum Valerius prætor missus est.* XLI, &c. *Res præterea in Hispania à P. & Cn. Scipionibus adversus Karthaginienses gestas continet.* XLVIII. *Syphax, rex Numidarum, in amicitiam adscitus, & à Masinissa, rege Massylorum, pro Karthaginiensibus pugnante, victus, in Maurusios cum magna manu transiit contra Gades; ubi angusto freto Africa & Hispania dirimuntur.* XLIX. *Celtiberi quoque in amicitiam recepti sunt: quorum auxiliis adscitis, tunc primùm mercenarium militem Romana castra habuerunt.*

I. UT ex Campania in Bruttios reditum est, Hanno, adjutoribus & ducibus Bruttiis, Græcas urbes tentavit, eo faciliùs in societate manentes Romana, quòd Bruttios, quos & oderant, & metuebant, Karthaginiensium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum est, diesque aliquot ibi nequicquam absumpti. Interim Locrenses frumentum, lignaque, & cetera necessaria usibus ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum prædæ hostibus

hostibus esset: & in dies major omnibus portis multitudo effundi. postremò ii modò relicti in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur. In permixtam omnium ætatium ordinumque multitudinem, & vagantem in agris magna ex parte inermem, Hamilcar Pœnus equites emisit; qui, violare quemquam vetiti, tantùm, ut excluderent ab urbe fugâ dissipatos, turmas objecere. Dux ipse, loco superiore capto, unde agros urbemque posset conspicere, Bruttiorum cohortem adire muros, atque evocare principes Locrensium ad colloquium jussit, &, pollicentes amicitiam Hannibalis, adhortari ad urbem tradendam. Bruttiis in colloquio nullius rei primò fides est: deinde ut Pœnus apparuit in collibus, & refugientes pauci aliam omnem multitudinem in potestate hostium esse afferebant; tum, metu victi, consulturos se populum responderunt. advocatâque extemplo concione, quum & levissimus quisque novas res novamque societatem mallent, &, quorum propinqui extra urbem interclusi ab hostibus erant, velut obsidibus datis, pigneratos haberent animos, pauci magis taciti probarent constantem fidem, quàm probatam tueri auderent; haud dubio in speciem consensu fit ad Pœnos deditio: L. Atilio præfecto præsidii, quique cum eo milites Romani erant, clàm in portum deductis, atque impositis in naves, ut Rhegium deveherentur, Hamilcarem Pœnosque eâ conditione, ut fœdus extemplo æquis legibus fieret, in urbem acceperunt. cujus rei propè non servata fides deditis est, quum Pœnus dolo dimissum Romanum incusaret; Locrenses profugisse ipsum causarentur. Insecuti etiam equites sunt, si quo casu in freto æstus morari, aut deferre naves in terram posset. & eos quidem, quos sequebantur, non sunt adepti: alias à Messana trajicientes freto Rhegium naves conspexerunt. Milites erant Romani, à Claudio prætore missi ad obtinendam urbem præsidio.

dio. itaque Rhegio extemplo abſceſſum eſt. Locrenſibus juſſu Hannibalis data pax, *ut liberi ſuis legibus viverent: urbs pateret Pœnis, portus in poteſtatem Locrenſium eſſet: ſocietas eo jure ſtaret, ut Pœnus Locrenſem, Locrenſiſque Pœnum pace ac bello juvaret.*

II. Sic à freto Pœni reducti, frementibus Bruttiis, quòd Rhegium ac Locros, quas urbes direpturos ſe deſtinaverant, intactas reliquiſſent. Itaque per ſe ipſi, conſcriptis armatiſque juventutis ſuæ quindecim millibus, ad Crotonem oppugnandum pergunt ire; Græcam & ipſam urbem, & maritimàm: plurimum acceſſurum opibus, ſi in ora maris urbem portu ac mœnibus validam tenuiſſent, credentes. Ea cura angebat, quòd neque non arceſſere ad auxilium Pœnos ſatis audebant, ne quid non pro ſociis egiſſe viderentur: &, ſi Pœnus rurſus magis arbiter pacis, quàm adjutor belli, fuiſſet, ne in libertatem Crotonis, ſicut ante Locrorum, fruſtra pugnaretur. Itaque optimum viſum eſt, ad Hannibalem mitti legatos, caverique ab eo, ut receptus Croto Bruttiorum eſſet. Hannibal quum præſentium eam conſultationem eſſe reſpondiſſet, & ad Hannonem eos rejeciſſet, ab Hannone nihil certi ablatum. Nec enim diripi volebant nobilem atque opulentam urbem: & ſperabant, quum Bruttius oppugnaret, Pœnos nec probare, nec juvare eam oppugnationem appareret, eo maturiùs ad ſe defecturos. Crotone nec conſilium unum inter populares, nec voluntas erat. unus velut morbus invaſerat omnes Italiæ civitates, ut plebes ab optimatibus diſſentirent: ſenatus Romanis faveret, plebs ad Pœnos rem traheret. Eam diſſenſionem in urbe perfuga nunciat Bruttiis; Ariſtomachum eſſe principem plebis, tradendæque auctorem urbis: & in vaſta urbe latéque omnibus disjectis mœnibus raras & ſtationes cuſtodiaſque ſenatorum eſſe. quacúnque cuſtodiant plebis homines, eà patere aditum. Auctore ac duce perfugâ, Bruttii coronâ cinxerunt-

runt urbem: acceptìque à plebe, primo impetu locos omnes, præter arcem, cepere. Arcem optimates tenebant, præparato jam antè ad talem casum perfugio. Eòdem Aristomachus perfugit; tanquam Pœnis, non Bruttiis, auctor urbis tradendæ fuisset.

III. Urbs Croto murum in circuitu patentem duodecim millia passuum habuit, ante Pyrrhi in Italiam adventum. post vastitatem eo bello factam vix pars dimidia habitabatur. flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca præterfluebat: & arx procul iis, quæ habitabantur. Sex millia aberat ab urbe nobili templum, (ipsâ urbe erat nobilius,) Laciniæ Junonis, sanctum omnibus circà populis. Lucus ibi, frequenti silvâ & proceris abietis arboribus septus, læta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum Deæ pascebatur pecus sine ullo pastore: separatimque egressi cujusque generis greges nocte remeabant ad stabula, nunquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum. Magni igitur fructus ex eo pecore capti, columnaque inde aurea solida facta, & sacrata est: inclitumque templum, divitiis etiam, non tantùm sanctitate, fuit. Ac miracula aliqua affinguntur plerumque tam insignibus locis. Fama est, aram esse in vestibulo templi, cujus cinerem nullo unquam moveri vento. Sed arx Crotonis, unâ parte imminens mari, alterâ vergente in agrum, situ tantùm naturali quondam munita, postea & muro cincta est, quà per aversas rupes ab Dionysio Siciliæ tyranno per dolum fuerat capta. Eam tum arcem, satis, ut videbatur, tutam, Crotoniatum optimates tenebant, circumsedente cum Bruttiis eos etiam plebe suà. Postremò Bruttii, quum suis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti necessitate, Hannonis auxilium implorant. Is, conditionibus ad deditionem compellere Crotoniatas conatus, ut coloniam Bruttiorum eò deduci, antiquamque frequentiam eorum recipere vastam ac desertam bellis

urbem paterentur, omnium neminem, præter Aristomachum, movit. morituros se affirmabant citiùs, quàm, immixti Bruttiis, in alienos ritus, mores, legesque, ac mox linguam etiam verterentur. Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditionem satis valebat, nec, sicut urbem prodiderat, locum prodendæ arcis inveniebat, transfugit ad Hannonem. Locrenses brevi post legati, quum permissu Hannonis arcem intrâssent, persuadent, ut traduci se in Locros paterentur, nec ultima experiri vellent. Jam hoc ut sibi liceret, impetraverant & ab Hannibale, missis ad ipsum legatis. ita Crotone excessum est, deductique Crotoniatæ ad mare naves conscendunt. Locros omnis multitudo abeunt. In Apulia ne hiems quidem quieta inter Romanos atque Hannibalem erat. Luceriæ Sempronius consul, Hannibal haud procul Arpis hibernabat. Inter eos levia prœlia ex occasione, aut opportunitate hujus aut illius partis, oriebantur: meliorque eis Romanus, & in dies cautior tutiorque ab insidiis fiebat.

IV. In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors Hieronis, regnumque ad Hieronymum nepotem ejus translatum: puerum, vixdum libertatem, nedum dominationem, modicè laturum. Lætè id ingenium tutores atque amici ad præcipitandum in omnia vitia acceperunt: quæ ita futura cernens Hiero, ultimâ senectâ voluisse dicitur liberas Syracusas relinquere, ne sub dominatu puerili, per ludibrium, bonis artibus partum firmatumque interiret regnum. Huic consilio ejus summâ ope obstitere filiæ, nomen regium penes puerum futurum ratæ, regimen rerum omnium penes se virosque suos, Andranodorum & Zoippum: nam ii tutorum primi relinquebantur. Non facile erat nonagesimum jam agenti annum, circumsesso dies noctesque muliebribus blanditiis, liberare animum, & convertere ad publicam privata curam. Itaque tutores

modò

modò quindecim puero reliquit: quos precatus est moriens, ut fidem erga populum Romanum, quinquaginta annos ab se cultam, inviolatam servarent, juvenemque suis potissimùm vestigiis insistere vellent disciplinæque, in qua edoctus esset. Hæc mandata. Quum exspirâsset, per tutores testamento prolato, pueroque in concionem producto, (erat autem quindecim tunc ferme annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores dispositi erant, approbantibus testamentum, ceteris, velut patre amisso, in orba civitate omnia timentibus, funus fit regium, magis amore civium & caritate, quàm curâ suorum, celebre. Deinde ceteros tutores submovet Andranodorus, juvenem jam esse dictitans Hieronymum, ac regni potentem: deponendoque tutelam ipse, quæ cum pluribus communis erat, in se unum omnium vires convertit.

V. Vix quidem ulli bono moderatoque regi facilis erat favor apud Syracusanos, succedenti tantæ caritati Hieronis. verùm enim verò Hieronymus, velut suis vitiis desiderabilem efficere vellet avum, primo statim conspectu, omnia quàm disparia essent, ostendit. nam qui per tot annos Hieronem filiumque ejus Gelonem, nec vestis habitu, nec alio ullo insigni differentes à ceteris civibus vidissent, conspexere purpuram, ac diadema, ac satellites armatos; quadrigisque etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem, more Dionysii tyranni. Hunc tam superbum apparatum habitumque convenientes sequebantur contemptus omnium hominum, superbæ aures, contumeliosa dicta, rari aditus, non alienis modò, sed tutoribus etiam, libidines novæ, inhumana crudelitas. Itaque tantus omnes terror invaserat, ut quidam ex tutoribus aut morte voluntariâ, aut fugâ præverterent metum suppliciorum. Tres ex iis, quibus solis aditus in domum familiarior erat, Andranodorus & Zoippus, generi Hieronis, & Thraso quidam, de aliis quidem rebus haud

magnopere audiebantur: tendendo autem duo ad Karthaginienses, Thraso ad societatem Romanam, certamine ac studiis interdum in se convertebant animum adolescentis: quum conjuratio, in tyranni caput facta, indicatur per calonem quendam, æqualem Hieronymi, & jam inde à puero in omnia familiaria jura assuetum. Index unum ex conjuratis Theodotum, à quo ipse appellatus erat, nominare potuit. qui comprehensus extemplo, traditusque Andranodoro torquendus, de se ipse haud cunctanter fassus, conscios celabat. Postremò, quum omnibus intolerandis patientiæ humanæ cruciatibus laceraretur, victum malis se simulans, avertit ab consciis in insontes indicium (Thrasonem esse auctorem consilii mentitus, nec, nisi tam potenti duce confisos, rem tantam ausuros) ab latere tyranni, quorum capita vilissima fingenti inter dolores gemitusque occurrêre. Maximè animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit. Itaque extemplo traditur ad supplicium: adjectique pœnæ ceteri juxtà insontes. Consciorum nemo, quum diu socius consilii torqueretur, aut latuit, aut fugit. tantum illis in virtute ac fide Theodoti fiduciæ fuit: tantumque ipsi Theodoto virium ad arcana occultanda.

VI. Ita, quod unum vinculum cum Romanis societatis erat, Thrasone sublato è medio, extemplo haud dubiè ad defectionem res spectabat; legatique ad Hannibalem missi, ac remissi ab eo cum Hannibale nobili adolescente Hippocrates & Epicydes, nati Karthagine, sed oriundi ab Syracusis exsule avo, Pœni ipsi materno genere. Per hos juncta societas Hannibali ac Syracusano tyranno: nec invito Hannibale apud tyrannum manserunt. Ap. Claudius prætor, cujus Sicilia provincia erat, ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hieronymum misit: qui, quum sese ad renovandam societatem, quæ cum avo fuisset, venisse dicerent, per ludibrium auditi dimissique sunt ab quærente per jocum

cum Hieronymo, *quæ fortuna eis pugnæ ad Cannas fuisset? vix credibilia enim legatos Hannibalis narrare. Velle, quid veri sit, scire, ut ex eo, utram spem sequatur, consilium capiat.* Romani, quum seriò legationes audire cœpisset, redituros se ad eum dicentes esse, monito magis eo, quàm rogato, ne fidem temere mutaret, proficiscuntur. Hieronymus legatos Karthaginem misit ad fœdus ex societate cum Hannibale faciendum. Pacto convenit, ut, quum Romanos Sicilià expulissent (id autem brevi fore, si naves atque exercitum misissent) Himera amnis, qui ferme insulam dividit, finis regni Syracusani ac Punici imperii esset. Aliam deinde, inflatus assentationibus eorum, qui eum non Hieronis tantùm, sed Pyrrhi etiam regis, materni avi, jubebant meminisse, legationem misit, quà æquum censebat, Sicilià sibi omni cedi: Italiæ imperium proprium quæri Karthaginiensi populo. Hanc levitatem ac jactationem animi neque mirabantur in juvene furioso, neque arguebant, dummodo averterent eum ab Romanis.

VII. Sed omnia in eo præcipitia ad exitium fuerunt. nam quum, præmissis Hippocrate atque Epicyde cum binis millibus armatorum ad tentandas urbes, quæ præsidiis tenebantur Romanis, & ipse in Leontinos cum cetero omni exercitu (erant autem ad quindecim millia peditum equitumque) profectus esset; liberas ædes conjurati (& omnes fortè militabant) imminentes viæ angustæ, quà descendere ad forum rex solebat, sumpserunt. ibi, quum instructi armatique ceteri transitum exspectantes starent, uni ex eis (Dinomeni fuit nomen) quia custos corporis erat, partes datæ sunt, ut, quum appropinquaret januæ rex, per causam aliquam in angustiis sustineret ab tergo agmen. Ita, ut convenerat, factum est. tanquam laxaret elatum pedem ab stricto nodo, moratus turbam Dinomenes, tantum intervalli fecit, ut, quum in prætereuntem sine arma-

tis regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius vulneribus, quàm succurri posset. Clamore & tumultu audito, in Dinomenem, jam haud dubiè obstantem, tela conjiciuntur: inter quæ tamen, duobus acceptis vulneribus, evasit. Fuga satellitum, ut jacentem videre regem, facta est. interfectores pars in forum ad multitudinem lætam libertate, pars Syracusas pergunt, ad præoccupanda Andranodori regiorumque aliorum consilia. Incerto rerum statu, Ap. Claudius, bellum oriens ex propinquo quum cerneret, senatum literis certiorem fecit, Siciliam Karthaginiensi populo & Hannibali conciliari. ipse adversus Syracusana consilia, provinciam, regnique fines omnia convertit præsidia. Exitu anni ejus, Q. Fabius ex auctoritate senatûs Puteolos, per bellum cœptum frequentari emporium, communiit, præsidiumque imposuit. inde Romam comitiorum causâ veniens, in eum, quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit; atque ex itinere præter urbem in campum descendit. Eo die quum sors prærogativæ Aniensi juniorum exisset, eaque T. Otacilium, M. Æmilium Regillum consules diceret, tum Q. Fabius, silentio facto, tali oratione est usus:

VIII. *Si aut pacem in Italia, aut bellum cum eo hoste haberemus, in quo negligentiæ laxior locus esset, qui vestris studiis, quæ in campum ad mandandos, quibus velitis, honores affertis, moram ullam offerret, is mihi parum meminisse videretur vestræ libertatis. sed quum in hoc bello, in hoc hoste, nunquam ab ullo duce sine ingenti nostra clade erratum sit, eâdem vos curâ, quâ in aciem armati descenditis, inire suffragium ad creandos consules decet, & sibi sic quemque dicere;* Hannibali imperatori parem consulem nomino. *Hoc anno ad Capuam Jubellio Taureæ Campano summo equiti provocanti summus Romanus eques Asellus Claudius est oppositus. Adversus Gallum, quondam provocantem in ponte Anienis, T. Manlium, fidentem & animo & viribus, misere majores nostri. Ob eandem causam haud multis annis*

post

post fuisse non negaverim, cur M. Valerio non diffideretur, adversus similiter provocantem arma capienti Gallum ad certamen. Quemadmodum pedites equitesque optamus, ut validiores, si minùs, ut pares hosti habeamus; ita duci hostium parem imperatorem quæramus. Quum, qui est summus in civitate dux, eum legerimus; tamen repentè lectus, in annum creatus, adversus veterem ac perpetuum imperatorem comparabitur, nullis neque temporis, neque juris inclusum angustiis, quo minùs ita omnia gerat àdministretque, ut tempora postulabunt belli. nobis autem in apparatu ipso, ac tantùm inchoantibus res, annus circumagitur. Quoniam, quales viros creare vos consules deceat, satis est dictum; restat, ut pauca de eis, in quos prærogativæ favor inclinavit, dicam. M. Æmilius Regillus flamen est Quirinalis, quem neque mittere ab sacris, neque retinere possumus, ut non Deûm aut belli deseramus curam. Otacilius sororis meæ filiam uxorem, atque ex ea liberos, habet. ceterùm non ea vestra in me majoresque meos merita sunt, ut non potiorem privatis necessitudinibus rempublicam habeam. Quilibet nautarum vectorumque tranquillo mari gubernare potest: ubi sæva orta tempestas est, ac turbato mari rapitur vento navis, tum viro & gubernatore opus est. Non tranquillo navigamus, sed jam aliquot procellis submersi penè sumus. itaque, quis ad gubernacula sedeat, summâ curâ providendum ac præcavendum vobis est. In minore te experti, T. Otacili, re sumus. haud sanè, cur ad majora tibi fidamus, documenti quicquam dedisti. Classem hoc anno, cui tu præfuisti, trium rerum causâ paravimus: ut Africæ oram popularetur; ut tuta nobis Italiæ littora essent; ante omnia, ne supplementum cum stipendio commeatuque ab Karthagine Hannibali transportaretur. Create consulem T. Otacilium, non dico, si omnia hæc, sed si aliquid eorum reipublicæ præstitit. Sin autem, te classem obtinente, etiam, velut pacato mari, quælibet Hannibali tuta atque integra ab domo venerunt; si ora Italiæ infestior hoc anno, quàm Africæ, fuit; quid dicere potes, cur te potissimum ducem Hannibali hosti opponant? Si consul esses, dictatorem dicendum

exemplo majorum nostrorum censeremus. nec tu id indignari posses, aliquem in civitate Romana meliorem bello haberi, quàm te. Magis nullius interest, quàm tua, T. Otacili, non imponi cervicibus tuis onus, sub quo concidas. Ego magnopere suadeo, eodem animo, quo, si stantibus vobis in aciem armatis repentè deligendi duo imperatores essent, quorum ductu atque auspicio dimicaretis, hodie quoque consules creetis: quibus sacramento liberi vestri dicant, ad quorum edictum conveniant, sub quorum tutela atque cura militent. Lacus Trasimenus & Cannæ, tristia ad recordationem exempla, sed ad præcavendum simile utili documento sunt. Præco, Aniensem juniorum in suffragium revoca.

IX. Quum T. Otacilius ferociter, eum continuare consulatum velle, vociferaretur atque obstreperet, lictores ad eum accedere consul jussit. & quia in urbem non inierat, protinus in campum ex itinere profectus, admonuit, cum securibus sibi fasces præferri. Iterum prærogativa suffragium init; creatique in ea consules Q. Fabius Maximus quartùm, M. Marcellus tertiùm. Eosdem consules ceteræ centuriæ sine variatione ulla dixerunt. Et prætor unus refectus Q. Fulvius Flaccus: novi alii creati, T. Otacilius Crassus iterum, Q. Fabius consulis filius, qui tum ædilis curulis erat, P. Cornelius Lentulus. Comitiis prætorum perfectis, senatusconsultum factum est, *ut Q. Fulvio extra ordinem urbana provincia esset: isque potissimùm, consulibus ad bellum profectis, urbi præesset.* Aquæ magnæ bis eo anno fuerunt: Tiberisque agros inundavit cum magna strage tectorum, pecorumque & hominum pernicie. Quinto anno secundi Punici belli, Q. Fabius Maximus quartùm, M. Claudius Marcellus tertiùm, consulatum ineuntes, plus solito converterant in se civitatis animos. multis enim annis tale consulum par non fuerat. Referebant senes, sic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papirium Carviliumque adversus Samnites, Bruttiosque, & Lucanum

tum cum Tarentino populum, consules declaratos. Absens Marcellus consul creatus, quum ad exercitum esset; præsenti Fabio, atque ipso comitia habente, consulatus continuatus. Tempus ac necessitas belli, ac discrimen summæ rerum faciebant, ne quis aut in exemplum exquireret, aut suspectum cupiditatis imperii consulem haberet. quin laudabant potiùs magnitudinem animi, quòd, quum summo imperatore esse opus reipublicæ sciret, seque eum haud dubiè esse, minoris invidiam suam, si qua ex re oriretur, quàm utilitatem reipublicæ, fecisset.

X. Quo die magistratum inierunt consules, senatus in Capitolio est habitus: decretumque omnium primùm, ut consules sortirentur, compararentve inter se, uter censoribus creandis comitia haberet, priusquam ad exercitum proficisceretur. Prorogatum deinde imperium omnibus, qui ad exercitus erant, jussique in provinciis manere, Ti. Gracchus Luceriæ, ubi cum volonum exercitu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno, M. Pomponius in Gallico. ex prætoribus prioris anni proprætore Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brundisium oræ maritimæ, intentus adversus omnes motus Philippi Macedonum regis, præesset. P. Cornelio Lentulo prætori Sicilia decreta provincia; T. Otacilio classis eadem, quam adversus Karthaginienses priore anno habuisset. Prodigia eò anno multa nunciata sunt. quæ quo magis credebant simplices ac religiosi homines, eo plura nunciabantur: Lanuvii in æde intus Sospitæ Junonis corvos nidum fecisse: in Apulia palmam viridem arsisse: Mantuæ stagnum effusum Mincio amni cruentum visum: & Calibus cretâ, & Romæ in foro boario sanguine pluisse: & in vico Istrico fontem sub terra tantâ vi aquarum fluxisse, ut serias doliaque, quæ in eo loco erant, provoluta velut impetus torrentis tulerit: tacta de cœlo atrium publicum in Capitolio, ædem in cam-

po Vulcani, nucem in Sabinis publicamque viam, murum ac portam Gabiis. Jam alia vulgata miracula erant: hastam Martis Præneste suâ sponte promotam: bovem in Sicilia locutum: infantem in utero matris in Marrucinis, *Io triumphe!* clamâsse: ex muliere Spoleti virum factum: Hadriæ aram in cœlo, speciesque hominum circum eam, cum candida veste, visas esse. Quin Romæ quoque in ipsa urbe, secundùm apum examen in foro visum, affirmantes quidam, legiones se armatas in Janiculo videre, concitaverunt civitatem ad arma: qui tum in Janiculo essent, negârunt, quemquam ibi, præter assuetos collis ejus cultores, apparuisse. Hæc prodigia hostiis majoribus procurata sunt ex aruspicum responso: & supplicatio omnibus Deis, quorum pulvinaria Romæ essent, indicta est.

XI. Perpetratis, quæ ad pacem Deûm pertinebant, de republica belloque gerendo, & quantum copiarum, & ubi quæque essent, consules ad senatum retulerunt. Duodeviginti legionibus bellum geri placuit: binas consules sibi sumere: binis Galliam, Siciliamque, ac Sardiniam obtineri: duabusque Q. Fabium prætorem Apuliæ, duabus volonum Ti. Gracchum circa Luceriam præesse: singulas C. Terentio proconsuli ad Picenum, & M. Valerio ad classem circa Brundisium relinqui, & duas urbi præsidio esse. Hic ut numerus legionum expleretur, sex novæ legiones erant scribendæ. eas primo quoque tempore consules scribere jussi, & classem parare: ut cum eis navibus, quæ pro Calabriæ littoribus in statione essent, centum quinquaginta longarum navium classis eo anno expleretur. Delectu habito, & centum navibus novis deductis, Q. Fabius comitia censoribus creandis habuit. creati M. Atilius Regulus & P. Furius Philus. Quum increbresceret rumor, bellum in Sicilia esse, T. Otacilius eò cum classe proficisci jussus est. Quum deessent nautæ, consules ex senatusconsulto edixerunt, *ut, qui, L. Æmilio,*

milio, C. Flaminio censoribus, millibus æris quinquaginta ipse aut pater ejus census fuisset, usque ad centum millia, aut cui postea res tanta esset facta, nautam unum cum sex mensium stipendio daret: qui supra centum millia, usque ad trecenta millia, tres nautas cum stipendio annuo: qui supra trecenta millia usque ad decies æris, quinque nautas: qui supra decies, septem: senatores octo nautas cum annuo stipendio darent. Ex hoc edicto dati nautæ, armati instructique ab dominis, cum triginta dierum coctis cibariis naves conscenderunt. Tum primùm est factum, ut classis Romana sociis navalibus privatâ impensâ paratis compleretur.

XII. Hic major solito apparatus præcipuè conterruit Campanos, ne ab obsidione Capuæ bellum ejus anni Romani inciperent. itaque legatos ad Hannibalem oratum miserunt, ut Capuam exercitum admoveret. *ad eam oppugnandam novos exercitus scribi Romæ; nec ullius urbis defectioni magis infensos eorum animos esse.* Id quia tam trepidi nunciabant, maturandum Hannibal ratus, ne prævenirent Romani, profectus Arpis, ad Tifata in veteribus castris super Capuam consedit. inde Numidis Hispanisque ad præsidium simul castrorum simul Capuæ relictis, cum cetero exercitu ad lacum Averni per speciem sacrificandi, re ipsâ ut tentaret Puteolos, quodque ibi præsidii erat, descendit. Maximus, postquam Hannibalem Arpis profectum, & regredi in Campaniam allatum est; nec die nec nocte intermisso itinere, ad exercitum redit: & Ti. Gracchum ab Luceria Beneventum copias admovere, Q. Fabium prætorem (is filius consulis erat) Luceriam Gracco succedere jubet. In Siciliam eodem tempore duo prætores profecti, P. Cornelius ad exercitum; Otacilius, qui maritimæ oræ reique navali præesset; & ceteri in suas quisque provincias profecti. &, quibus prorogatum imperium erat, easdem, quas priore anno, regiones obtinuerunt.

XIII. Ad Hannibalem, quum ad lacum Averni es-

set, quinque nobiles juvenes ab Tarento venerunt, partim ad Trasimenum lacum, partim ad Cannas capti, dimissique domos cum eadem comitate, quâ usus adversus omnes Romanorum socios Pœnus fuerat. Ii, *memores beneficiorum ejus perpulisse magnam partem se juventutis Tarentinæ*, referunt, *ut Hannibalis amicitiam ac societatem, quàm populi Romani, mallent; legatosque ab suis missos rogare Hannibalem, ut exercitum propius Tarentum admoveat. Si signa ejus, si castra conspecta à Tarento sint, haud ullam intercessuram moram, quin urbs dedatur. In potestate juniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse.* Hannibal collaudatos eos, oneratosque ingentibus promissis, domum ad cœpta maturanda redire jubet: se in tempore affuturum esse. Hac cum spe dimissi Tarentini. Ipsum ingens cupido incesserat Tarenti potiundi. Urbem esse videbat, quum opulentam nobilemque, tum maritimam, & in Macedoniam opportunè versam: regemque Philippum hunc portum, si transiret in Italiam, quum Brundisium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato, ad quod venerat, &, dum ibi moratur, pervastato agro Cumano usque ad Miseni promontorium, Puteolos repentè agmen convertit, ad opprimendum præsidium Romanum. Sex millia hominum erant, & locus munimento quoque, non naturâ modò, tutus. Triduum ibi moratus Pœnus, ab omni parte tentato præsidio, deinde, ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum, magis irâ quàm potiundæ urbis spe, processit. Adventu ejus in propinquum agrum Nolana mota est plebs, jamdiu aversa ab Romanis & infesta senatui suo. Itaque legati ad arcessendum Hannibalem, cum haud dubio promisso tradendæ urbis, venerunt. Prævenit inceptum eorum Marcellus consul, à primoribus accitus. Die uno Suessulam à Calibus, quum Vulturnus amnis trajicientem moratus esset, contenderat, inde proximâ nocte sex millia peditum, equitesque trecentos,

tos, qui præsidio senatui essent, Nolam intromisit: &, uti à consule omnia impigre facta sunt ad præoccupandam Nolam, ita Hannibal tempus terebat; bis jam antè nequicquam tentatâ re, segnior ad credendum Nolanis factus.

XIV. Iisdem diebus & Q. Fabius consul ad Casilinum tentandum, quod præsidio Punico tenebatur, venit; & ad Beneventum, velut ex composito, parte alterâ Hanno ex Bruttiis cum magna peditum equitumque manu, alterâ Ti. Gracchus ab Luceria accessit: qui primò oppidum intravit. Deinde, ut Hannonem tria millia ferme ab urbe ad Calorem fluvium castra posuisse, & inde agrum populari audivit, & ipse, egressus mœnibus, mille ferme passus ab hoste castra locat, ibique concionem militum habuit. Legiones magna ex parte volonum habebat; qui jam alterum annum libertatem tacitè mereri, quàm postulare palam, maluerant. Senserat tamen hibernis egrediens murmur in agmine esse quærentium, *en unquam liberi militaturi essent?* scripseratque senatui, non tam quid desiderarent, quàm quid meruissent: *bonâ fortique operâ eorum se ad eam diem usum: neque ad exemplum justi militis quicquam eis, præter libertatem, deesse.* De eo permissum ipsi erat, faceret, quod è republica duceret esse. Itaque priùs, quàm cum hoste manum consereret, pronunciat; *tempus venisse eis libertatis, quam diu sperâssent, potiundæ. postero die signis collatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi sine ullo insidiarum metu verâ virtute geri res posset. Qui caput hostis retulisset, eum se extemplo liberum jussurum esse: qui loco cessisset, in eum servili supplicio animadversurum. Suam cuique fortunam in manu esse: libertatis auctorem eis non se fore solum, sed consulem M. Marcellum, sed universos Patres; quos, consultos ab se de libertate eorum, sibi permisisse.* Literas inde consulis ac senatusconsultum recitavit. Ad quæ clamor cum ingenti assensu est sublatus. pugnam poscebant, signumque

ut

ut daret extemplo, ferociter instabant. Gracchus, prœlio in posterum diem pronunciato, concionem dimisit. Milites læti, præcipuè quibus merces navatæ in unum diem operæ libertas futura erat, armis expediendis quod reliquum consumunt.

XV. Postero die, ubi signa cœperunt canere, primi omnium parati instructique ad prætorium conveniunt. Sole orto, Gracchus in aciem copias educit. nec hostes moram dimicandi fecerunt. Decem & septem millia peditum erant, maxima ex parte Bruttii ac Lucani. equites mille ducenti; inter quos pauci admodum Italici, ceteri Numidæ ferè omnes Maurique. Pugnatum est & acriter, & diu. quatuor horis neutrò inclinata est pugna: nec alia magis Romanum impediebat res, quàm capita hostium pretia libertati facta. Nam ut quisque hostem impigre occiderat, primùm capite ægre inter turbam tumultumque abscidendo tempus terebat: deinde, occupatâ dextrâ tenendo caput, fortissimus quisque pugnator esse desierat: segnibus ac timidis tradita pugna erat. Quod ubi tribuni militum Graccho nunciaverunt, *neminem stantem jam vulnerari hostem, carnificari jacentes, & in dextris militum pro gladiis humana capita esse:* signum dari propere jussit, *projicerent capita, invaderentque hostem. Claram satis & insignem virtutem esse: nec dubiam libertatem futuram strenuis viris.* Tum redintegrata pugna est, & eques etiam in hostem emissus. Quibus quum impigre Numidæ concurrissent, nec segnior equitum, quàm peditum, pugna esset, iterum in dubium adducta res. Quum utrinque duces, Romanus Bruttium Lucanumque, toties à majoribus suis victos subactosque, Pœnus mancipia Romana & ex ergastulo militem, verbis obtereret; postremò pronunciat Gracchus, *esse nihil, quod de libertate sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent.*

XVI. Ea demum vox ita animos accendit, atque

renovato clamore, velut alii repentè facti, tantâ vi se in hostem intulerunt, ut sustineri ultrà non possent. Primò antesignani Pœnorum, deinde signa perturbata, postremò tota impulsa acies; inde haud dubiè terga data, ruuntque fugientes in castra, adeo pavidi trepidique, ut ne in portis quidem aut vallo quisquam restiterit, ac propè continenti agmine Romani insecuti, novum de integro prœlium inclusi hostium vallo ediderint. Ibi sicut pugna impeditior in angustiis, ita cædes atrocior fuit: & adjuvere captivi, qui, rapto inter tumultum ferro, conglobati & ab tergo ceciderunt Pœnos, & fugam impedierunt. Itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, & ea major pars equitum, cum ipso duce effugerunt: alii omnes cæsi aut capti. capta & signa duodequadraginta. Ex victoribus duo millia ferme cecidere. præda omnis (præterquam hominum captorum) militi concessa est: & pecus exceptum est, quod intra dies triginta domini cognovissent. Quum prædâ onusti in castra redissent, quatuor millia ferme volonum militum, qui pugnaverant segniùs, nec in castra irruperant simul, metu pœnæ collem haud procul castris ceperunt. postero die per tribunos militum inde deducti, concione militum advocatâ à Graccho, superveniunt. Ubi quum proconsul veteres milites primùm, prout cujusque virtus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus donis donâsset; tunc quod ad volones attineret, *omnes*, ait, *malle laudatos à se, dignos indignosque, quàm quemquam eo die castigatum esse. Quod bonum, faustum, felixque reipublicæ ipsisque esset, omnes eos liberos esse jubere.* Ad quam vocem quum clamor ingenti alacritate sublatus esset, ac nunc complexi inter se gratulantesque, nunc manus ad cœlum tollentes, bona omnia populo Romano Gracchoque ipsi precarentur; tum Gracchus, *Priusquam omnes jure libertatis æquâssem*, inquit, *neminem notâ strenui aut ignavi militis notâsse volui. Nunc, exsolutâ jam fide publicâ,*

blicâ, ne discrimen omne virtutis ignaviæque pereat, nomina eorum, qui, detrectatâ pugnâ memores, secessionem paulo ante fecerunt, referri ad me jubebo: citatosque singulos jurejurando adigam, nisi quibus morbus causa erit, non aliter, quàm stantes, cibum potionemque, quoad stipendia facient, capturos esse. Hanc mulctam ita æquo animo feretis, si reputabitis, nullâ ignaviæ notâ leviore vos designari potuisse. Signum deinde colligendi vasa dedit: militesque prædam portantes agentesque, per lasciviam ac jocum, ita ludibundi Beneventum rediere, ut ab epulis per celebrem festumque diem actis, non ex acie, reverti viderentur. Beneventani omnes turbâ effusâ quum obviàm ad portas exissent, complecti milites, gratulari, vocare in hospitium. Apparata convivia omnibus in propatulo ædium fuerant: ad ea invitabant, Gracchumque orabant, ut epulari permitteret militibus. Et Gracchus ita permisit, in publico epularentur omnes. Ante suas quibusque fores prolata omnia. pileati, aut lanâ albâ velatis capitibus volones epulati sunt; alii accubantes, alii stantes, qui simul ministrabant vescebanturque. Digna res visa, ut simulacrum celebrati ejus diei Gracchus, postquam Romam rediit, pingi juberet in æde Libertatis, quam pater ejus in Aventino ex multaticia pecunia faciendam curavit dedicavitque.

XVII. Dum hæc ad Beneventum geruntur, Hannibal, depopulatus agrum Neapolitanum, ad Nolam castra movet. quem ubi adventare consul sensit, Pomponio proprætore cum eo exercitu, qui super Suessulam in castris erat, accito, ire obviàm hosti parat, nec moram dimicandi facere. C. Claudium Neronem cum robore equitum, silentio noctis, per aversam maximè ab hoste portam emittit: circumvectumque occultè subsequi sensim agmen hostium jubet, &, quum coortum prœlium videret, ab tergo se objicere. Id errore viarum, an exiguitate temporis, Nero exsequi non potuerit, incertum est. Absente eo quum prœlium commissum

missum esset, superior quidem haud dubiè Romanus erat: sed, quia equites non affuere in tempore, ratio compositæ rei turbata est. non ausus insequi cedentes Marcellus, vincentibus suis signum receptui dedit: plus tamen duo millia hostium eo die cæsa traduntur: Romani minus quadringentis. Solis ferè occasu Nero, diem noctemque nequicquam fatigatis equis hominibusque, ne viso quidem hoste rediens, adeo graviter est ab consule increpitus, ut per eum stetisse diceret, quo minùs accepta ad Cannas redderetur hosti clades. Postero die Romanus in aciem descendit: Pœnus, tacitâ etiam confessione victus, castris se tenuit. Tertio die silentio noctis, omissâ spe Nolæ potiundæ, rei nunquam prospere tentatæ, Tarentum ad certiorem spem proditionis proficiscitur.

XVIII. Nec minore animo res Romana domi, quàm militiæ, gerebatur. Censores, vacui ab operum locandorum cura, propter inopiam ærarii, ad mores hominum regendos animum adverterunt, castigandaque vitia; quæ, velut diutinis morbis ægra corpora ex se gignunt, nata bello erant. Primùm eos citaverunt, qui post Cannensem pugnam rempublicam deseruisse, Italiàque excessisse velle dicebantur. princeps eorum L. Cæcilius Metellus quæstor tum fortè erat. Jusso deinde eo ceterisque ejusdem noxæ reis causam dicere, quum purgari nequissent, pronunciàrunt, verba orationemque eos adversus rempublicam habuisse, quò conjuratio deserendæ Italiæ causâ fieret. Secundùm eos citati nimis callidi exsolvendi jurisjurandi interpretes: qui captivorum, ex itinere regressi clam in castra Hannibalis, solutum, quod juraverant redituros, rebantur. His superioribusque illis equi adempti, qui publicum equum habebant: tribuque moti, ærarii omnes facti. Neque senatu modò aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit. nomina omnium ex juniorum tabulis excerpserunt, qui quadriennio non

mili-

militâssent, quibus neque vacatio justa militiæ, neque morbus causa fuisset. Et ea supra duo millia nominum in ærarios relata, tribuque ómnes moti. Additumque inerti censoriæ notæ triste senatusconsultum: ut ii omnes, quos censores notâssent, pedibus mererent, mitterenturque in Siciliam ad Cannensis exercitûs reliquias, cui militum generi non priùs, quàm pulsus Italià hostis esset, finitum stipendiorum tempus erat. Quum censores, ob inopiam ærarii, se jam locationibus abstinerent ædium sacrarum tuendarum, curuliumque equorum præbendorum, ac similium his rerum; convenere ad eos frequentes, qui hastæ hujus generis assueverant: hortatique censores, ut omnia perinde agerent, locarent, ac si pecunia in ærario esset. Neminem, nisi bello confecto, pecuniam ab ærario petiturum esse. Convenere deinde domini eorum, quos Ti. Sempronius ad Beneventum manu emiserat: arcessitosque se ab triumviris mensariis esse dixerunt, ut pretia servorum acciperent. ceterùm non antè, quàm bello confecto, accepturos esse. Quum hæc inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam ærarii fieret; pecuniæ quoque pupillares primò, deinde viduarum, cœptæ conferri: nusquam eas tutiùs sanctiúsque deponere credentibus, qui deferebant, quàm in publica fide. inde, si quid emptum paratumque pupillis ac viduis foret, à quæstore perscribebatur. Manavit ea privatorum benignitas ex urbe etiam in castra, ut non eques, non centurio stipendium acciperent, mercenariumque increpantes vocarent, qui accepisset.

XIX. Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat, quod duûm millium Campanorum, & septingentorum militum Hannibalis tenebatur præsidio. Præerat Statius Metius, missus ab Cn. Magio Atellano: qui eo anno Medixtuticus erat, servitiaque & plebem promiscuè armabat, ut castra Romana invaderet, intento consule ad Casilinum oppugnandum. Nihil eorum Fabium

bium fefellit. Itaque Nolam ad collegam mittit, *altero exercitu, dum Casilinum oppugnatur, opus esse, qui Campanis opponatur. Vel ipse, relicto Nolæ præsidio modico, veniret; vel, si eum Nola teneret, & necdum securæ res ab Hannibale essent, se Ti. Gracchum proconsulem à Benevento acciturum.* Hoc nuncio Marcellus, duobus militum millibus Nolæ in præsidio relictis, cum cetero exercitu Casilinum venit, adventuque ejus Campani, jam moventes sese, quieverunt. Ita à duobus consulibus Casilinum oppugnari cœptum. ubi quum multa, succedentes temere mœnibus, Romani milites acciperent vulnera, neque satis inceptis succederet, Fabius omittendam rem parvam ac juxtà magnis difficilem, abscedendumque inde censebat, quum rés majores instarent. Marcellus, multa magnis ducibus sicut non aggredienda, ita semel aggressis non dimittenda esse, dicendo, quia magna famæ momenta in utramque partem fierent, tenuit, ne irrito incepto abiretur. Vineæ inde omniaque alia operum machinationumque genera quum admoverentur, Campanique Fabium orarent, ut abire Capuam tutò liceret; paucis egressis, Marcellus portam, quà egrediebantur, occupavit, cædesque promiscuè omnium circa portam primò, deinde, irruptione factà, etiam in urbe fieri cœpta est. Quinquaginta ferè primò egressi Campanorum, quum ad Fabium confugissent, præsidio ejus Capuam pervenerunt. Casilinum, inter colloquia cunctationemque petentium fidem, per occasionem captum est. captivi, quique Campanorum, quique Hannibalis militum erant, Romam missi, atque ibi in carcere inclusi sunt: oppidanorum turba per finitimos populos in custodiam divisa.

XX. Quibus diebus à Casilino, re bene gestà, recessum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes in ea regione conscriptas, cum præfecto sociorum in agros hostium prædatum misit. eos effusè palatos Hanno adortus, haud multo minorem, quàm ad Beneven-

tum

tum acceperat, reddidit hosti cladem, atque in Bruttios raptim, ne Gracchus assequeretur, concessit. Consules, Marcellus retro, unde venerat, Nolam redit; Fabius in Samnium ad populandos agros recipiendasque armis, quæ defecerant, urbes processit. Caudinus Samnis graviùs devastatus; perusti latè agri, prædæ pecudum hominumque actæ. oppida vi capta, Compulteria, Telesia, Compsa, Melæ, Fulfulæ & Orbitanium: ex Lucanis Blandæ: Apulorum Æcæ oppugnatæ. Millia hostium in his urbibus viginti quinque capta, aut occisa: & recepti perfugæ trecenti septuaginta; quos quum Romam misisset consul, virgis in comitio cæsi omnes, ac de saxo dejecti. Hæc à Q. Fabio intra paucos dies gesta. Marcellum ab gerundis rebus valetudo adversa Nolæ tenuit. Et à prætore Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Accua oppidum per eos dies vi captum: stativaque ad Ardoneas communita. Dum hæc aliis locis ab Romanis geruntur, jam Tarentum pervenerat Hannibal cum maxima omnium, quacunque ierat, clade. In Tarentino demum agro pacatum incedere agmen cœpit. nihil ibi violatum, neque usquam viâ excessum est: apparebatque non id modestiâ militum aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos, fieri. Ceterùm quum propemodo muris accessisset, nullo ad conspectum primi agminis, ut rebatur, motu facto, castra ab urbe ferme passus mille locat. Tarenti, triduo antè, quàm Hannibal ad mœnia accederet, à M. Valerio proprætore, qui classi ad Brundisium præerat, missus M. Livius, primore juventute conscriptâ, dispositisque ad omnes portas, circaque muros, quà res postulabat, stationibus, die ac nocte plurimùm intentus, neque hostibus, neque dubiis sociis loci quicquam præbuit ad tentandum. Quare diebus aliquot frustra ibi absumptis, Hannibal, quum eorum nemo, qui ad lacum Averni adissent, aut ipsi venirent, aut nuncium literasve mitterent,

rent, vana promissa se temere secutum cernens, castra inde movit. Tum quoque, intacto agro Tarentino (quanquam simulata lenitas nihildum profuerat, tamen spe labefactandæ fidei haud absistens) Salapiam ut venit, frumentum ex agris Metapontino atque Heraclienſi (jam media æstas exacta erat, & hibernis placebat locus) comportat. Prædatum inde Numidæ Maurique per Salentinum agrum proximosque Apuliæ saltus dimissi. unde ceteræ prædæ haud multum, equorum greges maximè abacti: è quibus ad quatuor millia domanda equitibus divisa.

XXI. Romani, quum bellum nequaquam contemnendum in Sicilia oriretur, morsque tyranni duces magis impigros dedisset Syracusanis, quàm causam aut animos mutâsset, M. Marcello alteri consulum eam provinciam decernunt. Secundùm Hieronymi cædem primò tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat, vociferatumque ferociter, parentandum regi sanguine conjuratorum esse. Deinde libertatis restitutæ dulce auditu nomen crebrò usurpatum, spes facta ex pecunia regia largitionis, militiæque fungendæ potioris ducibus, & relata tyranni fœda scelera fœdioresque libidines, adeo mutavere animos, ut insepultum jacere corpus paulo antè desiderati regis paterentur. Quum ceteri ex conjuratis ad exercitum obtinendum remansissent, Theodotus & Sosis regiis equis, quanto maximo cursu poterant, ut ignaros omnium regios opprimerent, Syracusas contendunt. ceterùm prævenerat non fama solùm, (quà nihil in talibus rebus est celerius) sed nuncius etiam ex regiis servis. Itaque Andranodorus & Insulam, & arcem, & alia, quæ poterat, quæque opportuna erant, præsidiis firmârat. Hexapylo Theodotus ac Sosis post solis occasum jam obscurâ luce invecti, quum cruentam regiam vestem atque insigne capitis ostentarent, travecti per Tycham, simul ad libertatem, simul ad arma vocantes, in Achradinam convenire

aire jubent. Multitudo pars procurrit in vias, pars in vestibulis stat, pars ex tectis fenestrisque prospectant, &, quid rei sit, rogitant. Omnia luminibus collucent, strepituque vario complentur. armati locis patentibus congregantur. inermes ex Olympii Jovis templo spolia Gallorum Illyriorumque, dono data Hieroni à populo Romano, fixaque ab eo, detrahunt, precantes Jovem, ut volens propitius præbeat sacra arma, pro patria, pro Deûm delubris, pro libertate sese armantibus. Hæc quoque multitudo, stationibus per principes regionum urbis dispositis, adjungitur. In Insula inter cetera Andranodorus præsidiis firmat horrea publica. Locus, saxo quadrato septus, atque arcis in modum emunitus, capitur ab juventute, quæ præsidio ejus loci attributa erat, mittuntque nuncios in Achradinam, horrea frumentumque in senatûs potestate esse.

XXII. Luce primâ populus omnis armatus inermisque in Achradinam ad curiam convenit. ibi pro Concordiæ ara, quæ in eo sita loco erat, ex principibus unus nomine Polyænus concionem & liberam & moderatam habuit: *Servitudinis indignitatisque homines expertos, adversus notum malum irritatos esse. Discordia civilis quas importet clades, audîsse magis à patribus Syracusanos, quàm ipsos vidisse. Arma quòd impigre ceperint, laudare: magis laudaturum, si non utantur, nisi ultimâ necessitate coacti. In præsentia legatos ad Andranodorum mitti placere, qui denuncient, ut in potestate senatûs ac populi sit: portæ Insulæ pateant; recedat præsidium. Si tutelam alieni regni suum regnum velit facere, eundem se censere, multo acriùs ab Andranodoro, quàm ab Hieronymo, repeti libertatem.* Ab hac concione legati missi sunt. Senatus inde haberi cœptus est. quod sicut, regnante Hierone, manserat publicum consilium, ita post mortem ejus, ante eam diem, nulla de re neque convocati, neque consulti fuerant. Ut ventum ad Andranodorum est, ipsum quidem

dem movebat & civium consensus, & quum aliæ occupatæ urbis partes, tum pars insulæ, velut munitissima, prodita atque alienata. Sed evocatum eum ab legatis Damarata uxor, filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis ac muliebri spiritu, admonet sæpe usurpatæ Dionysii tyranni vocis: quâ, *pedibus tractum, non insidentem equo, relinquere tyrannidem*, dixerit, *debere. Facile esse momento, quo quis velit, cedere possessione magnæ fortunæ: facere & parare eam, difficile atque arduum esse. Paullum sumeret spatii ad consultandum ab legatis. eo uteretur ad arcessendos ex Leontinis milites: quibus si pecuniam regiam pollicitus esset, omnia in potestate ejus futura.* Hæc muliebria consilia Andranodorus neque tota aspernatus est, neque extemplo accepit: tutiorem ad opes affectandas ratus esse viam, si in præsentia tempori cessisset. Itaque legatos renunciare jussit, futurum se in senatûs ac populi potestate. Postero die luce primâ, patefactis Insulæ portis, in forum Achradinæ venit. ibi in aram Concordiæ, ex qua pridie Polyænus concionatus erat, escendit: orationemque eam orsus est, quâ primùm cunctationis suæ veniam petivit. *Se enim clausas habuisse portas, non separantem suas res à publicis, sed strictis semel gladiis timentem, qui finis cædibus esset futurus: utrùm, quod satis libertati foret, contenti nece tyranni essent, an, quicunque aut propinquitate, aut affinitate, aut aliquibus ministeriis regiam contigissent, alienæ culpæ rei trucidarentur. Postquam animadvertit, eos, qui liberâssent patriam, servare etiam liberatam velle, atque undique consuli in medium; non dubitâsse, quin & corpus suum, & cetera omnia, quæ suæ fidei tutelæque essent, quoniam eum, qui mandâsset, suus furor absumpsisset, patriæ restitueret.* Conversus deinde ad interfectores tyranni, ac nomine appellans Theodotum ac Sosim: *Facinus*, inquit, *memorabile fecistis. Sed, mihi credite, inchoata vestra gloria, nondum perfecta, est; periculumque ingens manet, nisi paci & concordiæ consulitis, ne libera efferatur respublica.*

XXIII. Post

XXIII. Post hanc orationem claves portarum pecuniæque regiæ ante pedes eorum posuit. atque illo quidem die dimissi ex concione læti, circa omnia fana Deûm supplicaverunt cum conjugibus ac liberis: postero die comitia prætoribus creandis habita. Creatus in primis Andranodorus; ceteri magna ex parte interfectores tyranni. duos etiam absentes, Sopatrum ac Dinomenem, fecerunt. Qui, auditis, quæ Syracusis acta erant, pecuniam regiam, quæ in Leontinis erat, Syracusas devectam, quæstoribus ad id ipsum creatis tradiderunt: & ea, quæ in Insula erat & Achradina, tradita est; murique ea pars, quæ ab cetera urbe nimis firmo munimento intersepiebat Insulam, consensu omnium dejecta est. secutæ & ceteræ res hanc inclinationem animorum ad libertatem. Hippocrates atque Epicydes, auditâ morte tyranni, quam Hippocrates, etiam nuncio interfecto, celare voluerat, deserti à militibus, quia id tutissimum ex præsentibus videbatur, Syracusas rediere. ubi ne suspecti obversarentur, tanquam novandi res aliquam occasionem quærentes, prætores primùm, dein per eos senatum adeunt. *Ab Hannibale se missos* prædicant *ad Hieronymum, tanquam amicum ac socium. paruisse imperio ejus, cujus imperator suus voluerit. velle ad Hannibalem redire. ceterùm, quum iter tutum non sit, vagantibus passim per totam Siciliam Romanis armis, petere, ut præsidii dent aliquid, quo Locros in Italiam perducantur. gratiam magnam eos parvâ operâ apud Hannibalem inituros.* Facilè res impetrata: abire enim duces regios, quum peritos militiæ, tum egentes eosdem atque audaces, cupiebant: sed, quod volebant, non, quàm maturato opus erat, naviter expediebant. Interim juvenes militares & assueti militibus, nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex navalibus sociis Romanorum erat, nunc etiam apud infimæ plebis homines, crimina serebant in senatum optimatesque; *id moliri clam eos atque struere, ut Syracusæ per spe-*

ciem reconciliatæ societatis in ditione Romanorum sint; dein factio & pauci auctores fœderis renovati dominentur.

XXIV. His audiendis credendisque opportuna multitudo, major in dies, Syracusas confluebat: nec Epicydi solùm spem novandarum rerum, sed Andranodoro etiam, præbebat. Qui, fessus tandem uxoris vocibus, monentis, *nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata omnia novâ atque inconditâ libertate essent, dum regiis stipendiis pastus obversaretur miles, dum ab Hannibale missi duces assueti militibus juvare possent incepta*, cum Themisto, cui Gelonis filia nupta, rem consociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui & alia arcana committere assuêrat, incautè aperit. Huic & genus & fortuna honesta erant, nec ars, quia nihil tale apud Græcos pudori est, ea deformabat. itaque, fidem potiorem ratus, quam patriæ debebat, indicium ad prætores defert. Qui, ubi rem haud vanam esse certis indiciis compererunt, consultis senioribus, & auctoritate eorum præsidio ad fores posito, ingressos curiam Themistum atque Andranodorum interfecerunt: &, quum tumultus ab re in speciem atrociore, causam aliis ignorantibus, ortus esset, silentio tandem facto, indicem in curiam introduxerunt. Qui quum ordine omnia edocuisset, & principium conjurationis factum ab Harmoniæ Gelonis filiæ nuptiis, quibus Themisto juncta esset; Afrorum Hispanorumque auxiliares instructos ad cædem prætorum principumque aliorum; bonaque eorum prædæ futura interfectoribus pronunciatum; jam mercenariorum manum assuetam imperiis Andranodori paratam fuisse ad Insulam rursus occupandam; singula deinde, quæ per quosque agerentur, totamque viris armisque instructam conjurationem ante oculos posuisset; senatui quidem tam jure cæsi, quàm Hieronymus, videbantur. Ante curiam variæ atque incertæ rerum multitudinis clamor erat. quam, ferociter minitantem in vestibulo curiæ,

corpora conjuratorum eo metu compresserunt, ut silentes integram plebem in concionem sequerentur. Sopatro mandatum ab senatu & ab collegis, ut verba faceret.

XXV. Is, tanquam reos ageret, ab anteacta vita orsus, quæcumque post Hieronis mortem sceleste atque impiè facta essent, Andranodorum ac Themistum arguit fecisse. *Quid enim suâ sponte fecisse Hieronymum puerum, ac vixdum pubescentem facere potuisse? Tutores ac magistros ejus sub aliena invidia regnâsse. itaque aut ante Hieronymum, aut certè cum Hieronymo perire eos debuisse. At illos, debitos jam morti destinatosque, alia nova scelera post mortem tyranni molitos: palam primò, quum clausis Andranodorus Insulæ portis hereditatem regni creverit, quæque procurator tenuerat, pro domino possederit; proditus deinde ab eis, qui in Insula erant, circumsessus ab universa civitate, quæ Achradinam tenuerit, nequicquam palam atque apertè petitum regnum, clàm & dolo affectare conatus sit, & ne beneficio quidem atque honore potuerit vinci, quum inter liberatores patriæ insidiator ipse libertatis creatus esset prætor. Sed animos eis regios conjuges regias fecisse: alteri Hieronis, alteri Gelonis, filias nuptas.* Sub hanc vocem ex omnibus partibus concionis clamor oritur, nullam earum vivere debere, nec quemquam superesse tyrannorum stirpis. Hæc natura multitudinis est; aut servit humiliter, aut superbè dominatur: libertatem, quæ media est, nec spernere modicè, nec habere sciunt: & non ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui avidos atque intemperantes plebeiorum animos ad sanguinem & cædes irritent. Sicut tum extemplo prætores rogationem promulgârunt: acceptaque penè priùs, quàm promulgata, est, ut omnis regia stirps interficeretur. missique à prætoribus Damaratam Hieronis, & Harmoniam Gelonis filias, conjuges Andranodori & Themisti, interfecerunt.

XXVI. Heraclea erat filia Hieronis, uxor Zoippi; qui,

qui, legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemæum missus, voluntarium consciverat exsilium. Ea quum ad se quoque venire præscisset, in sacrarium ad penates confugit, cum duabus filiabus virginibus, resolutis crinibus, miserabilique alio habitu: & ad ea addidit preces, *nunc per memoriam Hieronis patris, Gelonisque fratris, ne se innoxiam invidiâ Hieronymi conflagrare sinerent. Nihil se ex regno illius, præter exsilium viri, habere: neque fortunam suam eandem vivo Hieronymo fuisse, quàm sororis; neque interfecto eo causam eandem esse. Quid? quòd, si Andranodoro consilia processissent, illa cum viro fuerit regnatura; sibi cum ceteris serviendum. Si quis Zoippo nunciet, interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracusas, cui dubium esse, quin extemplo conscensurus sit navim, atque in patriam rediturus? Quantum spes hominum fallit! In liberata patria conjugem ejus ac liberos de vita dimicare; quid obstantes libertati, aut legibus? Quod ab se cuiquam periculum, à sola ac propè vidua, & puellis in orbitate degentibus, esse? At enim periculi quidem nihil ab se timeri: invisam tamen regiam stirpem esse. Ablegarent ergo procul ab Syracusis Siciliaque, & asportari Alexandriam juberent, ad virum uxorem, ad patrem filias.* Aversis auribus animisque, cassè ne tempus tereretur, ferrum quosdam expedientes cernebat: tum, omissis pro se precibus, puellis ut saltem parcerent, orare institit: *à qua ætate etiam hostes iratos abstinere. ne, tyrannos ulciscendo, quæ odissent, scelera ipsi imitarentur.* Inter hæc abstractam à penetralibus jugulant: in virgines deinde, respersas matris cruore, impetum faciunt. quæ, alienatâ mente simul luctu metuque, velut captæ furore, eo cursu se ex sacrario proripuerunt, ut, si effugium patuisset in publicum, impleturæ urbem tumultu fuerint. Tum quoque haud magno ædium spatio, inter medios tot armatos, aliquoties integro corpore evaserunt: tenentibusque, quum tot ac tam validæ eluctandæ manus essent, sese eripuerunt: tandem, vulneribus confectæ, quum omnia re-

plessent sanguine, exanimes corruerunt; cædemque per se miserabilem miserabiliorem casus fecit, quòd paulo post nuncius venit, mutatis repentè ad misericordiam animis, ne interficerentur. Ira deinde ex misericordia orta: quòd adeo festinatum ad supplicium, neque locus pœnitendi, aut regressus ab ira relictus esset. itaque fremere multitudo, & in locum Andranodori ac Themisti (nam ambo prætores fuerant) comitia poscere: quæ nequaquam ex sententia prætorum futura essent.

XXVII. Statutus est comitiis dies: quo, necopinantibus omnibus, unus ex ultima turba Epicydem nominavit, tum inde alius Hippocratem. crebriores deinde eæ voces, & cum haud dubio assensu multitudinis esse. Et erat confusa concio, non populari modò, sed militari quoque turbâ, magna ex parte etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant, permixtis. Prætores dissimulare primò, & trahendâ re esse: postremò victi consensu, & seditionem metuentes, pronunciant eos prætores. Nec illi primò statim creati nudare, quid vellent: quanquam ægre ferebant, & de induciis dierum decem legatos isse ad Ap. Claudium, &, impetratis eis, alios, qui de fœdere antiquo renovando agerent, missos. Ad Murgantiam tum classem navium centum Romanus habebat, quónam evaderent motus ex cædibus tyrannorum orti Syracusis, quóve eos ageret nova atque insolita libertas, opperiens. Per eosdem dies quum ad Marcellum, venientem in Siciliam, legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis conditionibus pacis, Marcellus, posse rem convenire ratus, & ipse legatos Syracusas, qui coram cum prætoribus de renovando fœdere agerent, misit. Et jam ibi nequaquam eadem quies & tranquillitas erat. postquam Punicam classem accessisse Pachynum allatum est, demto timore Hippocrates & Epicydes, nunc apud mercenarios milites, nunc apud transfugas, prodi

Romano Syracusas, criminabantur. Ut verò Appius naves ad ostium portûs, quo aliæ partis hominibus animus accederet, in statione habere cœpit, ingens in speciem criminibus vanis accesserat fides. ac primò etiam tumultuosè decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur.

XXVIII. In hac turbatione rerum in concionem vocari placuit. ubi quum alii aliò tenderent, nec procul seditione res esset, Apollonides principum unus orationem salutarem, ut in tali tempore, habuit: *nec spem salutis, nec perniciem propiorem unquam civitati ulli fuisse. Si enim uno animo omnes vel ad Romanos, vel ad Karthaginienses inclinent, nullius civitatis statum fortunatiorem beatioremve fore. si alii aliò trahant res, non inter Pœnos Romanosque bellum atrocius fore, quàm inter ipsos Syracusanos; quum intra eosdem muros pars utraque suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces. Itaque, ut omnes idem sentiant, summâ vi agendum esse: utra societas sit utilior, eam longè minorem ac levioris momenti consultationem esse. sed tamen Hieronis potiùs, quàm Hieronymi, auctoritatem sequendam in sociis legendis, vel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam nunc incognitæ, quondam infideli, præferendam. Esse etiam momenti aliquid ad consilium, quòd Karthaginiensibus ita pax negari possit, ut non utique in præsentia bellum cum eis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem, aut bellum habendum.* Quo minus cupiditatis ac studii visa est oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adjectum est prætoribus ac delectis senatorum militare etiam consilium. jussi & duces ordinum præfectique auxiliorum simul consulere. Quum sæpe acta res esset magnis certaminibus, postremò, quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit, mittique cum eis legatos ad rem confirmandam.

XXIX. Dies haud ita multi intercesserunt, quum ex Leontinis legati, præsidium finibus suis orantes, venerunt;

nerunt; quæ legatio peropportuna visa ad multitudinem inconditam ac tumultuosam exonerandam, ducesque ejus ablegandos. Hippocrates prætor ducere eò transfugas jussus: secuti multi ex mercenariis auxiliis, quatuor millia armatorum effecerunt. Et mittentibus & missis ea læta expeditio fuit. nam & illis, quod jam diu cupiebant, novandi res occasio data est; & hi, sentinam quandam urbis rati exhaustam, lætabantur. ceterùm levaverunt modò in præsentia velut corpus ægrum, quò mox in graviorem morbum recideret. Hippocrates enim finitima provinciæ Romanæ primò furtivis excursionibus vastare cœpit: deinde, quum ad tuendos sociorum agros missum ab Appio præsidium esset, omnibus copiis impetum in oppositam stationem cum cæde multorum fecit. Quæ quum essent nunciata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui pacis fidem ruptam esse dicerent: nec belli defuturam unquam causam, nisi Hippocrates atque Epicydes non ab Syracusis modò, sed tota procul Sicilia ablegarentur. Epicydes, ne aut reus criminis absentis fratris præsens esset, aut deesset pro parte sua concitando bello, profectus & ipse in Leontinos, quia satis eos adversus populum Romanum concitatos cernebat, avertere etiam ab Syracusis cœpit. *Nam ita eos pacem pepigisse cum Romanis, ut, quicumque populi sub regibus fuissent, & suæ ditionis essent; nec jam libertate contentos esse, nisi etiam regnent ac dominentur. Renunciandum igitur eis esse, Leontinos quoque æquum censere liberos esse; vel quòd in solo urbis suæ tyrannus ceciderit, vel quòd ibi primùm conclamatum ad libertatem, relictisque regiis ducibus Syracusas sit concursum. Itaque aut eximendum id de fœdere esse, aut legem eam fœderis non accipiendam.* Facilè multitudini persuasum: legatisque Syracusanorum, & de cæde stationis Romanæ querentibus, & Hippocratem atque Epicydem abire seu Locros, seu quò aliò mallent, dummodo Siciliâ cederent, jubentibus, ferociter responsum

est: *Neque mandâsse sese Syracusanis, ut pacem pro se cum Romanis facerent: neque teneri alienis fœderibus.* Hæc ad Romanos Syracusani detulerunt, abnuentes *Leontinos in sua potestate esse. itaque integro secum fœdere bellum Romanos cum iis gesturos. neque sese defuturos ei bello; ita ut in potestatem redacti suæ rursus ditionis essent, sicut pax convenisset.*

XXX. Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos, Appio quoque accito, ut alterâ parte aggrederetur, tanto ardore militum est usus ab ira inter conditiones pacis interfectæ stationis, ut primo impetu urbem expugnarent. Hippocrates atque Epicydes, postquam capi muros refringique portas vidêre, in arcem sese cum paucis recepere. inde clàm nocte Herbessum perfugiunt. Syracusanis, octo millium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flumen nuncius occurrit, captam urbem esse; cetera falsa mixta veris ferens: cædem promiscuam militum atque oppidanorum factam, nec quenquam puberem arbitrari superesse: direptam urbem: bona locupletium donata. Ad nuncium tam atrocem constitit agmen: concitatisque omnibus, duces, (erant autem Sosis ac Dinomenes) quid agerent, consultabant. Terroris speciem haud vanam mendacio præbuerant verberati ac securi percussi transfugæ ad duo millia hominum. ceterùm Leontinorum militumque aliorum nemo, post captam urbem, violatus fuerat: suaque omnia eis, nisi quæ primus tumultus captæ urbis absumpserat, restituebantur. Nec ut Leontinos irent, proditos ad cædem commilitones querentes, perpelli potuere, nec ut eodem loco certiorem nuncium exspectarent. Quum ad defectionem inclinatos animos cernerent prætores, sed eum motum haud diuturnum fore, si duces amentiæ sublati essent; exercitum ducunt Megaram. ipsi cum paucis equitibus Herbessum proficiscuntur, spe, territis omnibus, per proditionem urbis potiundæ.

quod ubi frustra eis fuit inceptum, vi agendum rati, postero die Megaris castra movent, ut Herbessum omnibus copiis oppugnarent. Hippocrates & Epicydes, non tam tutum primâ specie, quàm unum, spe undique abscissâ, consilium esse, rati, ut se militibus permitterent, & assuetis magna ex parte sibi, & tum famâ cædis commilitonum accensis, obviàm agmini procedunt. Prima fortè signa sexcentorum Cretensium erant, qui apud Hieronymum meruerant sub eis, & Hannibalis beneficium habebant, capti ad Trasimenum inter Romanorum auxilia, dimissique. quos ubi ex signis armorumque habitu cognovere Hippocrates atque Epicydes, ramos oleæ ac velamenta alia supplicum porrigentes, orare, *ut reciperent sese, receptosque tutarentur, neu proderent Syracusanis, à quibus mox ipsi trucidandi populo Romano dederentur.*

XXXI. *Enimvero*, conclamant, *bonum ut animum haberent: omnem se cum illis fortunam subituros.* Inter hoc colloquium signa constiterant, tenebaturque agmen: necdum, quæ moræ causa foret, pervenerat ad duces. postquam Hippocratem atque Epicydem adesse pervasit rumor, fremitusque toto agmine erat haud dubiè approbantium adventum eorum; extemplo prætores citatis equis ad prima signa perrexerunt, *qui mos ille, quæ licentia Cretensium esset*, rogitantes, *colloquia serendi cum hoste, injussuque prætorum miscendi eos agmini suo?* Comprehendi injicique catenas jusserunt Hippocrati. ad quam vocem tantus extemplo primùm à Cretibus clamor est ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facilè, si ultrà tenderent, appareret, eis timendum esse. Solliciti incertique rerum suarum Megaram, unde profecti erant, referri signa jubent, nunciosque de statu præsenti Syracusas mittunt. Fraudem quoque Hippocrates addit, inclinatis ad omnem suspicionem animis: &, Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis, velut interceptas literas, quas ipse composuerat, recitat:

Præto-

Prætores Syracusani consuli Marcello. secundùm salutem, ut assolet, scriptum erat: *Rectè eum atque ordine fecisse, quòd in Leontinis nulli pepercisset. Sed omnium mercenariorum militum eandem esse causam, nec unquam Syracusas quieturas, donec quicquam externorum auxiliorum, aut in urbe, aut in exercitu suo, esset. itaque daret operam, ut eos, qui cum suis prætoribus castra ad Megaram haberent, in suam potestatem redigeret, ac supplicio eorum liberaret tandem Syracusas.* Hæc quum recitata essent, cum tanto clamore ad arma discursum est, ut prætores inter tumultum pavidi adequitaverint Syracusas: & ne fugâ quidem eorum seditio compressa est, impetusque in Syracusanos milites fiebant. nec ab ullo temperatum foret, ni Epicydes atque Hippocrates iræ multitudinis obviàm issent: non à misericordia aut humano consilio, sed ne spem reditûs præciderent sibi, & quum ipsos simul milites fidos haberent, simul obsides; tum cognatos quoque eorum atque amicos tanto merito primùm, dein pignore sibi conciliarent: expertique, quàm vanâ aut levi aurâ mobile vulgus esset, militem nancti ex eo numero, qui in Leontinis circumsessi erant, subornant, ut Syracusas perferret nuncium convenientem eis, quæ ad Mylam falsò nunciata erant; auctoremque se exhibendo, ac velut visa, quæ dubia erant, narrando, concitaret iras hominum.

XXXII. Huic non apud vulgum modò fides fuit, sed senatum quoque in curiam introductus movit. haud vani quidam homines palam ferre, *perbene detectam in Leontinis esse avaritiam & crudelitatem Romanorum. eadem, si intrâssent Syracusas, aut fœdiora etiam, quo majus ibi avaritiæ premium esset, facturos fuisse.* Itaque claudendas cuncti portas, & custodiendam urbem censere. sed non ab eisdem omnes timere, nec eosdem odisse. ad militare genus omne partemque magnam plebis invisum esse nomen Romanum. Prætores optimatiumque pauci, quanquam inflammati vano nuncio erant, tamen ad pro-

pius præsentiusque malum cautiores esse. Et jam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicydes: ferebanturque colloquia per propinquos popularium, qui in exercitu erant, ut portas aperirent, sinerentque communem patriam defendi ab impetu Romanorum. Jam, unis foribus Hexapyli apertis, cœpti erant recipi, quum prætores intervenerunt. & primò imperio minisque, deinde auctoritate, deterrendo, postremò, ut omnia vana erant, obliti majestatis, precibus agebant, ne proderent patriam tyranni antè satellitibus, & tum corruptoribus exercitûs. Sed surdæ ad hæc omnia aures concitatæ multitudinis erant, nec minore intus vi, quàm foris, portæ effringebantur: effractisque omnibus, tutò in Hexapylo agmen receptum est. Prætores in Achradinam cum juventute popularium confugiunt. mercenarii milites perfugæque, & quicquid regiorum militum Syracusis erat, agmen hostium augent. Ita Achradina quoque primo impetu capitur, prætorumque (nisi qui inter tumultum effugerunt) omnes interficiuntur. nox cædibus finem fecit. Postero die servi ad pileum vocati, & carcere vincti emissi: confusaque hæc omnis multitudo Hippocratem atque Epicydem creant prætores: Syracusæque, quum breve tempus libertas affulsisset, in antiquam servitutem reciderunt.

XXXIII. Hæc nunciata quum essent Romanis, ex Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracusas. Et ab Appio legati per portum missi fortè in quinqueremi erant. præmissa quadriremis, quum intrâsset fauces portûs, capitur: legati ægre effugerunt. Et jam non modò pacis, sed ne belli quidem jura relicta erant: quum Romanus exercitus ad Olympium (Jovis id templum est) mille & quingentis passibus ab urbe castra posuit. Inde quoque legatos præmitti placuit: quibus, ne intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicydes obviàm cum suis processerunt. Romanus orator, *non bellum se Syracusanis, sed opem auxiliumque afferre,*

ferre, ait, *& eis, qui, ex media cæde elapsi, perfugerint ad se, & eis, qui, metu oppressi, fœdiorem, non exsilio solùm, sed etiam morte, servitutem patiantur. Nec cædem nefandam sociorum inultam Romanos passuros. Itaque si eis, qui ad se perfugerunt, tutus in patriam reditus pateret, cædis auctores dedantur, & libertas legesque Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse. si ea non fiant, quicunque in mora sit, bello persecuturos.* Ad ea Epicydes, *Si qua ad se mandata haberent, responsum eis*, ait, *se daturos fuisse: quum in eorum, ad quos venerint, manu res Syracusana esset, tum reverterentur. Si bello lacessant, ipsâ re intellecturos, nequaquam idem esse Syracusas ac Leontinos oppugnare.* Ita legatis relictis, portas clausit. Inde terrâ marique simul cœptæ oppugnari Syracusæ: terrâ ab Hexapylo, mari ab Achradina, cujus murus fluctu alluitur. &, quia, sicut Leontinos terrore ac primo impetu ceperant, non diffidebant, vastam disjectamque spatio urbem parte aliquâ se invasuros, omnem apparatum oppugnandarum urbium muris admoverunt.

XXXIV. Et habuisset tanto impetu cœpta res fortunam, nisi unus homo Syracusis eâ tempestate fuisset. Archimedes is erat, unicus spectator cœli siderumque; mirabilior tamen inventor ac machinator bellicorum tormentorum operumque, quibus ea, quæ hostes ingenti mole agerent, ipse perlevi momento ludificaretur. Murum per inæquales ductum colles, (pleraque alta & difficilia aditu, submissa quædam, & quæ planis vallibus adiri possent) ut cuique aptum visum est loco, ita omni genere tormentorum instruxit. Achradinæ murum, qui, ut antè dictum est, mari alluitur, ex quinqueremibus Marcellus oppugnabat. Ex ceteris navibus sagittarii funditoresque, & velites etiam, quorum telum inhabile ad remittendum imperitis est, vix quenquam sine vulnere consistere in muro patiebantur. Hi, quia spatio missilibus opus est, procul muro tenebant naves. junctæ aliæ binæ ad quinqueremes,

mes, demptis interioribus remis, ut latus lateri applicaretur, quum exteriore ordine remorum velut naves agerentur, turres contabulatas machinamentaque alia quatiendis muris portabant. Adversus hunc navalem apparatum Archimedes variæ magnitudinis tormenta in muris disposuit. in eas, quæ procul erant, naves saxa ingenti pondere emittebat: propiores levioribus, eoque magis crebris, petebat telis: postremò, ut sui vulnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab imo ad summum crebris cubitalibus ferè cavis aperuit; per quæ cava pars sagittis, pars scorpionibus modicis ex occulto petebant hostem. Quæ propiùs quædam subibant naves, quo interiores ictibus tormentorum essent, in eas tollenone super murum eminente ferrea manus firmæ catenæ illigata quum injecta proræ esset, gravi libramento plumbi recellente ad solum, suspensà prorà, navim in puppim statuebat: dein, remissa subitò, velut ex muro cadentem navim cum ingenti trepidatione nautarum ita undæ affligebat, ut, etiamsi recta reciderat, aliquantum aquæ acciperet. ita maritima oppugnatio est elusa, omnisque vis est eò versa, ut totis viribus terrà aggrederentur. Sed ea quoque pars eodem omni apparatu tormentorum instructa erat, Hieronis impensis curàque per multos annos, Archimedis unicà arte. natura etiam juvabat loci, quòd saxum, cui imposita muri fundamenta sunt, magna ex parte ita proclive est, ut non solùm missa tormento, sed etiam quæ pondere suo provoluta essent, graviter in hostem inciderent. eadem causa, ad subeundum, arduum aditum instabilemque ingressum præbebat. Ita, consilio habito, quum omnis conatus ludibrio esset, absistere oppugnatione, atque obsidendo tantùm arcere terrà marique commeatibus hostem placuit.

XXXV. Interim Marcellus, cum tertia ferè parte exercitûs ad recipiendas urbes profectus, quæ in motu

rerum

rerum ad Karthaginienses defecerant, Helorum atque Herbessum, dedentibus ipsis, recipit. Megara vi capta diruit ac diripuit ad reliquorum, ac maximè Syracusanorum, terrorem. Per idem ferè tempus & Himilco, qui ad Pachyni promontorium classem diu tenuerat, ad Heracleam, quam vocant Minoam, quinque & viginti millia peditum, tria equitum, duodecim elephantos exposuit: nequaquam cum quantis copiis antè tenuerat ad Pachynum classem. Sed, postquam ab Hippocrate occupatæ Syracusæ erant, profectus Karthaginem, adjutusque ibi & ab legatis Hippocratis, literisque Hannibalis, qui venisse tempus aiebat Siciliæ per summum decus repetendæ, & ipse haud vanus præsens monitor facilè perpulerat, ut, quantæ maximæ possent, peditum equitumque copiæ in Siciliam trajicerentur. Adveniens Heracleam, intra paucos dies inde Agrigentum recipit: aliarumque civitatium, quæ partis Karthaginiensium erant, adeo accensæ sunt spes ad pellendos Siciliâ Romanos, ut postremò etiam, qui obsidebantur Syracusis, animos sustulerint; &, parte copiarum satis defendi urbem posse rati, ita inter se munera belli partiti sint, ut Epicydes præesset custodiæ urbis, Hippocrates, Himilconi conjunctus, bellum adversus consulem Romanum gereret. Cum decem millibus peditum, quingentis equitibus nocte per intermissa custodiis loca profectus, castra circa Acrillas urbem ponebat. Munientibus supervenit Marcellus, ab Agrigento jam occupato, quum frustra eò prævenire hostem festinans tetendisset, rediens; nihil minùs ratus, quàm illo tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum obviàm fore; sed tamen metu Himilconis Pœnorumque (ut quibus nequaquam eis copiis, quas habebat, par esset) quàm poterat maximè intentus, atque agmine ad omnes casus composito ibat.

XXXVI. Fortè ea cura, quæ erat adversus Pœnos præparata, adversus Siculos usui fuit. Castris ponendis

dis incompositos ac dispersos nanctus eos & plerosque inermes, quod peditum fuit, circumvenit: eques, levi certamine inito, cum Hippocrate Acras perfugit. Ea pugna deficientes ab Romanis quum cohibuisset Siculos, Marcellus Syracusas rediit: & post paucos dies Himilco, adjuncto Hippocrate, ad flumen Anapum, octo ferme inde millia, castra posuit. Sub idem ferè tempus & naves longæ quinque & quinquaginta Karthaginiensium cum Bomilcare classis præfecto in magnum portum Syracusas ex alto decurrere: & Romana item classis, triginta quinqueremes, legionem primam Panormi exposuere; versumque ab Italia bellum, adeo uterque populus in Siciliam intentus, fuisse videri poterat. Legionem Romanam, quæ exposita Panormi erat, venientem Syracusas, prædæ haud dubiè sibi futuram Himilco ratus, viâ decipitur. mediterraneo namque Pœnus itinere duxit; legio maritimis locis, classe prosequente, ad Ap. Claudium, Pachynum cum parte copiarum obviàm progressum, pervenit. Nec diutius Pœni ad Syracusas morati sunt. & Bomilcar, simul parum fidens navibus suis, duplici facilè numero classem habentibus Romanis, simul inutili morâ cernens nihil aliud ab suis, quàm inopiâ aggravari socios, velis in altum datis, in Africam transmisit. Et Himilco, secutus nequicquam Marcellum Syracusas, si qua, priusquam majoribus copiis jungeretur, occasio pugnandi esset, postquam ea nulla contigerat, tutumque ad Syracusas & munimento & viribus hostem cernebat, ne frustra assidendo spectandoque obsidionem sociorum tempus tereret, castra inde movit: ut, quocunque vocâsset defectionis ab Romanis spes, admoveret exercitum, ac præsens suas res foventibus adderet animos. Murgantiam primùm, prodito ab ipsis præsidio Romano, recepit: ubi frumenti magna vis commeatusque omnis generis convecti erant Romanis.

XXXVII. Ad

XXXVII. Ad hanc defectionem erecti sunt & aliarum civitatium animi: præsidiaque Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem opprimebantur. Henna, excelso loco ac prærupto undique sita, quum loco inexpugnabilis erat, tum præsidium in arce validum, præfectumque præsidii haud sanè opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat vir acer, & qui plus in eo, ne posset decipi, quàm in fide Siculorum, reponeret. & tum intenderant eum ad cavendi omnia curam tot auditæ proditiones defectionesque urbium, & clades præsidiorum. Itaque nocte dieque juxtà parata instructaque omnia custodiis ac vigiliis erant: nec ab armis aut loco suo miles abscedebat. Quod ubi Hennensium principes, jam pacti cum Himilcone de proditione præsidii, animadverterunt, nulli occasioni fraudis Romanum patere, palam rentur agendum. *Urbem arcemque suæ potestatis*, aiunt, *debere esse, si liberi in societatem, non servi in custodiam, traditi essent Romanis.* itaque claves portarum reddi sibi æquum censent. *Bonis sociis fidem suam maximum vinculum esse: & ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si volentes, ac non coacti, mansissent in amicitia.* Ad ea Romanus, *Se in præsidio impositum esse*, dicere, *ab imperatore suo: clavesque portarum & custodiam arcis ab eo accepisse, quæ nec suo nec Hennensium arbitrio haberet, sed ejus, qui commisisset. præsidio decedere apud Romanos capital esse: & nece liberorum etiam suorum eam legem parentes sanxisse. Consulem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos, cujus juris atque arbitrii esset.* Se verò negare illi missuros: testarique, si verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis suæ quæsituros. Tum Pinarius: *at illi, si ad consulem gravarentur mittere, sibi saltem darent populi concilium: ut sciretur, utrùm paucorum ea denunciata, an universæ civitatis, essent.* Consensu in posterum diem concio edicitur.

XXXVIII. Postquam ab eo colloquio in arcem se-

se

se recepit, convocatis militibus, *Credo ego vos audisse, milites,* inquit, *quemadmodum præsidia Romana ab Siculis circumventa & oppressa sint per hos dies. Eam vos fraudem, Deûm primò benignitate, dein vestrâ ipsi virtute, dies noctesque perstando ac pervigilando in armis, vitâstis. utinam reliquum tempus nec patiendo infanda, nec faciendo, traduci possit! Hæc occulta in fraude cautio est, quâ usi adhuc sumus: cui quoniam parum succedit, apertè ac propalam claves portarum reposcunt; quas simul tradiderimus, Karthaginiensium extemplo Henna erit, fœdiùsque hic trucidabimur, quàm Murgantiæ præsidium interfectum est. Noctem unam ægre ad consultandum sumsi, quâ vos certiores periculi instantis facerem. Ortâ luce concionem habituri sunt, ad criminandum me concitandumque in vos populum. itaque crastino die, aut vestro, aut Hennensium sanguine Henna inundabitur. nec præoccupati spem ullam, nec occupantes periculi quicquam habebitis. qui prior strinxerit ferrum, ejus victoria erit. Intenti ergo omnes armatique signum exspectabitis. ego in concione ero: & tempus, quoad omnia instructa sint, loquendo altercandoque traham. Quum togâ signum dedero, tum mihi undique clamore sublato turbam invadite, ac sternite omnia ferro: & cavete, quisquam supersit, à quibus aut vis, aut fraus timeri possit. Vos, Ceres mater ac Proserpina, precor, ceteri superi infernique Dii, qui hanc urbem, hos sacratos lacus lucosque colitis, ut ita nobis volentes propitii adsitis, si vitandæ, non ferendæ, fraudis causâ hoc consilii capimus. Pluribus vos, milites, hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset. inermes, incautos ad satietatem trucidabitis. Et consulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone & Karthaginiensibus timeri possit.*

XXXIX. Ab hac adhortatione dimissi corpora curant. Postero die alii aliis locis, ad obsidenda itinera claudendosque oppidanis exitus, pars maxima super theatrum circaque, assueti & antè spectaculis concionum, consistunt. Productus ad populum à magistratibus præfectus Romanus, quum consulis ea de re jus

ac

ac potestatem esse, non suam, & pleraque eadem, quæ pridie, dixisset; primò sensim, ac plures, reddere claves, dein jam unâ voce id omnes juberent, cunctantique ac differenti ferociter minitarentur, nec viderentur ultra vim ultimam dilaturi; tum præfectus togâ signum, ut convenerat, dedit. militesque intenti dudum ac parati, alii supernè in aversam concionem clamore sublato decurrunt, alii ad exitus theatri conferti obsistunt. Cæduntur Hennenses caveâ inclusi: coacervanturque, non cæde solùm, sed etiam fugâ; quum alii super aliorum capita ruerent, atque integri sauciis, vivi mortuis incidentes, cumularentur. Inde passim discurritur, & urbis captæ modo fugaque & cædes omnia tenet: nihilo remissiore militum irâ, quòd turbam inermem cædebant, quàm si periculum par & ardor certaminis eos irritaret. Ita Henna, aut malo, aut necessario facinore retenta. Marcellus nec factum improbavit, & prædam Hennensium militibus concessit, ratus, timore deterritos temperaturos proditionibus præsidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in media Siciliâ sitæ, claræque vel ob insignem munimento naturali locum, vel ob sacrata omnia vestigiis raptæ quondam Proserpinæ, propè uno die omnem Siciliam pervasit. Et quia cæde infandâ rebantur, non hominum tantùm, sed etiam Deorum sedem violatam esse, tum verò, qui etiam antè dubii fuerant, defecere ad Pœnos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum sese recepit: quum acciti à proditoribus nequicquam ad Hennám exercitum admovissent. Marcellus retro in Leontinos redit: frumentoque & commeatibus aliis in castra convectis, præsidio modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas venit, inde Ap. Claudio Romam ad consulatum petendum misso, T. Quinctium Crispinum in ejus locum classi castrisque præfecit veteribus. ipse hibernacula quinque millia passuum Hexapylo (Leonta vocant locum) communiit, ædificavit-

cavitque. Hæc in Sicilia usque ad principium hiemis gesta.

XL. Eâdem æstate & cum Philippo rege, quod jam antè suspectum fuerat, motum bellum est. Legati ab Orico ad M. Valerium prætorem venerunt, præsidentem classi Brundisio Calabriæque circà littoribus, nunciantes, Philippum primùm Apolloniam tentâsse, lembis biremibus centum viginti flumine adverso subvectum: deinde, ut ea res tardior spe fuerit, ad Oricum clàm nocte exercitum admovisse: eamque urbem, sitam in plano, neque mœnibus, neque viris atque armis validam, primo impetu oppressam esse. Hæc nunciantes orabant, ut opem ferret, hostemque haud dubium Romanis terrà aut maritimis viribus arceret; qui ob nullam aliam causam, nisi quòd imminerent Italiæ, peterentur. M. Valerius, præsidio loci ejus relicto P. Valerio legato, cum classe instructa parataque, &, quod longæ naves militum capere non poterant, in onerarias impositis, altero die Oricum pervenit: urbemque eam, levi tenente præsidio, quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eò ab Apollonia venerunt, nunciantes, in obsidione sese, quòd deficere ab Romanis nollent, esse: neque sustinere ultrà vim Macedonum posse, nisi præsidium mittatur Romanum. Facturum se, quæ vellent, pollicitus, duo millia delectorum militum navibus longis mittit ad ostium fluminis, cum præfecto sociùm, Q. Nævio Crista, viro impigro & perito militiæ. Is, expositis in terram militibus, navibusque Oricum retro, unde venerat, ad ceteram classem remissis, milites procul à flumine per viam minimè ab regiis obsessam duxit, & nocte, ita ut nemo hostium sentiret, urbem est ingressus. Die insequenti quievere, dum præfectus juventutem Apolloniatium, armaque & urbis vires inspiceret. ubi ea visa inspectaque satis animorum fecere, simulque ab exploratoribus comperit, quanta socordia

cordia ac negligentia apud hostes esset; silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu egressus, castra hostium adeo neglecta atque aperta intravit, ut satis constaret, priùs mille hominum vallum intrâsse, quàm quisquam sentiret: ac, si cæde abstinuissent, pervenire ad tabernaculum regium potuisse. Cædes proximorum portæ excitavit hostes. inde tantus terror pavorque omnes occupavit, ut non modò alius quisquam arma caperet, aut castris pellere hostem conaretur; sed etiam ipse rex, sicut somno excitus erat, propè seminudus fugiens, militi quoque, nedum regi, vix decoro habitu, ad flumen navesque perfugerit. eódem & alia turba effusa est. Paulo minus tria millia militum in castris aut capta, aut occisa: plus tamen hominum aliquanto captum, quàm cæsum, est. Castris direptis, Apolloniatæ catapultas, ballistas, tormentaque alia, quæ oppugnandæ urbi comparata erant, ad tuenda mœnia, si quando similis fortuna venisset, Apolloniam devexere: cetera omnis præda castrorum Romanis concessa est. Hæc quum Oricum essent nunciata, M. Valerius classem extemplo ad ostium fluminis duxit, ne navibus capessere fugam rex posset. Itaque Philippus, neque terrestri, neque navali certamine satis fore parem se fidens, subductis aut incensis navibus, terrâ Macedoniam petiit, magna ex parte inermi exercitu spoliatoque. Romana classis cum M. Valerio Orici hibernavit.

XLI. Eodem anno in Hispania variè res gestæ. nam, priusquam Romani amnem Iberum transirent, ingentes copias Hispanorum Mago & Hasdrubal fuderunt. defecissetque ab Romanis ulterior Hispania, ni P. Cornelius, raptim traducto exercitu Iberum, dubiis sociorum animis in tempore advenisset. Primò ad castrum Altum (locus est insignis cæde magni Hamilcaris) castra Romani habuere. Arx erat munita, & convexerant antè frumentum. tamen, quia omnia circà hostium

um plena erant, agmenque Romanum impune incursatum ab equitibus hostium fuerat, & ad duo millia, aut moratorum aut palantium per agros, interfecta, cessere inde Romani propiùs pacata loca, & ad montem Victoriæ castra communivere. Eò Cn. Scipio cum omnibus copiis, & Hasdrubal Gisgonis filius, tertius Karthaginiensium dux, cum exercitu justo advenit: contraque castra Romana trans fluvium omnes consedere. P. Scipio, cum expeditis clàm profectus ad loca circà visenda, haud fefellit hostes: oppressissentque eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepisset. ibi quoque circumsessus adventu fratris obsidione eximitur. Castulo, urbs Hispaniæ valida ac nobilis, & adeo conjuncta societate Pœnis, ut uxor inde Hannibali esset, ad Romanos defecit. Karthaginienses Illiturgin oppugnare adorti, quia præsidium ibi Romanum erat: videbanturque inopià eum locum maximè expugnaturi. Cn. Scipio, ut sociis præsidioque ferret opem, cum legione expedita profectus, inter bina castra cum magna cæde hostium urbem est ingressus, & postero die eruptione æquè felici pugnavit. Supra duodecim millia hominum cæsa duobus prœliis: plus mille capti, cum sex & triginta militaribus signis. ita ab Illiturgi recessum est. Bigerra inde urbs (socia & hæc Romanorum erat) à Karthaginiensibus oppugnari cœpta est. Eam obsidionem sine certamine adveniens Cn. Scipio solvit.

XLII. Ad Mundam exinde castra Punica mota: & Romani eò confestim secuti sunt. Ibi signis collatis pugnatum per quatuor ferme horas: egregiéque vincentibus Romanis signum receptui est datum, quòd Cn. Scipionis femur tragulà confixum erat: pavorque circa eum ceperat milites, ne mortiferum esset vulnus. Ceterùm haud dubium fuit, quin, nisi ea mora intervenisset, castra eo die Punica capi potuerint. jam non milites solùm, sed elephanti etiam usque ad vallum a-

cti erant, superque ipso novem & triginta elephanti pilis confixi. Hoc quoque prœlio ad duodecim millia hominum dicuntur cæsa, prope tria capta, cum signis militaribus septem & quinquaginta. Ad Auringen inde urbem Pœni recessere; &, ut territis instaret, secutus Romanus. Ibi iterum Scipio lecticulâ in aciem illatus conflixit: nec dubia victoria fuit; minus tamen dimidio hostium, quàm antea, quia pauciores superfuerant, qui pugnarent, occisum. Sed gens nata instaurandis reparandisque bellis, Magone ad conquisitionem militum fratre misso, brevi replevit exercitum, animosque ad tentandum de integro certamen fecit. Alii plerique milites, sicut pro parte toties intra paucos dies victa, iisdem animis, quibus priùs, eodemque eventu pugnavere. plus octo millia hominum cæsa: haud multo minus quàm mille captum, & signa militaria quinquaginta octo; & spolia plurima Gallica fuere, aurei torques, armillæque, magnus numerus. duo etiam insignes reguli Gallorum (Mœnicapto & Civismaro nomina erant) eo prœlio ceciderunt. octo elephanti capti, tres occisi. Quum jam res prosperæ in Hispania essent, verecundia Romanos tandem cepit, Saguntum oppidum, quæ causa belli esset, octavum jam annum sub hostium potestate esse. Itaque id oppidum, vi pulso præsidio Punico, receperunt, cultoribusque antiquis, quos vis reliquerat belli, restituerunt: & Turdetanos, qui contraxerant eis cum Karthaginiensibus bellum, in potestatem redactos sub corona vendiderunt, urbemque eorum delevere.

XLIII. Hæc in Hispania, Q. Fabio, M. Claudio consulibus, gesta. Romæ quum tribuni plebis novi magistratum inissent, extemplo censoribus, P. Furio & M. Atilio, à L. Metello tribuno plebis dies dicta ad populum est. quæstorem eum proximo anno, adempto equo, tribu moverant, atque ærarium fecerant, propter conjurationem deserendæ Italiæ ad Cannas factam.

sed

sed novem tribunorum auxilio vetiti causam in magistratu dicere, dimissique fuerant. Ne lustrum perficerent, mors prohibuit P. Furii. M. Atilius magistratu se abdicavit. Consularia comitia habita à Q. Fabio Maximo consule. creati consules ambo absentes, Q. Fabius Maximus consulis filius, & Ti. Sempronius Gracchus iterum. Prætores fiunt M. Atilius, &, qui tum ædiles curules erant, P. Sempronius Tuditanus, & Cn. Fulvius Centumalus, & M. Æmilius Lepidus. Ludos scenicos per quatriduum eo anno primùm factos ab curulibus ædilibus, memoriæ proditur. Ædilis Tuditanus hic erat, qui ad Cannas, pavore aliis in tanta clade torpentibus, per medios hostes evasit. Comitiis perfectis, auctore Q. Fabio consule, designati consules Romam arcessiti magistratum inierunt: senatumque de bello ac provinciis suis prætorumque, & de exercitibus, quibus quique præessent, consuluerunt.

XLIV. Itaque provinciæ atque exercitus divisi. Bellum cum Hannibale consulibus mandatum, & exercituum unus, quem ipse Sempronius habuerat; alter quem Fabius consul. eæ binæ erant legiones. M. Æmilius prætor, cujus peregrina sors erat, jurisdictione M. Atilio collegæ prætori urbano mandatâ, Luceriam provinciam haberet, legionesque duas, quibus Q. Fabius, qui tum consul erat, prætor præfuerat. P. Sempronio provincia Ariminum, Cn. Fulvio Suessula, cum binis item legionibus, evenerunt: ut Fulvius urbanas legiones duceret, Tuditanus à M. Pomponio acciperet. Prorogata imperia provinciæque, M. Claudio Sicilia finibus eis, quibus regnum Hieronis fuisset: Lentulo proprætori provincia vetus: T. Otacilio classis. exercitus nulli additi novi. M. Valerio Græcia Macedoniaque, cum legione & classe, quam haberet: Q. Mucio cum vetere exercitu (duæ autem legiones erant) Sardinia: C. Terentio legio una, cui jam præerat, & Picenum. Scribi præterea duæ legiones urbanæ jussæ,

&

& viginti millia sociorum. His ducibus, his copiis, adversus multa simul, aut mota aut suspecta bella, munierunt Romanum imperium. Consules, duabus urbanis legionibus scriptis, supplementoque in alias lecto, priusquam ab urbe moverent, prodigia procurârunt, quæ nunciata erant. Murus ac portæ tactæ, & Ariciæ etiam Jovis ædes de cœlo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumque credita pro veris. navium longarum species in flumine Tarracinæ, quæ nullæ erant, visæ; & in Jovis Vicilini templo, quod in Compsano agro est, arma concrepuisse: & flumen Amiterni cruentum fluxisse. His procuratis ex decreto pontificum, profecti consules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Suessulam in castra venit. quum obviàm filius progrederetur, lictoresque verecundiâ majestatis ejus taciti anteirent; præter undecim fasces equo prævectus senex, ut consul animadvertere proximum lictorem jussit, & is, ut descenderet ex equo, inclamavit; tum demum desiliens, *Experiri*, inquit, *volui, fili, satin' scires, consulem te esse.*

XLV. In ea castra Dasius Altinius Arpinus clàm nocte cum tribus servis venit, promittens, si sibi præmio foret, se Arpos proditurum esse. Quum eam rem ad consilium retulisset Fabius, aliis *pro transfuga verberandus necandusque* videri, *ancipitis animi communis hostis. qui post Cannensem cladem, tanquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Hannibalem discessisset, traxissetque ad defectionem Arpos; quumque res Romana contra spem votaque ejus velut resurgeret, turpius videatur novam referre proditionem proditis olim; qui aliunde stet semper, aliunde sentiat, infidus socius, vanus hostis; ad Faleriorum Pyrrhive proditorem tertium transfugis documentum esset.* Contra ea consulis pater Fabius, *temporum oblitos homines, in medio ardore belli, tanquam in pace, libera de quoque arbitria agere*, aiebat: *qui, quum illud potiùs agendum atque eis cogitandum*

tandum sit, si quo modo fieri possit, ne qui socii à populo Romano desciscant, id non cogitent; documentum autem dicant statui oportere, si quis resipiscat, & antiquam societatem respiciat. Quòd si abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat; cui dubium esse, quin brevi deserta ab sociis Romana res, fœderibus Punicis omnia in Italia juncta visura sit? Se tamen non eum esse, qui Altinio fidei quicquam censeat habendum, sed mediam consecuturum consilii viam. neque eum pro hoste, neque pro socio in præsentia habitum, liberâ custodiâ haud procul à castris placere in aliqua fida civitate servari per belli tempus: perpetrato bello, tum consultandum, utrùm defectio prior plus merita sit pœna, an hic reditus veniæ. Fabio assensum est. catenisque ligatus, traditur & ipse & comites: & auri satis magnum pondus, quod secum tum attulerat, ei servari jussum. Calibus eum interdiu solutum custodes sequebantur: nocte clausum asservabant. Arpis domi primùm desiderari quærique est cœptus: dein fama, per totam urbem vulgata, tumultum, ut principe amisso, fecit: metuque rerum novarum extemplo nuncii ad Hannibalem missi. Quibus nequaquam offensus Pœnus, quia & ipsum, ut ambiguæ fidei virum, suspectum jam pridem habebat, & caussam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi vendendique; ceterùm ut iræ magis, quàm avaritiæ, datum crederent homines, crudelitati quoque gravitatem addidit: conjugemque ejus ac liberos in castra accitos, quæstione priùs habitâ, primùm de fuga Altinii, dein quantum auri argentique domi relictum esset, satis cognitis omnibus, vivos combussit.

XLVI. Fabius, ab Suessula profectus, Arpos primùm instituit oppugnare. ubi quum à quingentis ferè passibus castra posuisset, contemplatus ex propinquo situm urbis mœniaque, quæ pars tutissima mœnibus erat, quà maximè neglectam custodiam vidit, eâ potissimùm aggredi statuit. Comparatis omnibus, quæ ad urbes oppugnandas usui sunt, centurionum robora ex

toto

toto exercitu delegit, tribunosque viros fortes eis præfecit, & milites sexcentos, quantum satis visum est, attribuit: eosque, ubi quartæ vigiliæ signum cecinisset, ad eum locum scalas jussit ferre. Porta ibi humilis & angusta erat, vià infrequenti per desertam partem urbis: eam portam scalis priùs transgressos ad murum pergere, & ex interiore parte vi claustra refringere jubet, & tenentes partem urbis cornu signum dare, ut ceteræ copiæ admoverentur: parata omnia atque instructa sese habiturum. Ea impigre facta: &, quod impedimentum agentibus fore videbatur, id maximè ad fallendum adjuvit. imber, ab nocte media coortus, custodes vigilesque, dilapsos è stationibus, subfugere in tecta coëgit: sonituque primo largioris procellæ strepitum molientium portam exaudiri prohibuit; lentior deinde æqualiorque accidens auribus magnam partem hominum sopivit. Postquam portam tenuerunt, cornicines in via paribus intervallis dispositos canere jubent, ut consulem excirent. Id ubi factum ex composito est, signa efferri consul jubet, ac paulo ante lucem per effractam portam urbem ingreditur.

XLVII. Tum demum hostes excitati sunt, jam & imbre conquiescente, & propinquâ luce. Præsidium in urbe erat Hannibalis, quinque millia ferme armatorum: & ipsi Arpini tria millia hominum armabant. eos primos Pœni, ne quid ab tergo fraudis esset, hosti opposuerunt. Pugnatum primò in tenebris angustisque viis est: quum Romani non vias tantùm, sed tecta etiam proxima portæ, occupâssent, ne peti supernè ac vulnerari possent. Cogniti inter se quidam Arpinique & Romani; atque inde colloquia cœpta fieri, percunctantibus Romanis, quid sibi vellent Arpini? quam ob noxam Romanorum, quod aut meritum Pœnorum, pro alienigenis ac barbaris, Italici adversus veteres socios Romanos bellum gererent, & vectigalem ac stipendiariam Italiam A-

fricæ facerent? Arpinis purgantibus, ignaros omnium se venum à principibus datos Pœno, captos oppressosque à paucis esse. Initio orto, plures cum pluribus colloqui. postremò prætor Arpinus ab suis ad consulem deductus; fideque datâ inter signa aciesque, Arpini repentè pro Romanis adversus Karthaginiensem arma verterunt. Hispani quoque, paulo minus mille homines, nihil præterea cum consule pacti, quàm ut sine fraude Punicum emitteretur præsidium, ad consulem transtulerunt signa. Karthaginiensibus portæ patefactæ, emissique cum fide incolumes ad Hannibalem Salapiam venerunt. Arpi sine clade ullius, præterquam unius veteris proditoris, novi perfugæ, restituti ad Romanos. Hispanis duplicia cibaria dari jussa: operâque eorum forti ac fideli persæpe respublica usa est. Quum consul alter in Apulia, alter in Lucanis esset; equites centum duodecim nobiles Campani, per speciem prædandi ex hostium agro, permissu magistratuum ab Capua profecti, ad castra Romana, quæ super Suessulam erant, venerunt. stationi militum, qui essent, dixerunt; colloqui sese cum prætore velle. Cn. Fulvius castris præerat: cui ubi nunciatum est, decem ex eo numero jussis inermibus deduci ad se, ubi, quæ postularent, audivit, (nihil autem aliud petebant, quàm ut, Capuâ receptâ, bona sibi restituerentur) in fidem omnes accepti. Et ab altero prætore Sempronio Tuditano oppidum Aternum expugnatum. amplius septem millia hominum capta, & æris argentique signati aliquantum. Romæ fœdum incendium per duas noctes ac diem unum tenuit: solo æquata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem, cum Æquimælio Jugarioque vico. in templis Fortunæ ac matris Matutæ & Spei extra portam, latè vagatus ignis sacra profanaque multa absumpsit.

XLVIII. Eodem anno P. & Cn. Cornelii, quum in Hispania res prosperæ essent, multosque & veteres reciperent

ciperent socios, & novos adjicerent, in Africam quoque spem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum, subitò Karthaginiensibus hostis factus: ad eum centuriones tres legatos miserunt, qui cum eo amicitiam societatemque facerent; & pollicerentur, si perseveraret urgere bello Karthaginienses, gratam eam rem fore senatui populoque Romano, & adnisuros, ut in tempore, & bene cumulatam gratiam referant. Grata ea legatio barbaro fuit: collocutusque cum legatis de ratione belli gerundi, ut veterum militum verba audivit, quàm multarum rerum ipse ignarus esset, ex comparatione tam ordinatæ disciplinæ, animum advertit. Tum, primùm ut pro bonis ac fidelibus sociis facerent, oravit, *ut duo legationem referrent ad imperatores suos; unus apud sese magister rei militaris remaneret, rudem ad pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantùm habilem. Ita jam inde à principiis gentis majores suos bella gessisse, ita se à pueris insuetos. Sed habere hostem pedestri fidentem Marte: cui si æquari robore virium velit, & sibi pedites comparandos esse; & ad id multitudine hominum regnum abundare: sed armandi, ornandique & instruendi eos artem ignorare. omnia, velut fortè congregatâ turbâ, vasta ac temeraria esse.* Facturos se in præsentia, quod vellet, legati responderunt: fide acceptâ, ut remitteret extemplo eum, si imperatores sui non comprobâssent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui ad regem remansit. Cum duobus Romanis reliquis Numida legatos in Hispaniam misit ad accipiendam fidem ab imperatoribus Romanis. iisdem mandavit, ut protinus Numidas, qui intra præsidia Karthaginiensium auxiliares essent, ad transitionem perlicerent. Et Statorius ex multa juventute regi pedites conscripsit: ordinatosque proximè morem Romanum, instruendo & decurrendo signa sequi, & servare ordines docuit: & operi aliisque justis militaribus ita assuefecit, ut brevi rex non equiti magis fideret, quàm pediti; collatisque æ-

quo campo signis, justo prœlio Karthaginiensem hostem superaret. Romanis quoque in Hispania legatorum regis adventus magno emolumento fuit. namque ad famam eorum transitiones crebræ ab Numidis cœptæ fieri. Ita cum Syphace Romanis juncta amicitia est. Quod ubi Karthaginienses acceperunt, extemplo ad Galam, in parte altera Numidiæ (Massyli ea gens vocatur) regnantem, legatos mittunt.

XLIX. Filium Gala Masinissam habebat, septem & decem annos natum, ceterùm juvenem eà indole, ut jam tum appareret, latius regnum opulentiusque, quàm accepisset, facturum. Legati, *quoniam Syphax se Romanis junxisset, ut potentior societate eorum adversus reges populosque Africæ esset*, docent; *melius fore Galæ quoque, Karthaginiensibus jungi quàm primùm, antequam Syphax in Hispaniam, aut Romani in Africam transeant; opprimi Syphacem, nihildum præter nomen ex fœdere Romano habentem, posse.* Facile persuasum Galæ, filio deposcente id bellum, ut exercitum mitteret: qui, Karthaginiensium legionibus conjunctis, magno prœlio Syphacem devicit. Triginta millia eo prœlio hominum cæsa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus in Maurusios ex acie Numidas (extremi prope Oceanum adversus Gades colunt) refugit: affluentibusque ad famam ejus undique barbaris, ingentes brevi copias armavit. cum quibus antequam in Hispaniam angusto diremptam freto trajiceret, Masinissa cum victore exercitu advenit: isque ibi cum Syphace ingenti glorià per se, sine ullis Karthaginiensium opibus, gessit bellum. In Hispania nihil memorabile gestum, præterquam quòd Celtiberùm juventutem eàdem mercede, quà pacta cum Karthaginiensibus erat, imperatores Romani ad se perduxerunt: & nobilissimos Hispanos supra trecentos in Italiam ad sollicitandos populares, qui inter auxilia Hannibalis erant, miserunt. Id modò ejus anni in Hispania ad memoriam insigne est, quòd mercenarium militem

tem in castris neminem antè, quàm tum Celtiberos, Romani habuerunt.

LIBER XXV.

EPITOME.

II. P. *Cornelius Scipio, postea Africanus, ante annos ædilis factus est.* VIII, &c. *Hannibal urbem Tarentum, præter arcem, in quam præsidium Romanorum fugerat, per Tarentinos juvenes, qui se noctu venatum ire simulaverant, cepit.* XII. *Ludi Apollinares ex Marcii carminibus, quibus Cannensis clades prædicta fuerat, instituti sunt.* XIII, XIV. *A Q. Fulvio & Ap. Claudio consulibus adversus Hannonem Pœnorum ducem prospere pugnatum est.* XVI. *Ti. Sempronius Gracchus proconsul, ab hospite suo Lucano in insidias deductus, à Magone interfectus est.* XIX. *Centenius Penula, qui centurio militaverat, quum petiisset à senatu, ut sibi exercitus daretur, pollicitusque esset, si hoc impetrâsset, de Hannibale victoriam, octo millibus acceptis, militum dux factus, conflixit acie cum Hannibale, & cum exercitu cæsus est.* XXI. *Cn. Fulvius prætor malè adversus Hannibalem pugnavit, in quo prœlio hominum sexdecim millia ceciderunt: ipse cum equitibus ducentis effugit.* XXII. *Capua obsessa est à Q. Fulvio & Ap. Claudio consulibus.* XXIII, &c. *Claudius Marcellus Syracusas expugnavit anno tertio, & ingentem se virum gessit. in eo tumultu urbis captæ Archimedes, intentus formis, quas in pulvere descripserat, interfectus est.* XXXIII, &c. *P. & Cn. Scipiones in Hispania tot tantarumque rerum feliciter gestarum tristem exitum tulerunt: propè cum totis exercitibus cæsi anno octavo, quàm in Hispaniam iverant:* XXXVI. *amissaque ejus provinciæ possessio foret, nisi L. Marcii equitis Romani*

mani virtute & industriâ, contractis exercituum reliquiis, ejusdem hortatu, bina castra hostium expugnata essent. Ad triginta septem millia cæsa, ad mille octingentos triginta capti, præda ingens parta. Dux Marcius appellatus est.

I. DUM hæç in Africa atque in Hispania geruntur, Hannibal in agro Tarentino æstatem consumpsit, spe per proditionem urbis Tarentinorum potiundæ. ipsorum interim Sallentinorum ignobiles urbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Bruttiis ex duodecim populis, qui anno priore ad Pœnos desciverant, Consentini & Thurini in fidem populi Romani redierunt. Et plures rediissent, ni T. Pomponius Vejentanus præfectus sociûm, prosperis aliquot populationibus in agro Bruttio justi ducis speciem nactus, tumultuario exercitu coacto, cum Hannone conflixisset. Magna ibi vis hominum, sed inconditæ turbæ agrestium servorumque, cæsa aut capta est: minimumque jacturæ fuit, quòd præfectus inter ceteros est captus, & tum temerariæ pugnæ auctor, & antè publicanus, omnibus malis artibus & reipublicæ & societatibus infidus damnosusque. Sempronius consul in Lucanis multa prœlia parva, haud ullum dignum memoratu, fecit: & ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnavit. Quo diutius trahebatur bellum, & variabant secundæ adversæque res non fortunam magis, quàm animos, hominum; tanta religio, & ea magna ex parte externa, civitatem incessit, ut aut homines, aut Dii repentè alii viderentur facti. nec jam in secreto modò atque intra parietes abolebantur Romani ritus; sed in publico etiam ac foro Capitolioque mulierum turba erat, nec sacrificantium, nec precantium Deos patrio more. Sacrificuli ac vates ceperant hominum mentes: quorum numerum auxit rustica plebs, ex incultis diutino bello infestisque agris egestate & metu in urbem compulsa; & quæstus ex alieno

lieno errore facilis, quem velut ex concessæ artis usu exercebant. Primò secretæ bonorum indignationes exaudiebantur, deinde ad Patres etiam & ad publicam querimoniam excessit res. Incusati graviter ab senatu ædiles triumvirique capitales, quòd non prohiberent, quum emovere eam multitudinem è foro, ac disjicere apparatus sacrorum conati essent, haud procul afuit, quin violarentur. Ubi potentius jam esse id malum apparuit, quàm ut minores per magistratus sedaretur, M. Atilio prætori urbis negotium ab senatu datum est, ut his religionibus populum liberaret. Is & in concione senatusconsultum recitavit, & edixit, *Ut, quicunque libros vaticinos precationesve, aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes literasque ad se ante Kalendas Apriles deferret: neu quis, in publico sacrove loco, novo aut externo ritu sacrificaret.*

II. Et aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt: L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, & C. Papirius C. F. Maso pontifex, & P. Furius Philus augur, & C. Papirius L. F. Maso decemvir sacrorum. In Lentuli locum M. Cornelius Cethegus, in Papirii Cn. Servilius Cæpio, pontifices suffecti sunt. augur creatus L. Quinctius Flaminius, decemvir sacrorum L. Cornelius Lentulus. Comitiorum consularium jam appetebat tempus; sed, quia consules à bello intentos avocare non placebat, Ti. Sempronius consul comitiorum causà dictatorem dixit C. Claudium Centhonem. ab eo magister equitum est dictus Q. Fulvius Flaccus. Dictator primo comitiali die creavit consules Q. Fulvium Flaccum, magistrum equitum, & Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia provincia in prætura fuerat. Tum prætores creati Cn. Fulvius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Junius Silanus, P. Cornelius Sulla. Comitiis perfectis, dictator magistratu abiit. Ædilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio, cui post Africano fuit cognomen. huic

petenti ædilitatem quum obsisterent tribuni plebis, negantes rationem ejus habendam esse, quòd nondum ad petendum legitima ætas esset; *Si me*, inquit, *omnes Quirites ædilem facere volunt, satis annorum habeo.* Tanto inde favore ad suffragium ferendum in tribus discursum est, ut tribuni repentè incepto destiterint. Ædilitia largitio hæc fuit. Ludi Romani pro temporis illius copiis magnificè facti, & diem unum instaurati, & congii olei in vicos singulos dati. L. Villius Tappulus & M. Fundanius Fundulus, ædiles plebeii, aliquot matronas apud populum probri accusârunt: quasdam ex eis damnatas in exsilium egerunt. Ludi plebeii per biduum instaurati; & Jovis epulum fuit ludorum causâ.

III. Q. Fulvius Flaccus tertiùm, Ap. Claudius consulatum ineunt. Et prætores provincias sortiti sunt; P. Cornelius Sulla urbanam & peregrinam, quæ duorum antè sors fuerat; Cn. Fulvius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Suessulam, M. Junius Silanus Tuscos. Consulibus bellum cum Hannibale & binæ legiones decretæ: alter à Q. Fabio superioris anni consule, alter à Fulvio Centumalo acciperet. Prætorum, Fulvii Flacci, quæ Luceriæ sub Æmilio prætore; Neronis Claudii, quæ in Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent. supplementum in eas quisque scriberet sibi. M. Junio in Tuscos legiones urbanæ prioris anni datæ. Ti. Sempronio Graccho & P. Sempronio Tuditano imperium provinciæque Lucani & Galliæ cum suis exercitibus prorogatæ: item P. Lentulo, quà vetus provincia in Sicilia esset; M. Marcello Syracusæ, & quà Hieronis regnum fuisset: T. Otacilio classis: Græcia M. Valerio: Sardinia Q. Mucio Scævolæ: Hispaniæ P. & Cn. Corneliis. Ad veteres exercitus duæ urbanæ legiones à consulibus scriptæ, summaque trium & viginti legionum eo anno effecta est. Delectum consulum M. Postumii Pyrgensis cum magno prope motu rerum factum impediit. Publicanus erat

erat Postumius, qui multis annis parem fraude avaritiàque neminem in civitate habuerat, præter T. Pomponium Vejentanum, quem, populantem temere agros in Lucanis, ductu Hannonis priore anno ceperant Karthaginienses. Hi, quia publicum periculum erat à vi tempestatis in iis, quæ portarentur ad exercitus, & ementiti erant falsa naufragia, & ea ipsa, quæ vera renunciaverant, fraude ipsorum facta erant, non casu. in veteres quassasque naves paucis & parvi pretii rebus impositis, quum mersissent eas in alto, exceptis in præparatas scaphas nautis, multiplices fuisse merces ementiebantur. Ea fraus indicata M. Atilio prætori priore anno fuerat, ac per eum ad senatum delata, nec tamen ullo senatusconsulto notata: quia Patres ordinem publicanorum in tali tempore offensum nolebant. Populus severior vindex fraudis erat; excitatique tandem duo tribuni plebis Sp. & L. Carvilii, quum rem invisam infamemque cernerent, ducentûm millium æris mulctam M. Postumio dixerunt. cui certandæ quum dies advenisset, conciliumque tam frequens plebis adesset, ut multitudinem area Capitolii vix caperet; peroratâ causâ, spes una videbatur esse, si C. Servilius Casca tribunus plebis, qui propinquus cognatusque Postumio erat, priùs, quàm ad suffragium tribus vocarentur, intercessisset. Testibus datis, tribuni populum summoverunt; sitellaque allata est, ut sortirentur, ubi Latini suffragium ferrent. Interim publicani Cascæ instare, ut concilio diem eximeret. populus reclamare: & fortè in cornu primus sedebat Casca, cui simul metus pudorque animum versabat. Quum in eo parum præsidii esset, turbandæ rei causâ publicani per vacuum in summoto locum cuneo irruperunt, jurgantes simul cum populo tribunisque. Nec procul dimicatione res erat, quum Fulvius consul tribunis, *Nonne videtis*, inquit, *vos in ordinem coactos esse, & rem ad seditionem spectare, ni propere dimittitis plebis concilium?*

IV. Plebe dimissâ, senatus vocatur, & consules referunt de concilio plebis turbato vi atque audaciâ publicanorum. *M. Furium Camillum, cujus exsilium ruina urbis secuta fuerit, damnari se ab iratis civibus passum esse. Decemviros ante eum, quorum legibus ad eam diem viverent, multos postea principes civitatis, judicium de se populi passos. Postumium Pyrgensem suffragium populo Romano extorsisse, concilium plebis sustulisse, tribunos in ordinem coëgisse, contra populum Romanum aciem instruxisse, locum occupâsse, ut tribunos à plebe intercluderet, tribus in suffragium vocari prohiberet. Nihil aliud à cæde ac dimicatione continuisse homines, nisi patientiam magistratuum, quòd cesserint in præsentia furori atque audaciæ paucorum, vincique se ac populum Romanum passi sint: & comitia, quæ reus vi atque armis prohibiturus erat, ne causa quærentibus dimicationem daretur, voluntate ipsius sustulerint.* Hæc quum ab optimo quoque pro atrocitate rei acta essent, vimque eam contra rempublicam & perniciosa exemplo factam, senatus decrêsset; confestim Carvilii tribuni plebis, omissâ mulctæ certatione, rei capitalis diem Postumio dixerunt: ac, ni vades daret, prehendi à viatore, atque in carcerem duci jusserunt. Postumius, vadibus datis, non adfuit. Tribuni plebem rogaverunt, plebesque ita scivit: *Si M. Postumius ante Kalendas Maias non prodîsset, citatusque eo die non respondisset, neque excusatus esset, videri eum in exsilio esse: bonaque ejus venire, ipsi aquâ & igni placere interdici.* Singulis deinde eorum, qui turbæ ac tumultûs concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere, ac vades poscere cœperunt. Primò non dantes, deinde etiam eos, qui dare possent, in carcerem conjiciebant: cujus rei periculum vitantes plerique in exsilium abierunt.

V. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia protegens, exitum habuit. Comitia inde pontifici maximo creando sunt habita. Ea comitia novus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierunt: Q. Fulvius Flaccus con-

consul, qui & antè bis consul & censor fuerat: & T. Manlius Torquatus, & ipse duobus consulatibus & censurâ insignis: & P. Licinius Crassus, qui & ædilitatem curulem petiturus erat. hic senes honoratosque juvenis in eo certamine vicit. Antè hunc, intra centum annos & viginti, nemo præter P. Cornelium Calussam, pontifex maximus creatus fuerat, qui sellâ curuli non sedisset. Consules quum ægre delectum conficerent, quòd inopia juniorum non facilè in utrumque, ut & novæ urbanæ legiones, & supplementum veteribus scriberetur, sufficiebat; senatus *abstistere eos incepto* vetuit, *& triumviros binos creari* jussit: *alteros, qui citra, alteros, qui ultra quinquagesimum lapidem in pagis, forisque, & conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent: &, si qui roboris satis ad ferenda arma habere viderentur, etiamsi nondum militari ætate essent, milites facerent. Tribuni plebis, si iis videretur, ad populum ferrent, ut, qui minores septem & decem annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent, ac si septem & decem annorum, aut majores, milites facti essent.* Ex hoc senatusconsulto creati triumviri bini conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt. Eodem tempore ex Sicilia literæ M. Marcelli de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu recitatæ sunt. Cannensis reliquiæ cladis hic exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut antè dictum est, ne antè Punici belli finem in Italiam reportaretur.

VI. Hi permissu Lentuli primores equitum centurionumque, & robora ex legionibus peditum, legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt, è quibus unus, potestate dicendi factâ, *Consulem*, inquit, *te, M. Marcelle, in Italiam adissemus, quum primùm de nobis, etsi non iniquum, certè triste senatusconsultum factum est: nisi hoc sperâssemus, in provinciam nos morte regum turbatam ad grave bellum adversus Siculos simul Pœnosque mitti: & sanguine nostro vulneribusque nos senatui satisfacturos esse: sicuti*

patrum memoriâ, qui capti à Pyrrho ad Heracleam erant, adversus Pyrrhum ipsum pugnantes satisfecerunt. Quanquam quod ob meritum nostrum succensuistis, Patres conscripti, nobis, aut succensetis? Ambo mihi consules & universum senatum intueri videor, quum te, M. Marcelle, intueor: quem si ad Cannas consulem habuissemus, melior & reipublicæ & nostra fortuna esset. Sine, quæso, priusquam de conditione nostra queror, noxam, cujus arguimur, nos purgare. Si non Deûm irâ, nec fato, cujus lege immobilis rerum humanarum ordo seritur, sed culpâ periimus ad Cannas, cujus tandem ea culpa fuit? militum, an imperatorum? Equidem miles nihil unquam dicam de imperatore meo, cui præsertim gratias sciam ab senatu actas, quòd non desperaverit de republica; cui post fugam ab Cannis per omnes annos prorogatum imperium. Ceteros item ex reliquiis cladis ejus, quos tribunos militum habuimus, honores petere & gerere, & provincias obtinere audivimus. An vobis vestrisque liberis ignoscitis facilè, Patres conscripti, in hæc vilia capita sævi? & consuli primoribusque aliis civitatis fugere, quum spes alia nulla esset, turpe non fuit; milites utique morituros in aciem misistis? Ad Alliam propè omnis exercitus fugit: ad Furculas Caudinas, ne expertus quidem certamen, arma tradidit hosti, ut alias pudendas clades exercituum taceam: tamen tantum afuit ab eo, ut ulla ignominia iis exercitibus quæreretur, ut & urbs Roma per eum exercitum, qui ab Allia Vejos transfugerat, reciperaretur; & Caudinæ legiones, quæ sine armis redierant Romam, armatæ remissæ in Samnium, eundem illum hostem sub jugum miserint, qui hâc suâ ignominiâ lætatus fuerat. Cannensem verò quisquam exercitum fugæ aut pavoris insimulare potest, ubi plus quinquaginta millia hominum ceciderunt? unde consul cum equitibus septuaginta fugit? unde nemo superest, nisi quem hostis cædendo fessus reliquit? Quum captivis redemptio negabatur, nos vulgò homines laudabant, quòd reipublicæ nos reservâssemus: quòd ad consulem Venusiam redissemus, & speciem justi exercitûs fecissemus. Nunc deteriore conditione sumus, quàm apud patres nostros fuerant captivi.

ftivi. quippe illis arma tantùm atque ordo militandi, locusque, in quo tenderent in castris, est mutatus: quæ tamen, semel navatâ reipublicæ operâ, & uno felici prælio, recuperârunt. Nemo eorum relegatus in exsilium est: nemini spes emerendi stipendia adempta: hostis denique est datus, cum quo dimicantes, aut vitam semel, aut ignominiam finirent. Nos, quibus (nisi quòd commisimus, ut quisquam ex Cannensi acie miles Romanus superesset) nihil objici potest, non solùm à patria procul Italiaque, sed ab hoste etiam, relegati sumus. ubi senescamus in exsilio, ne qua spes, ne qua occasio abolendæ ignominiæ, ne qua placandæ civium iræ, ne qua denique bene moriendi sit. Neque ignominiæ finem, nec virtutis præmium petimus; modò experiri animum, & virtutem exercere liceat. laborem & periculum petimus, ut virorum, ut militum officio fungamur. Bellum in Sicilia jam alterum annum ingenti dimicatione geritur: urbes alias Pœnus, alias Romanus expugnat: peditum, equitum acies concurrunt: ad Syracusas terrâ marique res geritur: clamorem pugnantium crepitumque armorum exaudimus resides ipsi ac segnes, tanquam nec manus, nec arma habeamus. Servorum legionibus Ti. Sempronius consul toties jam cum hoste signis collatis pugnavit. Operæ pretium habent, libertatem civitatemque. Pro servis saltem ad hoc bellum emptis vobis simus. congredi cum hoste liceat, & pugnando quærere libertatem. Vis tu mari, vis terrâ, vis acie, vis urbibus oppugnandis experiri virtutem? asperrima quæque ad laborem periculumque deposcimus, ut, quod ad Cannas faciundum fuit, quamprimum fiat; quoniam, quicquid postea viximus, id omne destinatum ignominiæ est.

VII. Sub hæc dicta, ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus id nec juris, nec potestatis suæ esse dixit. senatui scripturum se, omniaque de sententia Patrum facturum esse. Hæ literæ ad novos consules allatæ, ac per eos in senatu recitatæ sunt: consultusque de his literis ita decrevit senatus: *Militibus, qui ad Cannas commilitones suos pugnantes deseruissent, senatum nihil videre, cur respublica committenda sit. Si M. Claudio proconsuli*

consuli aliter videretur, faceret, quod è republica fideque sua duceret: dum ne quis eorum munere vacaret, neu dono militari virtutis ergò donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec hostis in terra Italia esset. Comitia deinde à prætore urbano de senatûs sententia plebisque scitu sunt habita: quibus creati sunt quinqueviri muris turribusque reficiendis: & triumviri bini; uni sacris conquirendis, donisque persignandis; alteri reficiendis ædibus Fortunæ & matris Matutæ intra portam Carmentalem, sed & Spei extra portam, quæ priore anno incendio consumptæ fuerant. Tempestates fœdæ fuere. In Albano monte biduum continenter lapidibus pluit. tacta de cœlo multa: duæ in Capitolio ædes: vallum in castris multis locis supra Suessulam, & duo vigiles exanimati. murus turresque quædam Cumis non ictæ modò fulminibus, sed etiam decussæ. Reate saxum ingens visum volitare: sol rubere solito magis, sanguineoque similis. Horum prodigiorum causà diem unum supplicatio fuit, & per aliquot dies consules rebus divinis operam dederunt: & per eosdem dies sacrum novemdiale fuit. Quum Tarentinorum defectio jam diu & in spe Hannibali, & in suspicione Romanis esset, causa fortè extrinsecus maturandæ ejus intervenit. Phileas Tarentinus, diu jam per speciem legationis Romæ quum esset, vir inquieti animi, & minimè otium, quo tum diutino senescere videbatur, patientis, aditum sibi ad obsides Tarentinos invenit. Custodiebantur in atrio Libertatis minore curà, quia nec ipsis, nec civitati eorum fallere Romanos expediebat. Hos, crebris colloquiis sollicitatos, corruptis æditujs duobus, quum primis tenebris custodià eduxisset; ipse comes occulti itineris factus profugit. Luce primà vulgata per urbem fuga est: missique, qui sequerentur, ab Tarracina comprehensos omnes retraxerunt. deducti in comitio, virgisque, approbante populo, cæsi de saxo dejiciuntur.

VIII. Hu-

VIII. Hujus atrocitas pœnæ duarum nobilissimarum in Italia Græcarum civitatium animos irritavit, quum publicè, tum etiam singulos privatim, ut quisque tam fœdè interemptos aut propinquitate, aut amicitià contingebat. Ex iis tredecim ferè nobiles juvenes Tarentini conjuraverunt, quorum principes Nico & Philemenus erant. Hi, priùs, quàm aliquid moverent, colloquendum cum Hannibale rati, nocte per speciem venandi urbe egressi, ad eum proficiscuntur. &, quum haud procul castris abessent, ceteri silvà propè viam sese occuluerunt: Nico & Philemenus, progressi ad stationes comprehensique, ultro id petentes, ad Hannibalem deducti sunt. Qui quum & causas consilii sui, & quid pararent, exposuissent; collaudati, oneratique promissis, jubentur, ut fidem popularibus facerent prædandi causà se urbe egressos, pecora Karthaginiensium, quæ pastum propulsa essent, ad urbem agere. tutò ac sine certamine id facturos, promissum est. Conspecta ea præda juvenum est: minùsque, iterum ac sæpius id eos audere, miraculo fuit. Congressi cum Hannibale rursus, fide sanxerunt, liberos Tarentinos leges suaque omnia habituros, neque ullum vectigal Pœno pensuros, præsidiumve invitos recepturos: prodita præsidia Karthaginiensium fore. Hæc ubi convenerunt, tunc verò Philemenus consuetudinem nocte egrediundi redeundique in urbem frequentiorem facere: (& erat venandi studio insignis) canesque & alius apparatus sequebatur; captumque ferme aliquid, aut ab hoste ex præparato ablatum reportando, donabat aut præfecto, aut custodibus portarum. nocte maximè commeare propter metum hostium, credebant. Ubi jam eò consuetudinis adducta res est, ut, quocunque noctis tempore sibilo dedisset signum, porta aperiretur, tempus agendæ rei Hannibali visum est. Tridui viam aberat: ubi, quo minùs mirum esset, uno eodemque loco stativa eum tamdiu habere, ægrum simulabat. Romanis

manis quoque, qui in præsidio Tarenti erant, suspecta esse jam segnis mora ejus desierat.

IX. Ceterùm postquam Tarentum ire constituit, decem millibus peditum atque equitum, quos in expeditione velocitate corporum ac levitate armorum aptissimos esse ratus est, electis, quartâ vigiliâ noctis signa movit. præmissisque octoginta ferè Numidis equitibus præcepit, ut discurrerent circa vias, perlustrarentque omnia oculis, ne quis agrestium procul spectator agminis falleret; prægressos retraherent, obvios occiderent, ut prædonum magis, quàm exercitûs, accolis species esset. ipse, raptim agmine acto, quindecim ferme millium spatio castra ab Tarento posuit: &, ne ibi quidem nunciato, quò pergerent, tantùm convocatos milites monuit, viâ omnes irent; nec diverti quenquam, aut excedere ordinem agminis paterentur, & in primis intenti ad imperia accipienda essent; neu quid nisi ducum jussu facerent: se in tempore editurum, quæ vellet agi. Eâdem ferme horâ Tarentum fama pervenerat, Numidas equites paucos populari agros, terroremque latè agrestibus injecisse. Ad quem nuncium nihil ultrà motus præfectus Romanus, quàm ut partem equitum postero die luce primâ juberet exire ad arcendum populationibus hostem. in cetera adeo nihil ob id intenta cura est, ut contrà pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Hannibalem exercitumque castris non movisse. Hannibal concubiâ nocte movit. dux Philemenus erat, cum solito captæ venationis onere. ceteri proditores ea, quæ composita erant, exspectabant. Convenerat autem, ut Philemenus, portulâ assuetâ venationem inferens, armatos induceret: parte aliâ portam Temenida adiret Hannibal. Ea mediterraneâ regione orientem spectabat. aliquantum intra mœnia includuntur. Quum portæ appropinquaret, editus ex composito ignis ab Hannibale est, refulsitque idem redditum ab Nicone signum; extinctæ deinde u-

trinque

trinque flammæ sunt. Hannibal silentio ducebat ad portam. Nico ex improviso adortus sopitos vigiles in cubilibus suis obtruncat, portamque aperit. Hannibal cum peditum agmine ingreditur, equites subsistere jubet: ut, quò res postulet, occurrere libero campo possent. Et Philemenus portulæ parte aliâ, quâ commeare assuêrat, appropinquabat. nota vox ejus & familiare jam signum quum excitâsset vigilem, dicentis, vix sustinere grandis bestiæ onus, portula aperitur. inferentes aprum duos juvenes secutus ipse cum expedito venatore, vigilem, incautiùs miraculo magnitudinis in eos, qui ferebant, versum, venabulo trajicit. ingressi deinde triginta ferè armati, ceteros vigiles obtruncant, refringuntque portam proximam: & agmen sub signis confestim irrupit. inde cum silentio in forum ducti, Hannibali sese conjunxerunt. Cum duobus millibus Gallorum Pœnus, in tres divisis partes, per urbem dimittit Tarentinos, & itinera quàm maximè frequentia occupare jubet: tumultu orto, Romanos passim cædi, oppidanis parci. sed, ut fieri id posset, præcipit juvenibus Tarentinis, ut, ubi quem suorum procul vidissent, quiescere & silere, ac bono animo esse juberent.

X. Jam tumultus erat clamorque, qualis esse in capta urbe solet: sed, quid rei esset, nemo satis pro certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos; Romanis seditio aliqua cum fraude videri ab oppidanis mota. Præfectus primò excitatus tumultu, in portum effugit: inde, acceptus scaphâ in arcem circumvehitur. Terrorem & tuba audita ex theatro faciebat. nam & Romana erat, à proditoribus ad hoc ipsum præparata: & inscienter à Græco inflata, quis, aut quibus signum daret, incertum efficiebat. Ubi illuxit, & Romanis Punica & Gallica arma cognita, tum dubitationem exemerunt; & Græci, Romanos passim cæde stratos cernentes, ab Hannibale captam

ptam urbem senserunt. Postquam lux certior erat, & Romani, qui cædibus superfuerant, in arcem confugerant, conticescebatque paulatim tumultus; tum Hannibal Tarentinos sine armis convocare jubet. Convenere omnes, præterquam qui, cedentes in arcem, Romanos ad omnem adeundam simul fortunam profecuti fuerant. Ibi Hannibal, benignè allocutus Tarentinos, testatusque, quæ præstitisset civibus eorum, quos ad Trasimenum aut ad Cannas cepisset, simul in dominationem superbam Romanorum invectus, recipere se in domos suas quemque jussit, & foribus nomen suum inscribere: se domos eas, quæ inscriptæ non essent, signo extemplo dato, diripi jussurum. Si quis in hospitio civis Romani (vacuas autem tenebant domos) nomen inscripsisset, eum se pro hoste habiturum. Concione dimissâ, quum titulis notatæ fores discrimen pacatæ ab hostili domo fecissent, signo dato, ad diripienda hospitia Romana passim discursum est. & fuit prædæ aliquantum.

XI. Postero die ad oppugnandam arcem ducit: quam quum & mari, quo in peninsulæ modum pars major circumluitur, præaltis rupibus, & ab ipsa urbe muro & fossâ ingenti septam videret, eoque nec vi, nec operibus expugnabilem esse; ne aut seipsum curâ tuendi Tarentinos à majoribus rebus moraretur; aut in relictos sine valido præsidio Tarentinos impetum ex arce, quum vellent, Romani facerent, vallo urbem ab arce intersepire statuit: non sine illa etiam spe, cum prohibentibus opus Romanis manum posse conseri; &, si ferociùs procucurrissent, magnâ cæde ita attenuari præsidii vires, ut facilè per se ipsi Tarentini urbem ab iis tueri possent. Ubi cœptum opus est, patefactâ repentè portâ, in munientes impetum fecerunt Romani: pellique se statio passa est, quæ pro opere erat, ut successu cresceret audacia, pluresque & longiùs pulsos persequerentur. Tum signo dato coorti undique Pœni

sunt,

sunt, quos instructos ad hoc Hannibal tenuerat; nec sustinere impetum Romani, sed ab effusa fuga loci angustiæ eos, impeditaque alia opere jam cœpto, alia apparatu operis, morabantur. plurimi in fossam præcipitavere, occisique sunt plures in fuga, quàm in pugna. Inde & opus nullo prohibente fieri cœptum. Fossa ingens ducta, & vallum intra eam erigitur: modicoque post intervallo murum etiam eàdem regione addere parat, ut vel sine præsidio tueri se adversus Romanos possent. Reliquit tamen modicum præsidium, ut simul in faciendo muro adjuvaret. ipse, profectus cum ceteris copiis, ad Galesum flumen (quinque millia ab urbe abest) posuit castra. Ex iis stativis regressus ad inspiciendum opus (quod aliquantum opinione ejus celeriùs creverat) spem cepit, etiam arcem expugnari posse. Et est non altitudine, ut cetera, tuta, sed loco plano posita, & ab urbe muro tantùm ac fossâ divisa. Quum jam machinationum omni genere & operibus oppugnaretur, missum à Metaponto præsidium Romanis fecit animum, ut nocte ex improviso opera hostium invaderent. Alia disjecerunt, alia igni corruperunt. isque finis Hannibali fuit eâ parte arcem oppugnandi. Reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax, quia arcem tenentes, quæ in peninsula posita imminet faucibus portûs, mare liberum habebant: urbs contrà exclusa maritimis commeatibus, propiusque inopiam erant obsidentes, quàm obsessi. Hannibal, convocatis principibus Tarentinorum, omnes præsentes difficultates exposuit: *neque arcis tam munitæ expugnandæ viam cernere, neque in obsidione quicquam haberi spei, donec mari potiantur hostes. Quòd si naves sint, quibus commeatus invehi prohibeant, extemplo aut abscessuros, aut dedituros se hostes.* Assentiebantur Tarentini; ceterùm ei, qui consilium afferret, opem quoque in eam rem afferendam esse, censebant. *Punicas enim naves ex Sicilia accitas id posse facere: suas, quæ sinu exiguo intus inclusæ essent,*

essent, quum claustra portûs hostis haberet, ecquem ad modum inde in apertum mare evasuras? Evadent, inquit Hannibal. *Multa, quæ impedita naturâ sunt, consilio expediuntur. Urbem in campo sitam habetis. planæ & satis latæ viæ patent in omnes partes. Viâ, quæ in portum per mediam urbem ad mare transmissa est, plaustris transveham naves haud magnâ mole. & mare nostrum erit, quo nunc hostes potiuntur: & illinc mari, hinc terrâ circumsidebimus arcem. immo brevi, aut relictam ab hostibus, aut cum ipsis hostibus capiemus.* Hæc oratio non spem modò effectûs, sed ingentem etiam ducis admirationem fecit. Contracta extemplo undique plaustra, junctaque inter se: & machinæ ad subducendas naves admotæ, munitumque iter, quo faciliora plaustra minorque moles in transitu esset. Jumenta inde & homines contracti, & opus impigre cœptum: paucosque post dies classis instructa ac parata circumvehitur arcem, & ante os ipsum portûs anchoras jacit. Hunc statum rerum Hannibal Tarenti reliquit, regressus ipse in hiberna. Ceterùm, defectio Tarentinorum utrùm priore anno, an hoc, facta sit, in diversum auctores trahunt. plures propioresque ætate memoriæ rerum hoc anno tradunt factum.

XII. Romæ consules prætoresque usque ante diem quintum Kalendas Maias Latinæ tenuerunt. eo die perpetrato sacro in monte, in suas quisque provincias proficiscuntur. Religio deinde nova objecta est ex carminibus Marcianis. Vates hic Marcius illustris fuerat, &, quum conquisitio priore anno ex senatusconsulto talium librorum fieret, in M. Atilii prætoris urbani, qui eam rem agebat, manus venerant. is protinus novo prætori Sullæ tradiderat. Ex hujus Marcii duobus carminibus, alterius post rem actam editi cum rato auctoritas eventu, alteri quoque, cujus nondum tempus venerat, afferebat fidem. Priore carmine Cannensis prædicta clades in hæc ferme verba erat: *Amnem Trojugena Cannam Romane fuge: ne te alienigenæ cogant in campo*

campo Diomedis conserere manus. Sed neque credes tu mihi, donec compleris sanguine campum; multaque millia occisa tua deferet amnis in pontum magnum ex terra frugifera; piscibus atque avibus ferisque, quae incolunt terras, iis fuat esca caro tua. nam mihi ita Jupiter fatus est. Et Diomedis Argivi campos & Cannam flumen, qui militaverant in iis locis, juxtà atque ipsam cladem agnoscebant. Tum alterum carmen recitatum, non eo tantùm obscurius, quia incertiora futura præteritis sunt, sed perplexius etiam scripturæ genere. *Hostem, Romani, si expellere vultis, vomicamque, quae gentium venit longè, Apollini vovendos censeo ludos, qui quotannis comiter Apollini fiant: quum populus dederit ex publico partem, privati uti conferant pro se suisque. Iis ludis faciendis praerit praetor is, qui jus populo plebeique dabit summum. Decemviri Graeco ritu hostiis sacra faciant. Haec si rectè faxitis, gaudebitis semper, fietque res vestra melior. nam is Divus exstinguet perduelles vestros, qui vestros campos pascunt placidè.* Ad id carmen explanandum diem unum sumpserunt. postero die senatusconsultum factum est, ut decemviri libros, de ludis Apollini reque divina faciunda, inspicerent. Ea quum inspecta relataque ad senatum essent, censuerunt Patres: *Apollini ludos vovendos faciundosque: &, quando ludi facti essent, duodecim millia aeris praetori ad rem divinam, & duas hostias majores dandas.* Alterum senatusconsultum factum est, *Ut decemviri sacra Graeco ritu facerent, iisque hostiis. Apollini bove aurato & capris duabus albis auratis, Latonae bove feminâ auratâ.* Ludos praetor in circo maximo quum facturus esset, edixit, ut populus per eos ludos stipem Apollini, quantam commodum esset, conferret. Hæc est origo ludorum Apollinarium, victoriæ, non valetudinis, ergò, ut plerique rentur, votorum factorumque. populus coronatus spectavit: matronæ supplicavere: vulgò apertis januis in propatulis epulati sunt, celeberque dies omni ceremoniarum genere fuit.

XIII. Quum

XIII. Quum Hannibal circa Tarentum, consules ambo in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam viderentur; quod malum diuturnæ obsidionis esse solet, jam famem Campani sentiebant; quia sementem facere prohibuerant eos Romani exercitus. Itaque legatos ad Hannibalem miserunt, orantes, ut priùs, quàm consules in agros suos educerent legiones, viæque omnes hostium præsidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis convehi juberet Capuam. Hannibal, Hannonem ex Bruttiis cum exercitu in Campaniam transire, & dare operam, ut frumenti copia fieret Campanis, jussit. Hanno, ex Bruttiis profectus cum exercitu, vitabundus castra hostium consulesque, qui in Samnio erant, quum Benevento jam appropinquaret, tria passuum millia ab ipsa urbe loco edito castra posuit. inde ex sociis circà populis, quò æstate comportatum erat, devehi frumentum in castra jussit; præsidiis datis, quæ commeatus eos prosequerentur. Capuam inde nuncium misit, quâ die in castris ad accipiendum frumentum præsto essent, omni undique genere vehiculorum jumentorumque ex agris contracto. Id pro cetera socordia negligentiaque à Campanis actum. paulo plus quadringenta vehicula missa, & pauca præterea jumenta. ob id castigatis ab Hannone, quòd ne fames quidem, quæ mutas accenderet bestias, curam eorum stimulare posset, alia prodita dies ad frumentum majore apparatu petendum. Ea omnia, sicut acta erant, quum enunciata Beneventanis essent, legatos decem extemplo ad consules (circa Bovianum castra Romanorum erant) miserunt. Qui quum, auditis, quæ ad Capuam agerentur, inter se comparâssent, ut alter in Campaniam exercitum duceret; Fulvius, cui ea provincia obvenerat, profectus, nocte Beneventi mœnia est ingressus. Ex propinquo cognoscit, Hannonem cum exercitùs parte profectum frumentatum: per quæstorem Campanis datum frumentum: duo millia plau-

stro-

ſtrorum, inconditam inermemque aliam turbam, advenisse: per tumultum ac trepidationem omnia agi, castrorumque formam & militarem ordinem, immixtis agrestibus iis ex terris, sublatum. His ſatis compertis, consul militibus edicit, signa tantùm armaque in proximam noctem expedirent: castra Punica oppugnanda esse. Quartâ vigiliâ profecti, sarcinis omnibus impedimentisque Beneventi relictis, paulo ante lucem quum ad castra pervenissent, tantum pavoris injecerunt, ut, si in plano castra posita essent, haud dubiè primo impetu capi potuerint. altitudo loci & munimenta defenderunt, quæ nulla ex parte adiri, nisi arduo ac difficili ascensu, poterant. Luce primâ prælium ingens accensum est, nec vallum modò tutantur Pœni, sed, ut quibus locus æquior esset, deturbant nitentes per ardua hostes.

XIV. Vicit tamen omnia pertinax virtus, & aliquot simul partibus ad vallum ac fossas perventum est; sed cum multis vulneribus ac militum pernicie. Itaque convocatis tribunis militum consul, *absistendum temerario incepto,* ait: *tutius sibi videri, reduci eo die exercitum Beneventum: dein postero castris se hostium jungi, ne exire inde Campani, neve Hanno regredi posset. Id quo faciliùs obtineatur, collegam quoque & exercitum ejus se acciturum, totumque eò versuros bellum.* Hæc consilia ducis, quum jam receptui caneret, clamor militum aspernantium tam segne imperium disjecit. Proxima portæ hostium erat cohors Peligna: cujus præfectus Vibius Accuæus arreptum vexillum trans vallum hostium trajecit. Exsecratus inde seque & cohortem, si ejus vexilli hostes potiti essent, princeps ipse per fossam vallumque in castra irrumpit. Jamque intra vallum Peligni pugnabant, quum alterâ parte, Valerio Flacco tribuno militum tertiæ legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui sociis captorum castrorum concederent decus, T. Pedanius, princeps primus centurio, quum signi-

signifero signum ademisset, *Jam hoc signum, & hic centurio*, inquit, *intra vallum hostium erit. Sequantur, qui capi signum ab hoste prohibituri sunt.* Manipulares sui primùm transcendentem fossam, dein legio tota secuta est. Jam & consul, ad conspectum transgredientium vallum mutato consilio, ab revocando ad incitandos hortandosque versus milites, ostendere, in quanto discrimine ac periculo fortissima cohors sociorum & civium legio esset. Itaque pro se quisque omnes per æqua atque iniqua loca, quum undique tela conjicerentur, armaque & corpora hostes objicerent, pervadunt, irrumpuntque. multi vulnerati, etiam quos vires sanguisque desereret, ut intra vallum hostium caderent, nitebantur. Capta itaque momento temporis, velut in plano sita, nec permunita castra. Cædes inde, non jam pugna erat, omnibus intra vallum permixtis. supra sex millia hostium occisa, supra septem millia capitum, cum frumentatoribus Campanis omnique plaustrorum & jumentorum apparatu, capta. & alia ingens præda fuit, quam Hanno, populabundus passim quum isset, ex sociorum populi Romani agris traxerat. Inde, dejectis hostium castris, Beneventum reditum est, prædamque ibi ambo consules (nam & Ap. Claudius eò post paucos dies venit) vendiderunt, diviseruntque. & donati, quorum operâ castra hostium capta erant: ante alios Accuæus Pelignus, & T. Pedanius princeps tertiæ legionis. Hanno ab Cominio Cerito, quò nunciata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos fortè secum habuerat, fugæ magis, quàm itineris, modo in Bruttios rediit.

XV. Et Campani, auditâ suâ pariter sociorumque clade, legatos ad Hannibalem miserunt, qui nunciarent, *duos consules ad Beneventum esse, dici iter à Capua; tantùm non ad portas & muros bellum esse. ni propere subveniat, celeriùs Capuam, quàm Arpos, in potestatem hostium venturam. Ne Tarentum quidem, non modò arcem, tanti*

debere

debere esse, ut Capuam, quam Karthagini æquare sit solitus, desertam indefensamque populo Romano tradat. Hannibal, curæ sibi fore rem Campanam pollicitus, in præsentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo præsidio agros populationibus possent prohibere. Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinæ, præsidiique, quod ibi obsideretur, cura esse. C. Servilius legatus, ex auctoritate Patrum à P. Cornelio prætore in Etruriam ad frumentum coëmendum missus, cum aliquot navibus onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias pervenit. Cujus adventu, qui antè, in exigua spe, vocati sæpe ad transitionem ab hostibus per colloquia erant, ultro ad transeundum hostes vocabant sollicitabantque. & erat satis validum præsidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaque Metapontini extemplo, metu, quo tenebantur, liberati, ad Hannibalem defecere. Hoc idem eâdem orâ maris & Thurini fecerunt. movit eos non Tarentinorum magis defectio, Metapontinorumque, quibus, indidem ex Achaia oriundi, etiam cognatione juncti erant, quàm ira in Romanos propter obsides nuper interfectos. Eorum amici cognatique literas ac nuncios ad Hannonem Magonemque, qui in propinquo in Bruttiis erant, miserunt, *si exercitum ad mœnia admovissent, se in potestatem eorum urbem tradituros esse.* M. Atinius Thuriis cum modico præsidio præerat, quem facilè elici ad certamen temere ineundum rebantur posse; non militum, quos perpaucos habebat, fiduciâ, quàm juventutis Thurinæ. eam ex industria centuriaverat armaveratque ad tales casus. Divisis copiis inter se, duces Pœni quum agrum Thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem pergit. Mago cum equitatu, tectus collibus, ad tegendas insidias oppositis, subsistit. Atinius, peditum tantùm agmine per exploratores comperto, in aciem copias educit, & fraudis

dis intestinæ & hostium insidiarum ignarus. Pedestre prœlium fuit persegne, paucis in prima acie pugnantibus Romanis; Thurinis exspectantibus magis, quàm adjuvantibus, eventum: & Karthaginiensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret. Quò ubi ventum est, coorti cum clamore equites, propere inconditam Thurinorum turbam, nec satis fido animo, unde pugnabat, stantem, extemplo in fugam averterunt. Romani, quanquam circumventos hinc pedes, hinc eques urgebat, tamen aliquandiu pugnam traxere. postremò & ipsi terga vertunt, atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores conglobati, quum popularium agmen patentibus portis accepissent, ubi Romanos fusos ad urbem ferri viderunt, conclamant, *instare Pœnum, permixtosque & hostes urbem invasuros, ni propere portas claudant.* Ita exclusos Romanos præbuere hosti ad cædem. Atinius tamen cum paucis receptus. Seditio inde paulisper tenuit; quum alii urbem tuendam, inde alii cedendum fortunæ, & tradendam urbem victoribus censerent. ceterùm, ut plerumque, fortuna & consilia mala vicerunt: Atinio cum suis ad mare ac naves deducto, magis quia ipsi, ob imperium in se mite ac justum, consultum volebant, quàm respectu Romanorum, Karthaginienses in urbem accipiunt. Consules à Benevento in Campanum agrum legiones ducunt, non ad frumenta modò, quæ jam in hibernis erant, corrumpenda, sed ad Capuam oppugnandam; nobilem se consulatum tam opulentæ urbis excidio rati facturos, simul & ingens flagitium imperio dempturos, quòd urbi tam propinquæ tertium annum impunita defectio esset. Ceterùm, ne Beneventum sine præsidio esset, & ut ad subita belli, si Hannibal (quod facturum haud dubitabant) ad opem ferendam sociis Capuam venisset, equites vim sustinere possent, Ti. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac levi armatura Beneventum venire jubent:

bent: legionibus stativisque ad obtinendas res in Lucanis aliquem præficeret.

XVI. Graccho, priusquam ex Lucanis moveret, sacrificanti triste prodigium factum est. ad exta, sacrificio perpetrato, angues duo ex occulto allapsi, edêre jecur, conspectique repentè ex oculis abierunt. id quum aruspicum monitu sacrificium instauraretur, atque intentiùs exta reserata servarentur: iterum ac tertiùm venisse tradunt, libatoque jocinore intactos angues abiisse. Quum aruspices, ad imperatorem id pertinere prodigium, præmonuissent, & ab occultis cavendum hominibus consultisque; nullà tamen providentià fatum imminens moveri potuit. Flavius Lucanus fuit, caput partis ejus Lucanorum, quum pars ad Hannibalem defecisset, quæ cum Romanis stabat: & jam anno in magistratu erat; ab eisdem illis creatus prætor. Is, mutatâ repentè voluntate, locum gratiæ apud Pœnum quærens, neque transire ipse, neque trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris & ejusdem hospitis proditi capite ac sanguine fœdus cum hostibus sanxisset. ad Magonem, qui in Bruttiis præerat, clàm in colloquium venit: fideque ab eo acceptâ, si Romanum iis imperatorem tradidisset, liberos cum suis legibus venturos in amicitiam Lucanos; deducit Pœnum, in locum pacis Gracchum adducturus. Magonem ibi pedites equitesque armare, & capere eas latebras, ubi ingentem numerum occuleret, jubet. Loco satis inspecto atque undique explorato, dies composita gerendæ rei est. Flavius ad Romanum imperatorem venit: *Rem se*, ait, *magnam incboâsse, ad quam perficiendam ipsius Gracchi operâ opus esse. omnium populorum prætoribus, qui ad Pœnum in illo communi Italiæ motu descîssent, persuasisse, ut redirent in amicitiam Romanorum: quando res quoque Romana, quæ propè exitium clade Cannensi venisset, in dies melior atque auctior fieret; Hannibalis vis senesceret, ac propè ad nihilum venisset. Veteri delicto haud implacabiles fore Romanos:*

 manos:

manum: nullam unquam gentem magis exorabilem, promptioremque veniæ dandæ fuisse. quoties rebellioni etiam majorum suorum ignotum? *Hæc ab se,* ait, *dicta: ceterùm ab ipso Graccho eadem hæc audire malle eos, præsentisque contingere dextram: id pignus fidei secum ferre. Locum se consciis dixisse è conspectu amotum, haud procul à castris Romanis. Ibi paucis verbis transigi rem posse, ut omne nomen Lucanum in fide ac societate Romana sit.* Gracchus, fraudem & sermoni & rei abesse ratus, ac similitudine veri captus, cum lictoribus ac turma equitum è castris profectus, duce hospite in insidias præcipitatur. Hostes subitò exorti: &, ne dubia proditio esset, Flavius his se adjungit. tela undique in Gracchum atque equites conjiciuntur. Gracchus ex equo desilit. idem ceteros facere jubet, hortaturque, *Ut, quod unum reliquum fortuna fecerit, id cohonestent virtute. Reliquum autem quid esse paucis, à multitudine in valle silvâ ac montibus septa circumventis, præter mortem? id referre, utrùm præbentes corpora pecorum modo inulti trucidentur, an, toto animo à patiendo exspectandoque eventu in impetum atque iram verso, agentes audentesque, perfusi hostium cruore, inter exspirantium inimicorum cumulata armaque & corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent. qui eam victimam præ se ad inferos misisset, eum decus eximium egregiumque solatium suæ morti inventurum.* Inter hæc dicta, paludamento circum lævum brachium intorto, (nam ne scuta quidem secum extulerant) in hostes impetum fecit. Major, quàm pro numero hominum, editur pugna. jaculis maximè aperta corpora Romanorum, & quum undique ex altioribus locis in cavam vallem conjectus esset, transfiguntur. Gracchum, jam nudatum præsidio, vivum capere Pœni nituntur. ceterùm ille, conspicatus Lucanum hospitem inter hostes, adeò infestus confertos invasit, ut parci ei sine multorum pernicie non posset. Exanimem eum Mago extemplo ad Hannibalem misit, ponique cum captis simul fascibus

bus ante tribunal imperatoris jussit. Hæc vera fama est. Gracchus in Lucanis ad campos, qui Veteres vocantur, periit.

XVII. Sunt, qui in agro Beneventano, prope Calorem fluvium, ostendant à castris cum lictoribus ac tribus servis lavandi causâ progressum, quum forte inter salicta innata ripis laterent hostes, nudum atque inermem, saxisque, quæ volvit amnis, propugnantem, interfectum. Sunt, qui aruspicum monitu quingentos passus à castris progressum, uti loco puro ea, quæ antè dicta prodigia sunt, procuraret, ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumventum scribant. adeò nec locus, nec ratio mortis in viro tam claro & insigni constat. Funeris quoque Gracchi varia est fama. Alii in castris Romanis sepultum ab suis, alii ab Hannibale (& ea vulgatior fama est) tradunt in vestibulo Punicorum castrorum rogum exstructum esse. armatum exercitum decucurrisse cum tripudiis Hispanorum, motibusque armorum & corporum suæ cuique genti assuetis, ipso Hannibale omni rerum verborumque honore exsequias celebrante. Hæc tradunt, qui in Lucanis rei gestæ auctores sunt. Si illis, qui ad Calorem fluvium interfectum memorant, credere velis, capitis tantum Gracchi hostes potiti sunt. eo delato ad Hannibalem, missus ab eo confestim Carthalo, qui in castra Romana ad Cn. Cornelium quæstorem deferret. is funus imperatoris in castris, celebrantibus cum exercitu Beneventanis, fecit.

XVIII. Consules, agrum Campanum ingressi, quum passim popularentur, eruptione oppidanorum & Magonis cum equitatu territi & trepidi, ad signa milites palatos passim revocarunt: &, vixdum instructâ acie fusi, supra mille & quingentos milites amiserunt. Inde ingens ferocia superbæ suopte ingenio genti crevit, multisque prœliis lacessebant Romanos: sed intentiores ad cavendum consules una pugna fecerat, incautè

atque inconsultè inita. Restituit tamen his animos, & illis minuit audaciam, parva una res. sed in bello nihil tam leve est, quod non magnæ interdum rei momentum faciat. T. Quinctio Crispino Badius Campanus hospes erat, perfamiliari hospitio junctus. creverat consuetudo, quòd æger Romæ apud Crispinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter comiterque curatus fuerat. Tum Badius, progressus ante stationes, quæ pro porta stabant, vocari Crispinum jussit. quod ubi est Crispino nunciatum, ratus colloquium amicum ac familiare quæri, manente memoriâ, etiam in discidio publicorum fœderum, privati juris, paulum à ceteris processit. Postquam in conspectum venere, *Provoco te*, inquit, *ad pugnam*, *Crispine*, Badius. *Conscendamus equos*, *summotisque aliis*, *uter bello melior sit*, *decernamus*. Ad ea Crispinus, *nec sibi*, *nec illi*, ait, *hostes deesse*, *in quibus virtutem ostendant : se*, *etiamsi in acie occurrat*, *declinaturum*, *ne hospitali cæde dextram violet*. conversusque abibat. Enimvero ferociùs tum Campanus increpare mollitiem ignaviamque, & se digna probra in insontem jacere, *hospitalem hostem* appellans, *simulantemque parcere*, *cui sciat parem se non esse*. *si parum publicis fœderibus ruptis dirempta simul & privata jura esse putet*, *Badium Campanum*, *T. Quintio Crispino Romano palam*, *duobus exercitibus audientibus*, *renunciare hospitium*. *Nihil sibi cum eo consociatum*, *nihil fœderatum hosti cum hoste*, *cujus patriam ac penates publicos privatosque oppugnatum venisset*. *Si vir esset*, *congrederetur*. Diu cunctantem Crispinum perpulere turmales, ne impune insultare Campanum pateretur. itaque tantùm moratus, dum imperatores consuleret, permitterentne sibi extra ordinem in provocantem hostem pugnare, permissu eorum arma cepit, equumque conscendit, & Badium, nomine compellans, ad pugnam evocavit. Nulla mora à Campano facta est. infestis equis concurrerunt. Crispinus supra scutum sinistrum humerum Badio hastâ transfixit,

xit, superque delapsum cum vulnere ex equo desiluit, ut pedes jacentem conficeret. Badius, priusquam opprimeretur, parmâ atque equo relicto, ad suos aufugit. Crispinus, equum, armaque capta, & cruentam cuspidem insignis spoliis ostentans, cum magna laude & gratulatione militum, ad consules est deductus, laudatusque ibi magnificè, & donis donatus.

XIX. Hannibal ex agro Beneventano castra ad Capuam quum movisset, tertio post die, quàm venit, copias in aciem eduxit: haudquaquam dubius, quòd Campanis, absente se, paucos antè dies secunda fuisset pugna, quin multo minùs se suumque toties victorem exercitum sustinere Romani possent. Ceterùm, postquam pugnari cœptum est, equitum maximè incursu, quum jaculis obrueretur, laborabat Romana acies: donec signum equitibus datum est, ut in hostem admitterent equos. ita equestre prœlium erat; quum procul visus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quæstor præerat, utrique parti parem metum præbuit, ne hostes novi adventarent. Velut ex composito utrinque signum receptui datum: reductique in castra propè æquo Marte discesserunt. plures tamen ab Romanis primo incursu equitum ceciderunt. Inde consules, ut averterent Capuâ Hannibalem, nocte, quæ secûta est, diversi, Fulvius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos abiit. Postero die, quum vacua castra esse Romanorum nunciatum Hannibali esset, & duobus agminibus diversos abiisse; incertus primò, utrùm sequeretur, Appium institit sequi. Ille, circumducto hoste, quà voluit, alio itinere ad Capuam rediit. Hannibali alia in his locis bene gerendæ rei fortuna oblata est. M. Centenius fuit cognomine Pœnula, insignis inter primipili centuriones & magnitudine corporis & animo. is, perfunctus militiâ, per P. Cornelium Sullam prætorem in senatum introductus, petit à Patribus, uti sibi quinque millia militum darentur. *Se, peritum &*

bestiis & regionum, brevi opera pretium facturum; &, quibus artibus ad id locorum nostri & duces & exercitus capti forent, iis adversus inventorem usurum. Id non promissum magis stolidè, quàm stolidè creditum: tanquam eædem militares & imperatoriæ artes essent. data, pro quinque, octo millia militum; pars dimidia cives, pars socii: & ipse aliquantum voluntariorum itinere in agris concivit, ac, propè duplicato exercitu, in Lucanos pervenit; ubi Hannibal, nequicquam secutus Claudium, substiterat. Haud dubia res est, quippe inter Hannibalem ducem & centurionem, exercitusque, alterum vincendo veteranum, alterum novum totum, magna ex parte etiam tumultuarium ac semiermem. Ut conspecta inter se agmina sunt, & neutra pars detrectavit pugnam, extemplo instructæ acies. pugnatum tamen, ut in nulla pari re, duas amplius horas, concitatâ, &, donec dux stetisset, Romanâ acie. Postquam is, non pro vetere fama solùm, sed etiam metu futuri dedecoris, si suâ temeritate contractæ cladi superesset, objectans se hostium telis, cecidit, fusa extemplo est Romana acies. sed adeo ne fugæ quidem iter patuit, omnibus viis ab equite insessis, ut ex tanta multitudine vix mille evaserint; ceteri passim, alii aliâ peste, absumpti sint.

XX. Capua à consulibus iterum summâ vi obsideri cœpta est: quæque in eam rem opus erant, comportabantur parabanturque. Casilinum frumentum convectum: ad Vulturni ostium, ubi nunc urbs est, castellum communitum: (antè Fabius Maximus munierat) præsidium impositum, ut mare proximum & flumen in potestate essent. In ea duo maritima castella frumentum, quod ex Sardinia nuper missum erat, quodque M. Junius prætor ex Etruria coëmerat, ab Ostia convectum est, ut exercitui per hiemem copia esset. Ceterùm super eam cladem, quæ in Lucanis accepta erat, volonum quoque exercitus, qui, vivo Graccho, summâ

nâ fide stipendia fecerat, velut exauctoratus morte ducis, ab signis discessit. Hannibal non Capuam neglectam, neque, ut tanto discrimine, desertos volebat socios: sed, prospero ex temeritate unius Romani ducis successu, in alterius ducis exercitûsque opprimendi occasionem imminebat. Cn. Fulvium prætorem Apuli legati nunciabant, primò, dum urbes quasdam Apulorum, quæ ad Hannibalem descivissent, oppugnaret, intentiùs rem egisse: postea nimio successu & ipsum & milites, prædâ impletos, in tantam licentiam socordiamque effusos, ut nulla disciplina militiæ esset. Quum sæpe aliàs, tum paucis diebus antè expertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in Apuliam castra movit.

XXI. Circa Herdoneam Romanæ legiones & prætor Fulvius erant. quò ubi allatum est, hostes adventare, propè est factum, ut injussu prætoris signis convulsis in aciem exirent. nec res ulla magis tenuit; quàm spes haud dubia, suo id arbitrio, ubi vellent, acturos. Nocte insequenti Hannibal, quum tumultuatum in castris, & plerosque ferociter, signum ut daret, institisse duci ad arma vocantes sciret, haud dubius prosperæ pugnæ occasionem dari, tria millia expeditorum militum in villis circà, vepribusque, & silvis disponit; qui, signo dato, simul omnes è latebris existerent: & Magonem ac duo ferme millia equitum, quà fugam inclinaturam credebat, omnia itinera insidere jubet. his nocte præparatis, primâ luce in aciem copias educit. Nec Fulvius est cunctatus, non tam suâ ullâ spe, quàm militum impetu fortuito tractus. itaque eâdem temeritate, quâ processum in aciem est, instruitur ipsa acies ad libidinem militum fortè procurrentium consistentiumque, quo loco ipsorum tulisset animus, deinde per libidinem aut metum deserentium locum. prima legio & sinistrà ala in primo instructæ, & in longitudinem porrecta acies. clamantibus tribunis, *nihil introrsus roboris ac virium esse, &, quàcunque impetum fecisset hostis,*

perrupturus: nihil, quod salutare esset, non modò ad animum, sed ne ad aures quidem admittebant. Et Hannibal, haudquaquam similis dux, neque simili exercitu, neque ita instructo aderat. ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorum Romani sustinuere. Dux, stultitià & temeritate Centenio par, animo nequaquam comparandus, ubi rem inclinatam ac trepidantes suos vidit, equo arrepto cum ducentis ferme equitibus effugit: cetera à fronte pulsa, à tergo atque alis circumventa acies, eò usque est cæsa, ut ex duodeviginti millibus hominum duo millia haud amplius evaserint. castris hostes potiti sunt.

XXII. Hæ clades, super aliam alia, Romam quum essent nunciatæ, ingens quidem & luctus & pavor civitatem cepit. sed tamen, quia consules, ubi summa rerum esset, ad id locorum prospere rem gererent, minùs his cladibus commovebantur. Legatos ad consules mittunt C. Lætorium, M. Metilium, qui nunciarent, ut reliquias duorum exercituum cum cura colligerent: darentque operam, ne per metum ac desperationem hosti se dederent, (id quod post Cannensem accidisset cladem) & ut desertores de exercitu volonum conquirerent. Idem negotii P. Cornelio datum, cui & delectus mandatus erat: isque per fora conciliabulaque edixit, ut conquisitio volonum fieret, iique ad signa reducerentur. Hæc omnia intentissimâ curâ acta. Ap. Claudius consul, D. Junio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cottâ Puteolis præposito, qui, ut quæque naves ex Etruria ac Sardinia accessissent, extemplo in castra mitterent frumentum; ipse ad Capuam regressus, Q. Fulvium collegam invenit Casilini, omnia inde portantem molientemque ad oppugnandam Capuam. Tum ambo circumsederunt urbem, & Claudium Neronem prætorem ab Suessula ex Claudianis castris exciverunt. Is quoque, modico ibi præsidio ad tenendum locum relicto, ceteris omnibus copiis

ad

ad Capuam descendit. ita tria prætoria circa Capuam erecta, tres & exercitus diversis partibus opus aggressi, fossâ valloque circumdare urbem parant, & castella excitant modicis intervallis: multisque simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut postremò portis muroque se contineret Campanus. Priùs tamen, quàm hæc continuarentur opera, legati ad Hannibalem missi, qui quererentur, desertam ab eo Capuam, ac propè redditam Romanis: obtestarenturque, ut tunc saltem opem non circumsessis modò, sed etiam circumvallatis, ferret. Consulibus literæ à P. Cornelio prætore missæ, *Ut, priusquam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, ut, qui eorum vellent, exirent ab Capua, suasque res secum auferrent. Liberos fore suaque omnia habituros, qui ante Idus Martias exissent. post eam diem quique exissent, quique ibi mansissent, hostium futuros numero.* ea pronunciata Campanis, atque ita spreta, ut ultro dicerent contumelias, minarenturque. Hannibal ab Herdonea Tarentum duxerat legiones; spe, aut vi, aut dolo, arcis Tarentinæ potiundæ. Quod ubi parum processit, ad Brundisium flexit iter, prodi id oppidum ratus. ibi quoque quum frustra tereret tempus, legati Campani ad eum venerunt, querentes simul, orantesque. quibus Hannibal magnificè respondit, & antea solvisse obsidionem, & nunc adventum suum consules non laturos. Cum hac spe dimissi legati, vix regredi Capuam, jam duplici fossâ valloque cinctam, potuerunt.

XXIII. Quum maximè Capua circumvallaretur, Syracusarum oppugnatio ad finem venit, præterquam vi ac virtute ducis exercitûsque, intestinâ etiam proditione adjuta. Namque Marcellus initio veris incertus, utrùm Agrigentum ad Himilconem & Hippocratem verteret bellum, an obsidione Syracusas premeret, quanquam nec vi capi videbat posse inexpugnabilem terrestri ac maritimo situ urbem, nec fame, quam pro-

pe liberi ab Karthagine commeatus alerent, tamen, ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracusanos (erant autem apud Romanos aliqui nobilissimi viri, inter defectionem ab Romanis, quia ab novis consiliis abhorrebant, pulsi) colloquiis suae partis tentare hominum animos jussit, & fidem dare, si traditae forent Syracusae, liberos eos ac suis legibus victuros esse. Non erat colloquii copia, quia multorum animi suspecti omnium curam oculosque converterant, ne quid falleret tale admissum. Servus unus exsulum, pro transfuga intromissus in urbem, conventis paucis, initium colloquendi de tali re fecit. deinde in piscatoria quidam navi, retibus operti, circumvectique ita ad castra Romana, collocutique cum transfugis: & idem saepius eodem modo alii atque alii. postremò ad octoginta facti. Et, quum jam composita omnia ad proditionem essent, indicio delato ad Epicydem per Attalum quendam, indignantem sibi rem creditam non esse, necati omnes cum cruciatu sunt. Alia subinde spes, postquam haec vana evaserat, excepit. Damippus quidam Lacedaemonius, missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis navibus erat. hujus utique redimendi & Epicydae cura erat ingens; nec abnuit Marcellus, jam tum Ætolorum, cujus gentis socii Lacedaemonii erant, amicitiam affectantibus Romanis. Ad colloquium de redemptione ejus missis, medius maximè atque utrisque opportunus locus, ad portum Trogiliorum, propter turrim, quam vocant Galeagram, est visus. quò quum saepius commearent, unus ex Romanis, ex propinquò murum contemplatus, numerando lapides, aestimandoque ipse secum, quid in fronte paterent singuli, altitudinem muri, quantum proximè conjecturâ poterat, permensus, humilioremque aliquanto pristinâ opinione suâ & ceterorum omnium ratus esse, & vel mediocribus scalis superabilem, ad Marcellum rem defert. Haud spernenda visa. sed, quum adiri locus,

locus, qui ob idipsum intentiùs custodiebatur, non posset, occasio quærebatur: quam obtulit transfuga, nuncians, diem festum Dianæ per triduum agi, &, quia alia in obsidione desint, vino largiùs epulas celebrari, & ab Epicyde præbito universæ plebei, & per tribus à principibus diviso. Id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum collocutus, electisque per eos ad rem tantam agendam audendamque idoneis centurionibus militibusque, & scalis in occulto comparatis, ceteris signum dari jubet, ut maturè corpora curarent, quietique darent. nocte in expeditionem eundum esse. Inde ubi id temporis visum, quo de die epulatis jam vini satias principiumque somni esset, signi unius milites ferre scalas jussit; & ad mille ferè armati tenui agmine per silentium eò deducti. Ubi sine strepitu ac tumultu primi evaserunt in murum, secuti ordine alii; quum priorum audacia dubiis etiam animum faceret.

XXIV. Jam mille armatorum ceperant partem, quum ceteræ admotæ, pluribusque scalis in murum evadebant, signo ab Hexapylo dato; quò per ingentem solitudinem erat perventum, quia magna pars, in turribus epulati, aut sopiti vino erant, aut semigraves potabant. paucos tamen eorum oppressos in cubilibus interfecerunt. Prope Hexapylon est portula magnâ vi refringi cœpta; & è muro ex composito tubâ datum signum erat. Et jam undique, non furtim, sed vi apertâ, gerebatur res. quippe ad Epipolas, frequentem custodiis locum, perventum erat, terrendique magis hostes erant, quàm fallendi; sicut territi sunt. nam simul ac tubarum est auditus cantus, clamorque tenentium muros partemque urbis; omnia teneri custodes rati, alii per murum fugere, alii salire de muro, præcipitarique turba paventium. Magna pars tamen ignara tanti mali erat, & gravatis omnibus vino somnoque; &, in vastæ magnitudinis urbe, partium sensu non satis pertinente

tinente in omnia. Sub luce, Hexapylo effracto, Marcellus, omnibus copiis urbem ingressus, excitavit convertitque omnes ad arma capienda, opemque, si quam possent, jam captæ propè urbi ferendam. Epicydes, ab Insula, quam ipsi Nason vocant, citato profectus agmine, haud dubius, quin paucos, per negligentiam custodum transgressos murum, expulsurus foret, occurrentibus pavidis, tumultum augere eos, dictitans, & majora ac terribiliora vero afferre, postquam conspexit omnia circa Epipolas armis completa, lacessito tantùm hoste paucis missilibus, retro in Achradinam agmen convertit: non tam vim multitudinemque hostium metuens, quàm ne qua intestina fraus per occasionem oriretur, clausasque inter tumultum Achradinæ atque Insulæ inveniret portas. Marcellus, ut, mœnia ingressus, ex superioribus locis urbem, omnium ferme illâ tempestate pulcherrimam, subjectam oculis vidit, illacrymâsse dicitur, partim gaudio tantæ perpetratæ rei, partim vetustâ gloriâ urbis. Atheniensium classes demersæ, & duo ingentes exercitus cum duobus clarissimis ducibus deleti, occurrebant, & tot bella cum Karthaginiensibus tanto cum discrimine gesta; tot tam opulenti tyranni regesque; præter ceteros Hiero, quum recentissimæ memoriæ rex, tum ante omnia, quæ virtus ei fortunaque sua dederat, beneficiis in populum Romanum insignis. ea quum universa occurrerent animo, subiretque cogitatio, jam illa momento horæ arsura omnia, & ad cineres reditura; priusquam signa Achradinam admoveret, præmittit Syracusanos, qui intra præsidia Romana, ut antè dictum est, fuerant, ut alloquio leni perlicerent hostes ad dedendam urbem.

XXV. Tenebant Achradinæ portas murosque maximè transfugæ, quibus nulla erat per conditiones veniæ spes: ii nec adire muros, nec alloqui quenquam passi. Itaque Marcellus, postquam id inceptum irritum fuit, ad Euryalum signa referri jussit. tumulus est

in

in extrema parte urbis versus à mari, viæque imminens ferenti in agros mediterraneaque insulæ, percommodè situs ad commeatus excipiendos. Præerat huic arci Philodemus Argivus, ab Epicyde impositus, ad quem missus à Marcello Sosis, unus ex interfectoribus tyranni, quum, longo sermone habito, dilatus per frustrationem esset, retulit Marcello, tempus eum ad deliberandum sumsisse. Quum is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admoverent castra legionesque, haud dubius, si in arcem accepisset eos, deleri Romanum exercitum inclusum muris posse; Marcellus, ut Euryalum neque tradi, neque capi vidit posse, inter Neapolim & Tycham (nomina partium urbis, & instar urbium sunt) posuit castra, timens, ne, si frequentia intràsset loca, contineri ab discursu miles avidus prædæ non posset. Legati eò ab Tycha & Neapoli cum infulis & velamentis venerunt, precantes, ut à cædibus & ab incendiis parceretur. De quorum precibus, quàm postulatis, magis consilio habito, Marcellus ex omnium sententia edixit militibus, *ne quis liberum corpus violaret. cetera præda futura*. castraque tectis parietum pro muro septa. portis regione platearum patentibus stationes præsidiaque disposuit, ne quis in discursu militum impetus in castra fieri posset. Inde, signo dato, milites discurrerunt: refractisque foribus, quum omnia terrore ac tumultu streperent, à cædibus tamen temperatum est. rapinis nullus antè modus fuit, quàm omnia diuturnâ felicitate cumulata bona egessere. Inter hæc & Philodemus, quum spes auxilii nulla esset, fide acceptâ, ut inviolatus ad Epicyden rediret, deducto præsidio, tradidit tumulum Romanis. Aversis omnibus ad tumultum ex parte captæ urbis, Bomilcar, noctem eam nactus, quâ propter vim tempestatis stare ad anchoram in salo Romana classis non posset, cum triginta quinque navibus ex portu Syracusano profectus, libero mari vela in altum dedit,

quin-

quinque & quinquaginta navibus Epicydæ & Syracusanis relictis: edoctisque Karthaginiensibus, in quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum navibus post paucos dies redit, multis (ut fama est) donis ex Hieronis gaza ab Epicyde donatus.

XXVI. Marcellus, Euryalo recepto præsidioque addito, unà curà erat liber, ne qua ab tergo vis hostium in arcem accepta inclusos impeditosque moenibus suos turbaret. Achradinam inde, trinis castris per idonea dispositis loca, spe ad inopiam omnium rerum inclusos redacturum, circumsedit. Quum per aliquot dies quietæ stationes utrinque fuissent, repentè adventus Hippocratis & Himilconis, ut ultro undique oppugnarentur Romani, fecit. nam & Hippocrates, castris ad magnum portum communitis, signoque iis dato, qui Achradinam tenebant, castra vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus præerat; & Epicydes eruptionem in stationes Marcelli fecit: & classis Punica littori, quod inter urbem & castra Romana erat, appulsa est; ne quid præsidii Crispino submitti à Marcello posset. Tumultum tamen majorem hostes præbuerunt, quàm certamen. nam & Crispinus Hippocratem non repulit tantùm munimentis, sed insecutus etiam est trepidè fugientem: & Epicydem Marcellus in urbem compulit. satisque jam etiam in posterum videbatur provisum, ne quid ab repentinis eorum excursionibus periculi foret. Accessit & pestilentia, commune malum, quod facilè utrorumque animos averteret à belli consiliis. nam tempore autumni, & locis naturà gravibus, multo tamen magis extra urbem, quàm in urbe, intoleranda vis æstûs per utraque castra omnium ferme corpora movit. Et primò temporis ac loci vitio & ægri erant, & moriebantur: postea curatio ipsa & contactus ægrorum vulgabat morbos: ut aut neglecti desertique, qui incidissent, morerentur, aut assidentes curantesque eâdem vi morbi repletos secum trahe-

traherent: quotidianaque funera & mors ob oculos esset, & undique dies noctesque ploratus audirentur. postremò ita assuetudine mali efferaverant animos, ut non modò lacrimis justoque comploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem, aut sepelirent, jacerentque strata exanima corpora in conspectu similem mortem exspectantium; mortuique ægros, ægri validos, cùm metu, tum tabe ac pestifero odore corporum, conficerent. &, ut ferro potiùs morerentur, quidam invadebant soli hostium stationes. Multo tamen vis major pestis Pœnorum castra, quàm Romana, (diu circumsedendo Syracusas, cœlo aquisque adsuêrant magis) affecerat. Ex hostium exercitu Siculi, ut primùm videre ex gravitate loci vulgari morbos, in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt. at Karthaginienses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone, ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta vis ingruebat mali, traduxerat in urbem suos: infirmaque corpora tecta & umbræ recreaverant. multi tamen ex Romano exercitu eâdem peste absumpti sunt.

XXVII. Deleto terrestri Punico exercitu, Siculi, qui Hippocratis milites fuerant, in haud magna oppida, ceterùm & situ & munimentis tuta, (tria millia alterum ab Syracusis, alterum quindecim abest) eò & commeatus è civitatibus suis comportabant, & auxilia arcessebant. Interea Bomilcar, iterum cum classe profectus Karthaginem, ita expositâ fortunâ sociorum, ut spem faceret, non ipsis modò salutarem opem ferri posse, sed Romanos quoque in capta quodammodo urbe capi, perpulit, ut onerarias naves quamplurimas omni copiâ rerum onustas secum mitterent, classemque suam augerent. igitur, centum triginta navibus longis & septingentis onerariis profectus à Karthagine, satis prosperos ventos ad trajiciendum in Siciliam habuit. sed iidem venti superare eum Pachynum prohibebant.

Bomil-

Bomilcaris adventus, famâ primò, dein præter spem morâ, quum gaudium & metum in vicem Romanis Syracusanisque præbuisset; Epicydes metuens, ne, si pergerent iidem, qui tum tenebant, ab ortu solis flare per dies plures venti, classis Punica Africam repeteret, traditâ Achradinâ mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem navigat, classem in statione versa in Africam habentem, atque timentem navale prœlium, non tam quòd impar viribus aut numero navium esset, (quippe etiam plures habebat) quàm quòd venti aptiores Romanæ, quàm suæ, classi flarent, perpulit tandem, ut fortunam navalis certaminis experiri vellet. Et Marcellus, quum & Siculum exercitum ex tota insula conciri videret, & cum ingenti commeatu classem Punicam adventare, ne simul terrâ marique inclusus urbe hostium urgeretur, quanquam impar numero navium erat, prohibere aditu Syracusarum Bomilcarem constituit. Duæ classes infestæ circa promontorium Pachynum stabant, ubi prima tranquillitas maris in altum evexisset, concursuræ. Itaque, cadente jam Euro, qui per dies aliquot sævierat, prior Bomilcar movit: cujus prima classis petere altum visa est, quo faciliùs superaret promontorium. ceterùm, postquam tendere ad se Romanas naves vidit, incertum quâ subitâ territus re, Bomilcar vela in altum dedit, missisque nunciis Heracleam, qui onerarias retro in Africam repetere juberent, ipse, Siciliam prætervectus, Tarentum petit. Epicydes, à tanta repentè destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captæ urbis rediret, Agrigentum navigat, exspectaturus magis eventum, quàm inde quicquam moturus.

XXVIII. Quæ ubi in castra Siculorum sunt nunciata, Epicydem Syracusis excessisse, à Karthaginiensibus relictam insulam, & propè iterum Romanis traditam; legatos de conditionibus dedendæ urbis, exploratâ priùs per colloquia voluntate eorum, qui obsidebantur,

ad

ad Marcellum mittunt. Quum haud ferme discreparet, quin, quæ ubique regum fuissent, Romanorum essent; Siculis cetera cum libertate ac legibus suis servarentur; evocatis ad colloquium his, quibus ab Epicyde creditæ res erant, *missos se simul ad Marcellum, simul ad eos ab exercitu Siculorum*, aiunt, *ut una omnium, qui obsiderentur, quique extra obsidionem essent, fortuna esset; neve alteri propriè sibi pacifcerentur quicquam.* Recepti deinde ab iis, ut necessarios hospitesque alloquerentur, expositis, quæ pacta jam cum Marcello haberent, oblatà spe salutis perpulere eos, ut secum præfectos Epicydis, Polyclitum, & Philistionem, & Epicydem, cui Sindon cognomen erat, aggrederentur. interfectis iis, & multitudine ad concionem vocatà, & inopiam, quà ipsi inter se fremere occultè soliti erant, conquesti, *quanquam tot mala urgerent*, negârunt, *fortunam accusandam esse, quòd in ipsorum esset potestate, quamdiu ea paterentur. Romanis causam oppugnandi Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium: nam, ut occupatas res ab satellitibus Hannibalis, deinde Hieronymi, Hippocrate atque Epicyde audierint, tum bellum movisse, & obsidere urbem cœpisse, ut crudeles tyrannos ejus, non ut ipsam urbem, expugnarent. Hippocrate verò interempto, Epicyde intercluso ab Syracusis, & præfectis ejus occisis, Karthaginiensibus omni possessione Siciliæ terrà marique pulsis, quam superesse causam Romanis, cur non, perinde ac si Hiero ipse viveret, unicus Romanæ amicitiæ cultor, incolumes Syracusas esse velint? Itaque nec urbi nec hominibus aliud periculum, quàm ab semet ipsis, esse, si occasionem reconciliandi se Romanis prætermisissent. eam autem, qualis illo momento horæ sit, nullam deinde fore, simul liberatos ab impotentibus tyrannis apparuisset.*

XXIX. Omnium ingenti assensu audita ea oratio est. Prætores tamen priùs creari, quàm legatos nominari, placuit. ex ipsorum deinde prætorum numero missi oratores ad Marcellum. quorum princeps, *Neque primò*, inquit, *Syracusani à vobis defecimus, sed Hieronymus,*

mus, nequaquam tam in vos impius, quàm in nos: nec postea pacem, tyranni cæde compositam, Syracusanus quisquam, sed satellites regii Hippocrates atque Epicydes, oppressis nobis hinc metu, hinc fraude, turbaverunt. nec quisquam dicere potest, aliquando nobis libertatis tempus fuisse, quod pacis vobiscum non fuerit. Nunc certè cæde eorum qui oppressas tenebant Syracusas, quum primùm nostri arbitrii esse cœpimus, extemplo venimus ad tradenda arma; dedendos nos, urbem, mœnia: nullam recusandam fortunam, quæ imposita à vobis fuerit. Gloriam captæ nobilissimæ pulcherrimæque urbis Græcarum Dei tibi dederunt, Marcelle. quicquid unquam terrâ marique memorandum gessimus, id tui triumphi titulo accedit. Famæne credi velis, quanta urbs à te capta sit, quàm posteris quoque eam spectaculo esse, (quò quisque terrâ, quisque mari venerit, nunc nostra de Atheniensibus Karthaginiensibusque tropæa, nunc tua de nobis ostendat) incolumesque Syracusas familiæ vestræ sub clientela nominis Marcellorum tutelaque habendas tradas? Ne plus apud vos Hieronymi, quàm Hieronis, memoria momenti faciat. diutius ille multo amicus fuit, quàm hic hostis: & illius etiam benefacta persensistis; hujus amentia ad perniciem tantùm ipsius valuit. Omnia & impetrabilia & tuta erant apud Romanos. inter ipsos plus belli ac periculi erat. Namque transfugæ, tradi se Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eundem compulere metum: arreptisque armis prætores primùm obtruncant, inde ad cædem Syracusanorum discurrunt: quosque fors obtulit, irati interfecere, atque omnia, quæ in promptu erant, diripuerunt. tum, ne sine ducibus essent, sex præfectos creavere, ut terni Achradinæ ac Naso præessent. Sedato tandem tumultu, exsequentibus sciscitando mercenariis, quæ acta cum Romanis essent, dilucere, id quod erat, cœpit; aliam suam ac perfugarum causam esse.

XXX. In tempore legati à Marcello redierunt, falsâ eos suspicione incitatos memorantes, nec causam

expetendæ pœnæ eorum ullam Romanis esse. Erat ex tribus Achradinæ præfectis Hispanus, Mericus nomine. ad eum inter comites legatorum de industria unus ex Hispanorum auxiliaribus est missus: qui, sine arbitris Mericum nanctus, primùm, quo in statu reliquisset Hispaniam, (& nuper inde venerat) exponit. *Omnia Romanis ibi obtineri armis. posse eum, si operæ pretium faciat, principem popularium esse: seu militare cum Romanis, seu in patriam reverti libeat. Contrà, si malle obsideri pergat, quam spem esse terrâ marique clauso?* Motus his Mericus, quum legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit: qui, per eundem illum Hispanum secretus ab aliis ad Marcellum deductus, quum fidem accepisset, composuissetque agendæ rei ordinem, Achradinam redit. Tum Mericus, ut ab suspicione proditionis averteret omnium animos, negat, *sibi placere, legatos commeare ultro citroque, neque recipiendum quenquam, neque mittendum: &, quo intentiùs custodiæ serventur, opportuna loca dividenda præfectis esse, ut suæ quisque partis tutandæ reus sit.* Omnes assensi sunt partibus dividundis: ipsi regio evenit ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portûs. id ut scirent Romani, fecit. Itaque Marcellus nocte navim onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Achradinam jussit, exponique milites regione portæ, quæ prope fontem Arethusam est. Hoc quum quartâ vigiliâ factum esset, expositosque milites portâ, ut convenerat, recepisset Mericus; luce primâ Marcellus omnibus copiis mœnia Achradinæ aggreditur: ita ut non eos solùm, qui Achradinam tenebant, in se converteret, sed ab Naso etiam agmina armatorum concurrerent, relictis stationibus suis, ad vim & impetum Romanorum arcendum. In hoc tumultu actuariæ naves, instructæ jam antè circumvectæque, ad Nasum armatos exponunt, qui, improvisò adorti semiplenas stationes & adapertas fores portæ, quâ paulo antè excurrerant armati,

mati, haud magno certamine Nasum cepere, desertam trepidatione & fugâ custodum. neque ullis minus præsidii aut pertinaciæ ad manendum, quàm transfugis, fuit: quia, ne suis quidem satis credentes se, medio certamine effugerunt. Marcellus ut captam esse Nasum didicit, & Achradinæ regionem unam teneri, Mericumque cum præsidio suis adjunctum, receptui cecinit: ne regiæ opes, quarum fama major, quàm res, erat, diriperentur.

XXXI. Suppresso impetu militum, & iis, qui in Achradina erant, transfugis spatium locusque fugæ datus est; & Syracusani, tandem liberi metu, portis Achradinæ apertis, oratores ad Marcellum mittunt, nihil petentes aliud, quàm incolumitatem sibi liberisque suis. Marcellus, concilio advocato, & adhibitis etiam Syracusanis, qui per seditiones pulsi ab domo intra præsidia Romana erant, respondit: *non plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis, quàm paucis his annis maleficia eorum, qui Syracusas tenuerint, erga populum Romanum esse. sed pleraque eorum, quò debuerint, recidisse; fœderumque ruptorum ipsos ab se graviores multo, quàm populus Romanus voluerit, pœnas exegisse. Se quidem tertium annum circumsedere Syracusas: non ut populus Romanus servam civitatem haberet, sed ne transfugarum duces captam & oppressam tenerent. Quid potuerint Syracusani facere, exemplo vel eos Syracusanorum esse, qui intra præsidia Romana fuerint, vel Hispanum ducem Mericum, qui præsidium tradiderit, vel ipsorum Syracusanorum postremò, serum quidem, sed forte consilium. Omnium sibi laborum periculorumque, circa mœnia Syracusana terrâ marique tam diu exhaustorum, nequaquam tantum fructum esse, quàm capere Syracusas potuisse.* Inde quæstor cum præsidio ad Nasum ad accipiendam pecuniam regiam custodiendamque missus. urbs diripienda militi data est, custodibus divisis per domos eorum, qui intra præsidia Romana fuerant. Quum multa iræ, multa avaritiæ, fœda exempla ederentur, Archime-

chimeden, memoriæ proditum est, in tanto tumultu, quantum capta urbs in discursu diripientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in pulvere descripserat, ab ignaro milite, quis esset, interfectum. ægre id Marcellum tulisse, sepulturæque curam habitam: & propinquis etiam inquisitis honori præsidioque nomen ac memoriam ejus fuisse. Hoc maximè modo Syracusæ captæ: in quibus prædæ tantum fuit, quantum vix captâ Karthagine tum fuisset, cum qua viribus æquis certabatur. Paucis antè diebus, quàm Syracusæ caperentur, T. Otacilius cum quinqueremibus octoginta Uticam ab Lilybæo transmisit: &, quum ante lucem portum intrâsset, onerarias frumento onustas cepit: egressusque in terram, depopulatus est aliquantum agri circa Uticam, prædamque omnis generis retro ad naves egit. Lilybæum tertio die, quàm inde profectus erat, cum centum triginta onerariis navibus frumento prædâque onustis rediit: idque frumentum extemplo Syracusas misit. quod ni tam in tempore subvenisset, victoribus victisque pariter perniciosa fames instabat.

XXXII. Eâdem æstate in Hispania, quum biennio ferme nihil admodum memorabile factum esset, consiliisque magis, quàm armis, bellum gereretur, Romani imperatores egressi hibernis copias conjunxerunt. ibi concilium advocatum, omniumque in unum congruerunt sententiæ; quando ad id locorum id modò actum esset, ut Hasdrubalem tendentem in Italiam retinerent; tempus esse id jam agi, ut bellum in Hispania finiretur: & satis ad id virium credebant accessisse, viginti millia Celtiberorum eâ hieme ad arma excitata. Tres exercitus erant. Hasdrubal Gisgonis filius & Mago, conjunctis castris, quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. Propior erat Hamilcaris filius Hasdrubal, vetus in Hispania imperator. ad urbem nomine Anitorgin exercitum habebat. Eum volebant

lebant priùs opprimi duces Romani: & spes erat satis superque ad id virium esse. illa restabat cura, ne, fuso eo perculsi, alter Hasdrubal & Mago, in avios saltus montesque recipientes sese, bellum extraherent. Optimum igitur rati, divisis bifariam copiis, totius simul Hispaniæ amplecti bellum: ita inter se diviserunt, ut P. Cornelius duas partes exercitûs Romanorum sociorumque adversus Magonem duceret atque Hasdrubalem; Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitûs, Celtiberis adjunctis, cum Hasdrubale Barcino bellum gereret. Unà profecti ambo duces exercitusque, Celtiberis prægredientibus, ad urbem Anitorgin in conspectu hostium, dirimente amni, ponunt castra. Ibi Cn. Scipio, cum quibus antè dictum est copiis, substitit, & P. Scipio profectus ad destinatam belli partem.

XXXIII. Hasdrubal postquam animadvertit, exiguum Romanum exercitum in castris, & spem omnem in Celtiberorum auxiliis esse; peritus omnis barbaricæ, & præcipuè omnium earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiæ, facili linguæ commercio, quum utraque castra plena Hispanorum essent, per occulta colloquia paciscitur magnâ mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. Nec atrox visum facinus. non enim, ut in Romanos verterent arma, agebatur: & merces, quanta vel pro bello satis esset, dabatur, ne bellum gererent: & quum quies ipsa, tum reditus domum fructusque videndi suos suaque, grata vulgo erant. Itaque non ducibus facilius, quàm multitudini, persuasum est: simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, si vi retinerent. Id quidem cavendum semper Romanis ducibus erit, exemplaque hæc verè pro documentis habenda, ne ita externis credant auxiliis, ut non plus sui roboris suarumque propriè virium in castris habeant. Signis repentè sublatis, Celtiberi abeunt, nihil aliud quærentibus causam obtestantibusque, ut manerent, Ro-

manis respondentes, quàm domestico se àvocari bello. Scipio, postquam socii nec precibus, nec vi retineri poterant, nec se aut parem sine illis hosti esse, aut fratri rursus conjungi vidit posse, nec ullum aliud salutare consilium in promptu esse, retro, quantum posset, cedere statuit; in id omni curâ intentus, necubi hosti æquo se committeret loco; qui, transgressus flumen, propè vestigiis abeuntium insistebat.

XXXIV. Per eosdem dies P. Scipionem par terror, periculum majus ab novo hoste, urgebat. Masinissa erat juvenis, eo tempore socius Karthaginiensium, quem deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. is tum cum equitatu Numidarum & advenienti P. Scipioni occurrit, & deinde assiduè dies noctesque infestus aderat, ut non vagos tantùm, procul à castris lignatum pabulatumque progressos, exciperet, sed ipsis obequitaret castris, invectusque in medias sæpe stationes, omnia ingenti tumultu turbaret. noctibus quoque sæpe incursu repentino in portis valloque trepidatum est: nec aut locus, aut tempus ullum vacuum à metu ac sollicitudine erat Romanis: compulsisque intra vallum, adempto rerum omnium usu, quum propè justa obsidio esset, futuramque arctiorem eam appareret, si se Indibilis, quem cum septem millibus & quingentis Suessetanorum adventare fama erat, Pœnis conjunxisset; dux cautus & providens Scipio, victus necessitatibus, temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obviàm iret: &, quocunque occurrisset loco, prœlium consereret. Relicto igitur modico præsidio in castris, præpositoque T. Fontejo legato, mediâ nocte profectus, cum obviis hostibus manus conseruit. Agmina magis, quàm acies, pugnabant: superior tamen, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat. ceterùm & equites Numidæ repentè, quos fefellisse se dux ratus erat, ab lateribus circumfusi, magnum terrorem intulere. Contracto adversus Numidas certamine novo, ter-

tius insuper advenit hostis, duces Pœni assecuti ab tergo jam pugnantes: ancepsque prœlium Romanos circumsteterat, incertos in quem potissimùm hostem, quamve in partem conferti eruptionem facerent. Pugnanti hortantique imperatori, & offerenti se ubi plurimus labor erat, latus dextrum lanceâ trajicitur: cuneusque is hostium, qui in consertos circa ducem impetum fecerat, ut exanimem labentem ex equo Scipionem vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nunciantes discurrunt, imperatorem Romanum cecidisse. Hæc pervagata passim vox, ut & hostes haud dubiè pro victoribus, & Romani pro victis essent, fecit. Fuga confestim ex acie, duce amisso, fieri cœpta est. ceterùm ut ad erumpendum inter Numidas leviumque armorum alia auxilia haud difficilis res erat; ita effugere tantum equitum, æquantiumque equos velocitate peditum, vix poterant: cæsique propè plures in fuga, quàm in pugna, sunt. nec superfuisset quisquam, ni præcipiti jam ad vesperum die nox intervenisset.

XXXV. Haud segniter inde duces Pœni fortunâ usi, confestim è prœlio, vix necessariâ quiete datâ militibus, ad Hasdrubalem Hamilcaris citatum agmen rapiunt, non dubiâ spe quum juncti essent, debellari posse. Quò ubi est ventum, inter exercitus ducesque, victoriâ recenti lætos, gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, & alteram pro haud dubio parem victoriam exspectantes. Ad Romanos nondum quidem fama tantæ cladis pervenerat, sed mœstum quoddam silentium erat, & tacita divinatio; qualis jam præsagientibus animis imminentis mali esse solet. Imperator ipse, præterquam quòd ab sociis se desertum, hostium tantùm auctas copias sentiebat, conjecturâ etiam & ratione ad suspicionem acceptæ cladis, quàm ad ullam bonam spem, pronior erat. *Quonam modo enim Hasdrubalem ac Magonem, nisi defunctos*

Eos suo bello, sine certamine adducere exercitum potuisse? Quomodo autem non obstitisse, aut ab tergo secutum fratrem? ut, si prohibere, quo minùs in unum coirent & duces & exercitus hostium, non posset, ipse certè cum fratre conjungeret copias. His anxius curis id modò esse salutare in præsens credebat, cedere inde, quantum posset: & inde unâ nocte, ignaris hostibus, & ob id quietis, aliquantum emensus est iter. Luce, ut senserunt profectos hostes, præmissis Numidis, quàm poterant maximè citato agmine sequi cœperunt: ante noctem assecuti Numidæ, nunc ab tergo, nunc in latera incursantes. Consistere cœperunt, ac tutari agmen, quantum possent; tamen, tutò ut simul pugnarent procederentque, Scipio hortabatur, priusquam pedestres copiæ assequerentur.

XXXVI. Ceterùm nunc agendo, nunc sustinendo agmen, quum aliquandiu haud multum procederetur, & nox jam instaret, revocat è prœlio suos Scipio: & collectos in tumulum quendam, non quidem satis tutum, (præsertim agmini perculso) editiorem tamen, quàm cetera circà erant, subducit. Ibi primò, impedimentis & equitatu in medium receptis, circumdati pedites haud difficulter impetus incursantium Numidarum arcebant: dein, postquam toto agmine tres imperatores cum tribus justis exercitibus aderant, apparebatque, parum armis ad tuendum locum sine munimento valituros esse; circumspectare atque agitare dux cœpit, si quo modo posset vallum circuminjicere. sed erat adeo nudus tumulus & asperi soli, ut nec virgulta vallo cædendo, nec terra cespiti faciendo, aut ducendæ fossæ, aliive ulli operi apta inveniri posset: nec naturâ quicquam satis arduum aut abscisum erat, quod hosti aditum ascensumve difficilem præberet; omnia fastigio leni subvexa. Ut tamen aliquam imaginem valli objicerent, clitellas illigatas oneribus, velut struentes ad altitudinem solitam, circumdabant; cumulo sarcinarum omnis generis objecto, ubi ad moliendum cli-

tellæ defuerant. Punici exercitus postquam advenere, in tumulum quidem perfacilè agmen erexere, munitionis verò facies nova primò eos velut miraculo quodam tenuit, quum duces undique vociferarentur, *Quid starent? & non ludibrium illud, vix feminis puerisve morandis satis validum, distraherent diriperentque? Captum hostem teneri, latentem post sarcinas.* Hæc contemptim duces increpabant. ceterùm, neque transilire, neque moliri onera objecta, nec cædere stipatas clitellas, ipsisque obrutas sarcinis, facile erat. Tardatis diu quum amolita objecta onera armatis dedissent viam, pluribusque idem partibus fieret, capta jam undique castra erant: pauci ab multis, perculsique à victoribus passim cædebantur. Magna pars tamen militum, quum in propinquas refugisset silvas, in castra P. Scipionis, quibus T. Fontejus legatus præerat, perfugerunt. Cn. Scipionem alii in tumulo primo impetu hostium cæsum tradunt: alii cum paucis in propinquam castris turrim perfugisse. hanc igni circumdatam, atque ita exustis foribus, quas nullà moliri potuerunt vi, captam; omnesque intus cum ipso imperatore occisos. Anno octavo, postquam in Hispaniam venerat, Cn. Scipio, undetrigesimo die post fratris mortem, est interfectus. Luctus ex morte eorum non Romæ major, quàm per totam Hispaniam, fuit. Quin apud cives partem doloris & exercitus amissi, & alienata provincia, & publica trahebat clades. Hispaniæ ipsos lugebant desiderabantque duces: Cnæum tamen magis, quo diutius præfuerat iis, priorque & favorem occupaverat, & specimen justitiæ temperantiæque Romanæ primus dederat.

XXXVII. Quum deletus exercitus amissæque Hispaniæ viderentur, vir unus res perditas restituit. Erat in exercitu L. Marcius Septimi filius, eques Romanus, impiger juvenis, animique & ingenii aliquanto, quàm pro fortuna, in qua erat natus, majoris. ad summam indo-

indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina: sub qua per tot annos omnes militiæ artes edoctus fuerat. Hic, & ex fuga collectis militibus, & quibusdam de præsidiis deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, junxeratque cum T. Fontejo P. Scipionis legato. Sed tantum præstitit eques Romanus auctoritate inter milites atque honore, ut, castris citra Iberum communitis, quum ducem exercituum comitiis militaribus creari placuisset, subeuntes alii aliis in custodiam valli stationesque, donec per omnes suffragium iret, ad L. Marcium cuncti summam imperii detulerint. Omne inde tempus (exiguum id fuit) muniendis castris convehendisque commeatibus consumptum: & omnia imperia milites, quum impigre, tum haudquaquam abjecto animo, exsequebantur. Ceterùm postquam Hasdrubalem Gisgonis, venientem ad reliquias belli delendas, transisse Iberum, & appropinquare allatum est, signumque pugnæ propositum ab novo duce milites viderunt; recordati, quos paulo antè imperatores habuissent, quibusque & ducibus & copiis freti prodire ad pugnam soliti essent, flere omnes repentè & offensare capita: & alii manus ad cœlum tendere, Deos incusantes: alii, strati humi, suum quisque nominatim ducem implorare. neque sedari lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares, & ipso mulcente & increpante Marcio, *quid in muliebres & inutiles se projecissent fletus potiùs, quàm ad tutandos semet ipsos & rempublicam secum acuerent animos, & ne inultos imperatores suos jacere finerent?* Quum subitò clamor tubarumque sonus (jam enim prope vallum hostes erant) exauditur. inde, verso repentè in iram luctu, discurrére ad arma: ac, velut accensi rabie, discurrunt ad portas, & in hostem, negligenter atque incompositè venientem, incurrunt. Extemplo improvisa res pavorem incutit Pœnis: mirabundique unde tot hostes tam subitò exorti propè deleto exercitu forent, unde tanta

audacia, tanta fiducia sui victis ac fugatis, quis imperator duobus Scipionibus cæsis extitisset, quis castris præesset, quis signum dedisset pugnæ; ad hæc tot tam necopinata, primò omnium incerti stupentesque referunt pedem: dein, validâ impressione pulsi, terga vertunt. Et aut fugientium cædes fœda fuisset, aut temerarius periculosusque sequentium impetus, ni Marcius propere receptui dedisset signum, obsistensque ad prima signa, quosdam & ipse retinens, concitatam repressisset aciem. inde in castra avidos adhuc cædisque & sanguinis reduxit. Karthaginienses, trepidè primò ab hostium vallo acti, postquam neminem insequi viderunt, metu substitisse rati, contemptim rursus & sedato gradu in castra abeunt. Par negligentia in castris custodiendis fuit. nam, etsi propinquus hostis erat, tamen reliquias eum esse duorum exercituum ante paucos dies deletorum succurrebat. Ob hoc quum omnia neglecta apud hostes essent, exploratis iis, Marcius ad consilium, primâ specie temerarium magis, quàm audax, animum adjecit, ut ultro castra hostium oppugnaret: facilius esse ratus, unius Hasdrubalis expugnari castra, quàm, si se rursus tres exercitus ac tres duces junxissent, sua defendi: simul aut, si successisset cœptis, recepturum se afflictas res: aut, si pulsus esset, tamen ultro inferendo arma, contemptum sui demturum.

XXXVIII. Ne tamen subita res & nocturnus terror etiam non suæ fortunæ consilium perturbaret, alloquendos adhortandosque sibi milites ratus, concione advocatâ ita disseruit: *Vel mea erga imperatores nostros vivos mortuosque pietas, vel præsens omnium nostrûm, milites, fortuna fidem cuivis facere potest, mihi hoc imperium, ut amplum judicio vestro, ita re ipsâ grave ac sollicitum esse. Quo enim tempore, nisi metus mœrorem obstupefaceret, vix ita compos mei essem, ut aliqua solatia invenire ægro animo possem; cogor vestram omnium vicem (quod difficillimum*

mum in luctu est) unus consulere. & ne tum quidem, ubi, quonam modo has reliquias duorum exercituum patriæ conservare possim, cogitandum est, avertere animum ab assiduo mœrore libet. Præsto est enim acerba memoria, & Scipiones me ambo dies noctesque curis insomniisque agitant, & excitant sæpe somno; neu se, neu invictos per octo annos in his terris milites suos, commilitones vestros, neu rempublicam patiar inultam, & suam disciplinam suaque instituta sequi jubent: &, ut imperiis vivorum nemo obedientior me uno fuerit, ita post mortem suam, quod quaque in re facturos illos fuisse maximè censeam, id optimum ducere. Vos quoque velim, milites, non lamentis lacrimisque tanquam exstinctos prosequi, (vivunt vigentque famâ rerum gestarum) sed, quotiescunque occurret memoria illorum, velut si adhortantes signumque dantes videatis eos, ita prœlia inire. Nec alia profectò species, hesterno die oculis animisque vestris oblata, memorabile illud edidit prœlium: quo documentum dedistis hostibus, non cum Scipionibus exstinctum esse nomen Romanum; &, cujus populi vis atque virtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni profectò sævitia fortunæ emersuram esse. Nunc, quia tantum ausi estis sponte vestrâ, experiri libet, quantum audeatis duce vestro victore. non enim hesterno die, quum signum receptui dedi sequentibus effusè vobis turbatum hostem, frangere audaciam vestram, sed differre in majorem gloriam atque opportunitatem, volui: ut postmodo præparati incautos, armati inermes, atque etiam sopitos, per occasionem aggredi possetis. Nec hujus occasionis spem, milites, fortè temere, sed ex re ipsa conceptam habeo. A vobis quoque profectò si quis quærat, quonam modo pauci à multis, victi à victoribus castra tutati sitis; nihil aliud respondeatis, quàm idipsum timentes vos omnia & operibus firmata habuisse, & ipsos paratos instructosque fuisse. Et ita se res habet. ad id, quod ne timeatur, fortuna facit, minimè tuti sunt homines: quia, quod neglexeris, incautum atque apertum habeas. Nihil omnium nunc minùs metuunt hostes, quàm ne obsessi modò ipsi atque oppugnati castra sua ultro oppugnemus. Audeamus, quod credi non potest ausuros

nos. eo ipso, quod difficillimum videtur, facillimum erit. Tertiâ vigiliâ noctis silenti agmine ducam vos. exploratum habeo, non vigiliarum ordinem, non stationes justas esse. Clamor in portis auditus & primus impetus castra ceperit. tum inter torpidos somno, paventesque ad necopinatum tumultum, & inermes in cubilibus suis oppressos, illa cædes edatur, â qua vos hosterno die revocatos ægre ferebatis. Scio, audax videri consilium: sed in rebus asperis & tenui spe fortissima quæque consilia tutissima sunt. quia, si in occasionis momento, cujus prætervolat opportunitas, cunctatus paulum fueris, nequicquam mox omissum quæras. Unus exercitus in propinquo est: duo haud procul absunt. nunc aggredientibus spes aliqua est: & jam tentâstis vestras atque illorum vires. Si diem proferimus, & hesternæ eruptionis famâ contemni desierimus, periculum est, ne omnes duces, omnes copiæ conveniant. Tres deinde duces, tres exercitus sustinebimus hostium, quos Cn. Scipio incolumi exercitu non sustinuit? Ut dividendo copias periere duces nostri, ita separati ac divisi opprimi possunt hostes. alia belli gerendi via nulla est. proinde nihil, præter noctis proximæ opportunitatem, exspectemus. Ite, Deis bene juvantibus, corpora curate, ut integri vigentesque eodem animo in castra hostium irrumpatis, quo vestra tutati estis. Læti & audiere ab novo duce novum consilium, &, quo audacius erat, magis placebat. reliquum diei expediendis armis & curatione corporum consumptum: & major pars noctis quieti data est. quartâ vigiliâ movere.

XXXIX. Erant ultra proxima castra sex millium intervallo distantes aliæ copiæ Pœnorum. Vallis cava intererat, condensâ arboribus. in hujus silvæ medio ferme spatio cohors Romana arte Punicâ abditur, & equites. Ita medio itinere intercepto, ceteræ copiæ silenti agmine ad proximos hostes ductæ. &, quum statio nulla pro portis, neque in vallo custodiæ essent, velut in sua castra, nullo usquam obsistente, penetravere. Inde signa canunt, & tollitur clamor. Pars semi-

misomnos hostes cædunt: pars ignes casis, stramento arido tectis, injiciunt: pars portas occupant, ut fugam intercludant. Hostes simul ignis, clamor, cædes, velut alienatos sensibus, nec audire, nec providere quicquam sinunt. incidunt inermes inter catervas armatorum; alii ruunt ad portas, alii obseptis itineribus super vallum saliunt: &, ut quisque evaserat, protinus ad castra altera fugiunt: ubi ab cohorte & equitibus ex occulto procurrentibus circumventi, cæsique ad unum omnes sunt. quanquam, etiam si quis ex ea cæde effugisset, adeo raptim captis propioribus castris in altera transcursum castra ab Romanis est, ut prævenire nuncius cladis non posset. Ibi verò, quo longiùs ab hoste aberant, & quia sub lucem pabulatum, lignatum, & prædatum quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta invenere: arma tantùm in stationibus posita: milites inermes, aut humi sedentes accubantesque, aut obambulantes ante vallum portasque. Cum his tam securis solutisque Romani, calentes adhuc ab recenti pugna, ferocesque victoriâ, prœlium ineunt. Itaque nequaquam resisti in portis potuit. intra portas, concursu ex totis castris ad primum clamorem & tumultum facto, atrox prœlium oritur: diuque tenuisset, ni cruenta scuta Romanorum visa, indicium alterius cladis Pœnis, atque inde pavorem injecissent. Hic terror in fugam avertit omnes: effusique, quà iter est, nisi quos cædes oppressit, exuuntur castris. Ita nocte ac die bina castra hostium expugnata ductu L. Marcii. Ad triginta septem millia hostium cæsa, auctor est Claudius, qui annales Acilianos ex Græco in Latinum sermonem vertit: captos ad mille octingentos triginta: prædam ingentem partam. in ea fuisse clypeum argenteum pondo centum triginta octo, cum imagine Barcini Hasdrubalis. Valerius Antias una castra Magonis capta tradit, septem millia cæsa hostium: altero prœlio, eruptione pugnatum cum Has-

 drubale:

drubale: decem millia occisa, quatuor millia trecentos triginta captos. Piso quinque millia hominum, quum Mago cedentes nostros effusè sequeretur, cæsa ex insidiis scribit. Apud omnes magnum nomen Marcii ducis est. & veræ gloriæ ejus etiam miracula addunt: flammam ei concionanti fusam è capite, sine ipsius sensu, cum magno pavore circumstantium militum. monumentumque victoriæ ejus de Pœnis, usque ad incensum Capitolium, fuisse in templo clypeum, Marcium appellatum, cum imagine Hasdrubalis. Quietæ deinde aliquandiu in Hispania res fuere, utrisque, post tantas acceptas in vicem illatasque clades, cunctantibus periculum summæ rerum facere.

XL. Dum hæc in Hispania geruntur, Marcellus, captis Syracusis, quum cetera in Sicilia tantâ fide atque integritate composuisset, ut non modò suam gloriam, sed etiam majestatem populi Romani, augeret; ornamenta urbis, signa, tabulasque, quibus abundabant Syracusæ, Romam devexit. Hostium quidem illa spolia, & parta belli jure: ceterùm inde primum initium mirandi Græcarum artium opera, licentiæque huic sacra profanaque omnia vulgò spoliandi factum est: quæ postremò in Romanos Deos, templum id ipsum primum, quod à Marcello eximiè ornatum est, vertit. Visebantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata à Marcello templa, propter excellentia ejus generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet. Legationes omnium ferme civitatium Siciliæ ad eum conveniebant. Dispar ut causa earum, ita conditio erat. qui ante captas Syracusas aut non desciverant, aut redierant in amicitiam, ut socii fideles accepti cultique: quos metus post captas Syracusas dediderat, ut victi à victore leges acceperunt. Erant tamen haud parvæ reliquiæ belli circa Agrigentum Romanis: Epicydes & Hanno duces reliqui prioris belli, & tertius novus ab Hannibale in locum Hippocratis missus, Libyphœni-

cum

cum generis Hipponiates, (Mutinem populares vocabant) vir impiger, & sub Hannibale magistro omnes belli artes edoctus. Huic ab Epicyde & Hannone Numidæ dati auxiliares: cum quibus ita pervagatus est hostium agros, ita socios ad retinendos in fide animos eorum, ferendoque in tempore cuique auxilium, adiit, ut brevi tempore totam Siciliam impleret nominis sui, nec spes alia major apud faventes rebus Karthaginiensium esset. Itaque inclusi ad tempus mœnibus Agrigenti dux Pœnus Syracusanusque, non consilio Mutinis, quàm fiduciâ, magis ausi egredi extra muros, ad Himeram amnem posuerunt castra. Quod ubi perlatum ad Marcellum est, extemplo copias movit; & ab hoste quatuor ferme millium intervallo consedit, quid agerent pararentve exspectaturus. Sed nullum neque locum, neque tempus cunctationi consiliove dedit Mutines, transgressus amnem, ac stationibus hostium cum ingenti terrore ac tumultu invectus. Postero die propè justo prœlio compulit hostem intra munimenta. Inde revocatus seditione Numidarum in castris factâ, quum trecenti ferme eorum Heracleam Minoam concessissent, ad mitigandos revocandosque eos profectus, magnopere monuisse duces dicitur, ne absente se cum hoste manus consererent. Id ambo ægre passi duces, magis Hanno, jam antè anxius gloriâ ejus: *Mutinem sibi modum facere, degenerem Afrum imperatori Karthaginiensi, misso ab senatu populoque.* Is perpulit cunctantem Epicyden, ut, transgressi flumen, in aciem exirent. nam si Mutinem opperirentur, & secunda pugnæ fortuna evenisset, haud dubiè Mutinis gloriam fore.

XLI. Enimvero indignum ratus Marcellus se, qui Hannibalem subnisum victoriâ Cannensi ab Nola repulisset, his terrâ marique victis ab se hostibus cedere, arma propere capere milites, & efferri signa jubet. Instruenti exercitum decem effusis equis advolant ex hostium acie Numidæ, nunciantes, populares suos, pri-

mùm eà seditione motos, quà trecenti ex numero suo concessérint Heracleam, dein quòd præfectum suum ab obtrectantibus ducibus gloriæ ejus, sub ipsam certaminis diem, ablegatum videant, quieturos in pugna. Gens fallax promissi fidem præstitit. itaque & Romanis crevit animus, nuncio celeri per ordines misso, destitutum ab equite hostem esse, quem maximè timuerant: & territi hostes, præterquam quòd maximâ parte virium suarum non juvabantur, timore etiam incusso, ne ab suo & ipsi equite oppugnarentur. Itaque haud magni certaminis fuit. primus clamor atque impetus rem decrevit. Numidæ, quum in concursu quieti stetissent in cornibus, ut terga dantes suos viderunt, fugæ tantùm parumper comites facti, postquam omnes Agrigentum trepido agmine petentes viderunt, ipsi metu obsidionis passim in civitates proximas dilapsi. Multa millia hominum cæsa captaque, & octo elephanti. Hæc ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit. victor inde Syracusas rediit. Jam ferme in exitu annus erat. itaque senatus Romæ decrevit, ut P. Cornelius prætor literas Capuam ad consules mitteret; dum Hannibal procul abesset, nec ulla magni discriminis res ad Capuam gereretur, alter eorum, si ita videretur, ad magistratus subrogandos Romam veniret. Literis acceptis, inter se consules comparârunt, ut Claudius comitia perficeret, Fulvius ad Capuam maneret. Consules Claudiùs creavit Cn. Fulvium Centumalum & P. Sulpicium Servii filium Galbam, qui nullum antea curulèm magistratum gessisset. Prætores deinde creati, L. Cornelius Lentulus, M. Cornèlius Cethegus, C. Sulpicius, C. Calpurnius Piso. Pisoni jurisdictio urbana, Sulpicio Sicilia, Cethego Apulia, Lentulo Sardinia evenit. Consulibus prorogatum in annum imperium est.

LIBER

LIBER XXVI.

EPITOME.

X. *HAnnibal ad tertium ab urbe Roma lapidem super Anienem castra posuit. ipse verò cum duobus millibus equitum usque ad ipsam Capenam portam, ut urbis situm exploraret, obequitavit.* XI. *& quum per triduum in aciem utrinque exercitus omnis descendisset, certamen tempestas diremit: nam quum in castra rediissent, statim serenitas erat.* XIV. *Capua capta est à Q. Fulvio & Ap. Claudio Consulibus. Principes Campanorum veneno sibi consciverunt mortem.* XV. *Quum senatus Campanorum deligatus esset ad palos, ut securi feriretur; literas à senatu missas Q. Fulvius consul, quibus jubebatur parcere, antequam legeret, in sinu posuit, & lege agi jussit, & supplicium peregit.* XVIII, XIX. *Quum in comitiis apud populum quaereretur, cui mandaretur Hispaniarum imperium; nullo id volente suscipere, P. Scipio, P. filius, qui in Hispania ceciderat, professus est se iturum: &, suffragio populi consensuque omnium missus, Novam Karthaginem uno die expugnavit, quum ageret vigesimum quartum annum, videreturque divinâ stirpe creatus: quoniam & ipse, postquam togam acceperat, quotidie in Capitolio erat; & in cubiculo matris ejus anguis saepenumero videbatur.* XXI, &c. XL. *Res praeterea in Sicilia gestas continet,* XLI, &c. *& amicitiam cum Ætolis junctam,* XXIV. *bellumque gestum adversum Acarnanas &* XXV. *Philippum Macedoniae regem.*

I. CN. Fulvius Centumalus, P. Sulpicius Galba consules, quum Idibus Martiis magistratum inissent, senatu in Capitolium vocato, de republica, de administratione belli, de provinciis exercitibusque Patres consuluerunt. Q. Fulvio, Ap. Clau-

Claudio, prioris anni consulibus, prorogatum imperium est; atque exercitus, quos habebant, decreti. adjectumque, ne à Capua, quam obsidebant, abscederent, priusquam expugnâssent. Ea tum cura maximè intentos habebat Romanos: non ab ira tantùm, quæ in nullam unquam civitatem justior fuit, quàm quòd urbs tam nobilis ac potens, sicut defectione suâ traxerat aliquot populos, ita recepta inclinatura rursus animos videbatur ad veteris imperii respectum. Et prætoribus prioris anni, M. Junio in Etruria, P. Sempronio in Gallia, cum binis legionibus, quas habuerant, prorogatùm est imperium. prorogatum & M. Marcello, ut pro cònsule in Sicilia reliqua belli perficeret eo exercitu, quem haberet. si supplemento opus esset, suppleret de legionibus, quibus P. Cornelius proprætor in Sicilia præesset: dum ne quem militem legeret ex eo numero, quibus senatus missionem reditumque in patriam negâsset ante belli finem. C. Sulpicio, cui Sicilia évenerat, duæ legiones, quas P. Cornelius habuisset, decretæ: & supplementum de exercitu Cn. Fulvii, qui priore anno in Apulia fœdè cæsus fugatusque erat. Huic generi militum senatus eundem, quem Cannensibus, finem statuerat militiæ: additum etiam utrorumque ignominiæ est, ne in oppidis hibernarent, neve hiberna propius ullam urbem decem millibus passuum ædificarent. L. Cornelio in Sardinia duæ legiones datæ, quibus Q. Mucius præfuerat. supplementum, si opus esset, cònsules scribere jussi. T. Otacilio & M. Valerio Siciliæ Græciæque ora cum legionibus classibusque, quibus præerant, decretæ. Quinquaginta Græci cum legione una, centum Siculi cum duabus legionibus habebant naves. Tribus & viginti legionibus Romanis eo anno bellum terrà marique est gestum.

II. Principio ejus anni quum de literis L. Marcii referretur, res gestæ magnificæ senatui visæ: titulus hono-

honoris (quòd, imperio non populi jussu, non ex auctoritate Patrum dato, *Proprætor senatui*, scripserat) magnam partem hominum offendebat. Rem mali exempli esse, imperatores legi ab exercitibus: & solenne auspicatorum comitiorum in castra & provincias, procul ab legibus magistratibusque, ad militarem temeritatem transferri. &, quum quidam referendum ad senatum censerent, melius visum differri eam consultationem, donec proficiscerentur equites, qui ab Marcio literas attulerant. Rescribi de frumento & vestimentis exercitûs placuit: *eam utramque rem curæ fore senatui.* adscribi autem, *Proprætori L. Marcio*, non placuit: ne id ipsum, quod consultationi reliquerant, pro præjudicato ferret. Dimissis equitibus, de nulla re priùs consules retulerunt, omniumque in unum sententiæ congruebant, agendum cum tribunis plebis esse, primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem eum imperio mitti placeret in Hispaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator præfuisset. Ea res cum tribunis acta promulgataque est. Sed aliud certamen occupaverat animos. C. Sempronius Blæsus die dictâ, Cn. Fulvium, ob exercitum in Apulia amissum, in concionibus vexabat: *multos imperatores temeritate atque inscientiâ exercitum in locum præcipitem perduxisse* dictitans: *neminem, præter Cn. Fulvium, antè corrupisse omnibus vitiis legiones suas, quàm proderet. itaque verè dici posse, priùs eos perisse, quàm viderent hostem; nec ab Hannibale, sed ab imperatore suo, victos esse. Neminem, quum suffragium ineat, satis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid interfuisse inter Ti. Sempronium? Qùum ei servorum exercitus datus esset, brevi effecisse disciplinâ atque imperio, ut nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie esset, præsidio sociis, hostibus terrori essent: Cumas, Beneventum, aliasque urbes eos velut è faucibus Hannibalis ereptas populo Romano restituisse. Cn. Fulvium Quiritium Romanorum exercitum, honestè genitos, liberaliter educatos, servilibus vitiis imbuisse.*

imbuisse. ergo effecisse, ut feroces & inquieti inter socios, ignavi & imbelles inter hostes essent; nec impetum modò Pœnorum, sed ne clamorem quidem sustinere possent. Nec, Hercule, mirum esse, milites in acie non stetisse, quum primus omnium imperator fugeret. magis mirari se, aliquos stantes cecidisse, & non omnes comites Cn. Fulvii fuisse pavoris ac fugæ. C. Flaminium, L. Paullum, L. Postumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluisse, quàm deserere circumventos exercitus. Cn. Fulvium propè unum nuncium deleti exercitûs Romam rediisse. Facinus indignum esse, Cannensem exercitum, quòd ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne priùs inde dimittatur, quàm hostis ex Italia decesserit, & hoc idem in Cn. Fulvii legionibus nuper decretum: Cn. Fulvio fugam ex prœlio, ipsius temeritate commissò, impunitam esse: & eum in ganea lustrisque, ubi juventam egerit, senectutem acturum: milites, qui nihil aliud peccaverint, quàm quòd imperatoris similes fuerint, relegatos propè in exsilium, ignominiosam pati militiam. adeo imparem libertatem Romæ diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse.

III. Reus ab se culpam in milites transferebat: *Eos ferociter pugnam poscentes productos in aciem, non eo, quo voluerint, (quia serum diei fuerit) sed postero die, & tempore & loco æquo instructos, seu famam, seu vim hostium non sustinuisse. Quum effusè omnes fugerent, se quoque turbâ ablatum; ut Varronem Cannensi pugnâ, ut multos alios imperatores. Quî autem solum se restantem prodesse reipublicæ, nisi si mors sua remedio publicis cladibus futura esset, potuisse? Non se inopiâ commeatûs, non in loca iniqua incautè deductum, non agmine inexplorato euntem insidiis circumventum. vi apertâ, armis, acie victum: nec suorum animos, nec hostium, in potestate habuisse. suum cuique ingenium audaciam aut pavorem facere.* Bis est accusatus, pecuniâque anquisitum. tertiò, testibus datis, quum, præterquam quòd omnibus probris onerabatur, jurati permulti dicerent, fugæ pavorisque initium à prætore ortum; ab eo desertos milites, quum haud vanum timorem ducis crede-

crederent, terga dediſſe; tanta ira accenſa eſt, ut capite anquirendum concio ſucclamaret. De eo quoque novum certamen ortum. nam, quum tribunus bis pecuniâ anquiſiſſet, tertiò capitis ſe anquirere diceret; tribuni plebis appellati, *collegæ*, negârunt, *ſe in mora eſſe, quo minùs, quod ei more majorum permiſſum eſſet, ſeu legibus, ſeu moribus mallet, anquireret, quoad vel capitis, vel pecuniæ judicâſſet privato*. Tum Sempronius, *perduellionis ſe judicare Cn. Fulvio*, dixit, diemque comitiis ab C. Calpurnio prætore urbis petit. Inde alia ſpes ab reo tentata eſt: ſi adeſſe in judicio Q. Fulvius frater poſſet, florens tum & famâ rerum geſtarum, & propinquâ ſpe Capuæ potiundæ. Id quum per literas miſerabiliter pro fratris capite ſcriptas petiſſet Fulvius, negâſſentque Patres è republica eſſe, abſcedi à Capua; poſtquam dies comitiorum aderat, Cn. Fulvius exſulatum Tarquinios abiit. id ei juſtum exſilium eſſe, ſcivit plebs.

IV. Inter hæc vis omnis belli verſa in Capuam erat. obſidebatur tamen acriùs, quàm oppugnabatur: nec aut famem tolerare ſervitia ac plebs poterant, aut mittere nuncios ad Hannibalem per cuſtodias tam artas. Inventus eſt Numida, qui, acceptis literis, evaſurum ſe profeſſus, ut promiſſum præſtaret, per media Romana caſtra nocte egreſſus, ſpem accendit Campanis, dum aliquid virium ſupereſſet, ab omni parte eruptionem tentandi. Ceterùm in multis certaminibus equeſtria prœlia ferme proſpera faciebant: pedites ſuperabantur. ſed nequaquam tam lætum vincere, quàm triſte vinci ullà parte erat ab obſeſſo & propè expugnato hoſte. Inita tandem ratio eſt, ut, quod viribus deerat, arte æquaretur. ex omnibus legionibus electi ſunt juvenes, maximè vigore ac levitate corporum veloces: eis parmæ breviores, quàm equeſtres, & ſeptena jacula quaternos longa pedes data, præfixa ferro, quale haſtis velitaribus ineſt. eos ſingulos in equos ſuos acci-

accipientes equites assuefecerunt, & vehi post sese, & desilire perniciter, ubi signum datum esset. Postquam assuetudine quotidianâ satis intrepidè visum est fieri, in campum, qui medius inter castra murumque erat, adversus instructos Campanorum equites processerunt. &, ubi ad conjectum teli ventum est, signo dato velites desiliunt. pedestris inde acies ex equitatu repentè in hostium equites incurrit: jaculaque cum impetu alia super alia emittunt. Quibus plurimis in equos virosque passim conjectis permultos vulneraverunt: pavoris tamen plus ex re nova atque inopinata injectum est, & in perculsum hostem equites invecti, fugam stragemque eorum usque ad portas fecerunt. Inde equitatu quoque superior Romana res fuit. Institutum, ut velites in legionibus essent. Auctorem peditum equiti immiscendorum centurionem Q. Navium ferunt, honorique id ei apud imperatorem fuisse.

V. Quum in hoc statu ad Capuam res essent, Hannibalem diversum Tarentinæ arcis potiundæ Capuæque retinendæ trahebant curæ. vicit tamen respectus Capuæ, in quam omnium sociorum hostiumque conversos videbat animos; documento futuræ, qualemcunque eventum defectio ab Romanis habuisset. Igitur, magnâ parte impedimentorum relictâ in Bruttiis, & omni graviore armatu, cum delectis peditum equitumque, quàm poterat aptissimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit. secuti tamen tam raptim euntem tres & triginta elephanti. In valle occulta post Tifata montem imminentem Capuæ consedit. Adveniens quum castellum Galatiam, præsidio vi pulso, cepisset, in circumsedentes Capuam se vertit. præmissis antè nunciis Capuam, quo tempore castra Romana aggressurus esset, ut eodem & illi, ad eruptionem parati, portis omnibus sese effunderent, ingentem præbuit terrorem. nam aliâ parte ipse adortus est; aliâ Campani omnes, pedites equitesque, & cum iis Punicum præsidium,

dium, cui Bostar & Hanno præerant, erupit. Romani, ut in re trepida, ne ad unam concurrendo partem aliquid indefensi relinquerent, ita inter se copias partiti sunt. Ap. Claudius Campanis, Fulvius Hannibali est oppositus. C. Nero proprætor cum equitibus sextæ legionis viâ, quæ Suessulam fert; C. Fulvius Flaccus legatus cum sociali equitatu constitit è regione Vulturni amnis. Prœlium non solito modò clamore ac tumultu est cœptum, sed, ad alium virorum, equorum, armorumque sonum, dispositа in muris Campanorum imbellis multitudo tantum cum æris crepitu, qualis in defectu lunæ silenti nocte cieri solet, edidit clamorem, ut averteret etiam pugnantium animos. Campanos facilè à vallo Appius arcebat. Major vis ab altera parte Fulvium, Hannibal & Pœni, urgebant. legio ibi sexta loco cessit: quâ pulsâ, cohors Hispanorum cum tribus elephantis usque ad vallum pervasit: ruperatque mediam aciem Romanorum, & in ancipiti spe ac periculo erat, utrùm in castra perrumperet, an intercluderetur à suis. Quem pavorem legionis periculumque castrorum Fulvius ubi vidit, Q. Navium primoresque alios centurionum hortatur, *ut cohortem hostium sub vallo pugnantem invadant. in summo discrimine rem verti: aut viam dandam iis esse, & minore conatu, quàm condensam aciem irrupissent, in castra irrupturos: aut conficiendos sub vallo esse. Nec magni certaminis rem fore: paucos esse, & ab suis interclusos; & quæ, dum paveat Romanus, interrupta acies videatur, eam, si se utrinque in hostem vertat, ancipiti pugnâ medios circumventuram.* Navius ubi hæc imperatoris dicta accepit, secundi hastati signum ademptum signifero in hostes infert; jacturum in medios eos minitans, ni se propere sequantur milites, & partem capessant pugnæ. Ingens corpus erat, & arma honestabant; & sublatum altè signum converterat ad spectaculum cives hostesque. ceterùm, postquam jam ad signa pervenerat Hispanorum, tum undique

que in eum tragulæ conjectæ, & propè tota in unum acies versa : sed neque hostium multitudo, neque telorum vis arcere impetum ejus viri potuerunt.

VI. Et M. Atilius legatus, primi principis ex eadem legione signum inferri in cohortem Hispanorum coëgit. Et, qui castris præerant, L. Porcius Licinus & T. Popillius legati pro vallo acriter propugnant, elephantosque transgredientes in ipso vallo conficiunt. quorum corporibus quum oppleta esset fossa, velut aggere aut ponte injecto, transitum hostibus dedit. Ibi per stragem jacentium elephantorum atrox edita cædes. Altera in parte castrorum jam impulsi erant Campani Punicumque præsidium, & sub ipsa porta Capuæ, quæ Vulturnum fert, pugnabatur: neque tam armati irrumpentibus Romanis resistebant, quàm quòd porta, ballistis scorpionibusque instructa, missilibus procul hostes arcebat. & suppressit impetum Romanorum vulnus imperatoris Ap. Claudii : cui, suos ante prima signa adhortanti, sub lævo humero summum pectus gæso ictum est. Magna tamen vis hostium ante portam est cæsa : ceteri trepidi in urbem compulsi. Et Hannibal, postquam cohortis Hispanorum stragem vidit, summâque vi castra hostium defendi, omissâ oppugnatione, recipere signa, & convertere agmen peditum, objecto à tergo equitatu, ne hostis instaret, cœpit. Legionum ardor ingens ad hostem insequendum fuit: sed Flaccus receptui cani jussit; satis ad utrumque profectum ratus, ut & Campani, quàm haud multum in Hannibale præsidii esset, & ipse Hannibal sentiret. Cæsa eo die, qui hujus pugnæ auctores sunt, octo millia hominum de Hannibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt : signaque Karthaginiensibus quindecim adempta, duodeviginti Campanis. Apud alios nequaquam tantam molem pugnæ inveni, plusque pavoris, quàm certaminis, fuisse : quum inopinatò in castra Romana Numidæ Hispanique cum elephantis irrupissent;

pissent; elephanti, per media castra vadentes, stragem tabernaculorum ingenti sonitu ac fugam abrumpentium vincula jumentorum facerent; fraudem quoque super tumultum adjectam, immissis ab Hannibale, qui (habuit aliquot) gnari Latinæ linguæ juberent consulum verbis, quoniam amissa castra essent, pro se quemque militum in proximos montes fugere: sed eam celeriter cognitam fraudem, oppressamque magnâ cæde hostium; elephantos igni è castris exactos. Hoc ultimum (utcunque initum finitumque est) ante deditionem Capuæ prœlium fuit. Medixtuticus, qui summus magistratus apud Campanos est, eo anno Seppius Lesius erat, loco obscuro tenuique fortunâ ortus. Matrem ejus quondam, pro pupillo eo procurantem familiare ostentum, quum respondisset aruspex, summum quod esset imperium Capuæ, perventurum ad eum puerum, nihil ad eam spem agnoscentem, dixisse ferunt, *Næ tu perditas res Campanorum narras, ubi summus honos ad filium meum perveniet!* Ea ludificatio veri, & ipsa in verum vertit. nam quum fame ferroque urgerentur, nec spes ulla superesset, iis, qui nati in spem honorum erant, honores detrectantibus; Lesius, querendo desertam ac proditam à primoribus Capuam, summum magistratum ultimus omnium Campanorum cepit.

VII. Ceterùm Hannibal, ut nec hostes elici ampliùs ad pugnam vidit, nec per castra eorum perrumpi ad Capuam posse, ne suos quoque commeatus intercluderent novi consules, abscedere irrito incepto, & movere à Capua statuit castra. Multa secum, quónam inde ire pergeret, volventi subiit animum impetus, caput ipsum belli Romam petendi: cujus rei semper cupitæ prætermissam occasionem post Cannensem pugnam & alii vulgò fremebant, & ipse non dissimulabat. *necopinato pavore ac tumultu, non esse desperandum, aliquam partem urbis occupari posse; &, si Roma in discrimine esset,*

esset, Capuam extemplo omissuros aut ambo imperatores Romanos, aut alterum ex iis: &, si divisissent copias, utrumque infirmiorem factum aut sibi, aut Campanis, bene gerendæ rei fortunam daturos esse. Una ea cura angebat, ne, ubi abscessisset, extemplo dederentur Campani. Numidam promtum ad omnia audenda donis perlicit, ut, literis acceptis, specie transfugæ castra Romana ingressus, alterà parte Capuam clàm pervadat. Literæ autem erant adhortatione plenæ. *Profectionem suam, quæ salutaris illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab oppugnanda Capua duces atque exercitus Romanos. Ne desponderent animos: tolerando paucos dies, totam soluturos obsidionem.* Inde naves in flumine Vulturno comprehensas subigi ad id, quod jam antè præsidii causà fecerat, castellum jussit. Quarum ubi tantam copiam esse, ut unà nocte trajici posset exercitus, allatum est, cibariis decem dierum præparatis, deductas nocte ad flumen legiones ante lucem trajecit.

VIII. Id priusquam fieret, ita futurum compertum ex transfugis, Fulvius Flaccus senatui Romam quum scripsisset, variè hominum animi pro cujusque ingenio affecti sunt. Ut in re tam trepida, senatu extemplo vocato, P. Cornelius, cui Asinæ cognomen erat, omnes duces exercitusque ex tota Italia, neque Capuæ, neque ullius alterius rei memor, ad urbis præsidium revocabat. Fabius Maximus, abscedi à Capua, terrerique & circumagi ad nutus comminationesque Hannibalis, flagitiosum ducebat. *Qui ad Cannas victor ire tamen ad urbem ausus non esset, eum, à Capua repulsum, spem potiundæ urbis Romæ cepisse? Non ad Romam obsidendam, sed ad Capuæ liberandam obsidionem, ire. Romam cum eo exercitu, qui ad urbem esset, Jovem, fœderum ruptorum ab Hannibale testem, Deosque alios defensuros esse.* Has diversas sententias media sententia P. Valerii Flacci vicit: qui, utriusque rei memor, imperatoribus, qui ad Capuam essent, scribendum censuit, *Quid ad urbem præsi-*

præsidii esset, quantas autem Hannibal copias duceret, aut quanto exercitu ad Capuam obsidendam opus esset, ipsos scire. Si & Romam è ducibus alter, & exercitûs pars mitti posset, ut ab reliquo & duce & exercitu Capua rectè obsideretur; inter se compararent Claudius Fulviusque, utri obsidenda Capua, utri, ad prohibendam obsidione patriam, Romam veniundum esset. Hoc senatusconsulto Capuam perlato, Q. Fulvius proconsul, cui, collegâ ex vulnere ægro, eundum Romam erat, è tribus exercitibus milite electo, ad quindecim millia peditum, mille equites, Vulturnum traducit. inde quum Hannibalem Latinâ viâ iturum satis comperisset, ipse per Appiæ municipia, quæque propter eam viam sunt, Setiam, Coram, Lanuvium præmisit, ut commeatus paratos & in urbibus haberent, & ex agris deviis in viam proferrent, præsidiaque in urbes contraherent, ut sua cuique respublica in manu esset.

IX. Hannibal, quo die Vulturnum est transgressus, haud procul à flumine castra posuit. Postero die præter Cales in agrum Sidicinum pervenit. ibi diem unum populando moratus, per Suessulam Alifanumque & Casinatem agrum viâ Latinâ ducit. sub Casinum biduo stativa habita & passim populationes factæ. Inde præter Interamnam Aquinumque, in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum. ubi intercisum pontem à Fregellanis morandi itineris causâ invenit. Et Fulvium Vulturnus tenuerat amnis, navibus ab Hannibale incensis, rates ad trajiciendum exercitum, in magna inopia materiæ, ægre comparantem. trajecto ratibus exercitu, reliquum Fulvio expeditum iter, non per urbes modò, sed circa viam, expositis benignè commeatibus, erat: alacresque milites alius alium, ut adderet gradum, memor ad defendendam ire patriam, hortabantur. Romam Fregellanus nuncius, diem noctemque itinere continuato, ingentem attulit terrorem. tumultuosiùs, quàm allatum erat, cursus hominum, affingen-

fingentium vana auditis, totam urbem conciverat. ploratus mulierum non ex privatis solùm domibus exaudiebatur; sed undique matronæ, in publicum effusæ, circa Deûm delubra discurrunt, crinibus passis aras verrentes, nixæ genibus, supinas manus ad cœlum ac Deos tendentes, orantesque, ut urbem Romanam è manibus hostium eriperent; matresque Romanas & liberos parvos inviolatos servarent. Senatus magistratibus in foro præsto est, si quid consulere velint. Alii accipiunt imperia, disceduntque ad suas quisque officiorum partes: alii offerunt se, si quo usus operæ sit. præsidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano atque arce Æsulana ponuntur. Inter hunc tumultum, Q. Fulvium proconsulem profectum cum exercitu à Capua affertur; cui ne minueretur imperium, si in urbem venisset, decernit senatus, ut Q. Fulvio par cum consulibus imperium esset. Hannibal, infestiùs perpopulato agro Fregellano propter intercisos pontes, per Frusinatem Ferentinatemque & Anagninum agrum in Lavicanum venit. inde Algido Tusculum petiit: nec receptus mœnibus, infra Tusculum dextrorsus Gabios descendit. inde in Pupiniam exercitu demisso, octo millia passuum ab Roma posuit castra. Quo propiùs hostis accedebat, eo major cædes fiebat fugientium, præcedentibus Numidis: pluresque omnium generum atque ætatium capiebantur.

X. In hoc tumultu Fulvius Flaccus, portâ Capenâ cum exercitu Romam ingressus, mediâ urbe per Carinas Æsquilias contendit. inde egressus, inter Æsquilinam Collinamque portam posuit castra. Ædiles plebis commeatum eò comportârunt. Consules senatusque in castra venerunt. ibi de summa republica consultatum. Placuit, consules circa portas Collinam Æsquilinamque ponere castra: C. Calpurnium prætorem urbanum Capitolio atque arci præesse: & senatum frequentem in foro contineri, si quid in tam subitis rebus con-

sulto

fulto opus esset. Inter hæc Hannibal ad Anienem fluvium, tria millia passuum ab urbe, castra admovit. ibi stativis positis, ipse cum duobus millibus equitum à porta Collina usque ad Herculis templum est progressus; atque, unde proximè poterat, mœnia situmque urbis obequitans contemplabatur. Id eum tam licenter atque otiosè facere, Flacco indignum visum est. itaque immisit equites, summoverique atque in castra redigi hostium equitatum jussit. Quum commissum prœlium esset, consules transfugas Numidarum, qui tum in Aventino ad mille & ducentos erant, mediâ urbe transire Æsquilias jusserunt: nullos aptiores, inter convalles tectaque hortorum & sepulchra aut cavas undique vias, ad pugnandum futuros rati. quos quum ex arce Capitolioque clivo publico in equis decurrentes quidam vidissent, captum Aventinum conclamaverunt. Ea res tantum tumultum ac fugam præbuit, ut, nisi castra Punica extra urbem fuissent, effusura se omnis pavida multitudo fuerit. tunc in domos atque in tecta refugiebant: vagosque in viis suos pro hostibus lapidibus telisque incessebant. Nec comprimi tumultus aperirique error poterat, refertis itineribus agrestium turbâ pecorumque, quæ repentinus pavor in urbem compulerat. Equestre prœlium secundum fuit, summotique hostes sunt: &, quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur, placuit, omnes, qui dictatores, consules, censoresve fuissent, cum imperio esse, donec recessisset à muris hostis. Et diei quod reliquum fuit, & nocte insequenti, multi temere excitati tumultus sunt, compressique.

XI. Postero die transgressus Anienem Hannibal in aciem omnes copias eduxit: nec Flaccus consulesque certamen detrectavere. Instructis utrinque exercitibus in ejus pugnæ casum, in qua urbs Roma victori præmium esset, imber ingens grandine mixtus ita u-

utramque aciem turbavit, ut vix armis retentis in castra sese receperint, nullius rei minore, quàm hostium, metu. Et postero die eodem loco acies instructas eadem tempestas diremit. ubi recepissent se in castra, mira serenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res apud Pœnos versa est: auditaque vox Hannibalis fertur, *potiundæ sibi urbis Romæ modò mentem non dari, modò fortunam*. Minuêre etiam spem ejus & aliæ, parva magnaque, res: magna illa, quòd, quum ipse ad mœnia urbis Romæ armatus sederet, milites sub vexillis in supplementum Hispaniæ profectos audivit: parva autem, quòd per eos dies eum fortè agrum, in quo ipse castra haberet, venisse, nihil ob id deminuto pretio, cognitum ex quodam captivo est. Id verò adeo superbum atque indignum visum, ejus soli, quod ipse bello captum possideret haberetque, inventum Romæ emptorem; ut, extemplo vocato præcone, tabernas argentarias, quæ circa forum Romanum tunc essent, jusserit venire. His motus ad Tutiam fluvium castra retulit, sex millia passuum ab urbe. inde ad lucum Feroniæ pergit ire, templum eâ tempestate inclitum divitiis. Capenates aliqui accolæ ejus erant; primitias frugum eò donaque alia pro copia portantes, multo auro argentoque id exornatum habebant. His omnibus donis tum spoliatum templum. æris acervi, quum rudera milites religione inducti jacerent, post profectionem Hannibalis magni inventi. Hujus populatio templi haud dubia inter scriptores est. Cœlius, Romam euntem ab Ereto divertisse eò Hannibalem, tradit: iterque ejus ab Reate, Cutiliisque, & ab Amiterno orditur. ex Campania in Samnium, inde in Pelignos pervenisse; præterque oppidum Sulmonem in Marrucinos transisse; inde Albensi agro in Marsos, hinc Amiternum, Forulosque vicum venisse. Neque ibi error est, quòd tanti exercitus vestigia intra tam brevis ævi memoriam potuerint confundi. isse enim

eà

eâ constat. Tantùm id interest, veneritne eo itinere ad urbem, an ab urbe in Campaniam redierit.

XII. Ceterùm non quantum pertinaciæ ad premendam obsidione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Hannibali. namque ex Lucanis in Bruttium agrum, ad fretum verò ac Rhegium eo cursu contendit, ut propè repentino adventu incautos oppresserit. Capua etsi nihilo segniùs obsessa per eos dies fuerat, tamen adventum Flacci sensit: & admiratio orta est, non simul regressum Hannibalem. Inde per colloquia intellexerunt, relictos se desertosque, & spem Capuæ retinendæ deploratam apud Pœnos esse. Accessit edictum proconsulis ex senatusconsulto propositum, vulgatumque apud hostes: *ut, qui civis Campanus ante certam diem transisset, sine fraude esset.* Nec ulla facta est transitio, metu magis eos, quàm fide, continente; quia majora in defectione deliquerant, quàm quibus ignosci posset. Ceterùm quemadmodum nemo privato consilio ad hostem transibat, ita nihil salutare in medium consulebatur. Nobilitas rempublicam deseruerat, neque in senatum cogi poterant. in magistratu autem erat, qui non sibi honorem adjecisset, sed indignitate suà vim ac jus magistratui, quem gerebat, dempsisset. Jam ne in foro quidem, aut publico loco, principum quisquam apparebat: domibus inclusi patriæ occasum cum suo exitio in dies exspectabant. summa curæ omnis in Bostarem Hannonemque præfectos præsidii Punici versa erat, suo, non sociorum, periculo sollicitos. Hi, conscriptis ad Hannibalem literis, non libere modò, sed etiam aspere, quibus, *non Capuam solam traditam in manum hostibus, sed se quoque & præsidium in omnes cruciatus proditos,* incusabant: *abiisse eum in Bruttios, velut avertentem sese, ne Capua in oculis ejus caperetur. at, Hercule, Romanos ne oppugnatione quidem urbis Romanæ abstrahi ab Capua obsidenda potuisse. tanto constantiorem inimicum Romanum, quàm amicum Pœnum esse. Si*

videat Capuam, bellumque omne eò vertat, & se & Campanos paratos eruptioni fore. Non cum Rheginis, neque Tarentinis bellum gesturos transisse Alpes. ubi Romanæ legiones sint, ibi & Karthaginiensium exercitus debere esse. Sic ad Cannas, sic ad Trasimenum rem bene gestam; coëundo, conferendo cum hoste castra, fortunam tentando. In hanc sententiam literæ conscriptæ Numidis, propositâ mercede jam professis operam, dantur. Hi specie transfugarum quum ad Flaccum in castra venissent, ut inde tempore capto abirent; famesque, quæ tam diu Capuæ erat, nulli non probabilem causam transitionis faceret, mulier repentè Campana in castra venit, scortum transfugarum unius; indicatque imperatori Romano, Numidas fraude compositâ transisse, literasque ad Hannibalem ferre. id unum ex iis, qui sibi rem aperuisset, arguere sese paratam esse. Productus primò satis constanter ignorare se mulierem simulabat: paulatim dein convictus veris, quum tormenta posci & parari videret, fassus id ita esse. literæque prolatæ; & additum etiam indicio, quod celabatur, & alios specie transfugarum Numidas vagari in castris Romanis. hi supra septuaginta comprehensi, & cum transfugis novis mulcati virgis, manibusque præcisis, Capuam rediguntur. Conspectum tam triste supplicium fregit animos Campanorum.

XIII. Concursus ad curiam populi factus coëgit Lessium senatum vocare: & primoribus, qui jam diu publicis consiliis aberant, propalam minabantur, nisi venirent in senatum, circa domos eorum ituros se, & in publicum omnes vi extracturos esse. Is timor frequentem senatum magistratui præbuit. Ibi quum ceteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent, Vibius Virrius, qui defectionis ab Romanis auctor fuerat, interrogatus sententiam, negat, *eos, qui de legatis & de pace ac deditione loquantur, meminisse, nec quid facturi fuerint, si Romanos in potestate habuissent; nec quid ipsis patien-*

patiendum sit. Quid? vos, inquit, *eam deditionem fore censetis, quâ quondam, ut adversus Samnites auxilium impetraremus, nos nostraque omnia Romanis dedidimus? Jam è memoria excessit, quo tempore, & in qua fortuna à populo Romano defecerimus? jam, quemadmodum in defectione præsidium, quod poterat emitti, per cruciatum & ad contumeliam necârimus? quoties in obsidentes, quàm inimicè eruperimus, castra oppugnârimus? Hannibalem vocaverimus ad opprimendos eos? hoc quod recentissimum est, ad oppugnandam Romam hinc eum miserimus? Age contrà, quæ illi infestè in nos fecerint, repetite: ut ex eo, quid speretis, habeatis. Quum hostis alienigena in Italia esset, & Hannibal hostis, & cuncta bello arderent, omissis omnibus, omissa ipso Hannibale, ambo consules & duo consulares exercitus ad Capuam oppugnandam miserunt. Alterum annum circumvallatos inclusosque nos fame macerant, & ipsi nobiscum ultima pericula ac gravissimos labores perpessi, circa vallum ac fossas sæpe trucidati, & prope ad extremum castris exuti. Sed omitto hæc. vetus atque usitata res est, in oppugnanda hostium urbe labores ac pericula pati. illud iræ atque odii exsecrabilis indicium est. Hannibal ingentibus copiis peditum equitumque castra oppugnavit, & ex parte cepit: tanto periculo nihil moti sunt ab obsidione. Profectus trans Vulturnum, perussit Calenum agrum: nihil tantâ sociorum clade avocati sunt. Ad ipsam urbem Romam infesta signa ferri jussit. eam quoque tempestatem imminentem spreverunt. Transgressus Anienem, tria millia passuum ab urbe castra posuit: postremò ad mœnia ipsa & ad portas accessit. Romam se adempturum eis, nisi omitterent Capuam, ostendit. non omiserunt. Feras bestias, cæco impetu ac rabie concitatas, si ad cubilia & catulos earum ire pergas, ad opem suis ferendam avertas. Romanos Roma circumsessa, conjuges, liberi, quorum ploratus hinc prope exaudiebantur, aræ, foci, Deûm delubra, sepulchra majorum temerata ac violata, à Capua non averterunt. tanta aviditas supplicii expetendi, tanta sanguinis nostri hauriendi est sitis. Nec injuria forsitan. nos quoque idem fecissemus,*

cissemus, si data fortuna esset. Itaque quando aliter Diis immortalibus visum est, quum mortem ne recusare quidem debeam; cruciatus contumeliasque, quas sperat hostis, dum liber, dum mei potens sum, effugere morte, præterquam honestâ, etiam leni, possum. Non videbo Ap. Claudium & Q. Fulvium, victoriâ insolenti subnisos, neque vinctus per urbem Romanam triumphi spectaculum trahar, ut deinde in carcere, aut ad palum deligatus, lacerato virgis tergo, cervicem securi Romanæ subjiciam: nec dirui incendique patriam videbo: nec rapi ad stuprum matres Campanas, virginesque, & ingenuos pueros. Albam, unde ipsi oriundi erant, à fundamentis proruerunt, ne stirpis, ne memoria originum suarum exstaret: nedum eos Capuæ parsuros credam, cui infestiores, quàm Karthagini, sunt. Itaque quibus vestrûm antè fato cedere, quàm hæc tot tam acerba videant, in animo est; iis apud me hodie epulæ instructæ parotæque sunt. Satiatis vino ciboque poculum idem, quod mihi datum fuerit, circumferetur: ea potio corpus ab cruciatu, animum à contumeliis, oculos, aures, à videndis audiendisque omnibus acerbis indignisque, quæ manent victos, vindicabit. parati erunt, qui magno rogo in propatulo ædium accenso corpora exanima injiciant. Hæc una via & honesta & libera ad mortem. & ipsi virtutem mirabuntur hostes, & Hannibal fortes socios sciet ab se desertos ac proditos esse.

XIV. Hanc orationem Virrii plures audierunt cum assensu, quàm forti animo id, quod probabant, exsequi potuerunt. Major pars senatûs, multis sæpe bellis expertam populi Romani clementiam haud diffidentes sibi quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreverunt, miseruntque. Vibium Virrium septem & viginti ferme senatores domum secuti sunt, epulatique cum eo; &, quantum facere potuerant, alienatis mentibus vino ab imminentis sensu mali, venenum omnes sumserunt: inde misso convivio, dextris inter se datis, ultimoque complexu, collacrimantes suum patriæque casum, alii, ut eodem

rogo

rogo cremarentur, manserunt; alii domos digressi sunt. Impletæ cibis vinoque venæ minùs efficacem in maturanda morte vim veneni fecerunt. itaque noctem totam plerique eorum, & diei insequentis partem quum animam egissent; omnes tamen, priusquam aperirentur hostibus portæ, exspirârunt. Postero die porta Jovis, quæ adversus castra Romana erat, jussu proconsulis aperta est. eà intromissa legio una & duæ alæ, cum C. Fulvio legato. Is, quum omnium primùm arma telaque, quæ Capuæ erant, ad se conferenda curâsset, custodiis ad omnes portas dispositis, ne quis exire aut emitti posset, præsidium Punicum comprehendit, senatum Campanum ire in castra ad imperatores Romanos jussit. quò quum venissent, extemplo his omnibus catenæ injectæ, jussique ad quæstores deferre, quod auri argentique haberent. auri pondo septuaginta fuit, argenti tria millia pondo & ducenta. senatores quinque & viginti Cales in custodiam, duodetriginta Teanum missi: quorum de sententia maximè descitum ab Romanis constabat.

XV. De supplicio Campani senatûs haudquaquam inter Fulvium Claudiumque conveniebat. Facilis impetrandæ veniæ Claudius, Fulvio durior sententia erat. Itaque Appius Romam ad senatum arbitrium ejus rei totum rejiciebat: percunctandi etiam æquum esse potestatem fieri Patribus, num communicâssent consilia cum aliquibus sociorum Latini nominis municipiorum: & num ope eorum in bello forent & municipiorum adjuti. *Id verò minimè committendum esse*, Fulvius dicere, *ut sollicitarentur criminibus dubiis sociorum fidelium animi: & subjicerentur indicibus, queis, neque quid facerent, neque quid dicerent, quicquam unquam pensi fuisset. itaque se eam quæstionem oppressurum exstincturumque.* Ab hoc sermone quum digressi essent, & Appius, quamvis ferociter loquentem, collegam, non dubitaret, tamen literas super tanta re ab Roma exspectaturum; Fulvi-

us, ne id ipsum impedimentum incepto foret, dimittens prætorium, tribunis militum ac præfectis sociûm imperavit, uti duobus millibus equitum delectis denunciarent, ut ad tertiam buccinam præstò essent. Cum hoc equitatu nocte Teanum profectus, primâ luce portam intravit, atque in forum perrexit: concursuque ad primum equitum ingressum facto, magistratum Sidicinum citari jussit, imperavitque, ut produceret Campanos, quos in custodia haberet. Producti omnes, virgisque cæsi, ac securi percussi. Inde citato equo Cales percurrit: ubi quum in tribunali consedisset, productique Campani deligarentur ad palum, eques citus ab Roma venit, literasque à C. Calpurnio prætore Fulvio & senatusconsultum tradidit. murmur ab tribunali totam concionem pervasit, differri rem integram ad Patres de Campanis. & Fulvius, id ita esse ratus, acceptas literas, neque resolutas, quum in gremio reposuisset, præconi imperavit, ut lictorem lege agere juberet. Ita de iis quoque, qui Calibus erant, sumptum supplicium. Tum literæ lectæ senatûsque consultum, serum ad impediendam rem actam; quæ summâ ope approperata erat, ne impediri posset. Consurgentem jam Fulvium Taureà Jubellius Campanus, per mediam vadens urbem turbamque, nomine inclamavit: &, quum, mirabundus quidnam sese vellet, resedisset Flaccus, *Me quoque*, inquit, *jube occidi, ut gloriari possis, multo fortiorem, quàm ipse es, virum abs te occisum esse*. Quum Flaccus negaret, *profectò satis compotem mentis esse*: modò, *prohiberi etiam se, si id vellet, senatusconsulto*, diceret: tum Jubellius, *Quandoquidem*, inquit, *captâ patriâ, propinquis amicisque amissis, quum ipse manu meâ conjugem liberosque interfecerim, ne quid indigni paterentur, mihi ne mortis quidem copia eadem est, quæ his civibus meis; petatur à virtute invisæ hujus vitæ vindicta*. atque ita gladio, quem veste texerat, per adversum pectus transfixus, ante pedes imperatoris moribundus procubuit.

XVI. Quia,

XVI. Quia, & quod ad supplicium attinet Campanorum, & pleraque alia, de Flacci unius sententia acta erant; mortuum Ap. Claudium sub deditionem Capuæ, quidam tradunt. hunc quoque ipsum Tauream neque suâ sponte venisse Cales, neque suâ manu interfectum: sed, dum inter ceteros ad palum deligatur, quia parum inter strepitus exaudiri possent, quæ vociferabatur, silentium fieri Flaccum jussisse: tum Tauream illa, quæ antè memorata sunt, dixisse, *virum se fortissimum ab nequaquam pari ad virtutem occidi.* Sub hæc dicta, jussu proconsulis præconem ita pronunciâsse, *Lictor, viro forti adde virgas, & in eum primum lege age.* Lectum quoque senatusconsultum, priusquam securi feriret, quidam auctores sunt. sed, quia adscriptum in senatusconsulto fuerit, *si ei videretur, integram rem ad senatum rejiceret*, interpretatum esse, quid magis è republica duceret, æstimationem sibi permissam. Capuam à Calibus reditum est, Atellaque & Calatia in deditionem acceptæ. ibi quoque in eos, qui capita rerum erant, animadversum. Ita ad septuaginta principes senatûs interfecti; trecenti ferme nobiles Campani in carcerem conditi: alii, per sociorum Latini nominis urbes in custodias dati, variis casibus interierunt: multitudo alia civium Campanorum venundata. De urbe agroque reliqua consultatio fuit, quibusdam delendam censentibus urbem prævalidam, propinquam, inimicam. Ceterùm præsens utilitas vicit. nam propter agrum, quem omni fertilitate terræ satis constabat primum in Italia esse, urbs servata est, ut esset aliqua aratorum sedes. urbi frequentandæ multitudo incolarum libertinorumque & institorum opificumque retenta: ager omnis & tecta publica populi Romani facta. Ceterùm habitari tantùm, tanquam urbem, Capuam, frequentarique placuit: corpus nullum civitatis, nec senatûs, nec plebis concilium, nec magistratus esse. sine consilio publico, sine imperio multitudi-

nem, nullius rei inter se sociam, ad consensum inhabilem fore. præfectum ad jura reddenda ab Roma quotannis missuros. Ita ad Capuam res compositæ, consilio ab omni parte laudabili. severè & celeriter in maximè noxios animadversum: multitudo civium dissipata in nullam spem reditûs: non sævitum incendiis ruinisque in tecta innoxia murosque: & cum emolumento quæsita etiam apud socios lenitatis species, incolumitate urbis nobilissimæ opulentissimæque, cujus ruinis omnis Campania, omnes, qui Campaniam circà accolunt, populi ingemuissent: confessio expressa hosti, quanta vis in Romanis ad expetendas pœnas ab infidelibus sociis, & quàm nihil in Hannibale auxilii ad receptos in fidem tuendos esset.

XVII. Romani Patres, perfuncti, quod ad Capuam attinebat, curâ, C. Neroni ex iis duabus legionibus, quas ad Capuam habuerat, sex millia peditum, & trecentos equites, quos ipse legisset, & sociûm Latini nominis peditum numerum parem, & octingentos equites decernunt. eum exercitum Puteolis in naves impositum Nero in Hispaniam transportavit. Quum Tarraconem navibus venisset, expositisque ibi copiis, & navibus subductis, socios quoque navales multitudinis augendæ causâ armâsset; profectus ad Iberum flumen, exercitum ab T. Fontejo & L. Martio accepit. inde pergit ad hostes ire. Hasdrubal Hamilcaris ad Lapides atros castra habebat in Ausetanis. is locus est inter oppida Illiturgin & Mentissam. Hujus saltûs fauces Nero occupavit. Hasdrubal, ne in arto res esset, caduceatorem misit, qui promitteret, si inde missus foret, se omnem exercitum ex Hispania deportaturum. Quam rem quum læto animo Romanus accepisset, diem posterum Hasdrubal colloquio petivit, ut Romani leges conscriberent de tradendis arcibus urbium, dieque statuenda, ad quam præsidia deducerentur, suaque omnia sine fraude Pœni deportarent. Quod ubi impe-

travit,

travit, extemplo primis tenebris, atque inde totâ nocte, quod gravissimum exercitûs erat, Hasdrubal, quacunque posset, evadere è saltu jussit. data sedulò opera est, ne multi eâ nocte exirent, ut ipsa paucitas, quum ad hostem silentio fallendum aptior, tum ad evadendum per artas semitas ac difficiles esset. Ventum insequenti die ad colloquium est: sed loquendo plura scribendoque, deditâ operâ, quæ in rem non essent, die consumpto, in posterum dilatum est. Addita insequens nox spátium dedit & alios emittendi: nec postero die res finem invenit. ita aliquot dies disceptando palam de legibus, noctesque emittendis clam è castris Karthaginiensibus, absumptæ: &, postquam major pars emissa exercitûs erat, jam ne iis quidem, quæ ultro dicta erant, stabatur: minúsque ac minùs (cum timore simul fide decrescente) conveniebat. Jam ferme pedestres omnes copiæ evaserant è saltu: quum primâ luce densa nebula saltum omnem camposque circà intexit. quod ubi sensit Hasdrubal, mittit ad Neronem, qui in posterum diem colloquium differret. illum diem religiosum Karthaginiensibus ad agendum quicquam rei seriæ esse. Ne tum quidem suspecta fraus. quum data esset venia ejus diei, extemplo Hasdrubal, cum equitatu elephantisque castris egressus, sine ullo tumultu in tutum evasit. Horâ ferme quartâ dispulsa sole nebula aperuit diem, vacuaque hostium castra conspexerunt Romani. Tum demum Claudius, Punicam fraudem agnoscens, ut se dolo captum sensit, proficiscentem instititit sequi, paratus confligere acie: sed hostis detrectabat pugnam, levia tamen prœlia inter extremum Punicum agmen præcursoresque Romanorum fiebant.

XVIII. Inter hæc Hispaniæ populi, nec qui post cladem acceptam defecerant, redibant ad Romanos, nec ulli novi deficiebant. Et Romæ senatui populoque, post receptam Capuam, non Italiæ jam major,

quàm Hiſpaniæ, cura erat: & exercitum augeri, & imperatorem mitti placebat. nec tamen, quem mitterent, ſatis conſtabat; quàm illud, ubi duo ſummi imperatores intra dies triginta cecidiſſent, qui in locum duorum ſuccederet, extraordinariâ curâ deligendum eſſe. Quum alii alium nominarent, poſtremùm eò decurſum eſt, ut populus proconſuli creando in Hiſpaniam comitia haberet: diemque comitiis conſules edixerunt. Primò exſpectaverant, ut, qui ſe tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur. quæ ut deſtituta exſpectatio eſt, redintegratus luctus acceptæ cladis, deſideriumque imperatorum amiſſorum. Mœſta itaque civitas, propè inops conſilii, comitiorum die tamen in campum deſcendit: atque in magiſtratus verſi circumſpectant ora principum, aliorum alios intuentium, fremuntque, adeo perditas res deſperatumque de republica eſſe, ut nemo audeat in Hiſpaniam imperium accipere. Quum ſubitò P. Cornelius, Publii, qui in Hiſpania ceciderat, filius, quatuor & viginti ferme annos natus, profeſſus ſe petere, in ſuperiore, unde conſpici poſſet, loco conſtitit. In quem poſtquam omnium ora converſa ſunt, clamore ac favore ominati extemplo ſunt felix fauſtumque imperium. juſſi deinde inire ſuffragium, ad unum omnes non centuriæ modò, ſed etiam homines, P. Scipioni imperium eſſe in Hiſpania juſſerunt. Ceterùm poſt rem actam, ut jam reſederat impetus animorum ardorque, ſilentium ſubitò ortum & tacita cogitatio, quidnam egiſſent? num favor plus valuiſſet, quàm ratio? ætatis maximè pœnitebat: quidam fortunam etiam domûs horrebant, nomenque, ex funeſtis duabus familiis, in eas provincias, ubi inter ſepulchra patris patruique res gerendæ eſſent, proficiſcentis.

XIX. Quam ubi ab re tanto impetu acta ſollicitudinem curamque hominum animadvertit, advocatâ concione, ita de ætate ſua imperioque mandato, &

bello,

bello, quod gerundum esset, magno elatoque animo disseruit, ut ardorem eum, qui resederat, excitaret rursus novaretque: & impleret homines certioris spei, quàm quantam fides promissi humani, aut ratio ex fiducia rerum subjicere solet. Fuit enim Scipio non veris tantùm virtutibus mirabilis, sed arte quoque quâdam ab juventa in ostentationem earum compositus: pleraque apud multitudinem, aut per nocturnas visa species, aut velut divinitus mente monitâ, agens: sive & ipse capti quâdam superstitione animi, sive ut imperia consiliaque, velut sorte oraculi missa, sine cunctatione exsequerentur. Ad hoc jam inde ab initio præparans animos, ex quo togam virilem sumpsit, nullo die priùs ullam publicam privatamque rem egit, quàm in Capitolium iret, ingressusque ædem consideret: & plerumque solus in secreto ibi tempus tereret. Hic mos, qui per omnem vitam servabatur, seu consultò, seu temere, vulgatæ opinioni fidem apud quosdam fecit, stirpis eum divinæ virum esse; retulitque famam, in Alexandro Magno priùs vulgatam, & vanitate & fabulâ parem, anguis immanis concubitu conceptum, & in cubiculo matris ejus persæpe visam prodigii ejus speciem, interventuque hominum evolutam repentè, atque ex oculis elapsam. His miraculis nunquam ab ipso elusa fides est: quin potiùs aucta arte quâdam, nec abnuendi tale quicquam, nec palam affirmandi. Multa alia ejusdem generis, alia vera, alia assimulata, admirationis humanæ in eo juvene excesserant modum: quibus freta tunc civitas, ætati haudquaquam maturæ tantam molem rerum, tantumque imperium permisit. Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hispania habebat, quæque à Puteolis cum C. Nerone trajectæ erant, decem millia militum & mille equites adduntur. & M. Junius Silanus proprætor adjutor ad res gerendas datus est. Ita cum triginta navium classe (omnes autem quinqueremes erant) ostiis Tiberinis profectus præter

ter oram Tuſci maris, Alpes atque Gallicum ſinum, & deinde Pyrenei circumvectus promontorium, Emporiis, urbe Græcâ (oriundi & ipſi à Phocæa ſunt) copias expoſuit: inde ſequi navibus juſſis, Tarraconem pedibus profectus, conventum omnium ſociorum (etenim legationes ad famam adventûs ejus ex omni ſe provincia effuderant) habuit. naves ibi ſubduci juſſit, remiſſis quatuor triremibus Maſſilienſium, quæ officii causâ ab domo proſecutæ fuerant. Reſponſa inde legationibus ſuſpenſis varietate tot caſuum dare cœpit. ita elato ab ingenti virtutum ſuarum fiducia animo, ut nullum ferox verbum excideret; ingenſque omnibus, quæ diceret, quum majeſtas ineſſet, tum fides.

XX. Profectus ab Tarracone, & civitates ſociorum & hiberna exercitûs adiit: collaudavitque milites, quòd, duabus tantis cladibus deinceps icti, provinciam obtinuiſſent: nec fructum ſecundarum rerum ſentire hoſtes paſſi, omni cis Iberum agro eos arcuiſſent, ſocioſque cum fide tutati eſſent. Marcium ſecum habebat cum tanto honore, ut facilè appareret, nihil minùs, quàm vereri, ne quis obſtaret gloriæ ſuæ. Succeſſit inde Neroni Silanus, & in hiberna novi milites deducti. Scipio, omnibus, quæ adeunda agendaque erant, maturè aditis peractiſque, Tarraconem conceſſit. Nihilo minor fama apud hoſtes Scipionis erat, quàm apud cives ſocioſque, & divinatio quædam futuri; quo minùs ratio timoris reddi poterat oborti temere, majorem inferens metum. In hiberna diverſi conceſſerant: Haſdrubal Giſgonis uſque ad Oceanum & Gades: Mago in mediterranea, maximè ſupra Caſtulonenſem ſaltum: Haſdrubal Hamilcaris filius proximus Ibero circa Saguntum hibernavit. Æſtatis ejus extremo, quo capta eſt Capua, & Scipio in Hiſpaniam venit, Punica claſſis, ex Sicilia Tarentum accita ad arcendos commeatus præſidii Romani, quod in arce Tarentina erat, clauſerat quidem omnes ad arcem à

mari aditus; sed assidendo diutius artiorem annonam sociis, quàm hosti, faciebat. non enim tantùm subvehi oppidanis per pacata littora apertosque portus præsidio navium Punicarum poterat, quantum frumenti classis ipsa turbâ navali mixta ex omni genere hominum absumebat. ut arcis præsidium etiam sine invecto (quia pauci erant) ex antè præparato sustentari posset; Tarentinis classique ne invectum quidem sufficeret. Tandem majore gratiâ, quàm venerat, classis dimissa est. annona haud multùm laxaverat: quia, remoto maritimo præsidio, subvehi frumentum non poterat.

XXI. Ejusdem æstatis exitu, M. Marcellus ex Sicilia provincia quum ad urbem venisset, à C. Calpurnio prætore senatus ei ad ædem Bellonæ datus est. ibi quum de rebus à se gestis disseruisset, questus leniter non suam magis, quàm militum, vicem, quòd provinciâ confectâ exercitum deportare non licuisset, postulavit, ut triumphanti urbem inire liceret. id non impetravit. Quum multis verbis actum esset, utrùm minùs conveniret, cujus nomine absentis, ob res prospere ductu ejus gestas, supplicatio decreta foret, & Diis immortalibus habitus honos, ei præsenti negare triumphum: an, quem tradere exercitum successori jussissent, (quod, nisi manente in provincia bello, non decerneretur) eum quasi debellato triumphare, quum exercitus, testis meriti atque immeriti triumphi, abesset; medium visum, ut ovans urbem iniret. Tribuni plebis ex auctoritate senatûs ad populum tulerunt, ut M. Marcello, quo die urbem ovans iniret, imperium esset. Pridie, quàm urbem iniret, in monte Albano triumphavit. inde ovans multam præ se prædam in urbem intulit. Cum simulacro captarum Syracusarum, catapultæ ballistæque, & alia omnia instrumenta belli lata, & pacis diuturnæ regiæque opulentiæ ornamenta, argenti ærisque fabrefacti vis, alia supellex, pretiosaque

que veſtis, & multa nobilia ſigna, quibus inter primas Græciæ urbes Syracuſæ ornatæ fuerant. Punicæ quoque victoriæ ſignum, octo ducti elephanti. Et non minimum fuit ſpectaculum cum coronis aureis præcedentes Soſis Syracuſanus, & Mericus Hiſpanus. quorum altero duce nocturno Syracuſas introitum erat; alter Naſum, quodque ibi præſidii erat, prodiderat. His ambobus civitas data, & quingena jugera agri. Soſidi in agro Syracuſano, qui aut regius, aut hoſtium populi Romani fuiſſet, & ædes Syracuſis cujus vellet eorum, in quos belli jure animadverſum eſſet: Merico Hiſpaniſque, qui cum eo tranſierant, urbs agerque in Sicilia ex iis, qui à populo Romano defeciſſent, juſſa dari. Id M. Cornelio mandatum, ut, ubi ei videretur, urbem agrumque eis aſſignaret. In eodem agro Belligeni, per quem illectus ad tranſitionem Mericus erat, quadringenta jugera agri decreta. Poſt profectionem ex Sicilia Marcelli, Punica claſſis octo millia peditum, tria Numidarum equitum expoſuit. Ad eos Murgantinæ deſciverunt terræ. ſecutæ defectionem earum Hybla & Macella ſunt, & ignobiliores quædam aliæ. Et Numidæ, præfecto Mutine, vagi per totam Siciliam, ſociorum populi Romani agros urebant. Super hæc exercitus Romanus iratus, partim quòd cum imperatore non devectus ex provincia eſſet, partim quòd in oppidis hibernare vetiti erant, ſegni fungebantur militiâ: magiſque eis auctor ad ſeditionem, quàm animus, deerat. Inter has difficultates M. Cornelius prætor & militum animos, nunc conſolando, nunc caſtigando, ſedavit, & civitates omnes, quæ defecerant, in ditionem redegit: atque ex his Murgantiam Hiſpanis, quibus urbs agerque debebatur, ex ſenatuſconſulto attribuit.

XXII. Conſules, quum ambo Apuliam provinciam haberent, minuſque jam terroris à Pœnis & Hannibale eſſet, ſortiri juſſi Apuliam Macedoniamque provinci-

as.

as. Sulpicio Macedonia evenit, isque Lævino successit. Fulvius, Romam comitiorum causâ arcessitus, quum comitia consulibus rogandis haberet, prærogativa Veturia juniorum declaravit T. Manlium Torquatum, & T. Otacilium. Manlius, qui præsens erat, gratulandi causâ quum turba coïret, nec dubius esset consensus populi, magnâ circumfusus turbâ ad tribunal consulis venit; petitque, ut pauca sua verba audiret, centuriamque, quæ tulisset suffragium, revocari juberet. Erectis omnibus exspectatione, quidnam postulaturus esset, oculorum valetudinem excusavit. *Impudentem & gubernatorem & imperatorem esse, qui, quum alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet sibi aliorum capita ac fortunas committi. proinde, si videretur, & redire in suffragium Veturiam juniorum juberet, & meminisset in consulibus creandis belli, quod in Italia sit, temporumque reipublicæ. Vixdum requiêsse aures à strepitu & tumultu hostili, quo paucos antè menses assederint prope mœnia Romana.* Post hæc quum centuria frequens succlamâsset, *nihil se mutare sententiæ, eosdemque consules dicturos esse*; tum Torquatus, *Neque ego vestros*, inquit, *mores consul ferre potero, neque vos imperium meum. Redite in suffragium, & cogitate bellum Punicum in Italia, & hostium ducem Hannibalem esse.* Tum centuria, & auctoritate mota viri, & admirantium circà fremitu, petit à consule, ut Veturiam seniorum citaret: *velle se cum majoribus natu colloqui, & ex auctoritate eorum consules dicere.* Citatis Veturiæ senioribus, datum secretò in Ovili cum his colloquendi tempus. Seniores de tribus consulendum dixerunt esse, duobus jam plenis honorum, Q. Fabio & M. Marcello; &, si utique novum aliquem adversus Pœnos consulem creari vellent, M. Valerium Lævinum egregiè adversus Philippum regem terrâ marique res gessisse. Ita de tribus consultatione datâ, senioribus dimissis, juniores suffragium ineunt. M. Claudium Marcellum, fulgentem tum Siciliâ domitâ, & M. Valerium

lerium absentes consules dixerunt. auctoritatem prærogativæ omnes centuriæ secutæ sunt. Eludant nunc antiqua mirantes. non equidem, si qua sit sapientium civitas, quam docti fingunt magis, quàm nôrunt, aut principes graviores temperantioresque à cupidine imperii, aut multitudinem meliùs moratam censeam fieri posse. Centuriam verò juniorum seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragio mandaret, vix ut verisimile sit, parentum quoque hoc seculo vilis levisque apud liberos auctoritas fecit.

XXIII. Prætoria inde comitia habita. P. Manlius Vulso, & L. Manlius Acidinus, & C. Lætorius, & L. Cincius Alimentus creati sunt. Fortè ita incidit, ut comitiis perfectis nunciaretur, T. Otacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum esset, collegam absentem daturus fuisse videbatur populus, mortuum in Sicilia esse. Ludi Apollinares & priore anno fuerant, &, eo anno ut fierent, referente Calpurnio prætore, senatus decrevit, ut in perpetuum voverentur. Eodem anno prodigia aliquot visa nunciataque sunt. In æde Concordiæ Victoria, quæ in culmine erat, fulmine icta decussaque, ad Victorias, quæ in antefixis erant, hæsit, neque inde procidit. Et Anagniæ & Fregellis nunciatum est, murum portasque de cœlo tactas: & in foro Subertano sanguinis rivos per diem totum fluxisse, & Ereti lapidibus pluisse, & Reate mulam peperisse. Ea prodigia hostiis majoribus sunt procurata, & obsecratio in unum diem populo indicta, & novemdiale sacrum. Sacerdotes publici aliquot eo anno demortui sunt, novique suffecti: in locum M. Æmilii Numidæ decemviri sacrorum M. Æmilius Lepidus: in locum M. Pomponii Mathonis pontificis C. Livius: in locum Sp. Carvilii Maximi auguris M. Servilius. T. Otacilius Crassus pontifex quia exacto anno mortuus erat, ideo nominatio in locum ejus non est

facta.

facta. C. Claudius flamen Dialis, quòd exta perperam dederat, flaminio abiit.

XXIV. Per idem tempus M. Valerius Lævinus, tentatis priùs per secreta colloquia principum animis, ad indictum antè ad id ipsum concilium Ætolorum classe expeditâ venit. Ubi quum Syracusas Capuamque captam, in fidem in Sicilia Italiaque rerum secundarum, ostentâsset, adjecissetque, *jam inde à majoribus traditum morem Romanis colendi socios, ex quibus alios in civitatem atque æquum secum jus accepissent, alios in ea fortuna haberent, ut socii esse, quàm cives, mallent. Ætolos eo in majore futuros honore, quòd gentium transmarinarum in amicitiam primi venissent. Philippum eis & Macedonas graves accolas esse; quorum se vim ac spiritus & jam fregisse, & eò redacturum esse, ut non his modò urbibus, quas per vim ademissent Ætolis, excedant, sed ipsam Macedoniam infestam habeant. Et Acarnanas, quos ægre ferrent Ætoli à corpore suo diremptos, restituturum se in antiquam formulam jurisque ac ditionis eorum.* Hæc, dicta promissaque ab Romano imperatore, Scopas, qui tum prætor gentis erat, & Dorymachus, princeps Ætolorum, affirmaverunt auctoritate suâ, minore cum verecundia & majore cum fide vim majestatemque populi Romani extollentes. maximè tamen spes potiundæ movebat Acarnaniæ. Igitur conscriptæ conditiones, quibus in amicitiam societatemque populi Romani venirent: additumque, *ut, si placeret vellentque, eodem jure amicitiæ Elei, Lacedæmoniique, & Attalus, & Pleuratus, & Scerdiladus essent.* (Asiæ Attalus, hi Thracum & Illyriorum reges.) *Bellum ut extemplo Ætoli cum Philippo terrâ gererent. Navibus ne minùs viginti quinqueremibus adjuvaret Romanus. Urbium Corcyræ tenus ab Ætolia incipienti solum tectaque, & muri cum agris, Ætolorum; alia omnis præda populi Romani esset. Darentque operam Romani, ut Acarnaniam Ætoli haberent. Si Ætoli pacem cum Philippo facerent, fœderi adscriberent, ita ratam eorum pacem, si* Phi-

Philippus arma ab Romanis sociisque, quique eorum ditionis essent, abstinuisset. Item, si populus Romanus foedere jungeretur regi, ut caveret, ne jus ei belli inferendi Ætolis sociisque eorum esset. Hæc convenerunt, conscriptaque biennio post Olympiæ ab Ætolis, in Capitolio ab Romanis, ut testata sacratis monumentis essent, sunt posita. Moræ causâ fuerant retenti Romæ diutius legati Ætolorum. Nec tamen impedimento id rebus gerendis fuit. & Ætoli extemplo moverunt adversus Philippum bellum, & Lævinus Zacynthum (parva insula est propinqua Ætoliæ: urbem unam eodem, quo ipsa est, nomine habet; eam præter arcem vi cepit) & Oeniadas Nasumque Acarnanum captas Ætolis contribuit. Philippum quoque satis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Pœnosque & pacta cum Hannibale posset respicere, Corcyram ipse se recepit.

XXV. Philippo Ætolorum defectio Pellæ hibernanti allata est. itaque, quia primo vere moturus exercitum in Græciam erat, Illyrios finitimasque eis urbes alterno metu quietas ut Macedonia haberet, expeditionem subitam in Oricinorum atque Apolloniatium fines fecit: egressosque Apolloniatas, cum magno terrore atque pavore, compulit intra muros. Vastatis proximis Illyrici, in Pelagoniam eâdem celeritate venit iter: inde Dardanorum urbem, sitam in Macedonia, transitum Dardanis facturam, cepit. His raptim actis, memor Ætolici junctique cum eo Romani belli, per Pelagoniam, & Lyncum, & Bottiæam, in Thessaliam descendit. Ad bellum secum adversus Ætolos capessendum incitari posse homines credebat: &, relicto ad fauces Thessaliæ Perseo cum quatuor millibus armatorum ad arcendos aditu Ætolos, ipse, priusquam majoribus occuparetur rebus, in Macedoniam, atque inde in Thraciam exercitum ac Mædos duxit. Incurrere ea gens in Macedoniam solita erat; ubi regem occupatum externo bello, ac sine præsidio esse regnum

sen-

tendisset. Ad Phragandas igitur vastare agros, & urbem Jamphorinam, caput arcemque Mædicæ, oppugnare cœpit. Scopas, ubi profectum in Thraciam regem, occupatumque ibi bello audivit, armatâ omni juventute Ætolorum, bellum inferre Acarnaniæ parat. Adversus quod Acarnanum gens & viribus impar, & jam Oeniadas Nasumque amissa cernens, Romanaque insuper arma ingruere, irâ magis instruit, quàm consilio, bellum. Conjugibus liberisque & senioribus supra sexaginta annos in propinquam Epirum missis, ab quindecim ad sexaginta annos conjurant, nisi victores, se non redituros. Qui victus acie excessisset, eum ne quis urbe, tecto, mensâ, lare reciperet, diram exsecrationem in populares, obtestationem quàm sanctissimam potuerunt adversus hospites, composuerunt. precatique simul Epirotas sunt, ut, qui suorum in acie cecidissent, eos uno tumulo contegerent, adhiberentque humatis titulum: HIC SITI SUNT ACARNANES, QUI, ADVERSUS VIM ATQUE INJURIAM ÆTOLORUM PRO PATRIA PUGNANTES, MORTEM OCCUBUERUNT. Per hæc incitatis animis, castra in extremis finibus suis obvia hosti posuerunt. nunciis ad Philippum missis, quanto res in discrimine esset, omittere Philippum, id quod in manibus erat, coëgerunt bellum, Jamphorinâ per deditionem receptâ, & prospero alio successu rerum. Ætolorum impetum tardaverat primò conjurationis fama Acarnanicæ: deinde auditus Philippi adventus, regredi etiam in intimos coëgit fines. Nec Philippus, quanquam, ne opprimerentur Acarnanes, itineribus magnis ierat, ultra Dium est progressus. inde, quum audisset reditum Ætolorum ex Acarnania, & ipse Pellam rediit.

XXVI. Lævinus, veris principio à Corcyra profectus navibus, superato Leucatâ promontorio, quum venisset Naupactum, Anticyram inde se petiturum edixit, ut præsto ibi Scopas Ætolique essent. Sita Anticyra

ticyra est in Locride lævâ parte sinum Corinthiacum intrantibus. breve terrâ iter eò, brevis navigatio ab Naupacto est. Tertio ferme post die utrinque oppugnari cœpta est. Gravior à mari oppugnatio erat; quia & tormenta machinæque omnis generis in navibus erant, & Romani inde oppugnabant. Itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem Ætolis traditur, præda ex pacto Romanis cessit. Literæ Lævino redditæ, consulem eum absentem declaratum, & successorem venire P. Sulpicium. ceterùm, diuturno ibi morbo implicitus, seriùs spe omnium Romam venit. M. Marcellus, quum Idibus Martiis consulatum iniisset, senatum eo die, moris modò causâ, habuit, professus, *nihil se, absente collegâ, neque de republica, neque de provinciis, acturum. Scire se, frequentes Siculos prope urbem in villis obtrectatorum suorum esse. quibus, tantum abesse, ut per se non liceat palam Romæ crimina edita fictaque ab inimicis vulgare, ut, ni simularent, aliquem sibi timorem, absente collegâ, dicendi de consule esse, ipse eis extemplo daturus senatum fuerit. Ubi quidem collega venisset, non passurum quicquam priùs agi, quàm ut Siculi in senatum introducantur. Delectum propè à M. Cornelio per totam Siciliam habitum, ut quamplurimi questum de se Romam venirent. eumdem literis falsis urbem impléſſe, bellum in Sicilia esse, ut suam laudem minuat.* Moderati animi gloriam eo die adeptus consul, senatum dimisit; ac propè justitium omnium rerum futurum videbatur, donec alter consul ad urbem venisset. Otium, ut solet, excitavit plebis rumores: *belli diuturnitate, & vastatos agros circa urbem, quâ infesto agmine isset Hannibal, & exhaustam delectibus Italiam, & propè quotannis exercitus cæsos* querebantur; *& consules bellicosos ambo, viros acres nimis & feroces, creatos, qui vel in pace tranquilla bellum excitare possent, nedum in bello respirare civitatem forent passuri.*

XXVII. Interrupit hos sermones nocte, quæ pridie Quinquatrus fuit, pluribus simul locis circa forum in-

cendium

cendium ortum. eodem tempore septem tabernæ, quæ postea quinque, & argentariæ, quæ nunc novæ appellantur, arsere. Comprehensa postea privata ædificia: neque enim tum basilicæ erant: comprehensæ lautumiæ, forumque piscatorium, & atrium regium. Ædes Vestæ vix defensa est tredecim maximè servorum operâ, qui in publicum redempti ac manumissi sunt. nocte ac die continuatum incendium fuit. Nec ulli dubium erat, humanâ id fraude factum esse, quòd plurimis simul locis, & iis diversis, ignes coorti essent. Itaque consul ex auctoritate senatûs pro concione edixit, qui, quorum operâ id conflatum incendium, profiteretur, præmium fore, libero pecuniam, servo libertatem. Eo præmio inductus Campanorum Calaviorum servus (Mannus ei nomen erat) indicavit, *dominos & quinque præterea juvenes nobiles Campanos, quorum parentes à Q. Fulvio securi percussi erant, id incendium fecisse; vulgòque facturos alia, ni comprehendantur*. Comprehensi ipsi familiæque eorum. & primò elevabatur index indiciumque: *pridie eum verberibus castigatum ab dominis discessisse, per iram ac levitatem ex re fortuita crimen commentum*. ceterùm ut coram coarguebantur, & quæstio ex ministris facinoris foro medio haberi cœpta est, fassi omnes, atque in dominos servosque conscios animadversum est. indici libertas data, & viginti millia æris. Consuli Lævino Capuam prætereunti circumfusa multitudo Campanorum est, obsecrantium cum lacrimis, ut sibi Romam ad senatum ire liceret, oratum, si quâ misericordiâ tandem flecti possent, ne se ad ultimum perditum irent, nomenque Campanorum à Q. Flacco deleri sinerent. Flaccus, *sibi privatam simultatem cum Campanis*, negare, *ullam esse: publicas inimicitias & hostiles esse, & futuras, quoad eo animo esse erga populum Romanum sciret. nullam enim in terris gentem esse, nullum infestiorem populum nomini Romano. Ideo se mœnibus inclusos tenere eos: quia, si qui evasissent aliquâ,*

quâ, velut feras bestias per agros vagari, & laniare, & trucidare, quodcunque obvium detur. Alios ad Hannibalem transfugisse, alios ad Romam incendendam profectos. inventurum in seminsto foro consulem vestigia sceleris Campanorum. Vestæ ædem petitam, & æternos ignes, & conditum in penetrali fatale pignus imperii Romani. Se minimè censere tutum esse, Campanis potestatem intrandi Romana mœnia fieri. Lævinus Campanos, jurejurando à Flacco adactos, quinto die, quàm ab senatu responsum accepissent, Capuam redituros, sequi se Romam jussit. Hâc circumfusus multitudine, simul Siculis obviàm egressis Ætolisque Romam præivit, clarissimarum urbium excidio celeberrimis viris victos bello accusatores in urbem adducens. De republica tamen primùm ac de provinciis ambo consules ad senatum retulere.

XXVIII. Ibi Lævinus, quo statu Macedonia & Græcia, Ætoli, Acarnanes Locrique essent, quasque ibi res ipse egisset terrà marique, exposuit. *Philippum, inferentem bellum Ætolis, in Macedoniam retro ab se compulsum, ad intima penitus regni abisse, legionemque inde deduci posse. classem satis esse ad arcendum Italiâ regem.* Hæc de se deque provincia, cui præfuerat. Consulum de provinciis communis relatio fuit. decrevere Patres, *Ut alteri consulum Italia bellumque cum Hannibale provincia esset: alter classem, cui T. Otacilius præfuisset, Siciliamque provinciam cum L. Cincio prætore obtineret.* Exercitus eis duo decreti, qui in Etruria Galliaque essent. eæ quatuor erant legiones. urbanæ duæ superioris anni in Etruriam; duæ, quibus Sulpicius consul præfuisset, in Galliam mitterentur. Galliæ & legionibus præesset, quem consul, cujus Italia provincia esset, præfecisset. In Etruriam C. Calpurnius, post præturam prorogato in annum imperio, missus; & Q. Fulvio Capua provincia decreta, prorogatumque in annum imperium. Exercitus civium sociorumque minui jussus, ut ex duabus legionibus una legio, quinque

millia

millia peditum, & trecenti equites essent; dimissis, qui plurima stipendia haberent: & sociorum septem millia peditum & trecenti equites relinquerentur, eâdem ratione stipendiorum habitâ in veteribus militibus dimittendis. Cn. Fulvio consuli superioris anni, nec de provincia Apulia, nec de exercitu, quem habuerat, quicquam mutatum. tantùm in annum prorogatum imperium est. P. Sulpicius collega ejus omnem exercitum, præter socios navales, jussus dimittere est. Item ex Sicilia exercitus, cui M. Cornelius præesset, ubi consul in provinciam venisset, dimitti jussus. L. Cincio prætori ad obtinendam Siciliam Cannenses milites dati, duarum instar legionum. Totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Vulsoni prætori decretæ, quibus L. Cornelius in eadem provincia priore anno præfuerat. Urbanas legiones ita scribere consules jussi, ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Claudii, M. Valerii, Q. Fulvii, fuissent; neve eo anno plures, quàm una & viginti, Romanæ legiones essent.

XXIX. His senatusconsultis perfectis, sortiti provincias consules. Sicilia & classis Marcello, Italia cum bello adversus Hannibalem Lævino evenit. Quæ sors, velut iterum captis Syracusis, ita exanimavit Siculos, exspectatione sortis in consulum conspectu stantes, ut comploratio eorum flebilesque voces & extemplo oculos hominum converterent, & postmodo sermones præbuerint. Circumibant enim senatum cum veste sordida, affirmantes, *se non modò suam quisque patriam, sed totam Siciliam, relicturos, si eò Marcellus iterum cum imperio rediisset. Nullo suo merito eum antè implacabilem in se fuisse: quid iratum, quòd Romam de se questum venisse Siculos sciat, facturum? Obrui Ætnæ ignibus, aut mergi freto, satius illi insulæ esse, quàm velut dedi noxæ inimico.* Hæ Siculorum querelæ, domos primùm nobilium circumlatæ, celebratæque sermonibus, quos partim misericordia Siculorum, partim invidia Marcelli excitabat,

in senatum etiam pervenerunt. Postulatum à consulibus est, ut de permutandis provinciis senatum consulerent. Marcellus, *si jam auditi ab senatu Siculi essent, aliam forsitan futuram fuisse sententiam suam*, dicere. *nunc, ne quis timore frenari eos dicere posset, quo minùs de eo libere querantur, in cujus potestate mox futuri sint, si collegæ nihil intersit, mutare se provinciam paratum esse. deprecari senatûs præjudicium; nam, quum extra sortem collegæ optionem dari provinciæ iniquum fuerit, quanto majorem injuriam, imò contumeliam esse, sortem suam ad eum transferri?* Ita senatus, quum, quid placeret, magis ostendisset, quàm decrêsset, dimittitur. inter ipsos consules permutatio provinciarum, rapiente fato Marcellum ad Hannibalem, facta est: ut, ex quo primus adversæ pugnæ gloriam ceperat, in ejus laudem postremus Romanorum imperatorum, prosperis tum maximè bellicis rebus, caderet.

XXX. Permutatis provinciis, Siculi, in senatum introducti, multa de Hieronis regis fide perpetua erga populum Romanum verba fecerunt, in gratiam publicam avertentes, *Hieronymum ac postea Hippocraten & Epicyden tyrannos, quum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad Hannibalem, invisos fuisse sibi. ob eam causam & Hieronymum à principibus juventutis propè publico consilio interfectum: & in Epicydis Hippocratisque cædem septuaginta nobilissimorum juvenum conjurationem factam; quos, Marcelli morâ destitutos, quia ad prædictum tempus exercitum ad Syracusas non admovisset, indicio facto, omnes ab tyrannis interfectos. Eam quoque Hippocratis atque Epicydis tyrannidem Marcellum excitâsse, Leontinis crudeliter direptis. Nunquam deinde principes Syracusanorum desisse ad Marcellum transire, pollicerique, se urbem, quum vellet, ei tradituros. sed eum primò vi capere maluisse. dein, quum id neque terrâ, neque mari, omnia expertus, potuisset, auctores traditarum Syracusarum fabrum ærarium Sosin, & Mericum Hispanum, quàm principes Syracusanorum habere, toties id*

nequic-

nequicquam ultro offerentes, praeoptâsse: quo scilicet justiori de causa vetustissimos socios populi Romani trucidaret, ac diriperet. Si non Hieronymus ad Hannibalem defecisset, sed populus Syracusanus & senatus, si portas Marcello Syracusani publicè, & non, oppressis Syracusanis, tyranni eorum Hippocrates & Epicydes, clausissent, si Karthaginiensium animis bellum cum populo Romano gessissent; quid ultrà, quàm quod fecerit, nisi ut deleret Syracusas, facere hostiliter Marcellum potuisse? Certè præter mœnia & tecta exhausta urbis, & refracta ac spoliata Deûm delubra, Diis ipsis ornamentisque eorum ablatis, nihil relictum Syracusis esse. Bona quoque multis adempta, ita ut ne nudo quidem solo, reliquiis direptæ fortunæ, alere sese ac suos possent. Orare se Patres conscriptos, ut, si nequeant omnia, saltem, quæ compareant cognoscique possint, restitui dominis jubeant. Talia conquestos quum excedere extemplo, ut de postulatis eorum Patres consuli possent, Lævinus jussisset, *Maneant imò,* inquit Marcellus, *ut coram his respondeam, quando eâ conditione pro vobis, Patres conscripti, bella gerimus, ut victos armis accusatores habeamus. Duæ captæ hoc anno urbes Capua Fulvium reum, Marcellum Syracusæ habeant.*

XXXI. Reductis in curiam legatis, tum consul, *Non adeò majestatis,* inquit, *populi Romani imperiique hujus oblitus sum, Patres conscripti, ut, si de meo crimine ambigeretur, consul dicturus causam, accusantibus Græcis, fuerim. sed non, quid ego fecerim, in disquisitionem venit, quàm quid isti pati debuerint. qui si non fuerunt hostes, nihil interest, nunc, an vivo Hierone, Syracusas violaverim. Sin autem desciverunt, legatos nostros ferro atque armis petierunt, urbem ac mœnia clauserunt, exercituque Karthaginiensium adversus nos tutati sunt; quis passos esse hostilia, quum fecerint, indignatur? Tradentes urbem principes Syracusanorum aversatus sum: Sosin & Mericum Hispanum, quibus tantùm crederem, potiores habui. Non estis extremi Syracusanorum, quippe qui aliis humilitatem objiciatis. Quis est vestrûm, qui se mihi portas aperturum, qui armatos milites meos in urbem acceptu-*

ceptarum promiserit? Odistis & exsecramini eos, qui fecerunt, & ne hic quidem contumeliis in eos dicendis parcitis: tantum abest, ut & ipsi tale quicquam facturi fueritis. Ipsa humilitas eorum, Patres conscripti, quam isti objiciunt, maximo argumento est, me neminem, qui navatam operam reipublicæ nostræ velit, aversatum esse. Et, antequam obsiderem Syracusas, nunc legatis mittendis, nunc ad colloquium eundo, tentavi pacem: &, postquam neque legatos violandi verecundia erat, nec mihi ipsi congresso ad portas cum principibus responsum dabatur, multis terrâ marique exhaustis laboribus, tandem vi atque armis Syracusas cepi. Quæ captis acciderint, apud Hannibalem & Karthaginienses victosque justiùs, quàm apud victoris populi senatum, quererentur. Ego, Patres conscripti, Syracusas spoliatas si negaturus essem, nunquam spoliis earum urbem Romam exornarem. Quæ autem singulis victor aut ademi, aut dedi; quum belli jure, tum ex cujusque merito, satis scio me fecisse. Ea vos rata habeatis, Patres conscripti, ne magis reipublicæ interest, quàm mea. Mea quippe fides exsoluta est: ad rempublicam pertinet, ne acta mea rescindendo, alios in posterum segniores duces faciatis. Et quoniam coràm & Siculorum & mea verba audîstis, Patres conscripti, simul templo excedemus, ut, me absente, liberiùs consuli senatus possit. Ita dimissis Siculis, & ipse in Capitolium ad delectum discessit.

XXXII. Consul alter de postulatis Siculorum ad Patres retulit. Ibi quum diu de sententiis certatum esset, & magna pars senatûs, principe ejus sententiæ T. Manlio Torquato, *cum tyrannis bellum gerendum fuisse,* censerent, *hostibus & Syracusanorum & populi Romani: & urbem recipi, non capi: & receptam legibus antiquis & libertate stabiliri, non fessam miserandâ servitute bello affligi. Inter tyrannorum & ducis Romani certamina, præmium victoris in medio positam urbem pulcherrimam ac nobilissimam periisse, horreum atque ærarium quondam populi Romani: cujus munificentiâ ac donis multis tempestatibus, hoc denique ipso Punico bello, adjuta ornataque respublica esset. Si ab inferis*

existat rex Hiero, fidissimus imperii Romani cultor, quo ore aut Syracusas, aut Romam ei ostendi posse? quum, ubi semirutam ac spoliatam patriam respexisset, ingrediens Romam in vestibulo urbis, prope in porta, spolia patriæ suæ visurus sit? Hæc taliaque quum ad invidiam consulis miserationemque Siculorum dicerentur, mitiùs tamen decreverunt Patres causâ Marcelli: *Quæ is gerens bellum victorque egisset, rata habenda esse. in reliquum curæ senatui fore rem Syracusanam, mandaturosque consuli Lævino, quod sine jactura reipublicæ fieri posset, fortunis ejus civitatis consuleret.* Missis duobus senatoribus in Capitolium ad consulem, uti rediret in curiam, & introductis Siculis, senatusconsultum recitatum est: legatique, benignè appellati ac dimissi, ad genua se Marcelli consulis projecerunt, obsecrantes, *ut, quæ deplorandæ ac levandæ calamitatis causâ dixissent, veniam eis daret, & in fidem clientelamque se urbemque Syracusas acciperet.* post hæc consul clementer appellatos dimisit.

XXXIII. Campanis deinde senatus datus est, quorum oratio miserabilior, causa durior erat. neque enim meritas pœnas negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpam conferrent: sed satis pensum pœnarum, tot veneno absumptis, tot securi percussis senatoribus, credebant. *Paucos nobilium superstites esse, quos nec sua conscientia, ut quicquam de se gravius consulerent, impulerit, nec victoris ira capitis damnaverit; eos libertatem sibi suisque, & bonorum aliquam partem orare, cives Romanos, affinitatibus plerosque & propinquis jam cognationibus ex connubio vetustò junctos.* Summotis deinde è templo, paulisper dubitatum, an arcessendus à Capua Q. Fulvius esset. (mortuus enim post captam Claudius consul erat) ut coram imperatore, qui res gessisset, sicut inter Marcellum Siculosque disceptatum fuerat, disceptaretur: dein, quum M. Atilium, C. Fulvium fratrem Flacci, legatos ejus, ac Q. Minucium & L. Veturium Philonem, item Claudii legatos, qui omnibus gerendis

rebus adfuerant, in senatu viderent, nec Fulvium avocari à Capua, nec differri Campanos vellent; interrogatus sententiam M. Atilius Regulus, cujus ex iis, qui ad Capuam fuerant, maxima auctoritas erat; *In consilio*, inquit, *arbitror me fuisse consulibus, Capuâ captâ, quum quæreretur, ecquis Campanorum de republica nostra bene meritus esset; duas mulieres compertum est, Vestiam Oppiam Atellanam Capuæ habitantem, & Fauculam Cluviam, quæ quondam quæstum corpore fecisset; illam quotidie sacrificâsse pro salute & victoria populi Romani; hanc captivis egentibus alimenta clàm suppeditâsse. Ceterorum omnium Campanorum eundem erga nos animum, quem Karthaginiensium, fuisse: securique percussos à Q. Fulvio esse magis, quorum dignitas inter alios, quàm quorum culpa, eminebat. Per senatum agi de Campanis, qui cives Romani sunt, injussu populi non video posse. idque & apud majores nostros in Satricanis factum est, quum defecissent, ut M. Antistius tribunus plebis priùs rogationem ferret, sciretque plebs, uti senatui de Satricanis sententiæ dicendæ jus esset. Itaque censeo, cum tribunis plebis agendum esse, ut eorum unus pluresve rogationem ferant ad plebem, quâ nobis statuendi de Campanis jus fiat.* L. Atilius tribunus plebis ex auctoritate senatûs plebem in hæc verba rogavit: *Omnes Campani, Atellani, Calatini, Sabatini, qui se dediderunt in arbitrium ditionemque populi Romani Fulvio proconsuli, quæque unà secum dediderunt, agrum urbemque, divina, humanaque, utensiliaque, sive quid aliud dediderunt; de iis rebus quid fieri velitis, vos rogo, Quirites.* Plebes sic jussit, *Quod senatus juratus, maxima pars, censeat, qui assidetis, id volumus jubemusque.*

XXXIV. Ex hoc plebiscito senatus consultus, *Oppiæ Cluviæque primùm bona ac libertatem restituit. si qua alia præmia petere ab senatu vellent, venire eas Romam.* Campanis in familias singulas decreta facta, quæ non operæ pretium est omnia enumerare. *Aliorum bona publicanda: ipsos liberosque eorum & conjuges vendendas, extra*

filias,

filias, quæ enupsissent priùs, quàm in populi Romani potestatem venirent. Alios in vincula condendos, ac de his posterius consulendum. Aliorum Campanorum summam etiam censûs distinxerunt, publicanda necne bona essent; *pecua captiva, præter equos, & mancipia, præter puberes viriles sexûs, & omnia, quæ solo non continerentur, restituenda,* censuerunt, *dominis. Campanos omnes, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quàm, qui eorum, aut ipsi aut parentes eorum, apud hostes essent, liberos esse,* jusserunt, *ita ut nemo eorum civis Romanus, aut Latini nominis esset: neve quis eorum, qui Capuæ fuissent, dum portæ clausæ essent, in urbe agrove Campano intra certam diem maneret. Locus, ubi habitarent, trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, daretur. qui nec Capuæ, nec in urbe Campana, quæ à populo Romano defecisset, per bellum fuissent, eos cis Lirim amnem Romam versus; qui ad Romanos transissent priùs, quàm Hannibal Capuam veniret, cis Vulturnum emovendos,* censuerunt. *ne quis eorum propiùs mare quindecim millibus passuum agrum ædificiumve haberet. Qui eorum trans Tiberim emoti essent, ne ipsi posterive eorum uspiam pararent haberentve, nisi in Vejente, aut Sutrino, Nepesinove agro: dum ne cui major, quàm quinquaginta jugerum, agri modus esset. Senatorum omnium, quique magistratus Capuæ, Atellæ, Calatiæ gessissent, bona venire Capuæ,* jusserunt. *libera corpora, quæ venundari placuerat, Romam mitti, ac Romæ venire. Signa, statuas æneas, quæ capta de hostibus dicerentur, quæ eorum sacra ac profana essent, ad pontificum collegium* rejecerunt. Ob hæc decreta mœstiores aliquanto, quàm Romam venerant, Campanos dimiserunt. nec jam Q. Fulvii sævitiam in sese, sed iniquitatem Deûm atque exsecrabilem fortunam suam incusabant.

XXXV. Dimissis Siculis Campanisque, delectus habitus. scripto deinde exercitu, de remigum supplemento agi cœptum. in quam rem quum neque hominum satis, nec, ex qua pararentur, stipendiumque acciperent, pecuniæ quicquam eà tempestate in publico

esset; edixerunt consules, ut privati ex censu ordinibusque, sicut antea, remiges darent cum stipendio cibariisque dierum triginta. Ad id edictum tantus fremitus hominum, tanta indignatio fuit, ut magis dux, quàm materia, seditioni deesset. *Secundùm Siculos Campanosque plebem Romanam perdendam lacerandamque sibi consules sumpsisse. per tot annos tributo exhaustos nil reliqui, prater terram nudam ac vastam, habere. Tecta hostes incendisse, servos agri cultores rempublicam abduxisse, nunc ad militiam parvo are emendo, nunc remiges imperando. Si quid cui argenti arisve fuerit, stipendio remigum & tributis annuis ablatum. Se, ut dent, quod non habeant, nullâ vi, nullo imperio cogi posse. Bona sua venderent: in corpora, qua reliqua essent, savirent. Ne unde redimantur quidem, quicquam superesse.* Hæc non in occulto, sed propalam in foro atque oculis ipsorum consulum ingens turba circumfusi fremebant: nec eos sedare consules, nunc castigando, nunc consolando, poterant. Spatium deinde his tridui se date ad cogitandum dixerunt: quo ipsi ad rem inspiciendam expediendamque usi sunt. Senatum postero die habuerunt de remigum supplemento: ubi quum multa disseruissent, cur æqua plebis recusatio esset, verterunt orationem eò, ut dicerent, *Privatis id, seu aquum, seu iniquum, onus injungendum esse. Nam unde, quum pecunia in ærario non esset, paraturos navales socios? Quomodo autem sine classibus aut Siciliam obtineri, aut Italiâ Philippum arceri posse, aut tuta Italiæ littora esse?*

XXXVI. Quum in hac difficultate rerum consilium hæreret, ac propè torpor quidam occupâsset hominum mentes, tum Lævinus consul, *Magistratus senatui, & senatum populo, sicut honore prastent, ita ad omnia, qua dura atque aspera essent, subeunda duces debere esse. Si quid injungere inferiori velis, id priùs in te ac tuos si ipse juris statueris, faciliùs omnes obedientes habeas. nec impensa gravis est, quum ex ea plus quàm pro virili parte sibi quemque capere principum videant. Itaque classes habere atque ornare volumus*

tenimus populum Romanum? privatos sine recusatione remiges dare? nobismet ipsis primùm imperemus. Aurum, argentum, æs signatum omne senatores crastino die in publicum conferamus: ita ut annulos sibi quisque, & conjugi, & liberis, & filio bullam, &, quibus uxor filiæve sunt, singulas uncias pondo auri relinquant; argenti, qui curuli sellâ sederunt, equi ornamenta & libras pondo, ut salinum patellamque Deorum causâ habere possint. ceteri senatores libram argenti tantùm, æris signati quina millia in singulos patresfamiliæ relinquamus. Ceterùm omne aurum, argentum, æs signatum, ad triumviros mensarios extemplo deferamus, nullo antè senatusconsulto facto: ut voluntaria collatio & certamen adjuvandæ reipublicæ excitet ad æmulandum animos primùm equestris ordinis, dein reliquæ plebis. hanc unam viam, multa inter nos collocuti, consules invenimus. Ingredimini, Diis bene juvantibus. Respublica incolumis & privatas res facilè salvas præstat. publica prodendo, tua nequicquam serves. In hæc tanto animo consensum est, ut gratiæ ultro consulibus agerentur. senatu inde misso, pro se quisque aurum, argentum & æs in publicum conferunt, tanto certamine injecto, ut prima inter primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse; ut nec triumviri accipiundo, nec scribæ referundo sufficerent. Hunc consensum senatûs equester ordo est secutus: equestris ordinis, plebes. ita sine edicto, sine coërcitione magistratûs, nec remige in supplementum, nec stipendio respublica eguit: paratisque omnibus ad bellum, consules in provincias profecti sunt.

XXXVII. Neque aliud magis tempus belli fuit, quo Karthaginienses Romanique pariter variis casibus immixtis magis in ancipiti spe ac metu fuerint. Nam Romanis & in provinciis, hinc in Hispania adversæ res, hinc prosperæ in Sicilia, luctum & lætitiam miscuerant: & in Italia, quum Tarentum amissum damno & dolori, tum arx cum præsidio retenta præter spem gaudio fuit: & terrorem subitum pavoremque

urbis Romæ obsessæ & oppugnatæ Capua post dies paucos capta in lætitiam vertit. Transmarinæ quoque res quâdam vice pensatæ. Philippus hostis tempore haud satis opportuno factus; Ætoli novi adsciti socii, Attalusque Asiæ rex, jam velut despondente fortunâ Romanis imperium Orientis. Karthaginienses quoque Capuam amissam & Tarentum captum æquabant: &, ut ad mœnia urbis Romanæ nullo prohibente se pervenisse in gloria ponebant, ita pigebat irriti incepti; pudebatque adeo se spretos, ut, sedentibus ipsis ad Romana mœnia, aliâ portâ exercitus Romanus in Hispaniam duceretur. Ipsæ quoque Hispaniæ, quo propiùs spem venerant, tantis duobus ducibus exercitibusque cæsis, debellatum ibi, ac pulsos inde Romanos esse; eo plus, ab L. Marcio tumultuario duce ad vanum & irritum victoriam redactam esse, indignationis præbebant. Ita æquante fortunâ, suspensa omnia utrinque erant, integrâ spe, integro metu, velut illo tempore primùm bellum inciperent.

XXXVIII. Hannibalem ante omnia angebat, quòd Capua, pertinaciùs oppugnata ab Romanis, quàm defensa ab se, multorum Italiæ populorum animos averterat: quos neque omnes tenere præsidiis, nisi vellet in multas parvasque partes carpere exercitum, quod minimè tum expediebat, poterat: nec, deductis præsidiis, spei liberam vel obnoxiam timori sociorum relinquere fidem. Præceps in avaritiam & crudelitatem animus ad spolianda, quæ tueri nequibat, ut vastata hosti relinquerentur, inclinavit. Id fœdum consilium, quum incepto, tum etiam exitu fuit. neque enim indigna patientium modò abalienabantur animi, sed ceterorum etiam. quippe ad plures exemplum, quàm calamitas, pertinebat. Nec consul Romanus tentandis urbibus, sicunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiæ principes erant Dasius & Blattius: Dasius Hannibali amicus; Blattius, quantum ex tuto poterat, rem Roma-

Romanam fovebat, & per occultos nuncios ſpem proditionis fecerat Marcello; ſed ſine adjutore Daſio res tranſigi non poterat. Multum ac diu cunctatus, & tum quoque magis inopiâ conſilii potioris, quàm ſpe effectûs, Daſium appellabat. at ille, quum ab re averſus, tum æmulo potentatûs inimicus, rem Hannibali aperit. Arceſſito utroque, Hannibal quum pro tribunali quædam ageret, mox de Blattio cogniturus, ſtarentque ſummoto populo accuſator & reus; Blattius de proditione Daſium appellabat. *Enimvero*, ille, velut in manifeſta re, exclamat, *ſub oculis Hannibalis ſecum de proditione agi.* Hannibali atque eis, qui aderant, quo audacior res erat, minùs ſimilis veri viſa eſt. *æmulationem profectò atque odium eſſe: & id crimen afferri, quod, quia teſtem habere non poſſet, liberius fingenti ſit.* Ita inde dimiſſi ſunt. nec Blattius antè abſtitit tamen tam audaci incepto, quàm idem obtundendo, docendoque, quàm ea res ipſis patriæque ſalutaris eſſet, pervicit, ut præſidium Punicum (quingenti autem Numidæ erant) Salapiaque traderetur Marcello. Nec ſine cæde multa tradi potuit. longè fortiſſimi equitum toto Punico exercitu erant. Itaque, quanquam improviſa res fuit, nec uſus equorum in urbe erat, tamen, armis inter tumultum captis, & eruptionem tentaverunt, &, quum evadere nequirent, pugnantes ad ultimum occubuerunt. nec plus quinquaginta ex his in poteſtatem hoſtium vivi venerunt. pluſque aliquanto damni hæc ala equitum amiſſa Hannibali, quàm Salapia, fuit: nec deinde unquam Pœnus (quo longè plurimùm valuerat) equitatu ſuperior fuit.

XXXIX. Per idem tempus, quum in arce Tarentina vix inopia tolerabilis eſſet, ſpem omnem præſidium, quod ibi erat, Romanum præfectuſque præſidii atque arcis M. Livius in commeatibus ab Sicilia miſſis habebant. qui ut tutò præterveherentur oram Italiæ, claſſis viginti ferme navium Rhegii ſtabat. Præerat

classi commeatibusque D. Quinctius, obscuro genere ortus, ceterùm multis fortibus factis gloriâ militari illustris. Primò quinque naves, quarum maximæ duæ triremes à Marcello ei traditæ erant, habuit: postea rem impigre sæpe gerenti tres additæ quinqueremes: postremò ipse à sociis, Rheginisque, & à Velia, & à Pæsto, debitas ex fœdere exigendo, classem viginti navium, sicut antè dictum est, effecit. Huic ab Rhegio profectæ classi Democrates, cum pari classe navium Tarentinarùm numero, quindecim millia ferme ab urbe ad Sacriportum obvius fuit. Velis tum fortè, improvidus futuri certaminis, Romanus veniebat. sed circa Crotonem Sybarimque suppleverat remigio naves, instructamque & armatam egregiè pro magnitudine navium classem habebat: & tum fortè sub idem ferè tempus & venti vis omnis cecidit, & hostes in conspectu fuere, ut ad componenda armamenta, expediendumque remigem ac militem ad imminens certamen satis temporis esset. Raró aliàs tantis animis justæ concurrerunt classes: quippe quum in majoris discrimen rei, quàm ipsæ erant, pugnarent. Tarentini, ut, recuperatâ urbe ab Romanis post centesimum propè annum, arcem etiam liberarent; spe commeatus quoque hostibus, si navali prœlio possessionem maris ademissent, intercclusuros: Romani, ut, retentâ possessione arcis, ostenderent, non vi aut virtute, sed proditione ac furto, Tarentum amissum. Itaque ex utraque parte signo dato quum rostris concurrissent, neque retro navem inhiberent, nec dirimi ab se hostem paterentur, quam quis indeptus navem erat, ferreâ injectâ manu; ita conferebant ex propinquo pugnam; ut non missilibus tantùm, sed gladiis etiam propè collato pede gereretur res. Proræ inter se junctæ hærebant, puppes alieno remigio circumagebantur. ita in arto stipatæ erant naves, ut vix ullum telum in mari vanum intercideret. frontibus velut pedestris acies urge-

urgebant, perviæque naves pugnantibus erant. Insignis tamen inter ceteras pugna fuit duarum, quæ primæ agminis concurrerant inter se. In Romana nave ipse Quinctius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modò, sed privato etiam odio invisus atque infestus Romanis: quòd ejus factionis erat, quæ Tarentum Hannibali prodiderat. Hic Quinctium, simul pugnantem hortantemque suos, incautum hastâ transfigit. ille atque præceps cum armis procidit ante proram. victor Tarentinus, in turbatam duce amisso navem impigre transgressus, quum summovisset hostes, & prora jam Tarentinorum esset, puppim malè conglobati tuerentur Romani; repentè & alia à puppi triremis hostium apparuit. Ita in medio circumventa Romana navis capitur. hinc ceteris terror injectus, ut prætoriam navem captam videre: fugientesque passim, aliæ in alto mersæ, aliæ in terram remis abreptæ, mox prædæ fuere Thurinis Metapontinisque. ex onerariis, quæ cum commeatu sequebantur, perpaucæ in potestatem hostium venere: aliæ, ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua transferentes vela, in altum evectæ sunt. Nequaquam pari fortunâ per eos dies Tarenti res gesta. nam ad quatuor millia hominum frumentatum egressa, quum in agris passim vagarentur; Livius, qui arci præsidioque Romano præerat, intentus in omnes occasiones gerendæ rei, C. Persium, impigrum virum, cum duobus millibus armatorum ex arce emisit. qui, vagè effusos per agros palatosque adortus, quum diu passim cecidisset, paucos ex multis, trepidâ fugâ incidentes semiapertis portarum foribus, in urbem compulit, ne urbs eodem impetu caperetur. Ita æquatæ res ad Tarentum; Romanis victoribus terrâ, Tarentinis mari. frumenti spes, quæ in oculis fuerat, utrosque frustrata pariter.

XL. Per idem tempus Lævinus consul, jam magnâ parte anni circumactâ, in Siciliam, veteribus novisque

visque sociis exspectatus, quum venisset, primum ac potissimum omnium ratus, Syracusis novà pace inconditas componere res. Agrigentum inde (quod belli reliquum erat, tenebaturque à Karthaginiensium valido præsidio) duxit legiones. & adfuit fortuna incepto. Hanno erat imperator Karthaginiensium, sed omnem in Mutine Numidisque spem repositam habebant. Per totam Siciliam vagus prædas agebat ex sociis Romanorum: neque intercludi ab Agrigento vi aut arte ullà, nec, quin erumperet, ubi vellet, prohiberi poterat. Hæc ejus gloria, quia jam imperatoris quoque famæ officiebat, postremò in invidiam vertit; ut ne bene gestæ quidem res jam Hannoni propter auctorem satis lætæ essent. propter quæ postremò præfecturam ejus filio suo dedit, ratus, cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturum. quod longè aliter evenit. Nam veterem favorem ejus sua insuper invidia auxit. neque ille indignitatem injuriæ tulit, confestimque ad Lævinum occultos nuncios misit de tradendo Agrigento. Per quos ut est facta fides, compositusque rei gerendæ modus, portam ad mare ferentem Numidæ quum occupâssent, pulsis inde custodibus, aut cæsis, Romanos ad id ipsum missos in urbem acceperunt. Et quum agmine jam in media urbis ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno non aliud, quàm tumultum ac secessionem (id quod & antè acciderat) Numidarum esse, ad comprimendam seditionem processit. atque ille, quum ei multitudo major, quàm Numidarum, procul visa, & clamor Romanus haudquaquam ignotus ad aures accidisset, priùs, quàm ad ictum teli veniret, capessit fugam. per aversam portam emissus, assumpto comite Epicyde, cum paucis ad mare pervenit: nactique opportunè parvum navigium, relictà hostibus Sicilià, de qua per tot annos certatum erat, in Africam trajecerunt. alia multitudo Pœnorum Siculorumque, ne tentato quidem certamine, quum cæci in fu-
gam

gam ruerent, clausique exitus essent, circa portas cæsa. Oppido recepto Lævinus, qui capita rerum Agrigenti erant, virgis cæsos securi percussit: ceteros prædamque vendidit. omnem pecuniam Romam misit. Fama Agrigentinorum cladis Siciliam quum pervasisset, omnia repentè ad Romanos inclinaverunt. Prodita brevi sunt viginti oppida: sex vi capta: voluntariâ deditione in fidem venerunt ad quadraginta. quarum civitatium principibus quum pro cujusque merito consul pretia pœnasque exsolvisset, coëgissetque Siculos, positis tandem armis, ad agrum colendum animos convertere, ut esset non incolarum modò alimentis frugifera insula, sed urbis Romæ atque Italiæ (id quod multis sæpe tempestatibus fecerat) annonam levaret; ab Agathyrna inconditam multitudinem secum in Italiam transvexit. quatuor millia hominum erant, mixti ex omni colluvione exsules, obærati, capitalia ausi plerique; & quum in civitatibus suis ac sub legibus vixerant, & postquam eos ex variis caussis fortuna similis conglobaverat Agathyrnam, per latrocinia ac rapinam tolerantes vitam. hos neque relinquere Lævinus in insula, tum primùm novâ pace coalescente, velut materiam novandis rebus, satis tutum ratus est: & Rheginis usui futuri erant ad populandum Bruttium agrum, assuetam latrociniis quærentibus manum. Et, quod ad Siciliam attinet, eo anno debellatum est.

XLI. In Hispania principio veris P. Scipio, navibus deductis, evocatisque edicto Tarraconem sociorum auxiliis, classem onerariasque ostium inde Iberi fluminis petere jubet. Eódem legiones ex hibernis convenire quum jussisset: ipse cum quinque millibus sociorum ab Tarracone profectus ad exercitum est: quò quum venisset, alloquendos maximè veteres milites, qui tantis superfuerant cladibus, ratus, concione advocatâ, ita disseruit: *Nemo ante me novus imperator militibus suis priùs, quàm operâ eorum usus esset, gratias agere*

gere jure ac merito potuit. Me vobis priùs, quàm provinciam aut castra viderem, obligavit fortuna: primùm, quòd eâ pietate erga patrem patruumque meum vivos mortuosque fuistis: deinde, quòd amissam tantâ clade provinciæ possessionem, integram, & populo Romano & successori mihi, virtute vestrâ obtinuistis. Sed quum jam benignitate Deûm id paremus atque agamus, non ut ipsi maneamus in Hispania, sed ne Pœni maneant, nec ut pro ripa Iberi stantes arceamus transitu hostes, sed ut ultro transeamus, transferamusque bellum; vereor, ne cui vestrûm majus id audaciusque consilium, quàm aut pro memoria cladium nuper acceptarum, aut pro ætate mea, videatur. Adversæ pugnæ in Hispania nullius in animo, quàm meo, minùs obliterari possunt. Quippe cui pater & patruus intra triginta dierum spatium, ut aliud super aliud cumularetur familiæ nostræ funus, interfecti sunt. Sed ut familiaris penè orbitas ac solitudo frangit animum; ita publica quum fortuna tum virtus desperare de summa rerum prohibet. Ea fato quodam data nobis sors est, ut magnis omnibus bellis victi vicerimus. Vetera omitto, Porsenam, Gallos, Samnites: à Punicis bellis incipiam. Quot classes, quot duces, quot exercitus priore bello amissi sunt? Jam quid hoc bello memorem? Omnibus aut ipse adfui cladibus: aut, quibus afui, maximè unus omnium eas sensi. Trebia, Trasimenus, Cannæ, quid aliud sunt, quàm monumenta occisorum exercituum consulumque Romanorum? Adde defectionem Italiæ, Siciliæ majoris partis, Sardiniæ. Adde ultimum terrorem ac pavorem, castra Punica inter Anienem & mœnia Romana posita, & visum propè in portis victorem Hannibalem. In hac ruina rerum stetit una integra atque immobilis virtus populi Romani. Hæc omnia strata humi erexit ac sustulit. Vos omnium primi, milites, post Cannensem cladem vadenti Hasdrubali ad Alpes Italiamque, qui si se cum fratre conjunxisset, nullum jam nomen esset populi Romani, ductu auspicioque patris mei obstitistis. & hæ secundæ res illas adversas sustinuerunt. Nunc, benignitate Deûm, omnia secunda, prospera, in dies lætiora ac meliora in Italia Siciliaque

que

que geruntur. In Sicilia Syracusæ, Agrigentum captum, pulsi totâ insulâ hostes, receptaque provincia in ditione populi Romani est. In Italia Arpi recepti, Capua capta. Iter omne ab urbe Roma trepidâ fugâ emensus Hannibal, in extremum angulum agri Bruttii compulsus, nihil jam majus precatur Deos, quàm ut incolumi cedere atque abire ex hostium terra liceat. Quid igitur minùs conveniat, milites, quàm, quum aliæ super alias clades cumularentur, ac Dii propè ipsi cum Hannibale starent, vos hic cum parentibus meis (æquentur enim etiam honore nominis) sustinuisse labantem fortunam populi Romani; nunc eosdem, quia illic omnia secunda lætaque sunt, animis deficere? Nuper quoque quæ acciderunt, utinam tam sine meo luctu, quàm vestro, transissent! Nunc Dii immortales imperii Romani præsides, qui centuriis omnibus, ut mihi imperium juberent dari, fuere auctores, iidem auguriis auspiciisque, & per nocturnos etiam visus omnia læta ac prospera portendunt. Animus quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus vates, præsagit, nostram Hispaniam esse: brevi extorre hinc omne Punicum nomen, maria terrasque fœdâ fugâ impleturum. Quod mens suâ sponte divinat, idem subjicit ratio haud fallax. Vexati ab iis socii nostram fidem per legatos implorant. tres duces discrepantes, propè ut defecerint alii ab aliis, trifariam exercitum in diversissimas regiones distraxere. Eadem in illos ingruit fortuna, quæ nuper nos afflixit. nam & deseruntur ab sociis, ut priùs ab Celtiberis nos: & diduxerunt exercitus; quæ patri patruoque meo causa exitii fuit. Nec discordia intestina coire eos in unum sinet, neque singuli nobis resistere poterunt. Vos modò, milites, favete nomini Scipionum, soboli imperatorum vestrorum, velut accisis recrescenti stirpibus. Agite, milites veteres, novum exercitum novumque ducem traducite Iberum, traducite in terras cum multis fortibus factis sæpe à vobis peragratas. Brevi faciam, ut, quemadmodum nunc noscitatis in me patris patruique similitudinem oris vultûsque, & lineamenta corporis; ita ingenii, fidei, virtutisque exemplum ex-

pressam

pressam ad effigiem vobis reddam, ut revixisse, aut renatum sibi quisque Scipionem imperatorem dicat.

XLII. Hâc oratione accensis militum animis, relicto ad præsidium regionis ejus M. Silano, cum tribus millibus peditum & trecentis equitibus, ceteras omnes copias (erant autem viginti quinque millia peditum, duo millia & quingenti equites) Iberum trajecit. Ibi quibusdam suadentibus, ut, quoniam in tres tam diversas regiones discessissent Punici exercitus, proximum aggrederetur, periculum esse ratus, ne eo facto in unum omnes contraheret, nec par esset unus tot exercitibus, Karthaginem Novam interim oppugnare statuit; urbem quum ipsam opulentam suis opibus, tum hostium omni bellico apparatu plenam; (ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hispaniæ obsides erant) sitam præterea quum opportunè ad trajiciendum in Africam, tum super portum satis amplum quantævis classi, & nescio an unum in Hispaniæ ora, quà nostro adjacet mari. Nemo omnium, quò iretur, sciebat, præter C. Lælium. Is, classe circummissus, ita moderari cursum navium jussus erat, ut eodem tempore exercitus ostenderetur, & classis portum intraret. Septimo die ab Ibero Karthaginem ventum est simul terrâ marique. castra ab regione urbis, quà in Septentrionem versa est, posita: his ab tergo (nam frons naturâ tuta erat) vallum objectum. Ceterùm sita Karthago sic est. Sinus est maris mediâ ferè Hispaniæ orâ, maximè Africo vento oppositus, & quingentos passus introrsus retractus, paululo plus passuum in latitudinem patens. hujus in ostio sinûs parva insula objecta ab alto portum ab omnibus ventis, præterquam Africo, tutum facit. ab intimo sinu peninsula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs est, ab ortu solis & à meridie cincta mari: ab occasu stagnum claudit, paulum & ad septentrionem fusum; incertæ altitudinis, utcumque exæstuat aut deficit mare. Continenti urbem jugum

gum ducentos ferè & quinquaginta passus patens conjungit. unde, quum tam parvi operis munitio esset, non objecit vallum imperator Romanus: seu fiduciam hosti superbè ostentans, sive ut subeunti sæpe ad mœnia urbis recursus pateret.

XLIII. Cetera, quæ munienda erant, quum perfecisset, naves etiam in portu, velut maritimam quoque ostentans obsidionem, instruxit: circumvectusque classem, quum monuisset præfectos navium, ut vigilias nocturnas intenti servarent, omnia ubique primò obsessum hostem conari: regressus in castra, ut consilii sui rationem, quòd ab urbe potissimùm oppugnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet, & spem potiundæ cohortando faceret, concione advocatâ ita disseruit: *Ad urbem unam oppugnandum si quis vos adductòs credit, is magis operis vestri, quàm emolumenti rationem exactam, milites, habet. Oppugnabitis enim verè mœnia unius urbis, sed in una urbe universam ceperitis Hispaniam. Hic sunt obsides omnium nobilium regum populorumque: qui, simul in potestate vestra erunt, extemplo omnia, quæ nunc sub Karthaginiensibus sunt, in ditionem tradent. Hic pecunia omnis hostium, sine qua neque illi gerere bellum possunt, quippe qui mercenarios exercitus alant; & quæ nobis maximo usui ad conciliandos animos barbarorum erit. Hîc tormenta, arma, armamenta, & omnis apparatus belli est, qui simul & vos instruet, & hostes nudabit. Potiemur præterea quum pulcherrimâ opulentissimâque urbe, tum opportunissimâ portu egregio, unde terrâ marique, quæ belli usus poscunt, suppeditentur. quæ quum magna ipsi habebimus, tum dempserimus hostibus multo majora. Hæc illis arx, hoc horreum, ærarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est. Hinc rectus in Africam cursus est: hæc una inter Pyrenæum & Gades statio: hinc omni Hispaniæ imminet Africa. Sed, quoniam vos instructos & ordinatos cognosco, ad Karthaginem novam oppugnandam totis viribus & bono animo transeamus.* Quumque omnes unâ voce, *hoc faciendum*, succlama-

clamarent, eos Karthaginem duxit. tum terrâ marique eam oppugnari jubet.

XLIV. Contrà Mago Pœnorum dux, quum terrâ marique instrui oppugnationem videret, & ipse copias ita disponit. Oppidanorum duo millia ab ea parte, quà castra Romana erant, opponit: quingentis militibus arcem insedit: quingentos tumulo urbis in orientem verso imponit: multitudinem aliam, quò clamor, quò subita vocâsset res, intentam ad omnia occurrere jubet. Patefactâ deinde portâ, eos, quos in via ferente ad castra hostium instruxerat, mittit. Romani, duce ipso præcipiente, parumper cessere, ut propiores subsidiis in certamine ipso submittendis essent. Et primò haud impari stetere acie: subsidia deinde, identidem submissa è castris, non averterunt solùm in fugam hostes, sed adeò effusis institerunt, ut, nisi receptui cecinisset, permixti fugientibus irrupturi fuisse in urbem viderentur. Trepidatio verò non in prœlio major, quàm totâ urbe fuit. multæ stationes pavore atque fugâ desertæ sunt, relictique muri; quum, quà cuique erat proximum, desiluissent. Quod ubi egressus Scipio in tumulum, quem Mercurii vocant, animadvertit, multis partibus nudata defensoribus mœnia esse; omnes è castris excitos ire ad oppugnandam urbem, & ferre scalas jubet. ipse, trium præ se juvenum validorum scutis oppositis, (ingens enim jam vis omnis generis telorum è muris volabat) ad urbem succedit, hortatur, imperat, quæ in rem sunt: quodque plurimum ad accendendos militum animos intererat, testis spectatorque virtutis atque ignaviæ cujusque adest. Itaque in vulnera ac tela ruunt; neque illos muri, neque superstantes armati arcere queunt, quin certatim ascendant. Et ab navibus eodem tempore ea, quæ mari alluitur, pars urbis oppugnari cœpta est. Ceterùm tumultus inde major, quàm vis, adhiberi poterat. dum applicant, dum partim exponunt scalas militesque,

litesque, dum, quà cuique proximum est, in terram evadere properant, ipsâ festinatione & certamine alii alios impediunt.

XLV. Inter hæc repleverat jam Pœnus armatis muros, & vis magna, ex ingenti copia congesta, telorum suppeditabat. Sed neque viri, nec tela, nec quicquam aliud æquè, quàm mœnia ipsa sese, defendebant. raræ enim scalæ altitudini æquari poterant: &, quo quæque altiores, eo infirmiores erant. Itaque, quum summus quisque evadere non posset, subirent tamen alii, onere ipso frangebantur. quidam, stantibus scalis, quum altitudo caliginem oculis offudisset, ad terram delati sunt. Et quum passim homines scalæque ruerent, & ipso successu audacia atque alacritas hostium cresceret, signum receptui datum est; quod spem non præsentis modò ab tanto certamine ac labore quietis obsessis, sed etiam in posterum dedit, scalis & coronâ capi urbem non posse. opera & difficilia esse, & tempus datura, ad ferendam opem, imperatoribus suis. Vix prior tumultus conticuerat, quum Scipio ab defessis jam vulneratisque recentes integrosque alios accipere scalas jubet, & vi majore aggredi urbem. Ipse, ut ei nunciatum est, æstum decedere, quòd per piscatores Tarraconenses, nunc levibus cymbis, nunc, ubi eæ siderent, vadis pervagatos stagnum, compertum habebat, facilem pedibus ad murum transitum dari, eò secum armatos duxit. Medium ferme diei erat: & ad id, quòd suâ sponte cedente in mare æstu trahebatur aqua, acer etiam Septentrio ortus inclinatum stagnum eódem, quò æstus, ferebat, & adeo nudaverat vada, ut alibi umbilico tenus aqua esset, alibi genua vix superaret. Hoc, curâ ac ratione compertum, in prodigium ac Deos vertens Scipio, qui ad transitum Romanis mare verterent, & stagno auferrent, viasque antè nunquam initas humano vestigio aperirent, Neptunum jubebat ducem itineris sequi, ac medio stagno evadere ad mœnia.

XLVI. Ab

XLVI. Ab terra ingens labor succedentibus erat: nec altitudine tantùm mœnium impediebantur, sed quòd euntes ad ancipites utrinque ictus subjectos habebant Romanos; ut latera infestiora subeuntibus, quàm adversa corpora, essent. At parte in alia quingentis & per stagnum facilis transitus, & in murum ascensus inde fuit. nam neque opere emunitus erat, ut ubi ipsius loci ac stagni præsidio satis creditum foret; nec ulla armatorum statio aut custodia opposita, intentis omnibus ad opem eò ferendam, unde periculum ostendebatur. Ubi urbem sine certamine intravere, pergunt inde, quanto maximo cursu poterant, ad eam portam, circa quam omne contractum certamen erat. in quod adeo intenti omnium non animi solùm fuere, sed etiam oculi auresque pugnantium spectantiumque & adhortantium pugnantes, ut nemo antè ab tergo senserit captam urbem, quàm tela in aversos inciderunt, & utrinque ancipitem hostem habebant. tunc, turbatis defensoribus metu, & mœnia capta, & porta intus forisque pariter refringi cœpta: & mox cædendo confractis, ne iter impediretur, foribus, armati impetum fecerunt. Magna multitudo & muros transcendebat, sed hi passim ad cædem oppidanorum versi. illa, quæ portam ingressa erat, justa acies, cum ducibus, cum ordinibus, mediâ urbe in forum processit. Inde quum duobus itineribus fugientes videret hostes, alios ad tumulum in orientem versum, qui tenebatur quingentorum militum præsidio, alios in arcem, in quam & ipse Mago cum omnibus ferè armatis, qui muris pulsi fuerant, refugerat; partim copiarum ad tumulum expugnandum mittit, partim ipse ad arcem ducit. & tumulus primò impetu est captus, & Mago, arcem conatus defendere, quum omnia hostium plena videret, neque spem ullam esse, se arcemque & præsidium dedidit. Quoad dedita arx est, cædes totâ urbe passim factæ; nec ulli puberum, qui obvius fuit, parcebatur. tum,

signo

signo dato, cædibus finis factus. ad prædam victores versi, quæ ingens omnis generis fuit.

XLVII. Liberorum capitum virile secus ad decem millia capta. inde, qui cives Novæ Karthaginis erant, dimisit: urbemque & sua omnia, quæ reliqua eis bellum fecerat, restituit. Opifices ad duo millia hominum erant, eos publicos fore populi Romani edixit, cum spe propinqua libertatis, si ad ministeria belli enisè operam navâssent. Ceteram multitudinem incolarum juvenum, ac validorum servorum, in classem ad supplementum remigum dedit. & auxerat navibus octo captivis classem. Extra hanc multitudinem Hispanorum obsides erant: quorum perinde, ac si sociorum liberi essent, cura habita. Captus & apparatus ingens belli; catapultæ maximæ formæ centum viginti, minores ducentæ octoginta & una: ballistæ majores viginti tres, minores quinquaginta duæ: scorpionum majorum minorumque, & armorum telorumque, ingens numerus: signa militaria septuaginta quatuor. Et auri argentique relata ad imperatorem magna vis: pateræ aureæ fuerunt ducentæ septuaginta sex, libras ferme omnes pondo: argenti facti signatique decem & octo millia & trecenta pondo: vasorum argenteorum magnus numerus. Hæc omnia C. Flaminio quæstori appensa annumerataque sunt. tritici quadraginta millia modiûm, hordei ducenta septuaginta. Naves onerariæ sexaginta tres in portu expugnatæ captæque: quædam cum suis oneribus, frumento, armis, ære præterea, ferroque, & linteis, & sparto, & navali alia materia ad classem ædificandam: ut minimum omnium, inter tantas opes belli captas, Karthago ipsa fuerit.

XLVIII. Eo die Scipio, C. Lælio cum sociis navalibus urbem custodire jusso, ipse in castra legiones reduxit: fessosque milites omnibus uno die belli operibus (quippe qui & acie dimicâssent, & capiendâ urbe tantum

tantum laboris periculique adiissent, & captâ, cum iis, qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnâssent) curare corpora jussit. Postero die, militibus navalibusque sociis convocatis, primùm Diis immortalibus laudesque & grates egit, qui se non urbis solùm opulentissimæ omnium in Hispania uno die compotem fecissent, sed antè eò congessissent omnis penè Africæ atque Hispaniæ opes: ut neque hostibus quicquam relinqueretur, & sibi ac suis omnia superessent. Militum deinde virtutem collaudavit, quòd eos non eruptio hostium, non altitudo mœnium, non inexplorata stagni vada, non castellum in alto tumulo situm, non munitissima arx deterruisset, quo minùs transcenderent omnia perrumperentque. Itaque, quanquam omnibus omnia deberet, præcipuum muralis coronæ decus ejus esse, qui primus murum ascendisset. profiteretur, qui se dignum eo duceret dono. Duo professi sunt: Q. Trebellius centurio legionis quartæ, & Sex. Digitius socius navalis. nec ipsi tam inter se acriter contendebant, quàm studia excitaverant uterque sui corporis hominum. Sociis C. Lælius præfectus classis; legionariis M. Sempronius Tuditanus aderat. Ea contentio quum prope seditionem veniret, Scipio tres recuperatores quum se daturum pronunciâsset, qui, cognitâ causâ testibusque auditis, judicarent, uter prior in oppidum transcendisset; C. Lælio & M. Sempronio advocatis partis utriusque P. Cornelium Caudinum de medio adjecit; eosque tres recuperatores considere, & causam cognoscere jussit. Quum res eo majore ageretur certamine, quòd amoti tantæ dignitatis non tam advocati, quàm moderatores studiorum fuerant; C. Lælius, relicto concilio, ad tribunal ad Scipionem accedit, eumque docet, *rem sine modo ac modestia agi: ac propè esse, ut manus inter se conserant. Ceterùm, etiamsi vis absit, nihilominus detestabili exemplo rem agi; quippe ubi fraude ac perjurio decus petatur virtutis. Stare hinc legionarios*

gionarios milites, hinc classicos, per omnes Deos paratos jurare, magis quæ velint, quàm quæ sciant, vera esse, & obstringere perjurio non se solùm suumque caput, sed signa militaria, & aquilas, sacramentique religionem. Hæc se ad eum de sententia P. Cornelii & M. Sempronii deferre. Scipio, collaudato Lælio, ad concionem advocavit, pronunciavitque, *Se satis compertum habere, Q. Trebellium & Sex. Digitium pariter in murum escendisse: seque eos ambos, virtutis causâ, coronis muralibus donare.* Tum reliquos, prout cuique meritum virtusque erat, donavit, ante omnes C. Lælium præfectum classis & omni genere laudis sibimet ipsi æquavit, & coronâ aureâ ac triginta bubus donavit.

XLIX. Tum obsides civitatium Hispaniæ vocari jussit: quorum quantus numerus fuerit, piget scribere, quippe quum alibi trecentos ferme, alibi septingentos viginti quinque fuisse inveniam. Æquè & alia inter auctores discrepant. Præsidium Punicum alius decem, alius septem, alius haud plus quàm duûm millium fuisse scribit. Capta alibi decem millia capitum, alibi supra quinque & viginti invenias. Scorpiones majores minoresque ad sexaginta captos scripserim, si auctorem Græcum sequar Silenum: si Valerium Antiatem, majorum scorpionum sex millia, minorum tredecim: adeo nullus mentiendi modus est. Ne de ducibus quidem convenit. plerique Lælium præfuisse classi; sunt, qui M. Junium Silanum dicant. Arinem præfuisse Punico præsidio, deditumque Romanis, Antias Valerius; Magonem alii scriptores tradunt. Non de numero navium captarum, non de pondere auri atque argenti, & redactæ pecuniæ, convenit. Si aliquibus assentiri necesse est, media simillima veris sunt. Ceterùm Scipio, vocatis obsidibus, primùm universos bonum animum habere jussit. *Venisse eos in populi Romani potestatem, qui beneficio, quàm metu, obligare homines malit; exterasque gentes fide ac societate junctas habere,*

 quàm

quàm tristi subjectas servitio. Deinde, acceptis nominibus civitatium, recensuit captivos, quot cujusque populi essent: & nuncios domum misit, ut ad suos quisque recipiendos veniret. Si quarum fortè civitatium legati aderant, eis præsentibus suos restituit: ceterorum curam benignè tuendorum C. Flaminio quæstori attribuit. Inter hæc è media turba obsidum mulier magno natu, Mandonii uxor, qui frater Indibilis Ilergetum reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit, obtestarique cœpit, ut curam cultumque feminarum impensiùs custodibus commendaret. quum Scipio, *nihil profectò defuturum,* diceret; tum rursus mulier, *Haud magni ista facimus,* inquit. *quid enim huic fortunæ non satis est? Alia me cura, ætatem harum intuentem, (nam ipsa jam extra periculum injuriæ muliebris sum) stimulat.* Ætate & formâ florentes circà erant Indibilis filiæ, aliæque nobilitate pari, quæ omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio, *Meæ populique Romani disciplinæ causâ facerem,* inquit, *ne quid, quod sanctum usquam esset, apud nos violaretur. nunc, ut id curem impensiùs, vestra quoque virtus dignitasque facit: quæ ne in malis quidem oblitæ decoris matronalis estis.* Spectatæ deinde integritatis viro tradidit eas, tuerique haud secus verecundè ac modestè, quàm hospitum conjuges ac matres, jussit.

L. Captiva deinde à militibus adducitur ad eum adulta virgo, adeo eximiâ formâ, ut, quacunque incedebat, converteret omnium oculos. Scipio, percunctatus patriam parentesque, inter cetera accepit, desponsam eam principi Celtiberorum adolescenti: Allucio nomen erat. Extemplo igitur parentibus sponsoque ab domo accitis, quum interim audiret, deperire eum sponsæ amore, ubi primùm venit, accuratiore eum sermone, quàm parentes, alloquitur. *Juvenis,* inquit, *juvenem appello, quo minor sit inter nos hujus sermonis verecundia. Ego, quum sponsa tua capta à militibus*

bus nostris ad me ducta esset, audiremque, eam tibi cordi esse, & forma faceret fidem, quia ipse, si frui liceret ludo ætatis, (præsertim recto & legitimo amore) & non respublica animum nostrum occupâsset, veniam mihi dari sponsam impensiùs amanti vellem: tuo, cujus possum, amori faveo. Fuit sponsa tua apud me eâdem, quâ apud soceros tuos parentesque suos, verecundiâ: servata tibi est, ut inviolatum & dignum me teque dari tibi donum posset. Hanc mercedem unam pro eo munere paciscor: amicus populo Romano sis. &, si me virum bonum credis esse, quales patrem patruumque meum jam antè hæ gentes nôrant, scias multos nostri similes in civitate Romana esse; nec ullum in terris populum hodie dici posse, quem minùs tibi hostem tuisque esse velis, aut amicum malis. Adolescens, simul pudore & gaudio perfusus, dextram Scipionis tenens, Deos omnes invocare ad gratiam illi pro se referendam, quoniam sibi nequaquam satis facultatis, pro suo animo atque illius erga se merito, esset. Parentes inde cognatique virginis appellati. qui, quoniam gratis sibi redderetur virgo, ad quam redimendam satis magnum attulissent auri pondus, orare Scipionem, ut id ab se donum acciperet, cœperunt: haud minorem ejus rei apud se gratiam futuram esse, affirmantes, quàm redditæ inviolatæ foret virginis. Scipio, quando tanto opere peterent, accepturum se pollicitus, poni ante pedes jussit: vocatoque ad se Allucio, *Super dotem*, inquit, *quam accepturus à socero es, hæc tibi à me dotalia dona accedent:* aurumque tollere, ac sibi habere jussit. His lætus donis honoribusque dimissus domum, implevit populares laudibus meritis Scipionis: *Venisse Diis simillimum juvenem, vincentem omnia, quum armis, tum benignitate ac beneficiis.* Itaque, delectu clientium habito, cum delectis mille & quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipionem revertit.

LI. Scipio retentum secum Lælium, dum captivos obsidesque & prædam ex consilio ejus disponeret, satis

omnibus compositis, datâ quinquereme, captivisque, Magone & quindecim ferè senatoribus, qui simul cum eo capti erant, in navem impositis, nuncium victoriæ Romam mittit. ipse paucos dies, quibus morari Karthagine statuerat, exercendis navalibus pedestribusque copiis absumpsit. Primo die legiones in armis quatuor millium spatio decurrerunt: secundo die arma curare & tergere ante tentoria jussit: tertio die rudibus inter se in modum justæ pugnæ concurrerunt, præpilatisque missilibus jaculati sunt: quarto die quies data: quinto iterum in armis decursum est. Hunc ordinem laboris quietisque, quoad Karthagine morati sunt, servârunt. Remigium classicique milites, tranquillo in altum evecti, agilitatem navium simulacris navalis pugnæ experiebantur. Hæc extra urbem terrâ marique corpora simul animosque ad bellum acuebant. urbs ipsa strepebat apparatu belli, fabris omnium generum in publica officina inclusis. dux cuncta pari curâ obibat. nunc in classe ac navali erat: nunc cum legionibus decurrebat; nunc operibus aspiciendis tempus dabat, quæque in officinis, quæque in armamentario ac navalibus fabrorum multitudo plurima in singulos dies certamine ingenti faciebat. His ita inchoatis, refectisque, quâ quassi erant, muris, dispositisque præsidiis ad custodiam urbis, Tarraconem est profectus, à multis legationibus protinus in via aditus. quas partim dato responso ex itinere dimisit, partim distulit Tarraconem, quò omnibus novis veteribusque sociis edixerat conventum. Et cuncti ferè, qui cis Iberum incolunt, populi, multi etiam ulterioris provinciæ convenerunt. Karthaginiensium duces primò ex industria famam captæ Karthaginis compresserunt: deinde, ut clarior res erat, quàm ut tegi ac dissimulari posset, elevabant verbis. *Necopinato adventu ac propè furto unius diei urbem unam Hispaniæ interceptam. cujus rei tam parvæ præmio elatum insolentem juvenem, im-*

modico

modico gaudio speciem magnæ victoriæ imposuisse. At, ubi appropinquare tres duces, tres victores hostium exercitus audisset, occursuram ei extemplo domesticorum funerum memoriam. Hæc in vulgus jactabant, haudquaquam ipsi ignari, quantum sibi ad omnia virium, Karthagine amissâ, decessisset.

LIBER XXVII.

EPITOME.

I. *CN. Fulvius proconsul cum exercitu ab Hannibale ad Herdoneam cæsus est.* II. *Meliore eventu à Claudio Marcello consule adversus eundem ad Numistronem pugnatum est. inde Hannibal noctu recessit.* XII, &c. *Marcellus insecutus est, & subinde cedentem pressit, donec confligeret.* XIV. *priore pugnâ Hannibal superior fuit, Marcellus insequenti.* XV, XVI. *Fabius Maximus pater consul Tarentinos per proditionem recepit.* XVIII, XIX. *In Hispania ad Bæculam Scipio cum Hasdrubale Hamilcaris conflixit, & vicit. inter alia captum puerum regalem eximiæ formæ ad avunculum Masinissam cum donis dimisit.* XXVII. *Claudius Marcellus, T. Quinctius Crispinus consules, speculandi causâ progressi è castris, insidiis ab Hannibale circumventi sunt. Marcellus occisus fuit, Crispinus fugit.* XXX, &c. *Res præterea à P. Sulpicio prætore adversus Philippum & Achæos gestas continet.* XXXVI. *Lustrum à censoribus conditum est: censa sunt civium capita centum triginta septem millia centum & octo: ex quo numero apparuit, quantum hominum tot præliorum adversa fortuna populo Romano abstulisset.* XXXIX, &c. *Hasdrubal, qui cum exercitu novo transcenderat Alpes, ut se Hannibali conjungeret, cum*

millibus hominum quinquaginta sex casus est, M. Livii consulis ductu, sed non minore operâ Claudii Neronis consulis, XLIII. qui, quum Hannibali oppositus esset, relictis castris, ita ut hostem falleret, cum electa manu profectus, Hasdrubalem circumvenit.

I. HIC status rerum Hispaniæ erat. In Italia consul Marcellus, Salapiâ per proditionem receptâ, Maroneam & Meles de Samnitibus vi cepit. Ad tria millia militum ibi Hannibalis, quæ præsidii causâ relicta erant, oppressa. Præda (& aliquantum ejus fuit) militi concessa. tritici quoque ducenta quadraginta millia modiûm, & centum decem millia hordei inventa. Ceterùm nequaquam inde tantum gaudium fuit, quanta clades intra paucos dies accepta est, haud procul ab Herdonea urbe. Castra ibi Cn. Fulvius proconsul habebat, spe recipiendæ Herdoneæ, quæ post Cannensem cladem ab Romanis defecerat, nec loco satis tuto posita, nec præsidiis firmata. Negligentiam insitam ingenio ducis augebat spes ea, quòd labare iis adversus Pœnum fidem senserat, postquam, Salapiâ amissâ, excessisse his locis in Bruttios Hannibalem auditum est. Ea omnia ab Herdonea per occultos nuncios delata Hannibali, simul curam sociæ retinendæ urbis, & spem fecere incautum hostem aggrediendi. exercitu expedito, ita ut famam propè præveniret, magnis itineribus ad Herdoneam contendit, &, quo plus terroris hosti objiceret, acie instructâ accessit. Par audaciâ Romanus, consilio & viribus impar, copiis raptim eductis, conflixit. quinta legio & sinistra ala acriter pugnam inierunt. Ceterùm Hannibal, signo equitibus dato, ut, quum pedestres acies occupâssent præsenti certamine oculos animosque, circumvecti, pars castra hostium, pars terga trepidantium invaderent, ipse in Fulvii similitudinem nominis, quòd Cn. Fulvium prætorem biennio antè in

iisdem devicerat locis, increpans, similem eventum pugnæ fore affirmabat. Neque ea spes vana fuit. nam, quum comminus acie & peditum certamine multi cecidissent Romanorum, starent tamen ordines signaque, equestris à tergo tumultus, simul à castris clamor hostilis auditus, sextam antè legionem, quæ, in secunda acie posita, prior ab Numidis turbata est; quintam deinde atque eos, qui ad prima signa erant, avertit. Pars in fugam effusi, pars in medio cæsi: ubi & ipse Cn. Fulvius cum undecim tribunis militum cecidit. Romanorum sociorumque quot cæsa in eo prœlio millia sint, quis pro certo affirmet? quum tredecim millia alibi, alibi haud plus, quàm septem, inveniam. Castris prædâque victor potitur. Herdoneam, quia & defecturam fuisse ad Romanos comperit, nec mansuram in fide, si inde abscessisset, multitudine omni Metapontum ac Thurios traductâ, incendit: occidit principes, qui cum Fulvio colloquia occulta habuisse comperti sunt. Romani, qui ex tanta clade evaserant, diversis itineribus semermes ad Marcellum consulem in Samnium perfugerunt.

II. Marcellus, nihil admodum tantà clade territus, literas Romam ad senatum de duce & exercitu ad Herdoneam amisso scribit. *ceterùm, eundem se, qui post Cannensem pugnam ferocem victoriâ Hannibalem contudisset, ire adversus eum, brevem illi lætitiam, quâ exsultet, facturum.* Et Romæ quidem quum luctus ingens ex præterito, tum timor in futurum erat. Consul, ex Samnio in Lucanos transgressus, ad Numistronem in conspectu Hannibalis loco plano, quum Pœnus collem teneret, posuit castra. Addidit & aliam fidentis speciem, quòd prior in aciem eduxit. nec detrectavit Hannibal, ut signa portis efferri vidit. Ita tamen aciem instruxerunt, ut Pœnus dextrum cornu in collem erigeret, Romani sinistrum ad oppidum applicarent. Ab hora tertia quum ad noctem pugnam extendissent, fessæque pu-

gnando primæ acies essent, ab Romanis prima legio & dextera ala, ab Hannibale Hispani milites & funditor Baliaris, elephanti quoque, commisso jam certamine in prœlium acti. Diu pugna neutrò inclinata stetit. Primæ legioni tertia, dexteræ alæ sinistra subiit, & apud hostes integri à fessis pugnam accepere. Novum atque atrox prœlium ex tam segni repentè exarsit, recentibus animis corporibusque: sed nox incertâ victoriâ diremit pugnantes. Postero die Romani ab sole orto in multum diei stetere in acie: ubi nemo hostium adversus prodiit, spolia per otium legêre, & congestos in unum locum cremavere suos. Nocte insequenti Hannibal silentio movit castra, & in Apuliam abiit: Marcellus, ubi lux fugam hostium aperuit, sauciis cum præsidio modico Numistrone relictis, præpositoque his L. Furio Purpureone tribuno militum, vestigiis institit sequi. Ad Venusiam adeptus eum est. Ibi per dies aliquot quum ab stationibus procursaretur, mixta equitum peditumque tumultuosa magis prœlia, quàm magna, & ferme omnia Romanis secunda fuerunt. Inde per Apuliam ducti exercitus sine ullo memorando certamine; quum Hannibal nocte signa moveret, locum insidiis quærens; Marcellus, nisi certâ luce, & explorato antè, non sequeretur.

III. Capuæ interim Flaccus dum bonis principum vendendis, agro, qui publicatus fuerat, locando (locavit autem omnem frumento) tempus terit; ne deesset materia in Campanos sæviendi, novum in occulto gliscens per indicium protractum est facinus. Milites ædificiis emotos, simul ut cum agro tecta urbis fruenda locarentur, simul metuens, ne suum quoque exercitum, sicut Hannibalis, nimia urbis amœnitas emolliret, in portis murisque sibimet ipsos tecta militariter coëgerat ædificare. erant autem pleraque ex cratibus aut tabulis facta, alia arundine texta, stramento intecta omnia, velut de industria, alimentis ignis. Hæc noctis

noctis unâ horâ ut omnia incenderent, centum septuaginta Campani, principibus fratribus Blosiis, conjuraverant. indicio ejus rei ex familia Blosiorum facto, portis repentè jussu proconsulis clausis, quum ad arma signo dato milites concurrissent; comprehensi omnes, qui in noxa erant, &, quæstione acriter habitâ, damnati necatique: indicibus libertas, & æris dena millia data. Nucerinos & Acerranos querentes, ubi habitarent, non esse, Acerris ex parte incensis, Nuceriâ deletâ, Romam Fulvius ad senatum misit. Acerranis permissum, ut ædificarent, quæ incensa erant: Nucerini Atellam, quia id maluerant, (Atellanis Calatiam migrare jussis) traducti. Inter multas magnasque res, quæ, nunc secundæ, nunc adversæ, occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinæ quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius & P. Aquillius in Etruriam legati ad frumentum coëmendum, quod Tarentum portaretur, profecti: & mille milites de exercitu urbano, par numerus Romanorum sociorumque, eódem in præsidium cum frumento missi sunt.

IV. Jam æstas in exitu erat, comitiorumque consularium instabat tempus. sed literæ Marcelli, negantis è republica esse, vestigium abscedi ab Hannibale, cui cedenti certamenque abnuenti gravis ipse instaret, curam injecerant, ne aut consulem, tum maximè res agentem, à bello avocarent, aut in annum consules deessent. Optimum visum est, quanquam extra Italiam esset, Valerium potiùs consulem ex Sicilia revocari. Ad eum literæ jussu senatûs ab L. Manlio prætore urbis missæ, cum literis consulis M. Marcelli: ut ex iis nosceret, quæ causa Patribus eum potiùs, quàm collegam, revocandi ex provincia esset. Eo ferè tempore legati ab rege Syphace Romam venerunt, quæ is prospera prœlia cum Karthaginiensibus fecisset, memorantes. *Regem nec inimiciorem ulli populo, quàm Karthaginiensi, nec amiciorem, quàm Romano,* affirmabant

 esse.

esse. misisse eum antea legatos in Hispaniam ad Cn. & P. Cornelios, imperatores Romanos. nunc ab ipso velut fonte petere Romanam amicitiam voluisse. Senatus non legatis modò benignè respondit, sed & ipse legatos cum donis ad regem misit, L. Genucium, P. Pœtelium, P. Popillium. Dona tulere, togam, & tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram ex quinque pondo auri factam. Protinus & alios Africæ regulos jussi adire, iis quoque quæ darentur, portata, togæ prætextæ, & terna pondo pateræ aureæ. Et Alexandriam ad Ptolemæum Cleopatramque reges M. Atilius & M. Acilius legati, ad commemorandam renovandamque amicitiam missi, dona tulere, regi togam & tunicam purpuream cum sella eburnea: reginæ pallam pictam cum amiculo purpureo. Multa eâ æstate, quâ hæc facta sunt, ex propinquis urbibus agrisque nunciata sunt prodigia; Tusculi agnum cum ubere lactenti natum: Jovis ædis culmen fulmine ictum, ac propè omni tecto nudatum: iisdem ferme diebus, Anagniæ terram ante portam ictam, diem ac noctem sine ullo ignis alimento arsisse: & aves, ad compitum Anagninum, in luco Dianæ nidos in arboribus reliquisse: Tarracinæ in mari haud procul portu angues magnitudinis miræ, lascivientium piscium modo exsultâsse: Tarquiniis porcum cum ore humano genitum: & in agro Capenate, ad lucum Feroniæ, quatuor signa sanguine multo diem ac noctem sudâsse. Hæc prodigia hostiis majoribus procurata decreto pontificum: & supplicatio diem unum Romæ ad omnia pulvinaria, alterum, in Capenate agro, ad Feroniæ lucum, indicta.

V. M. Valerius consul literis excitus, provinciâ exercituque mandato Cincio prætori, M. Valerio Messallâ præfecto classis cum parte navium in Africam prædatum simul speculatumque, quæ populus Karthaginiensis ageret pararetque, misso, ipse decem navibus Romam profectus quum prospere pervenisset, se-

natum

natum extemplo habuit. ibi de suis rebus gestis commemoravit. *Quum annos prope sexaginta in Sicilia terrâ marique sæpe magnis cladibus bellatum esset, se eam provinciam confecisse. neminem Karthaginiensem in Sicilia esse: neminem Siculum, qui metu inde fugati afuerint, non esse: omnes in urbes, in agros suos reductos, arare, serere: desertam recoli tandem terram, frugiferam ipsis cultoribus, populoque Romano pace ac bello fidissimum annonæ subsidium.* Exin Mutine, & si quorum aliorum merita erga populum Romanum erant, in senatum introductis, honores omnibus, ad exsolvendam fidem à consule, habiti. Mutines etiam civis Romanus factus, rogatione ab tribuno plebis, ex auctoritate Patrum, ad plebem latâ. Dum hæc Romæ geruntur, M. Valerius Messalla quinquaginta navibus quum ante lucem ad Africam accessisset, improvisò in agrum Uticensem exscensionem fecit: eumque latè depopulatus, multis mortalibus cum alia omnis generis prædâ captis, ad naves rediit, atque in Siciliam transmisit: tertiodecimo die, quàm profectus inde erat, Lilybæum revectus. Ex captivis, quæstione habitâ, hæc comperta, consulique Lævino omnia ordine perscripta, ut sciret, quo in statu res Africæ essent. *Quinque millia Numidarum cum Masinissa, Galæ filio, acerrimo juvene, Karthagine esse; & alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hispaniam ad Hasdrubalem trajicerentur: ut is, quàm maximo exercitu primo quoque tempore in Italiam transgressus, jungeret se Hannibali. in eo positam victoriam credere Karthaginienses. Classem præterea ingentem apparari ad Siciliam repetendam, eamque se credere brevi trajecturam.* Hæc recitata à consule ita movere senatum, ut non exspectanda comitia consuli censerent, sed dictatorem comitiorum habendorum causâ dici, & extemplo in provinciam redeundum. Illa disceptatio tenebat, quòd consul in Siciliâ se M. Valerium Messallam, qui tum classi præesset, dictatorem dicturum esse aiebat: Patres extra Romanum

agrum (eum autem in Italia terminari) negabant dictatorem dici posse. M. Lucretius tribunus plebis quum de ea re consuleret, ita decrevit senatus, *Ut consul priùs, quàm ab urbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret; eumque, quem populus jussisset, diceret dictatorem. Si consul noluisset, prætor populum rogaret: si ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent.* Quum consul se populum rogaturum negâsset, quod suæ potestatis esset, prætoremque vetuisset rogare; tribuni plebis rogârunt, plebesque scivit, ut Q. Fulvius, qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur. sed, quo die id plebis concilium futurum erat, consul clàm nocte in Siciliam abiit: destitutique Patres literas ad M. Claudium mittendas censuerunt, ut desertæ ab collega reipublicæ subveniret, diceretque, quem populus jussisset, dictatorem. Ita à M. Claudio consule Q. Fulvius dictator dictus, & ex eodem plebiscito & ab Q. Fulvio dictatore P. Licinius Crassus pontifex maximus magister equitum dictus.

VI. Dictator postquam Romam venit, Cn. Sempronium Blæsum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam provinciam ad exercitum misit, in locum C. Calpurnii prætoris; quem, ut Capuæ exercituique suo præesset, literis excivit. Ipse comitia, in quem diem primum potuit, edixit: quæ, certamine inter tribunos dictatoremque injecto, perfici non potuerunt. Galeria juniorum, quæ forte prærogativa erat, Q. Fulvium & Q. Fabium consules dixerat, eódemque jure vocatæ inclinâssent, ni tribuni plebis C. & L. Arennii se interposuissent: qui, *neque magistratum continuari satis civile esse*, aiebant; *& multo fœdioris exempli, eum ipsum creari, qui comitia haberet. Itaque, si suum nomen dictator acciperet, se comitiis intercessuros: si aliorum, præterquam ipsius, ratio haberetur, comitiis se moram non facere.* Dictator causam comitiorum auctoritate senatûs, plebiscito, exemplis tutabatur. *Namque, Cn. Servilio consule, quum*

C. Fla-

C. Flaminius alter consul ad Trasimenum cecidisset, ex auctoritate Patrum ad plebem latum, plebemque scivisse, ut, quoad bellum in Italia esset, ex iis, qui consules fuissent, quos & quoties vellet, reficiendi consules populo jus esset. exemplumque eam in rem se habere vetus L. Postumii Megelli, qui interrex iis comitiis, quæ ipse habuisset, consul cum C. Junio Bubulco creatus esset; recens Q. Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico fieret, profectò nunquam sivisset. His orationibus quum diu certatum esset, postremò ita inter dictatorem ac tribunos convenit, ut eo, quod censuisset senatus, staretur. Patribus id tempus reipublicæ visum est, ut per veteres, & expertos, bellique peritos imperatores respublica gereretur. itaque moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribunis, comitia habita. Declarati consules Q. Fabius Maximus quintùm, Q. Fulvius Flaccus quartùm. Prætores inde creati, L. Veturius Philo, T. Quinctius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculeius. Magistratibus in annum creatis, Q. Fulvius dictaturâ se abdicavit. Extremo æstatis hujus classis Punica navium quadraginta, cum præfecto Hamilcare in Sardiniam trajecta, Olbiensem primò, dein, postquam ibi P. Manlius Vulso prætor cum exercitu apparuit, circumacta inde ad alterum insulæ latus, Caralitanum agrum vastavit, & cum præda omnis generis in Africam rediit. Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot suffectique. C. Servilius pontifex factus in locum T. Otacilii Crassi. Ti. Sempronius Ti. F. Longus augur factus in locum T. Otacilii Crassi. Decemvir item sacris faciundis in locum Ti. Sempronii C. F. Longi Ti. Sempronius Ti. F. Longus suffectus. M. Marcius rex sacrorum mortuus est, & M. Æmilius Papus maximus curio. neque in eorum locum sacerdotes eo anno suffecti. Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem & P. Licinium Crassum, maximum

ponti-

pontificem. Craſſus Licinius nec conſul, nec prætor antè fuerat, quàm cenſor eſt factus. ex ædilitate gradum ad cenſuram fecit. Sed hi cenſores neque ſenatum legerunt, nec quicquam publicæ rei egerunt: mors diremit L. Veturii. inde & Licinius cenſurâ ſe abdicavit. Ædiles curules L. Veturius & P. Licinius Varus ludos Romanos diem unum inſtaurârunt. Ædiles plebis Q. Catius & L. Porcius Licinus ex multaticio argento ſigna ænea ad Cereris dedere: & ludos, pro temporis ejus copia, magnifici apparatûs fecerunt.

VII. Exitu anni hujus, die quarto & triceſimo, quàm ab Tarracone profectus erat, C. Lælius legatus Scipionis Romam venit: iſque, cum agmine captivorum ingreſſus urbem, magnum concurſum hominum fecit. Poſtero die in ſenatum introductus, captam Karthaginem, caput Hiſpaniæ, uno die, receptaſque aliquot urbes, quæ defeciſſent, novaſque in ſocietatem adſcitas, expoſuit. Ex captivis comperta his ferè congruentia, quæ in literis fuerant M. Valerii Meſſallæ. Maximè movit Patres Haſdrubalis tranſitus in Italiam, vix Hannibali atque ejus armis ſubſiſtentem. Productus & in concionem Lælius eadem ediſſeruit. Senatus ob res feliciter à P. Scipione geſtas ſupplicationem in unum diem decrevit. C. Lælium primo quoque tempore, cum quibus venerat navibus, redire in Hiſpaniam juſſit. Karthaginis expugnationem in hunc annum contuli, multis auctoribus; haud neſcius, quoſdam eſſe, qui anno inſequenti captam tradiderint: quod mihi minùs ſimile veri viſum eſt, annum integrum Scipionem nihil gerundo in Hiſpania conſumpſiſſe. Q. Fabio Maximo quintùm, Q. Fulvio Flacco quartùm conſulibus, Idibus Martiis, quo die magiſtratum inierunt, Italia ambobus provincia decreta; regionibus tamen partitum imperium: Fabius ad Tarentum, Fulvius in Lucanis ac Bruttiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum imperium. Prætores

res sortiti provincias: C. Hostilius Tubulus urbanam, L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia, T. Quinctius Crispinus Capuam, C. Aurunculeius Sardiniam. Exercitus ita per provincias divisi. Fulvio duæ legiones, quas in Sicilia M. Valerius Lævinus haberet: Q. Fabio, quibus in Etruria C. Calpurnius præfuisset, decretæ. Exercitus urbanus ut in Etruriam succederet: C. Calpurnius eidem præesset provinciæ exercituique: Capuam exercitumque, quem Q. Fulvius habuisset, T. Quinctius obtineret. C. Hostilius ab C. Lætorio proprætore provinciam exercitumque, qui tum jam Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus consul bene rem gesserat, legiones decretæ. M. Valerio cum L. Cincio (his quoque est enim prorogatum in Sicilia imperium) Cannensis exercitus datus: eumque supplere ex militibus, qui ex legionibus Cn. Fulvii superessent, jussi. Conquisitos eos consules in Siciliam miserunt: additaque eadem militiæ ignominia, sub qua Cannenses militabant, quique ex prætoris Cn. Fulvii exercitu, ob similis iram fugæ, missi eò ab senatu fuerant. C. Aurunculeio eædem in Sardinia legiones, quibus P. Manlius Vulso eam provinciam obtinuerat, decretæ. P. Sulpicio, eâdem legione, eâdemque classe Macedoniam obtinere jusso, prorogatum in annum imperium. triginta quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti jussæ: ceterâ classe prædatum in Africam aut ipsum M. Valerium Lævinum trajicere; aut mittere, seu L. Cincium, seu M. Valerium Messallam. Nec de Hispania quicquam mutatum, nisi quòd non in annum Scipioni Silanoque, sed donec revocati ab senatu forent, prorogatum imperium est. Ita provinciæ exercituumque in eum annum partita imperia.

VIII. Inter majorum rerum curas comitia maximi curionis, quum in locum M. Æmilii sacerdos crearetur, vetus excitaverunt certamen; patriciis negantibus

bus C. Mamilii Vituli, qui unus ex plebe petebat, habendam rationem esse, quia nemo ante eum, nisi ex Patribus, id sacerdotium habuisset. Tribuni appellati ad senatum rejecerunt. Senatus populi potestatem fecit. Ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Vitulus. Et flaminem dialem invitum inaugurari coëgit P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum. Decemvir sacris faciundis creatus in locum Q. Mucii Scævolæ demortui C. Lætorius. Caussam inaugurati coacti flaminis libens reticuissem, ni ex mala fama in bonam vertisset. Ob adolescentiam negligentem luxuriosamque C. Flaccus flamen captus à P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco fratri germano cognatisque aliis ob eadem vitia invisus. Is, ut animum ejus cura sacrorum & ceremoniarum cepit, ita repentè exuit antiquos mores, ut nemo totâ juventute haberetur prior, nec probatior primoribus Patrum, suis pariter alienisque, esset. Hujus famæ consensu elatus ad justam fiduciam sui, rem intermissam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetivit, ut in senatum introiret. Ingressum eum curiam quum L. Licinius prætor inde eduxisset, tribunos plebis appellavit flamen. Vetustum jus sacerdotii repetebat: datum id cum toga prætexta, & sella curuli, & flaminio esse. Prætor, non exoletis vetustate annalium exemplis stare jus, sed recentissimæ cujusque consuetudinis usu, volebat: nec patrum nec avorum memoriâ dialem quenquam id jus usurpâsse. Tribuni, rem inertiâ flaminum obliteratam ipsis, non sacerdotio, damno fuisse, quum æquum censuissent, ne ipso quidem contrà tendente prætore, magno assensu Patrum plebisque, flaminem in senatum introduxerunt; omnibus ita existimantibus, magis sanctitate vitæ, quàm sacerdotii jure, rem eam flaminem obtinuisse. Consules priùs, quàm in provincias irent, duas urbanas legiones; in supplementum, quantum opus erat ceteris

exer-

exercitibus militum, scripserunt. Urbanum veterem exercitum Fulvius consul C. Fulvio Flacco legato (frater hic consulis erat) in Etruriam dedit ducendum, & legiones, quæ in Etruria erant, Romam deducendas. Et Fabius consul reliquias exercitûs Fulviani conquisitas (fuere autem ad tria millia trecenti triginta sex) Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem jussit: atque ab eo duas legiones & triginta quinqueremes accipere. Nihil hæ eductæ ex insula legiones minuerunt nec viribus nec specie ejus provinciæ præsidium. nam quum, præter egregiè suppletas duas veteres legiones, transfugarum etiam Numidarum equitum peditumque magnam vim haberet, Siculos quoque, qui in exercitu Epicydis aut Pœnorum fuerant, belli peritos viros, milites scripsit. Ea externa auxilia quum singulis Romanis legionibus adjunxisset, duorum speciem exercituum servavit: altero L. Cincium partem insulæ, quà regnum Hieronis fuerat, tueri jussit; altero ipse ceteram insulam tuebatur, divisam quondam Romani Punicique imperii finibus; classe quoque navium septuaginta partitâ, ut omni ambitu littorum præsidia oræ maritimæ essent. Ipse cum Mutinis equitatu provinciam peragrabat, ut viseret agros, cultaque ab incultis notaret, & perinde dominos laudaret castigaretque. Ita tantum eâ curâ frumenti provenit, ut & Romam mitteret, & Catanam conveheret, unde exercitui, qui ad Tarentum æstiva acturus esset, posset præberi.

IX. Ceterùm transportati milites in Siciliam (& erant major pars Latini nominis sociorumque) prope magni motûs causa fuere: adeò ex parvis sæpe magnarum momenta rerum pendent. Fremitus enim inter Latinos sociosque in conciliis ortus: *Decimum annum delectibus, stipendiis exhaustos esse. quotannis ferme clade magnâ pugnare. Alios in acie occidi, alios morbo absumi: magis perire sibi civem, qui ab Romano miles lectus sit,*

quàm qui à Pœno captus. quippe ab hoste gratis remitti in patriam; ab Romanis extra Italiam in exsilium veriùs, quàm in militiam, ablegari. Octavum jam ibi annum senescere Cannensem militem, moriturum antè, quàm Italiâ hostis (quippe nunc quum maximè florens viribus) excedat. Si veteres milites non redeant in patriam, novi legantur, brevi neminem superfuturum. Itaque, quod propediem res ipsa negatura sit, priusquam ad ultimam solitudinem atque egestatem perveniant, negandum populo Romano esse. Si consentientes in hoc socios videant Romani, profectò de pace cum Karthaginiensibus jungenda cogitaturos. aliter nunquam, vivo Hannibale, sine bello Italiam fore. Hæc acta in conciliis. Triginta tum coloniæ populi Romani erant. ex iis duodecim, quum omnium legationes Romæ essent, negaverunt consulibus esse, unde milites pecuniamque darent. Eæ fuere Ardea, Nepete, Sutrium, Alba, Carseoli, Cora, Suessa, Circeji, Setia, Cales, Narnia, Interamna. Novâ re consules icti, quum absterrere eos à tam detestabili consilio vellent, castigando increpandoque plus, quàm leniter agendo, profecturos rati, *eos ausos esse consulibus dicere,* aiebant, *quod consules, in senatu ut pronunciarent, in animum inducere non possent. non enim detrectationem eam munerum militiæ, sed apertam defectionem à populo Romano esse. Redirent itaque propere in colonias, &, tanquam integrâ re, locuti magis, quàm ausi, tantum nefas, cum suis consulerent. admonerent, non Campanos, neque Tarentinos eos esse, sed Romanos; inde oriundos, inde in colonias atque in agrum bello captum stirpis augendæ causâ missos: quæ liberi parentibus deberent, ea illos Romanis debere, si ulla pietas, si memoria antiqua patriæ esset. Consulerent igitur de integro. nam, tum quidem quæ temere agitâssent, ea prodendi imperii Romani, tradendæ Hannibali victoriæ esse.* Quum alternis hæc consules diu jactâssent, nihil moti legati, *neque se, quod domum renunciarent, habere* dixerunt, *neque senatum suum, quid novi consuleret, ubi nec miles, qui legeretur, nec pecunia, quæ daretur in stipendium, esset.* Quum obsti-

obstinatos eos viderent consules, rem ad senatum detulerunt. ubi tantus pavor animis omnium est injectus, ut magna pars, *actum de imperio*, diceret. *idem alias colonias facturas; idem socios consensisse omnes, ad prodendam Hannibali urbem Romanam.*

X. Consules hortari & consolari senatum, & dicere, *Alias colonias in fide atque officio pristino fore, eas quoque ipsas, quæ officio decessissent, si legati circa eas colonias mittantur, qui castigent, non qui precentur, verecundiam imperii habituras esse.* Permissum ab senatu iis quum esset, agerent, facerentque, ut è republica ducerent; pertentatis priùs aliarum coloniarum animis, citaverunt legatos, quæsiveruntque ab iis, *ecquid milites ex formula paratos haberent?* Pro duodeviginti coloniis M. Sextilius Fregellanus respondit; *& milites ex formula paratos esse: &, si pluribus opus esset, plures daturos: &, quicquid aliud imperaret velletque populus Romanus, enisè facturos. ad id sibi neque opes deesse, animum etiam superesse.* Consules, sibi parum videri, præfati, pro merito eorum, suâ voce collaudari eos, nisi universi Patres iis in curia gratias egissent, sequi in senatum jusserunt. Senatus, quàm poterat honoratissimo decreto allocutus eos, mandat consulibus, ut ad populum quoque eos producerent, &, inter multa alia præclara, quæ ipsis majoribusque suis præstitissent, recens etiam meritum eorum in rempublicam commemorarent. Ne nunc quidem post tot secula sileantur, fraudenturve laude suâ, Signini fuere, & Norbani, Saticulanique, & Brundisini, & Fregellani, & Lucerini, & Venusini, & Hadriani, & Firmani, & Ariminenses: & ab altero mari, Pontiani, & Pæstani, & Cosani: & mediterranei, Beneventani, & Æsernini, & Spoletini, & Placentini, & Cremonenses. Harum coloniarum subsidio tum imperium populi Romani stetit: iisque gratiæ & in senatu, & ad populum actæ. Duodecim aliarum coloniarum, quæ detrectaverunt imperium, mentionem fieri Patres vetuerunt,

tuerunt, neque illos dimitti, neque retineri, neque appellari à consulibus. ea tacita castigatio maximè ex dignitate populi Romani visa est. Cetera expedientibus, quæ ad bellum opus erant, consulibus, aurum vicesimarium, quod in sanctiore ærario ad ultimos casus servabatur, promi placuit. Prompta ad quatuor millia pondo auri. inde quingena pondo data consulibus, & M. Marcello, & P. Sulpicio proconsulibus, & L. Veturio prætori, qui Galliam provinciam sortitus erat; additumque Fabio consuli centum pondo auri præcipuum, quod in arcem Tarentinam portaretur. cetero usi sunt ad vestimenta præsenti pecuniâ locanda exercitui, qui in Hispania bellum secundâ suâ famâ ducisque gerebat.

XI. Prodigia quoque, priusquam ab urbe consules proficiscerentur, procurari placuit. In Albano monte tacta de cœlo erant signum Jovis, arborque templo propinqua, & Ostiæ lacus, & Capuæ murus, Fortunæque ædes, & Sinuessæ murus portaque. Hæc de cœlo tacta. Cruentam etiam fluxisse aquam Albanam, quidam auctores erant. Et Romæ intus cellam ædis Fortis Fortunæ de capite signum, quod in corona erat, in manus sponte suâ prolapsum. Et Priverni satis constabat bovem locutum, volturiumque frequenti foro in tabernam devolâsse, & Sinuessæ natum ambiguo inter marem ac feminam sexu infantem: quos androgynos vulgus (ut pleraque, faciliore ad duplicanda verba Græco sermone) appellat: & lacte pluisse, & cum elephanti capite puerum natum. Ea prodigia hostiis majoribus procurata, & supplicatio circa omnia pulvinaria, & obsecratio in unum diem indicta: & decretum, ut C. Hostilius prætor ludos Apollini, sicut his annis voti factique erant, voveret faceretque. Per eos dies & censoribus creandis Q. Fulvius consul comitia habuit. Creati censores, ambo qui nondum consules fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius

Tudi-

Tuditanus. Hi censores, ut agrum Campanum fruendum locarent, ex auctoritate Patrum latum in plebem est, plebesque scivit. Senatûs lectionem contentio inter censores de principe legendo tenuit. Sempronii lectio erat: ceterùm Cornelius *morem traditum à patribus sequendum* aiebat. *ut, qui primus censor ex iis, qui viverent, fuisset, eum principem legerent:* is T. Manlius Torquatus erat. Sempronius, *cui Dii sortem legendi dedissent, ei jus liberum eosdem dedisse Deos. Se id suo arbitrio facturum: lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanæ civitatis esse, vel Hannibale judice, victurus esset.* Quum diu certatum verbis esset, concedente collegâ, lectus à Sempronio princeps in senatu Q. Fabius Maximus consul: inde alius lectus senatus, octo præteritis, inter quos L. Cæcilius Metellus erat, infamis auctor deserendæ Italiæ post Cannensem cladem. In equestribus quoque notis eadem servata causa. sed erant perpauci, quos ea infamia attingeret. Illis omnibus (& multi erant) adempti equi, qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant. addiderunt acerbitati etiam tempus, ne præterita stipendia procederent iis, qui equo publico emeruerant, sed dena stipendia equis privatis facerent. Magnum præterea numerum eorum conquisiverunt, qui equo merere deberent: atque ex iis, qui principio ejus belli septemdecim annos nati fuerant, neque militaverant, omnes ærarios fecerunt. Locaverunt inde reficienda, quæ circa forum incendio consumpta erant, septem tabernas, macellum, atrium regium.

XII. Transactis omnibus, quæ Romæ agenda erant, consules ad bellum profecti. Prior Fulvius prægressus Capuam. Post paucos dies consecutus Fabius; qui & collegam coràm obtestatus, & per literas Marcellum, ut quàm acerrimo bello detineret Hannibalem, dum ipse Tarentum oppugnaret: eâ urbe ademptâ hosti jam undique pulso, nec ubi consisteret, nec quid fidum respiceret

ſpiceret habenti, ne remorandi quidem cauſam in Italia fore. Rhegium etiam nuncium mittit ad præfectum præſidii, quod ab Lævino conſule adverſus Bruttios ibi locatum erat, octo millia hominum: pars maxima ab Agathyrna (ſicut antea dictum eſt) ex Sicilia traducta, rapto vivere hominum adſuetorum. additi erant Bruttiorum indidem perfugæ, & audacià & audendi omnia neceſſitatibus pares. Hanc manum ad Bruttium primùm agrum depopulandum duci juſſit, inde ad Cauloniam urbem oppugnandam. Imperata non impigre solùm, ſed etiam avidè, exſecuti, direptis fugatiſque cultoribus agri, ſummâ vi urbem oppugnabant. Marcellus, & conſulis literis excitus, & quia ita in animum induxerat, neminem ducem Romanum tam parem Hannibali, quàm ſe, eſſe, ubi primùm in agris pabuli copia fuit, ex hibernis profectus, ad Canuſium Hannibali occurrit. Sollicitabat ad defectionem Canuſinos Pœnus. ceterùm, ut appropinquare Marcellum audivit, caſtra inde movit. Aperta erat regio, ſine ullis ad inſidias latebris; itaque in loca ſaltuoſa cedere inde cœpit. Marcellus veſtigiis inſtabat, caſtraque caſtris conferebat: &, opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat. Hannibal, turmatim per equites peditumque jaculatores levia certamina ferens, caſum univerſæ pugnæ non neceſſarium ducebat. tractus eſt tamen ad id, quod vitabat, certamen. Nocte prægreſſum aſſequitur locis planis ac patentibus Marcellus. caſtra inde ponentem, pugnando undique in munitores, operibus prohibet. Ita ſigna collata, pugnatumque totis copiis: &, quum jam nox inſtaret, Marte æquo diſceſſum eſt. caſtra, exiguo diſtantia ſpatio, raptim ante noctem permunita. Poſtero die luce primâ Marcellus in aciem copias eduxit. nec Hannibal detrectavit certamen, multis verbis adhortatus milites, *ut, memores Traſimeni Cannarumque, contunderent ferociam hoſtis. urgere atque inſtare eum. non iter*

quietos

quietos facere, non castra ponere pati, non respirare aut circumspicere. quotidie simul orientem solem & Romanam aciem in campis videndam esse. Si uno prœlio haud incruentus abeat, quietiùs deinde tranquilliúsque eum bellaturum. His irritati adhortationibus, simulque tædio ferociæ hostium quotidie instantium lacessentiumque, acriter prœlium ineunt. Pugnatum ampliùs duabus horis est. cedere inde ab Romanis dextra ala & extraordinarii cœpere. Quod ubi Marcellus vidit, duodevicesimam legionem in primam aciem inducit. Dum alii trepidi cedunt, alii segniter subeunt, turbata tota acies est, dein prorsus fusa; &, vincente pudorem metu, terga dabant. Cecidere in pugna fugaque ad duo millia & septingenti civium sociorumque: in his quatuor Romani centuriones, duo tribuni militum, M. Licinius & M. Helvius. Signa militaria quatuor de ala, prima quæ fugit; duo de legione, quæ cedentibus sociis successerat, amissa.

XIII. Marcellus, postquam in castra reditum est, concionem adeo sævam atque acerbam apud milites habuit, ut prœlio, per diem totam infeliciter tolerato, tristior iis irati ducis oratio esset. *Diis immortalibus, ut in tali re, laudes gratesque,* inquit, *ago, quòd victor hostis, cum tanto pavore incidentibus vobis in vallum portasque, non ipsa castra est aggressus. deseruissetis profectò eodem terrore castra, quo omisistis pugnam. Qui pavor hic? qui terror? quæ repentè, qui, & cum quibus pugnaretis, oblivio animos cepit? nempe iidem sunt hi hostes, quos vincendo & victos sequendo priorem æstatem absumpsistis; quibus dies noctesque fugientibus per hos dies institistis; quos levibus prœliis fatigâstis; quos hesterno die nec iter facere, nec castra ponere passi estis. Omitto ea, quibus gloriari potestis: cujus & ipsius pudere ac pœnitere vos oportet, referam. nempe, æquis manibus hesterno die diremistis pugnam. Quid hæc nox, quid hic dies attulit? vestræ his copiæ imminutæ sunt, an illorum auctæ?*

aucta? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor, nec cum Romanis militibus. corpora tantùm atque arma eadem sunt. An, si eosdem animos habuissetis, terga vestra vidisset hostis? signa alicui manipulo aut cohorti abstulisset? Adhuc cæsis Romanis legionibus gloriabatur. vos illi hodierno die primùm fugati exercitûs dedistis decus. Clamor inde ortus, ut veniam ejus diei daret; ubi vellet, deinde experiretur militum suorum animos. *Ego verò experiar,* inquit, *milites: & vos crastino die in aciem educam, ut victores potiùs, quàm victi, veniam impetretis, quam petitis.* Cohortibus, quæ signa amiserant, hordeum dari jussit: centurionesque manipulorum, quorum signa amissa fuerant, destrictis gladiis discinctos destituit; &, ut postero die omnes, equites, pedites, armati adessent, edixit. Ita concio dimissa fatentium, jure ac meritò sese increpitos; neque illo die virum quenquam in acie Romana fuisse, præter unum ducem: cui aut morte satisfaciendum, aut egregià victorià esset. Postero die ornati armatique ad edictum aderant. Imperator eos collaudat, pronunciatque, *à quibus orta pridie fuga esset, cohortesque, quæ signa amisissent, se in primam aciem inducturum. edicere jam sese, omnibus pugnandum ac vincendum esse: & adnitendum singulis universisque, ne priùs hesternæ fugæ, quàm hodiernæ victoriæ, fama Romam perveniat.* Inde cibo corpora firmare jussi, ut, si longior pugna esset, viribus sufficerent. Ubi omnia dicta factaque sunt, quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt.

XIV. Quod ubi Hannibali nunciatum est: *Cum eo nimirum,* inquit, *hoste res est, qui nec bonam, nec malum ferre fortunam potest. Seu vicit, ferociter instat victis: seu victus est, instaurat cum victoribus certamen.* Signa inde canere jussit, copias educit. Pugnatum utrinque aliquanto, quàm pridie, acriùs est: Pœnis ad obtinendum hesternum decus adnitentibus, Romanis ad demendam ignominiam. Sinistra ala ab Romanis & cohortes,

hortes, quæ amiserant signa, in prima acie pugnabant, & legio vicesima ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus & C. Claudius Nero legati cornibus præerant, Marcellus mediam aciem, hortator testisque præsens, firmabat. Ab Hannibale Hispani primam obtinebant frontem, & id roboris in omni exercitu erat. Quum anceps diu pugna esset, Hannibal elephantos in primam aciem induci jussit, si quem injicere ea res tumultum ac pavorem posset. Et primò turbârunt signa ordinesque, & partim occulcatis, partim dissipatis terrore, qui circà erant, nudaverant unâ parte aciem. latiúsque fuga manâsset, ni C. Decimius Flavus tribunus militum, signo arrepto primi hastati, manipulum ejus signi se sequi jussisset. duxit, ubi maximè tumultum conglobatæ belluæ faciebant, pilaque in eas conjici jussit. Hæsere omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, & tam confertâ turbâ. sed ut non omnes vulnerati sunt; ita, in quorum tergis infixa stetere pila, (ut est genus anceps) in fugam versi etiam integros avertêre. Tum jam non unus manipulus, sed pro se quisque miles, qui modò assequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conjicere. eo magis ruere in suos belluæ; tantoque majorem stragem edere, quàm inter hostes ediderant, quanto acriùs pavor consternatam agit, quàm insidentis magistri imperio regitur. In perturbatam transcursu belluarum aciem signa inferunt Romani pedites: & haud magno certamine dissipatos trepidantesque avertunt. Tum in fugientes equitatum immittit Marcellus, nec antè finis sequendi est factus, quàm in castra paventes compulsi sunt. Nam super alia, quæ terrorem trepidationemque facerent, elephanti quoque duo in ipsa porta corruerant, coactique erant milites per fossam vallumque ruere in castra. ibi maxima hostium cædes facta: cæsa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Romanis incruenta victoria fuit. mille ferme & septin-

genti de duabus legionibus, & sociorum supra mille & trecentos occisi: vulnerati permulti civium sociorumque. Hannibal nocte proximâ castra movit. Cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum.

XV. Speculatores, qui prosequerentur agmen, missi, postero die retulerunt, Bruttios Hannibalem petere. Iisdem ferè diebus & ad Q. Fulvium consulem Hirpini, & Lucani, & Volscentes, traditis præsidiis Hannibalis, quæ in urbibus habebant, dediderunt sese, clementerque à consule, cum verborum tantùm castigatione ob errorem præteritum, accepti. Et Bruttiis similis spes veniæ facta est; quum ab iis Vibius & Pactius fratres, longè nobilissimi gentis ejus, eandem, quæ data Lucanis erat, conditionem deditionis petentes venissent. Q. Fabius consul oppidum in Salentinis Manduriam vi cepit. ibi ad quatuor millia hominum capta, & ceteræ prædæ aliquantum. Inde Tarentum profectus, in ipsis faucibus portûs posuit castra. naves, quas Livius tutandis commeatibus habuerat, partim machinationibus onerat apparatuque mœnium oppugnandorum, partim tormentis & saxis omnique missilium telorum genere instruit, onerarias quoque, non eas solùm, quæ remis agerentur; ut alii machinas scalasque ad muros ferrent, alii procul ex navibus vulnerarent mœnium propugnatores. Eæ naves, ab aperto mari ut urbem aggrederentur, instructæ paratæque sunt. Et erat liberum mare, classe Punicâ, quum Philippus oppugnare Ætolos pararet, Corcyram transmissâ. In Bruttiis interim Caulonis oppugnatores, sub adventum Hannibalis, ne opprimerentur, in tumulum, à præsenti impetu tutum, se recepere. Fabium, Tarentum obsidentem, leve dictu momentum ad rem ingentem potiundam adjuvit. Præsidium Bruttiorum datum ab Hannibale Tarentini habebant. ejus præsidii præfectus deperibat amore mulierculæ, cujus frater in

exerci-

exercitu Fabii consulis erat. Is, certior literis sororis factus de nova consuetudine advenæ locupletis, atque inter populares tam honorati, spem nactus per sororem quólibet impelli amantem posse, quid speraret, ad consulem detulit. quæ quum haud vana cogitatio visa esset, pro perfuga jussus Tarentum transire, ac per sororem præfecto conciliatus, primò occultè animum ejus tentando, dein, satis exploratâ levitate, blanditiis muliebribus perpulit eum ad proditionem custodiæ loci, cui præpositus erat. Ubi & ratio agendæ rei, & tempus convénit, milés, nocte per intervalla stationum clàm ex urbe emissus, ea, quæ acta erant, quæque ut agerentur, convenerat, ad consulem refert. Fabius vigiliâ primâ, dato signo iis, qui in arce erant, quique custodiam portûs habebant, ipse circuito portu ab regione urbis in orientem versa occultus consedit. Canere inde tubæ simul ab arce, simul à portu & ab navibus, quæ ab aperto mari appulsæ erant; clamorque undique cum ingenti tumultu, unde minimum periculi erat, de industria ortus. Consul interim silentio continebat suos. Igitur Democrates, qui præfectus antea classis fuerat, fortè illo loco præpositus, postquam quieta omnia circa se vidit, aliàs partes eo tumultu personare, ut captæ urbis interdum excitaretur clàmor, veritus ne inter cunctationem suam consul aliquam vim faceret, signaque inferret, præsidium ad arcem, unde maximè terribilis accidebat sonus, traducit. Fabius, quum & ex temporis spatio & ex silentio ipso (quòd, ubi paulo antè strepebant excitantes vocantesque ad arma, inde nulla accidebat vox) deductas custódias sensisset; ferri scalas ad eam partem muri, quâ Bruttiorum cohortem præsidium agitare proditionis conciliator nunciaverat, jubet. Eâ primùm est captus murus, adjuvantibus recipientibusque Bruttiis: & transcensum in urbem est. inde & proxima refracta porta, ut frequenti agmine signa inferrentur. Tum,

clamore sublato, sub ortum ferme lucis, nullo obvio armato, in forum perveniunt: omnesque undique, qui ad arcem portumque pugnabant, in se converterunt.

XVI. Prœlium in aditu fori majore impetu, quàm perseverantiâ, commissum est. non animo, non armis, non arte belli, non vigore aut viribus corporis, par Romano Tarentinus erat. Igitur, pilis tantùm conjectis, priùs penè, quàm consererent manus, terga dederunt, dilapsique per nota urbis itinera in suas amicorumque domos. Duo ex ducibus Nico & Democrates fortiter pugnantes cecidere. Philæmenus, qui proditionis ad Hannibalem auctor fuerat, quum citato equo ex prœlio avectus esset; vagus paulo post equus errans per urbem cognitus; corpus nusquam inventum est. creditum vulgò est, in puteum apertum ex equo præcipitâsse. Karthalonem autem, præfectum præsidii Punici, cum commemoratione paterni hospitii, positis armis, venientem ad consulem, miles obvius obtruncat. Alii alios passim sine discrimine armatos, inermes, cædunt, Karthaginienses Tarentinosque pariter. Bruttii quoque multi interfecti, seu per errorem, seu vetere in eos insito odio, seu ad proditionis famam (ut vi potiùs atque armis captum Tarentum videretur) exstinguendam. Tum ab cæde ad diripiendam urbem discursum. millia triginta servilium capitum dicuntur capti: argenti vis ingens facti signatique: auri octoginta tria millia pondo: signa tabulæque, propè ut Syracusarum ornamenta æquaverint. Sed majore animo generis ejus prædâ abstinuit Fabius, quàm Marcellus; qui interroganti scribæ, quid fieri signis vellet, (ingentis magnitudinis Dii sunt, suo quisque habitu in modum pugnantium formati) *Deos iratos Tarentinis relinqui* jussit. Murus inde, qui urbem ab arce dirimebat, dirutus est ac disjectus. Dum hæc Tarenti aguntur, Hannibal iis, qui Cauloniam obsidebant, in deditionem acceptis, auditâ oppugnatione

Tarenti, dies noctesque cursim agmine acto, quum, festinans ad opem ferendam, captam urbem audisset; *Et Romani*, inquit, *suum Hannibalem habent. eâdem, quâ ceperamus, arte Tarentum amisimus.* Ne tamen fugientis modo convertisse agmen videretur, quo constituerat loco, quinque millia ferme ab urbe posuit castra. ibi paucos moratus dies, Metapontum sese recepit. inde duos Metapontinos cum literis principum ejus civitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab consule accepturos, impunita iis priora forè, si Metapontum ei cum præsidio Punico prodidissent. Fabius, vera, quæ afferrent, esse ratus, diem, quâ accessurus esset Metapontum, constituit: literasque ad principes dedit, quæ ad Hannibalem delatæ sunt. Enimvero lætus successu fraudis, si ne Fabius quidem dolo invictus fuisset, haud procul Metaponto insidias ponit. Fabio auspicanti priùs, quàm egrederetur ab Tarento, aves semel atque iterum non addixerunt. hostiâ quoque cæsâ consulenti Deos aruspex, cavendum à fraude hostili & ab insidiis, prædixit. Metapontini, postquam ad constitutam non venerat diem, remissi, ut cunctantem hortarentur, repentè comprehensi, metu gravioris quæstionis, detegunt insidias.

XVII. Æstatis ejus principio, quâ hæc agebantur, P. Scipio in Hispania quum hiemem totam reconciliandis barbarorum animis, partim donis, partim remissione obsidum captivorumque, absumpsisset; Edesco ad eum, clarus inter duces Hispanos, venit. Erant conjux liberique ejus apud Romanos. sed præter eam causam etiam velut fortuita inclinatio animorum, quæ Hispaniam omnem averterat ad Romanum à Punico imperio, traxit eùm. Eadem causa Indibili Mandonioque fuit, haud dubiè omnis Hispaniæ principibus, cum omni popularium manu, relicto Hasdrubale, secedendi in imminentes castris ejus tumulos, unde per continentia juga tutus receptus ad Romanos esset. Has-

drubal, quum hostium res tantis augescere incrementis cerneret, suas imminui, ac fore, ut, nisi audendo aliquid moveret, quà cœpissent, fluerent, dimicare quàm primùm statuit. Scipio avidior etiam certaminis erat, quum à spe, quam successus rerum augebat; tum quòd priùs, quàm jungerentur hostium exercitus, cum uno dimicare duce exercituque, quàm simul cum universis, malebat. Ceterùm, etiam, si cum pluribus pariter dimicandum foret, arte quâdam copias auxerat. nam quum videret, nullum esse navium usum, quia vacua omnis Hispaniæ ora classibus Punicis erat, subductis navibus Tarracone, navales socios terrestribus copiis addidit. & armorum affatim erat captorum Karthagine, & quæ post captam eam fecerat, tanto opificum numero incluso. Cum iis copiis Scipio, veris principio ab Tarracone egressus, (jam enim & Lælius redierat ab Roma, sine quo nihil majoris rei motum volebat) ducere ad hostem pergit. Per omnia pacata eunti, ut cujusque populi fines transiret, prosequentibus excipientibusque sociis, Indibilis & Mandonius cum suis copiis occurrerunt. Indibilis pro utroque locutus, haudquaquam ut barbarus stolidè incautéque, sed potiùs cum verecunda gravitate: propiorque excusanti transitionem ut necessariam, quàm glorianti eam velut primam occasionem raptam. *Scire enim se, transfugæ nomen exsecrabile veteribus sociis, novis suspectum esse. neque eum se reprehendere morem hominum, si tamen anceps odium causa, non nomen, faciat.* Merita inde sua in duces Karthaginienses commemoravit, avaritiam contrà eorum, superbiamque, & omnis generis injurias in se atque populares. *Itaque corpus duntaxat suum ad id tempus apud eos fuisse: animum jam pridem ibi esse, ubi jus ac fas crederent coli. ad Deos quoque confugere supplices, qui nequeant hominum vim atque injurias pati. Se id Scipionem orare, ut transitio sibi nec fraudi apud eum, nec honori sit. quales ex hac die experiundo cognôrit,*

rit, perinde operæ eorum pretium faceret. Ita prorsus respondet facturum Romanus: nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint societatem ratam, ubi nec divini quicquam, nec humani sanctum esset. Productæ deinde in conspectum iis conjuges liberique lacrimantibus gaudio redduntur, atque eo die in hospitium abducti. Postero die fœdere accepta fides; dimissique ad copias adducendas. Iisdem deinde castris tendebant, donec ducibus iis ad hostem perventum est.

XVIII. Proximus Karthaginiensium exercitus Hasdrubalis prope urbem Bæculam erat. pro castris equitum stationes habebat. In eas velites antesignanique, & qui primi agminis erant, advenientes ex itinere, priusquam castris locum caperent, adeo contemptim impetum fecerunt, ut facilè appareret, quid utrique parti animorum esset. In castra trepidâ fugâ compulsi equites sunt: signaque Romana portis propè ipsis illata. Atque illo quidem die, irritatis tantùm ad certamen animis, castra Romani posuerunt. Nocte Hasdrubal in tumulum copias recipit, plano campo in summo patentem: fluvius ab tergo; antè circâque velut ripa præceps oram ejus omnem cingebat. Suberat & altera inferior submissa fastigio planities. eam quoque altera crepido haud facilior in ascensum ambibat. In hunc inferiorem campum postero die Hasdrubal, postquam stantem pro castris hostium aciem vidit, equites Numidas, leviumque armorum Baliares, & Afros demisit. Scipio, circumvectus ordines signaque, ostendebat, *hostem, prædamnatâ spe æquo dimicandi campo, captantem tumulos, loci fiduciâ, non virtutis armorumque, stare in conspectu. sed altiora mœnia habuisse Karthaginem, quæ transcendisset miles Romanus. Nec tumulos, nec arcem, ne mare quidem armis obstitisse suis. ad id fore altitudines, quas cepissent hostes, ut per præcipitia & prærupta salientes fugerent. eam quoque se illis fugam clausurum.* Cohortesque duas, alteram tenere fauces vallis, per quam deferre-

 tur

tur amnis, jubet; alteram, viam insidere, quæ ab urbe per tumuli obliqua in agros ferret. ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad levem armaturam, infimo stantem supercilio, ducit. Per aspreta primò, nihil aliud quàm viâ impediti, iere. deinde, ut sub ictum venerunt, telorum primò omnis generis vis ingens effusa est in eos: ipsi contrà, saxa, quæ locus strata passim, omnia ferme missilia, præbet, ingerere, non milites solùm, sed etiam turba calonum immixta armatis. Ceterùm, quanquam ascensus difficilis erat, & propè obruebantur telis saxisque, assuetudine tamen succedendi muros, & pertinaciâ animi, subierunt primi. Qui, simul cepere aliquid æqui loci, ubi firmo consisterent gradu, levem & concursatorem hostem, atque intervallo tutum, quum procul missilibus pugna eluditur, instabilem eundem ad comminus conserendas manus, expulerunt loco, & cum cæde magna in aciem altiori superstantem tumulo impegere. Inde Scipio, jussis adversus mediam evadere aciem victoribus, ceteras copias cum Lælio dividit; atque eum parte dextrâ tumuli circumire, donec mollioris ascensûs viam inveniret, jubet. ipse ab læva, circuitu haud magno, in transversos hostes incurrit. Inde primò turbata acies est, dum ad circumsonantem undique clamorem flectere cornua & obvertere ordines volunt. Hoc tumultu & Lælius subiit; &, dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata prima acies, locusque ad evadendum & mediis datus est; qui per tam iniquum locum, stantibus integris ordinibus, elephantisque ante signa locatis, nunquam evasissent. Quum ab omni parte cædes fieret, Scipio, qui lævo cornu in dextrum incucurrerat, maximè in nuda hostiùm latera pugnabat. Et jam ne fugæ quidem patebat locus. nam & stationes utrinque Romanæ dextrâ lævâque insederant vias: & portam castrorum ducis principumque fuga clauserat; additâ trepidatione ele-

phan-

phantorum, quos territos æquè atque hostes timebant. Cæsa igitur ad octo millia hominum.

XIX. Hasdrubal jam antè, quàm dimicaret, pecuniâ raptâ, elephantisque præmissis, quàm plurimos poterat, de fuga excipiens, præter Tagum flumen ad Pyrenæum tendit. Scipio, castris hostium potitus, quum præter libera capita omnem prædam militibus concessisset, in recensendis captivis decem millia peditum, duo millia equitum invenit. ex iis Hispanos sine pretio omnes domum dimisit: Afros vendere quæstorem jussit. Circumfusa inde multitudo Hispanorum, & antè deditorum, & pridie captorum, regem eum ingenti consensu appellavit. Tum Scipio, silentio per præconem facto, *sibi maximum nomen imperatoris esse*, dixit, *quo se milites sui appellâssent. regium nomen alibi magnum, Romæ intolerabile esse. Regalem animum in se esse, si id in hominis ingenio amplissimum ducerent, tacitè judicarent; vocis usurpatione abstinerent*. Sensere etiam barbari magnitudinem animi; cujus miraculo nominis alii mortales stuperent, id ex tam alto fastigio aspernantis. Dona inde regulis principibusque Hispanorum divisa, & ex magna copia captorum equorum trecentos, quos vellet, eligere Indibilem jussit. Quum Afros venderet jussu imperatoris quæstor, puerum adultum inter eos formâ insigni, quum audisset regii generis esse, ad Scipionem misit. quem quum percunctaretur Scipio, *quis, & cujas, & cur id ætatis in castris fuisset? Numidam esse*, ait, *Massivam populares vocare. orbum à patre relictum, apud maternum avum Galam, regem Numidarum, eductum, cum avunculo Masinissa, qui nuper cum equitatu subsidio Karthaginiensibus venisset, in Hispaniam trajecisse. Probibitum propter ætatem à Masinissa, nunquam antè prælium iniisse. Eo die, quo pugnatum cum Romanis esset, inscio avunculo, clàm armis equoque sumpto, in aciem exisse: ibi, prolapso equo effusum in præceps, captum ab Romanis esse.* Scipio, quum asservari Numidam jussisset, quæ pro tribunali

agenda erant, peragit. inde, quum se in prætorium recepisset, vocatum eum interrogat, *velletne ad Masinissam reverti?* Quum, effusis gaudio lacrimis, *cupere verò*, diceret; tum puero annulum aureum, tunicam lato clavo, cum Hispano sagulo & aurea fibula, equumque ornatum donat, jussisque prosequi, quoad vellet, equitibus dimisit.

XX. De bello inde consilium habitum. &, auctoribus quibusdam, ut confestim Hasdrubalem consequeretur, anceps id ratus, ne Mago atque Hasdrubal cum eo jungerent copias, præsidio tantùm ad insidendum Pyrenæum misso, ipse reliquum æstatis recipiendis in fidem Hispaniæ populis absumpsit. Paucis post prœlium factum ad Bæculam diebus, quum Scipio, rediens jam Tarraconem, saltu Castulonensi excessisset, Hasdrubal Gisgonis filius & Mago imperatores ex ulteriore Hispania ad Hasdrubalem venere, serum post malè gestam rem auxilium; consilio in cetera exsequenda belli haud parum opportuni. Ibi conferentibus, quid in cujusque provinciæ regione animorum Hispanis esset, unus Hasdrubal Gisgonis, ultimam Hispaniæ oram, quæ ad Oceanum & Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum esse, eóque Karthaginiensibus satis fidam, censebat. Inter Hasdrubalem alterum & Magonem constabat, *beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publicè privatimque esse: nec transitionibus finem antè fore, quàm omnes Hispani milites aut in ultima Hispaniæ amoti, aut traducti in Galliam forent. Itaque, etiamsi senatus Karthaginiensium non censuisset, eundum tamen Hasdrubali fuisse in Italiam, ubi belli caput rerumque summa esset; simul, ut Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hispania abduceret. exercitum ejus, cum transitionibus, tum adverso prœlio imminutum, Hispanis repleri militibus. Et Magonem, Hasdrubali Gisgonis filio tradito exercitu, ipsum cum grandi pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baliares trajicere. Hasdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam*

taniam abire, nec cum Romanis manus conserere. Masinissa ex omni equitatu, quod roboris esset, tria millia equitum expleri; eumque vagum per citeriorem Hispaniam sociis opem ferre, hostium oppida atque agros populari. his decretis, ad exsequenda, quæ statuerant, duces digressi. Hæc eo anno in Hispania acta. Romæ fama Scipionis in dies crescere. Fabio Tarentum captum astu magis, quàm virtute, gloriæ tamen esse. Fulvii senescere fama. Marcellus etiam adverso rumore esse, super quàm quòd primò malè pugnaverat, quia, vagante per Italiam Hannibale, mediâ æstate Venusiam in tecta milites abduxisset. Inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. Is jam à prima pugna, quæ adversa fuerat, assiduis concionibus infamem invisumque plebei Claudium fecerat, & jam de imperio abrogando ejus agebat: quum tamen necessarii Claudii obtinuerunt, ut, relicto Venusiæ legato, Marcellus Romam rediret ad purganda ea, quæ inimici decernerent: nec de imperio ejus abrogando, absente ipso, ageretur. Fortè sub idem tempus & Marcellus ad deprecandam ignominiam, & Q. Fulvius consul comitiorum causâ Romam venit.

XXI. Actum de imperio Marcelli in circo Flaminio est, ingenti concursu plebisque & omnium ordinum. Accusavitque tribunus plebis, non Marcellum modò, sed omnem nobilitatem. *Fraude eorum & cunctatione fieri, ut Hannibal decimum jam annum Italiam provinciam habeat: diutius ibi, quàm Karthagine, vixerit. Habere fructum imperii prorogati Marcello populum Romanum: bis cæsum exercitum ejus æstiva Venusiæ sub tectis agere.* Hanc tribuni orationem ita obruit Marcellus commemoratione rerum suarum, ut non rogatio solùm de imperio ejus abrogando antiquaretur, sed postero die consulem eum ingenti consensu centuriæ omnes crearent. Additur collega T. Quinctius Crispinus, qui tum prætor erat. Postero die prætores creati P. Licinius Crassus

Dives, pontifex maximus, P. Licinius Varus, Sex. Julius Cæsar, Q. Claudius Flamen. Comitiorum ipsorum diebus sollicita civitas de Etruriæ defectione fuit. Principium ejus rei ab Arretinis fieri, C. Calpurnius scripserat, qui eam provinciam pro prætore obtinebat. Itaque confestim eò missus Marcellus, consul designatus, qui rem inspiceret, ac, si digna videretur, exercitu accito, bellum ex Apulia in Etruriam transferret. Eo metu compressi Etrusci quieverunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus cum libertate ac legibus suis responsum ab senatu est, ut redirent, quum Fabius consul Romam venisset. Ludi & Romani & plebeii eo anno in singulos dies instaurati. Ædiles curules fuere L. Cornelius Caudinus & Ser. Sulpicius Galba: plebeii C. Servilius & Q. Cæcilius Metellus. Servilium negabant jure aut tribunum plebis fuisse, aut ædilem esse; quòd patrem ejus, quem triumvirum agrarium occisum à Bojis circa Mutinam esse opinio per decem annos fuerat, vivere, atque in hostium potestate esse, satis constabat.

XXII. Undecimo anno Punici belli consulatum inierunt M. Marcellus quintùm (ut numeretur consulatus, quem vitio creatus non gessit) & T. Quinctius Crispinus. Utrisque consulibus Italia decreta provincia est, & duo consulares prioris anni exercitus: tertius tum erat Venusiæ, cui M. Marcellus præfuerat. Ita ut ex tribus eligerent duo, quos vellent; tertius ei traderetur, cui Tarentum & Sallentini provincia evenisset. Ceteræ provinciæ ita divisæ prætoribus. P. Licinio Varo urbana, P. Licinio Crasso pontifici maximo peregrina, & quò senatus censuisset: Sex. Julio Cæsari Sicilia, Q. Claudio Flamini Tarentum. Prorogatum imperium in annum est Q. Fulvio Flacco, ut provinciam Capuam, quæ T. Quinctii prætoris fuerat, cum una legione obtineret. prorogatum & C. Hostilio Tubulo est, ut pro prætore in Etruriam ad duas

legiones

legiones succederet C. Calpurnio: prorogatum & L. Veturio Philoni est, ut pro prætore Galliam eandem provinciam cum iisdem duabus legionibus obtineret, quibus prætor obtinuisset. Quod in L. Veturio, idem in C. Aurunculeio decretum ab senatu, latumque de prorogando imperio ad populum est, qui prætor Sardiniam provinciam cum duabus legionibus obtinuerat. additæ ei ad præsidium provinciæ quinquaginta naves, quas P. Scipio ex Hispania misisset. Et P. Scipioni, & M. Silano suæ Hispaniæ, suique exercitus in annum decreti. Scipio ex octoginta navibus, quas aut secum ex Italia adductas aut captas Karthagine habebat, quinquaginta in Sardiniam transmittere jussus: quia fama erat, magnum navalem apparatum eo anno Karthagine esse; ducentis navibus omnem oram Italiæ, Siciliæque, ac Sardiniæ impleturos. Et in Sicilia ita divisa res est. Sex. Cæsari exercitus Cannensis est datus. M. Valerius Lævinus (ei quoque enim prorogatum imperium est) classem, quæ ad Siciliam erat, navium septuaginta obtineret. Adderet eò triginta naves, quæ ad Tarentum priore anno fuerant. cum ea centum navium classe, si videretur ei, prædatum in Africam trajiceret. Et P. Sulpicio, ut eâdem classe Macedoniam Græciamque provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. De duabus, quæ ad urbem Romam fuerant, legionibus nihil mutatum. Supplementum, quo opus esset scriberent consules, permissum. Unâ & viginti legionibus eo anno defensum imperium Romanum est. Et P. Licinio Varo prætori urbis negotium datum, *ut naves longas triginta veteres reficeret, quæ Ostiæ erant, & viginti novas naves sociis navalibus impleret: ut quinquaginta navium classe oram maris vicinam urbi Romanæ tueri posset.* C. Calpurnius vetitus ab Arretio movere exercitum, nisi quum successor venisset. Idem & Tubulo imperatum, ut inde præcipuè caveret, ne qua nova consilia caperentur.

XXIII. Præ-

XXIII. Prætores in provincias profecti. Consules religio tenebat, quòd, prodigiis aliquot nunciatis, non facilè litabant. Et ex Campania nunciata erant, Capuæ duas ædes, Fortunæ & Martis, & sepulchra aliquot de cœlo tacta. Cumis (adeo minimis etiam rebus prava religio inserit Deos) mures in æde Jovis aurum rosisse. Casini examen apium ingens in foro consedisse. Et Ostiæ murum portamque de cœlo tactam. Cære vulturium volâsse in ædem Jovis. Volsiniis sanguine lacum manâsse. Horum prodigiorum causâ diem unum supplicatio fuit. Per dies aliquot hostiæ majores sine litatione cæsæ, diuque non impetrata pax Deûm. In capita consulum, republicâ incolumi, exitiabilis prodigiorum eventus vertit. Ludi Apollinares, Q. Fulvio, Ap. Claudio consulibus, à P. Cornelio Sulla prætore urbis primùm facti erant. inde omnes deinceps prætores urbani fecerant: sed in unum annum vovebant, dieque incertâ faciebant. Eo anno pestilentia gravis incidit in urbem agrosque: quæ tamen magis in longos morbos, quàm in perniciales, evasit. Ejus pestilentiæ causâ & supplicatum per compita totâ urbe est, & P. Licinius Varus prætor urbis legem ferre ad populum jussus, ut hi ludi in perpetuum in statam diem voverentur. Ipse primus ita vovit, fecitque ante diem tertium Nonas Quinctiles. Is dies deinde solennis servatus.

XXIV. De Arretinis & fama in dies gravior, & cura crescere Patribus. Itaque C. Hostilio scriptum est, ne differret obsides ab Arretinis accipere: &, cui traderet Romam deducendos, C. Terentius Varro cum imperio missus. qui ut advenit, extemplo Hostilius legionem unam, quæ ante urbem castra habebat, signa in urbem ferre jussit, præsidiaque locis idoneis disposuit, tum in foro citatis senatoribus obsides imperavit. Quum senatus biduum ad considerandum peteret tempus, aut ipsos extemplo dare, aut se postero die senatorum omnes

omnes liberos sumpturum, edixit. inde portas custodire jussi tribuni militum, præfectique sociûm, & centuriones, ne quis nocte urbe exiret. Id segniùs negligentiúsque factum. septem principes senatûs, priusquam custodiæ in portis locarentur, ante noctem cum liberis evaserunt. Postero die luce primâ, quum senatus in forum citari cœptus esset, desiderati, bonaque eorum venierunt. à ceteris senatoribus centum viginti obsides, liberi ipsorum, accepti, traditique C. Terentio Romam deducendi. Is omnia suspectiora, quàm antè fuerant, in senatu fecit. Itaque, tanquam imminente Etrusco tumultu, legionem alteram ex urbanis Arretium ducere jussus ipse C. Terentius, eamque habere in præsidio urbis. C. Hostilium cum cetero exercitu placet totam provinciam peragrare, & cavere, ne qua occasio novare cupientibus res daretur. C. Terentius, ut Arretium cum legione venit, claves portarum quum magistratus poposcisset, negantibus iis comparere, fraude amotas magis ratus, quàm negligentià intercidisse, ipse alias claves omnibus portis imposuit: cavitque cum cura, ut omnia in potestate sua essent. Hostilium intentiùs monuit, ut in eo spem, non moturos quicquam Etruscos, poneret, si, ne quid moveri posset, cavisset.

XXV. De Tarentinis inde magnâ contentione in senatu actum coram Fabio, defendente ipso, quos ceperat armis, aliis infensis, & plerisque æquantibus eos Campanorum noxæ pœnæque. Senatusconsultum in sententiam M. Acilii factum est, ut oppidum præsidio custodiretur: Tarentinique omnes intra mœnia continerentur. res integra postea referretur, quum tranquillior status Italiæ esset. Et de M. Livio, præfecto arcis Tarentinæ, haud minore certamine actum est, aliis senatusconsulto notantibus præfectum, quòd ejus socordià Tarentum proditum hosti esset; aliis præmia decernentibus, quòd per quinquennium arcem tutatus

esset,

esset, maximéque unius ejus operâ receptum Tarentum foret; mediis ad censores, non ad senatum, notionem de eo pertinere dicentibus. cujus sententiæ & Fabius fuit. adjecit tamen, *fateri se, operâ Livii Tarentum receptum, quod amici ejus vulgò in senatu jactâssent; neque enim recipiundum fuisse, nisi amissum foret.* Consulum alter T. Quinctius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum supplemento in Lucanos est profectus. Marcellum aliæ atque aliæ objectæ animo religiones tenebant. in quibus, quòd, quum bello Gallico ad Clastidium ædem Honori & Virtuti vovisset, dedicatio ejus à pontificibus impediebatur: quòd negabant, unam cellam duobus rectè dedicari: quia, si de cœlo tacta, aut prodigii aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret: quòd, utri Deo res divina fieret, sciri non posset. neque enim duobus, nisi certis, Deis ritè unâ hostiâ fieri. ita addita Virtutis ædes approperato opere: neque tamen ab ipso ædes eæ dedicatæ sunt. Tum demum ad exercitum, quem priore anno Venusiæ reliquerat, cum supplemento proficiscitur. Locros in Bruttiis Crispinus oppugnare conatus, quia magnam famam attulisse Fabio Tarentum rebatur, omne genus tormentorum machinarumque ex Sicilia arcessierat: & naves indidem accitæ erant, quæ vergentem ad mare partem urbis oppugnarent. Ea omissa oppugnatio est, quia Lacinium Hannibal admoverat copias: & collegam eduxisse jam ab Venusia exercitum fama erat, cui conjungi volebat. Itaque in Apuliam ex Bruttiis reditum, & inter Venusiam Bantiamque, minùs trium millium passuum intervallo, consules binis castris consederant. In eandem regionem & Hannibal rediit, averso ab Locris bello. Ibi ambo consules, ingenio feroces, propè quotidie in aciem exire; haud dubiâ spe, si duobus exercitibus consularibus junctis commisisset sese hostis, debellari posse.

XXVI. Hannibal quia cum Marcello bis priore anno

no congressus vicerat, victusque erat, ut, cum eodem si dimicandum foret, nec spem, nec metum ex vano haberet; ita duobus consulibus haudquaquam sese parem futurum credebat. itaque, totus in suas artes versus, insidiis locum quærebat. Levia tamen prœlia inter bina castra vario eventu fiebant: quibus quum extrahi æstatem posse consules crederent, nihilominus oppugnari Locros posse rati, L. Cincio, ut ex Sicilia Locros cum classe trajiceret, scribunt. Et, ut ab terra quoque oppugnari mœnia possent, ab Tarento partem exercitûs, qui in præsidio erat, duci eò jusserunt. Ea ita futura per quosdam Thurinos compertum Hannibali quum esset, mittit ad insidendam ab Tarento viam. ibi sub tumulo Peteliæ tria millia equitum, peditum duo in occulto locata: in quæ inexploratò euntes Romani quum incidissent, ad duo millia armatorum cæsa, & mille ducenti ferme vivi capti. alii dissipati fugâ per agros saltusque Tarentum rediere. Tumulus erat silvestris inter Punica & Romana castra, ab neutris primò occupatus: quia Romani, qualis pars ejus, quæ vergeret ad hostium castra, esset, ignorabant; Hannibal insidiis, quàm castris, aptiorem eum crediderat. itaque nocte ad id missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione movebatur, ne aut arma, aut ipsi procul conspicerentur. Fremebant vulgò in castris Romanis, occupandum eum tumulum esse, & castello firmandum: ne, si occupatus ab Hannibale foret, velut in cervicibus haberent hostem. Movit ea res Marcellum, & collegæ, *quin imus*, inquit, *ipsi cum equitibus paucis exploratum? Subjecta res oculis nostris certius dabit consilium.* Consentiente Crispino, cum equitibus ducentis & viginti, ex quibus quadraginta Fregellani, ceteri Etrusci erant, proficiscuntur. Secuti M. Marcellus consulis filius, & A. Manlius, tribuni militum: simul & duo præfecti sociûm, L. Arennius, & M. Aulius. Immolasse

misse eo die quidam memoriæ prodidere consulem Marcellum, &, primâ hostiâ cæsâ, jecur sine capite inventum; in secunda omnia comparuisse, quæ assolent. Auctum etiam visum in capite: nec id sanè aruspici placuisse, quòd, secundùm trunca & turpia exta, nimis læta apparuissent.

XXVII. Ceterùm consulem Marcellum tanta cupiditas tenebat dimicandi cum Hannibale, ut nunquam satis castra castris collata crederet. tum quoque vallo egrediens signum dedit, ut ad locum miles esset paratus: ut, si collis, in quem speculatum irent, placuisset, vasa colligerent, ac sequerentur. Exiguum campi ante castra erat: inde in collem aperta undique & conspecta ferebat via. Numidis speculator, nequaquam in spem tantæ rei positus, sed si quos vagos, pabuli aut lignorum causâ longiùs à castris progressos, possent excipere, signum dat, ut pariter ab suis quisque latebris exorirentur. Non antè apparuere, quibus obviis ab jugo ipso consurgendum erat, quàm circumiere, qui à tergo includerent viam. Tum undique omnes exorti, & clamore sublato impetum fecere. Quum in ea valle consules essent, ut neque evadere possent in jugum occupatum ab hoste, nec receptum ab tergo circumventi haberent; extrahi tamen diutius certamen potuisset, ni cœpta ab Etruscis fuga pavorem ceteris injecisset. Non tamen omisere pugnam deserti ab Etruscis Fregellani, donec integri consules hortando, ipsique ex parte pugnando rem sustinebant. Sed, postquam vulneratos ambo consules, Marcellum etiam transfixum lanceâ prolabentem ex equo moribundum vidêre, tum & ipsi (perpauci autem supererant) cum Crispino consule duobus jaculis icto, & Marcello adolescente, saucio & ipso, effugerunt. Interfectus A. Manlius tribunus militum, & ex duobus præfectis sociûm M. Aulius occisus, L. Arennius captus. & lictores consulum quinque vivi in hostium potestatem venerunt.

nerunt: ceteri aut interfecti, aut cum consule effugerunt. equites tres & quadraginta, aut in prœlio, aut in fuga, ceciderunt, duodeviginti vivi capti. Tumultuatum & in castris fuerat, ut consulibus irent subsidio; quum consulem & filium alterius consulis saucios, exiguasque infelicis expeditionis reliquias, ad castra venientes cernunt. Mors Marcelli quum alioquì miserabilis fuit, tum quòd nec pro ætate, (major jam enim sexaginta annis erat) neque pro veteris prudentia ducis, tam improvidè se, collegamque, & propè totam rempublicam, in præceps dederat. Multos circa unam rem ambitus fecerim, si, quæ de Marcelli morte variant auctores, omnia exsequi velim. Ut omittam alios, L. Cœlius triplicem rei gestæ ordinem edit: unam traditam famâ; alteram scriptam laudatione filii, qui rei gestæ interfuerit; tertiam, quam ipse pro inquisita ac sibi comperta affert. Ceterùm ita fama variat, ut tamen plerique loci speculandi causâ castris egressum; omnes insidiis circumventum tradant.

XXVIII. Hannibal, magnum terrorem hostibus, morte consulis unius, vulnere alterius, injectum esse ratus, ne cui deesset occasioni, castra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert. ibi inventum Marcelli corpus sepelit. Crispinus, & morte collegæ, & suo vulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proximos nanctus est montes, in iis loco alto & tuto undique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter moti sunt, alter ad inferendam, alter ad cavendam fraudem. Annulo Marcelli simul cum corpore Hannibal potitus erat. ejus signi errore ne cui dolus necteretur à Pœno, metuens Crispinus, circa civitates proximas miserat nuncios: occisum collegam esse, annuloque ejus hostem potitum: ne quibus literis crederent nomine Marcelli compositis. Paulo antè hic nuncius consulis Salápiam venerat, quum literæ ab Hannibale allatæ sunt, Marcelli nomine compositæ:

se nocte, quæ diem illum secutura esset, Salapiam venturum. parati milites essent, qui in præsidio erant, si quò opera eorum opus esset. Sensere Salapitani fraudem: & ab ira, non defectionis modò, sed etiam equitum interfectorum, rati occasionem supplicii peti, remisso retro nuncio, (persuga autem Romanus erat) ut sine arbitro milites, quæ vellent, agerent, oppidanos per muros urbisque opportuna loca in stationibus disponunt: custodias vigiliasque in eam noctem intentiùs instruunt. circa portam, quà venturum hostem rebantur, quod roboris in præsidio erat, opponunt. Hannibal quartà vigilià ferme ad urbem accessit. Primi agminis erant perfugæ Romanorum, & arma Romana habebant. ii, ubi ad portam est ventum, Latinè omnes loquentes excitant vigiles, aperirique portam jubent; consulem adesse. Vigiles, velut ad vocem eorum excitati, tumultuari, trepidare, moliri portam. cataractà dejectà clausa erat. eam partim vectibus levant: partim funibus subducunt in tantum altitudinis, ut subire recti possent. Vixdum satis patebat iter, quum perfugæ certatim ruunt per portam: & quum sexcenti ferme intràssent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno sonitu cecidit. Salapitani, alii perfugas negligenter ex itinere suspensa humeris, ut inter pacatos, gerentes arma, invadunt: alii è turri ejus portæ murisque saxis, sudibus, pilis, absterrent hostem. Ita inde Hannibal suâmet ipse fraude captus abiit: profectusque ad Locrorum solvendam obsidionem, quam Cincius summà vi, operibus tormentorumque omni genere ex Sicilia advecto, oppugnabat. Magoni, jam haud ferme fidenti retenturum defensurumque se urbem, prima spes, morte nunciatà Marcelli, affulsit. Secutus inde nuncius, Hannibalem, Numidarum equitatu præmisso, ipsum, quantum accelerare posset, cum peditum agmine sequi. Itaque ubi primùm Numidas edito è speculis signo adventare

sensit,

fensit, & ipse, patefactâ repentè portâ, ferox in hostes erumpit. Et primò, magis quia improvisò id fecerat, quàm quòd par viribus esset, anceps certamen erat. deinde, ut supervenere Numidæ, tantus pavor Romanis est injectus, ut passim ad mare ac naves fugerent; relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. Ita adventu Hannibalis soluta Locrorum obsidio est.

XXIX. Crispinus, postquam in Bruttios profectum Hannibalem sensit, exercitum, cui collega præfuerat, M. Marcellum tribunum militum Venusiam abducere jussit. ipse, cum legionibus suis Capuam profectus, vix lecticæ agitationem præ gravitate vulnerum patiens, Romam literas de morte collegæ scripsit, quantoque ipse in discrimine esset. *Se comitiorum causâ non posse Romam venire: quia nec viæ laborem passurus videretur, & de Tarento sollicitus esset, ne ex Bruttiis Hannibal eò converteret agmen. Legatos opus esse ad se mitti, viros prudentes: cum quibus, quæ vellet, de republica loqueretur.* Hæ literæ recitatæ magnum & luctum morte alterius consulis, & metum de altero fecerunt. Itaque & Q. Fabium filium ad exercitum Venusiam miserunt: & ad consulem tres legati missi, Sext. Julius Cæsar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentus, quum paucis antè diebus ex Sicilia redisset. Hi nunciare consuli jussi, ut, si ad comitia ipse Romam venire non posset, dictatorem in agro Romano diceret comitiorum causâ. Si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium prætorem placere in eam regionem inde abducere legiones, in qua plurimas sociorum urbes tueri posset. Eâdem æstate M. Valerius cum classe centum navium ex Sicilia in Africam transmisit: &, ad Clupeam urbem exscensione factâ, agrum latè, nullo ferme obvio armato, vastabat. inde ad naves raptim prædatores recepti, quia repentè fama accidit, classem Punicam adventare. octoginta erant & tres naves. Cum iis haud procul

procul Clupea prospere pugnat Romanus. decem & octo navibus captis, fugatis aliis, cum magna terrestri navalique præda, Lilybæum rediit. Eâdem æstate & Philippus implorantibus Achæis auxilium tulit. quos & Machanidas tyrannus Lacedæmoniorum finitimo bello urebat; & Ætoli, navibus per fretum, quod Naupactum & Patras interfluit, (Rhion incolæ vocant) exercitu trajecto, depopulati erant. Attalum quoque regem Asiæ, quia Ætoli summum gentis suæ magistratum ad eum proximo concilio detulerant, fama erat in Europam trajecturum.

XXX. Ob hæc Philippo in Græciam descendenti ad Lamiam urbem Ætoli, duce Pyrrhiâ, qui prætor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, occurrerunt. Habebant & ab Attalo auxilia secum: & mille ferme ex Romana classe, à P. Sulpicio missos. Adversus hunc ducem atque has copias Philippus bis prospero eventu pugnavit: mille admodum hostium utrâque pugnâ occidit. Inde quum Ætoli metu compulsi Lamiæ urbis mœnibus tenerent sese, Philippus ad Phalara exercitum reduxit. in Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum, tutasque circà stationes, & aliam opportunitatem maritimam terrestremque. Eò legati ab rege Ægypti Ptolemæo, Rhodiisque, & Atheniensibus, & Chiis venerunt, ad dirimendum inter Philippum atque Ætolos bellum. Adhibitus ab Ætolis & ex finitimis pacificator Amynander, rex Athamanum. Omnium autem non tanta pro Ætolis cura erat, ferocioribus quàm pro ingeniis Græcorum gentis: quàm ne Philippus regnumque ejus, grave libertati futurum, rebus Græciæ immisceretur. De pace dilata consultatio est in concilium Achæorum; concilioque ei & locus & dies certa indicta. interim triginta dierum induciæ impetratæ. Profectus inde rex per Thessaliam Bœotiamque, Chalcidem Eubœæ venit, ut Attalum, quem clas-

se

se Eubœam petiturum audierat, portubus & littorum appulsu arceret. Inde, præsidio relicto adversus Attalum, si forte interim trajecisset, profectus ipse cum paucis equitum levisque armaturæ, Argos venit. Ibi curatione Heræorum Nemeorumque suffragiis populi ad eum delatâ, quia se Macedonum reges ex ea civitate oriundos referunt, Heræis peractis, ab ipso ludicro extemplo Rhium profectus est, ad indictum multo antè sociorum concilium. Ibi de Ætolico finiendo bello actum, ne causa aut Romanis, aut Attalo intrandi Græciam esset. Sed ea omnia, vixdum induciarum tempore circumacto, Ætoli turbavere, postquam & Attalum Æginam venisse, & Romanam classem stare ad Naupactum audivere. Vocati enim in concilium Achæorum, in quo eædem legationes erant, quæ ad Phalara egerant de pace, primùm questi sunt quædam parva contra fidem conventionis tempore induciarum facta: postremò negârunt dirimi bellum posse, nisi Messeniis Achæi Pylum redderent, Romanis restitueretur Atintania, Scerdilædo & Pleurato Ardyæi. Enimvero indignum ratus Philippus, victos victori sibi ultro conditiones ferre: *ne antea quidem se aut de pace audîsse, aut inducias pepigisse*, dixit, *spem ullam habentem quieturos Ætolos; sed ut omnes socios testes haberet, se pacis, illos belli causam quæsisse.* ita infectâ pace concilium dimisit, quatuor millibus armatorum relictis ad præsidium Achæorum, & quinque longis navibus acceptis. quas si adjecisset missæ nuper ad se classi Karthaginiensium, & ex Bithynia ab rege Prusia venientibus navibus, statuerat navali prœlio lacessere Romanos, jam diu in ea regione potentes maris. ipse ab eo concilio Argos regressus: jam enim Nemeorum appetebat tempus, quæ celebrari volebat præsentiâ suâ.

XXXI. Occupato rege apparatu ludorum, & per dies festos licentiùs, quàm inter belli tempora, remittente animum, P. Sulpicius, ab Naupacto profectus, classem

classem appulit inter Sicyonem & Corinthum, agrumque nobilissimæ fertilitatis effusè vastavit. Fama ejus rei Philippum ab ludis excivit: raptimque cum equitatu profectus, jussis subsequi peditibus, palatos passim per agros gravesque prædâ (ut qui nihil tale metuerent) adortus Romanos, compulit in naves. Classis Romana, haudquaquam læta prædà, Naupactum rediit. Philippo quoque ludorum, qui reliqui erant, celebritatem quantæcunque, de Romanis tamen, victoriæ partæ fama auxerat; lætitiàque ingenti celebrati festi dies: eo magis etiam, quòd, populariter dempto capitis insigni, purpuràque, atque alio regio habitu, æquaverat ceteris se in speciem: quo nihil gratius est civitatibus liberis. Præbuissetque haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi omnia intolerandà libidine fœda ac deformia effecisset. vagabatur enim cum uno aut altero comite per maritas domos dies noctesque: &, submittendo in privatum fastigium, quo minùs conspectus, eo solutior erat: & libertatem quum aliis vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat. Neque enim omnia emebat aut eblandiebatur, sed vim etiam flagitiis adhibebat: periculosumque & viris & parentibus erat, moram incommodà severitate libidini regiæ fecisse. uni etiam principi Achæorum Arato adempta uxor nomine Polycratia, ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat. Per hæc flagitia solenni Nemeorum peracto, paucisque additis diebus, Dymas est profectus, ad præsidium Ætolorum, quod ab Eleis accitum acceptumque in urbem erat, ejiciendum. Cycliadas (penes eum summa imperii erat) Achæique ad Dymas regi occurrêre: & Eleorum accensi odio, quòd à ceteris Achæis dissentirent: & infensi Ætolis, quos Romanum quoque adversus se movisse bellum credebant. Profecti ab Dymis, conjuncto exercitu transeunt Larisum amnem, qui Eleum agrum ab Dymæo dirimit.

XXXII. Pri-

XXXII. Primum diem, quo fines hostium ingressi sunt, populando absumpserunt. Postero die acie instructâ ad urbem accesserunt, præmissis equitibus; qui, obequitando portis, promptum ad excursiones genus lacesserent Ætolorum. Ignorabant, Sulpicium cum quindecim navibus ab Naupacto Cyllenen trajecisse, &, expositis in terram quatuor millibus armatorum, silentio noctis, ne conspici agmen posset, intrâsse Elim. Itaque improvisa res ingentem injecit terrorem, postquam inter Ætolos Eleosque Romana signa atque arma cognovere. Et primò recipere suos voluerat rex: dein, contractó jam inter Ætolos & Trallos (Illyriorum id est genus) certamine, quum urgeri videret suos, & ipse rex cum equitatu in cohortem Romanam incurrit. Ibi equus pilo trajectus quum prolapsum per caput regem effudisset, atrox pugna utrinque accensa est, & ab Romanis impetu in regem facto, & protegentibus regiis. Insignis & ipsius pugna fuit, quum pedes inter equites coactus esset prœlium inire. dein, quum jam impar certamen esset, caderentque circa eum multi, & vulnerarentur, raptus ab suis, atque alteri equo injectus, fugit. Eo die castra quinque millia passuum ab urbe Eleorum posuit. postero ad castellum (Pyrgum vocant) copias omnes eduxit: quò agrestium multitudinem cum pecoribus metu populationum compulsam audierat. eam inconditam inermemque multitudinem primo statim terrore adveniens cepit: compensaveratque eâ prædâ, quod ignominiæ ad Elim acceptum fuerat. Dividenti prædam captivosque (fuerant autem quatuor millia hominum, pecoris omnis generis ad millia viginti) nuncius ex Macedonia venit, Eropum quemdam, corrupto arcis præsidiique præfecto, Lychnidum cepisse: tenere & Dassaretiorum quosdam vicos, & Dardanos etiam concire. Omisso igitur Achaico bello, relictis tamen duobus millibus & quingentis omnis generis armatorum cum

Menippo & Polyphanta ducibus ad præsidium sociorum, profectus ab Dymis, per Achaiam Bœotiamque & Eubœam, decimis castris Demetriadem in Thessaliam pervenit.

XXXIII. Ibi alii, majorem afferentes tumultum, nuncii occurrunt: Dardanos, in Macedoniam effusos, Orestidem jam tenere, ac descendisse in Argestæum campum: famamque inter barbaros celebrem esse, Philippum occisum. Expeditione eà, quâ cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnavit, in arborem illatus impetu equi, ad eminentem ramum cornu alterum galeæ præfregit. id inventum ab Ætolo quodam, perlatumque in Ætoliam ad Scerdilædum, cui notum erat insigne galeæ, famam interfecti regis vulgavit. Post profectionem ex Achaia regis, Sulpicius, Æginam classe profectus, cum Attalo sese conjunxit. Achæi cum Ætolis Eleisque haud procul Messene prosperam pugnam fecerunt. Attalus rex & P. Sulpicius Æginæ hibernârunt. Exitu hujus anni T. Quinctius Crispinus consul, dictatore comitiorum ludorumque faciendorum causâ dicto T. Manlio Torquato, ex vulnere moritur. alii Tarenti, alii in Campania mortuum tradunt. Id quod nullo antè bello acciderat, duo consules, sine memorando prœlio interfecti, velut orbam rempublicam reliquerant. Dictator Manlius magistrum equitum, C. Servilium (tum ædilis curulis erat) dixit. Senatus, quo die primùm est habitus, ludos magnos facere dictatorem jussit, quos M. Æmilius prætor urbis, C. Flaminio, Cn. Servilio consulibus, fecerat, & in quinquennium voverat. Tum dictator & ludos fecit, & in insequens lustrum vovit. Ceterùm, quum duo consulares exercitus tam prope hostem sine ducibus essent, omnibus aliis omissis, una præcipua cura Patres populumque incessit, consules primo quoque tempore creandi; & ut eos potissimùm crearent, quorum virtus satis tuta à fraude Punica esset; *quum toto eo bello*

damno-

damnosa præpropera ac fervida ingenia imperatorum fuissent, tum eo ipso anno consules, nimiâ cupiditate conserendi cum hoste manum, in necopinatam fraudem lapsos esse. ceterùm Deos immortales, miseritos nominis Romani, pepercisse innoxiis exercitibus: temeritatem consulum ipsorum capitibus damnâsse.

XXXIV. Quum circumspicerent Patres, quosnam consules facerent, longè ante alios eminebat C. Claudius Nero. Ei collega quærebatur, & virum quidem eum egregium ducebant, sed promptiorem acrioremque, quàm tempora belli postularent, aut hostis Hannibal: temperandum acre ejus ingenium moderato & prudenti viro adjuncto collegâ censebant. M. Livius erat, multis antè annis ex consulatu populi judicio damnatus. quam ignominiam adeo ægre tulerat, ut & rus migraret, & per multos annos & urbe & omni cœtu careret hominum. octavo ferme post damnationem anno M. Claudius Marcellus & M. Valerius Lævinus consules reduxerant eum in urbem: sed erat veste obsoletâ, capilloque & barbâ promissâ, præferens in vultu habituque insignem memoriam ignominiæ acceptæ. L. Veturius & P. Licinius censores eum tonderi, & squalorem deponere, & in senatum venire, fungique aliis publicis muneribus coëgerunt. sed tum quoque aut verbo assentiebatur, aut pedibus in sententiam ibat, donec cognati hominis eum causa M. Livii Macati, quum fama ejus ageretur, stantem coëgit in senatu sententiam dicere. Tum ex tanto intervallo auditus convertit ora hominum in se, causamque sermonibus præbuit, *indigno injuriam à populo factam, magnoque id damno fuisse, quòd tam gravi bello nec operâ, nec consilio talis viri usa respublica esset. C. Neroni neque Q. Fabium, neque M. Valerium Lævinum dari collegas posse, quia duos patricios creari non liceret. eandem causam in T. Manlio esse, præterquam quòd recusâsset delatum consulatum, recusaturusque esset. Egregium par consulum fore, si M. Li-*

vium C. Claudio collegam adjunxissent. Nec populus mentionem ejus rei ortam à Patribus est aspernatus. Unus eam rem in civitate is, cui deferebatur honos, abnuebat, levitatem civitatis accusans. *Sordidati rei non misertos, candidam togam invito offerre: eòdem honores pœnasque congeri. Si bonum virum ducerent, quid ita pro malo ac noxio damnâssent? si noxium comperissent, quid ita, malè credito priore consulatu, alterum crederent?* Hæc taliaque arguentem & querentem castigabant Patres, *& M. Furium,* memorantes, *revocatum de exsilio, patriam pulsam sede suâ restituisse. Ut parentum sævitiam, sic patriæ, patiendo ac ferendo leniendam esse.* adnisi omnes, cum C. Claudio M. Livium consulem fecerunt.

XXXV. Post diem tertium ejus diei prætorum comitia habita. Prætores creati L. Porcius Licinus, C. Mamilius, A. & C. Hostilii Catones. Comitiis perfectis, ludisque factis, dictator & magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam proprætor missus, ut ex ea provincia C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. Quinctius consul habuerat. & L. Manlius trans mare legatus iret, viseretque, quæ res ibi gererentur: simul, quòd Olympiæ ludicrum eà æstate futurum erat, quod maximo cœtu Græciæ celebraretur, ut, si tutò per hostem posset, adiret id concilium: ut, qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini cives relegati ab Hannibale essent, domos redirent, scirentque, sua omnia, quæ ante bellum habuissent, reddere populum Romanum. Quia periculosissimus annus imminere videbatur, neque consules in republica erant, in consules designatos omnes versi, quàm primùm eos sortiri provincias, & præscíscere, quam quisque eorum provinciam, quem hostem haberet, volebant. De reconciliatione etiam gratiæ eorum in senatu actum est, principio facto à Q. Fabio Maximo. Inimicitiæ autem nobiles inter eos erant, & acerbiores eas indignioresque Livio sua calamitas

mitas fecerat, quòd spretum se in ea fortuna credebat. itaque is magis implacabilis erat: &, *nihil opus esse reconciliatione*, aiebat. *acriùs & intentiùs omnia gesturos, timentes ne crescendi ex se inimico collegæ potestas fieret.* Vicit tamen auctoritas senatûs, ut, positis simultatibus, communi animo consilioque administrarent rempublicam. Provinciæ iis non permixtæ regionibus, sicut superioribus annis, sed diversæ extremis Italiæ finibus, alteri adversus Hannibalem Bruttii, Lucani; alteri Gallia adversus Hasdrubalem (quem jam Alpibus appropinquare fama erat) decreta. Exercitum ex duobus, qui in Gallia, quique in Etruria essent, addito urbano, eligeret, quem mallet, qui Galliam esset sortitus. Cui Bruttii provincia evenisset, novis legionibus urbanis scriptis, utrius mallet consulum prioris anni, exercitum sumeret. Relictum à consule exercitum Q. Fulvius proconsul acciperet; eique in annum imperium esset. & C. Hostilio, cui pro Etruria Tarentum mutaverant provinciam, pro Tarento Capuam mutaverunt. legio una data, cui Fulvius proximo anno præfuerat.

XXXVI. De Hasdrubalis adventu in Italiam cura in dies crescebat. Massiliensium primùm legati nunciaverant, eum in Galliam transgressum: erectosque adventu ejus, quia magnum pondus auri attulisse diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallorum animos. missi deinde cum iis legati ab Roma Sex. Antistius & M. Rætius ad rem inspiciendam retulerant, misisse se cum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorum, principes Gallorum, omnia explorata referrent. Pro comperto habere, Hasdrubalem ingenti jam coacto exercitu proximo vere Alpes trajecturum: nec tum eum quicquam aliud morari, nisi quòd clausæ hieme Alpes essent. In locum M. Marcelli P. Ælius Pætus augur creatus inauguratusque: & Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum inauguratus est in locum M.

Marcii, qui biennio antè mortuus erat. Hoc eodem anno & lustrum conditum est à censoribus P. Sempronio Tuditano & M. Cornelio Cethego. Censa civium capita centum triginta septem millia, centum & octo. minor aliquanto numerus, quàm qui ante bellum fuerat. Eo anno primùm, ex quo Hannibal in Italiam venisset, comitium tectum esse, memoriæ proditum est, & ludos Romanos semel instauratos ab ædilibus curulibus Q. Metello & C. Servilio. & plebeiis ludis biduum instauratum ab Q. Mamilio & M. Cæcilio Metello ædilibus plebis. & tria signa ad Cereris iidem dederunt: & Jovis epulum fuit ludorum causâ. Consulatum inde ineunt C. Claudius Nero & M. Livius iterum. qui, quia jam designati provincias sortiti erant, prætores sortiri jusserunt. C. Hostilio urbana evenit: addita & peregrina, ut tres in provincias exire possent. A. Hostilio Sardinia, C. Mamilio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit. Summa legionum trium & viginti ita per provincias divisa, ut binæ consulum essent; quatuor Hispania haberet; tres prætores binas, in Sicilia, in Sardinia, & Gallia; duas C. Terentius in Etruria; duas Q. Fulvius in Bruttiis; duas Q. Claudius circa Tarentum & Salentinos; unam C. Hostilius Tubulus Capuæ: duæ urbanæ ut scriberentur. primis quatuor legionibus populus tribunos creavit: in ceteras consules miserunt.

XXXVII. Priusquam consules proficiscerentur, novemdiale sacrum fuit, quia Vejis de cœlo lapidaverat. Sub unius prodigii (ut fit) mentionem alia quoque nunciata; Minturnis ædem Jovis & lucum Maricæ; item Atellæ murum & portam de cœlo tacta. Minturnenses, terribilius quod esset, adjiciebant, sanguinis rivum in porta fluxisse. & Capuæ lupus, nocte portam ingressus, vigilem laniaverat. Hæc procurata hostiis majoribus prodigia, & supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum. inde iterum novemdiale instauratum

tum, quòd in Armilustro lapidibus visum pluere. Liberatas religione mentes turbavit rursus nunciatum, Frusinone infantem natum esse quadrimo parem: nec magnitudine tam mirandum, quàm quòd is quoque, ut Sinuessæ biennio antè, incertus, mas an femina esset, natus erat. Id verò aruspices, ex Etruria acciti, fœdum ac turpe prodigium dicere. extorrem agro Romano, procul terræ contactu, alto mergendum. Vivum in arcam condidere, provectumque in mare projecerunt. Decrevere item pontifices, ut virgines ter novenæ, per urbem euntes, carmen canerent. Id quum in Jovis Statoris æde discerent, conditum ab Livio poëta, carmen, tacta de cœlo ædes in Aventino Junonis Reginæ, prodigiumque id ad matronas pertinere, aruspices quum respondissent, donoque Divam placandam esse; ædilium curulium edicto in Capitolium convocatæ, quibus in urbe Romana, intraque decimum lapidem ab urbe, domicilia essent, ipsæ inter se quinque & viginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent. Inde donum pelvis aurea facta, lataque in Aventinum, puréque & castè à matronis sacrificatum. Confestim ad aliud sacrificium eidem Divæ ab decemviris edicta dies, cujus ordo talis fuit: ab æde Apollinis boves feminæ albæ duæ portâ Carmentali in urbem ductæ. post eas duo signa cupressea Junonis Reginæ portabantur. tum septem & viginti virgines, longam indutæ vestem, carmen in Junonem Reginam canentes ibant; illâ tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens & inconditum, si referatur. Virginum ordinem sequebantur decemviri coronati laureâ, prætextatique. A porta Jugario vico in forum venere. in foro pompa constitit; & per manus reste datâ, virgines sonum vocis pulsu pedum modulantes incesserunt. inde vico Tusco Velabroque, per Boarium forum, in clivum Publicium atque ædem Junonis Reginæ perrectum. ibi duæ hostiæ ab decem-

viris immolatæ, & simulacra cupressea in ædem illata.

XXXVIII. Diis ritè placatis, delectum consules habebant acriùs intentiúsque, quàm prioribus annis quisquam meminerat habitum. nam & belli terror duplicatus novi hostis in Italiam adventu: & minus juventutis erat, unde scriberent milites. Itaque colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cogebant. quibus recusantibus, edixere in diem certam, ut, quo quisque jure vacationem haberet, ad senatum deferret. Eâ die hi populi ad senatum venerunt: Ostiensis, Alsiensis, Antias, Anxuras, Minturnensis, Sinuessanus, & ab supero mari Senensis. Quum vacationes suas quisque populus recitaret; nullius, quum in Italia hostis esset, præter Antiatem Ostiensemque, vacatio observata est: & earum coloniarum juniores jurejurando adacti, supra dies triginta non pernoctaturos se esse extra mœnia coloniæ suæ, donec hostis in Italia esset. Quum omnes censerent, primo quoque tempore consulibus eundum ad bellum, (nam & Hasdrubali occurrendum esse descendenti ab Alpibus, ne Gallos Cisalpinos, neve Etruriam, erectam in spem rerum novarum, sollicitaret: & Hannibalem suo proprio occupandum bello, ne emergere ex Bruttiis atque obviàm fratri ire posset) Livius cunctabatur, parum fidens suarum provinciarum exercitibus: collegam ex duobus consularibus egregiis exercitibus, & tertió, cui Q. Claudius Tarenti præesset, electionem habere. intuleratque mentionem de volonibus revocandis ad signa. Senatus liberam potestatem consulibus fecit, & supplendi unde vellent, & eligendi de omnibus exercitibus, quos vellent, permutandique, & ex provinciis, quos è republica censerent esse, traducendi. Ea omnia cum summa concordia consulum acta. Volones in undevicesimam & vicesimam legiones scripti. Magni roboris auxilia ex Hispania quoque à P. Scipione M. Livio missa quidam ad id bellum

auctores

auctores sunt: octo millia Hispanorum Gallorumque, & duo millia de legione militum, equitum mille, mixtos Numidas Hispanosque. M. Lucretium has copias navibus adduxisse: & sagittariorum funditorumque ad quatuor millia ex Sicilia C. Mamilium misisse.

XXXIX. Auxerunt Romæ tumultum literæ ex Gallia allatæ ab L. Porcio prætore: *Hasdrubalem movisse ex hibernis, & jam Alpes transire: octo millia Ligurum conscripta armataque, conjunctura se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures, qui eos bello occuparet. se cum invalido exercitu, quoad tutum putaret, progressurum.* Hæ literæ consules, raptim confecto delectu, maturiùs, quàm constituerant, exire in provincias coëgerunt, eâ mente, ut uterque hostem in sua provincia contineret, neque conjungi, aut conferre in unum vires pateretur. Plurimùm in eam rem adjuvit opinio Hannibalis: quòd, etsi eâ æstate transiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando quæ ipse in transitu nunc Rhodani, nunc Alpium, cum hominibus locisque pugnando per quinque menses exhausisset, haudquaquam tam facilem maturumque transitum exspectabat. ea tardiùs movendi ex hibernis causa fuit. Ceterùm Hasdrubali & suâ & aliorum spe omnia celeriora atque expeditiora fuere. non enim receperunt modò Arverni eum, deincepsque aliæ Gallicæ atque Alpinæ gentes; sed etiam secutæ sunt ad bellum. & quum per munita pleraque transitu fratris, quæ antea invia fuerant, ducebat; tum etiam, duodecim annorum assuetudine perviis Alpibus factis, inter mitiora jam hominum transibat ingenia. Invisitati namque antea alienigenis, nec videre ipsi advenam in sua terra assueti, omni generi humano insociabiles erant. & primò ignari, quò Pœnus pergeret, suas rupes suaque castella, & pecorum hominumque prædam peti crediderant: fama deinde Punici belli, quo duodecimum annum Italia urebatur, satis edocuerat, viam tantùm Alpes esse: duas prævalidas urbes, magno in-

ter se maris terrarumque spatio discretas, de imperio & opibus certare. hæ causæ aperuerant Alpes Hasdrubali. Ceterùm quod celeritate itineris profectum erat, id morâ ad Placentiam, dum frustra obsidet magis, quàm oppugnat, corrupit. Crediderat campestris oppidi facilem expugnationem esse: & nobilitas coloniæ induxerat eum, magnum se excidio ejus urbis terrorem ceteris ratum injecturum. Non ipsum solum ea oppugnatio impediit; sed Hannibalem post famam transitûs ejus, tanto spe suâ celeriorem, jam moventem ex hibernis, continuerat. quippe reputantem, non solùm quàm lenta urbium oppugnatio esset, sed etiam quàm ipse frustra eandem illam coloniam, ab Trebia victor regressus, tentâsset.

XL. Consules, diversis itineribus profecti ab urbe, velut in duo pariter bella distenderant curas hominum, simul recordantium, quas primus adventus Hannibalis intulisset Italiæ clades; simul, quum illa angeret cura, *quos tam propitios urbi atque imperio fore Deos, ut eodem tempore utrobique respublica prospere gereretur? adhuc adversa secundis pensando rem ad id tempus extractam esse. quum in Italia ad Trasimenum & Cannas præcipitâsset Romana res, prospera bella in Hispania prolapsam eam erexisse. postea, quum in Hispania alia super aliam clades, duobus egregiis ducibus amissis, duos exercitus ex parte delêsset multa, secunda in Italia Siciliaque gesta quassatam rempublicam excepisse: & ipsum intervallum loci, quòd in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur, spatium dedisse ad respirandum. Nunc duo bella in Italiam accepta, duos celeberrimi nominis duces circumstare urbem Romanam, & unum in locum totam periculi molem, omne onus incubuisse. qui eorum prior vicisset, intra paucos dies castra cum altero juncturum.* terrebat & proximus annus lugubris duorum consulum funeribus. His anxii curis homines digredientes in provincias consules prosecuti sunt. Memoriæ proditum est, plenum adhuc iræ in cives M. Livium,

um, ad bellum proficiſcentem, monenti Q. Fabio, *ne, priuſquam genus hoſtium cognôſſet, temere manum conſereret,* reſpondiſſe: *Ubi primùm hoſtium agmen conſpexiſſet, pugnaturum.* Quum quæreretur, quæ cauſa feſtinandi eſſet? *aut ex hoſte egregiam gloriam,* inquit, *aut ex civibus victis gaudium, meritum certè, etſi non honeſtum, capiam.* Priuſquam Claudius conſul in provinciam perveniret, per extremum finem agri Larinatis ducentem in Sallentinos exercitum Hannibalem cum expeditis cohortibus adortus, C. Hoſtilius Tubulus incompoſito agmini terribilem tumultum intulit. ad quatuor millia hominum occidit, novem ſigna militaria cepit. Moverat ex hibernis ad famam hoſtis Q. Claudius, qui per urbes agri Sallentini caſtra diſpoſita habebat. Itaque, ne cum duobus exercitibus ſimul confligeret, Hannibal nocte caſtra ex agro Tarentino movit, atque in Bruttios conceſſit. Claudius in Sallentinos agmen convertit. Hoſtilius, Capuam petens, obvius ad Venuſiam fit conſuli Claudio. Ibi ex utroque exercitu electa peditum quadraginta millia, duo millia & quingenti equites, quibus conſul adverſus Hannibalem rem gereret: reliquas copias Hoſtilius Capuam ducere juſſus, ut Q. Fulvio proconſuli traderet.

XLI. Hannibal, undique contracto exercitu, quem in hibernis, aut in præſidiis agri Bruttii habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit, ſpe recipiendi oppida, quæ per metum ad Romanos defeciſſent. eódem à Venuſia conſul Romanus exploratis itineribus contendit, & mille ferè & quingentos paſſus caſtra ab hoſte locat. Grumenti mœnibus propè injunctum videbatur Pœnorum vallum. quingenti paſſus intererant. Caſtra Punica ac Romana inter jacebat campus, colles imminebant nudi ſiniſtro lateri Karthaginienſium, dextro Romanorum, neutris ſuſpecti, quòd nihil ſilvæ neque ad inſidias latebrarum habebant. In medio campo ab ſtationibus procurſantes certamina, haud ſatis digna di-

ctu, ferebant. Id modò Romanum quærere apparebat, ne abire hostem pateretur. Hannibal, inde evadere cupiens, totis viribus in aciem descendebat. Tum consul, ingenio hostis usus, quo minùs in tam apertis collibus timeri insidiæ poterant, quinque cohortes, additis quinque manipulis, nocte jugum superare, & in aversis vallibus considere jubet. tempus exsurgendi ex insidiis, & aggrediendi hostem, Ti. Claudium Asellum tribunum militum & P. Claudium præfectum sociûm edocet, quos cum iis mittebat. Ipse luce primâ copias omnes peditum equitumque in aciem eduxit. Paulo post & ab Hannibale signum pugnæ propositum est, clamorque in castris ad arma discurrentium est sublatus. inde eques pedesque certatim portis ruere, ac palati per campum properare ad hostes. Quos ubi effusos consul videt, tribuno militum tertiæ legionis C. Aurunculeio imperat, ut equites legionis, quanto maximo impetu possit, in hostem emittat. ita pecorum modo incompositos toto passim campo se fudisse, ut sterni obterique, priusquam instruantur, possint.

XLII. Nondum Hannibal è castris exierat, quum pugnantium clamorem audivit. itaque, excitus tumultu, raptim ad hostem copias agit. Jam primos occupaverat equester terror. peditum etiam prima legio & dextra ala prœlium inibant. incompositi hostes, ut quemque aut pediti, aut equiti casus obtulit, ita conserunt manus. crescit pugna subsidiis, & procurrentium ad certamen numero augetur: pugnantesque (quod nisi in vetere exercitu, & duci veteri haud facile est) inter tumultum ac terrorem instruxisset Hannibal, ni cohortium ac manipulorum decurrentium per colles clamor, ab tergo auditus, metum, ne intercluderentur à castris, injecisset. Inde pavor incussus, & fuga passim fieri cœpta est. minorque cædes fuit, quia propinquitas castrorum breviorem fugam perculsis fecit. Equites enim tergo inhærebant: in transversa latera inva-

invaserant cohortes, secundis collibus viâ nudâ ac facili decurrentes. tamen supra octo millia hominum occisa: supra septingentos capti: signa militaria novem adempta: elephanti etiam, quorum nullus usus in repentina ac tumultuaria pugna fuerat, quatuor occisi, duo capti. Circa quingentos Romanorum sociorumque victores ceciderunt. postero die Pœnus quievit. Romanus, in aciem copiis eductis, postquam neminem signa contrà efferre vidit, spolia legi cæsorum hostium, & suorum corpora collata in unum sepeliri jussit. inde insequentibus continuis diebus aliquot ita institit portis, ut prope inferre signa videretur: donec Hannibal tertià vigilià, crebris ignibus tabernaculisque, quæ pars castrorum ad hostes vergebat, & Numidis paucis, qui in vallo portisque se ostenderent, relictis, profectus Apuliam petere intendit. Ubi illuxit, successit vallo Romana acies. & Numidæ ex composito paulisper in portis se valloque ostentavere: frustratique aliquandiu hostes, citatis equis agmen suorum assequuntur. Consul, ubi silentium in castris, & ne paucos quidem, qui primâ luce obambulaverant, parte ullà cernebat, duobus equitibus speculatum in castra præmissis, postquam satis tuta omnia esse exploratum est, inferri signa jussit. tantumque ibi moratus, dum milites ad prædam discurrunt, receptui deinde cecinit, multoque ante noctem copias reduxit. Postero die primâ luce profectus, magnis itineribus famam & vestigia agminis sequens, haud procul Venusia hostem assequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit. supra duo millia Pœnorum cæsa. Inde nocturnis montanisque itineribus Pœnus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petiit. Hanno inde (is enim præsidio ejus loci præfuerat) in Bruttios cum paucis ad exercitum novum comparandum missus. Hannibal, copiis ejus ad suas additis, Venusiam retro, quibus venerat itineribus, repetit, atque inde Canusium procedit. Nunquam

quam Nero vestigiis hostis abstiterat: & Q. Fulvium, quum Metapontum ipse proficisceretur, in Lucanos, ne regio ea sine præsidio esset, arcessierat.

XLIII. Inter hæc ab Hasdrubale, postquam à Placentiæ obsidione abscessit, quatuor Galli equites, duo Numidæ, cum literis ad Hannibalem missi, quum per medios hostes totam ferme longitudinem Italiæ emensi essent, dum Metapontum cedentem Hannibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum delati, à vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium proprætorem deducuntur. Eum primò incertis implicantes responsis, ut metus tormentorum admotus fateri vera coëgit, edocuerunt, literas se ab Hasdrubale ad Hannibalem ferre. Cum iis literis, sicut erant, signatis, L. Virginio tribuno militum ducendi ad Claudium consulem traduntur. duæ simul turmæ Samnitium præsidii causâ missæ. qui ubi ad consulem pervenerunt, literæque lectæ per interpretem sunt, & ex captivis percunctatio facta; tum Claudius, non id tempus esse reipublicæ ratus, quo consiliis ordinariis provinciæ suæ quisque finibus per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu bellum gereret, audendum aliquid improvisum, inopinatum, quod cœptum non minorem apud cives, quàm hostes, terrorem faceret, perpetratum in magnam lætitiam ex magno metu verteret; literis Hasdrubalis Romam ad senatum missis, simul & ipse Patres conscriptos, quid pararet, edocet, ut, quum in Umbria se occursurum Hasdrubal fratri scribat, legionem à Capua Romam arcessant; delectum Romæ habeant; exercitum urbanum ad Narniam hosti opponant. Hæc senatui scripta. Præmissi item per agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, Prætutianum, quâ exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibusque commeatus paratos militi ad vescendum in viam deferrent, equos jumentaque alia producerent, ut vehiculorum fessis copia esset. Ipse de toto exercitu

civium.

civium sociorumque, quod roboris erat, delegit, sex millia peditum, mille equites: pronunciat, occupare se in Lucanis proximam urbem Punicumque in ea præsidium velle; ut ad iter parati omnes essent. Profectus nocte flexit in Picenum. Et consul quidem, quantis maximis itineribus poterat, ad collegam ducebat, relicto Q. Catio legato, qui castris præesset.

XLIV. Romæ haud minus terroris ac tumultûs erat, quàm fuerat biennio antè, quum castra Punica objecta Romanis mœnibus portisque fuerant. neque satis constabat animis, tam audax iter consulis laudarent vituperarentne. Apparebat (quo nihil iniquius est) ex eventu famam habiturum. *Castra prope Hannibalem hostem relicta sine duce cum exercitu, cui detractum foret omne, quod roboris, quod floris fuerit; & consulem in Lucanas ostendisse iter, quum Picenum & Galliam peteret, castra relinquentem nullâ aliâ re tutiora, quàm errore hostis, qui ducem indè atque exercitûs partem abesse ignoraret. Quid futurum, si id palam fiat? & aut insequi Neronem, cum sex millibus armatorum profectum, Hannibal toto exercitu velit; aut castra invadere, prædæ relicta, sine viribus, sine imperio, sine auspicio?* Veteres ejus belli clades, duo consules proximo anno interfecti terrebant. *Et ea omnia accidisse, quum unus imperator, unus exercitus hostium in Italia esset: nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos propè Hannibales in Italia esse. quippe & Hasdrubalem, patre eodem Hamilcare genitum, æquè impigrum ducem, per tot in Hispania annos Romano exercitatum bello, geminâ victoriâ insignem, duobus exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. Nam itineris quidem celeritate ex Hispania & concitatis ad arma Gallicis gentibus multo magis, quàm Hannibalem ipsum, gloriari posse. quippe in iis locis hunc coëgisse exercitum, quibus ille majorem partem militum fame ac frigore, quæ miserrima mortis genera sunt, amisisset.* Adjiciebant etiam periti rerum Hispaniæ, *haud cum ignoto duce C. Nerone congressurum: sed quem in saltu impedito depreben-*

prehensus fortè, haud secus quàm puerum, conscribendis fallacibus conditionibus pacis frustratus elusisset. Omnia majora etiam vero præsidia hostium, minora sua, metu interprete, semper in deteriora inclinato, ducebant.

XLV. Nero postquam jam tantum intervalli ab hoste fecerat, ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites alloquitur. Negat *ullius consilium imperatoris in speciem audacius, re ipsâ tutius fuisse, quàm suum. Ad certam eos se victoriam ducere. quippe ad quod bellum collega non antè, quàm ad satietatem ipsius peditum atque equitum data ab senatu copia fuissent majores instructioresque, quàm si adversus ipsum Hannibalem iret, profectus sit, eò ipsos, quantumcunque virium momentum addiderint, rem omnem inclinaturos. Auditum modò in acie (nam, ne antè audiretur, daturum operam) alterum consulem & alterum exercitum advenisse, haud dubiam victoriam facturum. Famam bellum conficere, & parva momenta in spem metumque impellere animos. Gloriæ quidem ex re bene gesta partæ fructum propè omnem ipsos laturos. Semper, quod postremum adjectum sit, id rem totam videri traxisse. Cernere ipsos, quo concursu, quâ admiratione, quo favore hominum iter suum celebretur.* Et, Hercule, per instructa omnia ordinibus virorum mulierumque, undique ex agris effusorum, inter vota & preces & laudes ibant: illos præsidia reipublicæ, vindices urbis Romæ imperiique appellabant: in illorum armis dextrisque suam, liberûmque suorum salutem ac libertatem repositam esse. Deos omnes Deasque precabantur, ut illis faustum iter, felixque pugna, matura ex hostibus victoria esset: damnarenturque ipsi votorum, quæ pro iis suscepissent. Ut, quemadmodum nunc solliciti prosequerentur eos, ita paucos post dies læti ovantibus victoriâ obviàm irent. Invitare inde pro se quisque, & offerre, & fatigare precibus, ut, quæ ipsis jumentisque usui essent, ab se potissimùm sumerent. benignè omnia cumulata dare. Modestiâ certare milites, ne quid ultra

tra usum necessarium sumerent: nihil morari, nec ab signis absistere cibum capientes: diem ac noctem ire: vix, quod satis ad naturale desiderium corporum esset, quieti dare. Et ad collegam præmissi erant, qui nunciarent adventum, percunctarenturque, clam an palam, interdiu an noctu, venire sese vellet, iisdem an aliis considere castris. Nocte clam ingredi melius visum est.

XLVI. Tessera per castra ab Livio consule data erat, ut tribunum tribunus, centurio centurionem, eques equitem, pedes peditem acciperet. neque enim dilatari castra opus esse, ne hostis adventum alterius consulis sentiret: & coartatio plurium in angusto tendentium facilior futura erat, quòd Claudianus exercitus nihil ferme, præter arma, secum in expeditionem tulerat. Ceterùm in ipso itinere auctum voluntariis agmen erat; offerentibus sese ultro & veteribus militibus perfunctis jam militià, & juvenibus, quos certatim nomina dantes, si quorum corporis species roburque virium aptum militiæ videbatur, conscripserat. Ad Senam castra alterius consulis erant: & quingentos inde ferme passus Hasdrubal aberat. Itaque quum jam appropinquaret, tectus montibus substitit Nero, ne ante noctem castra ingrederetur. Silentio ingressi, ab sui quisque ordinis hominibus in tentoria abducti, cum summa omnium lætitia hospitaliter excipiuntur. Postero die concilium habitum, cui & L. Porcius Licinus prætor adfuit. Castra juncta consulum castris habebat: & ante adventum eorum, per loca alta ducendo exercitum, quum modò insideret angustos saltus, ut transitum clauderet, modò ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hostem omnibus artibus belli fuerat. is tum in concilio aderat. Multorum eò inclinant sententiæ, ut, dum fessum vià ac vigiliis reficeret militem Nero, simul & ad noscendum hostem paucos sibi sumeret dies, tempus pugnæ differretur.

Ne-

Nero non suadere modò, sed summâ ope orare institit, *ne consilium suum, quod tutum celeritas fecisset, temerarium morando facerent. Errore (qui non diuturnus futurus esset) velut torpentem Hannibalem, nec castra sua sine duce relicta aggredi, nec ad sequendum se iter intendisse. antequam se moveat, deleri exercitum Hasdrubalis posse, redireque in Apuliam. Qui prolatando spatium hosti det, eum & illa castra prodere Hannibali, & aperire in Galliam iter, ut per otium, ubi velit, Hasdrubali conjungatur. Extemplo signum dandum, & exeundum in aciem: abutendumque errore hostium absentium præsentiumque; dum neque illi sciant cum paucioribus, nec hi cum pluribus & validioribus rem esse.* Concilio dimisso, signum pugnæ proponitur, confestimque in aciem procedunt.

XLVII. Jam hostes ante castra instructi stabant; moram pugnæ attulit, quòd Hasdrubal, provectus ante signa cum paucis equitibus, scuta vetera hostium notavit, quæ antè non viderat, & strigosiores equos: multitudo quoque major solità visa est. Suspicatus enim id quod erat, receptui propere cecinit, ac misit ad flumen, unde aquabantur: ubi & excipi aliqui possent, & notari oculis, si qui fortè adustioris coloris, ut ex recenti via, essent; simul circumvehi procul castra jubet specularique, num auctum aliquâ parte sit vallum: & ut attendant, semel bisne signum canat in castris. Ea quum ordine omnia relata essent, castra nihil aucta errorem faciebant. Bina erant, sicut ante adventum consulis alterius fuerant: una M. Livii, altera L. Porcii: neutris quicquam, quo latiùs tenderetur, ad munimenta adjectum. Illud veterem ducem assuetumque Romano hosti movit; quòd semel in prætoriis castris signum, bis in consularibus referebant cecinisse. duos profectò consules esse, &, quonam modo alter ab Hannibale abscessisset, cura angebat. Minimè id, quod erat, suspicari poterat, tantæ rei frustratione Hannibalem elusum, ut, ubi dux, ubi exercitus esset, cum quo

castra

castra collata haberet, ignoraret. Profectò haud mediocri clade absterritum insequi non ausum. magnopere vereri, ne perditis rebus ferum ipse auxilium venisset: Romanisque eadem jam fortuna in Italia, quæ in Hispania, esset. interdum, literas suas ad eum non pervenisse, credere: interceptisque iis, consulem ad sese opprimendum accelerâsse. His anxius curis, exstinctis ignibus, vigiliâ primâ dato signo, ut taciti vasa colligerent, signa ferri jussit. In trepidatione & nocturno tumultu duces parum intentè asservati, alter in destinatis jam antè animo latebris subsedit, alter per vada nota Metaurum flumen tranavit. ita desertum à ducibus agmen primò per agros palatur; fessique aliquot somno ac vigiliis sternunt corpora passim, atque infrequentia relinquunt signa. Hasdrubal, dum lux viam ostenderet, ripâ fluminis signa ferri jubet: & per tortuosi amnis sinus flexusque errorem volvens haud multum processit, ubi prima lux transitum opportunum ostendisset, transiturus. sed quum, quantum mare abscedebat, tanto altioribus coërcentibus amnem ripis, non inveniret vada, diem terendo spatium dedit ad insequendum sese hosti.

XLVIII. Nero primùm cum omni equitatu advenit. Porcius deinde assecutus cum levi armatura. Qui quum fessum agmen carperent ab omni parte incursarentque, & jam, omisso itinere, quod fugæ simile erat, castra metari Pœnus in tumulo super fluminis ripam vellet; advenit Livius peditum omnibus copiis, non itineris modo, sed ad conserendum extemplo prœlium instructis armatisque. Sed ubi omnes copias conjunxerunt, directaque acies est, Claudius dextro in cornu, Livius ab sinistro pugnam instruit: media acies prætori tuenda datur. Hasdrubal, omissâ munitione castrorum, postquam pugnandum vidit, in prima acie ante signa elephantos collocat. circa eos lævo in cornu adversus Claudium Gallos opponit, haud tan-

tum

tum eis fidens, quantum ab hoste timeri eos credebat. ipse dextrum cornu adversus M. Livium sibi atque Hispanis (& ibi maximè in vetere milite spem habebat) sumpsit. Ligures in medio post elephantos positi; sed longior, quàm latior, acies erat. Gallos prominens collis tegebat. Ea frons, quam Hispani tenebant, cum sinistro Romanorum cornu concurrit. dextra omnis acies extra prœlium eminens cessabat. collis oppositus arcebat, ne aut à fronte, aut ab latere aggrederentur. Inter Livium Hasdrubalemque ingens contractum certamen erat, atroxque cædes utrinque edebatur. ibi duces ambo, ibi pars major peditum equitumque Romanorum: ibi Hispani, vetus miles peritusque Romanæ pugnæ, & Ligures, durum in armis genus. eódem versi elephanti, qui primo impetu turbaverant antesignanos, & jam signa moverant loco: deinde, crescente certamine & clamore, impotentiùs jam regi, & inter duas acies versari, velut incerti quorum essent: haud dissimiliter navibus sine gubernaculo vagis. Claudius, *Quid ergo præcipiti cursu tam longum iter emensi sumus?* clamitans militibus, quum in adversum collem frustra signa erigere conatus esset, postquam eà regione penetrari ad hostem non videbat posse; cohortes aliquot subductas è dextro cornu, ubi stationem magis segnem, quàm pugnam, futuram cernebat, post aciem circumducit. &, non hostibus modò, sed etiam suis inopinantibus, in sinistrum hostium latus incurrit: tantaque celeritas fuit, ut, quum ostendissent se ab latere, mox in terga jam pugnarent. Ita ex omnibus partibus, ab fronte, ab latere, ab tergo, trucidantur Hispani Liguresque: & ad Gallos jam cædes pervenerat. Ibi minimum certaminis fuit. nam & pars magna ab signis aberant, nocte dilapsi, stratique somno passim per agros: &, qui aderant, itinere ac vigiliis fessi, intolerantissima laboris corpora, vix arma humeris gestabant. Et jam diei medium erat, sitisque

&

& calor hiantes cædendos capiendosque affatim præbebat.

XLIX. Elephanti plures ab ipsis rectoribus, quàm ab hoste, interfecti. fabrile scalprum cum malleo habebant: id, ubi sævire belluæ ac ruere in suos cœperant, magister inter aures positum, ipso in articulo, quo jungitur capiti cervix, quanto maximo poterat ictu, adigebat. Ea celerrima via mortis in tantæ molis bellua inventa erat, ubi regendi spem vicissent. primusque id Hasdrubal instituerat, dux quum sæpe aliàs memorabilis, tum illâ præcipuè pugnâ. Ille pugnantes hortando, pariterque obeundo pericula, sustinuit: ille fessos abnuentesque tædio & labore, nunc precando, nunc castigando, accendit: ille fugientes revocavit, omissamque pugnam aliquot locis restituit. postremò, quum haud dubiè fortuna hostium esset, ne superesset tanto exercitui suum nomen secuto, concitato equo se in cohortem Romanam immisit. Ibi, ut patre Hamilcare & Hannibale fratre dignum erat, pugnans cecidit. Nunquam eo bello unâ acie tantum hostium interfectum est, redditaque æqua Cannensi clades, vel ducis, vel exercitûs interitu, videbatur. Quinquaginta sex millia hostium occisa: capta quinque millia & quadringenti: præda alia magna tum omnis generis, tum auri etiam argentique. Civium etiam Romanorum, qui capti apud hostes erant, supra quatuor millia capitum recepta. id solatii fuit pro amissis eo prœlio militibus. Nam haudquaquam incruenta victoria fuit: octo ferme millia Romanorum sociorumque occisa. Adeòque etiam victores sanguinis cædisque ceperat satietas, ut postero die, quum esset nunciatum Livio consuli, Gallos Cisalpinos Liguresque, qui aut prœlio non adfuissent, aut inter cædem effugissent, uno agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine ullo, aut imperio; posse, si una equitum ala mittatur, omnes

mnes deleri; *Superſint*, inquit, *aliqui nuncii, & hoſtium cladis & noſtræ virtutis.*

L. Nero eà noctе, quæ ſecuta eſt pugnam, citatiore, quàm inde venerat, agmine, die ſexto ad ſtativa ſua, atque ad hoſtem pervenit. Iter ejus frequentià minore, quia nemo præceſſerat nuncius, lætitià verò tantâ, vix ut compotes mentium præ gaudio eſſent, celebratum eſt. Nam Romæ neuter animi habitus ſatis dici enarrarique poteſt; nec quo incerta exſpectatione eventûs civitas fuerit, nec quo victoriæ famam accepit. Nunquam per omnes dies, ex quo Claudium conſulem profectum fama attulit, ab orto ſole ad occidentem, aut ſenator quiſquam à curia atque à magiſtratibus abſceſſit, aut populus è foro. Matronæ, quia nihil in ipſis opis erat, in preces obteſtationeſque verſæ, per omnia delubra vagæ ſuppliciis votiſque fatigare Deos. tam ſollicitæ ac ſuſpenſæ civitati fama incerta primò accidit, duos Narnienſes equites in caſtra, quæ in faucibus Umbriæ oppoſita erant, veniſſe ex prœlio, nunciantes cæſos hoſtes. Et primò magis auribus, quàm animis, id acceptum erat, ut majus lætiuſque, quàm quod mente capere, aut ſatis credere poſſent: & ipſa celeritas fidem impediebat, quòd biduo antè pugnatum dicebatur. Literæ deinde ab L. Manlio Acidino miſſæ ex caſtris afferuntur de Narnienſium equitum adventu. Eæ literæ, per forum ad tribunal prætoris latæ, ſenatum curià exciverunt: tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiæ concurſum eſt, ut adire nuncius non poſſet, traheretur que à percunctantibus vociferantibuſque, ut in Roſtris priùs, quàm in ſenatu, literæ recitarentur. tandem ſummoti & coërciti à magiſtratibus: diſpenſarique lætitia inter impotentes ejus animos potuit. In ſenatu primùm, deinde in concione, literæ recitatæ ſunt: &, pro cujuſque ingenio, aliis jam certum gaudium, aliis nulla antè futura fides erat, quàm legatos conſulumve literas audiſſent.

LI. Ipſos deinde appropinquare legatos allatum eſt. tum enimvero omnis ætas currere obvii, primus quiſque oculis auribuſque haurire tantum gaudium cupientes. ad Mulvium uſque pontem continens agmen pervenit. Legati (erant L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Cæcilius Metellus) circumfuſi omnis generis hominum frequentiâ in forum pervenerunt; quum alii ipſos, alii comites eorum, quæ acta eſſent, percunctarentur, & ut quiſque audierat, exercitum hoſtium imperatoremque occiſum, legiones Romanas incolumes, ſalvos conſules eſſe, extemplo aliis porro impertiebant gaudium ſuum. Quum ægre in curiam perventum eſſet, multo ægriùs ſummota turba, ne Patribus miſceretur, literæ in ſenatu recitatæ ſunt. inde producti in concionem legati. L. Veturius, literis recitatis, ipſe planiùs omnia, quæ acta erant, expoſuit cum ingenti aſſenſu, poſtremò etiam clamore univerſæ concionis, quum vix gaudium animis caperent. Diſcurſum inde ab aliis circa templa Deûm, ut grates agerent; ab aliis domos, ut conjugibus liberiſque tam lætum nuncium impertirent. Senatus, quòd M. Livius & C. Claudius conſules, incolumi exercitu, ducem hoſtium legioneſque occidiſſent, ſupplicationem in triduum decrevit. eam ſupplicationem C. Hôſtilius prætor pro concione edixit, celebrataque à viris feminiſque eſt. Omnia templa per totum triduum æqualem turbam habuere: quum matronæ ampliſſimâ veſte cum liberis, perinde ac ſi debellatum foret, omni ſolutæ metu, Deis immortalibus grates agerent. Statum quoque civitatis ea victoria movit: ut jam inde, haud ſecus quàm in pace, res inter ſe contrahere, vendendo, emendo, mutuum dando, argentum creditum ſolvendo, auderent. C. Claudius conſul quum in caſtra rediſſet, caput Haſdrubalis, quod ſervatum cum cura attulerat, projici ante hoſtium ſtationes, captivoſque Afros vinctos, ut erant, oſtendi, duos etiam ex iis ſolutos

tos ire ad Hannibalem; & expromere, quæ acta essent, jussit. Hannibal, tanto simul publico familiarique ictus luctu, *agnoscere se fortunam Karthaginis*, fertur dixisse: castrisque inde motis, ut omnia auxilia, quæ diffusa latiùs tueri non poterat, in extremum Italiæ angulum Bruttios contraheret, & Metapontinos, civitatem universam, excitos sedibus suis, & Lucanorum qui suæ ditionis erant, in Bruttium agrum traduxit.

Finis tomi secundi.

he said it was not time
for deliberation

he gets in betw[een]
them & the Aufidius
and cut off all their com
munication with the River

were thinking to put out
to see in ships
the camps of the enem[y]
is not more troubl[e] any
other

Blef

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

... endeavouring to... to any of the ...rmy that fled

An equal number of Romans or allies ... to be slain

fatigued with fighting than
with joy.

